

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
พระสุตตันตปิฎก
เล่ม ๒๓

ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น
มาติกา

ปัญญาในการทรงจำธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว เป็นสุตมยญาณ [ญาณอันสำเร็จ
มาแต่การฟัง] ๑ ปัญญาในการฟังธรรมแล้ว สังวรไว้ เป็นสีลมยญาณ [ญาณ
อันสำเร็จมาแต่ศีล] ๑ ปัญญาในการสำรวมแล้วตั้งไว้ดี เป็นภาวนามยญาณ
[ญาณอันสำเร็จมาแต่การเจริญสมาธิ] ๑ ปัญญาในการกำหนดปัจจัย เป็นธรรม
รุตินญาณ [ญาณในเหตุธรรม] ๑ ปัญญาในการย่อธรรมทั้งหลาย ทั้งส่วนอดีต
ส่วนอนาคตและส่วนปัจจุบันแล้วกำหนดไว้ เป็นสัมมสนญาณ [ญาณในการ
พิจารณา] ๑ ปัญญาในการพิจารณาเห็นความแปรปรวนแห่งธรรมส่วนปัจจุบัน
เป็นอุทยัพพยานปีสนาญาณ [ญาณในการพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อม]
๑ ปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความแตกไป เป็นวิปีสนาญาณ
[ญาณในความเห็นแจ้ง] ๑ ปัญญาในการปรากฏโดยความเป็นภัย เป็นอาทินวญาณ
[ญาณในการเห็นโทษ] ๑ ปัญญาในความปรารถนาจะพ้น ไปทั้งพิจารณาและวางเฉย
อยู่ เป็นสังขารเบกขญาณ ๑ ปัญญาในการออกและหลีกเลี่ยงจากสังขารนิมิต
ภายนอก เป็นโคตรภูญาณ ๑ ปัญญาในการออกและหลีกเลี่ยงจากกิเลส ชันธ
และสังขารนิมิตภายนอกทั้งสอง เป็นมรรคญาณ ๑ ปัญญาในการระงับประโยชน์
เป็นผลญาณ ๑ ปัญญาในการพิจารณาเห็นอุปกิเลสต่างๆ อันอริยมรรคต่างๆ
ตัดเสียแล้ว เป็นวิมุตติญาณ ๑ ปัญญาในการพิจารณาเห็นธรรมที่เข้ามาประชุม
ในขณะนั้น เป็นปัจจวาทกณญาณ ๑ ปัญญาในการกำหนดธรรมภายใน เป็น
วัตถุนานัตตญาณ [ญาณในความต่างแห่งวัตถุ] ๑ ปัญญาในการกำหนดธรรม
ภายนอก เป็นโคจรนानัตตญาณ [ญาณในความต่างแห่งโคจร] ๑ ปัญญาในการ
กำหนดเจริยา เป็นเจริยานานัตตญาณ [ญาณในความต่างแห่งเจริยา] ๑ ปัญญา
ในการกำหนดธรรม ๔ เป็นภุมินานัตตญาณ [ญาณในความต่างแห่งภูมิ] ๑
ปัญญาในการกำหนดธรรม ๙ เป็นธรรมนานัตตญาณ [ญาณในความต่างแห่งธรรม]
๑ ปัญญาที่รู้ยิ่ง เป็นญาตัญญูญาณ [ญาณในความว่ารู้] ๑ ปัญญาเครื่องกำหนดรู้
เป็นตริณัญญูญาณ [ญาณในความว่าพิจารณา] ๑ ปัญญาในการละ เป็น
ปริจจาคัญญูญาณ [ญาณในความว่าสละ] ๑ ปัญญาเครื่องเจริญ เป็นเอการัญญูญาณ
[ญาณในความว่ามกิจเป็นอันเดียว] ๑ ปัญญาเครื่องทำให้แจ้ง เป็นผัสสนัญญูญาณ
[ญาณในความว่าถูกต้อง] ๑ ปัญญาในความต่างแห่งอรรถ เป็นอรรถปฏิสัมภีทา-
*ญาณ ๑ ปัญญาในความต่างแห่งธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภีทาญาณ ๑ ปัญญา
ในความต่างแห่งนिरุติ เป็นนिरุติปฏิสัมภีทาญาณ ๑ ปัญญาในความต่างแห่ง
ปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภีทาญาณ ๑ ปัญญาในความต่างแห่งวิหารธรรม เป็น
วิหารัญญูญาณ [ญาณในความว่าธรรมเครื่องอยู่] ๑ ปัญญาในความต่างแห่งสมابัตติ
เป็นสมบัตติตัญญูญาณ [ญาณในความว่าสมบัตติ] ๑ ปัญญาในความต่างแห่งวิหาร
สมบัตติ เป็นวิหารสมบัตติตัญญูญาณ [ญาณในความว่าวิหารสมบัตติ] ๑ ปัญญา
ในการตัดอาสวะขาด เพราะความบริสุทธิ์แห่งสมาธิอันเป็นเหตุไม่ให้ฟุ้งซ่าน เป็น
อาเนตริกสมาธิญาณ [ญาณในสมาธิอันมีในลำดับ] ๑ ทสนาธิปไตย ทสนะมี
ความเป็นอธิปัตติ วิหาราธิคม คุณเครื่องบรรล คือวิหารธรรมอันสงบ และปัญญา
ในความที่จิตเป็นธรรมชาติอันเข้าไปในผลสมบัตติอันประณีต เป็นอรณวิหารญาณ
[ญาณในวิหารธรรมอันไม่มีกิเลสเป็นข้าศึก] ๑ ปัญญาในความเป็นผู้มีความชำนาญ
ด้วยความเป็นผู้ประกอบด้วยพละ ๒ ด้วยความระงับสังขาร ๓ ด้วยญาณเจริยา ๑๖
และด้วยสมาธิเจริยา ๙ เป็นนิโรธสมาปัตติญาณ [ญาณในนิโรธสมบัตติ] ๑ ปัญญา
ในความสิ้นไปแห่งความเป็นไปแห่งกิเลสและขันธของบุคคลผู้รู้สีกตัว เป็น
ปรินิพพานญาณ ๑ ปัญญาในความไม่ปรากฏแห่งธรรมทั้งปวง ในการตัดขาด
โดยชอบและในนิโรธ เป็นสมสัสตัญญูญาณ [ญาณในความว่าธรรมอันสงบและธรรม
อันเป็นประธาน] ๑ ปัญญาในความสิ้นไปแห่งกิเลสอันหนา สภาพต่างๆ และเดช
เป็นสัลเลชัญญูญาณ [ญาณในความว่าธรรมเครื่องขัดเกลา] ๑ ปัญญาในความ
ประกอบไว้ซึ่งจิตอันไม่เหตุนุและจิตที่สงบ เป็นวิริยารัมภญาณ ๑ ปัญญาในการ
ประกาศธรรมต่างๆ เป็นอรรถสันทสนญาณ [ญาณในการเห็นชัดซึ่งอรรถธรรม] ๑
ปัญญาในการสละระหธรรมทั้งปวงเป็นหมวดเดียวกันในการเพ่งตลอดธรรมต่างกัน
และธรรมเป็นอันเดียวกัน เป็นทสนวิสุทธิญาณ ๑ ปัญญาในความที่ธรรมปรากฏ
โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น เป็นขันติญาณ ๑ ปัญญาในความถูกต้องธรรม
เป็นปริโยคาหนญาณ [ญาณในความย่างเข้าไป] ๑ ปัญญาในการรวมธรรม

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
 เป็นปเทสวิหารญาณ [ญาณในวิหารธรรมส่วนหนึ่ง] ๑ ปัญญาในความมฤตธรรม
 เป็นอธิปัตติเป็นสัญญาวิภูษญาณ [ญาณในความหลุดพ้นด้วยปัญญาที่รู้ดี] ๑ ปัญญา
 ในธรรมเป็นเหตุละความเป็นต่างๆ เป็นเจโตวิภูษญาณ [ญาณในการหลุดออก
 จากนิรโรคด้วยใจ] ๑ ปัญญาในการอธิฐาน เป็นจิตตวิภูษญาณ [ญาณในความ
 หลุดไปแห่งจิต] ๑ ปัญญาในธรรมอันว่างเปล่า เป็นญาณวิภูษญาณ [ญาณใน
 ความหลุดพ้นด้วยญาณ] ๑ ปัญญาในความสลัดออก เป็นวิโมกขวิภูษญาณ
 [ญาณในความหลุดพ้นแห่งจิตด้วยวิโมกข] ๑ ปัญญาในความว่าธรรมจริง
 เป็นสัจจวิภูษญาณ [ญาณในความหลุดพ้นด้วยสัจจะ] ๑ ปัญญาในความ
 สำเร็จด้วยการกำหนดกาย [รูปกายของตน] และจิต [จิตมีญาณเป็นบาท]
 เข้าด้วยกัน และด้วยสามารถแห่งความตั้งไว้ซึ่งสุขสัญญา [สัญญาประกอบด้วย
 อุเบกขาในจิตตถณานเป็นสุขละเอียดย] และลหุสัญญา [สัญญาเบาเพราะพ้นจาก
 นิรโรคและปฏิบัติธรรม] เป็นอิทธิวิภูษญาณ [ญาณในการแสดงฤทธิ์ได้ต่างๆ]
 ๑ ปัญญาในการกำหนดเสียงเป็นนิมิตหลายอย่างหรืออย่างเดียวด้วยสามารถการ
 แพร่ติดไป เป็นโสตธาตุวิภูษญาณ [ญาณอันหมดจดแห่งโสตธาตุ] ๑ ปัญญา
 ในการกำหนดจริยา คือ วิภูษญาณหลายอย่างหรืออย่างเดียว ด้วยความแผ่ไปแห่งจิต
 ๓ ประเภท และด้วยสามารถแห่งความผ่องใสแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย เป็น
 เจโตปริยญาณ [ญาณในความกำหนดรู้จิตผู้อื่นด้วยจิตของตน] ๑ ปัญญาในการ
 กำหนดธรรมทั้งหลายอันเป็นไปตามปัจจัย ด้วยสามารถความแผ่ไปแห่งกรรม
 หลายอย่างหรืออย่างเดียว เป็นบุพเพนิวาสานุสสติญาณ [ญาณเป็นเครื่อง
 ระลึกถึงชาติก่อนๆ ได้] ๑ ปัญญาในความเห็นรูปเป็นนิมิตหลายอย่าง
 หรืออย่างเดียว ด้วยสามารถแสงสว่าง เป็นทิพจักขุญาณ ๑ ปัญญาในความ
 เป็นผู้มีความชำนาญในอินทรีย์ ๓ ประการ โดยอาการ ๖๔ เป็นอัสวักขญาณ
 [ญาณในความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย] ๑ ปัญญาในความกำหนดรู้ เป็น-
 *ทุกขญาณ ๑ ปัญญาในความละ เป็นสมุทธานุญาณ ๑ ปัญญาในความทำให้แจ้ง เป็น
 นิโรธญาณ ๑ ปัญญาในความเจริญ เป็นมรรคญาณ ๑ ทุกขญาณ [ญาณ
 ในทุกข์] ๑ ทุกขสมุทธานุญาณ [ญาณในเหตุให้เกิดทุกข์] ๑ ทุกขนิโรธญาณ
 [ญาณในความดับทุกข์] ๑ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ [ญาณในข้อปฏิบัติ
 เครื่องให้ถึงความดับทุกข์] ๑ อรรถปฏิสัมภีทญาณ ๑ ธรรมปฏิสัมภีทญาณ
 ๑ นิตติปฏิสัมภีทญาณ ๑ ปฏิภาณปฏิสัมภีทญาณ ๑ อินทรีย์ปโรปริยัติญาณ
 [ญาณในความยั้งและหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย] ๑ อาสยานุสยญาณ
 [ญาณในฉันทะเป็นที่มานอนและกิลเลสนอนเนื่องของสัตว์ทั้งหลาย] ๑ ยมก
 ปาฏิหาริญาณ [ญาณในยมกปาฏิหาริย์] ๑ มหากรุณาสมาปัตติญาณ ๑
 สัพพัญญุตญาณ ๑ อนาวารณญาณ ๑
 ญาณเหล่านี้รวมเป็น ๗๓ ญาณ ในญาณทั้ง ๗๓ นี้ ญาณ ๖๗
 [ข้างต้น] ทัวไปแก่พระสาวก ญาณ ๖ [ในที่สุด] ไม่ทัวไปด้วยพระสาวก
 เป็นญาณเฉพาะพระตถาคตเท่านั้น ฉะนั้นแล ฯ
 จบมาติกา

 มหารวรรค ญาณกถา
 [๑] ปัญญาในการทรงจำธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว เป็นสุตมยญาณอย่างไร
 ปัญญาอันเป็นเครื่องทรงจำธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดธรรมที่ได้
 สดับมาแล้วเห็นว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้ยิ่ง ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ธรรมเหล่านี้
 ควรละ ธรรมเหล่านี้ควรให้เจริญ ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ธรรมเหล่านี้เป็นไป
 ในส่วนแห่งความเสื่อม ธรรมเหล่านี้เป็นไปในส่วนแห่งความตั้งอยู่ ธรรมเหล่านี้
 เป็นไปในส่วนแห่งความวิเศษ ธรรมเหล่านี้เป็นไปในส่วนแห่งการชำระกิเลส
 สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา นี้ทุกขอริยสัจ
 นี้ทุกขสมุทัยอริยสัจ นี้ทุกขนิโรธอริยสัจ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ
 เป็นสุตมยญาณ [แต่ละอย่าง] ฯ
 [๒] ปัญญาอันเป็นเครื่องทรงจำธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว คือ เป็นเครื่อง
 รู้ชัดซึ่งธรรมที่ได้สดับมาแล้วเห็นว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้ยิ่ง เป็นสุตมยญาณอย่างไร
 ธรรมอย่างหนึ่งควรรู้ยิ่ง คือ สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร ธรรม ๒ ควรรู้ยิ่ง
 คือ ธาตุ ๒ ธรรม ๓ ควรรู้ยิ่ง คือ ธาตุ ๓ ธรรม ๔ ควรรู้ยิ่ง คือ อริยสัจ ๔
 ธรรม ๕ ควรรู้ยิ่ง คือ วิมุตตยาตนะ ๕ ธรรม ๖ ควรรู้ยิ่ง คือ อนุตตริยะะ ๖
 ธรรม ๗ ควรรู้ยิ่ง คือ นิทสวัตถุ [เหตุที่พระชินาสพนิพพานแล้วไม่ปฏิสนธิ
 อีกต่อไป] ๗ ธรรม ๘ ควรรู้ยิ่ง คือ อภิกายตนะ [อารมณ์แห่งญาณอันฉะ
 บุคคลครอบงำไว้] ๘ ธรรม ๙ ควรรู้ยิ่ง คือ อนุปพพิหาร ๙ ธรรม ๑๐

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
ควรรู้ยิ่ง คือนิชชรวัตถุ [เหตุกัจจิมัจฉาที่รู้เป็นต้น] ๑๐ ฯ

[๓] ดุรภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติทั้งปวงควรรู้ยิ่ง ดุรภิกษุทั้งหลาย
ก็ธรรมชาติทั้งปวงควรรู้ยิ่ง คืออะไร คือ ตา รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส
สขเวทนา ทุกขเวทนา หรือเมื่อทุกขมสขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส
เป็นปัจจัย [แต่ละอย่างๆ] ควรรู้ยิ่ง หู เสียง ฆรฯ จมูก กลิ่น ฆรฯ ลิ้น
รส ฆรฯ กาย โภญฐัพพะ ฆรฯ ใจ ธรรมารมณฺ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส
สขเวทนา ทุกขเวทนา หรือเมื่อทุกขมสขเวทนา ที่เกิดขึ้น เพราะมโนสัมผัส
เป็นปัจจัย ควรรู้ยิ่งทุกอย่าง ฯ

[๔] รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ โสตะ ฆานะ
ชีวหา กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โภญฐัพพะ ธรรมารมณฺ จักขุวิญญาณ
โสตะวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ
จักขุสัมผัส โสตะสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส
จักขุสัมผัสสขเวทนา โสตะสัมผัสสขเวทนา ฆานสัมผัสสขเวทนา ชิวหา
สัมผัสสขเวทนา การสัมผัสสขเวทนา มโนสัมผัสสขเวทนา รูปสัญญา
สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โภญฐัพพสัญญา ธรรมสัญญา รูป
สัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โภญฐัพพสัญญาเจตนา
ธรรมสัญญาเจตนา รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โภญฐัพพตัณหา
ธรรมตัณหา รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โภญฐัพพวิตก ธรรมวิตก
รูปวิจารณ์ สัททวิจารณ์ คันธวิจารณ์ รสวิจารณ์ โภญฐัพพวิจารณ์ ธรรมวิจารณ์ ควรรู้ยิ่ง
ทุกอย่าง ฯ

[๕] ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุ วิญญาณธาตุ
ปฐวีกสิณ อาโปกสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ นิลกสิณ ปิตกสิณ โลหิตกสิณ
โอทาตกสิณ อากาสกสิณ วิญญาณกสิณ ควรรู้ยิ่งทุกอย่าง ฯ

[๖] ผมฺม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก
ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า
ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก
ไขข้อ มูตร สมอฺงคิริขะ ควรรู้ยิ่งทุกอย่าง ฯ

[๗] จักขวยตนะ รูปายตนะ โสตายตนะ สัททายตนะ ฆานายตนะ
คันธายตนะ ชิวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โภญฐัพพายตนะ มนายตนะ
ธรรมายตนะ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตะธาตุ สัททธาตุ โสตะ
วิญญาณธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหา-

* วิญญาณธาตุ กายธาตุ โภญฐัพพธาตุ กายวิญญาณธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโน
วิญญาณธาตุ จักขุขันธ์ยํ โสติขันธ์ยํ ฆานินทรีย์ ชิวหิขันธ์ยํ กายินทรีย์
มนินทรีย์ ชิวติขันธ์ยํ อิตถิขันธ์ยํ ปริสินทรีย์ สขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัส-

* สินทรีย์ โทมณัสสินทรีย์ อุเบกขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์
สมาธิขันธ์ยํ ปัญญินทรีย์ อนัญญัตถัญญัสสามิตินทรีย์ [อินทรีย์ของผู้ปฏิบัติ
ด้วยมโนการว่า เราจักรู้ธรรมที่ยังไม่รู้ อินทรีย์นี้เป็นชื่อของโสตาปัตติมรรคญาณ]
อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ของผู้รู้จตุสัจธรรมด้วยมรรคเน้น อินทรีย์นี้เป็นชื่อของญาณ
ในฐานะ ๖ มีโสตาปัตติมรรคเป็นต้น] อัญญาตารินทรีย์ [อินทรีย์ของพระชินาสพ
ผู้รู้จบแล้ว อินทรีย์นี้เป็นชื่อของอรหัตผลญาณ] ควรรู้ยิ่งทุกอย่าง ฯ

[๘] กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุกามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ
อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตฺตวการภพ ปญฺจโวการภพ
ปฐมฌาน ทติยฌาน ตติยฌาน จตฺตถฌาน ควรรู้ยิ่งทุกอย่าง ฯ

[๙] เมตตาเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มุทิตาเจโตวิมุตติ อุเบกขาเจโตวิมุตติ
อากาสัญญาตนสมมัตติ วิญญาณัญญาตนสมมัตติ อากิญจัญญาตนสมมัตติ
เนวสัญญานาสัญญาตนสมมัตติ อวิชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ
ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ขรา มรณะ ควรรู้ยิ่งทุกอย่าง ฯ

[๑๐] ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ฆรฯ ขรามรณะ ขรามรณสมุทัย ขรามรณนิโรธ
ขรามรณนิโรธคามินีปฏิปทา ควรรู้ยิ่งทุกอย่าง ฯ

[๑๑] สภาพที่ควรกำหนดรู้แห่งทุกข์ สภาพที่ควรละแห่งทุกขสมุทัย
สภาพที่ควรทำให้แจ้งแห่งทุกขนิโรธ สภาพที่ควรเจริญแห่งทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
สภาพที่ควรกำหนดรู้แห่งรูป สภาพที่ควรละแห่งรูปสมุทัย สภาพที่ควรทำให้แจ้ง
แห่งรูปนิโรธ สภาพที่ควรเจริญแห่งรูปนิโรธคามินีปฏิปทา สภาพที่ควรกำหนด
รู้แห่งเวทนา ฆรฯ สัญญา ฆรฯ สังขาร ฆรฯ วิญญาณ ฆรฯ แห่งจักขุ
ฆรฯ สภาพที่ควรกำหนดรู้แห่งขรามรณะ สภาพที่ควรละแห่งขรามรณสมุทัย

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
สภาพที่ควรทำให้แจ้งแห่งขรามรณนิโรธ สภาพที่ควรเจริญแห่งขรามรณนิโรธ—
*คามินีปฏิปทา ควรรู้อย่าง ๖

[๑๒] สภาพที่แห่งตลอดด้วยการกำหนดรู้ทุกข์ สภาพที่แห่งตลอด
ด้วยการละทุกข์สมุทัย สภาพที่แห่งตลอดด้วยการทำให้แจ้งทุกข์นิโรธ สภาพ
ที่แห่งตลอดด้วยการเจริญทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา สภาพที่แห่งตลอดด้วยการ
กำหนดรู้รูป สภาพที่แห่งตลอดด้วยการละรูปสมุทัย สภาพที่แห่งตลอดด้วยการ
ทำให้แจ้งรูปนิโรธ สภาพที่แห่งตลอดด้วยการเจริญรูปนิโรธคามินีปฏิปทา สภาพ
ที่แห่งตลอดด้วยการเจริญเวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ
 ฯลฯ จักขุ ฯลฯ สภาพที่แห่งตลอดด้วยการกำหนดรู้ขรามรณะ สภาพที่แห่ง
ตลอดด้วยการละขรามรณสมุทัย สภาพที่แห่งตลอดด้วยการทำให้แจ้งขรา—
*มรณนิโรธ สภาพที่แห่งตลอดด้วยการเจริญขรามรณนิโรธคามินีปฏิปทา ควรรู้อย่าง
ทุกอย่าง ๖

[๑๓] ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ความดับเหตุให้เกิดทุกข์
ความดับจันทระคะในทุกข์ ความยินดีในทุกข์ โทษแห่งทุกข์ อบายเครื่องสลัด
ออกแห่งทุกข์ รูป เหตุให้เกิดรูป ความดับเหตุให้เกิดรูป ความยินดีในรูป
โทษแห่งรูป อบายเครื่องสลัดออกแห่งรูป แห่งเวทนา ฯลฯ แห่งสัญญา ฯลฯ
แห่งสังขาร ฯลฯ แห่งวิญญาณ ฯลฯ แห่งจักขุ ฯลฯ ขราและมรณะ
เหตุให้เกิดขราและมรณะ ความดับขราและมรณะ ความดับเหตุให้เกิดขรา
และมรณะ ความดับจันทระคะในขราและมรณะ คุณแห่งขราและมรณะ
โทษแห่งขราและมรณะ อบายเครื่องสลัดออกแห่งขราและมรณะ ควรรู้อย่าง
ทุกอย่าง ๖

[๑๔] ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความ
ยินดีในทุกข์ โทษแห่งทุกข์ อบายเครื่องสลัดออกแห่งทุกข์ รูป เหตุให้เกิดรูป
ความดับรูป ปฏิปทาอันให้ถึงความดับรูป ความยินดีในรูป โทษแห่งรูป อบาย
เครื่องสลัดออกแห่งรูป เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ ฯลฯ
จักขุ ฯลฯ ขราและมรณะ เหตุให้เกิดขราและมรณะ ความดับขราและมรณะ
ปฏิปทาอันให้ถึงความดับขราและมรณะ ความยินดีในขราและมรณะ โทษแห่ง
ขราและมรณะ อบายเครื่องสลัดออกแห่งขราและมรณะ ควรรู้อย่าง ๖

[๑๕] การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง การพิจารณาเห็นทุกข์ การพิจารณา
เห็นอนัตตา การพิจารณาเห็นด้วยความเบื่อหน่าย การพิจารณาเห็นด้วยความคลาย
กำหนด การพิจารณาเห็นด้วยความดับ การพิจารณาเห็นด้วยความสลัด การ
พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูป การพิจารณาเห็นความทุกข์ในรูป การพิจารณา
เห็นอนัตตาในรูป การพิจารณาเห็นด้วยความเบื่อหน่ายในรูป การพิจารณาเห็น
ด้วยความคลายกำหนดในรูป การพิจารณาเห็นด้วยความดับในรูป การพิจารณา
เห็นด้วยความสลัดในรูป การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในเวทนา ฯลฯ
ในสัญญา ฯลฯ ในสังขาร ฯลฯ ในวิญญาณ ฯลฯ ในจักขุ ฯลฯ การ
พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในขราและมรณะ การพิจารณาเห็นทุกข์ในขราและมรณะ
การพิจารณาเห็นอนัตตาในขราและมรณะ การพิจารณาเห็นด้วยความเบื่อหน่ายใน
ขราและมรณะ การพิจารณาเห็นด้วยความคลายกำหนดในขราและมรณะ การ
พิจารณาเห็นความดับในขราและมรณะ การพิจารณาเห็นด้วยความสลัดในขรา
และมรณะ ควรรู้อย่าง ๖

[๑๖] ความเกิดขึ้น ความเป็นไป เครื่องหมาย ความประมวลมา
[กรรมอันปรุงแต่ปฏิสนธิ] ปฏิสนธิ คติ ความบังเกิด อบัติ ขาด พยาธิ
มรณะ โสกะ ปรีเทวะ อปายาส ความไม่เกิดขึ้น ความไม่เป็นไป ความไม่มี
เครื่องหมาย ความไม่มีประมวล ความไม่สืบต่อ ความไม่ไป ความไม่บังเกิด
ความไม่อุบัติ ความไม่เกิด ความไม่แก่ ความไม่ป่วยไข้ ความไม่ตาย ความ
ไม่เศร้าโศก ความไม่รำพัน ความไม่คับแค้นใจ ควรรู้อย่าง ๖

[๑๗] ความเกิดขึ้น ความไม่เกิดขึ้น ความเป็นไป ความไม่เป็นไป
เครื่องหมาย ความไม่มีเครื่องหมาย ความประมวลมา ความไม่ประมวลมา
ความสืบต่อ ความไม่สืบต่อ ความไป ความไม่ไป ความบังเกิด ความไม่บังเกิด
ความอุบัติ ความไม่อุบัติ ความเกิด ความไม่เกิด ความแก่ ความไม่แก่ ความ
ป่วยไข้ ความไม่ป่วยไข้ ความตาย ความไม่ตาย ความเศร้าโศก ความไม่
เศร้าโศก ความรำพัน ความไม่รำพัน ความคับแค้นใจ ความไม่คับแค้นใจ
ควรรู้อย่าง ๖

[๑๘] ควรรู้อย่าง ๖ ความเกิดขึ้นเป็นทุกข์ ความเป็นไปเป็นทุกข์
เครื่องหมายเป็นทุกข์ ความประมวลมาเป็นทุกข์ ปฏิสนธิเป็นทุกข์ คติเป็นทุกข์

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค

[๑๙] ทวรัยั้งว่า ความไม่เกิดขึ้นเป็นสุข ความไม่ไปเป็นสุข ความไม่มีเครื่องหมายเป็นสุข ความไม่ประมาดมาเป็นสุข ความไม่สืบทอดเป็นสุข ความไม่ไปเป็นสุข ความไม่บังเกิดเป็นสุข ความไม่อุบัติเป็นสุข ความไม่เกิดเป็นสุข ความไม่แก่เป็นสุข ความไม่ป่วยไข้เป็นสุข ความไม่ตายเป็นสุข ความไม่เศร้าโศกเป็นสุข ความไม่รำพันเป็นสุข ความไม่คับแค้นใจเป็นสุข ฯ

[๒๐] ทวารู้ยิ่งว่า ความเกิดขึ้นเป็นทุกข์ ความไม่เกิดขึ้นเป็นสุข ความไปเป็นทุกข์ ความไม่ไปเป็นสุข เครื่องหมายเป็นทุกข์ ความไม่มีเครื่องหมายเป็นสุข ความประมวลมาเป็นทุกข์ ความไม่ประมวลมาเป็นสุข ความสืบทอดเป็นทุกข์ ความไม่สืบทอดเป็นสุข ความไปเป็นทุกข์ ความไม่ไปเป็นสุข ความบังเกิดเป็นทุกข์ ความไม่บังเกิดเป็นสุข ความอับดีเป็นทุกข์ ความไม่อับดีเป็นสุข ความเกิดเป็นทุกข์ ความไม่เกิดเป็นสุข ความแก่เป็นทุกข์ ความไม่แก่เป็นสุข ความป่วยไข้เป็นทุกข์ ความไม่ป่วยไข้เป็นสุข ความตายเป็นทุกข์ ความไม่ตายเป็นสุข ความเศร้าโศกเป็นทุกข์ ความไม่เศร้าโศกเป็นสุข ความรำพันเป็นทุกข์ ความไม่รำพันเป็นสุข ความคับแค้นใจเป็นทุกข์ ความไม่คับแค้นใจเป็นสุข ฯ

[๒๑] การรู้ยิ่งว่า ความเกิดขึ้นเป็นภัย ความไปเป็นภัย เครื่อง-
 * หมายเป็นภัย ความประมวลมาเป็นภัย ความสืบต่อเป็นภัย ความไปเป็นภัย
 ความบังเกิดเป็นภัย ความอุบัติเป็นภัย ความเกิดเป็นภัย ความแก่เป็นภัย
 ความป่วยไข้เป็นภัย ความตายเป็นภัย ความเศร้าโศกเป็นภัย ความรำพันเป็นภัย
 ความคับแค้นใจเป็นภัย ฯ

[๒๒] การรู้ยิ่งว่า ความไม่เกิดขึ้นปลอดภัย ความไม่เป็นไปปลอดภัย ความไม่มีเครื่องหมายปลอดภัย ความไม่ประมวลมาปลอดภัย ความไม่สืบต่อปลอดภัย ความไม่ไปปลอดภัย ความไม่บังเกิดปลอดภัย ความไม่อุบัติปลอดภัย ความไม่เกิดปลอดภัย ความไม่แก่ปลอดภัย ความไม่ป่วยไข้ปลอดภัย ความไม่ตายปลอดภัย ความไม่เศร้าโศกปลอดภัย ความไม่รำพันปลอดภัย ความไม่คับแค้นใจปลอดภัย ฯ

[๒๓] ควรรู้ยิ่งว่า ความเกิดขึ้นเป็นภัย ความไม่เกิดขึ้นปลอดภัย ความ
เป็นไปเป็นภัย ความไม่เป็นไปปลอดภัย เครื่องหมายเป็นภัย ความไม่มี
เครื่องหมายปลอดภัย ความประมาดมาเป็นภัย ความไม่ประมาดมาปลอดภัย
ความสืบทอดเป็นภัย ความไม่สืบทอดปลอดภัย ความไปเป็นภัย ความไม่ไปปลอด
ภัย ความบังเกิดเป็นภัย ความไม่บังเกิดปลอดภัย ความอุบัติเป็นภัย ความไม่
อุบัติปลอดภัย ความเกิดเป็นภัย ความไม่เกิดปลอดภัย ความป่วยไข้เป็นภัย
ความไม่ป่วยไข้ปลอดภัย ความตายเป็นภัย ความไม่ตายปลอดภัย ความเศร้า-

* โศกเป็นภัย ความไม่เศร้าโศกปลอดภัย ความรำพันเป็นภัย ความไม่รำพันปลอดภัย ความคับแค้นใจเป็นภัย ความไม่คับแค้นใจปลอดภัย ฯ

[๒๔] การรู้ยิ่งว่า ความเกิดขึ้นมีอาโมส (เครื่องหล่อ) ความเป็นไปมีอาโมส ความสืบต่อมีอาโมส ความประมาลงมามีอาโมส ความบังเกิดมีอาโมส ความอุปถัมภ์มีอาโมส ความเกิดมีอาโมส ความป่วยไข้มีอาโมส ความตายมีอาโมส ความเศร้าโศกมีอาโมส ความรำพันมีอาโมส ความคับแค้นใจมีอาโมส ฯ

[๒๕] คำว่า รื่นเริงว่า ความไม่เกิดขึ้นไม่มีอาภิส (หมดเครื่องล่อ) ความไม่
เป็นไปไม่มีอาภิส ความไม่มีเครื่องหมายไม่มีอาภิส ความไม่ประมาดมาไม่มีอาภิส
ความไม่สืบทอดไม่มีอาภิส ความไม่ไปไม่มีอาภิส ความไม่บังเกิดไม่มีอาภิส
ความไม่อุบัติไม่มีอาภิส ความไม่เกิดไม่มีอาภิส ความไม่แก่ไม่มีอาภิส ความไม่
ป่วยไข้ไม่มีอาภิส ความไม่ตายไม่มีอาภิส ความไม่เศร้าโศกไม่มีอาภิส ความไม่
รำพันไม่มีอาภิส ความไม่คับแค้นใจไม่มีอาภิส ฯ

[๒๖] การรู้ยิ่งว่า ความเกิดขึ้นมีอาmist ความไม่เกิดขึ้นไม่มีอาmist
ความเป็นไปมีอาmist ความไม่เป็นไปไม่มีอาmist เครื่องหมายมีอาmist ความไม่มี
เครื่องหมายไม่มีอาmist ความประมวลมามีอาmist ความไม่ประมวลมาไม่มีอาmist
ความสืบต่อมีอาmist ความไม่สืบต่อไม่มีอาmist ความไปมีอาmist ความไม่ไปไม่มี
อาmist ความบังเกิดมีอาmist ความไม่บังเกิดไม่มีอาmist ความอุบัติมีอาmist ความ
ไม่อุบัติไม่มีอาmist ความเกิดมีอาmist ความไม่เกิดไม่มีอาmist ความแก่มีอาmist
ความไม่แก่มีอาmist ความป่วยไข้มีอาmist ความไม่ป่วยไข้ไม่มีอาmist ความ
ตายมีอาmist ความไม่ตายไม่มีอาmist ความเศร้าโศกมีอาmist ความไม่เศร้าโศก
ไม่มีอาmist ความร่ำพันมีอาmist ความไม่ร่ำพันไม่มีอาmist ความคับแค้นใจมีอาmist

ความไม่คับแค้นใจไม่มีอาภิส ฯ

[๒๒] ควรัยฺยํว ความเกิดขึ้นเป็นสังขาร ความเป็นไปเป็นสังขาร เครื่องหมายเป็นสังขาร ความประมวลมาเป็นสังขาร ความสืบต่อเป็นสังขาร ความเป็นไปเป็นสังขาร ความบังเกิดเป็นสังขาร ความอุบัติเป็นสังขาร ความเกิดเป็นสังขาร ความแก่เป็นสังขาร ความป่วยไข้เป็นสังขาร ความตายเป็นสังขาร ความเศร้าโศกเป็นสังขาร ความรำพันเป็นสังขาร ความคับแค้นใจเป็นสังขาร ฯ

[๒๔] ควรัยฺยํว ความไม่เกิดขึ้นเป็นนิพพาน ความไม่เป็นไปเป็นนิพพาน ความไม่มีเครื่องหมายเป็นนิพพาน ความไม่ประมวลมาเป็นนิพพาน ความไม่สืบต่อเป็นนิพพาน ความไม่ไปเป็นนิพพาน ความไม่บังเกิดเป็นนิพพาน ความไม่อุบัติเป็นนิพพาน ความไม่เกิดเป็นนิพพาน ความไม่แก่เป็นนิพพาน ความไม่ป่วยไข้เป็นนิพพาน ความไม่ตายเป็นนิพพาน ความไม่เศร้าโศกเป็นนิพพาน ความไม่รำพันเป็นนิพพาน ความไม่คับแค้นใจเป็นนิพพาน ฯ

[๒๕] ควรัยฺยํว ความเกิดขึ้นเป็นสังขาร ความไม่เกิดขึ้นเป็นนิพพาน ความเป็นไปเป็นสังขาร ความไม่เป็นไปเป็นนิพพาน เครื่องหมายเป็นสังขาร ความไม่มีเครื่องหมายเป็นนิพพาน ความประมวลมาเป็นสังขาร ความไม่ประมวลมาเป็นนิพพาน ความสืบต่อเป็นสังขาร ความไม่สืบต่อเป็นนิพพาน ความเป็นไปเป็นสังขาร ความไม่ไปเป็นนิพพาน ความบังเกิดเป็นสังขาร ความไม่บังเกิดเป็นนิพพาน ความอุบัติเป็นสังขาร ความไม่อุบัติเป็นนิพพาน ความเกิดเป็นสังขาร ความไม่เกิดเป็นนิพพาน ความแก่เป็นสังขาร ความไม่แก่เป็นนิพพาน ความป่วยไข้เป็นสังขาร ความไม่ป่วยไข้เป็นนิพพาน ความตายเป็นสังขาร ความไม่ตายเป็นนิพพาน ความเศร้าโศกเป็นสังขาร ความไม่เศร้าโศกเป็นนิพพาน ความรำพันเป็นสังขาร ความไม่รำพันเป็นนิพพาน ความคับแค้นใจเป็นสังขาร ความไม่คับแค้นใจเป็นนิพพาน ฯ

จบปฐมภาณวาร ฯ

[๓๐] สภาพแห่งธรรมที่ควรกำหนดถือเอา สภาพแห่งธรรมที่เป็นบริวาร สภาพแห่งธรรมที่เต็มรอบ สภาพแห่งธรรมที่มีอารมณ์อย่างเดียว สภาพแห่งธรรมที่ไม่มีความฟุ้งซ่าน สภาพแห่งธรรมที่ประคองไว้ สภาพแห่งธรรมที่ไม่กระจายไป สภาพแห่งจิตไม่ซนแล้ว สภาพแห่งจิตไม่หวั่นไหว สภาพแห่งจิตตั้งอยู่ด้วยสามารถ แห่งความปรากฏแห่งจิตมีอารมณ์อย่างเดียว สภาพแห่งธรรมเป็นอารมณ์ สภาพแห่งธรรมเป็นโคจร สภาพแห่งธรรมที่ละ สภาพแห่งธรรมที่สละ สภาพแห่งธรรมที่ออก สภาพแห่งธรรมที่หลีกไป สภาพแห่งธรรมที่ละเอียดย สภาพแห่งธรรมที่ประณีต สภาพแห่งธรรมที่หลุดพ้น สภาพแห่งธรรมที่ไม่มีอาสวะ สภาพแห่งธรรมเครื่องข้าม สภาพแห่งธรรมที่ไม่มีเครื่องหมาย สภาพแห่งธรรมที่ไม่มีที่ตั้ง สภาพแห่งธรรมที่ว่างเปล่า สภาพแห่งธรรมที่มีกิจเสมอกัน สภาพแห่งธรรมที่ไม่ล่วงเลยกัน สภาพแห่งธรรมที่เป็นคู่ สภาพแห่งธรรมที่น่าออก สภาพแห่งธรรมที่เป็นเหตุ สภาพแห่งธรรมที่เห็น สภาพแห่งธรรมที่เป็นอธิปัตติ ควรัยฺยํวทุกอย่าง ฯ

[๓๑] สภาพที่ไม่ฟุ้งซ่านแห่งสมณะ สภาพที่พิจารณาเห็นแห่งวิปัสณา สภาพที่มีกิจเสมอกันแห่งสมณะและวิปัสณา สภาพมิได้ล่วงกันแห่งธรรมที่เป็นคู่ สภาพที่สมทานแห่งสิกขาบท สภาพที่โคจรแห่งอารมณ์ สภาพที่ประคองจิตที่ย่อท้อ สภาพที่ปราบจิตที่ฟุ้งซ่าน สภาพที่คุมจิตอันบริสุทธิ์จากความย่อท้อและฟุ้งซ่านทั้ง ๒ ประการ สภาพที่จิตบรรลุลคนวิเศษ สภาพที่แทงตลอดอริยมรรคอันประเสริฐ สภาพที่ตรัสรู้สัจจะ สภาพที่ให้อจิตตั้งอยู่เฉพาะในนิโรธ ควรัยฺยํวทุกอย่าง ฯ

[๓๒] สภาพที่น้อมไปแห่งสัทธินทรีย์ สภาพที่ประคองไว้แห่งวิริยอินทรีย์ สภาพที่ตั้งมั่นแห่งสติอินทรีย์ สภาพที่ไม่ฟุ้งซ่านแห่งสมาธิอินทรีย์ สภาพที่เห็นแห่งปัญญินทรีย์ ควรัยฺยํวทุกอย่าง ฯ

[๓๓] สภาพที่ศรัทธาพละมิได้หวั่นไหวเพราะจิตตูปาทอันเป็นข้าศึกแก่ศรัทธา สภาพที่วิริยพละมิได้หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน สภาพที่สติพละมิได้หวั่นไหวเพราะความประมาท สภาพที่สมาธิพละมิได้หวั่นไหวเพราะอุทธัจจะ สภาพที่ปัญญาพละมิได้หวั่นไหวเพราะอวิชชา ควรัยฺยํวทุกอย่าง ฯ

[๓๔] สภาพที่ตั้งมั่นแห่งสติสัมโพชฌงค์ สภาพที่เลือกเฟ้นแห่งธรรมวิชัยสัมโพชฌงค์ สภาพที่ประคองไว้แห่งวิริยสัมโพชฌงค์ สภาพที่แผ่ไปแห่งปิติสัมโพชฌงค์ สภาพที่สงบแห่งปีสัทธิสัมโพชฌงค์ สภาพที่ไม่ฟุ้งซ่านแห่งสมาธิสัมโพชฌงค์ สภาพที่พิจารณาหาทางแห่งอเบกขาสัมโพชฌงค์ ควรัยฺยํวทุกอย่าง ฯ

[๓๕] สภาพที่เห็นแห่งสัมมาทิฐิ สภาพที่ตรึกแห่งสัมมาสังกัปปะ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค

สภาพที่กำหนดแห่งสัมมาวาจา สภาพที่ประชุมแห่งสัมมาภิมันตะ สภาพที่ผ่องแผ้วแห่งสัมมาอาชีวะ สภาพที่ประกอบไว้แห่งสัมมาวายามะ สภาพที่ตั้งมั่นแห่งสัมมาสติ สภาพที่ไม่ฟุ้งซ่านแห่งสัมมาสมาธิ ควรัยฺยังทุกอย่าง ฯ

[๓๖] สภาพที่เป็นใหญ่แห่งอินทรีย์ สภาพที่ไม่หวั่นไหวแห่งพละ สภาพที่นำออกแห่งโพชฌงค์ สภาพที่เป็นเหตุแห่งมรรค สภาพที่ตั้งมั่นแห่งสติปัฏฐาน สภาพที่เริ่มต้นแห่งสัมมปธาน สภาพที่สำเร็จแห่งอิทธิบาท สภาพที่เที่ยงแท้แห่งสังขะ สภาพที่ระงับแห่งประโยชน์ สภาพที่ทำให้แจ้งแห่งผล สภาพที่ตรึกแห่งวิตก สภาพที่ตรวจตราแห่งวิจาร์ สภาพที่แผ่ไปแห่งปิติ สภาพที่ไหลมาแห่งสุข สภาพที่มีอารมณ์เดียวแห่งจิต สภาพที่ค้ำนึ่ง สภาพที่รู้แจ้ง สภาพที่รู้ชัด สภาพที่จำได้ สภาพที่สมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ควรัยฺยังทุกอย่าง ฯ

[๓๗] สภาพที่รู้แห่งปัญญาที่รู้ยิ่ง สภาพที่กำหนดรู้แห่งปริญา สภาพแห่งปฏิภาณธรรมที่สละแห่งปหานะ สภาพแห่งภาวนามิกิจเป็นอย่างเดียว สภาพที่ถูกต้องแห่งสังคิกิริยา สภาพที่เป็นกองแห่งทุกข์ สภาพที่ทรงไว้แห่งธาตุ สภาพที่ต่อแห่งอายตนะ สภาพที่ปัจจัยปรุงแต่งแห่งสังขตธรรม สภาพที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่งแห่งอสังขตธรรม ควรัยฺยังทุกอย่าง ฯ

[๓๘] สภาพที่คิด สภาพแห่งจิตไม่มีระหว่าง สภาพที่ออกแห่งจิต สภาพที่หลีกไปแห่งจิต สภาพแห่งจิตเป็นเหตุ สภาพแห่งจิตเป็นปัจจัย สภาพที่เป็นที่ตั้งแห่งจิต สภาพที่เป็นภูมิแห่งจิต สภาพที่เป็นอารมณ์แห่งจิต สภาพที่เป็นโคจรแห่งจิต สภาพที่เหี่ยวไปแห่งจิต สภาพที่ไปแห่งจิต สภาพที่นำไปยังแห่งจิต สภาพที่นำออกแห่งจิต สภาพที่สลัดออกแห่งจิต ควรัยฺยังทุกอย่าง ฯ

[๓๙] สภาพที่นึกในความคิดมีอารมณ์อย่างเดียว สภาพที่รู้แจ้ง . . . สภาพที่รู้ชัด . . . สภาพที่จำได้ . . . สภาพที่จิตมั่นคง . . . สภาพที่เนื่อง . . . สภาพที่เล่นไป . . . สภาพที่ผ่องใส . . . สภาพที่ตั้งมั่น . . . สภาพที่หลุดพ้น . . . สภาพที่เห็นว่าละเอียด . . . สภาพที่ทำให้เป็นเช่นดั่งยาน . . . สภาพที่ทำให้เป็นที่ตั้ง . . . สภาพที่ตั้งขึ้นเนื่องๆ . . . สภาพที่อบรม . . . สภาพที่ปรารถนาชอบด้วยดี . . . สภาพที่กำหนดถือไว้ . . . สภาพที่เป็นบริวาร . . . สภาพที่เต็มรอบ . . . สภาพที่ประชุม . . . สภาพที่อธิษฐาน . . . สภาพที่เสพ . . . สภาพที่เจริญ . . . สภาพที่ทำให้มาก . . . สภาพที่รวมดี . . . สภาพที่หลุดพ้นด้วยดี . . . สภาพที่ตรัสรู้ . . . สภาพที่ตรัสรู้ตาม . . . สภาพที่ตรัสรู้เฉพาะ . . . สภาพที่ตรัสรู้พร้อม สภาพที่ตื่น . . . สภาพที่ตื่นตาม . . . สภาพที่ตื่นเฉพาะ . . . สภาพที่ตื่นพร้อม . . . สภาพที่เป็นไปในฝักฝ่ายความตรัสรู้ . . . สภาพที่เป็นไปในฝักฝ่ายความตรัสรู้ตาม . . . สภาพที่เป็นไปในฝักฝ่ายความตรัสรู้เฉพาะ . . . สภาพที่เป็นไปในฝักฝ่ายความตรัสรู้พร้อม . . . สภาพที่สว่าง . . . สภาพที่สว่างขึ้น . . . สภาพที่สว่างเนื่องๆ . . . สภาพที่สว่างเฉพาะ . . . สภาพที่สว่างพร้อมในความคิดมีอารมณ์อย่างเดียว ควรัยฺยังทุกอย่าง ฯ

[๔๐] สภาพที่อริยมรรคให้สว่าง สภาพที่อริยมรรคให้รุ่งเรือง สภาพที่อริยมรรคให้กิเลสทั้งหลายเร่าร้อน สภาพที่อริยมรรคไม่มีมลทิน สภาพที่อริยมรรคปราศจากมลทิน สภาพที่อริยมรรคหมดมลทิน สภาพที่อริยมรรคสงบ สภาพที่อริยมรรคให้กิเลสระงับ สภาพแห่งวิเวก สภาพแห่งความประพฤตินิวิเวก สภาพที่คลายกำหนด สภาพแห่งความประพฤตินิเวกสภาพคลายกำหนด สภาพที่ดับสภาพแห่งความประพฤติความดับ สภาพที่ปล่อย สภาพแห่งความประพฤติในความปล่อย สภาพที่พ้น สภาพแห่งความประพฤติในความพ้น ควรัยฺยังทุกอย่าง ฯ

[๔๑] สภาพแห่งฉันทะ สภาพที่เป็นมูลแห่งฉันทะ สภาพที่เป็นบาทแห่งฉันทะ สภาพที่เป็นประธานแห่งฉันทะ สภาพที่สำเร็จแห่งฉันทะ สภาพที่น้อมไปแห่งฉันทะ สภาพที่ประกอบไว้แห่งฉันทะ สภาพที่ตั้งมั่นแห่งฉันทะ สภาพที่ไม่ฟุ้งซ่านแห่งฉันทะ สภาพที่เห็นแห่งฉันทะ ควรัยฺยังทุกอย่าง ฯ

[๔๒] สภาพแห่งวิริยะ สภาพที่เป็นมูลแห่งวิริยะ สภาพที่เป็นบาทแห่งวิริยะ สภาพที่เป็นประธานแห่งวิริยะ สภาพที่สำเร็จแห่งวิริยะ สภาพที่น้อมไปแห่งวิริยะ สภาพที่ประกอบไว้แห่งวิริยะ สภาพที่ตั้งมั่นแห่งวิริยะ สภาพที่ไม่ฟุ้งซ่านแห่งวิริยะ สภาพที่เห็นแห่งวิริยะ ควรัยฺยังทุกอย่าง ฯ

[๔๓] สภาพแห่งจิต สภาพที่เป็นมูลแห่งจิต สภาพที่เป็นบาทแห่งจิต สภาพที่เป็นประธานแห่งจิต สภาพที่สำเร็จแห่งจิต สภาพที่น้อมไปแห่งจิต สภาพที่ประกอบไว้แห่งจิต สภาพที่ตั้งมั่นแห่งจิต สภาพที่ไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต สภาพที่เห็นแห่งจิต ควรัยฺยังทุกอย่าง ฯ

[๔๔] สภาพแห่งวิมังสา สภาพที่เป็นมูลแห่งวิมังสา สภาพที่เป็นบาทแห่งวิมังสา สภาพที่เป็นประธานแห่งวิมังสา สภาพที่สำเร็จแห่งวิมังสา สภาพ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
ที่น้อมไปแห่งวิมิงสา สภาพที่ประกอบไว้แห่งวิมิงสา สภาพที่ตั้งมั่นแห่ง
วิมิงสา สภาพที่ไม่พึงชานแห่งวิมิงสา สภาพที่เห็นแห่งวิมิงสา ควรรู้อย่าง
ทุกอย่าง ฯ

[๔๕] สภาพแห่งทุกข์ สภาพที่ทุกข์บีบคั้น สภาพที่ทุกข์อันปัจจย
ปรุ่งแต่ง สภาพที่ทุกข์ให้เดือดร้อน สภาพที่ทุกข์แปรปรวน สภาพแห่ง
สมุทัย สภาพที่สมุทัยประมวลมา สภาพที่สมุทัยเป็นเหตุ สภาพที่สมุทัย
เกี่ยวข้อง สภาพที่สมุทัยพัวพัน สภาพแห่งนิโรธ สภาพที่นิโรธสลัดออก
สภาพที่นิโรธเป็นวิเวก สภาพที่นิโรธเป็นอสังขตะ สภาพที่นิโรธเป็นอมตะ
สภาพแห่งมรรค สภาพที่มรรคนำออก สภาพที่มรรคเป็นเหตุ สภาพที่
มรรคเห็น สภาพที่มรรคเป็นอธิบดี ควรรู้อย่าง ฯ

[๔๖] สภาพที่ต้องแท้ สภาพที่เป็นอนัตตา สภาพที่เป็นสังข
สภาพที่ควรแห่งตลอด สภาพที่ควรรู้อย่าง สภาพที่ควรกำหนดรู้ สภาพที่
ทรงรู้ สภาพที่เป็นธาตุ สภาพที่อาจได้ สภาพที่รู้ควรทำให้แจ้ง สภาพ
ที่ควรถูกต้อง สภาพที่ควรตรัสรู้ ควรรู้อย่าง ฯ

[๔๗] เนกขัมมะ อภัยบาท อาโลกสัญญา ความไม่พึงชาน ความ
กำหนดธรรม ญาณ ความปราโมทย์ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตตฌาน
อากาสานัญจายตนสมาบัติ วิทยุญญานัญจายตนสมาบัติ อากิญจัญญายตนสมาบัติ
เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ควรรู้อย่าง ฯ

[๔๘] การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง การพิจารณาเห็นความทุกข์ การ
พิจารณาเห็นอนัตตา การพิจารณาเห็นด้วยความเบื่อหน่าย การพิจารณาเห็นด้วย
ความคลายกำหนัด การพิจารณาเห็นด้วยความดับ การพิจารณาเห็นด้วยความ
สละคืน การพิจารณาเห็นความสิ้นไป การพิจารณาเห็นความเสื่อมไป การพิจารณา
เห็นความแปรปรวน การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมาย การพิจารณาเห็นธรรม
ไม่มีที่ตั้ง การพิจารณาเห็นความว่างเปล่า การพิจารณาเห็นธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง
ความรู้ความเห็นตามความเป็นจริง การพิจารณาเห็นโทษ การพิจารณาหาทาง การ
พิจารณาเห็นอุบายที่จะหลีกไป ควรรู้อย่าง ฯ

[๔๙] โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผลสมาบัติ สกทาคามีมรรค
สกทาคามีผลสมาบัติ อนาคามีมรรค อนาคามีผลสมาบัติ อรหัตมรรค อรหัตผล
สมาบัติ ควรรู้อย่าง ฯ

[๕๐] สัทธินทรีย์ด้วยความว่าน้อมไป วิริยอินทรีย์ด้วยความว่าประกอบไว้
สตินทรีย์ด้วยความว่าตั้งมั่น สมานินทรีย์ด้วยความว่าไม่พึงชาน ปัญฺญินทรีย์ด้วย
ความว่าเห็น ศรัทธาพละด้วยความว่าไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา วิริยพละ
ด้วยความว่าไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน สติพละด้วยความว่าไม่หวั่นไหว
เพราะความประมาท สมานีพละด้วยความว่าไม่หวั่นไหวเพราะความพึงชาน ปัญญา
พละด้วยความว่าไม่หวั่นไหวเพราะอวิชา ควรรู้อย่าง ฯ

[๕๑] สติสัมโพชฌงค์ด้วยอรรถาตั้งมั่น ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ด้วย
อรรถเลือกเฟ้น วิริยสัมโพชฌงค์ด้วยอรรถาประกอบไว้ ปิตติสัมโพชฌงค์ด้วย
อรรถาแผ่ไป ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ด้วยอรรถาสงบ สมานีสัมโพชฌงค์ด้วย
อรรถาไม่พึงชาน อุเบกขาสัมโพชฌงค์ด้วยอรรถาพิจารณาหาทาง ควรรู้อย่าง
ทุก

[๕๒] สัมมาทิฐิด้วยความว่าเห็น สัมมาสังกัปปะด้วยความว่าตริภ
สัมมาวาจาด้วยความว่ากำหนดเอา สัมมากัมมันตะด้วยความว่าให้กุศลธรรมเกิด
สัมมาอาชีวะด้วยความว่าชาวผอง สัมมาวายามะด้วยความว่าประกอบไว้ สัมมาสติ
ด้วยความว่าตั้งมั่น สัมมาสมาธิด้วยความว่าไม่พึงชาน ควรรู้อย่าง ฯ

[๕๓] อินทรีย์ด้วยความว่าเป็นใหญ่ พละด้วยความว่าไม่หวั่นไหว
โพชฌงค์ด้วยความว่านำออก มรรคด้วยความว่าเป็นเหตุ สติปัญฐานด้วยความว่าตั้ง
มั่นสัมมปฺปธานด้วยความว่าตั้งไว้อิทธิบาทด้วยความว่าสำเร็จ สัจจะด้วยความว่า
เที่ยงแท้ สมถะด้วยความว่าไม่พึงชาน วิปัสสนาด้วยความว่าพิจารณา สมถะและ
วิปัสสนาด้วยความว่ามีกิจเสมอกัน ธรรมชาติที่เป็นคู่ด้วยความว่าไม่ล่วงเกินกัน
ควรรู้อย่าง ฯ

[๕๔] สิวสัทธิตีด้วยความว่าสำรวม จิตตวิสัทธิตีด้วยความว่าไม่พึงชาน
ทัญญูวิสัทธิตีด้วยความว่าเห็น วิโมกข์ด้วยความว่าหลุดพ้น วิชชาด้วยความว่า
แห่งตลอด วิมุตติด้วยความว่าสละ ญาณในความสิ้นไปด้วยความว่าตัดขาด ญาณ
ในความไม่เกิดขึ้นด้วยความว่าระงับ จันตะด้วยความว่าเป็นมูลฐาน มนสิการด้วย
ความว่าเป็นสมมุตฐาน ผัสสะด้วยความว่าประมวลมา เวทนาด้วยความว่าประชุม
สมาธิด้วยความว่าเป็นประธาน สติด้วยความว่าเป็นใหญ่ ปัญญาด้วยความว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
ประเสริฐกว่ากุศลธรรมนั้นๆ วิมุตติด้วยความเป็นแก่นสาร นิพพานอันเที่ยงลงใน
อมตะด้วยความว่าเป็นที่สุด ควรรู้อย่างทุกอย่าง

[๕๕] ธรรมใดๆ ที่รู้อยู่แล้ว ธรรมนั้นๆ เป็นคุณที่รู้แล้ว ชื่อว่าญาณ
เพราะอรรถว่ารู้อธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ทั่ว เพราะฉะนั้นท่านจึง
กล่าวว่ ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมา คือ เครื่องรู้ชัดธรรมที่ได้สดับมา
แล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านั้นควรรู้อยู่ เป็นสุตมยญาณ ฯ

จบทตฺตยภาณวาร ฯ

[๕๖] ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมา คือ เครื่องรู้ชัดธรรมที่ได้
สดับมาแล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านั้นควรกำหนดรู้ เป็นสุตมยญาณอย่างไร ฯ

ธรรมอย่างหนึ่งควรกำหนดรู้ คือ ผัสสะอันมีอัสสะ เป็นที่ตั้งแห่ง
อุปาทาน ธรรม ๒ ควรกำหนดรู้ คือ นาม ๑ รูป ๑ ธรรม ๓ ควรกำหนดรู้
คือ เวทนา ๓ ธรรม ๔ ควรกำหนดรู้ คือ อาหาร ๔ ธรรม ๕ ควรกำหนดรู้ คือ
อุปาทานชั้น ๕ ธรรม ๖ ควรกำหนดรู้ คือ อายตนะภายใน ๖ ธรรม ๗ ควร
กำหนดรู้ คือ วิญญาณฐิติ ๗ ธรรม ๘ ควรกำหนดรู้ คือ โลภธรรม ๘ ธรรม ๙
ควรกำหนดรู้ คือ สัตตาवास ๙ ธรรม ๑๐ ควรกำหนดรู้ คือ อายตนะ ๑๐ ฯ

[๕๗] ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงควรกำหนดรู้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็
สิ่งทั้งปวงที่ควรกำหนดรู้คืออะไร คือ ตา รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส สุขเวทนา
ทุกขเวทนา หรือเมื่อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย
ควรกำหนดรู้ทุกอย่าง ฯ

หู เสียง ฯลฯ จมูก กลิ่น ฯลฯ ลิ้น รส ฯลฯ กาย โผฏฐัพพะ
 ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ
เมื่อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ควรกำหนดรู้ทุกอย่าง ฯ

[๕๘] รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ชราและ
มรณะ ฯลฯ นิพพานที่เที่ยงลงในอมตะด้วยความว่าเป็นที่สุด ควรกำหนดรู้ทุกอย่าง
บุคคลผู้พยายามเพื่อจะได้ธรรมใดๆ เป็นอันได้ธรรมนั้นๆ แล้ว ธรรมเหล่านั้น
เป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้แล้วและพิจารณาแล้วอย่างนี้ ฯ

[๕๙] บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้เนกขัมมะ เป็นอันได้เนกขัมมะ
แล้ว ธรรมนั้น เป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้แล้วและพิจารณาแล้วอย่างนี้ ฯ

บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้ความไม่พยาบาท เป็นอันได้ความไม่
พยาบาทแล้ว . . . บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้आโลกสัญญา เป็นอันได้आโลก
สัญญาแล้ว . . . บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้ความไม่พึงชาน เป็นอันได้ความ
ไม่พึงชานแล้ว . . . บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้การกำหนดธรรม เป็นอันได้
การกำหนดธรรมแล้ว . . . บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้ญาณ เป็นอันได้ญาณ
แล้ว . . . บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้ความปราโมทย์ เป็นอันได้ความ
ปราโมทย์แล้ว ธรรมนั้น เป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้แล้วและพิจารณาแล้ว
อย่างนี้ ฯ

[๖๐] บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้ปฐมฌาน เป็นอันได้ปฐมฌาน
แล้ว ธรรมนั้น เป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้แล้ว และพิจารณาแล้วอย่างนี้
บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้ทุติยฌาน ฯลฯ ตติยฌาน ฯลฯ จตตฌาน
เป็นอันได้จตตฌานแล้ว . . . บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้आกาสาณูญายตน-

*สมาบัติ . . . วิญญาณัญญายตนสมาบัติ . . . อาภิญญายตนสมาบัติ . . . เนวสัญญา-

*นาสัญญายตนสมาบัติ เป็นอันได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติแล้ว ธรรมนั้น
เป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้แล้ว และพิจารณาแล้วอย่างนี้ ฯ

[๖๑] บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้อนิจจานุปัสสนา เป็นอันได้
อนิจจานุปัสสนาแล้ว ธรรมนั้น เป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้แล้วและพิจารณา
แล้วอย่างนี้ บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้ทุกขานุปัสสนา . . . อนัตตานุปัสสนา
. . . นิพพิทานุปัสสนา . . . วิราคานุปัสสนา . . . นิโรธานุปัสสนา . . . ปฏินิสัสคานุปัสสนา
. . . ขยานุปัสสนา . . . วยานุปัสสนา . . . วิปริณามานุปัสสนา . . . อนิมิตตานุปัสสนา . . .
อัปปณิหิตานุปัสสนา . . . สญญตานุปัสสนา . . . เป็นอันได้สญญตานุปัสสนาแล้ว ธรรม
นั้น เป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้แล้วและพิจารณาแล้วอย่างนี้ ฯ

[๖๒] บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้วิธีปัญญาธรรมวิปัสสนา การ
พิจารณาเห็นธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง เป็นอันได้วิธีปัญญาธรรมวิปัสสนาแล้ว ธรรม
นั้น เป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้แล้วและพิจารณาแล้วอย่างนี้ บุคคลผู้พยายาม
เพื่อต้องการจะได้ยถาภูตญาณทัสนะ . . . อาทินวานุปัสสนา . . . ปฏิสังขานุปัสสนา . . .
วิวัฏฏหานุปัสสนา . . . เป็นอันได้วิวัฏฏหานุปัสสนาแล้ว ธรรมนั้น เป็นธรรมอัน
บุคคลนั้นกำหนดรู้แล้วและพิจารณาแล้วอย่างนี้ ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค

[๖๓] บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้โสดาปัตติมารค เป็นอันได้ โสดาปัตติมารคแล้ว ธรรมนั้น เป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้แล้วและพิจารณา แล้วอย่างนี้ บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้สกทาคามีมารค . . . อนาคามีมารค . . . อรหัตมารค เป็นอันได้อรหัตมารคแล้ว ธรรมนั้น เป็นธรรมอันบุคคลนั้น กำหนดรู้แล้วและพิจารณาแล้วอย่างนี้ บุคคลผู้พยายามเพื่อต้องการจะได้ธรรมใดๆ เป็นอันได้ธรรมนั้นๆ แล้ว ธรรมเหล่านั้น เป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้แล้ว และพิจารณาแล้วอย่างนี้ ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้ สดับมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านั้นควรกำหนด รู้ ชื่อว่าสุตมยญาณ ฯ

[๖๔] ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดธรรม ที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านั้นควรละ ชื่อว่าสุตมยญาณอย่างไร ฯ

ธรรมอย่างหนึ่งควรละ คือ อัสมีมานะ ธรรม ๒ ควรละ คือ อวิชชา ๑ ตัณหา ๑ ธรรม ๓ ควรละ คือ ตัณหา ๓ ธรรม ๔ ควรละ คือ โอฆะ ๔ ธรรม ๕ ควรละ คือ นิวรณ์ ๕ ธรรม ๖ ควรละ คือ หมวดตัณหา ๖ ธรรม ๗ ควรละ คือ อนุสัย ๗ ธรรม ๘ ควรละ คือ มัจฉัตตะ ความเป็นผิด ๘ ธรรม ๙ ควรละ คือ ธรรมมีตัณหาเป็นมูลเหตุ ๙ ธรรม ๑๐ ควรละ คือ มัจฉัตตะ ๑๐ ฯ

[๖๕] ปหานะ ๒ คือ สมุจเฉทปหานะ ๑ ปฏิปัสสัทธิปหานะ ๑ สมุจเฉทปหานะ อันเป็นโลกตรมรรค และปฏิบัติสัทธิปหานะอันเป็นโลกตรผล ในขณะที่แห่งผล ย่อมมีแก่บุคคลผู้เจริญมรรค เครื่องให้ถึงความสิ้นไป ฯ

ปหานะ ๓ คือ เนกขัมมะ เป็นอบายเครื่องสลัดออกแห่งกาม ๑ อรูปญาณ เป็นอบายเครื่องสลัดออกแห่งรูป ๑ นิโรธ เป็นอบายเครื่องสลัดออกแห่งสังขต ธรรมที่เกิดขึ้นแล้วอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาศัยกันและกันเกิดขึ้น ๑ บุคคลผู้ได้ เนกขัมมะเป็นอันละและสลักได้แล้ว บุคคลผู้ได้อรูปญาณเป็นอันละและสลัก รูปได้แล้ว บุคคลผู้ได้นิโรธเป็นอันละและสลักสังขารได้แล้ว ฯ

ปหานะ ๔ คือ บุคคลผู้แห่งตลอดทุกขสังข อันเป็นการแห่งตลอดด้วยการกำหนดรู้ ย่อมละกิเลสที่ควรละได้ ๑ บุคคลผู้แห่งตลอดสมุทัยสังข อันเป็นการแห่งตลอดด้วยการละ ย่อมละกิเลสที่ควรละได้ ๑ บุคคลผู้แห่งตลอดนิโรธสังข อันเป็นการแห่งตลอดด้วยการทำให้แจ้ง ย่อมละกิเลสที่ควรละได้ ๑ บุคคลผู้ แห่งตลอดมรรคสังข อันเป็นการแห่งตลอดด้วยการเจริญ ย่อมละกิเลสที่ควร ละได้ ๑ ฯ

ปหานะ ๕ คือ วิกขัมภนปหานะ ๑ ตังคปหานะ ๑ สมุจเฉทปหานะ ๑ ปฏิปัสสัทธิปหานะ ๑ นิสสรณปหานะ ๑ การละนิวรณ์ด้วยการขมไว้ ย่อมมีแก่ บุคคลผู้เจริญปฐมฌาน การละทิวัวของคั่นๆ ย่อมมีแก่บุคคลผู้เจริญสมาธิอัน เป็นไปในส่วนแห่งการขำแรกกิเลส สมุจเฉทปหานะ อันเป็นโลกตรมรรค และ ปฏิปัสสัทธิปหานะอันเป็นโลกตรผล ในขณะที่แห่งผล ย่อมมีแก่บุคคลผู้เจริญ มรรคเครื่องให้ถึงความสิ้นไป และนิสสรณปหานะเป็นนิโรธ คือ นิพพาน ฯ

[๖๖] ดุริการิกษทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงควรละ ดุริการิกษทั้งหลาย ก็สิ่ง ทั้งปวงควรละคืออะไร คือ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือเมื่อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ควรละทุกอย่าง ฯ

หู เสียง ฯลฯ จมูก กลิ่น ฯลฯ ลิ้น รส ฯลฯ กาย โผฏฐัพพะ ฯลฯ ใจ ธรรมารมณฺ์ ฯลฯ มโนวิญญาณ ฯลฯ มโนสัมผัส ฯลฯ สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือเมื่อทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็น ปัจจัย ควรละทุกอย่าง ฯ

เมื่อพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ย่อมละกิเลสที่ควร ละได้ เมื่อพิจารณาเห็นเวทนา . . . สัญญา . . . สังขาร . . . วิญญาณ . . . จักขุ . . . ขราและมรณะ โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ย่อมละกิเลสที่ควรละได้ เมื่อ พิจารณาเห็นนิพพานอันยังลุ่มส่อมตะ [ด้วยความเป็นอนัตตา] ด้วยความว่าเป็น ที่สุด ย่อมละกิเลสที่ควรละได้ ธรรมใดๆ เป็นธรรมที่ละได้แล้วธรรมนั้นๆ เป็น อันละได้แล้ว ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่า รู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านั้นควรละ ชื่อว่าสุตมยญาณ ฯ

จบตติยภาณวาร ฯ

[๖๗] ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดธรรม ที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านั้นควรเจริญ ชื่อว่าสุตมยญาณอย่างไร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค

ธรรมอย่างหนึ่งควรเจริญ คือ กายคตาสติอันสรวทด้วยความสำราญ

ธรรม ๒ ควรเจริญ คือ สมถะ ๑ วิปัสสนา ๑ ธรรม ๓ ควรเจริญ คือ สมาริ ๓

ธรรม ๔ ควรเจริญ คือ สติปัฏฐาน ๔ ธรรม ๕ ควรเจริญ คือ สัมมามสมาธิ

มืองค์ ๕ ธรรม ๖ ควรเจริญ คือ อนุสสติ ๖ ธรรม ๗ ควรเจริญ คือ โพชฌงค์ ๗

ธรรม ๘ ควรเจริญ คือ อริยมรรคมืองค์ ๘ ธรรม ๙ ควรเจริญ คือ องค์อันเป็น

ประธานแห่งความบริสุทธิ์ [ปาริสฺสทธิ] ๙ ธรรม ๑๐ ควรเจริญ คือ กลฺลณ ๑๐ ฯ

[๖๘] กาวนา ๒ คือโลกียกาวนา ๑ โลกุตรกาวนา ๑ กาวนา ๓ คือ
การเจริญธรรมอันเป็นรูปาวจรกุตล ๑ การเจริญธรรมอันเป็นรูปาวจรกุตล ๑ การ
เจริญกุตลธรรมอันไม่นับเนื่องในโลก [โลกุตรกุตล] ๑ การเจริญธรรมอันเป็น
รูปาวจรกุตล เป็นส่วนเลวกมี เป็นส่วนปานกลางมี เป็นส่วนประณีตมี การ
เจริญธรรมอันเป็นรูปาวจรกุตล เป็นส่วนเลวกมี เป็นส่วนปานกลางมี เป็น
ส่วนประณีตมี การเจริญกุตลธรรมอันไม่นับเนื่องในโลก เป็นส่วนประณีตอย่าง
เดียว กาวนา ๔ คือ เมื่อแห่งตลอดทุกขสัจ อันเป็นการแห่งตลอดด้วยปริญญา
ชื่อว่าเจริญอยู่ ๑ เมื่อแห่งตลอดสมุทัยสัจอันเป็นการแห่งตลอดด้วยปหานะ ชื่อว่า
เจริญอยู่ ๑ เมื่อแห่งตลอดนิโรธสัจอันเป็นการแห่งตลอดด้วยสังคิกิริยา ชื่อว่า
เจริญอยู่ ๑ เมื่อแห่งตลอดมรรคสัจอันเป็นการแห่งตลอดด้วยกาวนา ชื่อว่าเจริญ
อยู่ ๑ กาวนา ๔ นี้ ฯ

[๖๙] กาวนา ๔ อีกประการหนึ่ง คือ เอสนากาวนา ๑ ปฏิลากาวนา ๑
เอกรสากาวนา ๑ อาเสวนากาวนา ๑ ฯ

เอสนากาวนาเป็นโจน เมื่อพระโยคาวจรทั้งปวงเข้าสมาธิอยู่ ธรรม
ทั้งหลายที่เกิดในธรรมอันเป็นส่วนเบื้องต้นนั้น มีกิจเป็นอย่างเดียวกัน เพราะ
ฉะนั้น กาวนาคนี้ จึงชื่อว่าเอสนากาวนา ฯ

ปฏิลากาวนาเป็นโจน เมื่อพระโยคาวจรทั้งปวงเข้าสมาธิแล้ว ธรรม
ทั้งหลายที่เกิดในสมาธินั้น ไม่เป็นไปส่วกันและกัน เพราะฉะนั้น กาวนาคนี้
จึงชื่อว่าปฏิลากาวนา ฯ

[๗๐] เอกรสากาวนาเป็นโจน เมื่อพระโยคาวจรเจริญสัทธินทรีย์
ด้วยอรรถว่าน้อมใจเชื่อ อินทรีย์อีก ๔ อย่าง มีกิจเป็นอย่างเดียวกันด้วยสามารถ
แห่งสัทธินทรีย์ เพราะฉะนั้น ชื่อว่ากาวนา ด้วยอรรถว่าอินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็น
อย่างเดียวกัน เมื่อพระโยคาวจรเจริญวิริยอินทรีย์ด้วยอรรถว่าประคองไว้ . . . เมื่อ
เจริญสัทธินทรีย์ด้วยอรรถว่าตั้งมั่น . . . เมื่อเจริญสมาธิอินทรีย์ด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
. . . เมื่อเจริญปัญญอินทรีย์ด้วยอรรถว่าเห็น อินทรีย์อีก ๔ อย่าง มีกิจอย่างเดียวกัน
ด้วยสามารถปัญญินทรีย์ เพราะฉะนั้นชื่อว่ากาวนา ด้วยอรรถว่าอินทรีย์
ทั้งหลายมีกิจเป็นอย่างเดียวกัน ฯ

เมื่อพระโยคาวจรเจริญสัทธาพละ ด้วยอรรถว่าไม่หวั่นไหว เพราะ
อสัทธิยะ พละอีก ๔ อย่าง มีกิจเป็นอย่างเดียวกันด้วยสามารถสัทธาพละ
เพราะฉะนั้น ชื่อว่ากาวนา เพราะอรรถว่าพละทั้งหลายมีกิจเป็นอย่างเดียวกัน
เมื่อพระโยคาวจรเจริญวิริยพละ ด้วยอรรถว่าไม่หวั่นไหวเพราะโกสัชชะ . . . เมื่อ
พระโยคาวจรเจริญสติพละ ด้วยอรรถว่าไม่หวั่นไหวเพราะปมาทะ . . . เมื่อ
พระโยคาวจรเจริญสมาธิพละ ด้วยอรรถว่าไม่หวั่นไหวเพราะอุทฺธัจจะ . . . เมื่อ
พระโยคาวจรเจริญปัญญาพละ ด้วยอรรถว่าไม่หวั่นไหวเพราะอิชชา พละ
อีก ๔ อย่าง มีกิจเป็นอย่างเดียวกันด้วยสามารถปัญญาพละ เพราะฉะนั้น
ชื่อว่ากาวนา ด้วยอรรถว่าพละทั้งหลายมีกิจเป็นอย่างเดียวกัน ฯ

เมื่อพระโยคาวจรเจริญสดีสัสมโพชฌงค์ ด้วยอรรถว่าตั้งมั่น โพชฌงค์
อีก ๖ อย่าง มีกิจเป็นอย่างเดียวกันด้วยสามารถสดีสัสมโพชฌงค์ เพราะฉะนั้น
ชื่อว่ากาวนา ด้วยอรรถว่าโพชฌงค์ทั้งหลายมีกิจเป็นอย่างเดียวกัน เมื่อพระโยคาวจร
เจริญธรรมวิยสัสมโพชฌงค์ด้วยอรรถว่าเลือกเฟ้น . . . เมื่อเจริญวิริยสัสมโพชฌงค์
ด้วยอรรถว่าประคองไว้ . . . เมื่อเจริญปีติสัสมโพชฌงค์ด้วยอรรถว่า ขาบข่านไป . . .
เมื่อเจริญปีสัสมโพชฌงค์ด้วยอรรถว่าสงบ . . . เมื่อเจริญสมาธิสัสมโพชฌงค์
ด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน . . . เมื่อเจริญอุเบกขาสัสมโพชฌงค์ด้วยอรรถว่าพิจารณาหาทาง
โพชฌงค์อีก ๖ อย่าง มีกิจเป็นอย่างเดียวกันด้วยสามารถอุเบกขาสัสมโพชฌงค์
เพราะฉะนั้น ชื่อว่ากาวนา ด้วยอรรถว่าโพชฌงค์ทั้งหลายมีกิจเป็นอย่างเดียวกัน ฯ

เมื่อพระโยคาวจรเจริญสัสมมาทิสู้ด้วยอรรถว่าเห็นชอบ องค์มรรคอีก ๗ อย่าง
มีกิจเป็นอย่างเดียวกันด้วยสามารถสัสมมาทิสู้ เพราะฉะนั้น ชื่อว่ากาวนา ด้วยอรรถว่า
องค์มรรคทั้งหลายมีกิจเป็นอย่างเดียวกัน เมื่อพระโยคาวจรเจริญสัสมมาสังกัปปะด้วย
อรรถว่าตรึก . . . เมื่อเจริญสัสมมาวาจาด้วยอรรถว่ากำหนดเอา . . . เมื่อเจริญสัสมมา-

* กัมมันตะด้วยอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน . . . เมื่อเจริญสัสมมาอาชีวะด้วยอรรถว่าผ่องแผ้ว . . .

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค

เมื่อเจริญสมาธิมาด้วยอรรถว่าประคองไว้ . . . เมื่อเจริญสมาธิด้วยอรรถว่า
ตั้งมั่น . . . เมื่อเจริญสมาธิด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน องค์มรรคอีก ๗ อย่าง
มีกิจเป็นอย่างเดียวกันด้วยสามารถสมาธิ เพราะฉะนั้น ชื่อว่าภาวนาด้วย
อรรถว่าองค์มรรคทั้งหลายมีกิจเป็นอย่างเดียวกัน ภาวนานี้ ชื่อว่าเอกรสภาวนา ฯ

[๓๑] อาเสวนาภาวนาเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเสพ
เป็นอันมากซึ่งสมาธิที่ถึงความสำราญ ตลอดเวลาเช้าก็ดี ตลอดเวลาเที่ยงก็ดี
ตลอดเวลาเย็นก็ดี ตลอดเวลาก่อนภัตก็ดี ตลอดเวลาหลังภัตก็ดี ตลอดยามต้นก็ดี
ตลอดยามหลังก็ดี ตลอดคืนก็ดี ตลอดวันก็ดี ตลอดคืนและวันก็ดี ตลอดกาฬปักข
ก็ดี ตลอดชุลหะปักขก็ดี ตลอดฤดูฝนก็ดี ตลอดฤดูหนาวก็ดี ตลอดฤดูร้อนก็ดี
ตลอดส่วนวัยต้นก็ดี ตลอดส่วนวัยกลางก็ดี ตลอดส่วนวัยหลังก็ดี ภาวนานี้
ชื่อว่าอาเสวนาภาวนา ภาวนา ๔ ประการนี้ ฯ

[๓๒] ภาวนา ๔ อีกประการหนึ่ง คือ ภาวนา ด้วยอรรถว่าไม่ล่วงกันและกัน
แห่งธรรมทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้น ๑ ภาวนาด้วยอรรถว่าอินทรีย์ทั้งหลายมีกิจ
เป็นอย่างเดียวกัน ๑ ภาวนาด้วยอรรถว่านำไปซึ่งความเพียรอันสมควรแก่ธรรม
นั้นๆ ๑ ภาวนาด้วยอรรถว่าเสพเป็นอันมาก ๑ ฯ

[๓๓] ภาวนา ด้วยอรรถว่าไม่ล่วงกันและกันแห่งธรรมทั้งหลายที่เกิด
ในภาวนานั้น อย่างไร ฯ

เมื่อพระโยคาวจรละกามฉันทะ ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถเนกขัมมะ
ย่อมไม่ล่วงกันและกัน เพราะฉะนั้น ชื่อว่าภาวนา ด้วยอรรถว่าไม่ล่วงกันและกัน
แห่งธรรมทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้น เมื่อพระโยคาวจรละพยาบาท ธรรมทั้งหลาย
ที่เกิดด้วยสามารถความไม่พยาบาท ย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละกัมมัทธ
ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถอาโลกสัญญา ย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละ
อุทธัจจะ ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถความไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมไม่ล่วงกัน
และกัน . . . เมื่อละวิกิจฉลา ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถการกำหนดธรรม
ย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละอวิชชา ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถแห่งญาณ
ย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละอโรติ ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถ ความ
ปราโมทย์ ย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละนิวารณทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เกิด
ด้วยสามารถปฐมฌาน ย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละวิตกและวิจารณ์ ธรรม
ทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถทุติยฌาน ย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละปีติ ธรรม
ทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถตติยฌาน ย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละสุขและทุกข
ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถจตุตถฌาน ย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละรูป
สัญญา ปฏิขสัญญา นานัตตสัญญา ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถอากาสาณัญ-

* จายตนสมาบัติ ย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละอากาสาณัญจายตนสัญญา
ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถวิญญาณัญจายตนสมาบัติย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . .
เมื่อละวิญญาณัญจายตนสัญญา ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถอากิญจัญญายตน
สมาบัติ ย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละอากิญจัญญายตนสัญญา ธรรมทั้งหลาย
ที่เกิดด้วยสามารถเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ย่อม ไม่ล่วงกันและกัน . . .
เมื่อละนิจจสัญญา ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถอนิจจานุปัสนา ย่อมไม่ล่วงกัน
และกัน . . . เมื่อละสุขสัญญา ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถทุกขานุปัสนา
ย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละอตตสัญญา ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถ
อนัตตานุปัสนา ย่อม ไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละความเพียรเพื่อประโยชน์
ที่เกิดด้วยสามารถนิพพิทานุปัสนา ย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละราคะ ธรรม
ทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถวิราคานุปัสนา ย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละ
ภวนสัญญา ธรรมทั้งหลายเกิดด้วยสามารถขยานุปัสนา ย่อม ไม่ล่วงกันและกัน . . .
เมื่อละสมุทัย ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถนิโรธานุปัสนา ย่อม ไม่ล่วงกัน
และกัน . . . เมื่อละความถือมั่น ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถปฏินิสสัคคานุปัสนา
ย่อม ไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละอายุนะ (การทำความเพียรเพื่อประโยชน์
แก่สังขาร) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถขยานุปัสนา ย่อม ไม่ล่วงกันและกัน . . .
เมื่อละธัมมสัญญา (ความสำคัญว่ายั่งยืน) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถวิปริณา
มานุปัสนา ย่อม ไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละนิมิต ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วย
สามารถอนิมิตตานุปัสนา ย่อม ไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละปณิธิ ธรรมทั้งหลาย
ที่เกิดด้วยสามารถอุปปณิธานุปัสนา ย่อม ไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละอกินิเวส
(ความยึดมั่นว่ามีตัวตน) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถสญญตานุปัสนา ย่อม
ไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละสารถานากินิเวส (ความยึดมั่นด้วยการถือว่าเป็น
แก่นสาร) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถอริปัญญารวมิปัสนา (ความเห็นแจ้ง
ซึ่งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง) ย่อม ไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละสัมโมหากินิเวส

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

(ความยึดมั่นด้วยความหลงใหล) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถยถาภูตญาณ-

* ทัศนะ ย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละอาลัยากิณเวส (ความยึดมั่นด้วยความอาลัย) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถอาทินวานุปัสสนา ย่อม ไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละอัปปปฏิสังขา (ความไม่พิจารณา) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถปฏิสังขานุปัสสนา ย่อม ไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละสัญญาภาวนากิณเวส (ความยึดมั่นด้วยกิเลสเครื่องประกอบสัตว์) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถด้วยวิภูฏานุปัสสนา (ความตามเห็นตามเป็นเครื่องควรหลีกเลี่ยงไป) ย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละกิเลสที่ตั้งอยู่ร่วมกันกับทิวติ ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถโสตาปัตติมรรค ย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละกิเลสอย่างหยาบ ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยสามารถสกทาคามีมรรค ย่อม ไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละกิเลสอย่างละเอียด ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยความสามารถอนาคามีมรรค ย่อมไม่ล่วงกันและกัน . . . เมื่อละกิเลสทั้งปวง ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยความสามารถอรหัตมรรค ย่อม ไม่ล่วงกันและกัน เพราะฉะนั้น ชื่อว่าภาวนา ด้วยอรรถว่าธรรมทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้น ไม่ล่วงกันและกัน ชื่อว่าภาวนา ด้วยอรรถว่าธรรมทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้น ไม่ล่วงกันและกัน อย่างนี้ ฯ

[๓๔] ชื่อว่าภาวนา ด้วยอรรถว่าอินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็นอย่างเดียวกันอย่างไร

เมื่อพระโยคาวจรละกามฉันทะ อินทรีย์ ๕ มีกิจเป็นอย่างเดียวกันด้วยสามารถเนกขัมมะ เพราะฉะนั้น ชื่อว่าภาวนา ด้วยอรรถว่าอินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็นอย่างเดียวกัน เมื่อละพยาบาท อินทรีย์ ๕ มีกิจเป็นอย่างเดียวกันด้วยสามารถความไม่พยาบาท ฯลฯ เมื่อละกิเลสทั้งหมด อินทรีย์ ๕ มีกิจเป็นอย่างเดียวกันด้วยสามารถอรหัตมรรค เพราะฉะนั้น ชื่อว่าภาวนา ด้วยอรรถว่าอินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็นอย่างเดียวกัน ชื่อว่าภาวนา ด้วยอรรถว่าอินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็นอย่างเดียวกัน อย่างนี้ ฯ

[๓๕] ชื่อว่าภาวนา ด้วยอรรถว่านำไปซึ่งความเพียรอันสมควรแก่ธรรมนั้นๆ อย่างไร ฯ

พระโยคาวจรเมื่อละกามฉันทะ ย่อมนำไปซึ่งความเพียรด้วยสามารถเนกขัมมะ เพราะฉะนั้น ชื่อว่าภาวนา ด้วยอรรถว่านำไปซึ่งความเพียรอันสมควรแก่ธรรมนั้นๆ เมื่อละพยาบาท ย่อมนำไปซึ่งความเพียรด้วยสามารถความไม่พยาบาท ฯลฯ เมื่อละกิเลสทั้งปวง ย่อมนำไปซึ่งความเพียรด้วยสามารถอรหัตมรรค เพราะฉะนั้น ชื่อว่าภาวนา ด้วยอรรถว่านำไปซึ่งความเพียรอันสมควรแก่ธรรมนั้นๆ ชื่อว่าภาวนา ด้วยอรรถว่านำไปซึ่งความเพียรอันสมควรแก่ธรรมนั้นๆ อย่างนี้ ฯ

[๓๖] ชื่อว่าภาวนา ด้วยอรรถว่าเสพเป็นอันมาก อย่างไร ฯ

เมื่อพระโยคาวจรละกามฉันทะ ย่อมเสพเป็นอันมากซึ่งเนกขัมมะ เพราะฉะนั้น ชื่อว่าภาวนา ด้วยอรรถว่าเสพเป็นอันมาก เมื่อละพยาบาท ย่อมเสพเป็นอันมากซึ่งความไม่พยาบาท ฯลฯ เมื่อละกิเลสทั้งปวง ย่อมเสพเป็นอันมากซึ่งอรหัตมรรค เพราะฉะนั้น ชื่อว่าภาวนา ด้วยอรรถว่าเสพเป็นอันมาก ชื่อว่าภาวนา ด้วยอรรถว่าเสพเป็นอันมากอย่างนี้ ภาวนา ๔ ประการนี้ ฯ

พระโยคาวจรพิจารณาเห็นรูป ชื่อว่าเจริญภาวนา พิจารณาเห็นเวทนา . . . พิจารณาเห็นสัญญา . . . พิจารณาเห็นสังขาร . . . พิจารณาเห็นวิญญาณ . . . พิจารณาเห็นอักษุ ฯลฯ พิจารณาเห็นชราและมรณะ . . . พิจารณาเห็นนิพพานอันยังลงในอมตะด้วยอรรถว่าเป็นที่สุด ชื่อว่าเจริญภาวนา ธรรมใดๆ เป็นธรรมอันเจริญแล้ว ธรรมนั้นๆ ย่อมมีกิจเป็นอย่างเดียวกัน ชื่อว่าญาณ ด้วยอรรถว่ารู้ธรรมนั้นๆ ชื่อว่าปัญญา ด้วยอรรถว่ารู้ชัด เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาเครื่องทรงจำ ธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดซึ่งธรรมที่ได้สดับมาแล้วว่า ธรรมเหล่านี้ควรเจริญ ชื่อว่าสุตมยญาณ ฯ

จบจตุตถภาณวาร

[๓๗] ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดซึ่งธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่าสุตมยญาณอย่างไร ฯ

ธรรมอย่างหนึ่งควรทำให้แจ้ง คือ เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ ธรรม ๒ ควรทำให้แจ้ง คือ วิชชา ๑ วิมุตติ ๑ ธรรม ๓ ควรทำให้แจ้ง คือ วิชชา ๓ ธรรม ๔ ควรทำให้แจ้ง คือ สามัญญผล ๔ ธรรม ๕ ควรทำให้แจ้ง คือ ธรรมชั้น ๕ ธรรม ๖ ควรทำให้แจ้ง คือ อภิญญา ๖ ธรรม ๗ ควรทำให้แจ้ง คือ กำลังของพระชินาสพ ๗ ธรรม ๘ ควรทำให้แจ้ง คือ วิโมกข์ ๘ ธรรม ๙ ควรทำให้แจ้ง คือ อนุปุพพนิโรธ ๙ ธรรม ๑๐ ควรทำให้แจ้ง คือ

อเสกขธรรม ๑๐ ฯ

[๓๘] ดูกฤกษทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงควรทำให้แจ้ง ดูกฤกษทั้งหลาย
ก็สิ่งทั้งปวงควรทำให้แจ้ง คือ อะไร คือ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส
สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือแม้ทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส
เป็นปัจจัย ควรทำให้แจ้งทุกอย่าง หู เสียง ฯลฯ จมูก กลิ่น ฯลฯ ลิ้น รส ฯลฯ
กาย โผฏฐัพพะ ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส สุขเวทนา
ทุกขเวทนา หรือแม้ทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ควรทำ
ให้แจ้งทุกอย่าง ฯ

พระโยคาวจรเมื่อพิจารณาเห็นรูป ย่อมทำให้แจ้งโดยทำให้เป็นอารมณ์
เมื่อพิจารณาเห็นเวทนา . . . เมื่อพิจารณาเห็นสัญญา . . . เมื่อพิจารณาเห็นสังขาร . . .
เมื่อพิจารณาเห็นวิญญาณ . . . เมื่อพิจารณาเห็นจักขุ . . . เมื่อพิจารณาเห็นชราและ
มรณะ . . . เมื่อพิจารณาเห็นนิพพานอันหยั่งลงในอมตะด้วยอรรถาเป็นที่สุด ย่อม
ทำให้แจ้งโดยทำให้เป็นอารมณ์ ธรรมใดๆ เป็นธรรมอันทำให้แจ้งแล้ว ธรรม
นั้นๆ ย่อมเป็นธรรมอันถูกต้องแล้ว ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถาวัธธรรมนั้นๆ ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถาวัธชาต
เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือ
เครื่องรู้ชัดธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่า
สุตมยญาณ ฯ

ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดธรรมที่ได้สดับ
มาแล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านี้เป็นไปในส่วนแห่งความเสื่อม ธรรมเหล่านี้เป็นไปใน
ส่วนแห่งความตั้งอยู่ ธรรมเหล่านี้เป็นไปในส่วนแห่งความวิเศษ ธรรมเหล่านี้
เป็นไปในส่วนชำแรกกิเลส ชื่อว่าสุตมยญาณ ฯ

สัญญาและมนสิการอันประกอบด้วยกาม ของพระโยคาวจร ผู้ได้ปฐมฌาน
เป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความเสื่อม ความพอใจอันเป็นธรรม
สมควรแก่ปฐมฌานนั้นยังตั้งอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความตั้งอยู่ สัญญา
และมนสิการอันไม่ประกอบด้วยวิตกเป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่ง
ความวิเศษ สัญญาและมนสิการอันสหระคตด้วยความเบื่อหน่าย ประกอบด้วยวิราคะ
เป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความชำแรกกิเลส สัญญาและมนสิการ
อันประกอบด้วยวิตก ของพระโยคาวจร ผู้ได้ทุติยฌาน เป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรม
เป็นไปในส่วนแห่งความเสื่อม ความพอใจอันเป็นธรรมสมควรแก่ทุติยฌานนั้น
ยังตั้งอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความตั้งอยู่ สัญญาและมนสิการ
อันประกอบด้วยอุเบกขาและสุข เป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความ
วิเศษ สัญญาและมนสิการอันสหระคตด้วยความเบื่อหน่าย ประกอบด้วยวิราคะ
เป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความชำแรกกิเลส สัญญาและมนสิการ
อันประกอบด้วยปิติและสุข ของพระโยคาวจร ผู้ได้ตติยฌาน เป็นไปอยู่
นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความเสื่อม ความพอใจอันเป็นธรรมสมควรแก่
ตติยฌานนั้นยังตั้งอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความตั้งอยู่ สัญญาและ
มนสิการอันประกอบด้วยทุกขมสุขเวทนาเป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วน
แห่งความวิเศษ สัญญาและมนสิการอันสหระคตด้วยความเบื่อหน่าย ประกอบด้วย
วิราคะ เป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความชำแรกกิเลส สัญญา
และมนสิการอันประกอบด้วยอุเบกขาและสุข ของพระโยคาวจรผู้ได้จตตถฌาน
เป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความเสื่อม ความพอใจอันเป็นธรรม
สมควรแก่จตตถฌานนั้นยังตั้งอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความตั้งอยู่ สัญญา
และมนสิการอันประกอบด้วยอากาสาณัญจายตนฌานเป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไป
ในส่วนแห่งความวิเศษ สัญญาและมนสิการอันสหระคตด้วยความเบื่อหน่าย
ประกอบด้วยวิราคะ เป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความชำแรกกิเลส
สัญญาและมนสิการอันประกอบด้วยรูป ของพระโยคาวจรผู้ได้อากาสาณัญจายตน
ฌาน เป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความเสื่อม ความพอใจอันเป็น
ธรรมสมควรแก่อากาสาณัญจายตนฌานนั้นยังตั้งอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วน
แห่งความตั้งอยู่ สัญญาและมนสิการอันประกอบด้วยวิญญานัญจายตนฌาน
เป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความวิเศษ สัญญาและมนสิการ
อันสหระคตด้วยความเบื่อหน่าย ประกอบด้วยวิราคะ เป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรม
เป็นไปในส่วนแห่งความชำแรกกิเลส สัญญาและมนสิการอันประกอบด้วย
อากาสาณัญจายตนฌาน ของพระโยคาวจรผู้ได้วิญญานัญจายตนฌาน เป็นไปอยู่
นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความเสื่อม ความพอใจอันเป็นธรรมสมควร
แก่วิญญานัญจายตนฌานนั้นยังตั้งอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความตั้งอยู่

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค

สัญญาและมนสิการอันประกอบด้วยอาภิญาญญตณณาน เป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรม เป็นไปในส่วนแห่งความวิเศษ สัญญาและมนสิการอันสหระคตด้วยความเบื่อหน่าย ประกอบด้วยวิราคะ เป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความชำแรกกิเลส สัญญาและมนสิการอันประกอบด้วยวิญญาณัญญตณณาน ของพระโยคาวจรผู้ได้อาภิญาญญตณณาน เป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความเสื่อม ความพอใจอันเป็นธรรมสมควรแก่อาภิญาญญตณณานนั้นยังตั้งอยู่ นี่เป็นธรรม เป็นไปในส่วนแห่งความตั้งอยู่ สัญญาและมนสิการอันประกอบด้วยเนวสัญญานา สัญญาตณณาน เป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความวิเศษ สัญญา และมนสิการอันสหระคตด้วยความเบื่อหน่าย ประกอบด้วยวิราคะ เป็นไปอยู่ นี่เป็นธรรมเป็นไปในส่วนแห่งความชำแรกกิเลส ชื่อว่าญาณ ด้วยอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา ด้วยอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาเครื่องทรงจำ ธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านี้ เป็นไปในส่วนแห่งความเสื่อม ธรรมเหล่านี้เป็นไปในส่วนแห่งความตั้งอยู่ ธรรม เหล่านี้เป็นไปในส่วนแห่งความวิเศษ ธรรมเหล่านี้เป็นไปในส่วนแห่งความชำแรก กิเลส ชื่อว่าสุตมยญาณ ฯ

[๓๙] ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดธรรม ที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา ชื่อว่าสุตมยญาณอย่างไร ฯ

ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดธรรมที่ได้ สดับมาแล้วนั้นว่า รูปไม่เที่ยงเพราะความว่าสิ้นไป เป็นทุกข์เพราะความว่า นากลับ เป็นอนัตตาเพราะความว่าหาแก่นสารมิได้ ชื่อว่าสุตมยญาณ ปัญญา เครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า เวทนาสัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ขราและมรณะ ไม่เที่ยง เพราะ ความว่าสิ้นไป เป็นทุกข์เพราะความว่านากลับ เป็นอนัตตาเพราะความว่าหา แก่นสารมิได้ ชื่อว่าสุตมยญาณ ชื่อว่าญาณด้วยอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่า ปัญญาด้วยอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาเครื่องทรงจำ ธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า สังขาร ทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ชื่อว่า สุตมยญาณ ฯ

[๔๐] ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดธรรม ที่ได้สดับมาแล้วว่า นีทุกขอริยสัจ นีทุกขสมุทัยอริยสัจ นีทุกขนิโรธอริยสัจ นีทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ชื่อว่าสุตมยญาณอย่างไร ฯ

ในอริยสัจ ๔ ประการนั้น ทุกขอริยสัจเป็น โฉน ขาติเป็นทุกข์ ขรา เป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์ โสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทสนัส และอุปายาส เป็นทุกข์ ความประจวบกับสังขารหรือสัตว์อื่น ไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ ความ พลัดพรากจากสังขารหรือสัตว์อื่นเป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ ความไม่ได้สมปรารถนา ก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ ฯ

ขาติในทุกขอริยสัจนั้นเป็น โฉน ความเกิด ความเกิดพร้อม ความ ก้าวลง ความบังเกิด ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏแห่งขันธ์ทั้งหลาย ความ กลับได้อายตนะ ในหมู่มสัตว์นั้นๆ แห่งสัตว์นั้นๆ นี้ท่านกล่าวว่า ขาติ ฯ

ขราในทุกขอริยสัจนั้นเป็น โฉน ความแก่ ความชำรุด ความเป็นผู้มี ฟันหัก ความเป็นผู้มีผมผมหอก ความเป็นผู้มีหนังเหี่ยว ความเสื่อมอายุ ความ แก่แห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในหมู่มสัตว์นั้นๆ แห่งสัตว์นั้นๆ นี้ท่านกล่าวว่า ขรา ฯ

มรณะในทุกขอริยสัจนั้นเป็น โฉน ความจติ ความเคลื่อน ความแตก ความหายไป ความถึงตาย ความตาย ความทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งซากศพ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ จากหมู่มสัตว์นั้นๆ แห่งสัตว์นั้นๆ นี้ท่านกล่าวว่า มรณะ ฯ

[๔๑] โสกะในทุกขอริยสัจนั้นเป็น โฉน ความโศก กิริยาที่โศก ความ เป็นผู้โศก ความโศก ณ ภายใน ความตรมตรอม ณ ภายใน ความตรมจิต ความเสียใจ ลูกศร คือ ความโศก แห่งบุคคลผู้ถูกความฉิบหายแห่งญาติกระเทบ เข้ากิตี ผู้ถูกความฉิบหายแห่งสมบัติกระเทบเข้ากิตี ผู้ถูกความฉิบหาย คือ โรค กระเทบเข้ากิตี ผู้ถูกความฉิบหายแห่งศีลกระเทบเข้ากิตี ผู้ถูกความฉิบหายแห่งทิว กระเทบเข้ากิตี ผู้ประจวบกับความฉิบหายอื่นๆ กิตี ผู้ถูกเหตุแห่งทุกข์อื่นๆ กระเทบเข้ากิตี นี้ท่านกล่าวว่า โสกะ ฯ

ปรีเทวะในทุกขอริยสัจนั้นเป็น โฉน ความครวญ ความคร่ำครวญ ความ ร่ำไร ความเป็นผู้ร่ำไร ความเป็นผู้ร่ำพัน ความบ่นด้วยวาจา ความเพ้อด้วยวาจา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
ความพุดพรัเพรื่อ กิริยาที่พุดพรั ความเป็นผู้พุดพรัเพรื่อ แห่งบุคคลผู้ถูกความ
ฉิบหายแห่งญาติกระทบเข้ากิตี . . . ผู้ถูกเหตุแห่งทุกข์อื่นๆ กระทบเข้ากิตี นีทาน
กล่าววา ปรีเทวะ ฯ

ทุกข์ในทุกข์อริยสังขนั้นเป็นโณ ความไม่สำราญ ความลำบากอันมี
ทางกาย ความไม่สำราญ ความลำบากที่สัตว์เสวยแล้วซึ่งเกิดแต่กายสัมผัส
กิริยาอันไม่สำราญ ทุกขเวทนาซึ่งเกิดแต่กายสัมผัส นีทานกล่าววา ทุกข์ ฯ

โหมนัสในทุกข์อริยสังขนั้นเป็นโณ ความไม่สำราญ ความลำบากอันมี
ทางใจ ความไม่สำราญ ความลำบากที่สัตว์เสวยแล้วซึ่งเกิดแต่สัมผัสทางใจ กิริยา
อันไม่สำราญ ทุกขเวทนาซึ่งเกิดแต่สัมผัสทางใจ นีทานกล่าววา โหมนัส ฯ

อุปายาสในทุกข์อริยสังขนั้นเป็นโณ ความแค้น ความเคือง ความ
เป็นผู้แค้น ความเป็นผู้เคือง แห่งบุคคลผู้ถูกความฉิบหายแห่งญาติกระทบเข้า
กิตี . . . ผู้ถูกเหตุแห่งทุกข์อื่นๆ กระทบเข้ากิตี นีทานกล่าววา อุปายาส ฯ

[๔๒] ความประจวบกับสังขารหรือสัตว์อื่นไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ใน
ทุกข์อริยสังขนั้นเป็นโณ สังขารเหล่านี้ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
อันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจในโลกนี้ ย่อมมีแก่บุคคลนั้น หรือ
สัตว์เหล่านี้เป็นผู้ไม่หวังประโยชน์ ไม่หวังความเกื้อกูล ไม่หวังความสบาย
ไม่หวังความปลอดภัยไปรจากโยคกิเลสแก่บุคคลนั้น การไปร่วมกัน การมาร่วมกัน
การอยู่ร่วมกัน การทำกิจร่วมกัน กับสังขารหรือสัตว์เหล่านั้น นีทานกล่าววา
ความประจวบกับสังขารหรือสัตว์อื่นไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ ฯ

ความพลัดพรากจากสังขารหรือสัตว์อื่นเป็นที่รัก เป็นทุกข์ในทุกข์อริย-

*สังขนั้นเป็นโณ สังขารเหล่านี้ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันนา
ปรารถนา น่าใคร น่าพอใจ ในโลกนี้ ย่อมมีแก่บุคคลนั้น หรือสัตว์เหล่านี้
คือ มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง มิตร พวกพ้อง ญาติ
หรือสาลิหิตเป็นผู้หวังประโยชน์ หวังความเกื้อกูล หวังความสบาย หวังความ
ปลอดภัยไปรจากโยคกิเลสแก่บุคคลนั้น การไม่ได้ไปร่วมกัน การไม่ได้มาร่วมกัน
การไม่ได้อยู่ร่วมกัน การไม่ได้ทำกิจร่วมกัน กับสังขารหรือสัตว์เหล่านั้น นีทาน
กล่าววา ความพลัดพรากจากสังขารหรือสัตว์อื่นเป็นที่รัก เป็นทุกข์ ฯ

ความไม่ได้สมปรารถนาเป็นทุกข์ในทุกข์อริยสังขเป็นโณ สัตว์ทั้งหลาย
ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา มีความปรารถนาเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ขอเราทั้งหลายอย่ามี
ชาติเป็นธรรมดา และชาติอย่ามาถึงแก่เราทั้งหลายเลย ข้อนี้อันสัตว์ทั้งหลาย
ไม่พึงได้ตามความปรารถนา แม้ความปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้น นีก็เป็นทุกข์
สัตว์ทั้งหลายมีขราเป็นธรรมดา ฯลฯ สัตว์ทั้งหลายมีพยาธิเป็นธรรมดา ฯลฯ
สัตว์ทั้งหลายมีภระเป็นธรรมดา ฯลฯ สัตว์ทั้งหลายมีโสกะปรีเทวะ ทุกข์
โทสนัสและอุปายาสเป็นธรรมดา มีความปรารถนาเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ขอเรา
ทั้งหลายอย่าพึงมีความโศก ความรำไร ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจและความ
คับแค้นใจเป็นธรรมดาเลยและขอความโศก ความรำไร ความทุกข์กาย ความ
ทุกข์ใจและความคับแค้นใจ ไม่พึงมาถึงแก่เราทั้งหลายเลย ข้อนี้อันสัตว์ทั้งหลาย
ไม่พึงได้ตามความปรารถนา ความไม่ได้สมปรารถนามันก็เป็นทุกข์ ฯ

โดยย่ออุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ ในทุกข์อริยสังขนั้น เป็นโณ อุปาทน-

*ขันธ์ คือ รูป อุปาทนขันธ์ คือ เวทนา อุปาทนขันธ์ คือ สัญญา
อุปาทนขันธ์ คือ สังขาร อุปาทนขันธ์ คือ วิญญาน อุปาทนขันธ์เหล่านี้
ท่านกล่าววา โดยย่ออุปาทนขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ นีทานกล่าววา ทุกข์อริยสังข ฯ

[๔๓] ในจตุราริยสังขนั้น ทุกขสมทัยอริยสังขเป็นโณ ตณหานี้ได
อันให้เกิดในภพใหม่ สหระคตด้วยนันทิราคะ อันผลิตเพิลินในอารมณ์นั้นๆ
คือ กามตณหา ภวตณหา ภิวตณหา กิตณหานั้นเมื่อเกิดย่อมเกิดที่ไหน
เมื่อตั้งอยู่ย่อมตั้งอยู่ที่ไหน สิ่งใดเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ตณหานั้นเมื่อเกิดย่อมเกิด
ในสิ่งนั้น เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ในสิ่งนั้น ก็สิ่งอะไรเล่าเป็นที่รักที่ยินดีในโลก จักข
เป็นที่รักที่ยินดีในโลก ตณหานั้นเมื่อเกิดย่อมเกิดที่จักขนั้นเมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่
จักขนั้น หู . . . จมูก . . . ลิ้น . . . กาย . . . ใจ เป็นที่รักที่ยินดีในโลก
ตณหานั้นเมื่อเกิดย่อมเกิดที่ใจนั้น เมื่อตั้งอยู่ย่อมตั้งอยู่ที่ใจนั้น รูปทั้งหลาย
เป็นที่รักที่ยินดีในโลก ตณหานั้นเมื่อเกิดย่อมเกิดที่รูปนั้น เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่
ที่รูปนั้น เสียง ฯลฯ ธรรมารมณ . . . จักขวิญญาน ฯลฯ จักขสัมผัส ฯลฯ
มโนสัมผัส เวทนาที่เกิดแต่จักขสัมผัส ฯลฯ เวทนาที่เกิดแต่มนสัมผัส
รูปสัญญา ฯลฯ ธรรมสัญญา รูปสัญญาเจตนา ฯลฯ ธรรมสัญญาเจตนา รูปตณหา ฯลฯ
ธรรมตณหา รูปวิตก ฯลฯ ธรรมวิตก รูปวิจารณ์ ฯลฯ ธรรมวิจารณ์ เป็นที่รัก
เป็นที่ยินดีในโลก ตณหานั้นเมื่อเกิดย่อมเกิดที่ธรรมวิจารณ์นั้น เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
ที่ธรรมวชิรานั้น นี่ท่านกล่าวว่า ทุกขสมุทัยอริยสัจ ฯ

[๘๔] ในจตราริยสังนั้น ทุกขนิโรธอริยสัจเป็นไฉน ความที่ตันทนนั้น
นั้นแลดับด้วยความสารถอกโดยไม่เหลือ ความสละ ความสละคืน ความหลุดพ้น
ความไม่อาลัย ก็ตันทนนั้นแล เมื่อละยอมละได้ที่ไหน เมื่อดับยอมดับ ได้ที่ไหน
สิ่งใดเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ตันทนเมื่อละก็ละได้ในสิ่งนั้น เมื่อดับก็ดับได้
ในสิ่งนั้น จักขุเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ตันทนเมื่อละยอมละ ได้ที่จักขุนั้นเมื่อดับ
ยอมดับได้ที่จักขุนั้น หู ฯลฯ ธรรมวชิรเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ตันทน
เมื่อละยอมละได้ที่ธรรมวชิรนั้น เมื่อดับก็ดับได้ที่ธรรมวชิรนั้น นี่ท่านกล่าวว่า
ทุกขนิโรธอริยสัจ ฯ

[๘๕] ในจตราริยสังนั้น ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจเป็นไฉน
อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นแล คือ สัมมาทิฐิ . . . สัมมาสมาธิ ฯ

ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมาทิฐิเป็นไฉน ความรู้ในทุกข์ ความรู้
ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี่ท่าน
กล่าวว่า สัมมาทิฐิ ฯ

ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมาสังกัปปะเป็นไฉน ความดำริในความ
ออกจากกาม ความดำริในความไม่พยาบาท ความดำริในความไม่เบียดเบียน
นี่ท่านกล่าวว่า สัมมาสังกัปปะ ฯ

ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมาวาจาเป็นไฉน เจตนาเป็นเครื่อง
งดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนา
เป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ
นี่ท่านกล่าวว่า สัมมาวาจา ฯ

ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมากัมมันตะเป็นไฉน เจตนาเป็นเครื่อง
งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการลักทรัพย์ เจตนาเป็นเครื่อง
งดเว้นจากการประพฤติดีกในกาม นี่ท่านกล่าวว่า สัมมากัมมันตะ ฯ

ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมาอาชีวะเป็นไฉน อริยสาวกในธรรม
วินัยนี้ ย่อมละอาชีวะที่ผิด สำเร็จความเป็นอยู่ด้วยอาชีวะที่ชอบ นี่ท่านกล่าวว่า
สัมมาอาชีวะ ฯ

ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมาวายามะเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้
ย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิตตั้งจิตไว้
เพื่อยังกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อยังกุศลธรรมอัน
ลามกที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ เพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ย่อมยังฉันทะให้
เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิตตั้งจิตไว้ เพื่อความตั้งมั่น
เพื่อความไม่ฟั่นเฟือน เพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญ
เพื่อความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี่ท่านกล่าวว่า สัมมาวายามะ ฯ

ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมาสติเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้
พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและ
โทมนัสในโลกเสีย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ . . . พิจารณา
เห็นจิตในจิตอยู่ . . . พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร
มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย นี่ท่านกล่าวว่า
สัมมาสติ ฯ

ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมาสมาธิเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้
สังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ มีปิตติและสุขเกิด
แต่เวทกอยู่ เข้าทุติยฌานอันเป็นความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอก
ผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปิตติและสุขเกิดแก่
สมาธิอยู่ ภิกษุเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกายเพราะ
ปิตติสิ้นไป เข้าตติยฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มี
อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข เข้าจตุตถฌานอันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุข
ละทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่
นี่ท่านกล่าวว่า สัมมาสมาธิ นี่ท่านกล่าวว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ชื่อว่า
ญาณ ด้วยอรรถว่าธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา ด้วยอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดธรรมที่
ได้สดับมาแล้วนั้นว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินี
ปฏิปทา ชื่อว่าสุตมยญาณ ปัญญาในการทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว ชื่อว่า
สุตมยญาณอย่างนี้ ฯ

[๘๖] ปัญญาในการฟังธรรมแล้วสำราญไว้ ชื่อว่าสีลมยญาณอย่างไร ฯ

ศีล ๕ ประเภท คือ ปรียัตตปาริสุทธิศีล ศีลคือความบริสุทธิ์มีส่วนร่วม ๑

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค

อปริยัตตปาริสุทธิศีล ศีลคือความบริสุทธิ์ไม่มีส่วนสุด ๑ ปรีปนณปาริสุทธิศีล ศีลคือความบริสุทธิ์เต็มรอบ ๑ อปรามัญญปาริสุทธิศีล ศีลคือความบริสุทธิ์อันบริสุทธิ์ไม่จับต้อง ๑ ปฏิปัสสัทธิปาริสุทธิศีล ศีลคือความบริสุทธิ์โดยระงับ ๑

ในศีล ๕ ประเภทนี้ ปรียัตตปาริสุทธิศีลเป็นไฉน ปรียัตตปาริสุทธิศีลนี้ของอนุปลัมบันผู้มีสิกขาบหมัที่สุด ฯ

อปริยัตตปาริสุทธิศีลเป็นไฉน อปริยัตตปาริสุทธิศีลนี้ ของอุปลัมบันผู้มีสิกขาบหมัไม่มีที่สุด ฯ

ปรีปนณปาริสุทธิศีลเป็นไฉน ปรีปนณปาริสุทธิศีลนี้ ของกัลยาณบุพชนผู้ประกอบในกุศลธรรม ผู้กระทำให้บริบูรณ์ในธรรมอันเป็นที่สุดของพระอเสชะ ผู้ไม่อาลัยในร่างกายและชีวิต ผู้สละชีวิตแล้ว ฯ

อปรามัญญปาริสุทธิศีลเป็นไฉน อปรามัญญปาริสุทธิศีลนี้ ของพระเสชะ ๗ จำพวก ฯ

ปฏิปัสสัทธิปาริสุทธิศีลเป็นไฉน ปฏิปัสสัทธิปาริสุทธิศีลนี้ของพระ-

* ชินาสพลวากพระตถาคตเจ้า ของพระปัจเจกพุทธเจ้า และของพระตถาคตอหันทลัมมมาสัมพุทธเจ้า ฯ

[๘๗] ศีลมีที่สุดก็มี ศีลไม่มีที่สุดก็มี ในศีล ๒ อย่างนั้นศีลมีที่สุดนั้นเป็นไฉน ศีลมีที่สุดเพราะลากกัฏฐิ ศีลมีที่สุดเพราะยศกัฏฐิ ศีลมีที่สุดเพราะญาคัฏฐิ ศีลมีที่สุดเพราะอวัยะกัฏฐิ ศีลมีที่สุดเพราะชีวิตกัฏฐิ ฯ

ศีลมีที่สุดเพราะลากนั้นเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมล่วงสิกขาบทตามที่ตนสมทานไว้ เพราะเหตุแห่งลาก เพราะปัจจัยแห่งลาก เพราะการณแห่งลาก ศีลนี้เป็นลากปรียัตตศีล ฯ

ศีลมีที่สุดเพราะยศนั้นเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ . . . เพราะเหตุแห่งยศ . . . ศีลนี้เป็นยศปรียัตตศีล ฯ

ศีลมีที่สุดเพราะญาคัฏฐินั้นเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ . . . เพราะเหตุแห่งญาคัฏฐิ . . . ศีลนี้เป็นญาคัฏฐิปรียัตตศีล ฯ

ศีลมีที่สุดเพราะอวัยะนั้นเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ . . . เพราะเหตุแห่งอวัยะ . . . ศีลนี้เป็นอวัยะปรียัตตศีล ฯ

ศีลมีที่สุดเพราะชีวิตนั้นเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมล่วงสิกขาบทตามที่ตนสมทานไว้ เพราะเหตุแห่งชีวิต เพราะปัจจัยแห่งชีวิต เพราะการณแห่งชีวิต ศีลนี้เป็นชีวิตปรียัตตศีล ศีลเห็นปานนี้เป็นศีลขาด เป็นศีลทะลุ ต่าง พร้อย ไม่เป็นไทย วิทยุชนไม่สรรเสริญ อันตณหาและทิวี่จับต้องแล้ว ไม่เป็นไปเพื่อสมาริ เป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อน ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความปราโมทย์ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งปิติ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความระงับ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความสุข ไม่เป็นที่ตั้งแห่งสมาริ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งยถาภูตญาณทัสนะ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว ศีลนี้เป็นปรียัตตศีล ฯ

[๘๘] ศีลไม่มีที่สุดนั้นเป็นไฉน ศีลไม่มีที่สุดเพราะลากก็มี ศีลไม่มีที่สุดเพราะยศก็มี ศีลไม่มีที่สุดเพราะญาคัฏฐิ ศีลไม่มีที่สุดเพราะอวัยะก็มี ศีลไม่มีที่สุดเพราะชีวิตก็มี ฯ

ศีลไม่มีที่สุดเพราะลากเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ แม้ความคิดก็ไม่ให้เกิดขึ้นเพื่อจะล่วงสิกขาบทตามที่ตนสมทานไว้ เพราะเหตุแห่งลาก เพราะปัจจัยแห่งลาก เพราะการณแห่งลาก อย่างไรก็ตามจักล่วงสิกขาบทแล้ว ศีลนี้เป็นศีลไม่มีที่สุดเพราะลาก ฯ

ศีลไม่มีที่สุดเพราะยศนั้นเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ . . . เพราะเหตุแห่งยศ . . . ศีลนี้เป็นศีลไม่มีที่สุดเพราะยศ ฯ

ศีลไม่มีที่สุดเพราะญาคัฏฐินั้นเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ . . . เพราะเหตุแห่งญาคัฏฐิ . . . ศีลนี้เป็นศีลไม่มีที่สุดเพราะญาคัฏฐิ ฯ

ศีลไม่มีที่สุดเพราะอวัยะนั้นเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ . . . เพราะเหตุแห่งอวัยะ . . . ศีลนี้เป็นศีลไม่มีที่สุดเพราะอวัยะ ฯ

ศีลไม่มีที่สุดเพราะชีวิตนั้นเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ แม้ความคิดก็ไม่ให้เกิดขึ้นเพื่อจะล่วงสิกขาบท ตามที่ตนสมทานไว้ เพราะเหตุแห่งชีวิต เพราะปัจจัยแห่งชีวิต เพราะการณแห่งชีวิต อย่างไรก็ตามจักล่วงสิกขาบทแล้ว ศีลนี้เป็นศีลไม่มีที่สุดเพราะชีวิต ศีลเห็นปานนี้เป็นศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไทย วิทยุชนสรรเสริญ อันตณหาและทิวี่ไม่จับต้อง เป็นไปเพื่อสมาริ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อน เป็นที่ตั้งแห่งความปราโมทย์ เป็น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
ที่ตั้งแห่งปิตี เป็นที่ตั้งแห่งความระงับ เป็นที่ตั้งแห่งความสุข เป็นที่ตั้งแห่ง
สมาธิ เป็นที่ตั้งแห่งญาณทัสนะ ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อ
ความคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อ
ความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว ศीलนี้เป็นอุปปัตติศีล ฯ

[๘๙] อะไรเป็นศีล ศीलมีเท่าไร ศीलมีอะไรเป็นสมมุตฐาน ศीलเป็น
ที่ประชุมแห่งธรรมอะไร ฯ

อะไรเป็นศีล คือ เจตนาเป็นศีล เจตสิกเป็นศีล ความสำรวมเป็น
ศีล ความไม่ล่วงเป็นศีล ฯ

ศีลมีเท่าไร คือ ศील ๓ คือ กุศลศีล อกุศลศีล อัปยาคตศีล ฯ

ศีลมีอะไรเป็นสมมุตฐาน คือ กุศลศีลมีกุศลจิตเป็นสมมุตฐาน อกุศลศีล
มีอกุศลจิตเป็นสมมุตฐาน อัปยาคตศีลมีอัปยาคตจิตเป็นสมมุตฐาน ฯ

ศีลเป็นที่ประชุมแห่งธรรมอะไร คือ ศीलเป็นที่ประชุมแห่งสังวร เป็น
ที่ประชุมแห่งการไม่กำล่วง เป็นที่ประชุมแห่งเจตนา อันเกิดในความเป็น
อย่างนั้น ชื่อว่าศีล เพราะอรรถว่าสำรวม และไม่กำล่วงปาณาติบาต อทินนาทาน
กาเมศุมิจฉาจาร มุสาวาท ปิสุนาวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปปลาปะ อภิขณา
พยาบาท มิจฉาทิฐิ ชื่อว่าศีล เพราะอรรถว่าสำรวม และไม่กำล่วงกามฉันทะ
ด้วยเนกขัมมะ . . . ความพยาบาทด้วยความไม่พยาบาท . . . ถิ่นมิตีด้วยอาโลก
สัญญา . . . อหังจะด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน . . . วิจิจฉาด้วยการกำหนดธรรม . . .
อริชาด้วยญาณ . . . อรติด้วยความปราโมทย์ . . . นิวรรณด้วยปฐมฌาน . . . วิตก
วิจารณ์ด้วยทุติยฌาน . . . ปิตติด้วยตติยฌาน . . . สุขและทุกขด้วยจตุตถฌาน . . . รูป
สัญญา ปฏิขสัญญา นานัตตสัญญา ด้วยอากาสนัญญาจนสมาบัติ . . .
อากาสนัญญาจนสัญญาด้วยวิญญานัญญาจนสมาบัติ . . . วิญญานัญญาจนสัญญา
ด้วยอาภิกขัญญาจนสมาบัติ . . . อาภิกขัญญาจนสัญญาด้วยเนวสัญญานา
สัญญายตนสมาบัติ . . . นิจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสสนา . . . สุขสัญญาด้วย
ทุกขานุปัสสนา . . . อตตสัญญาด้วยอนัตตตานุปัสสนา . . . นันนัตตด้วยนิพพิทานุปัสสนา . . .
ราคะด้วยวิราทานุปัสสนา . . . สมุทัยด้วยนิโรธานุปัสสนา . . . อาทนะด้วยปฏิณิส
สัคคานุปัสสนา . . . ขณสัญญาด้วยขณยานุปัสสนา . . . ธวสัญญาด้วย วิปริณามานุปัสสนา
นิमितด้วยอนิมิตตานุปัสสนา . . . ปณธีด้วยอัปปณัหิตานุปัสสนา . . . อภินเวสด้วย
สญญตานุปัสสนา . . . สาราธานิกินเวสด้วยอริปัญญารวมวิปัสสนา . . . สัมโมหา-
*กิณเวสด้วยญาณทัสนะ . . . อาลยาภินเวสด้วยอาทินวานุปัสสนา . . . อัปปกั-
*สังขาด้วยปฏิสังขานุปัสสนา . . . สังโยคภินเวสด้วยวิวิญญานานุปัสสนา . . . กิลเลสที่
ตั้งอยู่ร่วมกันกับที่รู้ด้วยโสดาปัตติมรรค . . . กิลเลสหยาบๆ ด้วยสกทาคามีมรรค
กิลเลสละเอียดด้วยอนาคามีมรรค ชื่อว่าศีลเพราะอรรถว่าสำรวม และไม่กำล่วง
กิลเลสทั้งปวงด้วยอรหัตมรรค ฯ

[๙๐] ศील ๕ คือ การละปาณาติบาตเป็นศีล เวรมณี การจเว้นเป็นศีล
เจตนาเป็นศีล สังวรเป็นศีล การไม่ล่วงเป็นศีล ศीलเห็นปานนี้ ย่อมเป็นไป
เพื่อความไม่เดือดร้อนแห่งจิต เพื่อความปราโมทย์ เพื่อปิตี เพื่อปัสสทธิ
เพื่อโสมนัส เพื่อการเสพโดยเอื้อเฟื้อ เพื่อความเจริญ เพื่อทำให้มาก เพื่อ
เป็นเครื่องประดับ เพื่อเป็นบริวาร เพื่อเป็นบริวาร เพื่อความบริบูรณ์ ย่อมเป็น
ไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ
ระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว ฯ

บรรดาศีลเห็นปานนี้ สังวรปาริสuthิ ความบริสุทธิ์ด้วยความสำรวม
เป็นอริศีล จิตตั้งอยู่ในความบริสุทธิ์ด้วยความสำรวม ย่อมไม่ถึงความฟุ้งซ่าน
อวิกเขปปาริสuthิ ความบริสุทธิ์คือความที่จิตไม่ฟุ้งซ่าน เป็นอริจิต พระโยคาวจร
ย่อมเห็นสังวรปาริสuthิโดยชอบ ย่อมเห็นอวิกเขปปาริสuthิโดยชอบ ทสณปาริสuthิ
ความบริสุทธิ์แห่งทัสนะ เป็นอริปัญญา

ในความสำรวม ความไม่ฟุ้งซ่านและทัสนะนั้น ความสำรวม เป็นอริ
ศีลสิกขา ความไม่ฟุ้งซ่าน เป็นอริจิตสิกขา ความเห็นแจ้ง เป็นอริปัญญา
สิกขา พระโยคาวจรเมื่อนึกถึงสิกขา ๓ นี้ ชื่อว่าย่อมศึกษา เมื่อรู้ เมื่อเห็น
เมื่อพิจารณา เมื่ออธิฐานจิต เมื่อน้อมใจไปด้วยศรัทธา เมื่อประกอบความเพียร
ไว้ เมื่อตั้งสติมั่น เมื่อตั้งจิตไว้ เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา เมื่อรู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง
เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ เมื่อละธรรมที่ควรละ เมื่อเจริญธรรมที่ควร
เจริญ เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่าย่อมศึกษาทุกอย่าง ฯ

[๙๑] ศील ๕ คือ การละปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมศุมิจฉาจาร
มุสาวาท ปิสุนาวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปปลาปะ อภิขณา พยาบาท มิจฉาทิฐิ
การละกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ การละความพยาบาทด้วยความไม่พยาบาท การ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค

ละถิ่นมิตระด้วยอาโลกสัญญา การละอุทธีจะด้วยความไม่พึงชาน การละ
วิกิจจลาด้วยการกำหนดธรรม การละอริชาด้วยญาณ การละอริตด้วยความ
ปราโมทย์ การละนิรเวธด้วยปฐมฌาน การละวิตกวิจารณ์ด้วยทุติยฌาน การละ
ปิตติด้วยตติยฌาน การละสุขและทุกข์ด้วยจตุตถฌาน การละรูปสัญญา
ปฏิขสัญญา นานัตตสัญญา ด้วยอากาสนัญญาตนสมาบัติ การละ

อากาสนัญญาตนสัญญาด้วยวิญญาณัญญาตนสมาบัติ การละวิญญาณัญญาตน-
* สัญญาด้วยอากิญจัญญาตนสมาบัติ การละอากิญญาตนสัญญาด้วยเนวสัญญา
นาสัญญาตนสมาบัติ การละนิจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสนา การละสุข
สัญญาด้วยทุกขานุปัสนา การละอิตตสัญญาด้วยอนัตตานุปัสนา การละนันทิ
ด้วยนิพพิทานุปัสนา การละระคะด้วยวิราคานุปัสนา การละสมุทัยด้วย
นิโรธานุปัสนา การละอาหวนะด้วยปฏิณิสสัคคานุปัสนา การละมนสัญญาด้วย
ขยานุปัสนา การละอายหะด้วยขยานุปัสนา การละฐสัญญาด้วยวิปริณามานุปัสนา
การละนิมิตด้วยอนิมิตตานุปัสนา การละปณินิด้วยอัปปณินิหิตานุปัสนา การละ
อภินเวสด้วยสุญญตานุปัสนา การละสाराทธานภินเวสด้วยอริปัญญาธรรมวิปัสนา
การละสัมโมหากินิเวสด้วยถากุตญาณทัสสะ การละอาลยาภินิเวสด้วยอาทีน-

* วานุปัสนา การละอัปปกัฏฐาด้วยปฏิสังขขานุปัสนา การละสังโยคากินิเวสด้วย
วิวิญญานานุปัสนา การละกิเลสที่ตั้งอยู่ร่วมกันกับหิริด้วยโสตาปัตติมรรค การละ
กิเลสที่หยาบๆ ด้วยสกทาคามิมรรค การละกิเลสที่ละเอียดด้วยอนาคามิมรรค
การละกิเลสทั้งปวงด้วยอหัตมรรค การละนั้นๆ เป็นศีล เวรมณเป็นศีล . . .
เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่ายอมศึกษา ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้นๆ ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่า
รู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการฟังธรรมแล้วสำรวมไว้
เป็นสัลลขมญาณ ฯ

[๙๒] ปัญญาในการสำรวมแล้วตั้งไว้ด้วยดี เป็นสมาธิภาวนามยญาณ
อย่างไร สมาริอย่างหนึ่ง คือ เอกัคคตาจิต สมาริ ๒ คือ โลกียสมาริ ๑
โลกุตตรสมาริ ๑ สมาริ ๓ คือ สมาริมิวิตกและวิจารณ์ ๑ สมาริไม่มีวิตกมีแต่
วิจารณ์ ๑ สมาริไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ ๑ สมาริ ๔ คือ สมาริมีส่วนเสื่อม ๑
สมาริเป็นส่วนตั้งอยู่ ๑ สมาริเป็นส่วนวิเศษ ๑ สมาริเป็นส่วนชำระกิเลส ๑
สมาริ ๕ คือ สมาริมิปีติแผ่ไป ๑ สมาริมิสขแผ่ไป ๑ สมาริมิจิตแผ่ไป ๑
สมาริมิแสงสว่างแผ่ไป ๑ สมาริมิการพิจารณาเป็นนิมิต ๑ สมาริ ๖ คือ
สมาริคือเอกัคคตาจิตมิได้พึงชานด้วยสามารถพหุฐานussti ๑ ธรรมานussti ๑
สังขานussti ๑ สีสานussti ๑ จาคานussti ๑ เทวตานussti ๑ สมาริ ๗ คือ
ความเป็นผู้ฉลาดในสมาริ ๑ ความเป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาริ ๑ ความเป็นผู้
ฉลาดในการตั้งสมาริ ๑ ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากสมาริ ๑ ความเป็นผู้
ฉลาดในความงามแห่งสมาริ ๑ ความเป็นผู้ฉลาดในโคจรแห่งสมาริ ๑ ความ
เป็นผู้ฉลาดในการนอนไปแห่งสมาริ ๑ สมาริ ๘ คือ สมาริ คือเอกัคคตาจิต
มิได้พึงชานด้วยสามารถปฐวิกลิน ๑ อาโปกลิน ๑ เตโชกลิน ๑ วาโยกลิน ๑
นิลกลิน ๑ ปิตกกลิน ๑ โลหิตกกลิน ๑ โอทาทกกลิน ๑ สมาริ ๙ คือ
รูปาวจรสมาริส่วนเลว ๑ ส่วนปานกลาง ๑ ส่วนประณีต ๑ อรูปาวจรส่วนเลว
๑ ส่วนปานกลาง ๑ ส่วนประณีต ๑ สญญตสมาริ ๑ อนิมิตตสมาริ ๑
อัปปณินิหิตสมาริ ๑ สมาริ ๑๐ คือ สมาริคือเอกัคคตาจิตมิได้พึงชาน ด้วย
สามารถอัทธมาตกสัญญา ๑ วินิลกสัญญา ๑ วิปปกสัญญา ๑ วิจิตก
สัญญา ๑ วิชชายิตกสัญญา ๑ วิชิตตกสัญญา ๑ หตวิชชายิตกสัญญา ๑
โลหิตกสัญญา ๑ ปุพุกสัญญา ๑ อัญญิกสัญญา ๑ สมาริเหล่านี้รวมเป็น
๔๐ ฯ

[๙๓] อีกอย่างหนึ่ง สภาพในความเป็นสมาธิแห่งสมาริ ๒๔ ประการ
คือ สมาริเพราะอรรถว่าอันสัทธินทรีย์เป็นต้นกำหนดถือเอา ๑ เพราะอรรถว่า
อินทรีย์เป็นบริวารแห่งกันและกัน ๑ เพราะอรรถว่าสัทธินทรีย์เป็นต้นบริบูรณ์
๑ เพราะอรรถว่ามีอารมณ์เป็นอันเดียว ๑ เพราะอรรถว่าไม่พึงชาน ๑ เพราะ
อรรถว่าไม่แผ่ไป ๑ เพราะอรรถว่าไม่ขุ่นมัว ๑ เพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว ๑
เพราะอรรถว่าหลุดพ้นจากกิเลส ๑ เพราะความที่จิตตั้งอยู่ด้วยสามารถความตั้งมั่น
ในความเป็นจิตมีอารมณ์เดียว ๑ เพราะอรรถว่าแสวงหาความสงบ ๑ เพราะ
อรรถว่าไม่แสวงหาธรรมอันเป็นข้าศึกแก่ความสงบ ๑ เพราะแสวงหาความ
สงบแล้ว ๑ เพราะไม่แสวงหาธรรมอันเป็นข้าศึกแก่ความสงบแล้ว ๑ เพราะ
อรรถว่ายึดมั่นความสงบ ๑ เพราะอรรถว่าไม่ยึดมั่นธรรมอันเป็นข้าศึกแก่ความ
สงบ ๑ เพราะยึดมั่นความสงบแล้ว ๑ เพราะไม่ยึดมั่นธรรมอันเป็นข้าศึก

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
แก้ความสงบแล้ว ๑ เพราะอรรถว่าปฏิบัติสงบ ๑ เพราะอรรถว่าไม่ปฏิบัติไม่
สงบ ๑ เพราะปฏิบัติสงบแล้ว ๑ เพราะไม่ปฏิบัติไม่สงบแล้ว ๑ เพราะ
อรรถว่าเพ่งความสงบ ๑ เพราะอรรถว่าเพ่งธรรมอันเป็นข้าศึกแก้ความสงบ ๑
เพราะเพ่งความสงบแล้ว ๑ เพราะเพ่งธรรมอันเป็นข้าศึกแก้ความสงบแล้ว ๑
เพราะอรรถว่าเป็นธรรมสงบ เป็นสภาพเกื้อกูลและนำสุขมาให้ ๑ สภาพใน
ความเป็นสมาธิแห่งสมาธิเหล่านี้รวมเป็น ๒๕ ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารูธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่า
รู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการสำรวมแล้วตั้งไว้ดี เป็น
สมาธิภาวนามยญาณ ฯ

[๙๔] ปัญญาในการกำหนดปัจจัย เป็นธรรมฐิติญาณอย่างไร ปัญญา
ในการกำหนดปัจจัยว่า อริชาเป็นเหตุเกิด เป็นเหตุให้เป็น ไป เป็นเหตุ
เครื่องหมาย เป็นเหตุประมวลมา เป็นเหตุประกอบไว้ เป็นเหตุพัวพัน
เป็นเหตุให้เกิด เป็นเหตุเดิม และเป็นเหตุอาศัยไปแห่งสังขาร ด้วยอาการ ๙
ประการ อริชาจึงเป็นปัจจัย สังขารเกิดขึ้นแต่ปัจจัย แม้ธรรมทั้งสองนี้
ต่างก็เกิดขึ้นแต่ปัจจัย ดังนี้ เป็นธรรมฐิติญาณ ฯ

ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า ในอดีตกาลกิติ ในอนาคตกาลกิติ
อริชาเป็นเหตุเกิด . . . และเป็นเหตุอาศัยเป็นไปแห่งสังขารด้วยอาการ ๙ ประการ
ประการนี้ อริชาจึงเป็นปัจจัย สังขารเกิดขึ้นแต่ปัจจัย แม้ธรรมทั้งสองนี้
ต่างก็เกิดขึ้นแต่ปัจจัย ดังนี้ เป็นธรรมฐิติญาณ ฯ

ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า สังขารเป็นเหตุเกิด . . . และเป็นเหตุอาศัย
เป็นไปแห่งวิญญาณ ฯลฯ วิญญาณเป็นเหตุเกิด . . . และเป็นเหตุอาศัยเป็นไป
แห่งนามรูป . . . นามรูปเป็นเหตุเกิด . . . และเป็นเหตุอาศัยเป็นไปแห่งสฬายตนะ
. . . สฬายตนะเป็นเหตุเกิด . . . และเป็นเหตุอาศัยเป็นไปแห่งผัสสะ . . . ผัสสะ
เป็นเหตุเกิด . . . และเป็นเหตุอาศัยเป็นไปแห่งเวทนา . . . เวทนาเป็นเหตุเกิด
. . . และเป็นเหตุอาศัยเป็นไปแห่งตัณหา . . . ตัณหาเป็นเหตุเกิด . . . และ
เป็นเหตุอาศัยเป็นไปแห่งอุปาทาน . . . อุปาทานเป็นเหตุเกิด . . . และ
เป็นเหตุอาศัยเป็นไปแห่งภพ . . . ภพเป็นเหตุเกิด . . . และเหตุอาศัยเป็นไปแห่ง
ชาติ . . . ชาติเป็นเหตุเกิด . . . และเป็นเหตุอาศัยเป็นไปแห่งขราและมรณะ . . .
ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า ในอดีตกาลกิติ ในอนาคตกาลกิติ ชาติเป็นเหตุ
เกิด เป็นเหตุให้เป็นไป เป็นเครื่องหมาย เป็นเหตุประมวลมา เป็นเหตุประกอบ
ไว้ เป็นเหตุพัวพัน เป็นเหตุให้เกิด เป็นเหตุเดิม และเป็นเหตุอาศัยเป็นไป
แห่งขราและมรณะ ด้วยอาการ ๙ ประการนี้ ชาติจึงเป็นปัจจัย ขราและมรณะ
เกิดแต่ปัจจัย แม้ธรรมทั้งสองนี้ต่างก็เกิดขึ้นแต่ปัจจัย ดังนี้ เป็นธรรมฐิติญาณ ฯ

[๙๕] ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า อริชาเป็นเหตุ สังขารอาศัยเหตุ
เกิดขึ้น แม้ธรรมทั้งสองนี้ต่างก็เกิดขึ้นแต่เหตุดังนี้ เป็นธรรมฐิติญาณ ฯ

ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า ในอดีตกาลกิติ ในอนาคตกาลกิติ
อริชาเป็นเหตุ สังขารอาศัยเหตุเกิดขึ้น แม้ธรรมทั้งสองนี้ต่างก็เกิดขึ้นแต่เหตุ
ดังนี้ เป็นธรรมฐิติญาณ ฯ

ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า สังขารเป็นเหตุ วิญญาณเกิดขึ้นแต่เหตุ
. . . วิญญาณเป็นเหตุ นามรูปเกิดขึ้นแต่เหตุ . . . นามรูปเป็นเหตุ สฬายตนะ
เกิดขึ้นแต่เหตุ . . . สฬายตนะเป็นเหตุ ผัสสะเกิดขึ้นแต่เหตุ . . . ผัสสะเป็น
เหตุ เวทนาเกิดขึ้นแต่เหตุ . . . เวทนาเป็นเหตุ ตัณหาเกิดขึ้นแต่เหตุ . . . ตัณหา
เป็นเหตุ อุปาทานเกิดขึ้นแต่เหตุ . . . อุปาทานเป็นเหตุ ภพเกิดขึ้นแต่เหตุ . . .
ภพเป็นเหตุ ชาติเกิดขึ้นแต่เหตุ . . . ชาติเป็นเหตุ ขราและมรณะเกิดขึ้นแต่เหตุ
แม้ธรรมทั้งสองนี้ต่างก็เกิดขึ้นแต่เหตุ ดังนี้ เป็นธรรมฐิติญาณ ฯ

ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า ในอดีตกาลกิติ ในอนาคตกาลกิติ ชาติเป็น
เหตุ ขราและมรณะเกิดขึ้นแต่เหตุ แม้ธรรมทั้งสองนี้ต่างก็เกิดขึ้นแต่เหตุ ดังนี้
เป็นธรรมฐิติญาณ ฯ

[๙๖] ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า อริชาอาศัยปัจจัยเป็นไป สังขาร
อาศัยอริชาเกิดขึ้น แม้ธรรมทั้งสองนี้ต่างก็อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ดังนี้ เป็นธรรม
ฐิติญาณ ฯ

ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า ในอดีตกาลกิติ ในอนาคตกาลกิติ
อริชาอาศัยปัจจัยเป็นไป สังขารอาศัยอริชาเกิดขึ้น แม้ธรรมทั้งสองนี้ต่างก็อาศัย
ปัจจัยเกิดขึ้น ดังนี้ เป็นธรรมฐิติญาณ ฯ

ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า สังขารอาศัยปัจจัยเป็นไป วิญญาณอาศัย
สังขารเกิดขึ้น วิญญาณอาศัยปัจจัยเป็นไป นามรูปอาศัยวิญญาณเกิดขึ้น นามรูป

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

อาศัยปัจจัยเป็นไป สฬายตนะอาศัยนามรูปเกิดขึ้น สฬายตนะอาศัยปัจจัยเป็นไป
ผัสสะอาศัยสฬายตนะเกิดขึ้น ผัสสะอาศัยปัจจัยเป็นไป เวทนาอาศัยผัสสะเกิด
ขึ้น เวทนาอาศัยปัจจัยเป็นไป ตัณหาอาศัยเวทนาเกิดขึ้น ตัณหาอาศัยปัจจัยเป็นไป
อุปาทานอาศัยตัณหาเกิดขึ้น อุปาทานอาศัยปัจจัยเป็นไป ภพอาศัยอุปาทานเกิดขึ้น
ภพอาศัยปัจจัยเป็นไป ชาติอาศัยภพเกิดขึ้น ชาติอาศัยปัจจัยเป็นไป ชราและ
มรณะอาศัยชาติเกิดขึ้น แม้ธรรมทั้งสองนี้ต่างก็อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ดังนี้ เป็น
ธรรมฐิติญาณ ฯ

ปัญหาในการกำหนดปัจจัยว่า ในอดีตกาลกิตติ ในอนาคตกาลกิตติ ชาติ
อาศัยปัจจัยเป็นไป ชราและมรณะอาศัยชาติเกิดขึ้น แม้ธรรมทั้งสองนี้ต่างก็อาศัย
ปัจจัยเกิดขึ้น ดังนี้ เป็นธรรมฐิติญาณ ฯ

[๙๓] ปัญหาในการกำหนดปัจจัยว่า อริชชาเป็นปัจจัย สังขารเกิดขึ้น
เพราะปัจจัย แม้ธรรมทั้งสองนี้ต่างก็เกิดขึ้นเพราะปัจจัย ดังนี้ เป็นธรรมฐิติญาณ ฯ

ปัญหาในการกำหนดปัจจัยว่า ในอดีตกาลกิตติ ในอนาคตกาลกิตติ
อริชชาเป็นปัจจัย สังขารเกิดขึ้นเพราะปัจจัย แม้ธรรมทั้งสองนี้ต่างก็เกิดขึ้น
เพราะปัจจัย ดังนี้ เป็นธรรมฐิติญาณ ฯ

ปัญหาในการกำหนดปัจจัยว่า สังขารเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดขึ้นเพราะ
ปัจจัย วิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปเกิดขึ้นเพราะปัจจัย นามรูปเป็นปัจจัย
สฬายตนะเกิดขึ้นเพราะปัจจัย สฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดขึ้นเพราะปัจจัย
ผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาเกิดขึ้นเพราะปัจจัย เวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดขึ้น
เพราะปัจจัย ตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานเกิดขึ้นเพราะปัจจัย อุปาทานเป็นปัจจัย
ภพเกิดขึ้นเพราะปัจจัย ภพเป็นปัจจัย ชาติเกิดขึ้นเพราะปัจจัย ชาติเป็นปัจจัย
ชราและมรณะเกิดขึ้นเพราะปัจจัย แม้ธรรมทั้งสองนี้ต่างก็เกิดขึ้นเพราะปัจจัย
ดังนี้ เป็นธรรมฐิติญาณ ฯ

ปัญหาในการกำหนดปัจจัยว่า ในอดีตกาลกิตติ ในอนาคตกาลกิตติ ชาติ
เป็นปัจจัย ชราและมรณะเกิดขึ้นเพราะปัจจัย แม้ธรรมทั้งสองนี้ต่างก็เกิดขึ้น
เพราะปัจจัย ดังนี้ เป็นธรรมฐิติญาณ ฯ

[๙๔] ในกรรมภพก่อน ความหลงเป็นอริชชา กรรมที่ประมวลมาเป็น
สังขาร ความพอใจเป็นตัณหา ความเข้าถึงเป็นอุปาทาน ความคิดอ่านเป็นภพ
ธรรม ๕ ประการในกรรมภพก่อน เหล่านี้ เป็นปัจจัยแห่งปฏิสนธิในอุปปัตติภพนี้
ปฏิสนธิเป็นวิญญาณ ความก้าวลงเป็นนามรูป ประสาท (ภาวะที่ผ่องใสใจ) เป็น
อายตนะ ส่วนที่ถูกต้องเป็นผัสสะ ความเสวยอารมณ์เป็นเวทนาในอุปปัตติภพนี้
ธรรม ๕ ประการในอุปปัตติภพนี้ เหล่านี้ เป็นปัจจัยแห่งกรรมที่ทำให้ในปรภพ
ความหลงเป็นอริชชา กรรมที่ประมวลมาเป็นสังขาร ความพอใจเป็นตัณหา
ความเข้าถึงเป็นอุปาทาน ความคิดอ่านเป็นภพ (ย่อมมี) เพราะอายตนะทั้งหลาย
ในภพนี้สุตรอบ ธรรม ๕ ประการในกรรมภพนี้ เหล่านี้ เป็นปัจจัยแห่งปฏิสนธิ
ในอนาคต ปฏิสนธิในอนาคตเป็นวิญญาณ ความก้าวลงเป็นนามรูป ประสาทเป็น
อายตนะ ส่วนที่ถูกต้องเป็นผัสสะ ความเสวยอารมณ์เป็นเวทนา ธรรม ๕ ประ-

* การในอุปปัตติภพในอนาคตเหล่านี้ เป็นปัจจัยแห่งกรรมที่ทำให้ในภพนี้ พระ-

* โยคาวจร ย่อมรู้ ย่อมเห็น ย่อมทราบชัด ย่อมแทงตลอด ซึ่งปฏิจลสมุปบาท
มีสังขป ๔ กาล ๓ ปฏิสนธิ ๓ เหล่านี้ โดยอาการ ๒๐ ด้วยประการดังนี้

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญหาในการกำหนดปัจจัย เป็นธรรมฐิติญาณ ฯ

[๙๕] ปัญหาในการย่อธรรมทั้งหลายทั้งอดีต อนาคตและปัจจุบันแล้ว
กำหนดไว้ เป็นสัมมสมณญาณอย่างไร ฯ

พระโยคาวจรย่อมกำหนดรู้อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและ
ปัจจุบัน เป็นภายในก็ตาม ภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม ละเอียดก็ตาม เลวกี่ตาม
ประณีตก็ตาม มีในที่ใกล้ก็ตาม ในที่ไกลก็ตาม โดยความเป็นของไม่เที่ยง การ
กำหนดนี้เป็นสัมมสมณญาณอย่างหนึ่ง กำหนดโดยความเป็นทุกข์ การกำหนดนี้เป็น
สัมมสมณญาณอย่างหนึ่ง กำหนดโดยความเป็นอนัตตา การกำหนดนี้เป็น
สัมมสมณญาณอย่างหนึ่ง พระโยคาวจรย่อมกำหนดเวทนา . . . สัญญา . . . สังขาร
. . . วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน เป็นภายในก็
ตาม เป็นภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม ละเอียดก็ตาม เลวกี่ตาม ประณีตก็ตาม
มีในที่ใกล้ก็ตาม ในที่ไกลก็ตาม โดยความเป็นของไม่เที่ยง การกำหนดนี้เป็น
สัมมสมณญาณอย่างหนึ่ง กำหนดโดยความเป็นทุกข์ การกำหนดนี้เป็นสัมมสมณ-

* ญาณอย่างหนึ่ง กำหนดโดยความเป็นอนัตตา การกำหนดนี้เป็นสัมมสมณญาณ
อย่างหนึ่ง พระโยคาวจรย่อมกำหนดจักขุ ฯลฯ ชราและมรณะ ทั้งที่เป็นอดีต

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค

อนาคตและปัจจุบัน โดยความเป็นของไม่เที่ยง การกำหนดนี้เป็นสัมมสนญาณ
อย่างหนึ่ง กำหนดโดยความเป็นทุกข์ การกำหนดนี้เป็นสัมมสนญาณอย่างหนึ่ง
กำหนดโดยความเป็นอนัตตา การกำหนดนี้เป็นสัมมสนญาณอย่างหนึ่ง ฯ

[๑๐๐] ปัญญาในการย่อแล้วกำหนดว่า รูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและ
ปัจจุบัน ไม่เที่ยงเพราะอรรถว่าสิ้นไป เป็นทุกข์เพราะอรรถว่าน่ากลัว เป็นอนัตตา
เพราะอรรถว่าหาแก่นสารมิได้ เป็นสัมมสนญาณ ปัญญาในการย่อแล้วกำหนดว่า
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ชราและมรณะ ทั้งที่เป็นอดีต
อนาคตและปัจจุบัน ไม่เที่ยงเพราะอรรถว่าสิ้นไป เป็นทุกข์เพราะอรรถว่าน่ากลัว
เป็นอนัตตาเพราะอรรถว่าหาแก่นสารมิได้ เป็นสัมมสนญาณ ฯ

[๑๐๑] ปัญญาในการย่อแล้วกำหนดว่า รูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและ
ปัจจุบัน ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป
คลายไป ดับไปเป็นธรรม ๓ เป็นสัมมสนญาณ ปัญญาในการย่อแล้วกำหนดว่า
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ชราและมรณะ ทั้งที่เป็นอดีต
อนาคตและปัจจุบัน ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป
เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรม ๓ เป็นสัมมสนญาณ ฯ

[๑๐๒] ปัญญาในการย่อแล้วกำหนดว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา
และมรณะ เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะก็ไม่มี เป็นสัมมสนญาณ ปัญญาใน
การย่อแล้วกำหนดว่า ในอดีตกาลกิติ ในอนาคตกาลกิติ เพราะชาติเป็นปัจจัย
จึงมีชราและมรณะ เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะก็ไม่มี เป็นสัมมสนญาณ ปัญญา
ในการย่อแล้วกำหนดว่า เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เมื่อภพไม่มี ชาติก็ไม่มี
 ฯลฯ เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เมื่ออุปาทานไม่มี ภพก็ไม่มี เพราะ
ตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานก็ไม่มี เพราะเวทนา
เป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เมื่อเวทนาไม่มี ตัณหาก็ไม่มี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย
จึงมีเวทนา เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาจึงไม่มี เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมี
ผัสสะ เมื่อสพายตนะไม่มี ผัสสะก็ไม่มี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมี
สพายตนะ เมื่อนามรูปไม่มี สพายตนะก็ไม่มี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมี
นามรูป เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปก็ไม่มี เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ
เมื่อสังขารไม่มี วิญญาณก็ไม่มี เพราะอริขชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เมื่ออริขชา
ไม่มี สังขารก็ไม่มี เป็นสัมมสนญาณ ปัญญาในการย่อแล้วกำหนดว่า ในอดีต-
* กาลกิติ ในอนาคตกาลกิติ เพราะอริขชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เมื่ออริขชา
ไม่มี สังขารก็ไม่มี เป็นสัมมสนญาณ ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการย่อธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นอดีต อนาคต
และปัจจุบันแล้วกำหนด เป็นสัมมสนญาณ ฯ

[๑๐๓] ปัญญาในการพิจารณาเห็นความแปรปรวนแห่งธรรมทั้งหลายที่
เป็นปัจจุบัน เป็นอุทยัพพยานปัสสาชญาณอย่างไร ฯ

รูปที่เกิดแล้วเป็นปัจจุบัน ชาติแห่งรูปที่เกิดแล้วนั้นมีความเกิดเป็น
ลักษณะ ความเสื่อมมีความแปรปรวนเป็นลักษณะ ปัญญาที่พิจารณาเห็นดังนี้
เป็นอุทยัพพยานปัสสาชญาณ เวทนาเกิดแล้ว สัญญาเกิดแล้ว สังขารเกิดแล้ว
วิญญาณเกิดแล้ว จักขุเกิดแล้ว ฯลฯ ภพเกิดแล้วเป็นปัจจุบัน ชาติแห่งภพที่
เกิดแล้วนั้นมีความเกิดเป็นลักษณะ ความเสื่อมมีความแปรปรวนเป็นลักษณะ
ปัญญาที่พิจารณาเห็นดังนี้ เป็นอุทยัพพยานปัสสาชญาณ ฯ

[๑๐๔] พระโยคาวจรเมื่อพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นแห่งเบญจขันธ์ ย่อม
พิจารณาเห็นลักษณะเท่าไร เมื่อพิจารณาเห็นความเสื่อมไปแห่งเบญจขันธ์ ย่อม
พิจารณาเห็นลักษณะเท่าไร เมื่อพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่ง
เบญจขันธ์ ย่อมพิจารณาเห็นลักษณะเท่าไร ฯ

พระโยคาวจร เมื่อพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นแห่งเบญจขันธ์ ย่อม
พิจารณาเห็นลักษณะ ๒๕ ประการ เมื่อพิจารณาเห็นความเสื่อมไปแห่งเบญจขันธ์
ย่อมพิจารณาเห็นลักษณะ ๒๕ ประการ เมื่อพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความ
เสื่อมไปแห่งเบญจขันธ์ ย่อมพิจารณาเห็นลักษณะ ๕๐ ประการ ฯ

[๑๐๕] พระโยคาวจร เมื่อพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นแห่งรูปขันธ์ ย่อม
พิจารณาเห็นลักษณะเท่าไร เมื่อพิจารณาเห็นความเสื่อมไปแห่งรูปขันธ์ ย่อม
พิจารณาเห็นลักษณะเท่าไร เมื่อพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่ง
รูปขันธ์ ย่อมพิจารณาเห็นลักษณะเท่าไร พระโยคาวจรเมื่อพิจารณาเห็นความเกิด
ขึ้นแห่งเวทนาขันธ์ แห่งสัญญาขันธ์ แห่งสังขารขันธ์ แห่งวิญญาณขันธ์ ย่อม
พิจารณาเห็นลักษณะเท่าไร เมื่อพิจารณาเห็นความเสื่อมไปแห่งวิญญาณขันธ์ ย่อม

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

ความดับแห่งปัจจัยว่า เพราะอริชาตวิญญานจึงดับ เพราะตัณหาตวิญญานจึงดับ เพราะกรรมตวิญญานจึงดับ เพราะนามรูปตวิญญานจึงดับ แม้เมื่อพิจารณาเห็นลักษณะแห่งความแปรปรวน ก็ย่อมพิจารณาเห็นความเสื่อมไปแห่งวิญญานชั้นร ๒ พระโยคาวจรเมื่อพิจารณาเห็นความเสื่อมไปแห่งวิญญานชั้นร ๒ ย่อมพิจารณาเห็นลักษณะ ๕ ประการนี้ เมื่อพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งวิญญานชั้นร ๒ ย่อมพิจารณาเห็นลักษณะ ๑๐ ประการนี้ เมื่อพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นแห่งเบญจขันธ์ ย่อมพิจารณาเห็นลักษณะ ๒๕ ประการนี้ เมื่อพิจารณาเห็นความเสื่อมไปแห่งเบญจขันธ์ ย่อมพิจารณาเห็นลักษณะ ๒๕ ประการนี้ เมื่อพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งเบญจขันธ์ ย่อมพิจารณาเห็นลักษณะ ๕๐ ประการนี้ ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการพิจารณาเห็นความแปรปรวนแห่งธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน เป็นอุทยัพพยานุปัสสนาญาณ ฯ

รูปขันธ์เกิดเพราะอาหารเกิด ขันธ์ที่เหลือ คือ เวทนา สัญญา สังขาร เกิดเพราะผัสสะเกิด วิญญานขันธ์เกิดเพราะนามรูปเกิด ฯ

[๑๑๒] ปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความแตกไป เป็นวิปัสสนาญาณอย่างไร ฯ

จิตมีรูปเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นแล้วย่อมแตกไป พระโยคาวจรพิจารณาอารมณ์นั้นแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นความแตกไปแห่งจิตนั้น ย่อมพิจารณาเห็นอย่างไร ชื่อว่าพิจารณาเห็น ย่อมพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นของเที่ยง ย่อมพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข ย่อมพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่เพิลิดเพิลิน ย่อมคลายกำหนด ไม่กำหนด ย่อมให้ดับ ไม่ให้เกิด ย่อมสลละคืน ไม่ถือมั่น เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมละนิจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละความเพิลิดเพิลินได้ เมื่อคลายกำหนด ย่อมละระคะได้ เมื่อให้ดับย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสลละคืน ย่อมละความถือมั่นได้ ฯ

[๑๑๓] จิตมีเวทนาเป็นอารมณ์ ฯลฯ จิตมีสัญญาเป็นอารมณ์ ฯลฯ จิตมีสังขารเป็นอารมณ์ ฯลฯ จิตมีวิญญานเป็นอารมณ์ ฯลฯ จิตมีจักขุเป็นอารมณ์ ฯลฯ จิตมีชราและมรณะเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นแล้วย่อมแตกไป พระโยคาวจรพิจารณาอารมณ์นั้นแล้ว พิจารณาเห็นความแตกไปแห่งจิตนั้น ย่อมพิจารณาเห็นอย่างไร ชื่อว่าพิจารณาเห็น ย่อมพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เมื่อสลละคืน ย่อมละความถือมั่นได้ ฯ

[๑๑๔] การก้าวไปสู่อัญญัตตปุริมัตถ การหลีกไปด้วยปัญญาอัน

รู้ชอบ การคำนึงถึงอันเป็นกำลัง ธรรม ๒ ประการ คือ การพิจารณาหาทางและความเห็นแจ้ง บัณฑิตกำหนดเอาด้วยสภาพเดียวกัน โดยความเป็นไปตามอารมณ์ ความโน้มจิตไปในความดับ ชื่อว่าวิปัสสนาอันมีความเสื่อมไปเป็นลักษณะ การที่พระโยคาวจรพิจารณาอารมณ์แล้ว พิจารณาเห็นความแตกไปแห่งจิตและความปรากฏโดยความเป็นของสูญ ชื่อว่า อริปัญญาวิปัสสนา (ความเห็นแจ้งด้วยอริปัญญา) พระ-

* โยคาวจรผู้ฉลาดในอนุปัสสนา ๓ ในวิปัสสนา ๔ ย่อมไม่

หวั่นไหวเพราะเหตุต่างๆ เพราะความเป็นผู้ฉลาดความปรากฏ ๓ ประการ ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการพิจารณาอารมณ์ แล้วพิจารณาเห็นความแตกไป เป็นวิปัสสนาญาณ ฯ

[๑๑๕] ปัญญาในความปรากฏเป็นของนากลับ เป็นอาทิวาณญาณอย่างไร ฯ

ปัญญาในความปรากฏโดยความเป็นภัยว่า ความเกิดขึ้นเป็นภัย ความเป็นไปเป็นภัย สังขารนี้มีตเป็นภัย ฯลฯ กรรมประมวลมาเป็นภัย ปฏิสนธิเป็นภัย คติเป็นภัย ความบังเกิดเป็นภัย ความอุบัติเป็นภัย ชาตเป็นภัย ชราเป็นภัย พยาธิเป็นภัย มรณะเป็นภัย ความโศกเป็นภัย ความรำพันเป็นภัย ความคับแค้นใจเป็นภัย เป็นอาทิวาณญาณแต่ละอย่าง ฯ

ญาณในสันติบทว่า ความไม่เกิดขึ้นปลอดภัย ความไม่เป็นไปปลอดภัย

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทมารค
ฯลฯ ความไม่คับแค้นใจปลอดภัย ญาณในสันติบิณฑา ความเกิดขึ้นเป็นภัย
ความไม่เกิดขึ้นปลอดภัย ความไม่เป็นไปเป็นภัย ความไม่เป็นไปปลอดภัย ฯลฯ
ความคับแค้นใจเป็นภัย ความไม่คับแค้นใจปลอดภัย ปัญญาในความปรากฏ
โดยความเป็นภัยว่า ความเกิดขึ้นเป็นทุกข์ ฯลฯ ความคับแค้นใจเป็นทุกข์ เป็น
อาทินวญาณแต่ละอย่างๆ ญาณในสันติบิณฑา ความไม่เกิดขึ้นเป็นสุข ความ
ไม่เป็นไปเป็นสุข ฯลฯ ความไม่คับแค้นใจเป็นสุข ฯ

[๑๑๖] ญาณในสันติบิณฑา ความเกิดขึ้นเป็นทุกข์ ความไม่เกิดขึ้น
เป็นสุข ความไม่เป็นไปเป็นทุกข์ ความไม่เป็นไปเป็นสุข ฯลฯ ความคับแค้นใจ
เป็นทุกข์ ความไม่คับแค้นใจเป็นสุข ฯ

[๑๑๗] ปัญญาในความปรากฏโดยความเป็นภัยว่า ความเกิดขึ้นมีอาฆต
ความไม่เป็นไปมีอาฆต ฯลฯ ความคับแค้นใจมีอาฆต เป็นอาทินวญาณแต่ละอย่างๆ
ญาณในสันติบิณฑาความไม่เกิดขึ้นไม่มีอาฆต ความไม่เป็นไปไม่มีอาฆต ฯลฯ
ความไม่คับแค้นใจไม่มีอาฆต ความเกิดขึ้นมีอาฆต ความไม่เกิดขึ้นไม่มีอาฆต
ความไม่เป็นไปมีอาฆต ความไม่เป็นไปไม่มีอาฆต ฯลฯ ความคับแค้นใจมีอาฆต
ความไม่คับแค้นใจไม่มีอาฆต ฯ

[๑๑๘] ปัญญาในความปรากฏโดยความเป็นภัยว่า ความเกิดขึ้นเป็น
สังขาร ฯลฯ ความคับแค้นใจเป็นสังขาร เป็นอาทินวญาณแต่ละอย่างๆ ญาณ
ในสันติบิณฑา ความไม่เกิดขึ้นเป็นนิพพาน ความไม่เป็นไปเป็นนิพพาน ฯลฯ
ความไม่คับแค้นใจเป็นนิพพาน ญาณในสันติบิณฑา ความเกิดขึ้นเป็นสังขาร ความ
ไม่เกิดขึ้นเป็นนิพพาน ความไม่เป็นไปเป็นสังขาร ความไม่เป็นไปเป็นนิพพาน ฯลฯ
ความคับแค้นใจเป็นสังขาร ความไม่คับแค้นใจเป็นนิพพาน ฯ

[๑๑๙] ข้อที่พระโยคาวจรพิจารณาเห็นความเกิดขึ้น ความไม่เป็นไป
สังขารนิมิต กรรมเครื่องประมวลมาและปฏิสนธิว่า เป็นทุกข์
นี้เป็นอาทินวญาณ ข้อที่พระโยคาวจรพิจารณาเห็นความไม่
เกิดขึ้น ความไม่เป็นไป ความไม่มีนิมิต ความไม่มี
กรรมเครื่องประมวลมาและความไม่ปฏิสนธิว่า เป็นสุขนี้เป็น
ญาณในสันติบิณฑา อาทินวญาณนี้ย่อมเกิดในฐานะ ๕ ญาณ
ในสันติบิณฑาย่อมเกิดในฐานะ ๕ พระโยคาวจรรู้ชัดญาณ-
๑๐ ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะเหตุต่างๆ เพราะเป็นผู้ฉลาดใน
ญาณทั้ง ๒ ฉะนั้นแล ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความปรากฏโดยความเป็นภัย เป็น
อาทินวญาณ ฯ

[๑๒๐] ปัญญาเครื่องความเป็นผู้ใคร่จะพ้นไปเสีย ทั้งพิจารณาหาทาง
และวางเฉยอยู่ เป็นสังขารเพกขาญาณอย่างไร ฯ

ปัญญาเครื่องความเป็นผู้ใคร่จะพ้นไปเสียจากความเกิดขึ้น ทั้งพิจารณา
หาทางและวางเฉยอยู่ ปัญญาเครื่องความเป็นผู้ใคร่จะพ้นไปเสียจากความไม่เป็นไป
ทั้งพิจารณาหาทางและวางเฉยอยู่ ปัญญาเครื่องความเป็นผู้ใคร่จะพ้นไปเสียจาก
สังขารนิมิต ฯลฯ จากกรรมเครื่องประมวลมา จากปฏิสนธิ จากคติ จากความ
บังเกิด จากความอุบัติ จากชาติ จากชรา จากพยาธิ จากมรณะ จากความโศก
จากความรำพัน ปัญญาเครื่องความเป็นผู้ใคร่จะพ้นไปเสียจากความคับแค้นใจ
ทั้งพิจารณาหาทางและวางเฉยอยู่ เป็นสังขารเพกขาญาณแต่ละอย่างๆ ฯ

[๑๒๑] ปัญญาเครื่องความเป็นผู้ใคร่จะพ้นไปเสีย ทั้งพิจารณาหาทาง
และวางเฉยอยู่ว่า ความเกิดขึ้นเป็นทุกข์ ความไม่เป็นไปทุกข์ สังขารนิมิตเป็นทุกข์
ฯลฯ ความคับแค้นใจเป็นทุกข์ เป็นสังขารเพกขาญาณแต่ละอย่างๆ ปัญญา
เครื่องความเป็นผู้ใคร่จะพ้นไปเสีย ทั้งพิจารณาหาทางและวางเฉยอยู่ว่า ความ
เกิดขึ้นเป็นภัย ความไม่เป็นไปเป็นภัย ฯลฯ ความคับแค้นใจเป็นภัย เป็น
สังขารเพกขาญาณแต่ละอย่างๆ ฯ

[๑๒๒] ปัญญาเครื่องความเป็นผู้ใคร่จะพ้นไปเสีย ทั้งพิจารณาหาทาง
และวางเฉยอยู่ว่า ความเกิดขึ้นมีอาฆต ความไม่เป็นไปมีอาฆต ฯลฯ ความ
คับแค้นใจมีอาฆต ความเกิดขึ้นเป็นสังขาร ความไม่เป็นไปเป็นสังขาร ฯลฯ ความ
คับแค้นใจเป็นสังขาร เป็นสังขารเพกขาญาณแต่ละอย่างๆ ฯ

[๑๒๓] ความเกิดขึ้นเป็นสังขาร ญาณวางเฉยสังขารเหล่านั้น เพราะ
เหตุนี้จึงชื่อว่าสังขารเพกขาญาณ แม้ธรรม ๒ ประการนี้ คือ สังขารและอุเบกขา
ก็เป็นสังขาร ญาณวางเฉยสังขารเหล่านั้น เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าสังขารเพกขาญาณ
ความไม่เป็นไปเป็นสังขาร ฯลฯ นิมิตเป็นสังขาร กรรมเครื่องประมวลมาเป็น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค

สังขาร ปฏิสนธิเป็นสังขาร คติเป็นสังขาร ความบังเกิดเป็นสังขาร ความอับดี
เป็นสังขาร ชาติเป็นสังขาร ชราเป็นสังขาร พยาธิเป็นสังขาร มรณะเป็นสังขาร
ความโศกเป็นสังขาร ความรำพันเป็นสังขาร ความคับแค้นใจเป็นสังขาร
ญาณวางเฉยสังขารเหล่านั้น เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าสังขารเพกขาญาณ แม้ธรรม
๒ ประการ คือ สังขารและอุเบกขา ก็เป็นสังขาร ญาณวางเฉยสังขารเหล่านั้น
เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าสังขารเพกขาญาณ ฯ

[๑๒๔] การน้อมจิตไปในสังขารเพกขา ย่อมมิได้ด้วยอาการเท่าไร ฯ

การน้อมจิตไปในสังขารเพกขา ย่อมมิได้ด้วยอาการ ๘ ฯ

การน้อมจิตไปในสังขารเพกขาของปุถุชน ย่อมมิได้ด้วยอาการเท่าไร

การน้อมจิตไปในสังขารเพกขาของพระเสขะ ย่อมมิได้ด้วยอาการเท่าไร การน้อมจิต
ไปในสังขารเพกขาของท่านผู้ปราศจากราคะ ย่อมมิได้ด้วยอาการเท่าไร ฯ

การน้อมจิตไปในสังขารเพกขาของปุถุชน ย่อมมิได้ด้วยอาการ ๒ การ

น้อมจิตไปในสังขารเพกขาของพระเสขะ ย่อมมิได้ด้วยอาการ ๓ การน้อมจิต

ไปในสังขารเพกขาของท่านผู้ปราศจากราคะ ย่อมมิได้ด้วยอาการ ๓ ฯ

[๑๒๕] การน้อมจิตไปในสังขารเพกขาของปุถุชน ย่อมมิได้ด้วย

อาการ ๒ เป็นไฉน ฯ

ปุถุชนย่อมยินดีสังขารเพกขา ๑ ย่อมเห็นแจ้งสังขารเพกขา ๑ การ

น้อมจิตไปในสังขารเพกขาของปุถุชน ย่อมมิได้ด้วยอาการ ๒ นี้ ฯ

การน้อมจิตไปในสังขารเพกขาของพระเสขะ ย่อมมิได้ด้วยอาการ ๓

เป็นไฉน ฯ

พระเสขะย่อมยินดีสังขารเพกขา ๑ ย่อมเห็นแจ้งสังขารเพกขา ๑

พิจารณาแล้วเข้าผลสมาบัติ ๑ การน้อมจิตไปในสังขารเพกขาของพระเสขะ ย่อม
มิได้ด้วยอาการ ๓ นี้ ฯ

การน้อมจิตไปในสังขารเพกขาของท่านผู้ปราศจากราคะ ย่อมมิได้ด้วย
อาการ ๓ เป็นไฉน ฯ

ท่านผู้ปราศจากราคะย่อมเห็นแจ้งสังขารเพกขา ๑ พิจารณาแล้วเข้าผล-

*สมาบัติ ๑ วางเฉยสังขารเพกขานั้นแล้ว ย่อมอยู่ด้วยสัญญาตวิหารสมาบัติ

อนิมิตตวิหารสมาบัติ หรืออัปปณิหิตวิหารสมาบัติ ๑ การน้อมจิตไปใน
สังขารเพกขาของท่านผู้ปราศจากราคะย่อมมิได้ด้วยอาการ ๓ นี้ ฯ

[๑๒๖] การน้อมจิตไปในสังขารเพกขาของปุถุชนและของพระเสขะ เป็น

อย่างเดียวกันอย่างไร ฯ

ปุถุชนยินดีสังขารเพกขา มีจิตเศร้าหมอง มีอันตรายแห่งภาวณา

มีอันตรายแห่งปฏิเวธ มีปัจจัยแห่งปฏิสนธิต่อไป แม้พระเสขะยินดีสังขารเพกขา
ก็มีจิตเศร้าหมอง มีอันตรายแห่งภาวณามีอันตรายแห่งปฏิเวธในมรรคขั้นสูง มีปัจจัย
แห่งปฏิสนธิต่อไป การน้อมจิตไปในสังขารเพกขาของปุถุชนและของพระเสขะ
เป็นอย่างเดียวกันโดยสภาพแห่งความยินดีอย่างนี้ ฯ

[๑๒๗] การน้อมจิตไปในสังขารเพกขาของปุถุชน ของพระเสขะและ

ของท่านผู้ปราศจากราคะ เป็นอย่างเดียวกันอย่างไร ฯ

ปุถุชนย่อมพิจารณาเห็นสังขารเพกขาโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์
และเป็นอนัตตา แม้พระเสขะก็พิจารณาเห็นสังขารเพกขาโดยความเป็นของ
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา แม้ท่านผู้ปราศจากราคะ ก็พิจารณาเห็น
สังขารเพกขาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา การน้อมจิต
ไปในสังขารเพกขาของปุถุชน ของพระเสขะและของท่านผู้ปราศจากราคะ เป็น
อย่างเดียวกันโดยสภาพแห่งการพิจารณาอย่างนี้ ฯ

[๑๒๘] การน้อมจิตไปในสังขารเพกขาของปุถุชน ของพระเสขะและ

ของท่านผู้ปราศจากราคะ มีความต่างกันอย่างไร ฯ

สังขารเพกขาของปุถุชนเป็นกุศล แม้ของพระเสขะก็เป็นกุศล แต่ของท่าน
ผู้ปราศจากราคะเป็นอัปยาคฤต การน้อมจิตไปในสังขารเพกขาของปุถุชน ของ
พระเสขะและของท่านผู้ปราศจากราคะ มีความต่างกันโดยสภาพเป็นกุศลและ
อัปยาคฤตอย่างนี้ ฯ

[๑๒๙] การน้อมจิตไปในสังขารเพกขาของปุถุชน ของพระเสขะและ

ของท่านผู้ปราศจากราคะ มีความต่างกันอย่างไร ฯ

สังขารเพกขาของปุถุชน ปรากฏดีในกาลนิดหน่อย (ในเวลาเจริญ
วิปัสสนา) ไม่ปรากฏดีในกาลนิดหน่อย แม้สังขารเพกขาของพระเสขะ ก็ปรากฏ
ดีในการนิดหน่อย สังขารเพกขาของท่านผู้ปราศจากราคะ ปรากฏดีโดยส่วนเดียว
การน้อมจิตไปในสังขารเพกขาของปุถุชน ของพระเสขะและของท่านผู้ปราศจาก

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
ระ มีความต่างกันโดยสภาพที่ปรากฏและโดยภาพที่ไม่ปรากฏอย่างนี้ ฯ

[๑๓๐] การน้อมจิตไปในสังขารเพกขาของปฏชน ของพระเสขะและ
ของท่านผู้ปราศจากราคะ มีความต่างกันอย่างไร ฯ

ปฏชนย่อมพิจารณา เพราะเป็นผู้ยังไม่เสร็จกิจจากสังขารเพกขา แม้
พระเสขะก็พิจารณาเพราะเป็นผู้ยังไม่เสร็จกิจจากสังขารเพกขา ส่วนท่านผู้ปราศจากราคะ
ย่อมพิจารณาเพราะเป็นผู้เสร็จกิจจากสังขารเพกขา การน้อมจิตไปใน
สังขารเพกขาของปฏชนของพระเสขะและของท่านผู้ปราศจากราคะ มีความต่างกัน
โดยสภาพที่ยังไม่เสร็จกิจและโดยสภาพที่เสร็จกิจแล้วอย่างนี้ ฯ

[๑๓๑] การน้อมจิตไปในสังขารเพกขาของปฏชน ของพระเสขะและ
ของท่านผู้ปราศจากราคะ มีความต่างกันอย่างไร ฯ

ปฏชนย่อมพิจารณาสังขารเพกขาเพื่อจะละสังโยชน์ ๓ เพื่อต้องการ
ได้โสดาปัตติมรรค พระเสขะย่อมพิจารณาสังขารเพกขาเพื่อต้องการได้มรรคขั้นสูง
ขึ้นไป เพราะเป็นผู้ละสังโยชน์ ๓ ได้แล้ว ท่านผู้ปราศจากราคะย่อมพิจารณา
สังขารเพกขา เพื่อต้องการอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เพราะเป็นผู้ละกิเลสทั้งปวง
ได้แล้ว การน้อมจิตไปในสังขารเพกขาของปฏชน ของพระเสขะและของท่าน
ผู้ปราศจากราคะ มีความต่างกันโดยสภาพที่ละกิเลสได้แล้วและโดยสภาพที่ยังละ
กิเลสไม่ได้อย่างนี้ ฯ

[๑๓๒] การน้อมจิตไปในสังขารเพกขา ของพระเสขะและของท่านผู้
ปราศจากราคะ มีความต่างกันอย่างไร ฯ

พระเสขะยังยินดีสังขารเพกขาบ้าง ย่อมเห็นแจ้งสังขารเพกขาบ้างพิจารณา
แล้วเข้าผลสมาบัติบ้าง ท่านผู้ปราศจากราคะย่อมเห็นแจ้งสังขารเพกขาบ้างพิจารณา
แล้วเข้าผลสมาบัติบ้าง วางเฉยสังขารเพกขานั้นแล้ว ย่อมอยู่ด้วยสัญญาไตร-

*สมาบัติ อนิมิตตวิหารสมาบัติ หรืออัปปณัทธิวิหารสมาบัติ การน้อมจิตไปใน
สังขารเพกขาของพระเสขะและของท่านผู้ปราศจากราคะ มีความต่างกันโดยสภาพ
แห่งวิหารสมาบัติอย่างนี้ ฯ

[๑๓๓] สังขารเพกขาเท่าไร ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจสมถะ สังขารเพกขา
เท่าไร ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจวิปัสสนา ฯ

สังขารเพกขา ๘ ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจสมถะ สังขารเพกขา ๑๐ ย่อม
เกิดขึ้นด้วยอำนาจวิปัสสนา ฯ

สังขารเพกขา ๘ เป็นโจน ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจสมถะ ปัญญาที่พิจารณา
หาทางแล้ววางเฉยนิรวณ เพื่อต้องการได้ปฐมฌาน เป็นสังขารเพกขาญาณ ๑
ปัญญาที่พิจารณาหาทางแล้ววางเฉยวิตกวิจาร์ เพื่อต้องการได้ทุติยฌาน เป็น
สังขารเพกขาญาณ ๑ ปัญญาที่พิจารณาหาทางแล้ววางเฉยปิตี เพื่อต้องการได้
ตติยฌาน เป็นสังขารเพกขาญาณ ๑ ปัญญาที่พิจารณาหาทางแล้ววางเฉยสุขและทุกข
เพื่อต้องการได้จตุตถฌาน เป็นสังขารเพกขาญาณ ๑ ปัญญาที่พิจารณาหาทางแล้ว
วางเฉยรูปสัญญา ปุณฺณสัญญา (และ) นานัตตสัญญา เพื่อต้องการได้
อาภาสนัญจายตนสมาบัติ เป็นสังขารเพกขาญาณ ๑ ปัญญาที่พิจารณาหาทางแล้ว
วางเฉยอาภาสนัญจายตนสัญญา เพื่อต้องการได้วิญญานัญจายตนสมาบัติ เป็น
สังขารเพกขาญาณ ๑ ปัญญาที่พิจารณาหาทางแล้ววางเฉยวิญญานัญจายตนสัญญา
เพื่อต้องการได้อากิญจัญญายตนสมาบัติ เป็นสังขารเพกขาญาณ ๑ ปัญญาที่พิจารณา
หาทางแล้ววางเฉยอากิญจัญญายตนสัญญา เพื่อต้องการได้เนวสัญญานาสัญญายตน-

*สมาบัติ เป็นสังขารเพกขาญาณ ๑ สังขารเพกขา ๘ เหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นด้วย
อำนาจสมถะ ฯ

[๑๓๔] สังขารเพกขา ๑๐ เป็นโจน ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจวิปัสสนา ฯ

ปัญญาที่พิจารณาหาทางแล้ววางเฉยความเกิดขึ้น ความเป็นไป นิमित
กรรมเครื่องประมวลมา ปฏิสนธิ คติ ความบังเกิด อุบัติ ขาติ ชรา พยาธิ
มรณะ ความโศก ความรำพัน ความคับแค้นใจ เพื่อต้องการได้โสดาปัตติมรรค
เป็นสังขารเพกขาญาณ ๑ . . . เพื่อต้องการได้โสดาปัตติผลสมาบัติ เป็น
สังขารเพกขาญาณ ๑ . . . เพื่อต้องการได้สกทาคามิมรรค เป็นสังขารเพกขาญาณ ๑
. . . เพื่อต้องการได้สกทาคามิผลสมาบัติ เป็นสังขารเพกขาญาณ ๑ . . . เพื่อ
ต้องการได้อานาคามิมรรค เป็นสังขารเพกขาญาณ ๑ . . . เพื่อต้องการได้อานาคามิผล
สมาบัติ เป็นสังขารเพกขาญาณ ๑ . . . เพื่อต้องการได้อรหัตมค เป็น
สังขารเพกขาญาณ ๑ . . . เพื่อต้องการได้อรหัตผลสมาบัติ เป็นสังขารเพกขาญาณ ๑
. . . เพื่อต้องการสัญญาไตรสมาบัติ สังขารเพกขาญาณ ๑ ปัญญาที่พิจารณา
หาทางแล้ววางเฉยความเกิดขึ้น ความเป็นไป นิमित กรรมเครื่องประมวลมา
ปฏิสนธิ คติ ความบังเกิด อุบัติ ขาติ ชรา พยาธิ มรณะ ความโศก

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
ความรำพัน ความคับแค้นใจ เพื่อต้องการได้อนิมนตริหารสมบัติ เป็น
สังฆารูปเขชาญาณ ๑ สังฆารูปเขชาญาณ ๑๐ เหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจ
วิปัสสนา ฯ

[๑๓๕] สังฆารูปเขชาเป็นกุศลเท่าไร เป็นอกุศลเท่าไร เป็นอัปยาคฤต
เท่าไร สังฆารูปเขชาเป็นกุศล ๑๕ เป็นอัปยาคฤต ๓ เป็นอกุศลไม่มี ฯ

ปัญญาที่พิจารณาหาทางแล้ววางเฉย เป็นโคจรภูมิของสมาธิ-

จิต ๘ เป็นโคจรภูมิของปถุชน ๒ เป็นโคจรภูมิของพระ-

*เสขะ ๓ เป็นเครื่องให้จิตของท่านผู้ปราศจากราคะหลีกไป ๓

เป็นปัจฉิมแห่งสมาธิ ๘ เป็นโคจรแห่งภูมิแห่งญาณ ๑๐

สังฆารูปเขชา ๘ เป็นปัจฉิมแห่งวิโมกข์ ๓ อาการ ๑๘ นี้

พระโยคาวจรอบรมแล้วด้วยปัญญา พระโยคาวจรผู้ฉลาดใน

สังฆารูปเขชา ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะเหตุต่างๆ ฉะนั้นแล ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาเครื่องความเป็นผู้ใคร่จะพ้นไปทั้งพิจารณา
หาทางและวางเฉย เป็นสังฆารูปเขชาญาณ ฯ

[๑๓๖] ปัญญาในการออกและหลีกไปจากสังฆารูปเขชาภายนอกเป็นโคตร-

*ญาณอย่างไร ชื่อว่าโคตรภู เพราะอรรถว่าครอบงำความเกิดขึ้น ครอบงำความ
เป็น ไป ครอบงำนิมิต ครอบงำกรรมเครื่องประมวลมา ครอบงำปฏิสนธิ

ครอบงำคติ ครอบงำความบังเกิด ครอบงำอุบัติ ครอบงำชาติ ครอบงำขรา

ครอบงำพหริ ครอบงำมรณะ ครอบงำความเศร้าโศก ครอบงำความรำพัน

ครอบงำความคับแค้นใจ ครอบงำสังฆารูปเขชาภายนอก ชื่อว่าโคตรภู เพราะ

อรรถว่า เล่น ไปสู่निพพานอันไม่มีความเกิดขึ้น ฯลฯ เล่น ไปสู่นิพพานอัน

เป็นที่ดับ ชื่อว่าโคตรภู เพราะอรรถว่า ครอบงำความเกิดขึ้นแล้ว เล่น ไปสู่

นิพพานอันไม่มีความเกิดขึ้น ครอบงำความเป็นไปแล้ว เล่น ไปสู่นิพพานอัน

ไม่มีความเป็นไป ฯลฯ ครอบงำสังฆารูปเขชาภายนอกแล้ว เล่น ไปสู่นิพพานอัน

เป็นที่ดับ ฯ

[๑๓๗] ชื่อว่าโคตรภู เพราะอรรถว่า ออกจากความเกิดขึ้น

ออกจากความเป็นไป . . . ออกจากสังฆารูปเขชาภายนอก ชื่อว่าโคตรภู เพราะอรรถว่า

เล่น ไปสู่นิพพานอันไม่มีความเกิดขึ้น เล่น ไปสู่นิพพานอันไม่มีความเป็นไป ฯลฯ

เล่น ไปสู่นิพพานอันเป็นที่ดับ ชื่อว่าโคตรภู เพราะอรรถว่า ออกจากความ

เกิดขึ้นแล้ว เล่น ไปสู่นิพพานอันไม่มีความเกิดขึ้น ออกจากความเป็นไปแล้ว

เล่น ไปสู่นิพพานอันไม่มีความเป็นไป ออกจากสังฆารูปเขชาภายนอกแล้ว เล่น

ไปสู่นิพพานอันเป็นที่ดับ ชื่อว่าโคตรภู เพราะอรรถว่า หลีกออกจากความเกิดขึ้น

หลีกออกจากความเป็นไป ฯลฯ หลีกออกจากสังฆารูปเขชาภายนอก ชื่อว่าโคตรภู

เพราะอรรถว่า เล่น ไปสู่นิพพานอันไม่มีความเกิดขึ้น เล่น ไปสู่นิพพานอัน ไม่มี

ความเป็นไป ฯลฯ เล่น ไปสู่นิพพานอันเป็นที่ดับ ชื่อว่าโคตรภู เพราะอรรถว่า

หลีกออกจากความเกิดขึ้นแล้ว เล่น ไปสู่นิพพานอันไม่มีความเกิดขึ้น ออกจาก

ความเป็นไปแล้ว เล่น ไปสู่นิพพานอันไม่มีความเป็นไป ฯลฯ หลีกออกจาก

สังฆารูปเขชาภายนอกแล้ว เล่น ไปสู่นิพพานอันเป็นที่ดับ ฯ

[๑๓๘] โคตรภูธรรมเท่าไร ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งสมถะ โคตร-

*ภูธรรมเท่าไร ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนา โคตรภูธรรม ๘ ย่อมเกิดขึ้น

ด้วยอำนาจแห่งสมถะ โคตรภูธรรม ๑๐ ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนา ฯ

[๑๓๙] โคตรภูธรรม ๘ เป็นโฉน ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งสมถะ ฯ

ชื่อว่าโคตรภู เพราะอรรถว่า ครอบงำนิรณเพื่อได้ปฐมฌาน ๑ ครอบงำ

วิตกและวิจาร์เพื่อได้ทุติยฌาน ๑ ครอบงำปิตเพื่อได้ตติยฌาน ๑ ครอบงำสุข

และทกข์เพื่อได้จตุตถฌาน ๑ ครอบงำ รูปสัญญา ปฏิสมสัญญา นานัตตสัญญา

เพื่อได้อากาสาณัญจายตนสมาบัติ ๑ ครอบงำอากาสาณัญจายตนสัญญาเพื่อ

วิญญาณัญจายตนสมาบัติ ๑ ครอบงำวิญญาณัญจายตนสัญญาเพื่อได้อากิญจัญญายตน-

*สมาบัติ ๑ ครอบงำอากิญจัญญายตนสัญญาเพื่อได้นาสัญญานาสัญญายตน-

*สมาบัติ ๑ โคตรภูธรรม ๘ นี้ ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งสมถะ ฯ

[๑๔๐] โคตรภูธรรม ๑๐ เป็นโฉน ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนา ฯ

ชื่อว่าโคตรภู เพราะอรรถว่า ครอบงำความเกิดขึ้น ความเป็นไป นิมิต

กรรมเครื่องประมวลมา ปฏิสนธิ คติ ความบังเกิด อุบัติ ชาติ ขรา พหริ

มรณะ ความเศร้าโศก ความรำไร ความคับแค้นใจ สังฆารูปเขชาภายนอก

เพื่อได้โสดาปัตติมารค ๑ ครอบงำความเกิดขึ้น ความเป็นไป นิมิต กรรม

เครื่องประมวลมา ปฏิสนธิ เพื่อโสดาปัตติผลสมาบัติ ๑ ฯลฯ เพื่อได้สกทาคามิ-

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีหามรรค

*มรรค ๑ เพื่อสภากาฬคามิผลสมาบัติ ๑ เพื่อได้อนาคามิผล ๑ เพื่ออนาคามิผล-

*สมาบัติ ๑ ครอบงำความเกิดขึ้น ความเป็นไป นิमित กรรมเครื่องประมวลมา ปฏิสนธิ คติ ความบังเกิด อุปติ ขาติ ขรา พยาธิ มรณะ ความเศร้าโศก ความรำไร ความคับแค้นใจ สังขารนิมิตภายนอก เพื่อได้อรหัตมรรค ๑ ครอบงำความเกิดขึ้น ความเป็นไป นิमित กรรมเครื่องประมวลมา ปฏิสนธิ เพื่อรหัตผล-

*สมาบัติ ๑ เพื่อสญญตวิหารสมาบัติ ๑ และเพื่อสมาบัติ ๑ โคตรภุทธม ๑๐ นี้ ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนา ฯ

[๑๔๑] โคตรภุทธมเป็นกุศลเท่าไร เป็นอกุศลเท่าไร เป็นอพยากฤตเท่าไร โคตรภุทธมเป็นกุศล ๑๕ เป็นอพยากฤต ๓ เป็นอกุศลไม่มี ฯ

[๑๔๒] โคตรภุทธม ๘ คือ โคตรภุทธมที่มีอาภิส ๑ ไม่มีอาภิส ๑ มีที่ตั้ง ๑ ไม่มีที่ตั้ง ๑ เป็นสญญตะ ๑ เป็นวชิริตะ ๑ เป็นอวชิริตะ ๑ เป็นปัจฉิมแห่งสมาธิ โคตรภุทธม ๑๐ เป็นโคจรแห่งวิปัสสนาญาณ โคตรภุทธม ๑๘ เป็นปัจฉิมแห่งวิโมกข์ ๓ โคตรภุทธมมีอาการ ๑๘ นี้ พระโยคาวจรอบรมแล้วด้วยปัญญา พระโยคาวจรเป็นผู้ฉลาดในโคตรภุทธม อันเป็นเครื่องหลักไปและในโคตรภุทธม อันเป็นเครื่องออกไป ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะทิวต่างๆ ฉะนั้นแล ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการออกไป และหลักไปจากสังขารนิมิตภายนอก เป็นโคตรภุทธม ฯ

[๑๔๓] ปัญญาในการออกไปและหลักไปจากกิเลส ขันธและสังขารนิมิตภายนอกทั้งสอง เป็นมรรคญาณอย่างไร ฯ

ในขณะที่แห่งโสดาปัตติมรรค ญาณชื่อว่าสัมมาทิฐิ เพราะอรรถว่าเห็น ย่อมออกจากมิจจาทิฐิ จากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามมิจจาทิฐินั้น จากขันธทั้งหลาย (คืออรุขันธ์ ๔ อันเป็นไปตามมิจจาทิฐินั้น เบญจขันธ์พร้อมด้วยรูปอันมีทิฐินั้นเป็นสมุฏฐานและวิปากขันธอันจะพึงเกิดขึ้นในอนาคต) และจากสรรพนิมิตภายนอก เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการออกไปและหลักไปจากกิเลส ขันธ และสังขารนิมิตภายนอกทั้งสอง เป็นมรรคญาณ ญาณชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ เพราะอรรถว่าดำริออก ย่อมออกจากมิจจาสังกัปปะ . . . เป็นมรรคญาณ ญาณชื่อว่าสัมมาวาจา เพราะอรรถว่ากำหนดเอา ย่อมออกจากมิจจาวาจา . . . เป็นมรรคญาณ ญาณชื่อว่าสัมมากรรมมันตะ เพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน ย่อมออกจากมิจจ-

*กัมมันตะ . . . เป็นมรรคญาณ ญาณชื่อว่าสัมมาอาชีวะ เพราะอรรถว่าชาวผอง ย่อมออกจากมิจจอาชีวะ . . . เป็นมรรคญาณ ญาณชื่อว่าสัมมาวายามะ เพราะอรรถว่าประคองไว้ ย่อมออกจากมิจจาวายามะ . . . เป็นมรรคญาณ ญาณชื่อว่าสัมมาสติ เพราะอรรถว่าตั้งมั่น ย่อมออกจากมิจจาสติ . . . เป็นมรรคญาณ ญาณชื่อว่าสัมมาสมาธิ เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมออกจากมิจจาสมาธิ จากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามมิจจาสมาธินั้น จากขันธทั้งหลายและจากสรรพนิมิตภายนอก เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการออกไปและหลักไปจากกิเลส ขันธและสังขารนิมิตภายนอกทั้งสอง เป็นมรรคญาณ ฯ

[๑๔๔] ในขณะที่แห่งสภากาฬคามิผล ญาณชื่อว่าสัมมาทิฐิ เพราะอรรถว่าเห็น ฯลฯ ชื่อว่าสัมมาสมาธิ เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมออกจากกามราค-

*สังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ส่วนหยาบๆ จากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามมิจจาสมาธินั้น จากขันธทั้งหลายและจากสรรพนิมิตภายนอก เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการออกไปและหลักไปจากกิเลส ขันธและสังขารนิมิตภายนอกทั้งสอง เป็นมรรคญาณ ฯ

[๑๔๕] ในขณะที่แห่งอนาคามิผล ญาณชื่อว่าสัมมาทิฐิ เพราะอรรถว่าเห็น ฯลฯ ชื่อว่าสัมมาสมาธิ เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมออกจากกามราค-

*สังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ส่วนละเอียดๆ ย่อมออกจากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามมิจจาสมาธินั้น จากขันธทั้งหลายและจากสรรพ-

*นิมิตภายนอก เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการออกไปและหลักไปจากกิเลส ขันธและสังขารนิมิตภายนอกทั้งสอง เป็นมรรคญาณ ฯ

[๑๔๖] ในขณะที่แห่งอรหัตมรรค ญาณชื่อว่าสัมมาทิฐิ เพราะอรรถว่าเห็น ฯลฯ ชื่อว่าสัมมาสมาธิ เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมออกจากรูปราคะ อรูปราคะมานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย ย่อมออกจากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามมิจจาสมาธินั้น จากขันธทั้งหลายและจากสรรพนิมิต

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีหามรรค
ภายนอก เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการออกไปและหลีกเลี่ยงจากกิเลส
ชั้นร และสังขารนิมิตภายนอกทั้งสอง เป็นมรรคญาณ ฯ

[๑๔๗] อริยมรรคสมังคิบุคคล ย่อมเผาสังกิเลสที่ยัง ไม่เกิด ด้วย

โลกุตตรฌานที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว
โลกุตตรฌานว่าเป็นฌาน บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหวเพราะทิว
ต่างๆ เพราะความเป็นผู้ฉลาดในฌานและวิโมกข์ ถ้าพระ
โยคาวจรตั้งใจมั่นดีแล้วย่อมเห็นแจ้งจันใด ถ้าเมื่อเห็นแจ้งก็
พึงตั้งใจไว้ให้มั่นคงดีนั้นนั้น สมณะและวิปัสสนา ได้มีแล้วใน
ขณะนั้น ย่อมเป็นคู่ที่มีส่วนเสมอกันเป็น ไปอยู่ ความเห็นว่า
สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ นิโรธเป็นสุข ชื่อว่าปัญญาที่ออก
จากธรรมทั้งสอง ย่อมถูกต้องอมตบท พระโยคาวจรผู้ฉลาด
ในความเป็นต่างกัน และความเป็นอันเดียวกันแห่งวิโมกข์
เหล่านั้น ย่อมรู้วิโมกขจริยา ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะทิวต่างๆ
เพราะความเป็นผู้ฉลาดในฌานทั้งสอง ฉะนั้นแล ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้นๆ ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการออกไปและหลีกเลี่ยงจากกิเลส ชั้นร
และสังขารนิมิตภายนอกทั้งสองเป็นมรรคญาณ ฯ

[๑๔๘] ปัญญาในการระงับประโยค เป็นผลญาณอย่างไร ฯ

ในขณะที่แห่งโสดาปัตติมรรค ญาณชื่อว่าสัมมาทิฐิ เพราะอรรถว่าเห็น
ย่อมออกจากมิจฉาทิฐิ ย่อมออกจากเหล่ากิเลสอันเป็นไปตามมิจฉาทิฐินั้น จากชั้นร
ทั้งหลายและจากสรรพนิมิตภายนอก สัมมาทิฐิย่อมเกิดขึ้น เพราะเป็นคุณชาติ
ระงับประโยคที่ออกนั้น การระงับประโยคนั้นเป็นผลของมรรค ญาณชื่อว่า
สัมมาสังกัปปะเพราะอรรถว่าดำริออก ย่อมออกจากมิจฉาสังกัปปะ . . . ชื่อว่า
สัมมาวาจา เพราะอรรถว่ากำหนดเอา ย่อมออกจากมิจฉาวาจา . . . ชื่อว่าสัมมา-
*กัมมันตะ เพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน ย่อมออกจากมิจฉากัมมันตะ . . . ชื่อว่า
สัมมาอาชีวะ เพราะอรรถว่าชาวพอง ย่อมออกจากมิจฉาอาชีวะ . . . ชื่อว่า
สัมมาวายามะ เพราะอรรถว่าประคองไว้ ย่อมออกจากมิจฉาวายามะ . . .
ชื่อว่าสัมมาสติ เพราะอรรถว่าตั้งมั่น ย่อมออกจากมิจฉาสติ . . . ชื่อว่าสัมมาสมาธิ
เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมออกจากมิจฉาสมาธิ ออกจากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตาม
มิจฉาสมาธินั้น จากชั้นรทั้งหลาย และจากสรรพนิมิตภายนอก สัมมาสมาธิ
ย่อมเกิดขึ้น เพราะเป็นคุณชาติระงับประโยคที่ออกนั้น การระงับประโยคนั้น
เป็นผลของมรรค ฯ

[๑๔๙] ในขณะที่แห่งสกทาคามีมรรค ญาณชื่อว่าสัมมาทิฐิเพราะอรรถ
ว่าเห็น ฯลฯ ชื่อว่าสัมมาสมาธิ เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมออกจากกามราค-

*สังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ส่วนหยาบๆ ย่อมออก
จากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาสมาธินั้น จากชั้นรทั้งหลายและจากสรรพนิมิต
ภายนอก สัมมาสมาธิย่อมเกิดขึ้น เพราะเป็นคุณชาติระงับประโยคที่ออกนั้น
การระงับประโยคนั้นเป็นผลของมรรค ฯ

[๑๕๐] ในขณะที่แห่งอนาคามีมรรค ญาณชื่อว่าสัมมาทิฐิ เพราะอรรถ
ว่าเห็น ฯลฯ ชื่อว่าสัมมาสมาธิ เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมออกจากกามราค-

*สังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ส่วนละเอียดๆ ย่อมออก
จากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาสมาธินั้น จากชั้นรทั้งหลายและจากสรรพนิมิต
ภายนอก สัมมาสมาธิย่อมเกิดขึ้น เพราะเป็นคุณชาติระงับประโยคที่ออกนั้น
การระงับประโยคที่ออกนั้นเป็นผลของมรรค ฯ

[๑๕๑] ในขณะที่แห่งอรหัตมรรค ญาณชื่อว่าสัมมาทิฐิเพราะอรรถว่าเห็น
 ฯลฯ ชื่อว่าสัมมาสมาธิ เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมออกจากรูปราคะ อรูปราคะ

มานะ อุทธัจจะ ถีนมิทธะ อวิชชา ภวราคานุสัย มานานุสัย อวิชชานุสัย
ย่อมออกจากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาทิฐินั้น จากชั้นรทั้งหลายและจาก
สรรพนิมิตภายนอก สัมมาสมาธิย่อมเกิดขึ้น เพราะเป็นคุณชาติระงับประโยค
ที่ออกไปนั้น การระงับประโยคที่ออกนั้นเป็นผลของมรรค ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้นๆ ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการระงับประโยคที่ออกนั้น เป็นผลญาณ ฯ

[๑๕๒] ปัญญาในการพิจารณาเห็นอุปกิเลสต่างๆ อันอริยมรรคนั้นๆ
ตัดเสียแล้ว เป็นวิมุตติญาณอย่างไร ฯ

อุปกิเลสแห่งจิตของตน คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส
ทิฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย เป็นกิเลสอันโสดาปัตติมรรคตัดขาดดีแล้ว จิตที่หลุดพ้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
จากอุปกิเลส ๕ ประการนี้ พร้อมด้วยปริยฐานกิเลส เป็นอันพ้นแล้วด้วยดี
ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้มุตตินัน ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการพิจารณาเห็นอุปกิเลสอื่นๆ อันอริยมรรคอื่นๆ ตัดเสีย
แล้ว เป็นวิมุตติญาณ ฯ

[๑๕๓] อุปกิเลสแห่งจิตของตน คือ กามราคสังโยชน ภูมิจึงโยชน
กามราคานุสัย ภูมิจึงานุสัย ส่วนหยาบๆ เป็นกิเลสอันสกทาคามีมรรคตัดขาด
ดีแล้ว จิตที่หลุดพ้นจากอุปกิเลส ๕ ประการนี้ พร้อมด้วยปริยฐานกิเลส เป็น
อันพ้นแล้วด้วยดี ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้มุตตินัน ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถ
ว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการพิจารณาเห็นอุปกิเลสอื่นๆ
อันอริยมรรคอื่นๆ ตัดเสียแล้ว เป็นวิมุตติญาณ ฯ

[๑๕๔] อุปกิเลสแห่งจิตของตน คือ กามราคสังโยชน ภูมิจึงโยชน
กามราคานุสัย ภูมิจึงานุสัย ส่วนละเอียดๆ เป็นกิเลสอันอนาคามีมรรคตัดขาด
ดีแล้ว จิตที่หลุดพ้นจากอุปกิเลส ๕ ประการนี้ พร้อมด้วยปริยฐานกิเลส
เป็นอันพ้นแล้วด้วยดี ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้มุตตินัน ชื่อว่าปัญญา เพราะ
อรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการพิจารณาเห็นอุปกิเลส
อื่นๆ อันอริยมรรคอื่นๆ ตัดเสียแล้ว เป็นวิมุตติญาณ ฯ

[๑๕๕] อุปกิเลสแห่งจิตของตน คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ
อหังการะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัยเป็นกิเลสอันอรหัตมรรค
ตัดขาดดีแล้ว จิตที่หลุดพ้นจากอุปกิเลส ๘ ประการนี้ พร้อมด้วยปริยฐานกิเลส
เป็นอันพ้นแล้วด้วยดี ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้มุตตินัน ชื่อว่าปัญญา เพราะ
อรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการพิจารณาเห็นอุปกิเลสอื่นๆ
อันอริยมรรคอื่นๆ ตัดเสียแล้ว เป็นวิมุตติญาณ ฯ

[๑๕๖] ปัญญาในการพิจารณาเห็นธรรมที่เข้ามาประชุมในขณะนั้น
เป็นปัจเจกขณญาณอย่างไร ฯ

ในขณะแห่งโสตาปัตติมรรค ญาณชื่อว่าสัมมาทิฐิ เพราะอรรถว่าเห็น
ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ เพราะอรรถว่าดำริออก ชื่อว่าสัมมาวาจา เพราะอรรถว่า
กำหนดเอา ชื่อว่าสัมมากรรมมันตะ เพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน ชื่อว่าสัมมาอาชีวะ
เพราะอรรถว่าชาวผ่อง ชื่อว่าสัมมาวายามะ เพราะอรรถว่าประคองไว้ ชื่อว่า
สัมมาสติ เพราะอรรถว่าตั้งมั่น ชื่อว่าสัมมาสมาธิ เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
ชื่อว่าสติสัมโพชฌงค์ เพราะอรรถว่าตั้งมั่น ชื่อว่าธมมวิจยสัมโพชฌงค์ เพราะ
อรรถว่าเลือกเฟ้น ชื่อว่าวิริยสัมโพชฌงค์ เพราะอรรถว่าประคองไว้ ชื่อว่าปิติ-

* สัมโพชฌงค์ เพราะอรรถว่าแผ่ซ่านไป ชื่อว่าปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เพราะอรรถว่า
สงบระงับ ชื่อว่าสมาธิสัมโพชฌงค์ เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าอุเบกขา-

* สัมโพชฌงค์ เพราะอรรถว่าพิจารณาหาทาง ชื่อว่าสัทธิทาละ เพราะอรรถว่าไม่
หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา ชื่อว่าวิริยพละ เพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหวเพราะ
ความเกียจคร้าน ชื่อว่าสติพละ เพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหวเพราะความประมาท
ชื่อว่าสมาธิพละ เพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหวเพราะความฟุ้งซ่าน ชื่อว่าปัญญาพละ
เพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหวเพราะอวิชชา ชื่อว่าสัทธินทรีย์ เพราะอรรถว่าไม่มัวใจเชื่อ
ชื่อว่าวิริยอินทรีย์ เพราะอรรถว่าประคองไว้ ชื่อว่าสตินทรีย์ เพราะอรรถว่าตั้งมั่น
ชื่อว่าสมาธิอินทรีย์ เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าปัญญินทรีย์ เพราะอรรถว่าเห็น
ชื่อว่าอินทรีย์ เพราะอรรถว่าเป็นใหญ่ ชื่อว่าพละ เพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว
ชื่อว่าสัมโพชฌงค์ เพราะอรรถว่านำออก ชื่อว่ามรรค เพราะอรรถว่าเป็นเหตุ
ชื่อว่าสติปัฏฐาน เพราะอรรถว่าตั้งมั่น ชื่อว่าสัมมปปธาน เพราะอรรถว่าตั้งไว้
ชื่อว่าอิทธิบาท เพราะอรรถว่าสำเร็จ ชื่อว่าสังกะ เพราะอรรถว่าจริงแท้ ชื่อว่า
สมณะ เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะอรรถว่าพิจารณาเห็น
ชื่อว่าสมณวิปัสสนา เพราะอรรถว่ามีกิจอย่างเดียวกัน ชื่อว่าเป็นคู่ เพราะอรรถว่า
ไม่ล่วงเกินกัน ชื่อว่าศีลวิสุทธิ เพราะอรรถว่าสำรวม ชื่อว่าจิตตวิสุทธิ เพราะ
อรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าทิววิสุทธิ เพราะอรรถว่าเห็น ชื่อว่าวิโมกข์เพราะอรรถ
ว่าหลุดพ้น ชื่อว่าวิชชา เพราะอรรถว่าแทงตลอด ชื่อว่าวิมุตติ เพราะอรรถว่าปล่อย
ชื่อว่าขยญาณ เพราะอรรถว่าตัดขาด ชื่อว่าฉันทะ เพราะอรรถว่าเป็นมูล ชื่อว่า
มนสิการ เพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน ชื่อว่าผัสสะ เพราะอรรถว่าเป็นที่รวม
ชื่อว่าเวทนา เพราะอรรถว่าเป็นที่ประชุม ชื่อว่าสมาธิ เพราะอรรถว่าเป็นประธาน
ชื่อว่าสติ เพราะอรรถว่าเป็นใหญ่ ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ายิ่งกว่าธรรมอื่นๆ
ชื่อว่าวิมุตติ เพราะอรรถว่าเป็นแก่นสาร ชื่อว่านิพพานอันยังลงในอมตะ เพราะ
อรรถว่าเป็นที่สุด (ธรรมเหล่านี้) เข้ามาประชุมกันในขณะนั้น พระโยคาวจร
ออกจากสมาบัติแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นว่าธรรมเหล่านี้เข้ามาประชุมกันในขณะนั้น ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค

[๑๕๓] ในขณะแห่งโลดาปัตตผล ญาณชื่อว่าสัมมาทิฐิ เพราะอรธว่าเห็น ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ เพราะอรธว่าดำริออก ฯลฯ ชื่อว่าอนุปาทิญาณ (ญาณในความไม่เกิดขึ้น) เพราะอรธว่าระงับ ชื่อว่าฉันทะ เพราะอรธว่าเป็นมูล ชื่อว่ามนสิการ เพราะอรธว่าเป็นสมุฏฐาน . . . ชื่อว่าวิมุตติ เพราะอรธว่าเป็นแก่นสาร ชื่อว่านิพพานอันหยั่งลงในอมตะ เพราะอรธว่าเป็นที่สุด (ธรรมเหล่านี้) เข้ามาประชุมกันในขณะนั้น พระโยคาวจรออกจากสมาบัติแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นว่า ธรรมเหล่านี้เข้ามาประชุมกันในขณะนั้น ฯ

[๑๕๔] ในขณะแห่งสกทาคามีมรรค ฯลฯ ในขณะแห่งสกทาคามีผล ฯลฯ ในขณะแห่งอนาคามีมรรค ฯลฯ ในขณะแห่งอนาคามีผล ฯลฯ ในขณะแห่งอรหัตมรรค ญาณชื่อว่าสัมมาทิฐิ เพราะอรธว่าเห็น ฯลฯ ชื่อว่าขยญาณ เพราะอรธว่าตัดขาด ชื่อว่าฉันทะ เพราะอรธว่าเป็นมูล ฯลฯ ชื่อว่านิพพานอันหยั่งลงในอมตะ เพราะอรธว่าเป็นที่สุด (ธรรมเหล่านี้) เข้ามาประชุมกันในขณะนั้น พระโยคาวจรออกจากสมาบัติแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นว่า ธรรมเหล่านี้เข้ามาประชุมกันในขณะนั้น ฯ

[๑๕๕] ในขณะแห่งอรหัตผล ญาณชื่อว่าสัมมาทิฐิ เพราะอรธว่าเห็น ฯลฯ ชื่อว่าอนุปาทิญาณ เพราะอรธว่าระงับ ชื่อว่าฉันทะ เพราะอรธว่าเป็นมูล ฯลฯ ชื่อว่านิพพานอันหยั่งลงในอมตะ เพราะอรธว่าเป็นที่สุด (ธรรมเหล่านี้) เข้ามาประชุมกันในขณะนั้น พระโยคาวจรออกจากสมาบัติแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นว่า ธรรมเหล่านี้เข้ามาประชุมกันในขณะนั้น ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรธว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรธว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการพิจารณาเห็นธรรมที่มาประชุมกันในขณะนั้น เป็นปัจเจกขณญาณ ฯ

[๑๖๐] ปัญญาในการกำหนดธรรมเป็นภายใน เป็นวิตถุณานัตตญาณอย่างไร ฯ

พระโยคาวจรย่อมกำหนดธรรมทั้งหลายเป็นภายในอย่างไร ย่อมกำหนดตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นภายใน ฯ

[๑๖๑] พระโยคาวจรย่อมกำหนดจักขุเป็นภายในอย่างไร ฯ

ย่อมกำหนดว่า จักขุเกิดเพราะอริชชา เกิดเพราะตัณหา เกิดเพราะกรรม เกิดเพราะอาหาร อาศัยมหาภูตรูป ๔ เกิดแล้วเข้ามาประชุมแล้ว ว่าจักขุ ไม่มี (จักขุเดี๋ยวนี้ไม่เป็นเหมือนเมื่อก่อน) มีแล้วจักขุไม่มี (บัดนี้เป็นอย่างนี้ ต่อไปจักขุไม่เป็นเหมือนบัดนี้) ย่อมกำหนดจักขุโดยความเป็นของมีที่สุด กำหนดว่าจักขุไม่ยั่งยืน ไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา จักขุ ไม่เที่ยง อันปัจฉิยปรุ่แต่ง อาศัยปัจฉิยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เสื่อมไปเป็นธรรมดา คลายไปเป็นธรรมดา ดับไปเป็นธรรมดา กำหนดจักขุโดยความเป็นของไม่เที่ยง ไม่กำหนดโดยความเป็นของเที่ยง กำหนดโดยความเป็นทุกข์ ไม่กำหนดโดยความเป็นสุข กำหนดโดยความเป็นอนัตตา ไม่กำหนดโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนด ไม่กำหนด ย่อมให้ระคดับไป ไม่ให้เกิดขึ้น ย่อมสละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อกำหนดโดยความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมละความสำคัญว่าเป็นของเที่ยงได้ เมื่อกำหนดโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละความสำคัญว่าเป็นสุขได้ เมื่อกำหนดโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละความสำคัญว่าเป็นตัวตนได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละความยินดีได้ เมื่อคลายกำหนด ย่อมละระคได้ เมื่อให้ระคดับ ย่อมละเหตุให้เกิดได้ เมื่อสละคืน ย่อมละความยึดถือได้ พระโยคาวจรย่อมกำหนดจักขุเป็นภายในอย่างนี้ ฯ

[๑๖๒] พระโยคาวจรย่อมกำหนดหูเป็นภายในอย่างไร ย่อมกำหนดว่า หูเกิดเพราะอริชชา ฯลฯ พระโยคาวจรย่อมกำหนดหูเป็นภายในอย่างนี้ ฯ

พระโยคาวจรย่อมกำหนดจมูกเป็นภายในอย่างไร ย่อมกำหนดว่า จมูกเกิดเพราะอริชชา ฯลฯ พระโยคาวจรย่อมกำหนดจมูกเป็นภายในอย่างนี้ ฯ

พระโยคาวจรย่อมกำหนดลิ้นเป็นภายในอย่างไร ย่อมกำหนดว่า ลิ้นเกิดเพราะอริชชา ฯลฯ พระโยคาวจรย่อมกำหนดลิ้นเป็นภายในอย่างนี้ ฯ

พระโยคาวจรย่อมกำหนดกายเป็นภายในอย่างไร ย่อมกำหนดว่า กายเกิดเพราะอริชชา ฯลฯ พระโยคาวจรย่อมกำหนดกายเป็นภายในอย่างนี้ ฯ

พระโยคาวจรย่อมกำหนดใจเป็นภายในอย่างไร ย่อมกำหนดว่า ใจเกิดเพราะอริชชา เกิดเพราะตัณหา เกิดเพราะกรรม เกิดเพราะอาหาร อาศัยมหาภูตรูป ๔ เกิดแล้ว เข้ามาประชุมกันแล้ว ใจไม่มี (ใจเดี๋ยวนี้ไม่เป็นเหมือนเมื่อก่อน) มีแล้วจักขุไม่มี (บัดนี้เป็นอย่างนี้ ต่อไปจักขุไม่เป็นเหมือนบัดนี้) ย่อมกำหนดใจโดยความเป็นของมีที่สุด กำหนดว่า ใจไม่ยั่งยืน ไม่เที่ยง มีความ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
แปรปรวนไปเป็นธรรมดา ใจไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น
มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เสื่อมไปเป็นธรรมดาคลายไปเป็นธรรมดา ดับไปเป็น
ธรรมดา กำหนดใจโดยความเป็นของไม่เที่ยง ไม่กำหนดโดยความเป็นของเที่ยง
กำหนดโดยความเป็นทุกข์ ไม่กำหนดโดยความเป็นสุข กำหนดโดยความเป็น
อนัตตา ไม่กำหนดโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนด
ไม่กำหนด ย่อมยังระคะให้ดับ ไม่ให้เกิด ย่อมสละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อกำหนด
โดยความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมละความสำคัญว่าเป็นของเที่ยงได้ เมื่อกำหนด
โดยความเป็นทุกข์ ย่อมละความสำคัญว่าเป็นสุขได้ เมื่อกำหนดโดยความเป็น
อนัตตา ย่อมละความสำคัญว่าเป็นตัวตนได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละความยินดีได้
เมื่อคลายกำหนด ย่อมละระคะได้ เมื่อยังระคะให้ดับ ย่อมละเหตุให้เกิดได้
เมื่อสละคืน ย่อมละความยึดถือได้ พระโยคาวจรย่อมกำหนดใจเป็นภายในอย่าง
นี้ ย่อมกำหนดธรรมเป็นภายในอย่างนี้

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารูธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารูชัด
เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการกำหนดธรรมเป็นภายใน เป็นวัตถุ
นानัตตญาณ ฯ

[๑๖๓] ปัญญาในการกำหนดธรรมเป็นภายนอก เป็นโจรณานัตตญาณ
อย่างไร พระโยคาวจรย่อมกำหนดธรรมทั้งหลายเป็นภายนอกอย่างไร ฯ

พระโยคาวจรย่อมกำหนดรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะธรรมารมณ์
เป็นภายนอก ฯ

พระโยคาวจรย่อมกำหนดรูปเป็นภายนอกอย่างไร ย่อมกำหนดว่า รูปเกิด
เพราะอริชา เกิดเพราะตัณหา เกิดเพราะกรรม เกิดเพราะอาหาร อาศัยมหาภูต-
*รูป ๔ เกิดแล้ว เข้ามาประชุมแล้วรูปไม่มี (รูปเดี๋ยวนี้ไม่เป็นเหมือนเมื่อก่อน)
มีแล้วจักไม่มี (บัดนี้เป็นอย่างนี้ ต่อไปจักไม่เป็นเหมือนบัดนี้) ย่อมกำหนดรูป
โดยความเป็นของมีที่สุด กำหนดว่า รูปไม่ยั่งยืน ไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไป
เป็นธรรมดา รูปไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไป
เป็นธรรมดา เสื่อมไปเป็นธรรมดาคลายไปเป็นธรรมดา ดับไปเป็นธรรมดา ย่อม
กำหนดรูปโดยความเป็นของไม่เที่ยง ไม่กำหนดโดยความเป็นของเที่ยง กำหนด
โดยความเป็นทุกข์ ไม่กำหนดโดยความเป็นสุข กำหนดโดยความเป็นอนัตตา ไม่
กำหนดโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนด ไม่
กำหนด ย่อมยังระคะให้ดับ ไม่ให้เกิด ย่อมสละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อกำหนดโดย
ความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมละความสำคัญว่าเป็นของเที่ยงได้ เมื่อกำหนดโดย
ความเป็นอนัตตา ย่อมละความสำคัญว่าเป็นตัวตนได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละ
ความยินดีได้ เมื่อคลายกำหนด ย่อมละระคะได้ เมื่อยังระคะให้ดับ ย่อมละเหตุ
ให้เกิดได้ เมื่อสละคืน ย่อมละความยึดถือได้ พระโยคาวจรย่อมกำหนดรูปเป็น
ภายนอกอย่างนี้ ฯ

[๑๖๔] พระโยคาวจรย่อมกำหนดเสียงเป็นภายนอกอย่างไร ย่อม
กำหนดว่า เสียงเกิดเพราะอริชา ฯลฯ พระโยคาวจรย่อมกำหนดเสียงเป็นภาย
นอกอย่างนี้ ฯ

พระโยคาวจรย่อมกำหนดรสเป็นภายนอกอย่างไร ย่อมกำหนดว่า รสเกิด
เพราะอริชา ฯลฯ พระโยคาวจรย่อมกำหนดรสเป็นภายนอกอย่างนี้ ฯ

พระโยคาวจรย่อมกำหนดโผฏฐัพพะเป็นภายนอกอย่างไร ย่อมกำหนดว่า
โผฏฐัพพะเกิดเพราะอริชา ฯลฯ พระโยคาวจรย่อมกำหนดโผฏฐัพพะเป็นภายนอก
อย่างนี้ ฯ

พระโยคาวจรย่อมกำหนดธรรมารมณ์เป็นภายนอกอย่างไร ย่อมกำหนดว่า
ธรรมารมณ์เกิดเพราะอริชา เกิดเพราะตัณหา เกิดเพราะกรรม เกิดเพราะอาหาร
เกิดแล้ว เข้าประชุมพร้อมแล้วธรรมารมณ์ไม่มี (ธรรมารมณ์เดี๋ยวนี้ไม่เป็นเหมือน
เมื่อก่อน) มีแล้วจักไม่มี (บัดนี้เป็นอย่างนี้ ต่อไปจักไม่เป็นเหมือนบัดนี้) ย่อม
กำหนดธรรมารมณ์โดยความเป็นของมีที่สุด กำหนดว่า ธรรมารมณ์ไม่ยั่งยืน ไม่
เที่ยง มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ธรรมารมณ์ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง
อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เสื่อมไปเป็นธรรมดาคลายไป
เป็นธรรมดา ดับไปเป็นธรรมดา ย่อมกำหนดธรรมารมณ์โดยความเป็นของไม่เที่ยง
ไม่กำหนดโดยความเป็นของเที่ยง กำหนดโดยความเป็นทุกข์ ไม่กำหนดโดย
ความเป็นสุข กำหนดโดยความเป็นอนัตตา ไม่กำหนดโดยความเป็นอัตตา
ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนด ไม่กำหนด ย่อมยังระคะให้ดับ ไม่
ให้เกิด ย่อมสละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อกำหนดโดยความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมละ
ความสำคัญว่าเป็นของเที่ยงได้ เมื่อกำหนดโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละความสำคัญ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
ว่าเป็นสุขได้ เมื่อกำหนดโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละความสำคัญว่าเป็นตัวตน
ได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละความยินดีได้ เมื่อคลายกำหนัด ย่อมละราคะได้
เมื่อยังราคะให้ดับ ย่อมละเหตุให้เกิดได้ เมื่อสละกิน ย่อมละความยึดถือได้
พระโยคาวจรย่อมกำหนดธรรมารมณเป็นภายนอกอย่างนี้ ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการกำหนดธรรมเป็นภายนอก เป็นโคจร
นानัตตญาณ ฯ

[๑๖๕] ปัญญาในการกำหนดจริยา เป็นจரியานัตตญาณอย่างไร จริยา
ในบทว่า จริยา มี ๓ คือ วิญญาณจริยา อัญญาจริยา ญาณจริยา ฯ

วิญญาณจริยาเป็นไฉน กิริยาคือความนึกเพื่อต้องการดูรูปทั้งหลายเป็น
อพยากฤต เป็นวิญญาณจริยา จักขุวิญญาณอันเป็นแต่เพียงเห็นรูป เป็นวิญญาณ
จริยา เพราะได้เห็นรูปแล้ว มโนธาตุอันเป็นวิบากที่ขึ้นสู่อารมณ์ เป็นวิญญาณจริยา
เพราะขึ้นสู่รูปแล้ว มโนวิญญาณธาตุอันเป็นวิบาก เป็นวิญญาณจริยา กิริยาคือ
ความนึกเพื่อต้องการฟังเสียงเป็นอพยากฤต เป็นวิญญาณจริยา โสตวิญญาณ
อันเป็นแต่เพียงฟังเสียง เป็นวิญญาณจริยา เพราะได้ฟังเสียงแล้ว มโนธาตุ
อันเป็นวิบากที่ขึ้นสู่อารมณ์ เป็นวิญญาณจริยา เพราะขึ้นสู่เสียงแล้ว มโน-

* วิญญาณธาตุอันเป็นวิบาก เป็นวิญญาณจริยา กิริยาคือความนึกเพื่อต้องการดมกลิ่น
เป็นอพยากฤต เป็นวิญญาณจริยา ฆานวิญญาณอันเป็นแต่เพียงดมกลิ่น เป็น
วิญญาณจริยา เพราะได้ดมกลิ่นแล้ว มโนธาตุอันเป็นวิบากที่ขึ้นสู่อารมณ์ เป็น
วิญญาณจริยา เพราะขึ้นสู่กลิ่นแล้ว มโนวิญญาณธาตุอันเป็นวิบาก เป็นวิญญาณ-

* จริยา กิริยาคือความนึกเพื่อต้องการลิ้มรสเป็นอพยากฤต เป็นวิญญาณจริยา
ชีวหาวิญญาณอันเป็นแต่เพียงลิ้มรส เป็นวิญญาณจริยา เพราะได้ลิ้มรสแล้ว
มโนธาตุอันเป็นวิบากที่ขึ้นสู่อารมณ์ เป็นวิญญาณจริยา เพราะขึ้นสู่รสแล้ว
มโนวิญญาณธาตุอันเป็นวิบาก เป็นวิญญาณจริยา กิริยาคือความนึกเพื่อต้องการ
ถูกต้อง ไผฐฐัพพะเป็นอพยากฤต เป็นวิญญาณจริยา กายวิญญาณอันเป็นแต่
เพียงถูกต้อง ไผฐฐัพพะ เป็นวิญญาณจริยา เพราะได้ถูกต้องไผฐฐัพพะแล้ว
มโนธาตุอันเป็นวิบากที่ขึ้นสู่อารมณ์ เป็นวิญญาณจริยา เพราะขึ้นสู่ไผฐฐัพพะแล้ว
มโนวิญญาณธาตุอันเป็นวิบาก เป็นวิญญาณจริยา กิริยาคือความนึกเพื่อต้องการ
รู้แจ้งธรรมารมณเป็นอพยากฤต เป็นวิญญาณจริยา มโนวิญญาณอันเป็นแต่เพียง
รู้แจ้งธรรมารมณ เป็นวิญญาณจริยา เพราะรู้แจ้งธรรมารมณแล้ว มโนธาตุ
อันเป็นวิบากที่ขึ้นสู่อารมณ์ เป็นวิญญาณจริยา เพราะขึ้นสู่ธรรมารมณแล้ว มโน
วิญญาณธาตุอันเป็นวิบาก เป็นวิญญาณจริยา ฯ

[๑๖๖] คำว่า วิญญาณจริยา ความว่า ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะ
อรรถว่าอะไร ฯ

ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะอรรถว่า ประพฤติไม่มีราคะประพฤติไม่มี
โทสะ ประพฤติไม่มีโมหะ ประพฤติไม่มีมานะ ประพฤติไม่มีทิฐิ ประพฤติไม่
มีอุทธัจจะ ประพฤติไม่มีวิจิกิจฉา ประพฤติไม่มีอนสัย ประพฤติไม่ประกอบ
ด้วยราคะ ประพฤติไม่ประกอบด้วยโทสะ ประพฤติไม่ประกอบด้วยโมหะ
ประพฤติไม่ประกอบด้วยมานะ ประพฤติไม่ประกอบด้วยทิฐิ ประพฤติไม่ประกอบ
ด้วยอุทธัจจะ ประพฤติไม่ประกอบด้วยวิจิกิจฉา ประพฤติไม่ประกอบด้วยอนสัย
ประพฤติไม่ประกอบด้วยกุศลกรรม ประพฤติไม่ประกอบด้วยอกุศลกรรม ประ-

* พฤติไม่ประกอบด้วยกรรมมีโทษ ประพฤติไม่ประกอบด้วยกรรมไม่มีโทษ ประ-

* พฤติไม่ประกอบด้วยกรรมดำ ประพฤติไม่ประกอบด้วยกรรมขาว ประพฤติไม่
ประกอบด้วยกรรมที่มีสุขเป็นกำไร ประพฤติไม่ประกอบด้วยกรรมที่มีทุกข์เป็น
กำไร ประพฤติไม่ประกอบด้วยกรรมที่มีสุขเป็นวิบาก ประพฤติไม่ประกอบด้วย
กรรมที่มีทุกข์เป็นวิบาก ประพฤติในอารมณ์ที่รู้แจ้งแล้ว วิญญาณมีความประพฤติ
เห็นปานนี้ เหตุนี้จึงชื่อว่า วิญญาณจริยา จิตนี้บริสุทธิ์โดยปกติ เพราะอรรถ
ว่าไม่มีกิเลส เหตุนี้จึงชื่อว่า วิญญาณจริยานี้ชื่อว่าวิญญาณจริยา ฯ

[๑๖๗] อัญญาจริยาเป็นไฉน กิริยาคือความนึกเพื่อความเล่นไปแห่ง
ราคะในรูปอันเป็นที่รัก อันเป็นอพยากฤต เป็นวิญญาณจริยา ความเล่นไปแห่ง
ราคะ เป็นอัญญาจริยา กิริยาคือความนึกเพื่อความเล่นไปแห่งโทสะ ในรูปอัน
ไม่เป็นที่รัก อันเป็นอพยากฤต เป็นวิญญาณจริยา ความเล่นไปแห่งโทสะ เป็น
อัญญาจริยา กิริยาคือความนึกเพื่อความเล่นไปแห่งโมหะ ในวัตถุที่มีได้พึงเล็ง
ด้วยราคะและโทสะทั้งสองนั้น อันเป็นอพยากฤต เป็นวิญญาณจริยา ความ
เล่นไปแห่งโมหะ เป็นอัญญาจริยา กิริยาคือความนึกเพื่อความเล่นไปแห่ง
มานะที่ผูกพัน อันเป็นอพยากฤต เป็นวิญญาณจริยา ความเล่นไปแห่งมานะ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

เป็นอัญญาณจริยา กิริยาคือความนึกเพื่อความเล่น ไปแห่งที่ฐิที่ยึดถือ อันเป็น
อภัยกถุต เป็นวิญญาณจริยา ความเล่นไปแห่งที่ฐิ เป็นอัญญาณจริยา กิริยา
คือความนึกเพื่อความเล่นไปแห่งอุทธีจะถึงถึงความพึงชาน อันเป็นอภัยกถุต
เป็นวิญญาณจริยา ความเล่นไปแห่งอุทธีจะ เป็นอัญญาณจริยา กิริยาคือ
ความนึกเพื่อความเล่นไปแห่งวิจิจจนาที่ไม่ถึงความตกลงอันเป็นอภัยกถุต เป็น
วิญญาณจริยา ความเล่นไปแห่งวิจิจจนา เป็นอัญญาณจริยา กิริยาคือความ
นึกเพื่อความเล่นไปแห่งอนสัยที่ถึงความเป็นธรรมมีริ้วแรง อันเป็นอภัยกถุต
เป็นวิญญาณจริยา ความเล่นไปแห่งอนสัย เป็นอัญญาณจริยา กิริยาคือความนึก
เพื่อความเล่นไปแห่งระคะในเสียง ฯลฯ ในกลิ่นในรสในโผฏฐัพพะในธรรมารมณ
เป็นที่รัก อันเป็นอภัยกถุต เป็นวิญญาณจริยา ความเล่นไปแห่งระคะ เป็น
อัญญาณจริยา กิริยาคือความนึกเพื่อความเล่นไปแห่งโทะสะในธรรมารมณไม่เป็น
ที่รัก อันเป็นอภัยกถุต เป็นวิญญาณจริยา ความเล่นไปแห่งโทะสะ เป็น
อัญญาณจริยา กิริยาคือความนึกเพื่อความเล่นไปแห่งโมหะ ในวัตถุที่มีได้เพ่ง
เล็งด้วยระคะและโทะสะทั้งสองนั้น อันเป็นอภัยกถุต เป็นวิญญาณจริยา ความ
เล่นไปแห่งโมหะ เป็นอัญญาณจริยา กิริยาคือความนึกเพื่อความเล่นไปแห่ง
ที่ฐิที่ยึดถือ อันเป็นอภัยกถุต เป็นวิญญาณจริยา ความเล่นไปแห่งที่ฐิ เป็น
อัญญาณจริยา กิริยาคือความนึกเพื่อความเล่นไปแห่งอุทธีจะถึงถึงความพึงชาน
อันเป็นอภัยกถุต เป็นวิญญาณจริยา ความเล่นไปแห่งอุทธีจะ เป็นอัญญาณ-

* จริยา กิริยาคือความนึกเพื่อความเล่นไปแห่งวิจิจจนาที่ไม่ถึงความตกลงอันเป็น
อภัยกถุต เป็นวิญญาณจริยา ความเล่นไปแห่งวิจิจจนา เป็นอัญญาณจริยา
กิริยาคือความนึกเพื่อความเล่นไปแห่งอนสัยที่ถึงความเป็นธรรมมีริ้วแรง อันเป็น
อภัยกถุต เป็นวิญญาณจริยา ความเล่นไปแห่งอนสัย เป็นอัญญาณจริยา ฯ

[๑๖๘] คำว่า อัญญาณจริยา ความว่า ชื่อว่าอัญญาณจริยา เพราะ
อรรถาภิธานะใด ฯ

ชื่อว่าอัญญาณจริยา เพราะอรรถาภิธานะ ประพัตติมีระคะ ประพัตติมีโทะสะ
ประพัตติมีโมหะ ประพัตติมีมานะ ประพัตติมีที่ฐิ ประพัตติมีอุทธีจะ ประ
พัตติมีวิจิจจนา ประพัตติมีอนสัย ประพัตติประกอบด้วยระคะ ประพัตติประกอบด้วย
โทะสะ ประพัตติประกอบด้วยโมหะ ประพัตติประกอบด้วยมานะ ประพัตติ
ประกอบด้วยที่ฐิ ประพัตติประกอบด้วยอุทธีจะ ประพัตติประกอบด้วยวิจิจจนา
ประพัตติประกอบด้วยอนสัย ประพัตติไม่ประกอบด้วยกถุสกรรม ประพัตติ
ประกอบด้วยอกถุสกรรม ประพัตติประกอบด้วยกรรมมีโทษ ประพัตติไม่ประกอบด้วย
กรรมไม่มีโทษ ประพัตติประกอบด้วยกรรมดำ ประพัตติไม่ประกอบด้วย
กรรมขาว ประพัตติไม่ประกอบด้วยกรรมมีสุขเป็นกำไร ประพัตติประกอบด้วย
กรรมมีทุกข์เป็นกำไร ประพัตติไม่ประกอบด้วยกรรมมีสุขเป็นวิบาก ประพัตติ
ประกอบด้วยกรรมมีทุกข์เป็นวิบาก ประพัตติในอารมณที่ไม่รู้ ความไม่รู้มีจริยาเห็น
ปานนี้ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อัญญาณจริยา นี้ชื่อว่าอัญญาณจริยา ฯ

[๑๖๙] ญาณจริยาเป็นโณ กิริยาคือความนึกเพื่อต้องการพิจารณาเห็น
ความไม่เที่ยง อันเป็นอภัยกถุต เป็นวิญญาณจริยา การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง
เป็นญาณจริยา กิริยาคือความนึก เพื่อต้องการพิจารณาเห็นความทุกข์ อันเป็น
อภัยกถุต เป็นวิญญาณจริยา การพิจารณาเห็นทุกข์ เป็นญาณจริยา กิริยาคือ
ความนึก เพื่อต้องการพิจารณาเห็นอนัตตา อันเป็นอภัยกถุต เป็นวิญญาณจริยา
การพิจารณาเห็นอนัตตา เป็นญาณจริยา กิริยาคือความนึก เพื่อต้องการพิจารณา
เห็นความเบือนนาย ฯลฯ เพื่อต้องการพิจารณาเห็นความคลายกำหนด เพื่อ
ต้องการพิจารณาเห็นความดับ เพื่อต้องการพิจารณาเห็นความสละคืน เพื่อต้องการ
พิจารณาเห็นความสิ้นไป เพื่อต้องการพิจารณาเห็นความเสื่อมไป เพื่อต้องการ
พิจารณาเห็นความแปรปรวน เพื่อต้องการพิจารณาเห็นความไม่มีนิมิต เพื่อต้องการ
พิจารณาเห็นความไม่มีที่ตั้ง เพื่อต้องการพิจารณาเห็นความสูญ เพื่อต้องการ
พิจารณาเห็นธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง เพื่อต้องการพิจารณาเห็นตามความเป็นจริง
เพื่อต้องการพิจารณาเห็นโทษ เพื่อต้องการพิจารณาหาทาง อันเป็นอภัยกถุต
เป็นวิญญาณจริยา การพิจารณาหาทาง เป็นญาณจริยา การพิจารณาเห็นความ
คลายออก (นิพพาน) เป็นญาณจริยา โสตาปัตติมรรค โสตาปัตติผลสมาบัติ
สกทาคามีมรรค สกทาคามีผลสมาบัติ อนาคามีมรรค อนาคามีผลสมาบัติ
อรหัตมรรค อรหัตผลสมาบัติ เป็นญาณจริยา ฯ

[๑๗๐] คำว่า ญาณจริยา ความว่า ชื่อว่าญาณจริยา เพราะอรรถาภิ
ธานะใด ฯ

ชื่อว่าญาณจริยา เพราะอรรถาภิธานะ ประพัตติไม่มีระคะ ประพัตติไม่มีโทะสะ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
 ฯลฯ ประพฤติไม่มีอนสัย ประพฤติไม่ประกอบด้วยราคะ ประพฤติไม่ประกอบด้วยโทสะ ประพฤติไม่ประกอบด้วยโมหะ ประพฤติไม่ประกอบด้วยมานะ ฯลฯ
 ไม่ประกอบด้วยหิฐิ ไม่ประกอบด้วยอุทธีจจะ ไม่ประกอบด้วยวิจิจจนา ไม่ประกอบด้วยอนสัย ประกอบด้วยกุศลธรรม ไม่ประกอบด้วยอกุศลธรรม
 ไม่ประกอบด้วยกรรมมิโทษ ประกอบด้วยกรรมไม่มีโทษ ไม่ประกอบด้วยกรรมดำ ประกอบด้วยกรรมขาว ประกอบด้วยกรรมมิสุขเป็นกำไร ไม่ประกอบด้วยกรรมมิทุกข์เป็นกำไร ประพฤติประกอบด้วยกรรมมิสุขเป็นวิบาก ประพฤติไม่ประกอบด้วยกรรมมิทุกข์เป็นวิบาก ประพฤติในญาณ ญาณมัจจิริยาเห็นปานนี้ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า ญาณจิริยา นี้ชื่อว่าญาณจิริยา วิญญานจิริยา อัญญาน-
 *จิริยา ญาณจิริยา ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการกำหนดจิริยา เป็นจิริยานานัตตญาณ ฯ

[๑๓๑] ปัญญาในการกำหนดธรรม ๔ เป็นภูมินานัตตญาณอย่างไร ภูมิ ๔ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ โลกุตระภูมิ ฯ

[๑๓๒] กามาวจรภูมิเป็นโฉน ชันธ ชาติ อายุตนะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน อันท่องเที่ยว คือ นับเนื่องในโอกาสนี้ ข้างล่างตลอดไปจนถึงเวจันรกเป็นที่สุด ข้างบนขึ้นไปจนถึงเทวดาชาวปรนิมมิตวสวัตติเป็นที่สุด นี่เป็นกามาวจรภูมิ ฯ

[๑๓๓] รูปาวจรภูมิเป็นโฉน ธรรม คือ จิตและเจตสิกของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ ของบุคคลผู้เกิดในพรหมโลก หรือของท่านผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน อันท่องเที่ยว คือ นับเนื่องในโอกาสนี้ ข้างล่างตั้งแต่พรหมโลกขึ้นไปจนถึงเทวดาชั้นนอกนิฐฐข้างบนเป็นที่สุด นี่ชื่อว่ารูปาวจรภูมิ ฯ

[๑๓๔] อรูปาวจรภูมิเป็นโฉน ธรรม คือ จิตและเจตสิกของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ ของบุคคลผู้เกิดในพรหมโลก หรือของท่านผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน อันนับเนื่องในโอกาสนี้ ข้างล่างตั้งแต่เทวดาผู้เข้าถึงชั้นอากาศ-
 *สถานียายตนภพ ตลอดขึ้นไปจนถึงเทวดาผู้เข้าถึงชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนภพ ข้างบนเป็นที่สุด นี่ชื่อว่าอรูปาวจรภูมิ ฯ

[๑๓๕] โลกุตระภูมิเป็นโฉน มรรค ผล และนิพพานธาตุอันปัจจัยไม่ปรุงแต่ง อันเป็นโลกุตระ นี่ชื่อว่าโลกุตระภูมิ ภูมิ ๔ เหล่านี้ ฯ

[๑๓๖] ภูมิ ๔ อีกประการหนึ่ง คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ ฌาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปาวจรสมาบัติ ๔ ปฏิสัมภีทา ๔ ปฏิปทา ๔ อารมณ ๔ อริยวงศ์ ๔ สังคหัตถ์ ๔ จักร ๔ ธรรมบท ๔ ภูมิ ๔ เหล่านี้ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการกำหนดธรรม ๔ เป็นภูมินานัตตญาณ ฯ

[๑๓๗] ปัญญาในการกำหนดธรรม ๔ เป็นธรรมนานัตตญาณอย่างไร พระโยคาวจรย่อมกำหนดธรรมทั้งหลายอย่างไร ย่อมกำหนดกามาวจรธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอกุศล เป็นฝ่ายอัพยาทุกต ย่อมกำหนดรูปาวจรธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอกุศล เป็นฝ่ายอัพยาทุกต ย่อมกำหนดอรูปาวจรธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอกุศล เป็นฝ่ายอัพยาทุกต ย่อมกำหนดโลกุตระธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอัพยาทุกต ฯ

[๑๓๘] พระโยคาวจรย่อมกำหนดกามาวจรธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอกุศล เป็นฝ่ายอัพยาทุกต อย่างไร ย่อมกำหนดกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นฝ่ายกุศล ย่อมกำหนดอกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นฝ่ายอกุศล ย่อมกำหนดรูป วิบากและกิริยาเป็นฝ่ายอัพยาทุกต พระโยคาวจรย่อมกำหนดกามาวจรธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอกุศล เป็นฝ่ายอัพยาทุกต อย่างนี้ ฯ

[๑๓๙] พระโยคาวจรย่อมกำหนดรูปาวจรธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอัพยาทุกต อย่างไร ย่อมกำหนดฌาน ๔ ของบุคคลผู้ยังอยู่ในโลกนี้ เป็นฝ่ายกุศล ย่อมกำหนดฌาน ๔ ของบุคคลผู้เกิดในพรหมโลก เป็นฝ่ายอัพยาทุกต พระโยคาวจรย่อมกำหนดอรูปาวจรธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอัพยาทุกต อย่างนี้ ฯ

[๑๔๐] พระโยคาวจรย่อมกำหนดอรูปาวจรธรรม เป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอัพยาทุกต อย่างไร ย่อมกำหนดอรูปาวจรสมาบัติ ๔ ของบุคคลผู้ยังอยู่ในโลกนี้ เป็นฝ่ายกุศล ย่อมกำหนดอรูปาวจรสมาบัติ ๔ ของบุคคลผู้เกิดในพรหมโลก เป็นฝ่ายอัพยาทุกต พระโยคาวจรย่อมกำหนดอรูปาวจรธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอัพยาทุกต อย่างนี้ ฯ

[๑๔๑] พระโยคาวจรย่อมกำหนดโลกุตระธรรม เป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอัพยาทุกต อย่างไร ย่อมกำหนดอริยมรรค ๔ เป็นฝ่ายกุศล ย่อมกำหนดสามัญญผล ๔ และนิพพาน เป็นฝ่ายอัพยาทุกต พระโยคาวจรย่อมกำหนด

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
โลกุตตรธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอภัยกฤต อย่างนี้ ฯ

[๑๘๒] ธรรมมีความปราโมทย์เป็นเบื้องต้น ๙ ประการ เมื่อพระโยคาว-

* จรมนสิการโดยความไม่เที่ยง ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อถึงความปราโมทย์ ย่อม
เกิดปิติ เมื่อใจมีปิติ กายย่อมสงบ ผู้มีกายสงบย่อมได้ความสุข ผู้มีความสุข
จิตย่อมตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่น ย่อมรู้ย่อมเห็นตามความเป็นจริง เมื่อรู้เห็นตามความ
เป็นจริงย่อมเบื่อหน่าย เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายความกำหนัด เพราะคลายความ
กำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อพระโยคาวจรมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อมเกิด
ปราโมทย์ ฯลฯ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อ
มนสิการรูปโดยความไม่เที่ยง ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมนสิการรูปโดยความ
เป็นทุกข์ ฯลฯ เมื่อมนสิการรูปโดยความเป็นอนัตตา ฯลฯ เมื่อมนสิการ
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จิกษุ ฯลฯ ชราและมรณะ โดยความ
ไม่เที่ยง ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมนสิการชราและมรณะโดยความเป็นทุกข์
ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมนสิการชราและมรณะโดยความเป็นอนัตตา ย่อมเกิด
ปราโมทย์ เมื่อถึงความปราโมทย์ ย่อมเกิดปิติ เมื่อใจเกิดปิติ กายย่อมสงบ
ผู้มีกายสงบย่อมได้ความสุข ผู้มีความสุข จิตย่อมตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่น ย่อมรู้
ย่อมเห็นตามความเป็นจริง เมื่อรู้เห็นตามความเป็นจริงย่อมเบื่อหน่าย เมื่อ
เบื่อหน่ายย่อมคลายความกำหนัด เพราะคลายความกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น
ธรรมมีความปราโมทย์เป็นเบื้องต้น ๙ ประการนี้ ฯ

[๑๘๓] ธรรมมีโยนิโสมนสิการเป็นเบื้องต้น ๙ ประการ เมื่อพระ
โยคาวจรมนสิการโดยอุบายอันแยบคายโดยความไม่เที่ยง ย่อมเกิดปราโมทย์
เมื่อถึงความปราโมทย์ ย่อมเกิดปิติ เมื่อใจมีปิติ กายย่อมสงบ ผู้มีกายสงบ
ย่อมได้ความสุข ผู้มีความสุข จิตย่อมตั้งมั่น ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง
ด้วยจิตอันตั้งมั่นว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
เมื่อพระโยคาวจรมนสิการโดยอุบายอันแยบคายโดยความเป็นทุกข์ ย่อมเกิด
ปราโมทย์ . . . เมื่อมนสิการโดยอุบายอันแยบคายโดยความเป็นอนัตตา ย่อมเกิด
ปราโมทย์ ฯลฯ เมื่อมนสิการรูปโดยอุบายอันแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง
ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมนสิการรูปโดยอุบายอันแยบคาย โดยความเป็นทุกข์
ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมนสิการรูปโดยอุบายอันแยบคาย โดยความเป็นอนัตตา
ย่อมเกิดปราโมทย์ ฯลฯ เมื่อมนสิการเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
จิกษุ ฯลฯ ชราและมรณะ โดยอุบายอันแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง
ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมนสิการชราและมรณะโดยอุบายอันแยบคาย โดยความ
เป็นทุกข์ ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมนสิการชราและมรณะโดยอุบายอันแยบคาย
โดยความเป็นอนัตตา ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อถึงความปราโมทย์ ย่อมเกิดปิติ
เมื่อใจมีปิติ กายย่อมสงบ ผู้มีกายสงบย่อมได้ความสุข ผู้มีความสุข จิตย่อม
ตั้งมั่น ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงด้วยจิตอันตั้งมั่นว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย
นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ธรรมอันมีโยนิโสมนสิการเป็นเบื้องต้น ๙
ประการนี้ ฯ

[๑๘๔] ความต่าง ๙ ประการ ความต่างแห่งผัสสะอาศัยความต่างแห่ง
ธาตุเกิดขึ้น ความต่างแห่งเวทนาอาศัยความต่างแห่งผัสสะเกิดขึ้น ความต่างแห่ง
สัญญาอาศัยความต่างแห่งเวทนาเกิดขึ้น ความต่างแห่งความดำริอาศัยความต่างแห่ง
สัญญาเกิดขึ้น ความต่างแห่งฉันทะอาศัยความต่างแห่งความดำริเกิดขึ้น ความ
ต่างแห่งความเร่าร้อน อาศัยความต่างแห่งฉันทะเกิดขึ้น ความต่างแห่งการแสวงหา
อาศัยความต่างแห่งความเร่าร้อนเกิดขึ้น ความต่างแห่งการได้ (รูปเป็นต้น) อาศัย
ความต่างแห่งการแสวงหาเกิดขึ้น ความต่าง ๙ ประการนี้ ชื่อว่าญาณ เพราะ
อรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า
ปัญญาในการกำหนดธรรม ๙ ประการ เป็นธรรมนันทตญาณ ฯ

[๑๘๕] ปัญญาอันรู้ยิ่งเป็นญาตัญญูญาณอย่างไร ปัญญาเครื่องกำหนด
รู้เป็นตัตถญาณ ปัญญาเครื่องละเป็นปริจจาคัญญูญาณ ปัญญาเครื่องเจริญเป็น
เอการสัจญูญาณ ปัญญาเครื่องกระทำให้แจ้ง เป็นผัสสณญาณ ฯ

พระโยคาวจรรู้ธรรมใดๆ แล้ว เป็นอันรู้ธรรมนั้นๆ แล้ว กำหนด
รู้ธรรมใดๆ แล้ว เป็นอันพิจารณาธรรมนั้นๆ แล้ว ละธรรมใดๆ ได้แล้ว
เป็นอันสละธรรมนั้นๆ แล้ว เจริญธรรมใดๆ แล้ว ธรรมนั้นๆ ย่อมมีกิจเป็น
อันเดียวกัน กระทำให้แจ้งธรรมใดแล้ว เป็นอันถูกต้องธรรมนั้นๆ แล้ว ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาอันรู้ยิ่งเป็นญาตัญญูญาณ ปัญญาเครื่องกำหนด
รู้เป็นตัตถญาณ ปัญญาเครื่องละเป็นปริจจาคัญญูญาณ ปัญญาเครื่องเจริญเป็น

[๑๘๖] ปัญญาในความต่างแห่งอรรถ เป็นอรรถปฏิบัติสัมภิทาญาณ ปัญญาในความต่างแห่งธรรม เป็นธรรมปฏิบัติสัมภิทาญาณ ปัญญาในความต่างแห่งนิรุตติ เป็นนิรุตติปฏิบัติสัมภิทาญาณ ปัญญาในความต่างแห่งปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิบัติสัมภิทาญาณอย่างไร ฯ

[๑๔๗] สภาว่าน้อมใจเชื่อเป็นอรรถ สภาว่าประคองไว้เป็นอรรถ สภาว่าเข้าไปตั้งไว้เป็นอรรถ สภาว่าไม่ฟังชานเป็นอรรถ สภาว่าเห็นเป็นอรรถ สภาว่าน้อมใจเชื่อเป็นอรรถอย่างหนึ่ง สภาว่าประคองไว้เป็นอรรถอย่างหนึ่ง สภาว่าเข้าไปตั้งไว้เป็นอรรถอย่างหนึ่ง สภาว่าฟังชานเป็นอรรถอย่างหนึ่ง สภาว่าเห็นเป็นอรรถอย่างหนึ่ง พระโยคาวจรูรอรตต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณใด เป็นอันรู้เฉพาะอรรถต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณนั้นนั่นแล เพราะเหตุดังนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญหาในความต่างแห่งอรรถเป็นอรรถปฏิสัมพันธ์ญาณ ฯ

[๑๔๙] ญาณในธรรม ๕ ในอรรถ ๕ ญาณในนิรติ ๑๐ ญาณในธรรม
เป็นอย่างหนึ่ง ญาณในอรรถเป็นอย่างหนึ่ง ญาณในนิรติเป็นอย่างหนึ่ง
พระโยคาวจรญาณต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณใดเป็นอันรู้เฉพาะญาณต่างๆ เหล่านี้
ด้วยญาณนั้นนั่นแล เพราะเหตุดังนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความต่างแห่ง
ปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ฯ

[๑๔๑] สภาพอันไม่หวั่นไหวเพราะความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาเป็นอรรถ สภาพอันไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้านเป็นอรรถ สภาพอันไม่หวั่นไหวเพราะความประมาทเป็นอรรถ สภาพอันไม่หวั่นไหวเพราะความฟุ้งซ่านเป็นอรรถ สภาพอันไม่หวั่นไหวเพราะอริชาเป็นอรรถ สภาพอันไม่หวั่นไหวเพราะความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาเป็นอรรถอย่างหนึ่ง สภาพอันไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้านเป็นอรรถอย่างหนึ่ง สภาพอันไม่หวั่นไหวเพราะความประมาทเป็นอรรถอย่างหนึ่ง สภาพอันไม่หวั่นไหวเพราะความฟุ้งซ่านเป็นอรรถอย่างหนึ่ง สภาพอันไม่หวั่นไหวเพราะอริชาเป็นอรรถอย่างหนึ่ง พระโยคาวจรรู้อรตต์ต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณใด เป็นอันรู้เฉพาะอรตต์ต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณนั้นนั่นแล เพราะเหตุตั้งนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปิณณาในความต่างแห่งอรตต์ เป็นอรตต์ปฏิสัมภิทาญาณ ฯ

[๑๙๓] ญาณในธรรม ๕ ประการ ญาณในอรรถ ๕ ประการ ญาณในนิรติ ๑๐ ประการ ญาณในธรรมเป็นอย่างหนึ่ง ญาณในอรรถเป็นอย่างหนึ่ง ญาณในนิรติเป็นอย่างหนึ่ง พระโยคาวจรรู้ญาณต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณใจ เป็นอันรู้เฉพาะญาณต่างๆ เหล่านี้ด้วยด้วยญาณนั้นนั่นแล เพราะเหตุดังนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความต่างแห่งปฏิภาณ เป็นปฏิภาณ ปฏิสัมภิทาญาณ ฯ

[๑๙๔] สติสัมโพชฌงค์ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปิตติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาริสัมโพชฌงค์ อเบกขาสัมโพชฌงค์ เป็นธรรมแต่ละอย่างๆ สติสัมโพชฌงค์ . . . อเบกขาสัมโพชฌงค์ เป็นธรรมอย่างหนึ่งๆ พระโยคาวจรรู้ธรรมต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณใด เป็นอันรู้เฉพาะธรรมต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณนั้นนั่นแล เพราะเหตุตั้งนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความต่างแห่งธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภิทาญาณ ฯ

[๑๙๕] สภาพที่ตั้งมั่น สภาพที่เลือกเฟ้น สภาพที่ประกอบไว้ สภาพที่แผ่ชานไป สภาพที่สงบ สภาพที่ไม่พึงชาน สภาพที่พิจารณาหาทาง สภาพที่เข้าไปตั้งอยู่ เป็นอรรถ [แต่ละอย่าง] สภาพที่ตั้งมั่น . . . สภาพที่พิจารณาหาทาง เป็นอรรถอย่างหนึ่งๆ พระโยคาวจรรู้ธรรมต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณใด เป็นอันรู้เฉพาะธรรมต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณนั้นนั่นแล เพราะเหตุตั้งนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความต่างแห่งอรรถ เป็นอรรถปฏิสัมภิทาญาณ ฯ

[๑๙๖] การระบัพัญญชนะและนิรุตติเพื่อแสดงธรรม ๗ ประการ การระบัพัญญชนะและนิรุตติเพื่อแสดงอรรถ ๗ ประการ ธรรมนิรุตติเป็นอย่างหนึ่ง อรรถนิรุตติเป็นอย่างหนึ่ง พระโยคาวจรรู้ธรรมต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณใด เป็นอันรู้เฉพาะธรรมต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณนั้นนั่นแล เพราะเหตุตั้งนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความต่างแห่งนิรุตติ เป็นนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ฯ

[๑๙๗] ญาณในธรรม ๗ ประการ ญาณในอรรถ ๗ ประการ ญาณในนิรุตติ ๑๔ ประการ ญาณในธรรมเป็นอย่างหนึ่ง ญาณในอรรถเป็นอย่างหนึ่ง ญาณในนิรุตติเป็นอย่างหนึ่ง พระโยคาวจรรู้ญาณต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณใด เป็นอันรู้เฉพาะญาณต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณนั้นนั่นแล เพราะเหตุตั้งนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความต่างแห่งปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ฯ

[๑๙๘] สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมัฏฐะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เป็นธรรมแต่ละอย่างๆ สัมมาทิฐิ . . . สัมมาสมาธิ เป็นธรรมอย่างหนึ่งๆ พระโยคาวจรรู้ธรรมต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณใด เป็นอันรู้เฉพาะธรรมต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณนั้นนั่นแล เพราะเหตุตั้งนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความต่างแห่งธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภิทาญาณ ฯ

[๑๙๙] สภาพที่เห็น สภาพที่ดำริ สภาพที่กำหนดเอา สภาพที่เป็นสมุฏฐาน สภาพที่ขาวผ่อง สภาพที่ประกอบไว้ สภาพที่ตั้งมั่น สภาพที่ไม่พึงชาน เป็นอรรถแต่ละอย่างๆ สภาพที่เห็น . . . สภาพที่ไม่พึงชาน เป็นอรรถอย่างหนึ่งๆ พระโยคาวจรรู้ธรรมต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณใด เป็นอันรู้เฉพาะธรรมต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณนั้นนั่นแล เพราะเหตุตั้งนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความต่างแห่งอรรถ เป็นอรรถปฏิสัมภิทาญาณ ฯ

[๒๐๐] การระบัพัญญชนะและนิรุตติเพื่อแสดงธรรม ๘ ประการ การระบัพัญญชนะและนิรุตติเพื่อแสดงอรรถ ๘ ประการ ธรรมนิรุตติเป็นอย่างหนึ่ง อรรถนิรุตติเป็นอย่างหนึ่ง พระโยคาวจรรู้ธรรมต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณใด เป็นอันรู้เฉพาะธรรมต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณนั้นนั่นแล เพราะเหตุตั้งนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความต่างแห่งนิรุตติ เป็นนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ฯ

[๒๐๑] ญาณในธรรม ๘ ประการ ญาณในอรรถ ๘ ประการ ญาณในนิรุตติ ๑๖ ประการ ญาณในธรรมเป็นอย่างหนึ่ง ญาณในอรรถเป็นอย่างหนึ่ง ญาณในนิรุตติเป็นอย่างหนึ่ง พระโยคาวจรรู้ญาณต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณใด เป็นอันรู้เฉพาะญาณต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณนั้นนั่นแล เพราะเหตุตั้งนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความต่างแห่งปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุตั้งนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความต่างแห่งอรรถ เป็นอรรถปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความต่างแห่งธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความต่างแห่งนิรุตติ เป็นนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความต่างปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ฯ

[๒๐๒] ปัญญาในความต่างวิหารธรรม เป็นวิหารัญญญาณ ปัญญาในความต่างแห่งสมาบัติ เป็นสมาปัตตัญญญาณ ปัญญาในความต่างแห่งวิหาร-

*สมาบัติ เป็นวิหารสมาปัตตัญญญาณอย่างไร ฯ

พระโยคาวจรพิจารณาเห็นสังขารนิมิตโดยความเป็นภัย มีจิตน้อมไปในนิพพานอันไม่มีสังขารนิมิต ถูกต้องแล้วซึ่งสังขารนิมิตด้วยญาณ ย่อมพิจารณาเห็นความเสื่อมไป วิหารธรรมนั้นชื่อว่า อนิมิตตวิหาร พิจารณาเห็นต้นหาอันเป็นที่ตั้งโดยความเป็นภัย มีจิตน้อมไปในนิพพานอันไม่มีต้นหาเป็นที่ตั้ง

ถูกต้องแล้วซึ่งจัดกันด้วยญาณ ย่อมพิจารณาเห็นความเสื่อมไป วิหารธรรม นั้นชื่อว่า อัปภินิหิตวิหาร พิจารณาเห็นความถ้อยมั่นว่าตนโดยความเป็นภัย มีจิต น้อมไปในนิพพานอันว่างจากตน ถูกต้องแล้วซึ่งความถ้อยมั่นว่าตนด้วยญาณ ย่อมพิจารณาเห็นความเสื่อมไป วิหารธรรมนั้นชื่อว่า สมถตติวิหาร ฯ

[๒๐๔] พระโยคาวจรพิจารณาเห็นสังขารนิมิต โดยความเป็นภัย มีจิตน้อมไปในนิพพานอันไม่มีสังขารนิมิต ถูกต้องแล้วฯ ย่อมเห็นความเสื่อมไป เพิกเฉยความเป็นไปแล้ว คำนี้ถึงนิพพานอันเป็นที่ดับ ไม่มีสังขารนิมิตแล้ว ย่อมเข้าสู่สมาบัติ นี้ชื่อว่า อนิมิตตวิหารสมาบัติ พิจารณาเห็นตถะหาอันเป็นที่ตั้งโดยความเป็นภัย มีจิตน้อมไปในนิพพานอันไม่มีตถะหาเป็นที่ตั้ง ถูกต้องแล้วฯ ย่อมเห็นความเสื่อมไป เพิกเฉยความเป็นไปแล้ว คำนี้ถึงนิพพานอันเป็นที่ดับ ไม่มีตถะหาเป็นที่ตั้ง แล้วย่อมเข้าสู่สมาบัติ นี้ชื่อว่า อัปปณิหิต-

[๒๐๕] พระโยคาวจรพิจารณาเห็นรูปนิมิตโดยความเป็นภัย มีจิต
 น้อมไปในนิพพานอันไม่มีรูปนิมิต ถูกต้องแล้วฯ ย่อมเห็นความเสื่อมไป
 วิหารธรรมนี้ชื่อว่า อนิมิตตวิหาร พิจารณาเห็นต้นเหอันเป็นที่ตั้งแห่งรูปโดย
 ความเป็นภัย มีจิตน้อมไปในนิพพานอันไม่มีที่ตั้ง ถูกต้องแล้วฯ ย่อมเห็น
 ความเสื่อมไป วิหารธรรมนี้ชื่อว่า อัปภินิหิตวิหาร พิจารณาเห็นความถือ
 มั่นว่ารูปโดยความเป็นภัย มีจิตน้อมไปในนิพพานอันว่างเปล่า ถูกต้องแล้วฯ
 ย่อมเห็นความเสื่อมไป วิหารธรรมนี้ชื่อว่า สญญตวิหาร ฯ

[๒๐๓] พระโยคาวจรพิจารณาเห็นรูปนิมิตโดยความเป็นภัย มีจิต
 น้อมไปในนิพพานอันไม่มีนิมิต ถูกต้องแล้วฯ ย่อมเห็นความเสื่อมไป เพิก
 เจยความเป็นไปแล้ว คำนึงถึงนิพพานอันเป็นที่ดับ ไม่มีนิมิต แล้วยอมเข้า
 สมาบัติ นี่ชื่อว่า อนิมิตตวิหารสมาบัติ พิจารณาเห็นตถะหาอันเป็นที่ตั้งแห่งรูป
 โดยความเป็นภัย มีจิตน้อมไปในนิพพานอันไม่มีที่ตั้ง ถูกต้องแล้วฯ ย่อม
 เห็นความเสื่อมไป เพิกเจยความเป็นไปแล้ว คำนึงถึงนิพพานอันเป็นที่ดับ
 ไม่มีที่ตั้ง แล้วยอมเข้าสมาบัติ นี่ชื่อว่า อัปปณิหิตวิหารสมาบัติ พิจารณา
 เห็นความถื่อมั่นว่ารูปโดยความเป็นภัย มีจิตน้อมไปในนิพพานอันว่างเปล่า ถูก
 ต้องแล้วฯ ย่อมเห็นความเสื่อมไป เพิกเจยความเป็นไปแล้ว คำนึงถึงนิพพาน
 อันเป็นที่ดับว่างเปล่าแล้วยอมเข้าสมาบัติ นี่ชื่อว่า สยณตวิหารสมาบัติ ฯ

พระโยคาวจรพิจารณาเห็นขราและมรณะนิมิตโดยความเป็นภัย มีจิต
 น้อมไปในนิพพานอันไม่มีนิมิต ถูกต้องแล้วฯ ย่อมเห็นความเสื่อมไป วิหาร
 ธรรมนี้ชื่อว่า อนิมิตตวิหาร พิจารณาเห็นตักแหวนเป็นที่ตั้งแห่งขราและมรณะ
 โดยความเป็นภัย มีจิตน้อมไปในนิพพานอันไม่มีที่ตั้ง ถูกต้องแล้วฯ ย่อม

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทมารค
เห็นความเสื่อมไป วิหารธรรมนี้ชื่อว่า อัปณิหิตวิหาร พิจารณาเห็นความเสื่อม
ชราและมรณะโดยความเป็นภัย มีจิตน้อมไปในนิพพานอันว่างเปล่า ถูกต้อง
แล้วๆ ย่อมเห็นความเสื่อมไป วิหารธรรมนี้ชื่อว่า สญญตวิหาร ฯ

[๒๐๙] พระโยคาวจรพิจารณาเห็นชราและมรณนิมิตโดยความเป็นภัย มี
จิตน้อมไปในนิพพานอันไม่มีนิมิต เพิกเฉยความเป็นไปแล้ว คำนึงถึงนิพพาน
อันเป็นที่ดับ ไม่มีนิมิต แล้วย่อมเข้าสู่สมาบัติ นี้ชื่อว่า อนิมิตตสมาบัติ
พิจารณาเห็นตณหาอันเป็นที่ตั้งแห่งชราและมรณะโดยความเป็นภัย มีจิตน้อม
ไปในนิพพานอันไม่มีที่ตั้ง เพิกเฉยความเป็นไปแล้ว คำนึงถึงนิพพานอันเป็น
ที่ดับ ไม่มีที่ตั้ง แล้วย่อมเข้าสู่สมาบัติ นี้ชื่อว่า อัปณิหิตสมาบัติ พิจารณา
ความเสื่อมและมรณะโดยความเป็นภัย มีจิตน้อมไปในนิพพานอันว่างเปล่า
เพิกเฉยความเป็นไปแล้ว คำนึงถึงนิพพานอันเป็นที่ดับ ว่างเปล่า แล้วย่อม
เข้าสู่สมาบัติ นี้ชื่อว่า สญญตสมาบัติ ฯ

[๒๑๐] พระโยคาวจรพิจารณาเห็นชราและมรณนิมิตโดยความเป็นภัย มี
จิตน้อมไปในนิพพานอันไม่มีนิมิต ถูกต้องแล้วๆ ย่อมเห็นความเสื่อมไป
เพิกเฉยความเป็นไปแล้ว คำนึงถึงนิพพานอันเป็นที่ดับ ไม่มีนิมิต แล้วย่อม
เข้าสู่สมาบัติ นี้ชื่อว่า อนิมิตตวิหารสมาบัติ พิจารณาเห็นตณหาอันเป็นที่ตั้ง
แห่งชราและมรณะโดยความเป็นภัย มีจิตน้อมไปในนิพพานอันไม่มีที่ตั้ง ถูก
ต้องแล้วๆ ย่อมเห็นความเสื่อมไป เพิกเฉยความเป็นไปแล้ว คำนึงถึง
นิพพานอันเป็นที่ดับ ไม่มีที่ตั้ง แล้วย่อมเข้าสู่สมาบัติ นี้ชื่อว่า อัปณิหิต-

*วิหารสมาบัติ พิจารณาเห็นความยึดมั่นชราและมรณะโดยความเป็นภัย มีจิต
น้อมไปในนิพพานอันว่างเปล่า ถูกต้องแล้วๆ ย่อมเห็นความเสื่อมไป เพิก
เฉยความเป็นไปแล้ว คำนึงถึงนิพพานอันเป็นที่ดับ ว่างเปล่า แล้วย่อมเข้า
สู่สมาบัติ นี้ชื่อว่า สญญตวิหารสมาบัติ อนิมิตตวิหารเป็นอย่างหนึ่ง อัปณิหิต-

*วิหารเป็นอย่างหนึ่ง สญญตวิหารเป็นอย่างหนึ่ง อนิมิตตสมาบัติเป็นอย่าง
หนึ่ง อัปณิหิตสมาบัติเป็นอย่างหนึ่ง สญญตสมาบัติเป็นอย่างหนึ่ง
อนิมิตตวิหารสมาบัติเป็นอย่างหนึ่ง อัปณิหิตวิหารสมาบัติเป็นอย่างหนึ่ง สญญต-

*วิหารสมาบัติเป็นอย่างหนึ่ง ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความต่างแห่งวิหารธรรม เป็น
วิหารรัฐญาณ ปัญญาในความแตกต่างแห่งสมาบัติเป็นสมาปัตตญาณ ปัญญา
ในความต่างแห่งวิหารสมาบัติ เป็นวิหารสมาปัตตญาณ ฯ

[๒๑๑] ปัญญาในการตัดอาสวะขาด เพราะความบริสุทธิ์แห่งสมาธิ
อันเป็นเหตุไม่ฟุ้งซ่าน เป็นอานันตริกสมาธิญาณอย่างไร ฯ

เอกัคคตาจิตอันไม่ฟุ้งซ่านด้วยสามารถแห่งเนกขัมมะ เป็นสมาธิ ญาณ
เกิดขึ้นด้วยสามารถแห่งสมาธินั้น อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปด้วยญาณนั้น สมณะ
มีก่อน ญาณมีภายหลัง ด้วยประการดังนี้ ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย
ย่อมมิได้ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการตัดอาสวะขาด
เพราะความบริสุทธิ์แห่งสมาธิอันเป็นเหตุไม่ฟุ้งซ่าน เป็นอานันตริกสมาธิญาณ ฯ

[๒๑๒] คำว่า อาสวะ ความว่า อาสวะเหล่านั้นเป็นไฉน อาสวะ
เหล่านั้น คือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฐฐาสวะ อวิชาสวะ ฯ

อาสวะเหล่านี้ย่อมสิ้นไป ณ ที่ไหน ทิฐฐาสวะทั้งสิ้น กามาสวะ
ภวาสวะ อวิชาสวะ (แต่ละอย่าง) อันเป็นเหตุให้สัตว์ไปสู่อายสว ย่อมสิ้น
ไปด้วยโสดาปัตติมารค อาสวะเหล่านี้ย่อมสิ้นไปในขณะแห่งโสดาปัตติมารคนี้
กามาสวะส่วนหยาบ ภวาสวะ อวิชาสวะ อันตั้งอยู่ร่วมกันกับกามาสวะนั้น
ย่อมสิ้นไปด้วยสกทาคามีมารค อาสวะเหล่านี้ย่อมสิ้นไปในขณะแห่งสกทาคามี
มารคนี้ กามาสวะทั้งสิ้น ภวาสวะ อวิชาสวะ อันตั้งอยู่ร่วมกันกับ
กามาสวะนั้น ย่อมสิ้นไปด้วยอนาคามีมารค อาสวะเหล่านี้ย่อมสิ้นไปในขณะ
แห่งอนาคามีมารคนี้ ภวาสวะ อวิชาสวะทั้งสิ้นย่อมสิ้นไปด้วยอรหัตตมารค
อาสวะเหล่านี้ย่อมสิ้นไปในขณะแห่งอรหัตตมารคนี้ ฯ

[๒๑๓] เอกัคคตาจิตอันไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งความไม่พยาบาท
ฯลฯ ด้วยสามารถแห่งอาโลกสัญญา ด้วยสามารถแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน ด้วย
สามารถแห่งการกำหนดธรรม ด้วยสามารถแห่งญาณ ด้วยสามารถแห่งความ
ปราโมทย์ ด้วยสามารถแห่งปฐมฌาน ด้วยสามารถแห่งทุติยฌาน ด้วย
สามารถแห่งตติยฌาน ด้วยสามารถแห่งจตุตถฌาน ด้วยสามารถแห่งอากาศ-

* สานัญญาตนสมาบัติ ด้วยสามารถแห่งวิญญานัญญาตนสมาบัติ ด้วยสามารถ
แห่งอากิญจัญญาตนสมาบัติ ด้วยสามารถแห่งเนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค

ด้วยสามารถแห่งปรุภิกสิณ ด้วยสามารถแห่งอาปภิกสิณ ด้วยสามารถแห่งเตโช
ภิกสิณ ด้วยสามารถแห่งวาโยภิกสิณ ด้วยสามารถแห่งนิลภิกสิณ ด้วยสามารถแห่ง
ปิตกสิณ ด้วยสามารถแห่งโลหิตกสิณ ด้วยสามารถแห่งโอทาทกสิณ ด้วยสามารถ
แห่งอากาศกสิณ ด้วยสามารถแห่งวิญญานกสิณ ด้วยสามารถแห่งพุทธานุสสติ
ด้วยสามารถแห่งธรรมานุสสติ ด้วยสามารถแห่งสังฆานุสสติ ด้วยสามารถแห่ง
สีลานุสสติ ด้วยสามารถแห่งจาคานุสสติ ด้วยสามารถแห่งเทวตานุสสติ
ด้วยสามารถแห่งอานาปานสติ ด้วยสามารถแห่งมรณสติ ด้วยสามารถแห่ง
กายคตาสติ ด้วยสามารถแห่งอุปสมานุสสติ ด้วยสามารถแห่งอุทฺธมตกสัญญา
ด้วยสามารถแห่งวินัยตกสัญญา ด้วยสามารถแห่งวิปพกตกสัญญา ด้วยสามารถ
แห่งวิจิตตกสัญญา ด้วยสามารถแห่งวิทกตกสัญญา ด้วยสามารถแห่ง
โลหิตกตกสัญญา ด้วยสามารถแห่งปฬุกตกสัญญา ด้วยสามารถแห่งอฏฐิกตกสัญญา
ด้วยสามารถแห่งการหายใจออกยาว ด้วยสามารถแห่งการหายใจเข้ายาว ด้วย
สามารถแห่งการหายใจออกสั้น ด้วยสามารถแห่งการหายใจเข้าสั้น ด้วย
สามารถแห่งความเป็นผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวงหายใจออก ด้วยสามารถแห่งความ
เป็นผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวงหายใจเข้า ด้วยสามารถแห่งความระงับกายสังขารหายใจ
ออก ด้วยสามารถแห่งความระงับกายสังขารหายใจเข้า ด้วยสามารถแห่ง
ความรู้แจ้งปิตติหายใจออก ด้วยสามารถแห่งความรู้แจ้งปิตติหายใจเข้า ด้วย
สามารถแห่งความรู้แจ้งสุขหายใจออก ด้วยสามารถแห่งความรู้แจ้งสุขหายใจ
เข้า ด้วยสามารถแห่งความรู้แจ้งจิตตสังขารหายใจออก ด้วยสามารถแห่ง
ความรู้แจ้งจิตตสังขารหายใจเข้า ด้วยสามารถแห่งความระงับจิตตสังขารหายใจ
ออก ด้วยสามารถแห่งความระงับจิตตสังขารหายใจเข้า ด้วยสามารถแห่ง
ความรู้แจ้งจิตหายใจออก ด้วยสามารถแห่งความรู้แจ้งจิตหายใจเข้า ด้วย
สามารถแห่งความทำจิตให้มันเหมียวหายใจออก ด้วยสามารถแห่งความทำจิตให้
มันเหมียวหายใจเข้า ด้วยสามารถแห่งความตั้งจิตไว้หายใจออก ด้วยสามารถ
แห่งความตั้งจิตไว้หายใจเข้า ด้วยสามารถแห่งความเปลื้องจิตหายใจออก ด้วย
สามารถแห่งความเปลื้องจิตหายใจเข้า ด้วยสามารถแห่งการพิจารณาเห็นความไม่
เที่ยงหายใจออก ด้วยสามารถแห่งการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงหายใจเข้า ด้วย
สามารถแห่งการพิจารณาเห็นความคล้ายกำหนดหายใจออก ด้วยสามารถแห่งการ
พิจารณาเห็นความคล้ายกำหนดหายใจเข้า ด้วยสามารถแห่งการพิจารณาเห็นความดับ
หายใจออก ด้วยสามารถแห่งการพิจารณาเห็นความดับหายใจเข้า ด้วยสามารถแห่ง
การพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก ด้วยสามารถแห่งการพิจารณาเห็น
ความสละคืนหายใจเข้า เป็นสมาธิแต่ละอย่างๆ ญาณย่อมเกิดขึ้นด้วยสามารถ
แห่งสมาธินั้น อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปด้วยญาณนั้น สมณะมีก่อน ญาณมีภายหลัง
ด้วยประการดังนี้ ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายย่อมมีได้ด้วยญาณนั้น
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการตัดอาสวะขาดเพราะความบริสุทธิ์
แห่งสมาธิอันเป็นเหตุไม่พึงชาน เป็นอนันตริกสมาธิญาณ ฯ

[๒๑๔] คำว่า อาสวะ ความว่า อาสวะเหล่านั้นเป็นไฉน อาสวะ
เหล่านั้น คือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ อวิชชาสวะ ฯ

อาสวะเหล่านี้ย่อมสิ้นไป ณ ที่ไหน ทิฏฐาสวะทั้งสิ้น กามาสวะ
ภวาสวะ อวิชชาสวะ อันเป็นเหตุให้สัตว์ไปสู่อบาย ย่อมสิ้นไปด้วยโสดา-

*ปัตติมรรค อาสวะเหล่านี้ย่อมสิ้นไปในขณะแห่งโสดาปัตติมรรคนี้ ฯ

กามาสวะส่วนหยาบ ภวาสวะ อวิชชาสวะ อันตั้งอยู่ร่วมกันกับ
กามาสวะนั้น ย่อมสิ้นไปด้วยสกทาคามีมรรค อาสวะเหล่านี้ย่อมสิ้นไปใน
ขณะแห่งสกทาคามีมรรคนี้ ฯ

กามาสวะทั้งสิ้น ภวาสวะ อวิชชาสวะ อันตั้งอยู่ร่วมกันกับกามาสวะ
นั้น ย่อมสิ้นไปด้วยอนาคามีมรรค อาสวะเหล่านี้ย่อมสิ้นไปในขณะแห่ง
อนาคามีมรรคนี้ ฯ

ภวาสวะ อวิชชาสวะ ย่อมสิ้นไปไม่มีส่วนเหลือด้วยอรหัตมรรค
อาสวะเหล่านี้ย่อมสิ้นไปในขณะแห่งอรหัตมรรคนี้ ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรกว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรกว่ารู้ชัด
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการตัดอาสวะขาด เพราะความบริสุทธิ์
แห่งสมาธิอันเป็นเหตุไม่พึงชาน เป็นอนันตริกสมาธิญาณ ฯ

[๒๑๕] ทสฺสนาธิปไตย วิหาราธิคัมอันสงบ และปัญญาในความที่จิต
เป็นธรรมชาติอันอมไปในผลสมบัติอันประณีต เป็นอรณวิหารญาณอย่างไร ฯ

คำว่า ทสฺสนาธิปไตย ความว่า อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค

อนัตตานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง การพิจารณาเห็นความทุกข์
การพิจารณาเห็นความเป็นอนัตตา ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ใน
วิญญาณ ในจักขุ ฯลฯ ในขารและมรณะ เป็นที่สนาธิปไตยแต่ละอย่างๆ ฯ

[๒๑๖] คำว่า สนฺโต จ วิหาราริคม ความว่า สุนฺตฺตวิหาร
อนิมิตตวิหาร อัปณฺธิตวิหาร เป็นวิหาราริคมอันสงบแต่ละอย่างๆ ฯ

คำว่า ปณฺธาริคมุตตต ความที่จิตเป็นธรรมชาติโน้มไปในธรรมอันว่าง
เปล่า ความที่จิตเป็นธรรมชาติโน้มไปในธรรมอันไม่มีนิมิตร ความที่จิตเป็น
ธรรมชาติโน้มไปในธรรมอันไม่มีที่ตั้ง เป็นความที่จิตเป็นธรรมชาติโน้มไปใน
ผลสมาบัติอันประณีตแต่ละอย่างๆ ฯ

คำว่า อรณฺวิหาโร ความว่า ปฐมฌาน ทุตติฌาน ตติยฌาน จตตฌาน
อากาสานัญจายตนสมาบัติ ฯลฯ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ เป็นอรณ-

*วิหารแต่ละอย่างๆ ฯ

คำว่า อรณฺวิหาโร ความว่า ชื่อว่าอรณฺวิหาร เพราะอรณฺว่ากระไร
ชื่อว่าอรณฺวิหาร เพราะอรณฺว่า นำเสียซึ่งนิวรณด้วยปฐมฌาน นำเสียซึ่งวิตก-

*วิจารด้วยทุตติฌาน นำเสียซึ่งปิตติด้วยตติยฌาน นำเสียซึ่งสุขและทุกข์ด้วย
จตตฌาน นำเสียซึ่งรูปสัญญา ปฏิขสัญญา นานตตสัญญา ด้วยอากาสานัญ-

*จายตนสมาบัติ นำเสียซึ่งอากาสานัญจายตนสัญญา ด้วยวิญญาณัญจายตนสมาบัติ
นำเสียซึ่งวิญญาณัญจายตนสัญญา ด้วยอากิญจัญญายตนสมาบัติ นำเสียซึ่ง
อากิญจัญญายตนสัญญา ด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ นี่ชื่อว่าอรณฺวิหาร ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรณฺว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรณฺว่ารู้ชัด
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ที่สนาธิปไตย วิหาราริคมอันสงบ และปัญญาใน
ความที่จิตเป็นธรรมชาติโน้มไปในผลสมาบัติอันประณีต เป็นอรณฺวิหารญาณ ฯ

[๒๑๗] ปัญญาในความเป็นผู้มีความชำนาญ ด้วยความเป็นผู้ประกอบ
ด้วยพละ ๒ ด้วยความระงับสังขาร ๓ ด้วยญาณจรียา ๑๖ และด้วยสมาธิจรียา
๙ เป็นนิโรธสมาบัติญาณอย่างไร ฯ

คำว่า ด้วยพละ ๒ ความว่า พละ ๒ คือสมถพล ๑ วิปัสสนาพล ๑ ฯ

[๒๑๘] สมถพลเป็นโณ ความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียวไม่ฟุ้งซ่าน
ด้วยสามารถแห่งเนกขัมมะ ด้วยสามารถแห่งความไม่พยาบาท ด้วยสามารถ
แห่งอาโลกสัญญา ด้วยสามารถแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน ฯลฯ ด้วยสามารถแห่งการ
พิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก ด้วยสามารถแห่งการพิจารณาเห็นความ
สละคืนหายใจเข้า เป็นสมถพลแต่ละอย่างๆ ฯ

[๒๑๙] คำว่า สมถพลฺล ความว่า ชื่อว่าสมถพล เพราะอรณ
ว่ากระไร ฯ

ชื่อว่าสมถพล เพราะอรณฺว่า ไม่หวั่นไหวเพราะนิวรณ ด้วยปฐมฌาน
ไม่หวั่นไหวเพราะวิตกวิจาร ด้วยทุตติฌาน ไม่หวั่นไหวเพราะปิตติ ด้วยตติยฌาน
ไม่หวั่นไหวเพราะสุขและทุกข์ ด้วยจตตฌาน ไม่หวั่นไหว เพราะรูปสัญญา
ปฏิขสัญญา นานตตสัญญา ด้วยอากาสานัญจายตนสมาบัติ ไม่หวั่นไหวเพราะ
อากาสานัญจายตนสัญญา ด้วยวิญญาณัญจายตนสมาบัติ ไม่หวั่นไหวเพราะ
อากิญจัญญายตนสัญญา ด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ไม่หวั่นไหว
ไม่กัฏเฏวไม่คลอนแคลน เพราะอุทธีจจะ เพราะกิเลสอันสหระคตด้วยอุทธีจจะ
และเพราะขันธฺ นี้ชื่อว่าสมถพล ฯ

[๒๒๐] วิปัสสนาพลเป็นโณ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา
อนัตตานุปัสสนา นิพพิทานุปัสสนา วิราคานุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา ปฏินิสสัคคา-

*นุปัสสนา การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูป ฯลฯ การพิจารณาเห็นความสละ
คืนในรูป ฯลฯ ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ การพิจารณาเห็น
ความไม่เที่ยงในจักขุ ฯลฯ ในขารและมรณะ ฯลฯ การพิจารณาเห็นความสละ
คืนในขารและมรณะ เป็นวิปัสสนาพลแต่ละอย่างๆ ฯ

[๒๒๑] คำว่า วิปัสสนาพลฺล ความว่า ชื่อว่าวิปัสสนาพล เพราะ
อรณฺว่ากระไร ฯ

ชื่อว่าวิปัสสนาพล เพราะอรณฺว่า ไม่หวั่นไหวเพราะนิจจสัญญา
ด้วยอนิจจานุปัสสนา ไม่หวั่นไหวเพราะสขสัญญา ด้วยทุกขานุปัสสนา ไม่หวั่นไหว
เพราะอตตสัญญา ด้วยอนัตตานุปัสสนา ไม่หวั่นไหวเพราะความเพลิดเพลิน ด้วย
นิพพิทานุปัสสนา ไม่หวั่นไหวเพราะความกำหนด ด้วยวิราคานุปัสสนา ไม่หวั่นไหว
เพราะสมุทัย ด้วยนิโรธานุปัสสนา ไม่หวั่นไหวเพราะความถื่อมั่น ด้วยปฏินิสสัคคานุ-

*ปัสสนา ไม่หวั่นไหว ไม่กัฏเฏวไม่คลอนแคลน เพราะอวิชชา เพราะกิเลส
อันสหระคตด้วยอวิชชา และเพราะขันธฺ นี้ชื่อว่าวิปัสสนาพล ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค

[๒๒๒] คำว่า ด้วยการระับสังขาร ๓ ความว่า ด้วยการระับสังขาร ๓ เป็นไฉน วิตกวิจาร์เป็นวิจสังขารของท่านผู้เข้าหุตติยฌานระับไป ลมอัสสาส-
*ปัสสาสเป็นกายสังขารของท่านผู้เข้าจตุตถฌาน ระับไป สัญญาและเวทนา เป็นจิตตสังขารของท่านผู้เข้าสัญญาเวทียัตถนิโร ระับไป ด้วยการระับสังขาร ๓ เหล่านี้ ฯ

[๒๒๓] คำว่า ด้วยญาณจริยา ๑๖ ความว่า ด้วยญาณจริยา ๑๖ เป็นไฉน อนิจจานุปัสณา ทุกขานุปัสณา อนัตตานุปัสณา นิพพิทานุปัสณา วิราจกานุปัสณา นิโรธานุปัสณา ปฏิณิสสังคกานุปัสณา วิวิญญานานุปัสณา โสตา-
*ปัตติมรรค โสตาปัตติผลสมมัตติ สกทาคามีมรรค สกทาคามีผลสมมัตติ อนาคามีมรรค อนาคามีผลสมมัตติ อรหัตมรรค อรหัตผลสมมัตติ เป็นญาณจริยา แต่ละอย่าง ๆ ด้วยญาณจริยา ๑๖ นี้ ฯ

[๒๒๔] คำว่า ด้วยสมาธิจริยา ๙ ความว่า ด้วยสมาธิจริยา ๙ เป็นไฉน ปฐมฌาน หุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนสมมัตติ วิทยญาณัญจายตนสมมัตติ อากิญจัญญายตนสมมัตติ เนวสัญญานาสัญญายตนสมมัตติ เป็นสมาธิจริยาแต่ละอย่าง ๆ วิตกวิจาร์ ปิติ สุข และเอกัคคตาจิต เพื่อประโยชน์ แก่การได้ปฐมฌาน ฯลฯ วิตก วิจาร์ ปิติ สุข และเอกัคคตาจิต เพื่อประโยชน์ แก่การได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมมัตติ ด้วยสมาธิจริยา ๙ นี้ ฯ

[๒๒๕] คำว่า วลี ความว่า วลี ๕ ประการ คือ อวชิขณาวลี
๑ สมาปัชชนาวลี ๑ อธิษฐานวลี ๑ ฐฐานวลี ๑ ปิจจเวกชนวลี ๑ ฯ
สมาปัตติลาภบุคคลค่านึงถึงปฐมฌานได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารภณา ไม่มีความเนินช้ำในการค่านึงถึง เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าอวชิขณาวลี สมาปัตติลาภบุคคลเข้าปฐมฌานได้ ณ สถานที่ และขณะตามที่ปรารภณา ไม่มีความเนินช้ำในการเข้า เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าสมาปัชชนาวลี สมาปัตติลาภบุคคล อธิษฐานปฐมฌานได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารภณา ไม่มีความเนินช้ำในการ อธิษฐาน เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าอธิษฐานวลี สมาปัตติลาภบุคคลออกปฐมฌานได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารภณา ไม่มีความเนินช้ำในการออก เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าฐฐานวลี สมาปัตติลาภบุคคลพิจารณาปฐมฌานได้ ณ สถานที่และขณะ ตามที่ปรารภณา ไม่มีความเนินช้ำในการพิจารณา เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า ปิจจเวกชนวลี สมาปัตติลาภบุคคลค่านึงถึงหุตติยฌาน ฯลฯ เนวสัญญานาสัญญายตน สมมัตติได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารภณา ไม่มีความเนินช้ำในการค่านึงถึง เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าอวชิขณาวลี สมาปัตติลาภบุคคลเข้า ฯลฯ อธิษฐาน ออก พิจารณาเนวสัญญานาสัญญายตนสมมัตติได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารภณา ไม่มีความเนินช้ำในการพิจารณา เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าปิจจเวกชนวลี วลี ๕ ประการนี้ ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความเป็นผู้มีคามชำนานู ด้วยความ เป็นผู้ประกอบด้วยพละ ๒ ด้วยความระับสังขาร ๓ ด้วยญาณจริยา ๑๖ และด้วย สมาธิจริยา ๙ เป็นนิโรธสมาปัตติญาณ ฯ

[๒๒๖] ปัญญาในความสิ้นไปแห่งความเป็นไปแห่งกิเลส และขันธ ของบุคคลผู้รู้สึกตัว เป็นปริณิพพานญาณอย่างไร ฯ

สัมปชานบุคคลในศาสนานี้ ย่อมยังความเป็นไปแห่งกามฉันทะให้สิ้นไป ด้วยความไม่พยายาม ฯลฯ แห่งถีนมิทธะให้สิ้นไป ด้วยอาโลกสัญญา ฯลฯ แห่งอุทธัจจะให้สิ้นไป ด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน ฯลฯ แห่งวิจิกิจฉาให้สิ้นไป ด้วยการ กำหนดธรรม ฯลฯ แห่งอวิชชาให้สิ้นไป ด้วยญาณ แห่งความไม่ยินดี ด้วยความ ปราโมทย์ ยังความเป็นไปแห่งนิรวรณให้สิ้นไป ด้วยปฐมฌาน ฯลฯ ยังความ เป็นไปแห่งกิเลสทั้งปวงให้สิ้นไป ด้วยอรหัตมรรค ฯ

อีกประการหนึ่ง ความเป็นไปแห่งจักขุนี้แล ของสัมปชานบุคคลผู้นิพพาน ด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ย่อมสิ้นไป และความเป็นไปแห่งจักขุอื่นย่อม ไม่เกิดขึ้น ความเป็นไปแห่งหู ฯลฯ ความเป็นไปแห่งจมูก ความเป็นไปแห่งลิ้น ความเป็นไปแห่งกาย ความเป็นไปแห่งใจนี้แล ของสัมปชานบุคคลผู้นิพพานด้วย อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ย่อมสิ้นไป และความเป็นไปแห่งใจอื่นย่อมไม่เกิดขึ้น ปัญญาในความสิ้นไปแห่งความเป็นไปแห่งกิเลสและขันธ ของสัมปชานบุคคล นี้เป็นปริณิพพานญาณ ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความสิ้นไปแห่งความเป็นไปแห่งกิเลส และขันธของบุคคลผู้รู้สึกตัว เป็นปริณิพพานญาณ ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
ปฐมฌานเป็นสภาพเดียว ฯลฯ กิเลสทั้งปวงเป็นสภาพต่าง อรหัตมรรคเป็น
สภาพเดียว ฯ

[๒๓๕] คำว่า เดช ความว่า เดชมี ๕ คือ จรณเดช คุณเดช
ปัญญาเดช บุญญเดช ธรรมเดช บุคคลผู้มีจิตอันกล้าแข็ง ย่อมยังเดชคือความ
เป็นผู้ทศุติให้สิ้นไปด้วยเดชคือศีลเครื่องดำเนินไป ย่อมยังเดชมิใช่คุณให้สิ้นไป
ด้วยเดชคือคุณ ย่อมยังเดชคือความเป็นผู้มีปัญญาทราบดีให้สิ้นไปด้วยเดชคือปัญญา
ย่อมยังเดชมิใช่บุญให้สิ้นไปด้วยเดชคือบุญ ย่อมยังเดชมิใช่ธรรมให้สิ้นไปด้วย
เดชอันเป็นธรรม ฯ

[๒๓๖] คำว่า ธรรมเครื่องขัดเกลา ความว่า กามฉันทะมิใช่ธรรมเครื่อง
ขัดเกลา เนกขัมมะเป็นธรรมเครื่องขัดเกลา พยาบาทมิใช่ธรรมเครื่องขัดเกลา
ความไม่พยาบาทเป็นธรรมเครื่องขัดเกลา ถีนมิทระมิใช่ธรรมเครื่องขัดเกลา
อาโลกสัญญาเป็นธรรมเครื่องขัดเกลา อุทธีจจะมิใช่ธรรมเครื่องขัดเกลา ความไม่
ฟุ้งซ่านเป็นธรรมเครื่องขัดเกลา วิจิกิจจามิใช่เป็นธรรมเครื่องขัดเกลา การกำหนด
ธรรมเป็นธรรมเครื่องขัดเกลา อวิชขามิใช่ธรรมเครื่องขัดเกลา ญาณเป็นธรรม
เครื่องขัดเกลา อรติมิใช่ธรรมเครื่องขัดเกลา ความปราโมทย์เป็นธรรมเครื่อง
ขัดเกลา นีวรณมิใช่ธรรมเครื่องขัดเกลา ปฐมฌานเป็นธรรมเครื่องขัดเกลา ฯลฯ
กิเลสทั้งปวงมิใช่ธรรมเครื่องขัดเกลา อรหัตมรรคเป็นธรรมเครื่องขัดเกลา ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารูธรรม ซึ่งว่าปัญญาเพราะอรรถว่ารูชัด เพราะ
เหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่ ปัญญาในความสิ้นไปแห่งกิเลสอันหนา สภาพต่าง ๆ
และเดช เป็นสัลเลขัญญญาณ ฯ

[๒๓๗] ปัญญาในความประกอบไว้ซึ่งจิตอันไม่หตหุและจิตที่ส่งไป เป็น
วิริยารัมภญาณอย่างไร ฯ

ปัญญาในความประกอบไว้ซึ่งจิตอันไม่หตหุและจิตที่ส่งไปเพื่อจะยังอกุศล
ธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละอกุศลธรรมอันลามกที่เกิด
ขึ้นแล้ว เพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น เพื่อความตั้งมั่น เพื่อความ
ไม่เลอะเลือน เพื่อความเจริญยิ่ง เพื่อความไพบลยุ เพื่อความเจริญ เพื่อความ
บริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นวิริยารัมภญาณแต่ละอย่าง ๆ ฯ

[๒๓๘] ปัญญาในความประกอบไว้ซึ่งจิตอันไม่หตหุและจิตที่ส่งไป เพื่อ
ยังกามฉันทะที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อยัง
เนกขัมมะที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อความตั้งมั่น เพื่อความไม่เลอะเลือน ฯลฯ
เพื่อความบริบูรณ์ แห่งเนกขัมมะที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ เพื่อยังกิเลสทั้งปวงที่ยังไม่
เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละกิเลสทั้งปวงที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ เพื่อยังอรหัตมรรคที่ยัง
ไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อความตั้งมั่น เพื่อความไม่เลอะเลือน เพื่อความเจริญยิ่ง
เพื่อความไพบลยุ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์ แห่งอรหัตมรรคที่เกิดขึ้น
แล้ว เป็นวิริยารัมภญาณแต่ละอย่าง ๆ ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารูธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารูชัด
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่ ปัญญาในความประกอบไว้ซึ่งจิตอันไม่หตหุและจิตส่ง
ไป เป็นวิริยารัมภญาณ ฯ

[๒๓๙] ปัญญาในการประกาศธรรมต่าง ๆ เป็นอรรถสันทัสนญาณ
อย่างไร ฯ

ขั้นที่ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ กุศลธรรม อกุศลธรรม อภัยกตธรรม
กามาวจรธรรม รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม โลกุตตรธรรม ชื่อว่าธรรมต่าง ๆ ฯ

[๒๔๐] คำว่า การประกาศ ความว่า ปัญญายอมประกาศรูป โดยความ
เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ประกาศเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
จักขุ ฯลฯ ขราและมรณะ โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์
เป็นอนัตตา ฯ

[๒๔๑] คำว่า ในการเห็นชัดซึ่งอรรถธรรม ความว่า พระโยคาวจร
เมื่อละกามฉันทะ ย่อมเห็นชัดซึ่งอรรถแห่งเนกขัมมะ เมื่อละพยาบาท ย่อมเห็นชัด
ซึ่งอรรถแห่งความไม่พยาบาท เมื่อละถีนมิทระ ย่อมเห็นชัดซึ่งอรรถแห่งอาโลก-
* สัญญา เมื่อละอุทธีจจะ ย่อมเห็นชัดซึ่งอรรถแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน เมื่อละวิจิกิจจ
ย่อมเห็นชัดซึ่งอรรถแห่งการกำหนดธรรม เมื่อละอวิชชา ย่อมเห็นชัดซึ่งอรรถแห่ง
ญาณ เมื่อละอรติ ย่อมเห็นชัดซึ่งอรรถแห่งความปราโมทย์ เมื่อละนีวรณ ย่อม
เห็นชัดซึ่งอรรถแห่งปฐมฌาน ฯลฯ เมื่อละกิเลสทั้งปวง ย่อมเห็นชัดซึ่งอรรถแห่ง
อรหัตมรรค ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารูธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารูชัด
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่ ปัญญาในการประกาศธรรมต่าง ๆ เป็นอรรถสัน-

*ทสสนญาณ ๖

[๒๔๒] ปัญญาในความสงเคราะห์ธรรมทั้งปวงเป็นหมวดเดียวกัน และการแห่งตลอดธรรมต่างกันและธรรมหมวดเดียวกันเป็นทสสนวิสุทธิญาณอย่างไร ๖

คำว่า ธรรมทั้งปวง ได้แก่แก่นธ ๕ ฯลฯ โลกุตตรธรรม ๖

คำว่า ความสงเคราะห์เป็นหมวดเดียวกัน ความว่า ธรรมทั้งปวงท่านสงเคราะห์เป็นหมวดเดียวกันโดยอาการ ๑๒ คือ โดยสภาพ่องแท้ ๑ โดยสภาพมิใช่ตัวตน ๑ โดยสภาพจริง ๑ โดยสภาพการแห่งตลอด ๑ โดยสภาพที่ควรรู้ยิ่ง ๑ โดยสภาพที่ควรกำหนดรู้ ๑ โดยสภาพที่เป็นธรรม ๑ โดยสภาพที่เป็นธาตุ ๑ โดยสภาพที่อาจรู้ ๑ โดยสภาพควรทำให้แจ้ง ๑ โดยสภาพที่ควรถูกต้อง ๑ โดยสภาพที่ควรตรัสรู้ ๑ ธรรมทั้งปวงท่านสงเคราะห์เป็นหมวดเดียวกัน โดยอาการ ๑๒ นี้ ๖

คำว่า ความต่างและความเป็นอันเดียวกัน ความว่า กามฉันทะเป็นความต่าง เนกขัมมะเป็นอันเดียวกัน ฯลฯ กิเลสทั้งปวงเป็นความต่าง อรหัตมารคเป็นอันเดียวกัน ๖

คำว่า ในการแห่งตลอด ความว่า พระโยคาวจรย่อมแห่งตลอดทุกขสังขการแห่งตลอดด้วยการกำหนดรู้ แห่งตลอดสมุทัยสังขการแห่งตลอดด้วยการละ แห่งตลอดนิโรธสังขการแห่งตลอดด้วยการทำให้แจ้ง แห่งตลอดมารคสังขการแห่งตลอดด้วยการเจริญ ๖

คำว่า ทสสนวิสุทธิ ความว่า ในขณะที่โสดาปัตติมารค ทสสนะย่อมหมดจด ในขณะที่โสดาปัตติผล หมดจดแล้ว ในขณะที่สกทาคามีมารค ย่อมหมดจด ในขณะที่สกทาคามีผล หมดจดแล้ว ในขณะที่อนาคามีมารค ย่อมหมดจด ในขณะอนาคามีผล หมดจดแล้ว ในขณะอรหัตมารค ย่อมหมดจด ในขณะอรหัตผล หมดจดแล้ว ๖

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าว ปัญญาในการสงเคราะห์ธรรมทั้งปวง เป็นหมวดเดียวกัน และการแห่งตลอดธรรมต่างกันและธรรมหมวดเดียวกัน เป็นทสสนวิสุทธิ-

*ญาณ ๖

[๒๔๓] ปัญญาในความที่ธรรมปรากฏ เป็นขั้นตติญาณอย่างไร ๖

รูปปรากฏโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา รูปใด ๆ ปรากฏ รูปนั้น ๆ ย่อมคงที่ ฉะนั้น ปัญญาในความที่ธรรมปรากฏจึงเป็นขั้นตติญาณ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ขราและมรณะ ปรากฏโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ขราและมรณะใด ๆ ปรากฏ ขรามรณะนั้น ๆ ย่อมคงที่ ฉะนั้น ปัญญาในความที่ธรรมปรากฏจึงเป็นขั้นตติญาณ ๖

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความที่ธรรมปรากฏ เป็นขั้นตติญาณ ๖

[๒๔๔] ปัญญาในความถูกต้องธรรม เป็นปริโยคานิญาณอย่างไร ๖

ปัญญาย่อมถูกต้องรูปโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ย่อมถูกต้องรูปใด ๆ ก็เข้าไปสู่รูปนั้น ๆ ฉะนั้น ปัญญาในความถูกต้องธรรม จึงเป็นปริโยคานิญาณ ปัญญาย่อมถูกต้องเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ขราและมรณะ โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ย่อมถูกต้องขราและมรณะใด ๆ ก็เข้าสู่ขราและมรณะนั้น ๆ ฉะนั้น ปัญญาในความถูกต้องธรรมจึงเป็นปริโยคานิญาณ ๖

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความถูกต้องธรรม เป็นปริโยคานิญาณ ๖

[๒๔๕] ปัญญาในการรวมธรรม เป็นปเทสวิหารญาณอย่างไร เพราะมิจฉาทิฐิเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะความสงบแห่งมิจฉาทิฐิเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะสัมมาทิฐิเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะความสงบแห่งสัมมาทิฐิเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะมิจฉาสังกัปปะเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะความสงบแห่งมิจฉาสังกัปปะเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะสัมมาสังกัปปะเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะความสงบแห่งสัมมาสังกัปปะเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา ฯลฯ เพราะมิจฉา-

*วิมุตติเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะความสงบแห่งมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะความสงบแห่งสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะฉันทะเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะความสงบแห่งฉันทะเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะวิตกเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะความสงบแห่งวิตกเป็นปัจจัย

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะสัญญาเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะความ
สงบแห่งสัญญาเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะฉันทะ วิทก และสัญญา
เป็นธรรมไม่สงบเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะฉันทะเป็นธรรมสงบ แต่
เพราะวิทกและสัญญาเป็นธรรมไม่สงบเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศลเวทนา เพราะ
ฉันทะและวิทกเป็นธรรมสงบ แต่เพราะสัญญาเป็นธรรมไม่สงบเป็นปัจจัย ก็ย่อม
มีกุศลเวทนา เพราะฉันทะ วิทก และสัญญา เป็นธรรมสงบเป็นปัจจัย
ก็ย่อมมีกุศลเวทนา ความเพียรเพื่อจะบรรลุอรหัตผลที่ยังไม่บรรลุมีอยู่ แม้เพราะ
เมื่อยังไม่ได้บรรลุวิมรรคอันเป็นเหตุแห่งอรหัตผลนั้นเป็นปัจจัย ก็ย่อมมีกุศล
เวทนา ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุที่นั่นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการรวมธรรม เป็นปเทสวิหารญาณ ฯ
[๒๔๖] ปัญญาในความมีกุศลธรรมเป็นอธิบดี เป็นสัญญาวิวัฏฏญาณ
อย่างไร ฯ

ปัญญาในความมีเนกขัมมะเป็นอธิบดี ย่อมหลีกออกจากกามฉันทะด้วย
ปัญญาเครื่องรู้ดี เพราะฉะนั้น ปัญญาในความมีกุศลธรรมเป็นอธิบดี จึงเป็น
สัญญาวิวัฏฏญาณ ปัญญาในความมีความไม่พยาบาทเป็นอธิบดี ย่อมหลีกออก
จากพยาบาทด้วยปัญญาเป็นเครื่องรู้ดี เพราะฉะนั้น ปัญญาในความมีกุศลธรรม
เป็นอธิบดี จึงเป็นสัญญาวิวัฏฏญาณ ปัญญาในความมีอาโลกสัญญาเป็นอธิบดี
ย่อมหลีกออกจากกัมมิตระด้วยปัญญาเป็นเครื่องรู้ดี . . . ปัญญาในความมีความไม่
ฟุ้งซ่านเป็นอธิบดี ย่อมหลีกออกจากอุทธัจจะด้วยปัญญาเป็นเครื่องรู้ดี . . . ปัญญา
ในความมีการกำหนดธรรมเป็นอธิบดี ย่อมหลีกออกจากวิจิกิจฉาด้วยปัญญาเป็น
เครื่องรู้ดี . . . ปัญญาในความมีญาณเป็นอธิบดี ย่อมหลีกออกจากอวิชชาด้วย
ปัญญาเป็นเครื่องรู้ดี . . . ปัญญาในความมีปราโมทย์เป็นอธิบดี ย่อมหลีกออกจาก
อตรัตด้วยปัญญาเป็นเครื่องรู้ดี . . . ปัญญาในความมีปฐมฌานเป็นอธิบดี ย่อมหลีก
ออกจากนิวรณด้วยปัญญาเป็นเครื่องรู้ดี ฯลฯ ปัญญาในความมีอรหัตมรรคเป็น
อธิบดี ย่อมหลีกออกจากกิเลสทั้งปวงด้วยปัญญาเป็นเครื่องรู้ดี เพราะฉะนั้น
ปัญญาในความมีกุศลธรรมเป็นอธิบดี จึงเป็นสัญญาวิวัฏฏญาณ ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุที่นั่นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความมีกุศลธรรมเป็นอธิบดี เป็นสัญญา
วิวัฏฏญาณ ฯ

[๒๔๗] ปัญญาในธรรมเป็นเหตุหลีกออกจากความต่าง เป็นเจโตวิวัฏฏ-
*ญาณอย่างไร ฯ

กามฉันทะเป็นความต่าง เนกขัมมะเป็นอย่างเดียว เมื่อพระโยคาวจรคิด
ถึงความที่เนกขัมมะเป็นธรรมอย่างเดียว จิตย่อมหลีกออกจากกามฉันทะ เพราะ
ฉะนั้น ปัญญาในธรรมเป็นเหตุหลีกออกจากความต่าง จึงเป็นเจโตวิวัฏฏญาณ
พยาบาทเป็นความต่าง ความไม่พยาบาทเป็นอย่างเดียว เมื่อพระโยคาวจรคิดถึง
ความที่ความไม่พยาบาทเป็นธรรมอย่างเดียว จิตย่อมหลีกออกจากพยาบาท เพราะ
ฉะนั้น ปัญญาในธรรมเป็นเหตุหลีกออกจากความต่าง จึงเป็นเจโตวิวัฏฏญาณ
กัมมิตระเป็นความต่าง อาโลกสัญญาเป็นอย่างเดียว เมื่อพระโยคาวจรคิดถึงความ
ที่อาโลกสัญญาเป็นธรรมอย่างเดียว จิตย่อมหลีกออกจากกัมมิตระ เพราะฉะนั้น
ปัญญาในธรรมเป็นเหตุหลีกออกจากความต่าง จึงเป็นเจโตวิวัฏฏญาณ ฯลฯ
กิเลสทั้งปวงเป็นความต่าง อรหัตมรรคเป็นอย่างเดียว เมื่อพระโยคาวจรคิดถึง
ความที่อรหัตมรรคเป็นธรรมอย่างเดียว จิตย่อมหลีกออกจากกิเลสทั้งปวง เพราะ
ฉะนั้น ปัญญาในธรรมเป็นเหตุหลีกออกจากความต่าง จึงเป็นเจโตวิวัฏฏญาณ ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุที่นั่นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในธรรมเป็นเหตุหลีกออกจากความต่าง เป็น
เจโตวิวัฏฏญาณ ฯ

[๒๔๘] ปัญญาในการอธิษฐาน เป็นจิตตวิวัฏฏญาณอย่างไร ฯ

เมื่อพระโยคาวจรละกามฉันทะ ย่อมอธิษฐานจิตด้วยสมาธแห่ง
เนกขัมมะ เมื่อละพยาบาท ย่อมอธิษฐานจิตด้วยสมาธแห่งความไม่พยาบาท
เมื่อละกัมมิตระ ย่อมอธิษฐานจิตด้วยสมาธแห่งอาโลกสัญญา ฯลฯ เมื่อละ
กิเลสทั้งปวง ย่อมอธิษฐานจิตด้วยสมาธแห่งอรหัตมรรค เพราะฉะนั้น
ปัญญาในการอธิษฐาน (แต่ละอย่าง) จึงเป็นจิตตวิวัฏฏญาณ (แต่ละอย่าง) ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุที่นั่นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการอธิษฐานเป็นจิตตวิวัฏฏญาณ ฯ

[๒๔๙] ปัญญาในธรรมอันวางเปล่า เป็นญาณวิวัฏฏญาณอย่างไร ฯ

จันทะและสังฆารเป็นประธาน ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยสมาธิยิ่งด้วย
วิริยะและสังฆารเป็นประธาน ย่อมเจริญอิทธิบาท อันประกอบด้วยสมาธิยิ่งด้วย
จิตและสังฆารเป็นประธาน ย่อมเจริญอิทธิบาท อันประกอบด้วยสมาธิยิ่งด้วย
วิมังสาและสังฆารเป็นประธาน ภิกษุนี้ย่อมอบรมขมจิต ทำให้เป็นจิตอ่อน
ควรแก่การงาน ในอิทธิบาท ๔ ประการนี้ ครั้นแล้วย่อมตั้งกายไว้ในจิตบ้าง
ตั้งจิตไว้ในกายบ้าง น้อมจิตไปด้วยสามารถแห่งกายบ้าง น้อมกายไปด้วยสามารถ
แห่งจิตบ้าง อริชฐานจิตด้วยสามารถแห่งกายบ้าง อริชฐานกายด้วยสามารถแห่ง
จิตบ้าง ครั้นน้อมจิตไปด้วยสามารถแห่งกาย น้อมกายไปด้วยสามารถแห่งจิต
อริชฐานจิตด้วยสามารถแห่งกาย อริชฐานกายด้วยสามารถแห่งจิตแล้ว ย่อม
หนวสขสัณญญาและลหสัณญญาลงในกายอยู่ เธอมีจิตอันอบรมแล้วอย่างนั้น
บริสุทธิผ่องแผ้ว ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่ออิทธิวิริญาณ เธอย่อมแสดงฤทธิ์
ได้เป็นอันมาก คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้
ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปได้ ทะลุฝา กำแพง ภูเขา ไปได้ไม่ติดขัด
เหมือน ไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นต่ำลงในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เดินไปบนน้ำ
ไม่ตกเหมือนเดินไปบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบคลำ
พระจันทร์พระอาทิตย์ ซึ่งมีฤทธิ์มีอานุภาพมากด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกาย
ไปตลอดพรหมโลกก็ได้ ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความสำเร็จด้วยการกำหนดรูปกาย
(ของตน) และจิต (อันมีฉานเป็นบาท) เข้าด้วยกัน และด้วยสามารถแห่งการตั้งไว้
ซึ่งสขสัณญญาและลหสัณญญา เป็นอิทธิวิริญาณ ฯ

[๒๕๔] ปัญญาในการกำหนดเสียงเป็นนิमितหลายอย่าง หรืออย่างเดียว
ด้วยสามารถการแผ่วิตกไป เป็นโสตราตวิริญาณอย่างไร ฯ

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยสมาธิยิ่งด้วยจันทะ
และสังฆารอันเป็นประธาน . . . ภิกษุนี้ย่อมอบรมขมจิต ทำจิตให้อ่อน ควรแก่
การงาน ในอิทธิบาท ๔ ประการนี้ ครั้นแล้วย่อมมนสิการถึงเสียงเป็นนิमितแห่ง
เสียงทั้งหลาย แม้นในที่ไกล แม้นในที่ใกล้ แม้เป็นเสียงหยาบ แม้เป็นเสียง
ละเอียด แม้เป็นเสียงละเอียดยิ่งนัก ย่อมมนสิการถึงเสียงเป็นนิमितแห่งเสียง
ทั้งหลายในทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ในทิศเหนือ ในทิศใต้ แม้นในทิศ
อาคเนย์ แม้นในทิศพายัพ แม้นในทิศอีสาน แม้นในทิศหรดี แม้นในทิศเบื้องต่ำ
แม้นในทิศเบื้องบน ภิกษุนี้มีจิตอันอบรมแล้วอย่างนั้น บริสุทธิ ผ่องแผ้ว
ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อญาณอันหมดจดแห่งโสตราต เธอย่อมฟังเสียงได้ทั้ง ๒
อย่าง คือ ทั้งเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งในที่ไกลและในที่ใกล้ ด้วย
ทิพโสตราตอันบริสุทธิล่วงโสตราตของมนุษย์ ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการกำหนดเสียงเป็นนิमितหลายอย่างหรือ
อย่างเดียว ด้วยสามารถการแผ่วิตกไป เป็นโสตราตวิริญาณ ฯ

[๒๕๕] ปัญญาในการกำหนดจรียา คือ วิญญานหลายอย่างหรือ
อย่างเดียว ด้วยความแผ่ไปแห่งจิต ๓ ประเภท และด้วยสามารถความผ่องใส
แห่งอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นเจโตปริยญาณอย่างไร ฯ

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยสมาธิยิ่งด้วยจันทะ
และสังฆารอันเป็นประธาน . . . ครั้นแล้วย่อมรู้อย่างนี้ว่า รูปนี้เกิดขึ้นด้วย
โสมนัสสินทรีย์ รูปนี้เกิดขึ้นด้วยโทมนัสสินทรีย์ รูปนี้เกิดขึ้นด้วยอุเบกขินทรีย์
ภิกษุนี้มีจิตอันอบรมแล้วอย่างนั้น บริสุทธิ ผ่องแผ้ว ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อ
เจโตปริยญาณ เธอย่อมกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นด้วยใจของตน
คือ จิตมีราคะก็รู้ว่า จิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะก็รู้ว่า จิตปราศจากราคะ
จิตมีโทสะก็รู้ว่า จิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะก็รู้ว่า จิตปราศจากโทสะ
จิตมีโมหะก็รู้ว่า จิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะก็รู้ว่า จิตปราศจากโมหะ
จิตหตฺถุก็รู้ว่า จิตหตฺถุ หรือจิตฟุ้งซ่านก็รู้ว่า จิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นนหรรคก็รู้ว่า
จิตเป็นนหรรค หรือจิตไม่เป็นนหรรคก็รู้ว่า จิตไม่เป็นนหรรค จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า
ก็รู้ว่า จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่า จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า
จิตเป็นสมาธิก็รู้ว่า จิตเป็นสมาธิ หรือจิตไม่เป็นสมาธิก็รู้ว่า จิตไม่เป็นสมาธิ
จิตหลุดพ้นก็รู้ว่า จิตหลุดพ้น หรือจิตไม่หลุดพ้นก็รู้ว่า จิตไม่หลุดพ้น จิตน้อม
ไปก็รู้ว่า จิตน้อมไป หรือจิตไม่น้อมไปก็รู้ว่า จิตไม่น้อมไป ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการกำหนดจรียา คือ วิญญานหลายอย่าง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
หรืออย่างเดียว ด้วยความแผ่ไปแห่งจิต ๓ ประเภท และด้วยสามารถความ
แผ่ไปแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นเจโตปริยญาณ ฯ

[๒๕๖] ปัญญาในการกำหนดธรรมทั้งหลาย อันเป็นไปตามปัจจัย
ด้วยสามารถความแผ่ไปแห่งกรรมหลายอย่างหรืออย่างเดียว เป็นปุปฺเพนิวาสา-
*นุสสติญาณอย่างไร ฯ

ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยสมาธิยิ่งด้วยฉันทะ
และสังขารอันเป็นประธาน ฯลฯ ครั้นแล้วย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า เมื่อสิ่งนี้มี
สิ่งนี้ก็ย่อมมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น คือ เพราะอริชาเป็นปัจจัย
จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมี
นามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสพายตนะ เพราะสพายตนะเป็นปัจจัยจึงมี
ผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา
เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพ
เป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ ปรีทเว
ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมีด้วยประการ
อย่างนี้ ภิกษุนี้จึงมีจิตอบรมแล้วอย่างนั้น บริสุทธิ ผ่องแผ้ว ย่อมโน้มโน้มจิต
ไปเพื่อปุปฺเพนิวาสานุสสติญาณ เธอย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือ
ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง
สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง
ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัลปเป็นอันมากบ้าง
ตลอดวิวัฏฏกัลปเป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏวิวัฏฏกัลปเป็นอันมากบ้าง ว่าในชาติ
โน้นเราได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น
ได้เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากชาติ
นั้นแล้ว ได้ไปเกิดในภพโน้น แม้อันภพนั้นเราก้ได้มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้
มีผิวพรรณอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ ได้เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนี้ ๆ มีกำหนดอายุ
เพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้มาเกิดในภพนี้ เธอย่อมระลึกถึงชาติก่อน
ได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการกำหนดธรรมอันเป็นไปตามปัจจัย
ด้วยสามารถการแผ่ไปแห่งกรรมหลายอย่างหรืออย่างเดียว เป็นปุปฺเพนิวาสา-
*นุสสติญาณ ฯ

[๒๕๗] ปัญญาในความเห็นรูปเป็นนิमितหลายอย่าง หรืออย่างเดียว
ด้วยสามารถแสงสว่าง เป็นทิพจักขุญาณอย่างไร ฯ

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยสมาธิยิ่งด้วยฉันทะและ
สังขารอันเป็นประธาน ฯลฯ ครั้นแล้วย่อมมนสิการถึงอาโลกสัญญา ตั้งสัญญา
ว่าเป็นกลางวัน มีใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหมุ่นห่อ เจริญจิตให้มิแสงสว่างว่า
กลางวันฉันใด กลางคืนฉันนั้น กลางคืนฉันใด กลางวันฉันนั้น ภิกษุนี้จึงมีจิต
อันอบรมแล้วอย่างนั้น บริสุทธิ ผ่องแผ้ว ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่อยุณในจิต
และอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย เธอย่อมเห็นหมู่สัตว์กำลังจุติ กำลังอุบัติ เลว
ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพจักขุอันบริสุทธิ
ลวงจักษุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านั้นหนอ
ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นมีฉาหาฐิ
ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมีฉาหาฐิ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต
นรก ส่วนสัตว์เหล่านั้นประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียน
พระอริยเจ้า เป็นสัมมาหาฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาหาฐิ เมื่อตายไป
ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เธอย่อมเห็นหมู่สัตว์กำลังจุติ กำลังอุบัติ เลว
ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพจักขุอันบริสุทธิ
ลวงจักษุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความเห็นรูป เป็นนิमितหลายอย่างหรือ
อย่างเดียว ด้วยสามารถแสงสว่าง เป็นทิพจักขุญาณ ฯ

[๒๕๘] ปัญญาในความเป็นผู้มีความชำนาญในอินทรีย์ ๓ ประการ
โดยอาการ ๖๔ เป็นอาสวักขยญาณอย่างไร ฯ

อินทรีย์ ๓ ประการเป็นไฉน คือ อนุญญาตัญญุสสามิตินทรีย์ ๑

อัญญินทรีย์ ๑ อัญญาตาวินทรีย์ ๑ ฯ

อนุญญาตัญญุสสามิตินทรีย์ย่อมถึงฐานะเท่าไร อัญญินทรีย์ย่อมถึงฐานะ
เท่าไร อัญญาตาวินทรีย์ย่อมถึงฐานะเท่าไร ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

อนัญญาตัณญ์สสามิตินทรีย์ย่อมถึงฐานะ ๑ คือ โสดาปัตติมรรค
อัญญินทรีย์ย่อมถึงฐานะ ๖ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามีผล
อนาคามิมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค อัญญาตาวินทรีย์ย่อมถึงฐานะ ๑ คือ
อรหัตตผล ฯ

[๒๕๙] ในขณะที่โสดาปัตติมรรค อนัญญาตัณญ์สสามิตินทรีย์มีสัทธิน-

* ทริยซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร วิริยินทรีย์มีการประคองไว้เป็นบริวาร
สตินทรีย์มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร สมาธินทรีย์มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร ปัญญิน
ทรีย์มีความเห็นเป็นบริวาร มนินทรีย์มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร โสมนัสสินทรีย์
มีความยินดีเป็นบริวาร ชีวิตินทรีย์มีความเป็นอธิบดีในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป
เป็นบริวาร ธรรมทั้งหลายที่เกิดในขณะที่โสดาปัตติมรรค นอกจากรูปซึ่งมีจิตเป็น
สมุฏฐาน เป็นกุศลทั้งหมดนั้นแล ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นธรรมเครื่องนำออก
เป็นธรรมเครื่องให้ถึงความไม่สังสม เป็นโลกุตตระ มินิพพานเป็นอารมณ์
ในขณะที่โสดาปัตติมรรค อนัญญาตัณญ์สสามิตินทรีย์ มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ซึ่งมี
สหชาตธรรมเป็นบริวาร มีธรรมอื่น ๆ เป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร
มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหระต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบ
ด้วยกัน ธรรมเหล่านั้นแลเป็นอาการและเป็นบริวารของอนัญญาตัณญ์สสามิ-

* ดินทรีย์นั้น ฯ

[๒๖๐] ในขณะที่โสดาปัตติผล อัญญินทรีย์มีสัทธินทรีย์ซึ่งมีความน้อมใจ
เชื่อเป็นบริวาร . . . ธรรมทั้งหลายที่เกิดในขณะที่โสดาปัตติผล ทั้งหมดนั้นแลเป็น
อภัยกถุต นอกจากรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ
มินิพพานเป็นอารมณ์ ในขณะที่โสดาปัตติผล อัญญินทรีย์มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ซึ่งมี
สหชาตธรรมเป็นบริวาร . . . ธรรมเหล่านั้นแลเป็นอาการและเป็นบริวารของอัญญิน
ทรีย์นั้น ฯ

[๒๖๑] ในขณะที่สกทาคามิมรรค ฯลฯ ในขณะที่สกทาคามีผล ฯลฯ

ในขณะที่อนาคามิมรรค ฯลฯ ในขณะที่อนาคามีผล ฯลฯ

ในขณะที่อรหัตตมรรค อัญญินทรีย์มีสัทธินทรีย์ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็น
บริวาร ฯลฯ ชีวิตินทรีย์มีความเป็นอธิบดีในความสืบทอดที่กำลังเป็นไปเป็นบริวาร
ธรรมทั้งหลายที่เกิดในขณะที่อรหัตตมรรค นอกจากรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ทั้งหมด
นั้นแลเป็นกุศลล้วนไม่มีอาสวะ เป็นธรรมเครื่องนำออก เป็นธรรมเครื่องให้ถึง
ความไม่สังสม เป็นโลกุตตระ มินิพพานเป็นอารมณ์ ในขณะอรหัตตมรรค
อัญญินทรีย์มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร . . . ธรรมเหล่านั้น
แลเป็นอาการและเป็นบริวารของอัญญินทรีย์นั้น ฯ

[๒๖๒] ในขณะอรหัตตผล อัญญาตาวินทรีย์มีสัทธินทรีย์ ซึ่งมีความ
น้อมใจเชื่อเป็นบริวาร วิริยินทรีย์มีการประคองไว้เป็นบริวาร สตินทรีย์มีความ
ตั้งมั่นเป็นบริวาร สมาธินทรีย์มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร ปัญญินทรีย์มีความเห็น
เป็นบริวาร มนินทรีย์มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร โสมนัสสินทรีย์มีความยินดีเป็น
บริวาร ชีวิตินทรีย์มีความเป็นอธิบดีในการสืบทอด ที่กำลังเป็นไป เป็นบริวารธรรม
ทั้งหลายที่เกิดในขณะอรหัตตผล ทั้งหมดนั้นแลเป็นอภัยกถุตนอกจากรูปที่มีจิต
เป็นสมุฏฐาน ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ มินิพพานเป็นอารมณ์ ในขณะ
อรหัตตผล อัญญาตาวินทรีย์มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร
มีธรรมอื่น ๆ เป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็น
บริวาร เป็นสหระต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันธรรมเหล่านั้นแล
เป็นอาการและเป็นบริวารของอัญญาตาวินทรีย์นั้น อินทรีย์ ๘ หมวดเหล่านี้ รวม
เป็นอาการ ๖๔ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

[๒๖๓] คำว่า อาสวะ ความว่า อาสวะเหล่านั้นเป็นโลภ อาสวะ

เหล่านั้น คือกามาสวะ ภวาสวะ ทิฐุาสวะ อวิชชาสวะ ฯ

อาสวะเหล่านั้นย่อมสิ้นไป ณ ที่ไหน ทิฐุาสวะทั้งสิ้น กามาสวะ
ภวาสวะ อวิชชาสวะ อันเป็นเหตุให้ไปสู่อบาย ย่อมสิ้นไปเพราะโสดาปัตติมรรค
อาสวะเหล่านั้นย่อมสิ้นไปในขณะที่โสดาปัตติมรรคนี้ กามาสวะส่วนหยาบ ๆ ภวาสวะ
อวิชชาสวะ ซึ่งตั้งอยู่ร่วมกันกับกามาสวะนั้น ย่อมสิ้นไปเพราะสกทาคามิมรรค
อาสวะเหล่านั้นย่อมสิ้นไปในขณะที่สกทาคามิมรรคนี้ กามาสวะทั้งสิ้น ภวาสวะ
อวิชชาสวะ ซึ่งตั้งอยู่ร่วมกันกับกามาสวะนั้น ย่อมสิ้นไปเพราะอนาคามิมรรค
อาสวะเหล่านั้นย่อมสิ้นไปในขณะที่อนาคามิมรรคนี้ ภวาสวะ อวิชชาสวะทั้งสิ้น
ย่อมสิ้นไปเพราะอรหัตตมรรค อาสวะเหล่านั้นย่อมสิ้นไปในขณะอรหัตตมรรคนี้ ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรกว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรกว่ารู้ชัด
เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความเป็นผู้มีความชำนาญ ในอินทรีย์

๓ ประการ โดยอาการ ๖๔ เป็นอัสวักขยญาณ ฯ

[๒๖๔] ปัญญาในความกำหนดรู้ เป็นทุกขญาณ ปัญญาในความละ เป็นสมุทยญาณ ปัญญาในความทำให้แจ้ง เป็นนิโรธญาณ ปัญญาในความเจริญ เป็นมรรคญาณ อย่างไร ฯ

สภาพบีบคั้น สภาพเดือดร้อน สภาพปัจจัยปรุงแต่ง สภาพแปรปรวน สภาพที่ควรกำหนดรู้แห่งทุกข์ สภาพที่ประมวลมา สภาพเป็นเหตุ สภาพที่เกี่ยวข้อง สภาพพัวพัน สภาพที่ควรละแห่งสมุทัย สภาพที่สลัดออก สภาพที่สูงส่ง สภาพอันปัจจัยไม่ปรุงแต่ง สภาพเป็นอมตะ สภาพที่ควรทำให้แจ้งแห่งนิโรธ สภาพที่นำออก สภาพที่เป็นเหตุ สภาพที่เห็น สภาพที่เป็นอธิบดี สภาพที่ควรเจริญแห่งมรรค ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในความกำหนด เป็นทุกขญาณ ปัญญาในความละ เป็นสมุทยญาณ ปัญญาในความทำให้แจ้ง เป็นนิโรธญาณ ปัญญาในความเจริญเป็นมรรคญาณ ฯ

[๒๖๕] ทุกขญาณ ทุกขสมุทยญาณ ทุกขนิโรธญาณ ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทาญาณ อย่างไร ญาณของท่านผู้มีความพร้อมเพรียงด้วยมรรคนี้ เป็นทุกข-
*ญาณ ทุกขสมุทยญาณ ทุกขนิโรธญาณ ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติปทาญาณ ฯ

[๒๖๖] ในญาณเหล่านั้น ทุกขญาณเป็นโชน ฯ

ความรู้ทั่ว ความรู้ชัด ความเลือกเฟ้น ความค้นคว้า ความสอดส่องธรรม ความกำหนดดี ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ความเป็นบัณฑิต ความเป็นผู้ฉลาด ความเป็นผู้ละเอียด ความแจ่มแจ้ง ความคิด ความพิจารณา ปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน ปัญญาอันทำลายกิเลส ปัญญาอันนำไปรอบ ความเห็นแจ้ง ความรู้ทั่วพร้อม ปัญญาตั้งปะกึก ปัญญาเป็นใหญ่ ปัญญาเป็นกำลัง ปัญญาตั้งศาดรา ปัญญาตั้งปราสาท ปัญญาเป็นแสงสว่าง ปัญญาเป็นรัศมี ปัญญารุ่งเรือง ปัญญาตั้งรัตนะ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิวที่ปรารภทุกข เกิดขึ้น นี้ท่านกล่าวว่า ทุกขญาณ ฯ

[๒๖๗] ขลข ปรารภทุกขสมุทัย ขลข ปรารภทุกขนิโรธ ขลข ความรู้ทั่ว ความรู้ชัด ขลข ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิว ที่ปรารภทุกขนิโรธ คามินีปฏิบัติทาเกิดขึ้น นี้ท่านกล่าวว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติปทาญาณ ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ทุกขญาณ ทุกขสมุทยญาณ ทุกขนิโรธญาณ ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติปทาญาณ ฯ

[๒๖๘] อรรถปฏิสัมภิทาญาณ ธรรมปฏิสัมภิทาญาณ นิรุตติปฏิสัมภิทา-

*ญาณ ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ อย่างไร ฯ

ญาณในอรรถ เป็นอรรถปฏิสัมภิทา ญาณในธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภิทา ญาณในนิรุตติ เป็นนิรุตติปฏิสัมภิทา ญาณในปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ปัญญาในความต่างแห่งอรรถ เป็นอรรถปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความต่าง-
*แห่งธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความต่างแห่งนิรุตติ เป็นนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความต่างแห่งปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความกำหนดอรรถ เป็นอรรถปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความกำหนดธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความกำหนดนิรุตติ เป็นนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความกำหนดปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความหมายอรรถ เป็นอรรถปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความหมายธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความหมายนิรุตติ เป็นนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความหมายปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความเข้าไปหมายอรรถ เป็นอรรถปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความเข้าไปหมายธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความเข้าไปหมายนิรุตติ เป็นนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความเข้าไปหมายปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในประเภทแห่งอรรถ เป็นอรรถ-

*ปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในประเภทแห่งธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในประเภทแห่งนิรุตติ เป็นนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในประเภทแห่งปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความกระจำแห่งอรรถ เป็นอรรถปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความกระจำแห่งธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภิทา-

*ญาณ ปัญญาในความ กระจำแห่งนิรุตติ เป็นนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในความ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
กระจำแห่งปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภีทาทญาณ ปัญญาในความรุ่งเรืองแห่งอรรถ
เป็นอรรถปฏิสัมภีทาทญาณ ปัญญาในความรุ่งเรืองแห่งธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภีทา-
*ญาณ ปัญญาในความรุ่งเรืองแห่งนิริติ เป็นนิริติปฏิสัมภีทาทญาณ ปัญญาในความ
รุ่งเรืองแห่งปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภีทาทญาณ ปัญญาในความประกาศอรรถ
เป็นอรรถปฏิสัมภีทาทญาณ ปัญญาในความประกาศธรรม เป็นธรรมปฏิสัมภีทาทญาณ
ปัญญาในความประกาศนิริติ เป็นนิริติปฏิสัมภีทาทญาณ ปัญญาในความประกาศ
ปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภีทาทญาณ ฯ

ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด
เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าววว่า อรรถปฏิสัมภีทาทญาณ ธรรมปฏิสัมภีทาทญาณ นิริติ
ปฏิสัมภีทาทญาณ ปฏิภาณปฏิสัมภีทาทญาณ ฯ

[๒๖๙] อินทริยปโรปริยัตตญาณของพระตถาคตเป็นไฉน ฯ

ในอินทริยปโรปริยัตตญาณนี้ พระตถาคตย่อมทรงเห็นสัตว์ทั้งหลาย
ผู้มีกิเลสฐลีน้อยในปัญญาจักษุ มีกิเลสฐลีนอกในปัญญาจักษุ มีอินทริย์แก่กล้า
มีอินทริย์อ่อน มีอาการดี มีอาการชั่ว พึงให้รู้แจ้งได้โดยง่าย พึงให้รู้แจ้งได้โดยยาก
บางพวกมีปกติเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย บางพวกมิได้เห็นปรโลก
และโทษโดยความเป็นภัย ฯ

[๒๗๐] คำว่า มีกิเลสฐลีน้อยในปัญญาจักษุ มีกิเลสฐลีนอกในปัญญา
จักษุ ความว่า บุคคลผู้มีศรัทธา เป็นคนมีกิเลสฐลีน้อยในปัญญาจักษุ บุคคล
ผู้ไม่มีศรัทธา เป็นคนมีกิเลสฐลีนอกในปัญญาจักษุ บุคคลผู้ปราศจากความเพียร
เป็นคนมีกิเลสฐลีน้อยในปัญญาจักษุ บุคคลผู้เกียจคร้าน เป็นคนมีกิเลสฐลีนอก
ในปัญญาจักษุ บุคคลผู้มีสติตั้งมั่น เป็นคนมีกิเลสฐลีน้อยในปัญญาจักษุ บุคคลผู้มี
สติหลงลืม เป็นคนมีกิเลสฐลีนอกในปัญญาจักษุ บุคคลผู้มีจิตตั้งมั่น เป็นคนมี
กิเลสฐลีน้อยในปัญญาจักษุ บุคคลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่นเป็นคนมีกิเลสฐลีนอกในปัญญา
จักษุ บุคคลผู้มีปัญญา เป็นคนมีกิเลสฐลีน้อยในปัญญาจักษุ บุคคลผู้มีปัญญาทรม
เป็นคนมีกิเลสฐลีนอกในปัญญาจักษุ ฯ

[๒๗๑] คำว่า มีอินทริย์แก่กล้า มีอินทริย์อ่อน ความว่าบุคคลผู้มีศรัทธา
เป็นคนมีอินทริย์แก่กล้า บุคคลผู้ไม่มีศรัทธาเป็นคนมีอินทริย์อ่อน . . . บุคคลผู้มี
ปัญญา เป็นคนมีอินทริย์แก่กล้า บุคคลผู้มีปัญญาทรม เป็นคนมีอินทริย์อ่อน ฯ

[๒๗๒] คำว่า มีอาการดี มีอาการชั่ว ความว่า บุคคลผู้มีศรัทธา
เป็นคนมีอาการดี บุคคลผู้ไม่มีศรัทธาเป็นคนมีอาการชั่ว . . . บุคคลผู้มีปัญญา
เป็นคนมีอาการดี บุคคลผู้มีปัญญาทรม เป็นคนมีอาการชั่ว ฯ

[๒๗๓] คำว่า พึงให้รู้แจ้งได้โดยง่าย พึงให้รู้แจ้งได้โดยยาก ความว่า
บุคคลผู้มีศรัทธา เป็นคนพึงให้รู้แจ้งได้โดยง่าย บุคคลผู้ไม่มีศรัทธา เป็นคนพึง
ให้รู้แจ้งได้โดยยาก บุคคลผู้มีปัญญา เป็นคนพึงให้รู้แจ้งได้โดยง่าย บุคคลผู้มี
ปัญญาทรม เป็นคนพึงให้รู้แจ้งได้โดยยาก ฯ

[๒๗๔] คำว่า บางพวกมีปกติเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย
บางพวกมิได้เห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย ความว่า บุคคลผู้มีศรัทธา
เป็นคนมีปกติเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย บุคคลผู้ไม่มีศรัทธา เป็นคน
มิได้เห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย บุคคลผู้มีปัญญา เป็นคนมีปกติเห็น
ปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย บุคคลผู้มีปัญญาทรม เป็นคนมิได้เห็นปรโลก
และโทษโดยความเป็นภัย ฯ

[๒๗๕] ชื่อว่าโลก คือ ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก โลกคือภพวัชชี
โลกคือสมภพวัชชี โลกคือภพสมภตติ โลกคือสมภพสมภตติ โลก ๑ คือสัตว์ทั้งปวง
ดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร โลก ๒ คือ นามและรูป โลก ๓ คือเวทนา ๓ โลก ๔
คืออาหาร ๔ โลก ๕ คือ อุปาทานขันธ ๕ โลก ๖ คือ อายตนะภายใน ๖
โลก ๗ คือ ภูมิเป็นที่ตั้งวิญญาน ๗ โลก ๘ คือ โลกธรรม ๘ โลก ๙ คือ
ภพเป็นที่อาศัยอยู่ของสัตว์ ๙ โลก ๑๐ คือ อายตนะ ๑๐ โลก ๑๒ คือ
อายตนะ ๑๒ โลก ๑๔ คือ ธาตุ ๑๔ ฯ

[๒๗๖] ชื่อว่าโทษ คือ กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง อภิสังขารทั้งปวง
กรรมอันเป็นเหตุให้สัตว์ไปสู่ภพทั้งปวง เป็นโทษ ความสำคัญในโลกนี้และโทษนี้
ว่าเป็นภัยอันแรงกล้า ปรากฏแล้วด้วยประการดังนี้ เหมือนความสำคัญในศัตรู
ผู้เจียดบเข้ามจะฆ่าจะนั้น พระตถาคตย่อมทรงรู้ ทรงเห็น ทรงทราบชัด ทรงแทง
ตลอดซึ่งอินทริย์ ๕ ประการนี้ ด้วยอาการ ๕๐ นี้ นี้เป็นอินทริยปโรปริยัตตญาณ
ของพระตถาคต ฯ

[๒๗๗] ญาณในฉันทะเป็นที่มานอน และกิเลสอันนอนเนื่องแห่งสัตว์
ทั้งหลาย ของพระตถาคต เป็นไฉน ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค

ในญาณนี้ พระตถาคตย่อมทรงทราบฉันทะเป็นที่มานอน กิเลสอันนอน
เนื่อง จริต อริมุตี ของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมทรงทราบชัดภัพพสัตว์และอภัพพสัตว์ ฯ

[๒๓๘] ก็ฉันทะเป็นที่มานอนของสัตว์ทั้งหลายเป็นไฉน ฯ

สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้อาศัยที่รู้ในภพก็มี อาศัยที่รู้ในความปราศจากภพก็มี
ดังนั้น โลกเที่ยงบ้าง โลกไม่เที่ยงบ้าง โลกมีที่สุดบ้าง โลกไม่มีที่สุดบ้าง
ชีพอันนั้น สรรพก็อันนั้นบ้าง ชีพเป็นอื่น สรรพก็เป็นอื่นบ้าง สัตว์เบื้องหน้า
แต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกบ้าง สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมไม่เป็นอีกบ้าง สัตว์
เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็มี ย่อม ไม่เป็นอีกก็มีบ้าง สัตว์เบื้องหน้าแต่ตาย
แล้วย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อม ไม่เป็นอีกก็หามิได้บ้าง บุคคลไม่ข้องแวะส่วนที่สุด
ทั้งสองนี้เสียแล้ว เป็นอันได้ขึ้นต้อนสมควร ในธรรมทั้งหลายอันอาศัยกันคือ
ความมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯ

อนึ่ง พระตถาคตย่อมทรงทราบบุคคลผู้เสพงาม ด้วยยถาภูตญาณ คือ
ทรงทราบบุคคลผู้เสพงามว่า บุคคลนี้เป็นผู้หนักในงาม มีงามเป็นที่อาศัย น้อมใจ
ไปในงาม ทรงทราบบุคคลผู้เสพเนกขัมมะว่า บุคคลนี้เป็นผู้หนักในเนกขัมมะ
มีเนกขัมมะเป็นที่อาศัย น้อมใจไปในเนกขัมมะ ทรงทราบบุคคลผู้เสพพยาบาลว่า
บุคคลนี้เป็นผู้หนักในพยาบาล มีพยาบาลเป็นที่อาศัย น้อมใจไปในพยาบาล
ทรงทราบบุคคลผู้เสพความไม่พยาบาลว่า บุคคลนี้เป็นผู้หนักในความไม่พยาบาล
มีความไม่พยาบาลเป็นที่อาศัย น้อมใจไปในความไม่พยาบาล ทรงทราบบุคคล
ผู้เสพถิ่นมัทธะว่า บุคคลนี้เป็นผู้หนักในถิ่นมัทธะ มีถิ่นมัทธะเป็นที่อาศัย
น้อมใจไปในถิ่นมัทธะ ทรงทราบบุคคลผู้เสพอาโลกสัญญาว่า บุคคลนี้เป็นผู้หนัก
ในอาโลกสัญญา มีอาโลกสัญญาเป็นที่อาศัย น้อมใจไปในอาโลกสัญญา ฯ

[๒๓๙] ก็กิเลสอันนอนเนื่องของสัตว์ทั้งหลายเป็นไฉน ฯ

กิเลสอันนอนเนื่องของสัตว์ทั้งหลาย คือ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย
มานานุสัย ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย ภวราคานุสัย อวิชขานุสัย กามราคานุสัย
ของหมู่สัตว์ ย่อมนอนเนื่องในอารมณ์อันเป็นที่รักที่ยินดีในโลก ปฏิฆานุสัย
ของหมู่สัตว์ ย่อมนอนเนื่องในอารมณ์อัน ไม่เป็นที่รักที่ยินดีในโลก อวิชชาตก
ไปตามในธรรมสองประการนี้ ดังนี้ มานะ ทิฐิ และวิจิกิจฉา ซึ่งตั้งอยู่ร่วมกัน
กับอวิชชา นั้น ก็พึงเห็นดังนั้น นี่เป็นกิเลสอันนอนเนื่องของสัตว์ทั้งหลาย ฯ

[๒๔๐] ก็จริตของสัตว์ทั้งหลายเป็นไฉน ปุญญาภิสังขาร อปุญญา
ภิสังขาร อนธมาภิสังขาร เป็นภูมिन้อยก็ตาม เป็นภูมิมากก็ตาม นี่เป็นจริต
ของสัตว์ทั้งหลาย ฯ

[๒๔๑] ก็อริมุตีของสัตว์ทั้งหลายเป็นไฉน สัตว์ทั้งหลายมีอริมุตีเลวก็มี
มีอริมุตีประณีตก็มี สัตว์ทั้งหลายผู้มีอริมุตีเลว ย่อมสมาคมคบหาเข้านั่งใกล้
กะสัตว์ผู้มีอริมุตีเลวเหมือนกัน สัตว์ทั้งหลายผู้มีอริมุตีประณีต ย่อมสมาคมคบหา
เข้านั่งใกล้กะสัตว์ผู้มีอริมุตีประณีตเหมือนกัน แม้ในอดีตกาล สัตว์ทั้งหลายผู้มี
อริมุตีเลว ก็สมาคมคบหาเข้านั่งใกล้กะสัตว์ผู้มีอริมุตีเลวเหมือนกัน สัตว์ทั้งหลาย
ผู้มีอริมุตีประณีต ก็สมาคมคบหาเข้านั่งใกล้กะสัตว์ผู้มีอริมุตีประณีตเหมือนกัน
แม้ในอนาคตกาล สัตว์ทั้งหลายผู้มีอริมุตีเลว ก็จักสมาคมคบหาเข้านั่งใกล้กะสัตว์
ผู้มีอริมุตีเหมือนกัน สัตว์ทั้งหลายผู้มีอริมุตีประณีต ก็จักสมาคมคบหาเข้านั่งใกล้
กะสัตว์ ผู้มีอริมุตีประณีตเหมือนกัน นี่เป็นอริมุตีของสัตว์ทั้งหลาย ฯ

[๒๔๒] อภัพพสัตว์เป็นไฉน สัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยธรรม
เป็นเครื่องกัน คือ กรรม กิเลส วิวาท เป็นผู้ไม่มีศรัทธาไม่มีฉันทะ มี
ปัญหาทรม ไม่อาจย่างเข้าสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลาย เหล่านี้
เป็นอภัพพสัตว์ ฯ

[๒๔๓] ภัพพสัตว์เป็นไฉน สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม
เป็นเครื่องกัน คือ กรรม กิเลส วิวาท เป็นผู้ไม่มีศรัทธา มีฉันทะ มีปัญญา
อาจย่างเข้าสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลาย เหล่านี้เป็นภัพพสัตว์ นี่เป็นญาณ
ในฉันทะเป็นที่มานอน และกิเลสอันนอนเนื่องแห่งสัตว์ทั้งหลาย ของ
พระตถาคต ฯ

[๒๔๔] ยมกปาฏิหาริยญาณของพระตถาคตเป็นไฉน ฯ

ในญาณนี้ พระตถาคตย่อมทรงทำยมกปาฏิหาริย์ ไม่สาธารณะด้วยหมู่
พระสาวก คือ ท่อไฟพุ่งออกจากพระกายเบื้องบน สายน้ำพุ่งออกจากพระกาย
เบื้องล่าง ท่อไฟพุ่งออกจากพระกายเบื้องล่าง สายน้ำพุ่งออกจากพระกายเบื้องบน
ท่อไฟพุ่งออกจากพระกายเบื้องหน้า สายน้ำพุ่งออกจากพระกายเบื้องหลัง ท่อไฟพุ่ง
ออกจากพระกายเบื้องหลัง สายน้ำพุ่งออกจากพระกายเบื้องหน้า ท่อไฟพุ่งออกจาก
พระเนตรเบื้องขวา สายน้ำพุ่งออกจากพระเนตรเบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจาก

พระเนตรเบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออกจากพระเนตรเบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากช่อง
พระกรรมเบื้องขวา สายน้ำพุ่งออกจากช่องพระกรรมเบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจาก
ช่องพระกรรมเบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออกจากช่องพระกรรมเบื้องขวา ท่อไฟพุ่ง
ออกจากช่องพระนาสิกเบื้องขวา สายน้ำพุ่งออกจากช่องพระนาสิกเบื้องซ้าย
ท่อไฟพุ่งออกจากช่องพระนาสิกเบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออกจากช่องพระนาสิก
เบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากช่องพระอังสาเบื้องขวา สายน้ำพุ่งออกจากช่องพระ
อังสาเบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจากช่องพระอังสาเบื้องซ้าย สายน้ำพุ่ง
ออกจากช่องพระอังสาเบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากพระหัตถ์เบื้องขวา สายน้ำ
พุ่งออกจากพระหัตถ์เบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจากพระหัตถ์เบื้องซ้าย สายน้ำ
พุ่งออกจากพระหัตถ์เบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากพระปัสเบื้องขวา สายน้ำพุ่งออก
จากพระปัสเบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจากพระปัสเบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออก
จากพระปัสเบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากพระบาทเบื้องขวา สายน้ำพุ่งออก
จากพระบาทเบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจากพระบาทเบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออกจาก
พระบาทเบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากพระองคุลี สายน้ำพุ่งออกจากพระองคุลี
ท่อไฟพุ่งออกจากพระองคุลี สายน้ำพุ่งออกจากพระองคุลี ท่อไฟพุ่งออก
จากพระโถมาเส้นหนึ่ง ๆ สายน้ำพุ่งออกจากพระโถมาเส้นหนึ่ง ๆ ท่อไฟพุ่งออก
จากขมพระโถมา สายน้ำพุ่งออกจากขมพระโถมา (พระรัศมีแผ่ชานออกจาก
พระสร้อยกายด้วยสามารณ) แห่งวรรณ ๖ คือ สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว
สีเสด สีเลื่อมประภัสสร พระผู้มีพระภาคเสด็จจรงกรม พระพทธนิตตประตบยีน
ประตบนัง หรือทรงไสยาสน พระผู้มีพระภาคประตบยีน พระพทธนิตตเสด็จ
จรงกรม ประตบนังหรือทรงไสยาสน พระผู้มีพระภาคประตบนัง พระพทธนิตต
เสด็จจรงกรม ประตบยีน หรือทรงไสยาสน พระผู้มีพระภาคทรงไสยาสน
พระพทธนิตตเสด็จจรงกรม ประตบยีน หรือประตบนัง พระผู้มีพระภาคเสด็จจรงกรม
ประตบนัง หรือทรงไสยาสน พระพทธนิตตประตบยีน พระผู้มีพระภาคเสด็จ
จรงกรม ประตบยีน หรือทรงไสยาสน พระพทธนิตตประตบนัง พระผู้มีพระภาค
ประตบยีน ประตบนังหรือเสด็จจรงกรม พระพทธนิตตทรงไสยาสน นี่เป็นนยมก-

[๒๘๕] มหากรณาสมาปตติญาณของพระตถาคตเป็นไฉน ฯ

* สันนิบาตมีความผิดคืออริชชาปิดกันไว้ ถูกใส่เข้าไปยังกรีกเลส ใครอื่นนอกจากเรา จะแสดงธรรมเป็นแสงสว่างแก่โลกสันนิบาตนั้น เป็นไม่มี . . . โลกสันนิบาตตกอยู่ในอำนาจอริชชา เป็นผู้มืด อันอริชชาห้ามเอาไว้ ยงตั้งเส้นด้าย พันกันเป็นกลุ่มก้อน นุ่งนั่งตั้งหม้ายปล้อง หม้ายมุงกระต่าย ไม่ล่วงพ้นสงสาร คือ อบาย ทคติและวินิบาต . . . โลกสันนิบาตถูกอริชชามีโทษเป็นพิษแห่งติดอยู่แล้ว มีกิเลสเป็นโทษ . . . โลกสันนิบาตรกซัฏด้วยระคะโทสะและโมหะ ใครอื่นนอกจากเรา ผู้จะช่วยสาวรกซัฏให้แก่โลกสันนิบาตนั้น เป็นไม่มี . . . โลกสันนิบาตถูกกองตัณหาสวมไว้ . . . โลกสันนิบาตถูกขायัตถมหาคอบไว้ . . . โลกสันนิบาตถูกกระแสนตัณหาคัดไป . . . โลกสันนิบาตถูกตัณหาคือเครื่องคล้องไว้ . . . โลกสันนิบาตชานไปเพราะตัณหาเสีย . . . โลกสันนิบาตเดือดร้อนด้วยความเดือดร้อนเพราะตัณหา . . . โลกสันนิบาตร่าร้อนด้วยความร่าร้อนเพราะตัณหา . . . โลกสันนิบาตถูกกองทิวีสวมไว้ . . . โลกสันนิบาตถูกขायัตถิรคอบไว้ . . . โลกสันนิบาตถูกกระแสนทิวีพัดไป . . . โลกสันนิบาตถูกทิวีคือเครื่องคล้อง คล้องไว้ . . . โลกสันนิบาตชานไปเพราะทิกขานเสีย . . . โลกสันนิบาตเดือดร้อนด้วยความเดือดร้อนเพราะทิกขี . . . โลก-

Page 57

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค

ถูกตัดหาซัดไป โลกสันนิวาสถูกกำแพงคือขราแวงล้อมไว้ . . . โลกสันนิวาสถูกบ่วงมัจจุลล้อมไว้ . . . โลกสันนิวาสถูกผูกไว้ด้วยเครื่องผูกเป็นอันมาก คือ เครื่องผูกคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิ กิเลส ทุจริต ใครอื่น

นอกจากเราผู้จะช่วยแก้เครื่องผูกให้แก่โลกสันนิวาสนั้น เป็นไม่มี . . . โลก-
 * สันนิวาสเดินไปตามทางแคบมาก ใครอื่นนอกจากเราผู้จะช่วยชี้ทางสว่างให้แก่ โลกสันนิวาสนั้น เป็นไม่มี . . . โลกสันนิวาสถูกความกังวลเป็นอันมากพัวพันไว้ ใครอื่นนอกจากเราผู้จะช่วยตัดความกังวลให้แก่โลกสันนิวาสนั้น เป็นไม่มี . . . โลกสันนิวาสตกลงไปในแหวนใหญ่ ใครอื่นนอกจากเราผู้จะช่วยจุดโลกสันนิวาสนั้น ให้ขึ้นพ้นจากแหวน เป็นไม่มี . . . โลกสันนิวาสเดินทางก้นดารามาก ใครอื่นนอกจาก เราผู้จะช่วยให้โลกสันนิวาสนั้นข้ามพ้นทางก้นดาราได้ เป็นไม่มี . . . โลกสันนิวาส เดินทางไปในสังสารวัฏใหญ่ ใครอื่นนอกจากเราผู้จะช่วยให้โลกสันนิวาสนั้นพ้น จากสังสารวัฏได้ เป็นไม่มี . . . โลกสันนิวาสกลิ้งเกลือกอยู่ในหล่มใหญ่ ใครอื่น นอกจากเราผู้จะช่วยจุดโลกสันนิวาสนั้น ให้พ้นจากหล่มได้ เป็นไม่มี . . . โลกสันนิวาสร้อนอยู่บนเครื่องร้อนเป็นอันมากถูกไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟ คือโมหะ ขาติ ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทกซ์ โทมณัส อปายาส

ครอบงำไว้ ใครอื่นนอกจากเราผู้จะช่วยดับไฟเหล่านั้นให้แก่โลกสันนิวาสนั้น ได้ เป็นไม่มี . . . โลกสันนิวาสทรนทราย เตือนร้อนเป็นนิตย์ ไม่มีอะไรต้านทาน ต้องรับอาชญา ต้องทำตามอาชญา . . . โลกสันนิวาสถูกผูกด้วยเครื่องผูกในวิภวภูมิจึงหยาบที่ตะแลงแกง ใครอื่นนอกจากเราผู้จะช่วยโลกสันนิวาสนั้นให้หลุดพ้นได้ เป็นไม่มี . . . โลกสันนิวาสไม่มีที่พึ่ง ควรได้รับความกรุณาอย่างยิ่ง ใครอื่นนอกจาก เราผู้จะช่วยต้านทานให้แก่โลกสันนิวาสนั้น เป็นไม่มี . . . โลกสันนิวาสถูกทุกข์ เสียบแทงบีบคั้นมานาน . . . โลกสันนิวาสติดใจระหยาบอยู่เป็นนิตย์ . . . โลก สันนิวาสเป็นโลกบอด ไม่มีจักขุ . . . โลกสันนิวาสมั่นยืนตาเลื่อมไป ไม่มีผู้นำ . . . โลกสันนิวาสเล่นไปสูทางผิด หลงทางแล้ว ใครอื่นนอกจากเราผู้จะช่วยพาโลก สันนิวาสนั้นมาสู่ทางอริยะ เป็นไม่มี . . . โลกสันนิวาสเล่นไปสูห้วงโมหะ ใครอื่นนอกจากเราผู้จะช่วยจุดโลกสันนิวาสนั้นให้ขึ้นจากห้วงโมหะ เป็นไม่มี . . . โลกสันนิวาสถูกทิว ๒ อย่างกลุ้มรม . . . โลกสันนิวาสปฏิบัติผิดด้วยทุจริต ๓ อย่าง . . . โลกสันนิวาสเต็มไปด้วยกิเลสเครื่องประกอบ ถูกกิเลสเครื่องประกอบ ๔ อย่าง ประกอบไว้ . . . โลกสันนิวาสถูกกิเลสเครื่องร้อยกรอง ๔ อย่างร้อยไว้ . . . โลกสันนิวาสถือมั่นด้วยอุปาทาน ๔ . . . โลกสันนิวาสขึ้นสุดติ ๕ . . . โลกสันนิวาส กำหนดอยู่ด้วยกามคุณ ๕ . . . โลกสันนิวาสถูกนิรณ ๕ ทัพบไว้ . . . โลกสันนิวาสรวิวาท กันอยู่ด้วยมูลเหตุวิวาท ๖ อย่าง . . . โลกสันนิวาสกำหนดอยู่ด้วยกองตัดหา ๖ . . . โลกสันนิวาสถูกทิว ๖ กลุ้มรมแล้ว . . . โลกสันนิวาสขานไปเพราะอนุสัย ๗ . . . โลกสันนิวาสถูกสังโยชน ๗ เกี่ยวคล้องไว้ . . . โลกสันนิวาสฟูขึ้นเพราะมานะ ๗ . . . โลกสันนิวาสเรียนอยู่เพราะโลกธรรม ๘ . . . โลกสันนิวาสเป็นผู้ตั้งลงเพราะ มัจฉัตตะ ๘ . . . โลกสันนิวาสประทุษร้ายกันเพราะบุรุษโทษ ๘ . . . โลกสันนิวาส มุ่งร้ายกันเพราะอาฆาตวัตถุ ๙ . . . โลกสันนิวาสปองขึ้นเพราะมานะ ๙ อย่าง . . . โลกสันนิวาสกำหนดอยู่เพราะธรรมอันมีตัดหาเป็นมูล ๙ . . . โลกสันนิวาสมอม เคร่าหมองเพราะกิเลสวัตถุ ๑๐ . . . โลกสันนิวาสมุ่งร้ายกันเพราะอาฆาตวัตถุ ๑๐ . . . โลกสันนิวาสประกอบด้วยอุกตกรรมบถ ๑๐ . . . โลกสันนิวาสถูกสังโยชน ๑๐ เกี่ยวคล้องไว้ . . . โลกสันนิวาสเป็นผู้ตั้งลงเพราะมัจฉัตตะ ๑๐ . . . โลกสันนิวาส ประกอบด้วยมัจฉาทิฐิมิวัตถุ ๑๐ . . . โลกสันนิวาสประกอบด้วยสักกายทิฐิมิวัตถุ ๑๐ . . . โลกสันนิวาสต้องเน้นซ้ำเพราะตัดหาเครื่องให้เน้นซ้ำ ๑๐๘ พระผู้มีพระภาค

ทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงพิจารณาเห็นว่า โลกสันนิวาสถูกทิว ๖๒ กลุ้มรม จึงทรงแผ่พระมหากรุณาไปให้หมู่มสัตว์ว่า ส่วนเราเป็นผู้ข้ามได้แล้ว แต่สัตว์โลก ยังข้ามไม่ได้ ส่วนเราเป็นผู้พ้นไปแล้ว แต่สัตว์โลกยังไม่พ้นไป ส่วนเราทราบมาแล้ว แต่สัตว์โลกยังไม่ทราบมาแล้ว แต่สัตว์โลกยังไม่เบาใจ ส่วนเราเป็นผู้ดับรอบแล้ว แต่สัตว์โลกยังไม่ดับรอบ ก็เราเป็นผู้ข้ามได้แล้ว จะช่วยให้สัตว์โลกข้ามได้ด้วย เราเป็นผู้พ้นไปแล้ว จะช่วยให้สัตว์โลกพ้นไปด้วย เราทราบมาแล้ว จะช่วยให้ สัตว์โลกทราบมาแล้ว เราเป็นผู้สงบแล้ว จะช่วยให้สัตว์โลกสงบด้วย เราเป็นผู้เบาใจแล้ว จะช่วยให้สัตว์โลกเบาใจด้วย เราเป็นผู้ดับรอบแล้ว จะช่วย ให้สัตว์โลกดับรอบด้วย พระผู้มีพระภาคทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงพิจารณาเห็นดังนี้ จึงทรงแผ่พระมหากรุณาไปในหมู่มสัตว์ นี่เป็นมหากรุณาสมาปตติญาณของ พระตถาคต ฯ

[๒๔๖] สัพพัญญุตญาณของพระตถาคตเป็นไฉน ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค

ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะอรรถว่า รู้สังขตธรรมและอสังขตธรรม
ทั้งปวง มิได้มีส่วนเหลือ ชื่อว่าอนาวรณญาณ เพราะอรรถว่า ในญาณนั้นไม่มี
เครื่องกั้น ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะอรรถว่า รู้ธรรมส่วนอนาคตทั้งหมด . . .
รู้ธรรมส่วนอดีตทั้งหมด . . . รู้ธรรมส่วนปัจจุบันทั้งหมด . . . รู้จักและรูปทั้งหมดว่า
อย่างนี้ . . . รู้หูและเสียง ฯลฯ จมูกและกลิ่น ลิ้นและรส กายและโผฏฐัพพะ
ใจและธรรมารมณ์ทั้งหมดว่าอย่างนี้ ชื่อว่าอนาวรณญาณ เพราะอรรถว่า ในญาณ
นั้นไม่มีเครื่องกั้น ฯ

[๒๔๗] ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะอรรถว่า รู้สภาพไม่เที่ยง สภาพ
เป็นทุกข์ สภาพเป็นอนัตตา ตลอดทั้งหมด ชื่อว่าอนาวรณญาณ เพราะอรรถว่า
ในญาณนั้นไม่มีเครื่องกั้น . . . รู้สภาพไม่เที่ยง สภาพเป็นทุกข์ สภาพเป็นอนัตตา
แห่งรูป ตลอดทั้งหมด . . . รู้สภาพไม่เที่ยง สภาพเป็นทุกข์ สภาพเป็นอนัตตา
แห่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตลอดทั้งหมด . . . รู้สภาพไม่เที่ยง สภาพ
เป็นทุกข์ สภาพเป็นอนัตตาแห่งจักขุ ฯลฯ แห่งขารและมรรณะ ตลอดทั้งหมด
ชื่อว่าอนาวรณญาณ เพราะอรรถว่า ในญาณนั้น ไม่มีเครื่องกั้น ฯ

[๒๔๘] ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะอรรถว่า รู้สภาพธรรมที่ควรรู้อย่าง
ด้วยอภิญญาทั้งหมด ชื่อว่าอนาวรณญาณ เพราะอรรถว่า ในญาณนั้น ไม่มีเครื่องกั้น
. . . รู้สภาพที่ควรกำหนดรู้ด้วยปริญา . . . รู้สภาพที่ควรละด้วยปหานะ . . . รู้สภาพ
ที่ควรเจริญด้วยภาวนา . . . รู้สภาพที่ควรทำให้แจ้งด้วยสัจฉิกิริยาตลอดทั้งหมด . . . รู้
สภาพที่เป็นกองแห่งขันธ์ตลอดทั้งหมด . . . รู้สภาพที่ทรงไว้แห่งธาตุตลอดทั้งหมด
. . . รู้สภาพที่เป็นที่ต่อแห่งอายตนะตลอดทั้งหมด . . . รู้สภาพที่ปัจจัยปรุงแต่ง
แห่งสังขตธรรมตลอดทั้งหมด . . . รู้สภาพที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่งแห่งอสังขตธรรมตลอด
ทั้งหมด ชื่อว่าอนาวรณญาณ เพราะอรรถว่า ในญาณนั้น ไม่มีเครื่องกั้น ฯ

[๒๔๙] ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะอรรถว่า รู้คุณธรรมตลอดทั้งหมด
ชื่อว่าอนาวรณญาณ เพราะอรรถว่า ในญาณนั้น ไม่มีเครื่องกั้น . . . รู้คุณธรรม
อภัยกัตถธรรม กามาวจรธรรม รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม โลกุตตรธรรม
ตลอดทั้งหมด . . . รู้สภาพที่ทนได้ยากแห่งทุกข์ สภาพเป็นเหตุเกิดแห่งสมุทัย
สภาพเป็นที่ยดับแห่งนิโรธ สภาพเป็นทางแห่งมรรค ตลอดทั้งหมด ชื่อว่า
อนาวรณญาณ เพราะอรรถว่า ในญาณนั้น ไม่มีเครื่องกั้น ฯ

[๒๕๐] ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะอรรถว่า รู้สภาพปัญญาอัน
แตกจានดีในอรรถแห่งอรรถปฏิสัมภีทา ตลอดทั้งหมด ฯลฯ รู้สภาพปัญญา
อันแตกจานดีในธรรมแห่งธรรมปฏิสัมภีทาสภาพปัญญาอันแตกจานดีในนิรุตติแห่ง
นิรุตติปฏิสัมภีทา สภาพปัญญาอันแตกจานดีในปฏิภาณปฏิสัมภีทา ตลอดทั้งหมด
. . . รู้อินทรีย์ปโรปัยตตญาณ รู้ญาณในฉันทะอันมานอน และกิเลสอันนอน
เนื่องของสัตว์ทั้งหลาย รุยมกปาฎิหาริยาญาณ รุ้มหากุณาสมาปัตติญาณ ตลอด
ทั้งหมด ชื่อว่าอนาวรณญาณ เพราะอรรถว่า ในญาณนั้น ไม่มีเครื่องกั้น ฯ

[๒๕๑] ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะอรรถว่า รู้อารมณ์ที่ได้เห็น ที่
ได้ฟัง ที่ได้ทราบ ที่ได้รู้แจ้ง ที่ได้ถึง ที่แสวงหา ที่เที่ยวตามหาด้วยใจ
แห่งโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก แห่งหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะ
พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ตลอดทั้งหมด ชื่อว่าอนาวรณญาณ เพราะอรรถว่า
ในญาณนั้น ไม่มีเครื่องกั้น ฯ

บทธรรมที่พระตถาคตไม่ทรงเห็นแล้ว ไม่มีในโลกนี้ อนึ่ง
บทธรรมน้อยหนึ่งที่ควรรู้ พระตถาคตไม่ทรงรู้แล้ว ไม่มี
พระตถาคตทรงทราบยิ่ง ซึ่งธรรมเป็นเครื่องนำไปทั้งปวง
เพราะเหตุนี้ พระตถาคตจึงเป็นพระสมันตจักขุ (ผู้ทรง
เห็นทั่ว) ฯ

[๒๕๒] คำว่า สมมุตตจกขุ ความว่า ชื่อว่าสมันตจักขุ เพราะอรรถ
ว่ากระไร ฯ

พระพุทธญาณ ๑๔ คือ ญาณในทุกข์ ๑ ญาณในทุกขสมุทัย ๑ ญาณ
ในทุกขนิโรธ ๑ ญาณในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ๑ ญาณในอรรถปฏิสัมภีทา ๑
ญาณในธรรมปฏิสัมภีทา ๑ ญาณในนิรุตติปฏิสัมภีทา ๑ ญาณในปฏิภาณ
ปฏิสัมภีทา ๑ ญาณในความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ ๑ ญาณในฉันทะเป็น
ที่มานอนและกิเลสอันนอนเนื่องของสัตว์ทั้งหลาย ๑ ญาณในยมกปาฎิหาริย์ ๑
ญาณในมหากุณาสมาปัตติ ๑ สัพพัญญุตญาณ ๑ อนาวรณญาณ ๑ บรรดา
พระพุทธญาณ ๑๔ ประการนี้ พระญาณ ๘ ข้างต้น เป็นญาณทั่วไปด้วย
พระสวาก พระญาณ ๖ ไม่ทั่วไปด้วยพระสวาก ฯ

[๒๕๓] ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะอรรถว่า สภาพที่ทนได้ยาก

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภีทมารค
 แห่งทุกข์ พระตถาคตทรงทราบแล้วตลอดทั้งหมด ที่มีได้ทรงทราบไม่มี ชื่อว่า
 อนาวารณญาณ เพราะอรรถว่า ในญาณนั้น ไม่มีเครื่องกั้น สภาพที่ทนได้ยาก
 แห่งทุกข์ พระตถาคตทรงเห็นแล้ว ทรงรู้แจ้งแล้ว ทรงทำให้แจ้งแล้ว ทรงถูกต้อง
 แล้วตลอดทั้งหมดด้วยพระปัญญา ที่มีได้ทรงถูกต้องแล้วด้วยพระปัญญาไม่มี . . .
 สภาพเป็นเหตุเกิดแห่งสมุทัย สภาพเป็นที่ดับแห่งนิโรธ สภาพเป็นทางแห่งมรรค
 สภาพปัญญาอันแตกจានดีในอรรถแห่งอรรถปฏิสัมภีทา สภาพปัญญาอันแตกจานดี
 ในธรรมแห่งธรรมปฏิสัมภีทา สภาพปัญญาอันแตกจานดีในนิรุตติแห่งนิรุตติ
 ปฏิสัมภีทา สภาพปัญญาอันแตกจานดีในปฏิภาณแห่งปฏิภาณปฏิสัมภีทา พระ-
 *ตถาคตทรงทราบแล้ว ทรงเห็นแล้ว ทรงรู้แจ้งแล้ว ทรงทำให้แจ้งแล้ว ทรงถูกต้องแล้ว
 ตลอดทั้งหมดด้วยด้วยพระปัญญา ที่มีได้ทรงถูกต้องแล้วด้วยพระปัญญาไม่มี . . .
 ญาณในความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ ญาณในจันตะอันมานอนและกิเลสอันนอน
 เนื่องของสัตว์ทั้งหลาย ญาณในยมกปาฏิหาริย์ ญาณในมหากุณาสมาบัติ
 พระตถาคตทรงทราบแล้ว ทรงเห็นแล้ว ทรงรู้แจ้งแล้ว ทรงทำให้แจ้งแล้ว
 ทรงถูกต้องแล้วตลอดทั้งหมดด้วยพระปัญญา ที่มีได้ทรงถูกต้องด้วยพระปัญญา
 ไม่มี . . . ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะอรรถว่า อารมณ์ที่ได้เห็น ที่ได้ฟัง
 ที่ได้ทราบ ที่ได้รู้แจ้ง ที่ได้ถึง ที่แสวงหา ที่เที่ยวตามหาด้วยใจ แห่งโลก
 พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก แห่งหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะ พราหมณ์
 เทวดาและมนุษย์ พระตถาคตทรงทราบแล้ว ทรงเห็นแล้ว ทรงรู้แจ้งแล้ว ทรงทำ
 ให้แจ้งแล้ว ทรงถูกต้องแล้วตลอดทั้งหมดด้วยพระปัญญา ที่มีได้ทรงถูกต้องแล้ว
 ด้วยพระปัญญาไม่มี ชื่อว่าอนาวารณญาณ เพราะอรรถว่า ในญาณนั้น ไม่มี
 เครื่องกั้น ฯ

บทธรรมที่พระตถาคตไม่ทรงเห็นแล้ว ไม่มีในโลกนี้ อนึ่ง
 บทธรรมน้อยหนึ่งที่ควรรู้ พระตถาคตไม่ทรงรู้แล้ว ไม่มี
 พระตถาคตทรงทราบยังซึ่งธรรมเป็นเครื่องนำไปถึงปวง เพราะ
 ฉะนั้น พระตถาคตจึงเป็นพระสมันตจักขุ ฉะนั้นแล ฯ
 จบญาณกถา ฯ

มหาวรรค ทิฐิกถา

[๒๙๔] ที่ตั้งแห่งทิฐิเท่าไร ความกลุ้มรุมแห่งทิฐิเท่าไร ทิฐิเท่าไร
 ความถือผิดแห่งทิฐิเท่าไร ความถอนที่ตั้งแห่งทิฐิเป็นไฉน ทิฐิคือความลบล้างด้วย
 ความถือผิดเท่าไร ฯ

ถามว่า ที่ตั้งแห่งทิฐิเท่าไร ตอบว่า ที่ตั้งแห่งทิฐิ ๘ ถามว่า ความกลุ้ม-
 *รุมแห่งทิฐิเท่าไร ตอบว่า ความกลุ้มรุมแห่งทิฐิ ๑๘ ถามว่า ทิฐิเท่าไร ตอบว่า
 ทิฐิ ๑๖ ถามว่า ความถือผิดแห่งทิฐิเท่าไร ตอบว่า ความถือผิดแห่งทิฐิ ๑๓๐
 ถามว่า ความถอนที่ตั้งแห่งทิฐิเป็นไฉน ตอบว่า โสตาปัตติมารคเป็นเครื่องถอน
 ที่ตั้งแห่งทิฐิ ฯ

[๒๙๕] คำว่า ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดเท่าไร ตอบว่า
 ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดซึ่งรูปว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็น
 ตัวตนของเรา ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดซึ่งเวทนา สัญญา สังขาร
 วิญญาณว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ทิฐิ คือ ความ
 ลบล้างด้วยความถือผิดซึ่งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่า นั่นของเรา นั่นเป็น
 เรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดซึ่งรูป เสียง
 กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตน
 ของเรา ฯ

[๒๙๖] ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิด ซึ่ง จักขุวิญญาณ โสตา-
 *วิญญาณ มานวิญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ ว่า นั่นของเรา
 นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดซึ่งจักขุ-

*สัมผัส โสตสัมผัส มานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส ว่า
 นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความ
 ถือผิดซึ่งจักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา มานสัมผัสสชาเวทนา
 ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา ว่า
 นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ฯ

[๒๙๗] ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดซึ่งรูปสัญญา สัททสัญญา
 คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา ธรรมสัญญา ว่า นั่นของเรา นั่นเป็น
 เรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดซึ่ง
 รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

ธรรมสัจเจตนา ว่า นั้นของเรา นั้นเป็นเรา นั้นเป็นตัวตนของเรา ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดซึ่งรูปตัณหา สัทตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา ว่า นั้นของเรา นั้นเป็นเรา นั้นเป็นตัวตนของเรา ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดซึ่งรูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โผฏฐัพพวิตก ธรรมวิตก ว่า นั้นของเรา นั้นเป็นเรา นั้นเป็นตัวตนของเรา ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดซึ่งรูปวิจાર สัททวิจાર คันธวิจાર รสวิจાર โผฏฐัพพวิจાર ธรรมวิจાર ว่า นั้นของเรา นั้นเป็นเรา นั้นเป็นตัวตนของเรา ๒

[๒๔๘] ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดซึ่งปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุ วิญญานธาตุ ว่า นั้นของเรา นั้นเป็นเรา นั้นเป็นตัวตนของเรา ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดซึ่งปฐวิกสิณ อาโป-
*กสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ นิลกสิณ ปิตกสิณ โลหิตกสิณ โอทาทกสิณ อากาสกสิณ วิญญานกสิณ ว่า นั้นของเรา นั้นเป็นเรา นั้นเป็นตัวตน
ของเรา ๒

[๒๔๙] ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดซึ่งผม ขน เล็บ ฟัน
หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ฯลฯ
น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร สมอสังขาระ ว่า นั้นของเรา นั้นเป็นเรา นั้นเป็น
ตัวตนของเรา ๒

[๓๐๐] ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดซึ่งจักขายตนะ รูปายตนะ
โสตตนะ สัททตนะ มานายตนะ คันธตนะ ชิวหายตนะ รสายตนะ
กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ มนายตนะ ธรรมายตนะ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุ-
วิญญานธาตุ โสตธาตุ สัทธาธาตุ โสตวิญญานธาตุ มานธาตุ คันธธาตุ มาน-
*วิญญานธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญานธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ
กายวิญญานธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญญานธาตุ ว่า นั้นของเรา นั้น-
*เป็นเรา นั้นเป็นตัวตนของเรา ๒

[๓๐๑] ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดซึ่งจักขุขันธ์ โสตขันธ์
มานขันธ์ ชิวหาขันธ์ กายขันธ์ มโนขันธ์ สัททขันธ์ รสขันธ์ มานขันธ์
อเปกขันธ์ สัททขันธ์ วิริยขันธ์ สติขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ ว่า
นั้นของเรา นั้นเป็นเรา นั้นเป็นตัวตนของเรา ๒

[๓๐๒] ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดซึ่งกามธาตุ รูปธาตุ
อรุปรธาตุ กามภพ รูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ
เอกโวการภพ จตโวการภพ ปัญจโวการภพ ปฐมฉาน ทตติฉาน ตติฉาน
จตุตถฉาน เมตตเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มหิตาเจโตวิมุตติ อเปกขาเจโตวิมุตติ
อากาสานัญจายตนสมาบัติ วิญญานัญจายตนสมาบัติ อากิญจัญญายตนสมาบัติ
เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ว่า นั้นของเรา นั้นเป็นเรา นั้นเป็นตัวตน
ของเรา ๒

[๓๐๓] ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดซึ่งอริขชา สังขาร
วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อปาทาน ภพชาติ
ชราและมรณะ ว่า นั้นของเรา นั้นเป็นเรา นั้นเป็นตัวตนของเรา ทิฐิ คือ
ความลบล้างด้วยความถือผิดอย่างนี้ ๒

[๓๐๔] ที่ตั้งแห่งทิฐิ ๘ เป็นไฉน แม้ขันธทั้งหลายก็เป็นที่ตั้งแห่งทิฐิ
แม้อริขชา ผัสสะ สัญญา วิตก อโยนิโสมนสิการ มิตระชั่ว เสียงแต่ที่อื่น
ทุกอย่างเป็นที่ตั้งแห่งทิฐิ ๒

ขันธทั้งหลายเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ชื่อว่าเป็นที่ตั้งแห่งทิฐิ เพราะอรรถว่า
เป็นที่อาศัยตั้งขึ้น แม้ขันธทั้งหลายก็เป็นที่ตั้งแห่งทิฐิอย่างนี้ . . . อริขชา . . .
ผัสสะ . . . สัญญา . . . วิตก . . . อโยนิโสมนสิการ . . . มิตระชั่ว เสียงแต่ที่อื่น ก็เป็น
เหตุเป็นปัจจัย ชื่อว่าเป็นที่ตั้งแห่งทิฐิ เพราะอรรถว่าเป็นที่อาศัยตั้งขึ้น แม้เสียง
แต่ที่อื่นก็เป็นที่ตั้งแห่งทิฐิอย่างนี้ ที่ตั้งแห่งทิฐิ ๘ เหล่านี้ ๒

[๓๐๕] ความกลม่อมแห่งทิฐิ ๑๘ เป็นไฉน ทิฐิ คือ ทิฐิไป ทิฐิ-
*รกขัญ ทิฐิกันดาร ทิฐิเป็นเส้นหนาม ทิฐิวิบัติ ทิฐิเป็นสังโยชน ทิฐิเป็นลูกศร
ทิฐิเป็นสมภพ ทิฐิเป็นเครื่องกังวล ทิฐิเป็นเครื่องผูกพัน ทิฐิเป็นแหว ทิฐิเป็น
อนุสัย ทิฐิเป็นเหตุให้เดือดร้อน ทิฐิเป็นเหตุให้เร่าร้อน ทิฐิเป็นเครื่องร่อยกรอง
ทิฐิเป็นเครื่องยึดมั่น ทิฐิเป็นเหตุให้ถือผิด ทิฐิเป็นเหตุให้ลบล้าง ความกลม่อม
แห่งทิฐิ ๑๘ เหล่านี้ ๒

[๓๐๖] ทิฐิ ๑๖ เป็นไฉน คือ อัสนาทิฐิ ๑ อัตตานทิฐิ ๑ มิจจาทิฐิ ๑
สักกายทิฐิ ๑ สัสสตทิฐิอันมีสักกายะเป็นวัตถุ ๑ อจเจททิฐิอันมีสักกายะเป็น
วัตถุ ๑ อันตคาทิกทิฐิ ๑ ปุพพันตานทิฐิ ๑ อปรินตานทิฐิ ๑ สังโยชนิกาทิฐิ ๑

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
ทิวังนังกันด้วยมานะว่าเรา ๑ ทิวังนังกันด้วยมานะว่าของเรา ๑ ทิวังนัมป-

* ยุตด้วยอิตตวาทะ ๑ ทิวังนัมปยุตด้วยโลกวาทะ ๑ ภาทิวี ๑ ภาทิวี ๑ ทิวี ๑๖
เหล่านี้ ฯ

[๓๐๓] อัสสาททิวี มีความถือผิดด้วยอาการเท่าไร อุตตานทิวี . . .
มิจจาทิวี . . . สักกายทิวี . . . สัสสทิวีอันมีสักกายะเป็นวัตถุ . . . อจเจททิวีอันมี
สักกายะเป็นวัตถุ . . . อันตคาหิกทิวี . . . ปุพพัตตานทิวี . . . อปรันตาทิวี . . . สัง-
* โยชนิกาทิวี . . . ทิวังนังกันด้วยมานะว่าเรา . . . ทิวังนังกันด้วยมานะว่าของเรา
. . . ทิวังนัมปยุตด้วยอิตตวาทะ . . . ทิวังนัมปยุตด้วยโลกวาทะ . . . ภาทิวี . . .
ภาทิวี มีความถือผิดด้วยอาการเท่าไร ฯ

[๓๐๔] อัสสาททิวี มีความถือผิดด้วยอาการ ๓๕ อุตตานทิวี . . . ๒๐
มิจจาทิวี . . . ๑๐ สักกายทิวี . . . ๒๐ สัสสทิวีอันมีสักกายะเป็นวัตถุ . . . ๑๕
อจเจททิวีอันมีสักกายะเป็นวัตถุ . . . ๕ อันตคาหิกทิวี . . . ๕๐ ปุพพัตตานทิวี
. . . ๑๘ อปรันตาทิวี . . . ๔๔ สังโยชนิกาทิวี . . . ๑๘ ทิวังนังกันด้วยมานะ
ว่าเรา . . . ๑๘ ทิวังนังกันด้วยมานะว่าของเรา . . . ๑๘ ทิวังนัมปยุตด้วยอิตต-
* วาทะ . . . ๒๐ ทิวังนัมปยุตด้วยโลกวาทะ . . . ๘ ภาทิวี . . . ๑๙ ภาทิวี มี
ความถือผิดด้วยอาการ ๑๙ ฯ

[๓๐๕] อัสสาททิวีมีความถือผิดด้วยอาการ ๓๕ เป็นไฉน ทิวี คือ
ความลบล้างด้วยถือความผิดว่า สุขโสมนัสสาตัยรูปใดเกิดขึ้น นี่เป็นอัสสาทะ
(ความยินดี) แห่งรูป ทิวีไม่ใช่อัสสาทะ อัสสาทะมิใช่ทิวี ทิวีเป็นอย่างหนึ่ง
อัสสาทะเป็นอย่างหนึ่ง ทิวีและอัสสาทะ นี่ท่านกล่าวว่า อัสสาททิวี อัสสาท-
* ทิวีเป็นมิจจาทิวี เป็นทิวีวิบัติ บุคคลผู้ประกอบด้วยทิวีวิบัตินั้น เป็นผู้มียุติ
วิบัติ บุคคลผู้มีทิวีวิบัติ ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรนั่งใกล้ ข้อนั้นเพราะ
เหตุไร เพราะบุคคลนั้นมีทิวีลามก ทิวีใด รากะใด รากะมิใช่ทิวี ทิวีมิใช่
รากะ ทิวีเป็นอย่างหนึ่ง รากะเป็นอย่างหนึ่ง ทิวีและรากะ นี่ท่านกล่าวว่า ทิวี
รากะ บุคคลผู้ประกอบด้วยทิวีนั่นและรากะนั้น เป็นผู้ยินดีในทิวีรากะ ท่านที่ให้
ในบุคคลผู้ยินดีในทิวีรากะ เป็นทานไม่มีผลมาก ไม่มีอานิสงส์มาก ข้อนั้นเพราะ
เหตุไร เพราะบุคคลนั้นมีทิวีลามก อัสสาททิวีเป็นมิจจาทิวี บรุษบุคคลผู้
ประกอบด้วยมิจจาทิวี มีคติเป็น ๒ คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อนึ่ง
บรุษบุคคลผู้ประกอบด้วยมิจจาทิวี สมาทาน กายกรรม วาจกรรม และมโนกรรม
ให้บริบูรณ์ตามทิวี ธรรมทั้งปวง คือ เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจ
และสังขาร เหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อผลที่ไม่นำปรารถนา ไม่นำใคร ไม่นำพอใจ
เพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้น
มีทิวีลามก เปรียบเหมือนพืชสะเดา พืชบวบขม หรือพืชน้ำเต้าขม ที่เขาฝังลง
ในแผ่นดินเปียก อาตัยรสแผ่นดินและรสน้ำ พืชทั้งปวงนั้นย่อมเป็นไปเพื่อความ
เป็นของมีรสขม รสปร่า ไม่เป็นสาระ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะสะเดาเป็น
ต้นนั้นมีพืชเลว ฉันทใด บรุษบุคคลผู้ประกอบด้วยมิจจาทิวี ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน
สมาทานกายกรรม วาจกรรม และมโนกรรม ให้บริบูรณ์ตามทิวี ธรรมทั้งปวง
คือ เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจ และสังขาร เหล่านั้น ย่อมเป็นไป
เพื่อผลที่ไม่นำปรารถนา ไม่นำใคร ไม่นำพอใจ เพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อ
ความทุกข์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นมีทิวีลามก อัสสาททิวีเป็นมิจจา-
* ทิวี ทิวี คือ ทิวีที่ไป ทิวีรกขัญ ฯลฯ ทิวีเป็นเหตุให้ถือผิดและลบล้าง ฯ

[๓๐๖] ทิวี คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดว่า สุขโสมนัส อาตัย
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง
กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ
ชีวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส
ชีวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชา
เวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา
มโนสัมผัสสชาเวทนา ใด เกิดขึ้น นี่เป็นอัสสาทะแห่งมโนสัมผัสสชาเวทนา
ทิวีไม่ใช่อัสสาทะ อัสสาทะมิใช่ทิวี . . . ทิวีเป็นเหตุให้ถือผิดและลบล้าง ความ
เกี่ยวข้องแห่งจิตอันทิวีกลุ่มรุม เป็นมิจจาทิวีซึ่งจัดเป็นอัสสาททิวี ด้วย
อาการ ๑๘ นี้ ฯ

[๓๐๗] สังโยชนและทิวีมียุติ สังโยชนแต่มีทิวีมียุติ สังโยชนและ
ทิวีเป็นไฉน ความลบล้างด้วยสักกายทิวี สักกายทิวีและสัลลพตปารามาส เหล่านี้
เป็นสังโยชนและทิวี สังโยชนแต่ไม่มีทิวีเป็นไฉน กามราคสังโยชน ปฏิฆสัง-
* โยชน มานสังโยชน วิกิจจาสังโยชน ภวราคสังโยชน อัสสาสังโยชน
มัจฉริยสังโยชน อนุสยสังโยชน อวิชาสังโยชน เหล่านี้เป็นสังโยชนแต่มีทิวี

อัสสาททิสฺส มีความถือผิดด้วยอาการ ๓๕ เหล่านี้ ฯ

[๓๑๒] อุตตนาทิสฺส มีความถือผิดด้วยอาการ ๒๐ เป็นไฉน ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับในโลกนี้ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้เห็นสัปปุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัปปุรุษ ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของสัปปุรุษ ย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตนบ้าง เห็นตนว่ามีรูปบ้าง เห็นรูปในตนบ้าง เห็นตนในรูปบ้าง ย่อมเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน โดยความเป็นตนเอง เห็นตนว่ามีวิญญานบ้าง เห็นวิญญานในตนบ้าง เห็นตนในวิญญานบ้าง ฯ

[๓๑๓] ปุถุชนย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตนอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นปฐวิกสิณโดยความเป็นตน คือ ย่อมเห็นปฐวิกสิณและตนไม่เป็นสองว่า ปฐวิกสิณอันใด เราก็อันนั้น เราอันใด ปฐวิกสิณก็อันนั้น เปรียบเหมือนเมื่อประทีป น้ำมันกำลังลุกโพลงอยู่ บุคคลเห็นเปลวไฟและแสงสว่าง ไม่เป็นสองว่า เปลวไฟอันใด แสงสว่างก็อันนั้น แสงสว่างอันใด เปลวไฟก็อันนั้น ฉนฺได บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉนฺไดเหมือนกัน ย่อมเห็นปฐวิกสิณโดยความเป็นตน คือ ย่อมเห็นปฐวิกสิณและตนไม่เป็นสองว่า ปฐวิกสิณอันใด เราก็อันนั้น เราอันใด ปฐวิกสิณก็อันนั้น ทิสฺส คือ ความลบล้างด้วยความถือผิด ทิสฺสไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทิสฺส ทิสฺสเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุเป็นอย่างหนึ่ง ทิสฺสและวัตถุนี้เป็นอุตตนาทิสฺสมีรูปเป็นวัตถุที่ ๑ อุตตนาทิสฺสเป็นมิจฉาทิสฺส

* ทิสฺส เป็นทิสฺสวัตถุ บุรุษบุคคลผู้ประกอบด้วยอุตตนาทิสฺส ย่อมผิดคิดเป็นสอง ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิสฺส ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นอาโปกสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ นีลกสิณ ปิตตกสิณ โลหิตกสิณ โอทาทกสิณ โดยความเป็นตน คือ ย่อมเห็นโอทาทกสิณและตนไม่เป็นสองว่า โอทาทกสิณอันใด เราก็อันนั้น เราอันใด โอทาทกสิณก็อันนั้น เปรียบเหมือนเมื่อประทีป น้ำมันกำลังลุกโพลงอยู่ บุคคลเห็นเปลวไฟและแสงสว่าง ไม่เป็นสองว่า เปลวไฟอันใด แสงสว่างก็อันนั้น แสงสว่างอันใด เปลวไฟก็อันนั้น ฉนฺได บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉนฺไดเหมือนกัน ฯลฯ ย่อมเห็นโอทาทกสิณและตนไม่เป็นสอง ทิสฺส คือ ความลบล้างด้วยความถือผิด ทิสฺสไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทิสฺส ทิสฺสเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุเป็นอย่างหนึ่ง ทิสฺสและวัตถุนี้เป็นอุตตนาทิสฺสมีรูปเป็นวัตถุที่ ๑ อุตตนาทิสฺสเป็นมิจฉาทิสฺส เป็นทิสฺส-วัตถุ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิสฺส บุคคลย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตนอย่างนี้ ฯ

[๓๑๔] ปุถุชนย่อมเห็นตนว่ามีรูปอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน โดยความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา แต่ตัวตนของเรานี้นั้นมีรูปด้วยรูปนี้ ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมเห็นตนว่ามีรูป เปรียบเหมือนต้นไม้มิเงา บุรุษพึงพูดถึงต้นไม้นั้นอย่างนี้ว่า นี่ต้นไม้มิเงา ต้นไม้มิเงาเป็นอย่างหนึ่ง เถาเป็นอย่างหนึ่ง แต่ต้นไม้นั้นแลมีเงาด้วยเงา ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมเห็นตนไม้มิเงา ฉนฺได บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉนฺไดเหมือนกัน ย่อมเห็น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน โดยความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา แต่ตัวตนของเรานี้นั้นมีรูปด้วยรูปนี้ ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมเห็นตนว่ามีรูป ทิสฺส คือ ความลบล้างด้วยความถือผิด ทิสฺสไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทิสฺส ทิสฺสเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุเป็นอย่างหนึ่ง ทิสฺสและวัตถุนี้เป็นอุตตนาทิสฺส มีรูปเป็นวัตถุที่ ๒ อุตตนาทิสฺสเป็นมิจฉาทิสฺส ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิสฺส ปุถุชนย่อมเห็นตนว่ามีรูปอย่างนี้ ฯ

[๓๑๕] ปุถุชนย่อมเห็นรูปในตนอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน โดยความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา ก็แลในตัวตนนี้มีรูปเช่นนี้ ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมเห็นรูปในตน เปรียบเหมือนดอกไม้มีกลิ่นหอม บุรุษพึงพูดถึงดอกไม้เป็นอย่างนี้ว่า นี้ออกไม้ นี้ออกไม้มีกลิ่นหอม ดอกไม้เป็นอย่างหนึ่ง กลิ่นหอมอย่างหนึ่ง แต่กลิ่นหอมนี้แลมีอยู่ในดอกไม้ ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมเห็นกลิ่นหอมในดอกไม้ ฉนฺได บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉนฺไดเหมือนกัน ย่อมเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน โดยความเป็นตน เขาย่อมมีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา ก็แลในตัวตนนี้มีรูปเช่นนี้ ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมเห็นรูปในตน ทิสฺส คือ ความลบล้างด้วยความถือผิด ทิสฺสไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทิสฺส ฯลฯ นี่เป็นอุตตนาทิสฺสมีรูปเป็นวัตถุที่ ๓ อุตตนาทิสฺสเป็นมิจฉาทิสฺส ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิสฺส ปุถุชนย่อมเห็นรูปในตนอย่างนี้ ฯ

[๓๑๖] ปุถุชนย่อมเห็นตนในรูปอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา แต่ตัวตนของเราที่นั่นมีอยู่ในรูปนี้ ดังนี้ ชื่อว่าย่อมเห็นตนในรูป เปรียบเหมือนแก้วมณีที่ใสไว้ในขวด บุรุษพึงพูดถึงแก้วมณีนี้อย่างนี้ว่า นี่แก้วมณี นี่ขวด แก้วมณีเป็นอย่างหนึ่ง ขวดเป็นอย่างหนึ่ง แต่แก้วมณีนี้นั้นแลมีอยู่ในขวดนี้ ดังนี้ชื่อว่า ย่อมเห็นแก้วมณีในขวด ฉนฺได บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉนฺดนั้นเหมือนกัน ย่อมเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา แต่ตัวตนของเราที่นั่นแลมีอยู่ในรูปนี้ ดังนี้ ชื่อว่าย่อมเห็นตนในรูป ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิด ทิฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทิฐิ ทิฐิเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุเป็นอย่างหนึ่ง ทิฐิและวัตถุนี้นับเป็นอัตตาทิฐิ มีรูปเป็นวัตถุที่ ๔ อัตตาทิฐิเป็นมิจฉาทิฐิ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชนย่อมเห็นรูปในตนอย่างนี้ ฯ

[๓๑๗] ปุถุชนย่อมเห็นเวทนาโดยความเป็นตนอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นจักขุสัมผัสผัสสาเวทนา . . . มโนสัมผัสสสาเวทนา โดยความเป็นตน คือ ย่อมเห็นมโนสัมผัสสสาเวทนาและตนไม่เป็นสองว่า มโนสัมผัสสสาเวทนาอันใด เราก็อันนั้นเราอันใด มโนสัมผัสสสาเวทนาจักอันนั้น เปรียบเหมือนเมื่อประทีปน้ำมันลูกไฟลอยอยู่ บุคคลย่อมเห็นเปลวไฟและแสงสว่างไม่เป็นสองว่า เปลวไฟอันใดแสงสว่างก็อันนั้น แสงสว่างอันใด เปลวไฟก็อันนั้น ฉนฺได บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉนฺดนั้นเหมือนกัน ย่อมเห็นมโนสัมผัสสสาเวทนา โดยความเป็นตน คือ ย่อมเห็นมโนสัมผัสสสาเวทนาและตนไม่เป็นสองว่า มโน-
*สัมผัสสสาเวทนาอันใดเราก็อันนั้น เราอันใด มโนสัมผัสสสาเวทนาจักอันนั้น ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิด ทิฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทิฐิ ทิฐิเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุเป็นอย่างหนึ่ง ทิฐิและวัตถุนี้นับเป็นอัตตาทิฐิมิเวทนาเป็นวัตถุที่ ๑ อัตตาทิฐิเป็นมิจฉาทิฐิ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชนย่อมเห็นเวทนา โดยความเป็นตนอย่างนี้ ฯ

[๓๑๘] ปุถุชนย่อมเห็นตนว่ามีเวทนาอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นสัญญา สังขาร วิญญาณ รูป โดยความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา แต่ตัวตนของเราที่นั่นแลมีเวทนาด้วยเวทนานี้ ดังนี้ชื่อว่าเห็นตนว่ามีเวทนา เปรียบเหมือนต้นไม้มีเงา บุรุษพึงพูดถึงต้นไม้เช่นอย่างนี้ว่า นี่ต้นไม้ นี่เงา ต้นไม้เป็นอย่างหนึ่ง เงาเป็นอย่างหนึ่ง แต่ตัวตนไม้ที่นั่นแลมีเงาด้วยเงานี้ ดังนี้ ชื่อว่าย่อมเห็นตนไม้มีเงา ฉนฺได บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉนฺดนั้นเหมือนกัน ย่อมเห็นสัญญา สังขาร วิญญาณ รูป โดยความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา แต่ตัวตนของเราที่นั่นแลมีเวทนาด้วยเวทนานี้ ดังนี้ ชื่อว่าย่อมเห็นตนว่ามีเวทนา ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิด ทิฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทิฐิ ทิฐิเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุเป็นอย่างหนึ่ง ทิฐิและวัตถุนี้นับเป็นอัตตาทิฐิมิเวทนาเป็นวัตถุที่ ๒ อัตตาทิฐิเป็นมิจฉาทิฐิ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชนย่อมเห็นตนว่ามีเวทนาอย่างนี้ ฯ

[๓๑๙] ปุถุชนย่อมเห็นเวทนาในตนอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นสัญญา สังขาร วิญญาณ รูป โดยความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา ก็และในตัวตนนี้มีเวทนานี้ ดังนี้ ชื่อว่าย่อมเห็นเวทนาในตน เปรียบเหมือนดอกไม้มีกลิ่นหอม บุรุษพึงพูดถึงดอกไม้เช่นอย่างนี้ว่า นี่ดอกไม้ นี่กลิ่นหอม ดอกไม้เป็นอย่างหนึ่ง กลิ่นหอมเป็นอย่างหนึ่ง แต่กลิ่นหอมมีอยู่ในดอกไม้ ฉนฺได ดังนี้ ชื่อว่าย่อมเห็นกลิ่นหอมในดอกไม้ ฉนฺได บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉนฺดนั้นเหมือนกัน ย่อมเห็นสัญญา สังขาร วิญญาณ รูป โดยความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา ก็และในตัวตนนี้มีเวทนา ดังนี้ ชื่อว่าย่อมเห็นเวทนาในตน ทิฐิ คือ ความลบล้างด้วยความถือผิด ทิฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทิฐิ ฯลฯ
นี่เป็นอัตตาทิฐิมิเวทนาเป็นวัตถุที่ ๓ อัตตาทิฐิเป็นมิจฉาทิฐิ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชนย่อมเห็นเวทนาในตนอย่างนี้ ฯ

[๓๒๐] ปุถุชนย่อมเห็นตนในเวทนาอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นสัญญา สังขาร วิญญาณ รูป โดยความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา แต่ตัวตนของเราที่นั่นแลมีอยู่ในเวทนานี้ ดังนี้ ชื่อว่าย่อมเห็นตนในเวทนา เปรียบเหมือน ฯลฯ ชื่อว่าย่อมเห็นแก้วมณีในขวด ฉนฺได บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉนฺดนั้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
เหมือนกัน . . . ชื่อว่า ย่อมเห็นตนในเวทนา ทิฐิ คือความลบล้างด้วยความถือผิด
ทิฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทิฐิ ทิฐิเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุเป็นอย่างหนึ่ง ทิฐิและวัตถุ
นี้เป็นอัตตาทิฐิมิเวทนาเป็นวัตถุที่ ๔ อัตตาทิฐิเป็นมิจจาทิฐิ ฯลฯ เหล่านี้
เป็นสังโยชน แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชนย่อมเห็นตนในเวทนาอย่างนี้ ฯ

[๓๒๑] ปุถุชนย่อมเห็นสัญญาโดยความเป็นตนอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นจักขุสัมผัสสชาสัญญา . . . มโนสัมผัสสชา
สัญญา โดยความเป็นตน คือ ย่อมเห็นมโนสัมผัสสชาสัญญาและตน ไม่เป็นสองว่า
มโนสัมผัสสชาสัญญาอันใด เราก็อันนั้น เราก็อันใด มโนสัมผัสสชาสัญญา
ก็อันนั้น เปรียบเหมือนเมื่อประทับน้ำมันลูกโพลอยู่ บุคคลย่อมเห็นเปลวไฟและ
แสงสว่างไม่เป็นสอง . . . ฉะนั้น บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉะนั้นเหมือนกัน ย่อม
เห็นมโนสัมผัสสชาสัญญาและตน ไม่เป็นสองว่า มโนสัมผัสสชาสัญญาอันใด
เราก็อันนั้น เราก็อันใด มโนสัมผัสสชาสัญญาก็อันนั้น ทิฐิ คือ ความลบล้าง
ด้วยความถือผิด ทิฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทิฐิ ทิฐิเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุเป็นอย่างหนึ่ง
นี้เป็นอัตตาทิฐิ มีสัญญาเป็นวัตถุที่ ๑ อัตตาทิฐิเป็นมิจจาทิฐิ ฯลฯ เหล่านี้
เป็นสังโยชน แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชนย่อมเห็นสัญญาโดยความเป็นตนอย่างนี้ ฯ

[๓๒๒] ปุถุชนย่อมเห็นตนว่ามีสัญญาอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นสังขาร วิญญาณ รูป เวทนา โดย
ความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา แต่ว่าตัวตนของเรา
นั้นแลมีสัญญาด้วยสัญญานี้ ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมเห็นตนว่ามีสัญญา เปรียบเหมือน
ต้นไม้มีเงา . . . ชื่อว่า ย่อมเห็นตนว่ามีเงา ฉะนั้น บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉะนั้น
เหมือนกัน ย่อมเห็นสังขาร วิญญาณ รูป เวทนา โดยความเป็นตน . . . นี้
เป็นอัตตาทิฐิมิสัญญาเป็นวัตถุ ๒ อัตตาทิฐิเป็นมิจจาทิฐิ ฯลฯ เหล่านี้
เป็นสังโยชน แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชนย่อมเห็นตนว่ามีสัญญาอย่างนี้ ฯ

[๓๒๓] ปุถุชนย่อมเห็นสัญญาในตนอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นสังขาร วิญญาณ รูป เวทนา โดย
ความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา ก็แลในตัวตนนี้
มีสัญญานี้ ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมเห็นสัญญาในตน เปรียบเหมือนดอกไม้มีกลิ่นหอม . . .
ชื่อว่า ย่อมเห็นกลิ่นหอมในดอกไม้ ฉะนั้น บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉะนั้น
เหมือนกัน ย่อมเห็นสังขาร วิญญาณ รูป เวทนา โดยความเป็นตน . . . นี้เป็น
อัตตาทิฐิมิสัญญาเป็นวัตถุที่ ๓ อัตตาทิฐิเป็นมิจจาทิฐิ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน
แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชนย่อมเห็นสัญญาในตนอย่างนี้ ฯ

[๓๒๔] บุคคลย่อมเห็นตนในสัญญาอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นสังขาร วิญญาณ รูป เวทนา โดย
ความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่เป็นตัวตนของเรา แต่ว่าตัวตนของเรา
นั้นแลมีอยู่ในสัญญานี้ ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมเห็นตนในสัญญา เปรียบเหมือนแก้วมณี
ที่ขาสไไว้ในขวด . . . ชื่อว่า ย่อมเห็นแก้วมณีในขวด ฉะนั้น บุคคลบางคน
ในโลกนี้ก็ฉะนั้นเหมือนกัน ย่อมเห็นสังขาร วิญญาณ รูป เวทนา โดยความเป็นตน . . .
นี้เป็นอัตตาทิฐิมิสัญญาเป็นวัตถุที่ ๔ อัตตาทิฐิเป็นมิจจาทิฐิ ฯลฯ
เหล่านี้เป็นสังโยชน แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชนย่อมเห็นตนในสัญญาอย่างนี้ ฯ

[๓๒๕] ปุถุชนย่อมเห็นสังขารโดยความเป็นตนอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นจักขุสัมผัสสชาเจตนา . . . มโนสัมผัสสชา
เจตนา โดยความเป็นตน คือ ย่อมเห็นมโนสัมผัสสชาเจตนาและตน ไม่เป็นสองว่า
มโนสัมผัสสชาเจตนาอันใด เราก็อันนั้น เราก็อันใด มโนสัมผัสสชาเจตนา ก็อันนั้น
เปรียบเหมือนเมื่อประทับน้ำมันกำลังลูกโพลอยู่ บุคคลย่อมเห็นเปลวไฟและ
แสงสว่างไม่เป็นสอง . . . ฉะนั้น บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉะนั้นเหมือนกัน ย่อม
เห็นมโนสัมผัสสชาเจตนาโดยความเป็นตน . . . นี้เป็นอัตตาทิฐิมิสังขารเป็นวัตถุ
ที่ ๑ อัตตาทิฐิเป็นมิจจาทิฐิ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชน
ย่อมเห็นสังขารโดยความเป็นตนอย่างนี้ ฯ

[๓๒๖] ปุถุชนย่อมเห็นตนว่ามีสังขารอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นวิญญาณ รูป เวทนา สัญญา โดย
ความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา แต่ตัวตนของเรา
นั้นแลมีสังขารด้วยสังขารนี้ ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมเห็นตนมีสังขาร เปรียบเหมือน
ต้นไม้มีเงา บุรุษพึงพูดถึงต้นไม้นั้นอย่างนี้ . . . ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมเห็นว่าต้นไม้มิเงา
ฉะนั้น บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉะนั้นเหมือนกัน ย่อมเห็นวิญญาณ รูป เวทนา
สัญญา โดยความเป็นตน . . . นี้เป็นอัตตาทิฐิมิสังขารเป็นวัตถุที่ ๒ อัตตาทิฐิ
เป็นมิจจาทิฐิ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชนย่อมเห็นตนว่า

มีสังขารอย่างนี้ ฯ

[๓๒๓] ปุถุชนย่อมเห็นสังขารในตนอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นวิญญูณ รูป เวทนา สัญญา โดย
ความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา ก็แลในตัวตนนี้
มีสังขารเหล่านี้ ดังนี้ ชื่อว่าย่อมเห็นสังขารในตนเปรียบเหมือนดอกไม้มักลิ้น-
*หอม . . . ฉนฺโต บุคคลบางคนในโลกนี้ ก็ฉนฺตนั้นเหมือนกัน ย่อมเห็นวิญญูณ รูป
เวทนา สัญญา โดยความเป็นตน . . . นี่เป็นอัตตาทิฐิมิสังขารเป็นวัตถุที่ ๓ อัตตานุ-
*ทิฐิเป็นมิจฉาทิฐิ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชนย่อมเห็นสังขาร
ในตนอย่างนี้ ฯ

[๓๒๔] ปุถุชนย่อมเห็นตนในสังขารอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นวิญญูณ รูป เวทนา สัญญา โดย
ความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา แต่ว่าตัวตนของเรา
นั้นแลมีอยู่ในสังขารนี้ ดังนี้ ชื่อว่าย่อมเห็นตนในสังขาร เปรียบเหมือนแก้วมณี
ที่เขาใส่ไว้ในขวด . . . ชื่อว่าเห็นแก้วมณีในขวด ฉนฺโต บุคคลบางคนในโลกนี้
ก็ฉนฺตนั้นเหมือนกัน ย่อมเห็นวิญญูณ รูป เวทนา สัญญา โดยความเป็นตน . . .
นี่เป็นอัตตาทิฐิมิสังขารเป็นวัตถุที่ ๔ อัตตาทิฐิเป็นมิจฉาทิฐิ ฯลฯ เหล่านี้
เป็นสังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชนย่อมเห็นตนในสังขารอย่างนี้ ฯ

[๓๒๕] ปุถุชนย่อมเห็นวิญญูณโดยความเป็นตนอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นจักขุวิญญูณ . . . มโนวิญญูณ โดย
ความเป็นตน คือ ย่อมเห็นมโนวิญญูณและตนไม่เป็นสองว่า มโนวิญญูณอัน
ใด เราก็นั้น เราอันใด มโนวิญญูณก็อันนั้น เปรียบเหมือนประทีปน้ำมัน
อันลุกโพลอย บุคคลย่อมเห็นเปลวไฟและแสงสว่างไม่เป็นสอง . . . ฉนฺโต
บุคคลบางคนในโลกนี้ ก็ฉนฺตนั้นเหมือนกัน ย่อมเห็นมโนวิญญูณโดยความเป็นตน
. . . นี่เป็นอัตตาทิฐิมิวิญญูณเป็นวัตถุที่ ๑ อัตตาทิฐิเป็นมิจฉาทิฐิ ฯลฯ เหล่านี้
เป็นสังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชนย่อมเห็นวิญญูณโดยความเป็นตนอย่างนี้ ฯ

[๓๓๐] ปุถุชนย่อมเห็นตนว่ามีวิญญูณอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขารโดยความ
เป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา แต่ว่าตัวตนของเรานั้น
แลมีวิญญูณด้วยวิญญูณนี้ ดังนี้ ชื่อว่าย่อมเห็นตนว่ามีวิญญูณ เปรียบเหมือน
ต้นไม้มิเงา . . . ชื่อว่าย่อมเห็นต้นไม้วามีเงา ฉนฺโต บุคคลบางคนในโลกนี้ ก็ฉนฺตนั้น
เหมือนกัน ย่อมเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร โดยความเป็นตน นี่เป็น
อัตตาทิฐิมิวิญญูณเป็นวัตถุที่ ๒ อัตตาทิฐิเป็นมิจฉาทิฐิ ฯลฯ เหล่านี้เป็น
สังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชนย่อมเห็นตนว่ามีวิญญูณอย่างนี้ ฯ

[๓๓๑] ปุถุชนย่อมเห็นวิญญูณในตนอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร โดย
ความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา ก็แลในตัวตนนี้
มีวิญญูณนี้ ดังนี้ ชื่อว่าย่อมเห็นวิญญูณในตน เปรียบเหมือนดอกไม้มักลิ้นหอม
. . . ฉนฺโต บุคคลบางคนในโลกนี้ ก็ฉนฺตนั้นเหมือนกัน ย่อมเห็นรูป เวทนา
สัญญา สังขาร โดยความเป็นตน . . . นี่เป็นอัตตาทิฐิมิวิญญูณเป็นวัตถุที่ ๓
อัตตาทิฐิเป็นมิจฉาทิฐิ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชน
ย่อมเห็นวิญญูณในตนอย่างนี้ ฯ

[๓๓๒] ปุถุชนย่อมเห็นตนในวิญญูณอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร โดย
ความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา แต่ว่าตัวตนของเรา
นั้นแลมีอยู่ในวิญญูณนี้ ดังนี้ ชื่อว่าย่อมเห็นตนในวิญญูณ เปรียบเหมือน
แก้วมณีที่เขาใส่ไว้ในขวด . . . ชื่อว่าย่อมเห็นแก้วมณีในขวด ฉนฺโต บุคคล
บางคนในโลกนี้ ก็ฉนฺตนั้นเหมือนกัน ย่อมเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร โดย
ความเป็นตน นี่เป็นอัตตาทิฐิมิวิญญูณเป็นวัตถุที่ ๔ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน์
แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชนย่อมเห็นตนในวิญญูณอย่างนี้ อัตตาทิฐิมีความถือผิดด้วย
อาการ ๒๐ เหล่านี้ ฯ

[๓๓๓] มิจฉาทิฐิมีความถือผิดด้วยอาการ ๑๒ เป็นไฉน ฯ

ทิฐิ คือ ความลบลบล้างด้วยความถือผิดแห่งมิจฉาทิฐิอันกล่าวถึงวัตถุอย่าง
นี้ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ทิฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทิฐิ ทิฐิเป็นอย่างหนึ่ง
วัตถุเป็นอย่างหนึ่ง ทิฐิและวัตถุ นี่เป็นมิจฉาทิฐิมิวัตถุผิดที่ ๑ มิจฉาทิฐิเป็นทิฐิ
วิบัติ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิฐิ ทิฐิ คือ ความลบลบล้างด้วยความ
ถือผิดแห่งมิจฉาทิฐิอันกล่าวถึงวัตถุอย่างนี้ว่า ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล ฯลฯ การ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
เช่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่บุคคลทำดีทำชั่ว ไม่มี โลกนี้ไม่มี
โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี สัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นก็ไม่มี สมณพราหมณ์
ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผู้ทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว
สั่งสอนประชุมชนให้รู้ตาม ไม่มีในโลก ทิฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทิฐิ ทิฐิเป็น
อย่างหนึ่ง วัตถุเป็นอย่างหนึ่ง ทิฐิและวัตถุ นี่เป็นมัจฉาทิฐิมิวัตถุ ๑๐ มัจฉาทิฐิเป็น
ทิฐิวิบัติ ฯลฯ บุรุษบุคคลผู้ประกอบด้วยมัจฉาทิฐิ ย่อมมีคติเป็น ๒ ฯลฯ เหล่านี้
เป็นสังโยชน แต่ไม่ใช่ทิฐิ มัจฉาทิฐิมีความถือผิดด้วยอาการ ๑๐ เหล่านี้ ฯ

[๓๓๔] สักกายทิฐิมีความถือผิดด้วยอาการ ๒๐ เป็นไฉน ฯ

ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้วในโลกนี้ มิได้เห็นพระอริยะเจ้า ไม่ฉลาดในธรรม
ของพระอริยะเจ้า ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของพระอริยะเจ้า ไม่ได้เห็นสัปปุรุษ
ไม่ฉลาดในธรรมของสัปปุรุษ ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของสัปปุรุษ ย่อมเห็นรูป
โดยความเป็นตนบ้าง เห็นตนว่ามีรูปบ้าง เห็นรูปในตนบ้าง เห็นตนในรูปบ้าง
ย่อมเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความเป็นตนบ้าง เห็นตนว่า
มีวิญญาณบ้าง เห็นตนในวิญญาณบ้าง เห็นวิญญาณในตนบ้าง ฯ

ปุถุชนย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตนอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นปฐวิกสิณ ฯลฯ โอทาทกสิณโดยความ
เป็นตน คือ ย่อมเห็นโอทาทกสิณและตนไม่เป็นสองว่า โอทาทกสิณอันใด เรา
ก็อันนั้น เราอันใด โอทาทกสิณก็อันนั้น เปรียบเหมือนเมื่อประทีปน้ำมันลุกโพล่ง
อยู่ ฯลฯ ฉนั้นใด บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน ย่อมเห็นโอทาทก-

* สนิทโดยความเป็นตน ทิฐิ คือ ความลบลบล้างด้วยความถือผิด ฯลฯ นี่เป็นสักกาย-

* ทิฐิมิรูปเป็นวัตถุที่ ๑ สักกายทิฐิเป็นมัจฉาทิฐิ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน แต่
มิใช่ทิฐิ ปุถุชนย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตนอย่างนี้ ฯลฯ สักกายทิฐิมีความถือ
ผิดด้วยอาการ ๒๐ เหล่านี้ ฯ

[๓๓๕] สัสสตทิฐิมีสักกายทิฐิเป็นวัตถุ มีความถือผิดด้วยอาการ ๑๕
เป็นไฉน ฯ

ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับในโลกนี้ มิได้เห็นพระอริยะเจ้า . . . ไม่ได้รับแนะนำ
ในธรรมของสัปปุรุษ ย่อมเห็นตนว่ามีรูปบ้าง เห็นรูปในตนบ้าง เห็นตนในรูปบ้าง
เห็นตนว่ามีเวทนาบ้าง เห็นตนว่ามีสัญญาบ้าง เห็นตนว่ามีสังขารบ้าง เห็นตนว่า
มีวิญญาณบ้าง เห็นวิญญาณในตนบ้าง เห็นตนในวิญญาณบ้าง ฯ

ปุถุชนย่อมเห็นตนว่ามีรูปอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดย
ความเป็นตน เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นี่แลเป็นตัวตนของเรา แต่ว่าตัวตน
ของเรานั้นแล มีรูปด้วยรูปนี้ ดังนี้ ชื่อว่าย่อมเห็นตนว่ามีรูป เปรียบเหมือน
ต้นไม้มีเงา บุรุษพึงพุดถึงต้นไม้นั้นอย่างนี้ว่า นี่ต้นไม้ นี่เงา ต้นไม้เป็นอย่าง
หนึ่ง เงาเป็นอย่างหนึ่ง แต่ว่าต้นไม้นั้นแล มีเงาด้วยเงานี้ ดังนี้ ชื่อว่าย่อม
เห็นต้นไม้วามีเงา ฉนั้นใด บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน ย่อมเห็นเวทนา
. . . โดยความเป็นตน นี่เป็นสัสสตทิฐิอันมีสักกายทิฐิเป็นวัตถุที่ ๑ สัสสตทิฐิ
เป็นมัจฉาทิฐิ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชนย่อมเห็นตนว่ามีรูป
อย่างนี้ ฯลฯ สัสสตทิฐิอันมีสักกายทิฐิเป็นวัตถุ มีความถือผิดด้วยอาการ ๑๕
เหล่านี้ ฯ

[๓๓๖] อจเจททิฐิอันมีสักกายเป็นวัตถุ มีความถือผิดด้วยอาการ ๑๕
เป็นไฉน ฯ

ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับในโลกนี้ มิได้เห็นพระอริยะเจ้า . . . ไม่ได้รับแนะนำ
ในธรรมของสัปปุรุษ ย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตน เห็นเวทนาโดยความเป็นตน
เห็นสัญญาโดยความเป็นตน เห็นสังขารโดยความเป็นตน เห็นวิญญาณโดยความ
เป็นตน ฯ

ปุถุชนย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตนอย่างไร ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นปฐวิกสิณ ฯลฯ โอทาทกสิณโดยความ
เป็นตน คือ ย่อมเห็นโอทาทกสิณและตนไม่เป็นสองว่า โอทาทกสิณอันใด เรา
ก็อันนั้น เราอันใด โอทาทกสิณก็อันนั้น เปรียบเหมือนเมื่อประทีปน้ำมันลุกโพล่ง
อยู่ ฯลฯ นี่เป็นอจเจททิฐิอันมีสักกายทิฐิเป็นวัตถุที่ ๑ อจเจททิฐิเป็นมัจฉาทิฐิ
ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน แต่ไม่ใช่ทิฐิ ปุถุชนย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตน
อย่างนี้ ฯลฯ อจเจททิฐิอันมีสักกายเป็นวัตถุ มีความถือผิดด้วยอาการ ๑๕ เหล่านี้ ฯ

[๓๓๗] อันตคาหิกทิฐิมีความถือผิดด้วยอาการ ๕๐ เป็นไฉน ฯ

ทิฐิอันถือเอาที่สุดว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่
สุด ชีพอันนั้น สรรค์อันนั้น ชีพเป็นอื่น สรรค์ก็เป็นอื่น สัตว์เบื้องหน้าแต่

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
นี้แหละ สัตว์แตกายแตกแล้วยอมเป็นอีกกัมมิ ย่อมไม่เป็นอีกกัมมิ ทิฐินั้นถือเอา
ที่สุดเช่นนั้น เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อันตคาหิกทิสฺส ทิฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทิสฺส
. . . นี่เป็นทิสฺสอันถือเอาที่สุดว่า สัตว์เบื้องหน้าแตกายแล้วยอมเป็นอีกกัมมิ ย่อม
ไม่เป็นอีกกัมมิที่ ๑ อันตคาหิกทิสฺส เป็นมัจฉาทิสฺส ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่
ไม่ใช่ทิสฺส ฯ

ทิสฺส คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดว่า เวหนต้องตายเป็นธรรมดาใน
โลกนี้แหละ สัญญาต้องตายเป็นธรรมดาในโลกนี้แหละ สังขารต้องตายเป็น
ธรรมดาในโลกนี้แหละ วิญญาณต้องตายเป็นธรรมดาในโลกนี้แหละ สัตว์แตกาย
แตกแล้วยอมเป็นอีกกัมมิ ย่อมไม่เป็นอีกกัมมิ ทิฐินั้นถือเอาที่สุดเช่นนั้น เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า อันตคาหิกทิสฺส ฯลฯ ทิฐิอันถือเอาที่สุดว่า สัตว์เบื้องหน้าแตกาย
แล้วยอมเป็นอีกกัมมิ ย่อมไม่เป็นอีกกัมมิ ย่อมถือผิดด้วยอาการ ๕ เหล่านี้ ฯ

[๓๔๓] ทิฐิอันถือเอาที่สุดว่า สัตว์เบื้องหน้าแตกายแล้วยอมเป็นอีกกัมมิ
หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกกัมมิหามิได้ ย่อมถือผิดด้วยอาการ ๕ เป็นไฉน ฯ

ทิสฺส คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดว่า รูปต้องตายเป็นธรรมดาในโลก
นี้แหละ สัตว์แตกายแตกแล้วยอมเป็นอีกกัมมิหามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกกัมมิหามิได้ ทิฐิ
นั้นถือเอาที่สุดเช่นนั้น เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อันตคาหิกทิสฺส ทิฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุ
ไม่ใช่ทิสฺส . . . นี่เป็นทิสฺสอันถือเอาที่สุดว่า สัตว์เบื้องหน้าแตกายแล้วยอมเป็นอีก
กัมมิหามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกกัมมิหามิได้ที่ ๑ อันตคาหิกทิสฺส เป็นมัจฉาทิสฺส ฯลฯ เหล่านี้
เป็นสังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิสฺส ฯ

ทิสฺส คือ ความลบล้างด้วยความถือผิดว่า เวหนต้องตายเป็นธรรมดาใน
โลกนี้แหละ สัญญาต้องตายเป็นธรรมดาในโลกนี้แหละ สังขารต้องตายเป็น
ธรรมดาในโลกนี้แหละ วิญญาณต้องตายเป็นธรรมดาในโลกนี้แหละ สัตว์แตก
กายแตกแล้วยอมเป็นอีกกัมมิหามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกกัมมิหามิได้ ทิฐินั้นถือเอาที่สุดเช่น
นั้น เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อันตคาหิกทิสฺส ทิฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทิสฺส . . . ทิฐิ
และวัตถุ นี่เป็นทิสฺสอันถือเอาที่สุดว่า สัตว์เบื้องหน้าแตกายแล้วยอมเป็นอีกกัมมิ
หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกกัมมิหามิได้ที่ ๑ อันตคาหิกทิสฺส เป็นมัจฉาทิสฺส ฯลฯ เหล่านี้เป็น
สังโยชน์ แต่ไม่ใช่ทิสฺส ทิฐิอันถือเอาที่สุดว่า สัตว์เบื้องหน้าแตกายแล้วยอม
เป็นอีกกัมมิหามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกกัมมิหามิได้ ย่อมถือผิดด้วยอาการ ๕ เหล่านี้
อันตคาหิกทิสฺสย่อมถือผิดด้วยอาการ ๕๐ เหล่านี้

[๓๔๔] ปุพฺพัตถาทิสฺส (ความตามเห็นขั้นส่วนอดีต) ย่อมถือผิดด้วย
อาการ ๑๘ เป็นไฉน ฯ

สัสสตทิสฺส (ทิสฺสว่าตนและโลกเที่ยง) ๔ เอกัจจสัสสตทิกาทิสฺส (ทิสฺสว่าตน
และโลกเที่ยงเป็นบางอย่าง) ๔ อันตานิติกาทิสฺส (ทิสฺสว่าโลกมีที่สุดและหาที่สุด
มิได้) ๔ อมราวิกเขปิกาทิสฺส (ทิสฺสชัดสายไม่ตายตัว) ๔ อธิจจมปป็นิกาทิสฺส
(ทิสฺสว่าตนและโลกเกิดขึ้นลอยๆ) ๒ ปุพฺพัตถาทิสฺส ย่อมถือผิดด้วยอาการ ๑๘
เหล่านี้ ฯ

[๓๔๕] อปรินตาทิสฺส (ความตามเห็นขั้นส่วนอนาคต) ย่อมถือผิด
ด้วยอาการ ๔๔ เป็นไฉน ฯ

สัญญาวัตททิสฺส (ทิสฺสว่าตนเมื่อตายแล้วมีสัญญา) ๑๗ อสัญญาวัตททิสฺส (ทิสฺส
ว่าตนเมื่อตายแล้วไม่มีสัญญา) ๘ เนวสัญญานาสัญญีวัตททิสฺส (ทิสฺสว่าตนเมื่อตาย
แล้วมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่) ๘ อจเจทวาททิสฺส (ทิสฺสว่าสัตว์ตายแล้ว
ขาดสูญ) ๗ ทิสฺสธรรมนิพพานวัตททิสฺส (ทิสฺสว่านิพพานเป็นปัจจุบันเป็นธรรมอย่าง
ยิ่งของสัตว์) ๕ อปรินตาทิสฺส ย่อมถือผิดด้วยอาการ ๔๔ เหล่านี้ ฯ

[๓๔๖] สังโยชนิกาทิสฺส (ทิสฺสเป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ) ย่อมถือ
ผิดด้วยอาการ ๑๘ เป็นไฉน ฯ

ทิสฺส คือ ทิสฺสที่ไป ทิสฺสที่รกขัญ ฯลฯ ทิสฺสเป็นเหตุให้ถือผิด ทิสฺสเป็นเหตุ
ให้ลบล้าง สังโยชนิกาทิสฺส ย่อมถือผิดด้วยอาการ ๑๘ เหล่านี้ ฯ

[๓๔๗] ทิสฺสอันกางกันด้วยมานะว่า เป็นเรา ย่อมถือผิด ด้วยอาการ
๑๘ เป็นไฉน ฯ

ทิสฺสอันกางกันด้วยมานะว่า ตาเป็นเรา ทิสฺสมีชั่ววัตถุ วัตถุไม่ใช่ทิสฺส . . .
นี่เป็นทิสฺสอันกางกันด้วยมานะว่าเป็นเราที่ ๑ มานวินิพฺพณาทิสฺสเป็นมัจฉาทิสฺส ฯลฯ
เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่มีไม่ใช่ทิสฺส ทิสฺสอันกางกันด้วยมานะว่า หูเป็นเรา ฯลฯ
จมูกเป็นเรา ฯลฯ ลิ้นเป็นเรา ฯลฯ กายเป็นเรา ฯลฯ ใจเป็นเรา ฯลฯ
ธรรมารมณ์เป็นเรา ฯลฯ จักขวิญญานเป็นเรา ฯลฯ มโนวิญญานเป็นเรา ฯลฯ
ความลบล้างความถือผิดว่าเป็นเรา ทิสฺสไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทิสฺส . . . นี่เป็นทิสฺส
อันกางกันด้วยมานะว่าเป็นเราที่ ๘ มานวินิพฺพณาทิสฺสเป็นมัจฉาทิสฺส ฯลฯ เหล่านี้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
เป็นสังโยชน แต่ไม่ใช่ทฐิ ทฐิอันกางกั้นด้วยมานะว่า เป็นเรา ย่อมถือผิด
ด้วยอาการ ๑๘ เหล่านี้ ฯ

[๓๕๒] ทฐิอันกางกั้นด้วยมานะว่า ของเรา ย่อมถือผิด ด้วยอาการ
๑๘ เป็นไฉน ฯ

ทฐิอันกางกั้นด้วยมานะว่า ตาของเรา ทฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทฐิ . . .
นี่เป็นทฐิอันกางกั้นด้วยมานะว่าของเราที่ ๑ มานวินิพัตถาทฐิเป็นมัจฉาทฐิ ฯลฯ
เหล่านี้เป็นสังโยชน แต่ไม่ใช่ทฐิ ทฐิอันกางกั้นด้วยมานะว่า หูของเรา ฯลฯ
จมูกของเรา ฯลฯ ลิ้นของเรา ฯลฯ กายของเรา ฯลฯ ใจของเรา ฯลฯ
ธรรมาภรณ์ของเรา ฯลฯ จักขุวิญญาณของเรา ฯลฯ มโนวิญญาณของเรา ความ
ลบล้างด้วยความถือผิดว่า ของเรา ทฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทฐิ . . . นี่เป็นทฐิ
อันกางกั้นด้วยมานะว่า ของเรา ที่ ๘ มานวินิพัตถาทฐิเป็นมัจฉาทฐิ ฯลฯ เหล่านี้
เป็นสังโยชน แต่ไม่ใช่ทฐิ ทฐิอันกางกั้นด้วยมานะว่า ของเรา ย่อมถือผิด
ด้วยอาการ ๑๘ เหล่านี้ ฯ

[๓๕๓] ทฐิอันปฏิสังขตด้วยวาตะปรรคตณ ย่อมถือผิดด้วยอาการ ๒๐
เป็นไฉน ฯ

ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับในโลกนี้ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า . . . ไม่ได้รับแนะนำ
ในธรรมของสัปปุรุษ ย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตน เห็นตนว่ามีรูปบ้าง เห็นรูป
ในตนบ้าง เห็นตนในรูปบ้าง ฯลฯ เห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
โดยความเป็นตน เห็นตนว่ามีวิญญาณบ้าง เห็นวิญญาณในตนบ้าง เห็นตนใน
วิญญาณบ้าง ฯลฯ

ปุถุชนมองเห็นรูปโดยความเป็นตนอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้
ย่อมเห็นปฐวิกลีณ ฯลฯ โอทาทกลีณ โดยความเป็นตน คือ ย่อมเห็น
โอทาทกลีณและตนไม่เป็นสอง เปรียบเหมือนเมื่อประทีปน้ำมันลงโพลงอยู่
บุคคลเห็นเปลวไฟ และแสงสว่าง ไม่เป็นสองฉันใด บุคคลบางคนในโลกนี้
ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมเห็นโอทาทกลีณโดยความเป็นตน ฯลฯ นี่เป็นทฐิ
อันปฏิสังขตด้วยอัตตวาตะปรรคตณเป็นวัตถุที่ ๑ ทฐิอันปฏิสังขตด้วยอัตตวาตะปรรคตณ
เป็นมัจฉาทฐิ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน แต่ไม่ใช่ทฐิ ทฐิอันปฏิสังขตด้วยวาตะ
ปรรคตณ ย่อมถือผิด ด้วยอาการ ๒๐ เหล่านี้ ฯ

[๓๕๔] ทฐิอันปฏิสังขตด้วยวาตะปรรคโลก ย่อมถือผิด ด้วยอาการ ๘
เป็นไฉน ฯ

ความลบล้างด้วยความถือผิดว่า ตนและโลกเที่ยง เป็นทฐิ อันปฏิสังขต
ด้วยวาตะปรรคโลก ทฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทฐิ . . . นี่เป็นทฐิอันปฏิสังขต
ด้วยวาตะปรรคโลกที่ ๑ ทฐิอันปฏิสังขตด้วยวาตะปรรคโลกเป็นมัจฉาทฐิ ฯลฯ
เหล่านี้เป็นสังโยชน แต่ไม่ใช่ทฐิ ฯ

ความลบล้างด้วยความถือผิดว่า ตนและโลกไม่เที่ยง ฯลฯ ตนและโลก
เที่ยงก็มี ไม่เที่ยงก็มี ตนและโลกเที่ยงก็หามิได้ ไม่เที่ยงก็หามิได้ ตนและโลก
มีที่สุด ตนและโลกไม่มีที่สุด ตนและโลกมีที่สุตก็มี ไม่มีที่สุตก็มี ตนและ
โลกมีที่สุตก็หามิได้ ไม่มีที่สุตก็หามิได้ เป็นทฐิอันปฏิสังขตด้วยวาตะปรรคโลก
ทฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุไม่ใช่ทฐิ . . . นี่เป็นทฐิอันปฏิสังขตด้วยวาตะปรรคโลกที่ ๘
ทฐิอันปฏิสังขตด้วยวาตะปรรคโลกเป็นมัจฉาทฐิ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน
แต่ไม่ใช่ทฐิ ทฐิอันปฏิสังขตด้วยวาตะปรรคโลก ย่อมถือผิดด้วยอาการ ๘
เหล่านี้ ฯ

[๓๕๕] ความถือผิดด้วยความติดอยู่ เป็นภวาทฐิ ความถือผิดด้วยความ
แล่นเลยไป เป็นวิภวาทฐิ อัสสาทฐิมีความถือผิดด้วยอาการ ๓๕ เป็นภวาทฐิ
เท่าไร เป็นวิภวาทฐิเท่าไร อัตตนาทฐิ มีความถือผิดด้วยอาการ ๒๐ เป็นภวาทฐิ
เท่าไร เป็นวิภวาทฐิเท่าไร ฯลฯ ทฐิอันปฏิสังขตด้วยวาตะปรรคโลก มีความ
ถือผิดด้วยอาการ ๘ เป็นภวาทฐิเท่าไร เป็นวิภวาทฐิเท่าไร ฯ

อัสสาทฐิมีความถือผิดด้วยอาการ ๓๕ เป็นภวาทฐิก็มี เป็นวิภวาทฐิก็มี
อัตตนาทฐิมีความถือผิดด้วยอาการ ๒๐ เป็นภวาทฐิ ๑๕ เป็นวิภวาทฐิ ๕ มัจฉาทฐิ
มีความถือผิดด้วยอาการ ๑๐ เป็นวิภวาทฐิทั้งหมด สักกายาทฐิมีความถือผิดด้วย
อาการ ๒๐ เป็นภวาทฐิ ๑๕ เป็นวิภวาทฐิ ๕ สัสสตทฐิอันมีสักกายเป็นวัตถุ
มีความถือผิดด้วยอาการ ๑๕ เป็นภวาทฐิทั้งหมด อุจเจททฐิอันมีสักกายเป็นวัตถุ
มีความถือผิดด้วยอาการ ๕ เป็นวิภวาทฐิทั้งหมด ทฐิอันถือเอาที่สุดว่า โลกเที่ยง
มีความถือผิดด้วยอาการ ๕ เป็นภวาทฐิทั้งหมด ทฐิอันถือเอาที่สุดว่า โลกไม่
เที่ยง มีความถือผิดด้วยอาการ ๕ เป็นวิภวาทฐิทั้งหมด ทฐิอันถือเอาที่สุดว่า
โลกมีที่สุด มีความถือผิดด้วยอาการ ๕ เป็นภวาทฐิก็มี เป็นวิภวาทฐิก็มี ทฐิอัน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทมารค
 ถือเอาที่สุดว่า โลกไม่มีที่สุด มีความถือผิดด้วยอาการ ๕ เป็นภาทฐิกัมมี เป็น
 วิภาทฐิกัมมี ที่ฐิอันถือเอาที่สุดว่า ชีพอันนั้น สรรีระกัอันนั้น มีความถือผิดด้วย
 อาการ ๕ เป็นวิภาทฐิทั้งหมด ที่ฐิอันถือเอาที่สุดว่า ชีพเป็นอัน สรรีระกัเป็นอัน
 มีความถือผิดด้วยอาการ ๕ เป็นภาทฐิทั้งหมด ที่ฐิอันถือเอาที่สุดว่า สัตว์เบื้อง
 หน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกกัมมี มีความถือผิดด้วยอาการ ๕ เป็นภาทฐิทั้งหมด
 ที่ฐิอันถือเอาที่สุดว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมไม่เป็นอีก มีความถือผิด
 ด้วยอาการ ๕ เป็นวิภาทฐิทั้งหมด ที่ฐิอันถือเอาที่สุดว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตาย
 แล้วย่อมเป็นอีกกัมมี ย่อมไม่เป็นอีกกัมมี มีความถือผิดด้วยอาการ ๕ เป็นภาทฐิกัมมี
 เป็นวิภาทฐิกัมมี อปรันตานุทฐิ มีความถือผิดด้วยอาการ ๔๔ เป็นภาทฐิกัมมี
 เป็นวิภาทฐิกัมมี สังโยชนิกาทฐิมีความถือผิดด้วยอาการ ๑๘ เป็นภาทฐิกัมมี เป็น
 วิภาทฐิกัมมี ที่ฐิอันกางกั้นด้วยมานะว่า เป็นเรา มีความถือผิดด้วยอาการ ๑๘
 เป็นวิภาทฐิทั้งหมด ที่ฐิอันกางกั้นด้วยมานะว่า ของเรา มีความถือผิดด้วย
 อาการ ๑๘ เป็นภาทฐิทั้งหมด ที่ฐิอันปฏิเสธด้วยวาตะปรรวาทน มีความ
 ถือผิดด้วยอาการ ๒๐ เป็นภาทฐิ ๑๕ เป็นวิภาทฐิ ๕ ที่ฐิอันปฏิเสธด้วยวาตะ
 ปรรวาทน มีความถือผิดด้วยอาการ ๘ เป็นภาทฐิกัมมี เป็นวิภาทฐิกัมมี ที่ฐิ
 ทั้งหมดเป็นอัตตานุทฐิ เป็นมัจฉาทฐิ เป็นสักกายทฐิ เป็นอันตคาหิกทฐิ เป็น
 สังโยชนิกาทฐิ ที่ฐิอันปฏิเสธด้วยวาตะปรรวาทนเป็นภาทฐิ เป็นวิภาทฐิ
 ขนเหล่าใดยึดถือที่ ๒ อย่างนี้ ญาณในนี้โรยย่อม ไม่มีแก่นขนเหล่านั้น สัตว์โลก
 นี้ยึดถือในทฐิใด ก็เป็นผู้มีสัญญาวิปริตเพราะทฐินั้น ฯ

[๓๔๖] ดุรภิกษุทั้งหลาย เทวดาและมนุษย์ผู้ถูกทฐิ ๒ อย่างกลุ้มรุม
 แล้ว พวกหนึ่งยอมติดอยู่ พวกหนึ่งยอมเล่นไป ส่วนผู้มีจักษุเห็นอยู่ ฯ

ดุรภิกษุทั้งหลาย ก็เทวดาและมนุษย์พวกหนึ่งยอมติดอยู่อย่างไร ดุร
 ภิกษุทั้งหลาย เทวดาและมนุษย์ผู้ชอบภพ ยินดีในภพ บันเทิงอยู่ในภพ จิตของ
 เทวดาและมนุษย์เหล่านั้นย่อมไม่เล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป
 ในธรรมที่เราแสดงเพื่อความดับภพ ดุรภิกษุทั้งหลาย เทวดาและมนุษย์พวกหนึ่ง
 ยอมติดอยู่อย่างนี้แล ฯ

ดุรภิกษุทั้งหลาย เทวดาและมนุษย์พวกหนึ่งยอมเล่นไปอย่างไร ก็
 เทวดาและมนุษย์พวกหนึ่งยอมอดอด ระอา เกลียดชังภพ ย่อมยินดีความ
 ปราศจากภพว่า ชาวเราเลย ได้ยินว่าเมื่อใด ตนแต่กายแตกไปแล้วย่อมขาดสูญ
 ย่อมพินาศ เมื่อนั้น ตนเบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมไม่เป็นอีก เพราะฉะนั้น
 ความไม่เกิดนี้ละเอียด ประณีต ดุรภิกษุทั้งหลาย เทวดาและมนุษย์พวกหนึ่ง
 ยอมเล่นไปอย่างนี้แล ฯ

ดุรภิกษุทั้งหลาย ก็ส่วนผู้มีจักษุเห็นอยู่อย่างไร ดุรภิกษุทั้งหลาย
 ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเห็นความเป็นสัตว์ตามความเป็นจริง ครั้นแล้วย่อม
 ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับความเป็นสัตว์ ดุรภิกษุ
 ทั้งหมด ส่วนผู้มีจักษุเห็นอยู่ อย่างนี้แล ฯ

ถ้าภิกษุใด เห็นความเป็นสัตว์ตามความเป็นจริง และก้าวล่วง
 ความเป็นสัตว์แล้ว ย่อมน้อมใจไปในธรรมตามที่เป็นจริง
 เพื่อความหมดสิ้นแห่งภวตัณหา ภิกษุนั้น กำหนดรู้ ความ
 เป็นสัตว์แล้ว ผู้ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ ย่อม
 ไม่มาสู่ภพใหม่ เพราะความไม่มีแห่งความเป็นสัตว์ ดังนี้ ฯ

[๓๔๗] บุคคล ๓ จำพวกมีทฐิวิบัติ บุคคล ๓ จำพวกมีทฐิสมบัตติ ฯ
 บุคคล ๓ จำพวกเหล่าไหนมีทฐิวิบัติ เดียรธีย์ ๑ สวากเดียรธีย์ ๑
 บุคคลผู้มีทฐิผิด ๑ บุคคล ๓ จำพวกเหล่านั้นมีทฐิวิบัติ ฯ
 บุคคล ๓ จำพวกเหล่าไหนมีทฐิสมบัตติ พระตถาคต ๑ สวาก
 พระตถาคต ๑ บุคคลผู้มีทฐิชอบ ๑ บุคคล ๓ จำพวกเหล่านั้นมีทฐิสมบัตติ ฯ
 นรชนใด เป็นคนมักโกรธ มักผูกโกรธ มีความลบหลู่ลามก
 มีทฐิวิบัติ เจ้าเล่ห์ พึงรู้จักนรชนนั้นว่าเป็นคนเลว นรชนใด
 เป็นคนไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธ ไม่ลบหลู่ลามกท่าน มีทฐิ-
 สมบัตติ มีปัญญา พึงรู้จักนรชนนั้นว่า เป็นผู้ประเสริฐ
 ดังนี้ ฯ

[๓๔๘] ทฐิวิบัติ ๓ ทฐิสมบัตติ ๓ ฯ
 ทฐิวิบัติ ๓ เป็น โฉน ความเห็นวิบัติว่า นั้นของเรา นั้นเป็นเรา นั้น
 เป็นตัวตนของเรา ทฐิวิบัติ ๓ เหล่านี้ ฯ
 ทฐิสมบัตติ ๓ เป็น โฉน ความเห็นอันถูกต้องว่า นั้นไม่ใช่ของเรา นั้น
 ไม่เป็นเรา นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา ทฐิสมบัตติ ๓ เหล่านี้ ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

[๓๕๙] ทิฐิอะไรว่า นั่นของเรา เป็นทิฐิเท่าไร ทิฐิเหล่านั้น ตามถือส่วนสุดอะไร ทิฐิอะไรว่า นั่นเป็นเรา เป็นทิฐิเท่าไร ทิฐิเหล่านั้น ตามถือส่วนสุดอะไร ทิฐิอะไรว่า นั่นเป็นตัวตนของเรา เป็นทิฐิเท่าไร ทิฐิเหล่านั้นตามถือส่วนสุดอะไร ฯ

ความเห็นตามขั้นส่วนอดีตว่า นั่นของเรา เป็นทิฐิ ๑๘ ทิฐิเหล่านั้น ตามถือขั้นส่วนอดีต ความเห็นตามขั้นส่วนอนาคตว่า นั่นเป็นเรา เป็นทิฐิ ๔๔ ทิฐิเหล่านั้นตามถือขั้นส่วนอนาคต อุตตานทิฐิมิวัตถุ ๒๐ ว่า นั่นเป็นตัวตนของเรา เป็นสักกายทิฐิ มิวัตถุ ๒๐ ทิฐิ ๖๒ โดยมีสักกายทิฐิเป็นประธาน ทิฐิเหล่านั้น ตามถือขั้นทั้งส่วนอดีตและส่วนอนาคต ฯ

[๓๖๐] ดูกรภิกษทั้งหลาย ขนเหล่าใดเหล่าหนึ่งถึงความเชื่อแนในเรา ขนเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยทิฐิ บุคคล ๕ จำพวกเชื่อแนในธรรมนี้ บุคคล ๕ จำพวกเชื่อแนในภพสุทธาวาส ในธรรมนี้ ฯ

บุคคล ๕ จำพวกเหล่าไหน เชื่อแนในธรรมนี้ บุคคล ๕ จำพวกนี้ คือ สัตตักขัตตุปรมโสดาบัน ๑ โกลังโกละโสดาบัน ๑ เอกพิชิโสดาบัน ๑ พระสกทาคามี ๑ พระอรหันต์ในปัจจุบัน ๑ เชื่อแนในธรรมนี้ ฯ

บุคคล ๕ จำพวกเหล่าไหน เชื่อแนในภพสุทธาวาสในธรรมนี้ บุคคล ๕ จำพวกนี้ คือ อันตรاپรีนิพพายอนาคามีบุคคล ๑ อุปหัจจปรีนิพพายอนาคามี บุคคล ๑ อสังขารปรีนิพพายอนาคามีบุคคล ๑ สสังขารปรีนิพพายอนาคามี-

* บุคคล ๑ อุทังโสโตกนิญฐคามีนาคามีบุคคล ๑ เชื่อแนในภพสุทธาวาสในธรรมนี้ ฯ

ดูกรภิกษทั้งหลาย บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ถึงความเชื่อแนในเรา บุคคลเหล่านั้นทั้งหมด ถึงพร้อมด้วยทิฐิ บุคคล ๕ จำพวกนี้เชื่อแนในธรรมนี้ บุคคล ๕ จำพวกนี้เชื่อแนในภพสุทธาวาสในธรรมนี้ ฯ

[๓๖๑] ดูกรภิกษทั้งหลาย บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเลื่อมใสในเราอย่างแน่นแฟ้น บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดเป็นพระโสดาบัน พระโสดาบันเหล่านั้นรวม ๕ จำพวกนี้ เชื่อแนในธรรมนี้ บุคคล ๕ จำพวกเชื่อแนในภพชั้นสุทธาวาสในธรรมนี้ ฯ

บุคคล ๕ จำพวกเหล่าไหน เชื่อแนในธรรมนี้ บุคคล ๕ จำพวกนี้ คือ สัตตักขัตตุปรมโสดาบัน ๑ . . . พระอรหันต์ในปัจจุบัน ๑ เชื่อแนในธรรมนี้ ฯ

บุคคล ๕ จำพวกนี้ คือ อันตรاپรีนิพพายอนาคามีบุคคล ๑ . . . อุทัง-

* โสโตกนิญฐคามีนาคามีบุคคล ๑ เชื่อแนในภพสุทธาวาสในธรรมนี้ ฯ

ดูกรภิกษทั้งหลาย บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเลื่อมใสในเราอย่างแน่นแฟ้น บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดเป็นพระโสดาบัน พระโสดาบันเหล่านั้นรวมเป็น ๕ จำพวกนี้ เชื่อแนในธรรมนี้ บุคคล ๕ จำพวกนี้ เชื่อแนในภพสุทธาวาสในธรรมนี้ ฉะนั้นแล ฯ

จบทีริฎกถา

มหาวรรค อานาปานกถา

[๓๖๒] เมื่อพระโยคาวจรเจริญสมาธิอันปฏิสังยุตด้วยอานาปานสติมี วัตถุ ๑๖ ญาณ ๒๐๐ อันเนื่องมาแต่สมาธิย่อมเกิดขึ้น คือ ญาณในธรรมอันเป็น อันตราย ๘ ญาณในธรรมอันเป็นอุปการะ ๘ ญาณในอุปกิเลส ๑๘ ญาณใน โวทาน ๑๓ ญาณในความเป็นผู้ทำสดี ๓๒ ญาณด้วยสามารถสมาธิ ๒๔ ญาณ ด้วยสามารถวิปัสสนา ๗๒ นิพพิทาญาณ ๘ นิพพิทานุโลมญาณ ๘ นิพพิทาปฏิ-

* ปัสสัทธิญาณ ๘ ญาณในวิมุตติสุข ๒๑ ฯ

[๓๖๓] ญาณในธรรมอันเป็นอันตราย ๘ และญาณในธรรมอันเป็น อุปการะ ๘ เป็นไฉน ฯ

กามฉันทะเป็นอันตรายแก่สมาธิ เนกขัมมะเป็นอุปการะแก่สมาธิ พยาบาทเป็นอันตรายแก่สมาธิ ความไม่พยาบาทเป็นอุปการะแก่สมาธิ ถีนมิทธะ เป็นอันตรายแก่สมาธิ อาโลภสังญญาเป็นอุปการะแก่สมาธิ อุทธัจจะ เป็น อันตรายแก่สมาธิ ความไม่ฟุ้งซ่านเป็นอุปการะแก่สมาธิ วิจิกิจฉาเป็นอันตราย แก่สมาธิ ความกำหนดธรรมเป็นอุปการะแก่สมาธิ อวิชชาเป็นอันตรายแก่สมาธิ ญาณเป็นอุปการะแก่สมาธิ อรติเป็นอันตรายแก่สมาธิ ความปราโมทย์เป็น อุปการะแก่สมาธิ อกุศลธรรมแม้ทั้งปวงเป็นอันตรายแก่สมาธิ กุศลธรรมทั้งปวง เป็นอุปการะแก่สมาธิ ญาณในธรรมอันเป็นอันตราย ๘ และญาณในธรรมเป็น อุปการะ ๘ เหล่านี้ จิตอันฟุ้งซ่านและจิตสงบระงับ ย่อมดำรงอยู่ในความเป็น ธรรมอย่างเดียวและย่อมหมดจดจากนิวรณ์ ด้วยอาการ ๑๖ เหล่านี้ ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

[๓๖๔] ความเป็นธรรมอย่างเดียวเหล่านั้นเป็น โฉน ฯ

เนกขัมมะ ความไม่พยาบาท อาโลกสัญญา ความไม่ฟุ้งซ่าน ความกำหนดธรรม ญาณ ความปราโมทย์ กุศลธรรมทั้งปวงเป็นธรรมอย่างเดียว (แต่ละอย่าง) ฯ

นิรณันเป็น โฉน กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา อริชา อรติ อกุศลธรรมทั้งปวง เป็นนิรณัน (แต่ละอย่าง) ฯ

[๓๖๕] คำว่า นิรณัน ความว่า ชื่อว่านิรณันเพราะอรรถาภาวอะไร ชื่อว่านิรณันเพราะอรรถาว่าเป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก ฯ

ธรรมเครื่องนำออกเป็น โฉน เนกขัมมะเป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย และพระอริยเจ้าทั้งหลายย่อมนำออกด้วยเนกขัมมะนั้น กามฉันทะเป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก และบุคคลไม่รู้จักเนกขัมมะอันเป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะเป็นผู้ถูกกามฉันทะนั้นกั้นไว้ เพราะเหตุนี้ กามฉันทะจึงชื่อว่าเป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก ความไม่พยาบาทเป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย และพระอริยเจ้าทั้งหลายย่อมนำออกด้วยความไม่พยาบาทนั้น ความพยาบาทเป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก และบุคคลไม่รู้จักความไม่พยาบาทอันเป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะเป็นผู้ถูกความพยาบาทนั้นกั้นไว้ เพราะเหตุนี้ พยาบาทจึงชื่อว่าเป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก อาโลกสัญญาเป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย และพระอริยเจ้าทั้งหลายย่อมนำออกด้วยอาโลกสัญญานั้น ถีนมิทธะเป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก และบุคคลย่อมไม่รู้จักอาโลกสัญญาอันเป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะเป็นผู้ถูกถีนมิทธะนั้นกั้นไว้ เพราะเหตุนี้ ถีนมิทธะจึงชื่อว่าเป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก ความไม่ฟุ้งซ่านเป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย และพระอริยเจ้าทั้งหลายย่อมนำออกด้วยไม่ฟุ้งซ่านนั้น อุทธัจจะ เป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก และบุคคลย่อมไม่รู้จักความไม่ฟุ้งซ่านอันเป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะเป็นผู้ถูกอุทธัจจะนั้นกั้นไว้ เพราะเหตุนี้ อุทธัจจะจึงชื่อว่าเป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก การกำหนดธรรมเป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย และพระอริยเจ้าทั้งหลายย่อมนำออกด้วยการกำหนดธรรมนั้น วิจิกิจฉาเป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก และบุคคลย่อมไม่รู้จักการกำหนดธรรมอันเป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะเป็นผู้ถูกวิจิกิจฉานั้นกั้นไว้ เพราะเหตุนี้ วิจิกิจฉาจึงชื่อว่าเป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก ญาณเป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย และพระอริยเจ้าทั้งหลายย่อมนำออกด้วยญาณนั้น อริชาเป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก และบุคคลย่อมไม่รู้จักญาณอันเป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะเป็นผู้ถูกอริชานั้นกั้นไว้ เพราะเหตุนี้ อริชาจึงชื่อว่าเป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก ความปราโมทย์เป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย และพระอริยเจ้าทั้งหลายย่อมนำออกด้วยความปราโมทย์นั้น อรติเป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก และบุคคลย่อมไม่รู้จักความปราโมทย์อันเป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะเป็นผู้ถูกอรตินั้นกั้นไว้ เพราะเหตุนี้ อรติจึงชื่อว่าเป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก กุศลธรรมแม้ทั้งปวงก็เป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย และพระอริยเจ้าทั้งหลายย่อมนำออกด้วยกุศลธรรมเหล่านั้น อกุศลธรรมแม้ทั้งปวงก็เป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก และบุคคลย่อมไม่รู้จักกุศลธรรมอันเป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะเป็นผู้ถูกอกุศลธรรมเหล่านั้นกั้นไว้ เพราะเหตุนี้ อกุศลธรรมแม้ทั้งปวงจึงชื่อว่าเป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก ก็แลเมื่อพระโยคาวจรผู้มีจิตหมดจดจากนิรณันเหล่านี้ เจริญสมาธิอันปฏิสัมปัตตด้วยอานาปานสติมีวิัตถุ ๑๖ ความที่จิตตั้งมั่นเป็นไปชั่วขณะ ย่อมมีได้ ฯ

[๓๖๖] อุปกิเลส ๑๘ เป็น โฉน ย่อมเกิดขึ้น ฯ

เมื่อบุคคลใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่ สุดแห่งลมหายใจออก จิตถึงความฟุ้งซ่านในภายใน ย่อมเป็นอันตรายแก่สมาธิ เมื่อบุคคลใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่ สุดแห่งลมหายใจเข้า จิตถึงความฟุ้งซ่านในภายนอก ย่อมเป็นอันตรายแก่สมาธิ ความปรารภณา ความพอใจลมหายใจออก การเที่ยวไปด้วยตัณหา เป็นอันตรายแก่สมาธิ ความปรารภณา ความพอใจลมหายใจเข้า การเที่ยวไปด้วยตัณหา เป็นอันตรายแก่สมาธิ ความหลงในการได้ลมหายใจเข้า แห่งบุคคลผู้ถูกลมหายใจออกเข้าครอบงำ ย่อมเป็น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
อันตรรายแก่สมาริ ความหลงในการได้ลมหายใจออก แห่งบุคคลผู้ถูกลมหายใจ
ใจเข้าครอบงำ ย่อมเป็นอันตรรายแก่สมาริ ฯ

สติที่ไปตามลมหายใจออก ที่ไปตามลมหายใจเข้า ที่ฟังชาน
ในภายใน ที่ฟังชานในภายนอก ความปรารถนาลมหายใจออก
และความปรารถนาลมหายใจเข้า อุปกิเลส ๖ ประการนี้ เป็น
อันตรรายแก่สมาริอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อุปกิเลส
เหล่านั้น ถ้าจิตของบุคคลผู้หวั่นไหว ย่อมเป็นเครื่องไม่ให้
หลุดพ้นไป และเป็นเหตุไม่ให้รู้ชัดซึ่งวิโมกข์ ให้ถึงความ
เชื่อต่อผู้อื่น ฉะนั้นแล ฯ

[๓๖๓] เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงนิมิต จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจ
ออก นี่เป็นอันตรรายแก่สมาริ เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงลมหายใจออก จิต
กวัดแกว่งอยู่ที่นิมิต นี่เป็นอันตรรายแก่สมาริ เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงนิมิต
จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจเข้า นี่เป็นอันตรรายแก่สมาริ เมื่อพระโยคาวจรคำนึง
ถึงลมหายใจเข้า จิตกวัดแกว่งอยู่ที่นิมิต นี่เป็นอันตรรายแก่สมาริ เมื่อพระ
โยคาวจรคำนึงถึงลมหายใจออก จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจเข้า นี่เป็นอันตรราย
แก่สมาริ เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงลมหายใจเข้า จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจออก
นี่เป็นอันตรรายแก่สมาริ ฯ

เมื่อคำนึงถึงนิมิต จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจออก เมื่อ
คำนึงถึงลมหายใจออก จิตกวัดแกว่งอยู่ที่นิมิต เมื่อคำนึง
ถึงนิมิต จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจเข้า เมื่อคำนึงถึงลม
หายใจเข้า จิตกวัดแกว่งอยู่ที่นิมิต เมื่อคำนึงถึงลมหายใจ
ออก จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจเข้า เมื่อคำนึงถึงลมหายใจ
เข้า จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจออก อุปกิเลส ๖ ประการ
นี้ เป็นอันตรรายแก่สมาริอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อุป-

*กิเลสเหล่านั้น ถ้าจิตของบุคคลผู้หวั่นไหว ย่อมเป็น
เครื่องไม่ให้หลุดพ้นไป และเป็นเหตุไม่ให้รู้ชัดซึ่งวิโมกข์
ให้ถึงความเชื่อต่อผู้อื่น ฉะนั้นแล ฯ

จิตที่แล่นไปตามอติตารมณฺ์ ตกไปข้างฝ่ายฟังชาน ย่อมเป็นอันตรราย
แก่สมาริ จิตที่ปรารถนาอณาคตารมณฺ์ ถึงความฟังชาน ย่อมเป็นอันตรรายแก่
สมาริ จิตที่หุดหู่ ตกไปข้างฝ่ายเกียจคร้าน ย่อมเป็นอันตรรายแก่สมาริ จิตที่
ถือจืด ตกไปข้างฝ่ายฟังชาน ย่อมเป็นอันตรรายแก่สมาริ จิตที่รู้เกินไป ตก
ไปข้างฝ่ายความกำหนัด ย่อมเป็นอันตรรายแก่สมาริ จิตที่ไม่รู้ ตกไปข้างฝ่าย
พยาบาท ย่อมเป็นอันตรรายแก่สมาริ ฯ

[๓๖๔] จิตที่แล่นไปตามอติตารมณฺ์ ที่ปรารถนาอณาคตารมณฺ์ จิตที่
หุดหู่ ถือจืด ที่รู้เกินไป ที่ไม่รู้ ย่อมไม่ตั้งมั่น อุปกิเลส
๖ ประการนี้ เป็นอันตรรายแก่สมาริอันสัมปยุตด้วยอานา-
ปานสติ อุปกิเลสเหล่านั้นย่อมเป็นเหตุให้บุคคลผู้มีความ
ดำริเศร้าหมอง ไม่รู้ชัดซึ่งอริจิต ฉะนั้นแล ฯ

[๓๖๕] เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่ สุด
แห่งลมหายใจออก กายและจิตย่อมมีความปรารถนา หวั่นไหวและคั่นรณ เพราะ
จิตถึงความฟังชาน ณ ภายใน เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่า
กลางและที่ สุดแห่งลมหายใจเข้า กายและจิตย่อมมีความปรารถนา หวั่นไหวและ
คั่นรณ เพราะจิตถึงความฟังชาน ณ ภายนอก กายและจิตย่อมมีความปรารถนา
หวั่นไหวและคั่นรณ เพราะความปรารถนา เพราะความพอใจลมหายใจออก
เพราะความเที่ยวไปด้วยตัณหา กายและจิตย่อมมีความปรารถนา หวั่นไหวและคั่นรณ
เพราะความปรารถนา เพราะความพอใจลมหายใจเข้า เพราะความเที่ยวไปด้วย
ตัณหา กายและจิตย่อมมีความปรารถนา หวั่นไหวและคั่นรณ เพราะความที่
พระโยคาวจรผู้ถูกลมหายใจออกครอบงำ เป็นผู้หลงใหลในการได้ลมหายใจเข้า
กายและจิตย่อมมีความปรารถนา หวั่นไหวและคั่นรณ เพราะความที่พระโยคาวจร
ผู้ถูกลมหายใจเข้าครอบงำ เป็นผู้หลงใหลในการได้ลมหายใจออก กายและจิต
ย่อมมีความปรารถนา หวั่นไหวและคั่นรณ เพราะความที่จิตของพระโยคาวจรผู้ค้ำ
นั่งถึงนิมิต กวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจออก กายและจิตย่อมมีความปรารถนา
หวั่นไหวและคั่นรณ เพราะความที่จิตของพระโยคาวจรผู้ค้ำนั่งถึงลมหายใจออก
กวัดแกว่งอยู่ที่นิมิต กายและจิตย่อมมีความปรารถนา หวั่นไหวและคั่นรณ เพราะ
ความที่จิตของพระโยคาวจรผู้ค้ำนั่งถึงนิมิต กวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจเข้า กาย
และจิตย่อมมีความปรารถนา หวั่นไหวและคั่นรณ เพราะความที่จิตของพระ-

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

*โยคาวจรผู้ค้ำนั่งถึงลมหายใจเข้า กวัดแกว่งอยู่ที่นิมิต ภายและจิตย่อมมีความปรารภ หวั่นไหวและดิ้นรน เพราะความที่จิตของพระโยคาวจรผู้ค้ำนั่งถึงลมหายใจออก กวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจเข้า ภายและจิตย่อมมีความปรารภ หวั่นไหวและดิ้นรน เพราะความที่จิตของพระโยคาวจรผู้ค้ำนั่งถึงลมหายใจเข้า กวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจออก ภายและจิตย่อมมีความปรารภ หวั่นไหวและดิ้นรน เพราะจิตแล่นไปตามอดีตารมณฺ์ ตกไปข้างฝ่ายความฟุ้งซ่าน ภายและจิตย่อมมีความปรารภ หวั่นไหวและดิ้นรน เพราะจิตหวั้งถึงอนาคตารมณฺ์ ถึงความกวัดแกว่ง ภายและจิตย่อมมีความปรารภ หวั่นไหวและดิ้นรน เพราะจิตหลุด หักไปข้างฝ่ายเกียจคร้าน ภายและจิตย่อมมีความปรารภ หวั่นไหวและดิ้นรน เพราะจิตถือตัว ตกไปข้างฝ่ายอุทธัจจะ ภายและจิตย่อมมีความปรารภ หวั่นไหวและดิ้นรน เพราะจิตรู้เกิน ไป ตกไปข้างฝ่ายความกำหนด ภายและจิตย่อมมีความปรารภ หวั่นไหวและดิ้นรน เพราะจิตไม่รู้ ตกไปข้างฝ่ายพยาบาท ฯ

ผู้ใดไม่บำเพ็ญ ไม่เจริญอานาปานสติ ภายและจิตของผู้นั้น

ย่อมหวั่นไหว ดิ้นรน ผู้ใดบำเพ็ญ เจริญอานาปานสติดี

ภายและจิตของผู้นั้น ย่อมไม่หวั่นไหว ไม่ดิ้นรน ฉะนั้นแล ฯ

ก็และเมื่อพระโยคาวจร ผู้มีจิตหมดจดจากนิวรณ์เหล่านั้น เจริญสมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติมีวัตถุ ๑๖ ความที่จิตตั้งมั่นเป็น ไปชั่วขณะ ย่อมมีได้ อุปกิเลส ๑๘ เหล่านี้ย่อมเกิดขึ้น ฯ

[๓๓๐] ญาณในโวกาน ๑๓ เป็นไฉน ฯ

จิตแล่นไปตามอดีตารมณฺ์ ตกไปข้างฝ่ายฟุ้งซ่านพระโยคาวจรเว้นจิตนั้นเสีย ย่อมตั้งมั่นจิตนั้นไว้ในฐานหนึ่ง จิตย่อมไม่ถึงความฟุ้งซ่านแม้ด้วยอาการอย่างนี้ จิตจำนงห้วงอนาคตารมณฺ์ ถึงความกวัดแกว่ง พระโยคาวจรเว้นจิตนั้นเสีย น้อมจิตนั้นไปในฐานนั้นแล จิตย่อมไม่ถึงความฟุ้งซ่านแม้ด้วยอาการอย่างนี้ จิตหลุด หักไปข้างฝ่ายความเกียจคร้าน พระโยคาวจรประคองจิตนั้นไว้แล้ว ละความเกียจคร้าน จิตย่อมไม่ถึงความฟุ้งซ่านแม้ด้วยอาการอย่างนี้ จิตถือตัว ตกไปข้างฝ่ายอุทธัจจะ พระโยคาวจรข่มจิตนั้นเสีย แล้วละอุทธัจจะ จิตย่อมไม่ถึงความฟุ้งซ่านแม้ด้วยอาการอย่างนี้ จิตรู้เกิน ไป ตกไปข้างฝ่ายความกำหนด พระโยคาวจรผู้รู้ทันจิตนั้น ละความกำหนดเสีย จิตย่อมไม่ถึงความฟุ้งซ่านแม้ด้วยอาการอย่างนี้ จิตไม่รู้ ตกไปข้างฝ่ายความพยาบาท พระโยคาวจรเป็นผู้รู้ทันจิตนั้น ละความพยาบาทเสีย จิตย่อมไม่ถึงความฟุ้งซ่านแม้ด้วยอาการอย่างนี้ จิตบริสุทธิ์ด้วยฐานะ ๖ ประการนี้ ย่อมชาวผ่อง ถึงความเป็นธรรมอย่างเดียว ฯ

[๓๓๑] ความเป็นธรรมอย่างเดียวเหล่านั้นเป็นไฉน ฯ

ความเป็นธรรมอย่างเดียวในความปรากฏแห่งการบริจาทาน ความเป็นธรรมอย่างเดียวในความปรากฏแห่งสมณนิมิต ความเป็นธรรมอย่างเดียวในความปรากฏแห่งลักษณะความเสื่อม ความเป็นธรรมอย่างเดียวในความปรากฏแห่งนิโรธ ความเป็นธรรมอย่างเดียวในความปรากฏแห่งการบริจาทาน ของบุคคลผู้น้อมใจไปในจาคะทั้งหลาย ความเป็นธรรมอย่างเดียวในความปรากฏแห่งสมณนิมิต ของบุคคลผู้นั้นประกอบในอธิจิตทั้งหลาย ความเป็นธรรมอย่างเดียวในความปรากฏแห่งลักษณะความเสื่อม ของบุคคลผู้เจริญวิปัสสนาทั้งหลาย และความ เป็นธรรมอย่างเดียวในความปรากฏแห่งนิโรธ ของพระอริยบุคคลทั้งหลาย จิตที่ถึงความเป็นธรรมอย่างเดียวในฐานะ ๔ เหล่านี้ ย่อมเป็นจิตที่มีปฏิปทาวิสุทธิ ผ่องใส เจริญองงามด้วยอุเบกขา และถึงความร่าเริงด้วยญาณ ฯ

[๓๓๒] อะไรเป็นเบื้องต้น เป็นท่ามกลาง เป็นที่สุดแห่งปฐมฌาน ความหมกจดแห่งปฏิบัติเป็นเบื้องต้น ความพอกพูนอุเบกขาเป็นท่ามกลาง ความร่าเริงเป็นที่สุดแห่งปฐมฌาน ฯ

[๓๓๓] ความหมกจดแห่งปฏิบัติเป็นเบื้องต้นแห่งปฐมฌาน ลักษณะแห่งเบื้องต้นเท่าไร ฯ

ลักษณะแห่งเบื้องต้น ๓ คือ จิตหมดจดจากอันตรายแห่งเบื้องต้นนั้น จิตดำเนินไปสู่สมณนิมิตอันเป็นท่ามกลาง เพราะเป็นจิตหมกจด จิตแล่นไปในสมณนิมิตนั้น เพราะเป็นจิตดำเนินไปแล้ว จิตหมดจดจากอันตราย ๑ จิตดำเนินไปสู่สมณนิมิตอันเป็นท่ามกลางเพราะเป็นจิตอันหมกจด ๑ จิตแล่นไปในสมณ-

*นิมิตเพราะเป็นจิตดำเนินไปแล้ว ๑ ความหมกจดแห่งปฏิบัติเป็นเบื้องต้นแห่งปฐมฌาน ลักษณะแห่งเบื้องต้น ๓ ประการเหล่านี้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปฐมฌานเป็นฌานมีความงามในเบื้องต้น และถึงพร้อมด้วยลักษณะ ฯ

[๓๓๔] ความพอกพูนอุเบกขาเป็นท่ามกลางแห่งปฐมฌาน ลักษณะแห่งท่ามกลางเท่าไร ฯ

ลักษณะแห่งท่ามกลาง ๓ คือ จิตหมดจดวางเฉยอยู่ จิตดำเนินไป สุตมถะวางเฉยอยู่ จิตมีความปรากฏในความเป็นธรรมอย่างเดียวยาวงเฉยอยู่ จิตหมดจดวางเฉยอยู่ ๑ จิตดำเนินไปสูสูมถะวางเฉย ๑ จิตมีความปรากฏในความเป็นธรรมอย่างเดียวยาวงเฉยอยู่ ๑ ความพอกพูนอุเบกขาเป็นท่ามกลางแห่งปฐมฌาน ลักษณะแห่งปฐมฌาน ๓ ประการเหล่านี้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปฐมฌานเป็นฌานมีความงามในท่ามกลาง และถึงพร้อมด้วยลักษณะ ฯ

[๓๓๕] ความร่าเริงเป็นที่สุดแห่งปฐมฌาน ลักษณะแห่งที่สุดเท่าไร ฯ

ลักษณะแห่งที่สุด ๔ คือ ความร่าเริงด้วยอรรถวาทธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในปฐมฌานนั้น ไม่ล่วงเกินกัน ๑ ความร่าเริงด้วยอรรถวาทอันทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็นอันเดียวกัน ๑ ความร่าเริงด้วยอรรถวาทนำไปซึ่งความเพียรสมควรแก่ความที่ธรรมทั้งหลายไม่ล่วงเกินกันและความที่อินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็นอันเดียวกัน ๑ ความร่าเริงด้วยอรรถวาทเป็นที่เสพ ๑ ความร่าเริงเป็นที่สุดแห่งปฐมฌาน ลักษณะแห่งที่สุด ๔ ประการเหล่านี้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปฐมฌานมีความงามในที่สุด และถึงพร้อมด้วยลักษณะ จิตอันถึง ความเป็นไป ๓ ประการ มีความงาม ๓ อย่าง ถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๑๐ ประการอย่างนี้ ย่อมเป็นจิตถึงพร้อมด้วยวิทก วิจาร ปีติ สุข การอธิฐานจิต ศรัทธา วิริยะ สติ สมาริ และถึงพร้อมด้วยปัญญา ฯ

[๓๓๖] อะไรเป็นเบื้องต้น เป็นท่ามกลาง เป็นที่สุดแห่งทุติยฌาน ฯ

ความหมดจดแห่งปฏิภาเป็นเบื้องต้น ความพอกพูนอุเบกขา เป็นท่ามกลาง ความร่าเริงเป็นที่สุดแห่งทุติยฌาน ฯลฯ จิตอันถึงความเป็นไป ๓ ประการ มีความงาม ๓ อย่าง ถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๑๐ ประการอย่างนี้ ย่อมเป็นจิตถึงพร้อมด้วยวิจาร ปีติ . . . และถึงพร้อมด้วยปัญญา ฯ

[๓๓๗] อะไรเป็นเบื้องต้น เป็นท่ามกลาง เป็นที่สุด แห่งตติยฌาน ฯลฯ

จิตอันถึงความเป็นไป ๓ ประการ มีความงาม อย่าง ๓ ถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๑๐ ประการอย่างนี้ ย่อมเป็นจิตถึงพร้อมด้วยปีติ สุข . . . และถึงพร้อมด้วยปัญญา ฯ

[๓๓๘] อะไรเป็นเบื้องต้น เป็นท่ามกลาง เป็นที่สุดแห่งจตุตถฌาน ฯลฯ

จิตอันถึงความเป็นไป ๓ ประการ ถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๑๐ ประการอย่างนี้ ย่อมเป็นจิตถึงพร้อมด้วยอุเบกขา การอธิฐานจิต ศรัทธา วิริยะ สติ สมาริ และถึงพร้อมด้วยปัญญา ฯ

[๓๓๙] อะไรเป็นเบื้องต้น เป็นท่ามกลาง เป็นที่สุดแห่งอากาสา-

* ัญญาจนสมาบัติ ญาณัญญาจนสมาบัติ อากัญญาจนสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ฯลฯ จิตอันถึงความเป็นไป ๓ ประการ มีความงาม ๓ อย่าง ถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๑๐ ประการอย่างนี้ ย่อมเป็นจิตถึงพร้อมด้วยอุเบกขา การอธิฐานจิต ฯลฯ และถึงพร้อมด้วยปัญญา ฯ

[๓๔๐] อะไรเป็นเบื้องต้น เป็นท่ามกลาง เป็นที่สุดแห่งอนิจา-

* นุปัสนา ฯลฯ จิตอันถึงความเป็นไป ๓ ประการ มีความงาม ๓ อย่าง อย่างนี้ ย่อมเป็นจิตถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๑๐ ประการ ถึงพร้อมด้วยวิจาร . . . และถึงพร้อมด้วยปัญญา ฯ

อะไรเป็นเบื้องต้น เป็นท่ามกลาง เป็นที่สุดแห่งทุกขานุปัสนา อนัตตา-

* นุปัสนา นิพพิทานุปัสนา วิราคานุปัสนา นิโรธานุปัสนา ปฏินิสัคคานุปัสนา ขยานุปัสนา ยานุปัสนา วิปริณามานุปัสนา อนิมิตตานุปัสนา อัปปณิหิตา-

* นุปัสนา สญฺญตานุปัสนา อธิปัญญา ธรรมวิปัสนา ยถาภูตญาณทัสสนะ อาทินวานุปัสนา ปฏิสังขานุปัสนา วิวิญญานานุปัสนา โสตาปัตติมารค สกทาคามีมารค อนาคามีมารค ฯลฯ

[๓๔๑] อะไรเป็นเบื้องต้น เป็นท่ามกลาง เป็นที่สุดแห่งอรหัตมารค ฯ

ความหมดจดแห่งปฏิภาเป็นเบื้องต้น ความพอกพูนอุเบกขา เป็นท่ามกลาง ความร่าเริงเป็นที่สุด แห่งอรหัตมารค ฯ

ความหมดจดแห่งปฏิภา เป็นเบื้องต้นแห่งอรหัตมารค ลักษณะแห่งเบื้องต้นเท่าไร ฯ

ลักษณะแห่งเบื้องต้น ๓ ประการ คือ จิตหมดจดจากอันตรายแห่งเบื้องต้นนั้น จิตดำเนินไปสูสมถนิมิตอันเป็นท่ามกลางเพราะเป็นจิตหมดจด จิตแล่นไปในสมถนิมิตนั้นเพราะเป็นจิตดำเนินไปแล้ว จิตหมดจดจากอันตราย ๑ จิตดำเนินไปสูสมถนิมิตอันเป็นท่ามกลางเพราะเป็นจิตหมดจด ๑ จิตแล่นไปใน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
สมณินิมนต์นั้น เพราะเป็นจิตดำเนินไปแล้ว ๑ ความหมดจดแห่งปฏิบัติเป็น
เบื้องต้นแห่งอหัตมรรค ลักษณะแห่งเบื้องต้น ๓ ประการเหล่านี้ เพราะเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า อหัตมรรคเป็นธรรมมีความงามในเบื้องต้น และถึงพร้อมด้วย
ลักษณะ ฯ

[๓๘๒] ความพอกพูนอุเบกขา เป็นท่ามกลางแห่งอหัตมรรค ลักษณะ
แห่งท่ามกลางเท่าไร ฯ

ลักษณะแห่งท่ามกลาง ๔ คือ จิตหมดจดวางเฉยอยู่ จิตดำเนินไปสู่
สมถะวางเฉยอยู่ จิตมีความปรากฏในความเป็นธรรมอย่างเดียวยาวงเฉยอยู่ จิต
หมดจดวางเฉยอยู่ ๑ จิตดำเนินไปสู่สมถะวางเฉยอยู่ ๑ จิตมีความปรากฏใน
ความเป็นธรรมอย่างเดียวยาวงเฉยอยู่ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า อหัตมรรค
เป็นธรรมมีความงามในท่ามกลาง และถึงพร้อมด้วยลักษณะ ฯ

[๓๘๓] ความร่าเริงเป็นที่สุดแห่งอหัตมรรค ลักษณะแห่งที่สุด
เท่าไร ฯ

ลักษณะแห่งที่สุด ๔ คือ ความร่าเริงด้วยอรรถว่าธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้น
อหัตมรรคนั้น ไม่ล่วงเกินกัน ๑ ความร่าเริงด้วยอรรถว่าอินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็น
อันเดียวกัน ๑ ความร่าเริงด้วยอรรถว่านำไปซึ่งความเพียรสมควรแก่ความที่ธรรม
ทั้งหลายไม่ล่วงเกินกัน และความที่อินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็นอันเดียวกัน ๑ ความ
ร่าเริงด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ ๑ ความร่าเริงเป็นที่สุดแห่งอหัตมรรค ลักษณะ
แห่งที่สุด ๔ ประการเหล่านี้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า อหัตมรรคเป็นธรรม
มีความงามในที่สุดและถึงพร้อมด้วยลักษณะ จิตอันถึงความ เป็น ไป ๓ ประการ
มีความงาม ๓ อย่าง ถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๑๐ ประการอย่างนี้ ย่อมเป็นจิตถึง
พร้อมด้วยวิตัก วิจาร์ ปิตี สุข การอธิฐานจิต ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ
และพร้อมด้วยปัญญา ฯ

นิมิต ลมอัสสาสปีสสาสะ ไม่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียว
เพราะไม่รู้ธรรม ๓ ประการ จึงไม่ได้ภาวนา นิมิตลม
อัสสาสปีสสาสะ ไม่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียว เพราะ
รู้ธรรม ๓ ประการ จึงจะได้ภาวนา ฉะนั้นแล ฯ

[๓๘๔] ธรรม ๓ ประการนี้ ไม่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียว เป็นธรรม
ไม่ปรากฏ จิตไม่ถึงความฟุ้งซ่าน จิตปรากฏเป็นประธาน จิตให้ประโยชน์สำเร็จ
และบรรลุผลวิเศษอย่างไร ฯ

เปรียบเทียบต้นไม้มันที่เขาวางไว้ ณ ภาคพื้นที่ยเรียบ บุรุษเอาเลื่อยเลื่อย
ต้นไม้นั้น สติของบุรุษย่อมเข้าไปตั้งอยู่ด้วยสามารถแห่งพื้นเลื่อยซึ่งถูกที่ต้นไม้มัน
บุรุษนั้นไม่ได้ใส่ใจถึงพื้นเลื่อยที่มาหรือที่ไป พื้นเลื่อยที่มาหรือที่ไปไม่ปรากฏ
ก็หาไม่ได้ จิตปรากฏเป็นประธาน จิตให้ประโยชน์สำเร็จ และบรรลุผลวิเศษ
ความเนื่องกันเป็นนิมิต เหมื่อนต้นไม้มันที่เขาวางไว้ ณ ภาคพื้นที่ยเรียบ ลมอัสสาส-
*ปีสสาสะ เหมื่อนพื้นเลื่อย ภิกษุหนึ่งตั้งสติไว้มั่นที่ปลายจมูกหรือที่ริมฝีปาก
ไม่ได้ใส่ใจถึงลมอัสสาสปีสสาสะออกหรือเข้าลมอัสสาสปีสสาสะออกหรือเข้าจะ
ไม่ปรากฏก็หาไม่ได้ จิตปรากฏเป็นประธาน จิตให้ประโยชน์สำเร็จ และบรรลุถึงผล
วิเศษ เหมื่อนบุรุษตั้งสติไว้ด้วยสามารถพื้นเลื่อยอันถูกที่ต้นไม้มัน เขาไม่ได้ใส่ใจ
ถึงพื้นเลื่อยที่มาหรือที่ไป พื้นเลื่อยที่มาหรือที่ไปจะไม่ปรากฏก็หาไม่ได้ จิตปรากฏ
เป็นประธาน จิตให้ประโยชน์สำเร็จ และบรรลุถึงผลวิเศษ ฉะนั้น ฯ

[๓๘๕] ประธานเป็นโจน แม้กาย แม้จิตของภิกษุผู้ปรารถนาความเพียร
ย่อมควรแก่การงาน นี่เป็นประธาน ประโยคเป็นโจน ภิกษุผู้ปรารถนาความเพียร
ย่อมละอุปกิเลสได้ วิตักย่อมสงบไป นี่เป็นประโยค ผลวิเศษเป็นโจน ภิกษุผู้
ปรารถนาความเพียรย่อมละสังโยชนได้ อนสีย่อมถึงความพินาศไป นี่เป็นผลวิเศษ
กัธธรรม ๓ ประการนี้ ย่อมไม่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียวอย่างนี้ และธรรม
๓ ประการนี้ไม่ปรากฏก็หาไม่ได้ จิตไม่ถึงความฟุ้งซ่าน ปรากฏเป็นประธาน
ยังประโยชน์ให้สำเร็จ และบรรลุถึงผลวิเศษ ฯ

[๓๘๖] ภิกษุใด เจริญอานาปานสติให้บริบูรณ์ดีแล้ว อบรมแล้ว
ตามลำดับ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ภิกษุนั้นย่อม
ทำโลกนี้ให้สว่างไสว เหมื่อนพระจันทร์พ้นแล้วจากหมอก
ฉะนั้น ฯ

ลมอัสสาสะชื่อว่าอานะ ไม่ใช่ลมปีสสาสะ ลมปีสสาสะชื่อว่าอานะ
ไม่ใช่ลมอัสสาสะ สติเข้าไปตั้งอยู่ด้วยสามารถลมอัสสาสปีสสาสะ ย่อมปรากฏ
แก่บุคคลผู้หายใจออกและผู้หายใจเข้า ฯ

คำว่า ปริปัญญา ความว่า บริบูรณ์ ด้วยอรรถว่า ถือเอารอบ ด้วย

อรรถว่ารวมไว้ ด้วยอรรถว่าเต็มรอบ ฯ

ภาวนา ในคำว่า สุภาวิตา มี ๔ คือ ภาวนาด้วยอรรถว่า ธรรมทั้งหลายที่เกิดในอานาปานสตินั้น ไม่ล่วงเกินกัน ๑ ด้วยอรรถว่าอันทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็นอันเดียวกัน ๑ ด้วยอรรถว่านำไปซึ่งความเพียรอันสมควรแก่ความที่ธรรมทั้งหลายไม่ล่วงเกินกัน และความที่อินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็นอันเดียวกัน ๑ ด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ ๑ อรรถแห่งภาวนา ๔ ประการนี้ เป็นอรรถอันภิกษุนั้นทำให้เป็นดังยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง น้อมไป อบรมแล้ว ปราปรกเสมอดีแล้ว ฯ

คำว่า ยานิกตา ความว่า ภิกษุนั้นจำนงหวังในธรรมใดๆ ย่อมเป็นผู้ถึงความชำนาญ ถึงกำลัง ถึงความแก่กล้า ในธรรมนั้นๆ ธรรมเหล่านั้นของภิกษุ นั้น เป็นธรรมเนื่องด้วยความคำนึง เนื่องด้วยความหวัง เนื่องด้วยมนสิการเนื่องด้วยจิตตูปบาท เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ทำให้เป็นดังยาน ฯ

คำว่า วตถุกตา ความว่า จิตย่อมมั่นคงดีในวัตถุใดๆ สติย่อมปรากฏดีในวัตถุนั้นๆ ก็หรือว่าสติย่อมปรากฏดีในวัตถุใดๆ จิตย่อมมั่นคงดีในวัตถุนั้นๆ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่าทำให้เป็นที่ตั้ง ฯ

คำว่า อนุญ๑ตา ความว่า จิตน้อมไปด้วยอาการใดๆ สติก็หม่นไปตาม (คุมอยู่) ด้วยอาการนั้นๆ ก็หรือว่าสติหม่นไปด้วยอาการใดๆ จิตก็น้อมไปด้วยอาการนั้นๆ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า น้อมไป ฯ

คำว่า ปริจิตา ความว่า อบรม ด้วยอรรถว่าถือเอารอบ ด้วยอรรถว่ารวมไว้ ด้วยอรรถว่าเต็มรอบ ภิกษุกำหนดถือเอาด้วยสติ ย่อมชำนาญอุกฤษฏธรรมอันลามกได้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า อบรม ฯ

คำว่า สุตมารทฐา ความว่า ธรรม ๔ อย่างภิกษุปรารภดีแล้ว คือ ปรารภดีด้วยอรรถว่าธรรมทั้งหลายที่เกิดในอานาปานสตินั้น ไม่ล่วงเกินกัน ๑ ด้วยอรรถว่าอันทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็นอันเดียวกัน ๑ ด้วยอรรถว่านำไปซึ่งความเพียรอันสมควรแก่ความที่ธรรมทั้งหลายไม่ล่วงเกินกัน และความที่อินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็นอันเดียวกัน ๑ เพราะเพิกถอนกิเลสทั้งหลายซึ่งเป็นข้าศึกแก่ธรรมนั้น ๑ ฯ

คำว่า สุตม ความว่า ความเสมอก็มี ความเสมอดีก็มี ความเสมอเป็นโจน กุลทั้งหลายอันไม่มีโทษ เกิดในธรรมนั้นเป็นฝักใฝ่แห่งความตรัสรู้ นี้เป็นความเสมอ ความเสมอดีเป็นโจน ความดีบารมณแห่งธรรมเหล่านั้นเป็นนิพพาน นี้เป็นความเสมอดี ก็ความเสมอและความเสมอดีนี้ดังนี้ ภิกษุ นั้นรู้แล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ความเพียรภิกษุ นั้นปรารภแล้ว ไม่ย่อหย่อน สติตั้งมั่น ไม่หลงลืม กายสงบปรารภแล้ว จิตเป็นสมาธิมีอารมณ์เดียว เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปรารภแล้วเสมอดี ฯ

คำว่า อนุปุพ๑ ปริจิตา ความว่า ภิกษุ นั้นอบรมอานาปานสติข้างต้นๆ ด้วยสามารถลมหายใจออกยาว อบรมอานาปานสติข้างหลังๆ ตามลำดับ อบรมอานาปานสติข้างต้นๆ ด้วยสามารถลมหายใจเข้ายาว ก็อบรมอานาปานสติข้างหลังๆ ตามลำดับ อบรมอานาปานสติข้างต้นๆ ด้วยสามารถลมหายใจออกสั้น ก็อบรมอานาปานสติข้างหลังๆ ตามลำดับ อบรมอานาปานสติข้างต้นๆ ด้วยสามารถลมหายใจเข้าสั้น ก็อบรมอานาปานสติข้างหลังๆ ตามลำดับ ฯลฯ อบรมอานาปานสติข้างต้นๆ ด้วยสามารถความเป็นผู้พิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก ก็อบรมอานาปานสติข้างหลังๆ ตามลำดับ อบรมอานาปานสติข้างต้นๆ ด้วยสามารถความเป็นผู้พิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า ก็อบรมอานาปานสติข้างหลังๆ ตามลำดับ อานาปานสติมีวัตถุ ๑๖ แม้ทั้งปวงอาศัยกันภิกษุ นั้นอบรมแล้ว และอบรมตามลำดับแล้ว เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวอบรมแล้วตามลำดับ ฯ

คำว่า ยถา ความว่า อรรถแห่งยถาคัพพที่มี ๑๐ คือ ความฝึกตน ๑ ความสงบตน ๑ ความยังตนให้ปรินิพพาน ๑ ความรู้ยิ่ง ๑ ความกำหนดรู้ ๑ ความละ ๑ ความเจริญ ๑ ความทำให้แจ้ง ๑ ความตรัสรู้สัจจะ ๑ ความยังตนให้ประดิษฐานอยู่ในนิโรธ ๑ ฯ

คำว่า พุทโธ ความว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์ใดเป็นสยัมภูไม่มีอาจารย์ ตรัสรู้สัจจะทั้งหลายเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้สดับมาแต่กาลก่อน ทรงบรรลुความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมนั้นและทรงถึงความเป็นผู้มีความเป็นผู้มีคามชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย ฯ

คำว่า พุทโธ ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าพุทธะเพราะอรรถว่ากระไร ฯ

พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าพุทธะ เพราะอรรถว่า ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย เพราะอรรถว่า ทรงสอนให้หมู่สัตว์ตรัสรู้ เพราะความเป็นพระสัพพัญญู เพราะความที่พระองค์ทรงเห็นธรรมทั้งปวง เพราะความที่พระองค์มีเนยยบท ไม่เป็น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
อย่างอื่น เพราะความเป็นผู้มีพระสติโพบูลย์ เพราะนับว่าพระองค์สิ้นอาสวะ เพราะ
นับว่าพระองค์ไม่มีอุปกิเลส เพราะอรรถว่า ทรงปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะ
อรรถว่า ทรงปราศจากโทสะโดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่า ทรงปราศจากโมหะ
โดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่า พระองค์ไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่า
พระองค์เสด็จไปแล้วสู่หนทางที่ไปแห่งบุคคลผู้เดียว เพราะอรรถว่า ตรัสรู้
อนัตตสัมมาสัมโพธิญาณพระองค์เดียว เพราะทรงกำจัดเสียซึ่งความไม่มีปัญญา
เพราะทรงได้ซึ่งพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ ฯ

พระนามว่า พุทโธ นี้ พระมารดา พระบิดา พี่ชายน้องชาย พี่หญิง
น้องหญิง มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต สมณะ พราหมณ์ เทวดา มิได้
แต่งตั้งให้เลย พระนามว่า พุทโธ นี้ เป็นวิโมกข์ขึ้นตักนาม พระนามที่เกิดใน
ที่สุดแห่งอหัตถผล แห่งพระผู้มีพระภาคตรัสรู้แล้ว พระนามว่า พุทโธ นี้
เป็นสังคัลปบัญญัติ เกิดขึ้นพร้อมกับการทรง ได้สัพพัญญุตญาณ ณ คางไม่
โพธิพฤกษ์ ฯ

คำว่า ทรงแสดงแล้ว ความว่า ความฝึกตน มียกาศัพทเป็นอรรถ
เหมือนบุคคลเป็นคฤหัสถ์ก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม ฝึกตนแล้ว พระพุทธเจ้า
ทรงแสดงแล้ว ฉะนั้น ความสงบตน . . . ความยังตนให้ปรีณิพพาน ฯลฯ
ความยังตนให้ประดิษฐานอยู่ในนิโรธ มียกาศัพทเป็นอรรถ เหมือนบุคคลเป็น
คฤหัสถ์ก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม ยังตนให้ประดิษฐานอยู่ในนิโรธแล้ว
พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงแล้ว ฉะนั้น ฯ

คำว่า โลโก ได้แก่มนุษย์โลก ชาติโลก อายุตนโลก วัฏตติภาวโลก
วัฏตติสัมภวโลก สัมปัตติภาวโลก สัมปัตตีสัมภวโลก โลก ๑ คือ สัตว์ทั้งปวง
ตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร ฯลฯ โลก ๑๘ คือ ชาติ ๑๘ ฯ

คำว่า ย่อมให้สว่างไสว ความว่า ภิกษุเหล่านั้น ย่อมยังโลกนี้ให้สว่างไสว
แจ่มใส เพราะเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งความฝึกตน ความสงบตน ความยังตน
ให้ปรีณิพพาน ฯลฯ ความยังตนให้ประดิษฐานอยู่ในนิโรธ ซึ่งมียกาศัพท
เป็นอรรถทุกประการ ฯ

คำว่า เหมือนพระจันทร์พ้นแล้วจากหมอก ความว่า กิเลสเหมือนหมอก
อริยญาณเหมือนดวงจันทร์ ภิกษุเหมือนจันทร์เทพบุตร ภิกษุพ้นจากกิเลสทั้งปวงแล้ว
ย่อมยังโลกนี้ให้สว่างไสวเปล่งปลั่ง และไพโรจน์ เหมือนดวงจันทร์พ้นจากหมอก
พ้นจากควันและธุลีในแผ่นดิน พ้นจากฝ่ามือราหู ยังโอกาสโลกให้สว่างไสว
เปล่งปลั่ง และไพโรจน์ ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เหมือนพระจันทร์
พ้นแล้วจากหมอก ญาณในโวกาน ๑๓ ประการนี้ ฯ

จบภาณวาร

[๓๘๓] ญาณในความทำสติ ๓๒ เป็นไฉน ฯ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในปากกิตติ อยู่ที่โคนไม้กิตติ อยู่ในเรือนว่างกิตติ
นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ภิกษุนี้เป็นผู้มีสติหายใจออก
เป็นผู้มีสติหายใจเข้า เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ว่า หายใจออกยาว เมื่อหายใจออก
สั้นก็รู้ว่า หายใจออกสั้น เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ว่า หายใจเข้ายาว เมื่อหายใจ
เข้าสั้น ก็รู้ว่าหายใจเข้าสั้น ย่อมศึกษาว่า จักเป็นผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวงหายใจออก
ย่อมศึกษาว่า จักเป็นผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวงหายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักระงับ
กายสังขารหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักระงับกายสังขารหายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า
จักรู้แจ้งปิตติหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักรู้แจ้งปิตติหายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า
จักรู้แจ้งสุขหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักรู้แจ้งสุขหายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า
จักรู้แจ้งจิตสังขารหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักรู้แจ้งจิตสังขารหายใจเข้า ย่อม
ศึกษาว่า จักระงับจิตสังขารหายใจออก ย่อมศึกษาว่า ระงับจิตสังขารหายใจเข้า
ย่อมศึกษาว่า จักรู้แจ้งจิตหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักรู้แจ้งจิตหายใจเข้า
ย่อมศึกษาว่า จักทำจิตให้บันเทิงหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักทำจิตให้บันเทิง
หายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักตั้งจิตไว้หายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักตั้งจิตไว้
หายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักเปลี่ยนจิตหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักเปลี่ยนจิต
หายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงหายใจออก ย่อมศึกษาว่า
จักพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงหายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาเห็นความคลาย
กำหนดหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาเห็นความคลายกำหนดหายใจเข้า
ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาเห็นความดับหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณา
เห็นความดับหายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก
ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า ฯ

[๓๘๔] คำว่า อธิ ความว่า ในที่นี้ ในความควรนี้ ในความ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
ขบใจนี้ ในเขตนี้ ในธรรมนี้ ในวินัยนี้ ในธรรมวินัยนี้ ในปาฬอนนี้ ใน
พรหมจรรย์นี้ ในสัตตกาศสนนี้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ในธรรมวินัยนี้ ฯ

คำว่า กิษุ ความว่า กิษุเป็นกัลยาณปฏิชนกิตตาม เป็นพระเสขะกิตตาม
เป็นพระอรหันต์ผู้มีธรรมไม่กำเรบกิตตาม ฯ

คำว่า อรณฺญ ความว่า สถานที่ทุกแห่งนอกเสาเชื่อนไป สถานที่นั้น
เป็นป่า ฯ

คำว่า รุกขมลฺ ความว่า อาสนะของกฤษซึ่งจัดไว้ที่โคนไม้ นั่นคือ
เตียง ตั่ง ฟูก เสื่อ ท่อนหนึ่ง เครื่องลาดทำด้วยหญ้า เครื่องลาดทำด้วยใบไม้
หรือเครื่องลาดทำด้วยฟาง กิษุ เเดิน ยืน นั่ง หรือนอนที่อาสนะนั้น ฯ

คำว่า สญฺญ ความว่า เป็นสถานที่ไม่เคลื่อนกล่นด้วยใครๆ
เป็นคฤหัสถ์กิตตาม เป็นบรรพชิตกิตตาม ฯ

คำว่า อาคār คือ วิหาร โรงมีหลังคาครึ่งหนึ่ง ปราสาท
เรือนโล้น ถ้ำ ฯ

คำว่า นิสิตฺติ ปลงกํ อาภุชิตฺวา ความว่า กฤษนั้นเป็นผู้นั่งคู้บัลลังก์
ตั้งกายตรง คือ กายเป็นกายอันกฤษนั้นตั้งวางไว้ตรง ฯ

ศัพท์ว่า ปริ ในคำว่า ปริมุขํ สติ อပ္ภุเปตฺวา มีความกำหนดถือ
เอาเป็นอรรถ ศัพท์ว่า มุขํ มีความนำออกเป็นอรรถ ศัพท์ว่า สติ มีความเข้า
ไปตั้งไว้เป็นอรรถ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ตั้งสติไว้เฉพาะหน้า ฯ

[๓๘๙] คำว่า เป็นผู้มิตฺติหายใจออก ความว่า กฤษอบรมสติโดย
อาการ ๓๒ คือ กฤษเป็นผู้ตั้งสติมั่นเพราะรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน
ด้วยสามารถลมหายใจออกยาว ชื่อว่าเป็นผู้อบรมสติด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น
เป็นผู้ตั้งสติไว้มั่น เพราะรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่านด้วยสามารถลม
หายใจเข้ายาว . . . เป็นผู้ตั้งสติไว้มั่นเพราะรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน
ด้วยสามารถลมหายใจออกสั้น . . . เป็นผู้ตั้งสติไว้มั่น เพราะรู้ความที่จิตมีอารมณ์
เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถลมหายใจเข้าสั้น ชื่อว่าเป็นผู้อบรมสติด้วยสติ
นั้น ด้วยญาณนั้น ฯลฯ เป็นผู้ตั้งสติไว้มั่นเพราะรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้พิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก . . . เป็นผู้ตั้ง
สติไว้มั่นเพราะรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้
พิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก . . . เป็นผู้ตั้งสติไว้มั่นเพราะรู้ความที่จิตมี
อารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้พิจารณาเห็นความสละคืนหายใจ
ออกชื่อว่า เป็นผู้อบรมสติด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น ฯ

[๓๙๐] กฤษเมื่อหายใจออกยาวก็รู้ว่า หายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้ายาว
ก็รู้ว่า หายใจเข้ายาว อย่างไร ฯ

กฤษเมื่อหายใจออกยาว ย่อมหายใจออกในขณะที่นับยาว เมื่อหายใจ
เข้ายาว ย่อมหายใจเข้าในขณะที่นับยาว เมื่อหายใจออก หายใจเข้ายาว ย่อม
หายใจออกบ้าง หายใจเข้าบ้างในขณะที่นับยาว ฉะนั้นย่อมเกิดแก่กฤษผู้เมื่อหายใจ
ออกหายใจเข้ายาว หายใจออกบ้าง หายใจเข้าบ้างในขณะที่นับยาว เมื่อหายใจ
ออกยาวละเอียดกว่านั้นด้วยสามารถฉันทะ ย่อมหายใจออกในขณะที่นับยาว เมื่อ
หายใจเข้ายาวละเอียดกว่านั้นด้วยสามารถฉันทะ ย่อมหายใจเข้าในขณะที่นับยาว
เมื่อหายใจออกหายใจเข้ายาวละเอียดกว่านั้นด้วยสามารถฉันทะ ย่อมหายใจออก
บ้าง หายใจเข้าบ้างในขณะที่นับยาว ความปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้นแก่กฤษเมื่อหายใจ
ออกหายใจเข้ายาวละเอียดกว่านั้นด้วยสามารถฉันทะ หายใจออกบ้าง หายใจเข้า
บ้างในขณะที่นับยาว เมื่อหายใจออกยาวละเอียดกว่านั้นด้วยสามารถ ความ
ปราโมทย์ ย่อมหายใจออกในขณะที่นับยาว เมื่อหายใจเข้ายาวละเอียดกว่านั้น
ด้วยสามารถความปราโมทย์ ย่อมหายใจเข้าในขณะที่นับยาว เมื่อหายใจออก
หายใจเข้ายาวละเอียดกว่านั้นด้วยสามารถความปราโมทย์ ย่อมหายใจออกบ้าง
หายใจเข้าบ้างในขณะที่นับยาว จิตของกฤษผู้เมื่อหายใจออกหายใจเข้ายาวละเอียด
กว่านั้นด้วยสามารถความปราโมทย์ หายใจออกบ้าง หายใจเข้าบ้างในขณะที่นับ
ยาว ย่อมหลีกออกจากกายหายใจออกหายใจเข้ายาว อุเบกขาย่อมตั้งอยู่ กาย
คือ ลมหายใจออกลมหายใจเข้ายาวด้วยอาการ ๙ อย่างนี้ ย่อมปรากฏ สติเป็น
อนุปัสสาญาณ กายปรากฏ ไม่ใช้สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวสติด้วย กฤษ
พิจารณาเห็นกายนั้นด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุตั้งนี้นั้นท่านจึงกล่าวว่า
สติปฏิฐานภาวนา คือ การพิจารณาเห็นกายในกาย ฯ

[๓๙๑] คำว่า อนุปัสสตี ความว่า กฤษพิจารณากายนั้นอย่างไร ฯ

พิจารณาโดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาโดยความเที่ยง พิจารณาโดย
ความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาโดยความเป็นสุข พิจารณาโดยความเป็นอนัตตา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
ไม่พิจารณาโดยความเป็นอิตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนด
ไม่กำหนด ย่อมให้ราคะดับไป ไม่ให้เกิด ย่อมสลละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อพิจารณา
โดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิวาสสัญญาได้ เมื่อพิจารณาโดยความเป็นทุกข์ ย่อม
ละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อ
เบื่อหน่าย ย่อมละความยินดีได้ เมื่อคลายกำหนด ย่อมละราคะได้ เมื่อให้
ราคะดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสลละคืน ย่อมละความยึดถือได้ ภิกษุพิจารณา
กายนั้นอย่างนี้ ฯ

[๓๙๒] ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ คือ ภาวนาด้วยอรรถว่าธรรม
ทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้นไม่ล่วงเกินกัน ๑ ด้วยอรรถว่าอินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็น
อันเดียวกัน ๑ ด้วยอรรถว่านำไป ซึ่งความเพียรอันสมควรแก่ความที่ธรรมทั้งหลาย
ไม่ล่วงเกินกันและความที่อินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็นอันเดียวกัน ๑ ด้วยอรรถว่า
เป็นที่เสพ ๑ เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถลมหายใจ
ออกลมหายใจเข้ายาว เวทนาจึงปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏเข้าไปตั้งอยู่ ปรากฏถึง
ความดับไป สัญญาย่อมปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏเข้าไปตั้งอยู่ ปรากฏถึงความดับไป
วิตกย่อมปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏเข้าไปตั้งอยู่ ปรากฏถึงความดับไป ฯ

[๓๙๓] เวทนาย่อมปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏเข้าไปตั้งอยู่ ปรากฏถึงความ
ดับ อย่างไร ฯ

ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาย่อมปรากฏอย่างไร ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาย่อม
ปรากฏ ด้วยอรรถว่าเพราะปัจจัยเกิดว่า เพราะอริขชาเกิดเวทนาจึงเกิด เพราะ
ตัณหาเกิดเวทนาจึงเกิด เพราะกรรมเกิดเวทนาจึงเกิด เพราะผัสสะเกิดเวทนาจึง
เกิด แม้เมื่อเห็นลักษณะแห่งความเกิด ความเกิดแห่งเวทนาย่อมปรากฏ ความ
เกิดขึ้นแห่งเวทนาย่อมปรากฏอย่างนี้ ฯ

ความเข้าไปตั้งอยู่แห่งเวทนาย่อมปรากฏอย่างไร เมื่อมนสิการโดยความ
ไม่เที่ยง ความเข้าไปตั้งอยู่โดยความสิ้นไปย่อมปรากฏ เมื่อมนสิการโดยความ
เป็นทุกข์ ความเข้าไปตั้งอยู่โดยความเป็นภัยย่อมปรากฏ เมื่อมนสิการโดยความ
เป็นอนัตตา ความเข้าไปตั้งอยู่โดยความว่างเปล่าย่อมปรากฏ ความเข้าไปตั้งอยู่
แห่งเวทนาย่อมปรากฏอย่างนี้ ฯ

ความดับไปแห่งเวทนาย่อมปรากฏอย่างไร ความดับไปแห่งเวทนาย่อม
ปรากฏ ด้วยอรรถว่าเพราะปัจจัยดับว่า เพราะอริชาดับเวทนาจึงดับ เพราะตัณหา
ดับเวทนาจึงดับ เพราะกรรมดับเวทนาจึงดับ เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ แม้
เมื่อพิจารณาเห็นลักษณะความแปรปรวน ความดับไปแห่งเวทนาย่อมปรากฏ
ความดับไปแห่งเวทนาย่อมปรากฏอย่างนี้ เวทนาย่อมปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏเข้าไป
ตั้งอยู่ ปรากฏถึงความดับไป อย่างนี้ ฯ

[๓๙๔] สัญญาย่อมปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏเข้าไปตั้งอยู่ ปรากฏถึงความ
ดับ อย่างไร ฯ

ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาย่อมปรากฏอย่างไร ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาย่อม
ปรากฏ ด้วยอรรถว่าเพราะปัจจัยเกิดว่า เพราะอริขชาเกิดสัญญาจึงเกิด . . . ความ
เกิดขึ้นแห่งสัญญาย่อมปรากฏ อย่างนี้ ฯ

ความเข้าไปตั้งอยู่แห่งสัญญาย่อมปรากฏอย่างไร เมื่อมนสิการโดยความ
ไม่เที่ยง ความเข้าไปตั้งอยู่โดยความสิ้นไปย่อมปรากฏ . . . ความเข้าไปตั้งอยู่แห่ง
สัญญาย่อมปรากฏอย่างนี้ ฯ

ความดับไปแห่งสัญญาย่อมปรากฏอย่างไร ความดับไปแห่งสัญญาย่อม
ปรากฏ ด้วยอรรถว่าเพราะปัจจัยดับว่า เพราะอริชาดับสัญญาจึงดับ . . . ความ
ดับไปแห่งสัญญาย่อมปรากฏอย่างนี้ สัญญาย่อมปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏเข้าไปตั้ง
อยู่ ปรากฏถึงความดับไป อย่างนี้ ฯ

[๓๙๕] วิตกย่อมปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏเข้าไปตั้งอยู่ ปรากฏถึงความดับ
ไป อย่างไร ฯ

ความเกิดขึ้นแห่งวิตกย่อมปรากฏอย่างไร ความเกิดขึ้นแห่งวิตกย่อม
ปรากฏ ด้วยอรรถว่าเพราะปัจจัยเกิดว่า เพราะอริขชาเกิดวิตกจึงเกิด เพราะ
ตัณหาเกิดวิตกจึงเกิด เพราะกรรมเกิดวิตกจึงเกิด แม้เมื่อพิจารณาเห็นลักษณะ
ความเกิด ความเกิดขึ้นแห่งวิตกก็ย่อมปรากฏ ความเกิดขึ้นแห่งวิตกย่อมปรากฏ
อย่างนี้ ฯ

ความเข้าไปตั้งอยู่แห่งวิตกย่อมปรากฏอย่างไร เมื่อมนสิการโดยความไม่
เที่ยง ความเข้าไปตั้งอยู่โดยความสิ้นไปย่อมปรากฏ เมื่อมนสิการโดยความเป็น
ทุกข์ ความเข้าไปตั้งอยู่โดยความเป็นภัยย่อมปรากฏ เมื่อมนสิการโดยความเป็น
อนัตตา ความเข้าไปตั้งอยู่โดยความว่างเปล่าย่อมปรากฏ ความเข้าไปตั้งอยู่แห่ง

วิตกย่อมปรากฏอย่างนี้ ฯ

ความดับไปแห่งวิตกย่อมปรากฏอย่างไร ความดับไปแห่งวิตกย่อมปรากฏด้วยอรรถว่าเพราะปัจจัยดับว่า เพราะอวิชชาดับวิตกจึงดับ เพราะตัณหาดับวิตกจึงดับ เพราะกรรมดับวิตกจึงดับ เพราะสัญญาดับวิตกจึงดับ แม้เมื่อพิจารณาเห็นลักษณะความแปรปรวน ความดับไปแห่งวิตกก็ย่อมปรากฏ ความดับไปแห่งวิตกย่อมปรากฏอย่างนี้ วิตกย่อมปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏเข้าไปตั้งอยู่ ปรากฏถึงความดับไป อย่างนี้ ฯ

[๓๙๖] บุคคลรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถลมหายใจออกลมหายใจเข้ายาว ย่อมให้อินทรีย์ทั้งหลายประชุมลง รู้จักโคจรและแห่งตลอดธรรมมีความสงบเป็นประโยชน์ ฯลฯ ย่อมให้ธรรมทั้งหลายประชุมกัน รู้จักโคจรและแห่งตลอดธรรมมีความสงบเป็นประโยชน์ ฯ

คำว่า ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลายให้ประชุมลง ความว่า บุคคลย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลายให้ประชุมลงอย่างไร ฯ

บุคคลย่อมยังอินทรีย์ให้ประชุม ลงด้วย ความน้อมใจเชื่อ ยังวิริยอินทรีย์ให้ประชุมลงด้วยความประคองไว้ ยังสตินทรีย์ให้ประชุมลงด้วยความเข้าไปตั้งไว้ ยังสมาธิอินทรีย์ให้ประชุมลงด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน ยังปัญญินทรีย์ให้ประชุมลงด้วยความเห็น บุคคลนี้ยังอินทรีย์เหล่านี้ให้ประชุมลงในอารมณ์นี้ เพราะเหตุดังนี้ท่านจึงกล่าวว่า ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลายให้ประชุมลง ฯ

คำว่า รู้จักโคจร ความว่า รู้จักอารมณ์แห่งธรรมนั้นว่าเป็นโคจรแห่งธรรมนั้น รู้จักโคจรแห่งธรรมนั้นว่าเป็นอารมณ์แห่งธรรมนั้น บุคคล ความรู้ ปัญญา ฯ

คำว่า สงบ ความว่า อารมณ์ปรากฏเป็นความสงบ จิตไม่ฟุ้งซ่านเป็นความสงบ จิตตั้งมั่นเป็นความสงบ จิตผ่องแผ้วเป็นความสงบ ฯ

คำว่า ประโยชน์ ความว่า ธรรมอันไม่มีโทษเป็นประโยชน์ ธรรมอันไม่มีกิเลสเป็นประโยชน์ ธรรมอันมีความผ่องแผ้วเป็นประโยชน์ ธรรมอันประเสริฐเป็นประโยชน์ ฯ

คำว่า แหงตลอด ความว่า แหงตลอดความที่อารมณ์ปรากฏ แหงตลอดความที่จิตไม่ฟุ้งซ่าน แหงตลอดความที่จิตตั้งมั่น แหงตลอดความที่จิตผ่องแผ้ว เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า และแห่งตลอดธรรมอันมีความสงบเป็นประโยชน์ ฯ

[๓๙๗] คำว่า ย่อมให้พละทั้งหลายประชุมลง ความว่า ย่อมให้พละทั้งหลายประชุมลงอย่างไร ฯ

บุคคลย่อม ยังสัทธิพละให้ประชุมลง ด้วยความไม่หวั่นไหวไปในความไม่มีศรัทธา ยังวิริยพละให้ประชุมลงด้วยความไม่หวั่นไหวไปในความประมาท ยังสมาธิพละให้ประชุมลงด้วยความไม่หวั่นไหวไปในอุทธัจจะ ยังปัญญาพละให้ประชุมลงด้วยความไม่หวั่นไหวไปในอวิชชา บุคคลนี้ย่อมยังพละเหล่านี้ให้ประชุมลงในอารมณ์นี้ เพราะเหตุดังนี้ท่านจึงกล่าวว่า ย่อมยังพละทั้งหลายให้ประชุมลง ฯ

คำว่า รู้จักโคจร ฯลฯ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า และแห่งตลอดธรรมอันมีความสงบเป็นประโยชน์ ฯ

[๓๙๘] คำว่า ย่อมยังโพชฌงค์ทั้งหลายให้ประชุม ความว่า บุคคลย่อมยังโพชฌงค์ทั้งหลายให้ประชุมลงได้อย่างไร ฯ

บุคคลย่อมยังสติสัมโพชฌงค์ให้ประชุมลงด้วยความเข้าไปตั้งไว้ ยังธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ให้ประชุมลงด้วยความเลือกเฟ้น ยังวิริยสัมโพชฌงค์ให้ประชุมลงด้วยความประคองไว้ ยังปิติสัมโพชฌงค์ให้ประชุมลงด้วยความแผ่ซ่านไป ยังปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ให้ประชุมลงด้วยความสงบ ยังสมาธิสัมโพชฌงค์ให้ประชุมลงด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน ยังอุเบกขาสัมโพชฌงค์ให้ประชุมลงด้วยความวางเฉย บุคคลนี้ย่อมยังโพชฌงค์ทั้งหลายให้ประชุมลงในอารมณ์ เพราะเหตุดังนี้ท่านจึงกล่าวว่า ย่อมยังโพชฌงค์ทั้งหลายให้ประชุมลง ฯ

คำว่า รู้โคจร ฯลฯ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า และแห่งตลอดธรรมอันมีความสงบเป็นประโยชน์ ฯ

[๓๙๙] คำว่า ย่อมยังมรรคให้ประชุมลง ความว่า บุคคลย่อมยังมรรคให้ประชุมลงอย่างไร ฯ

บุคคลย่อมยังสัมมาทิฐิให้ประชุมลงด้วยความเห็น ยังสัมมาสังกัปปะให้ประชุมลงด้วยความดำริ ยังสัมมาวาจาให้ประชุมลงด้วยความแนนอน ยังสัมมา-

* กัมมันตะให้ประชุมลงด้วยความที่เกิดขึ้นดี ยังสัมมาอาชีวะให้ประชุมลงด้วยความผ่องแผ้ว ยังสัมมาวายามะให้ประชุมลงด้วยความประคองไว้ ยังสัมมาสติให้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
ประชุมลงด้วยความเข้าไปตั้งไว้ ยังสัมมามาสมาธิให้ประชุมลงด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน
บุคคลนี้ย่อมยังมรรคนี้ให้ประชุมลงในอารมณ์นี้ เพราะเหตุดังนี้ท่านจึงกล่าวว่า
ย่อมยังมรรคให้ประชุมลง ฯ

คำว่า รู้จักโคจร ฯลฯ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า และแห่งตลอด
ธรรมอันมีความสงบเป็นประโยชน์ ฯ

[๔๐๐] คำว่า ย่อมยังธรรมทั้งหลายให้ประชุมลง ความว่า บุคคลย่อม
ยังธรรมทั้งหลายให้ประชุมลง อย่างไร ฯ

บุคคลย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลายให้ประชุมลงด้วยความเป็นใหญ่ ยังพละ
ทั้งหลายให้ประชุมลงด้วยความไม่หวั่นไหว ยังโพชฌงค์ทั้งหลายให้ประชุมลงด้วย
ความเป็นธรรมเครื่องนำออก ยังมรรคให้ประชุมลงด้วยความเป็นเหตุ ยัง
สติปัฏฐานให้ประชุมลงด้วยความเข้าไปตั้งไว้ ยังสัมมปธานให้ประชุมลงด้วยความ
เริ่มตั้ง ยังอิทธิบาทให้ประชุมลงด้วยความให้สำเร็จ ยังสังขะให้ประชุมลงด้วยความ
ถ่องแท้ ยังสมถะให้ประชุมลงด้วยความ ไม่ฟุ้งซ่าน ยังวิปัสสนาให้ประชุมลงด้วย
ความพิจารณาเห็น ยังสมถะและวิปัสสนาให้ประชุมลงด้วยความมีกิจเป็นอันเดียวกัน
ยังธรรมเป็นคู่กันให้ประชุมลงด้วยความไม่ล่วงเกินกัน ยังศีลวิสุทธิให้
ประชุมลงด้วยความสำรวม ยังจิตวิสุทธิให้ประชุมลงด้วยความ ไม่ฟุ้งซ่าน ยังทิฐิ-
*วิสุทธิให้ประชุมลงด้วยความเห็น ยังวิโมกข์ให้ประชุมลงด้วยความหลุดพ้น ยัง
วิชาให้ประชุมลงด้วยความแห่งตลอด ยังวิมุตติให้ประชุมลงด้วยความสละรอบ
ยังญาณในความสิ้นไปให้ประชุมลงด้วยความตัดขาด ยังญาณในความ ไม่เกิดขึ้น
ให้ประชุมลงด้วยความเห็นเฉพาะ ยังฉันทะให้ประชุมลงด้วยความเป็นมูลเหตุ
ยังมณสิการให้ประชุมลงด้วยความเป็นสมุฏฐาน ยังผัสสะให้ประชุมลงด้วยความ
ประสพ ยังเวทนาให้ประชุมลงด้วยความรู้สึก ยังสมาธิให้ประชุมลงด้วยความ
เป็นประธาน ยังสติให้ประชุมลงด้วยความ เป็นใหญ่ ยังสติสัมปชัญญะให้
ประชุมลงด้วยความ เป็นธรรมที่ยิ่งกว่านั้น ยังวิมุตติให้ประชุมลงด้วยความ เป็นสาระ
ยังนิพพานอันยังลงในอมตะให้ประชุมลงด้วยความ เป็นที่สุด บุคคลนี้ย่อมยังธรรม
เหล่านี้ให้ประชุมลงในอารมณ์นี้ เพราะเหตุดังนี้ท่านจึงกล่าวว่า ย่อมยังธรรม
ทั้งหลายให้ประชุมลง ฯ

คำว่า รู้จักโคจร ความว่า รู้จักอารมณ์แห่งธรรมนั้นว่าเป็นโคจรแห่ง
ธรรมนั้น รู้จักโคจรแห่งธรรมนั้นว่าเป็นอารมณ์แห่งธรรมนั้น บุคคล ความรู้
ปัญญา ฯ

คำว่า สงบ ความว่า อารมณ์ปรากฏเป็นความสงบ จิตไม่ฟุ้งซ่านเป็น
ความสงบ จิตตั้งมั่นเป็นความสงบ จิตผ่องแผ้วเป็นความสงบ ฯ

คำว่า ประโยชน์ ความว่า ธรรมอันไม่มีโทษเป็นประโยชน์ ธรรมอัน
ไม่มีกิเลสเป็นประโยชน์ ธรรมอันมีความผ่องแผ้วเป็นประโยชน์ ธรรมอัน
ประเสริฐเป็นประโยชน์ ฯ

คำว่า แห่งตลอด ความว่า แห่งตลอดความที่อารมณ์ปรากฏ แห่งตลอด
ความที่จิตไม่ฟุ้งซ่าน แห่งตลอดความที่จิตตั้งมั่น แห่งตลอดความที่จิตผ่องแผ้ว
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า และแห่งตลอดธรรมมีความสงบเป็นประโยชน์ ฯ

[๔๐๑] บุคคลเมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ว่า หายใจออกสั้น เมื่อหายใจเข้า
สั้นก็รู้ว่า หายใจเข้าสั้น อย่างไร ฯ

บุคคลเมื่อหายใจออกสั้น ย่อมหายใจออกในขณะที่นับได้นิดหน่อย
เมื่อหายใจเข้าสั้น ย่อมหายใจเข้าในขณะที่นับได้นิดหน่อย เมื่อหายใจออกหายใจ
เข้าสั้น ย่อมหายใจออกบ้าง หายใจเข้าบ้างในขณะที่นับได้นิดหน่อย ฉันทะย่อม
เกิดแก่ภิกษุผู้เมื่อหายใจออกหายใจเข้าสั้น หายใจออกบ้าง หายใจเข้าบ้างในขณะ
ที่นับได้นิดหน่อย เมื่อหายใจออกสั้นละเอียดกว่านั้นด้วยสามารถฉันทะ ย่อม
หายใจออกในขณะที่นับได้นิดหน่อย เมื่อหายใจเข้าสั้นละเอียดกว่านั้นด้วย
สามารถฉันทะ ย่อมหายใจเข้าในขณะที่นับได้นิดหน่อย เมื่อหายใจออกหายใจ
เข้าสั้นละเอียดกว่านั้นด้วยสามารถฉันทะ ย่อมหายใจออกบ้าง หายใจเข้าบ้างใน
ขณะนับได้นิดหน่อย ความปราโมทย์ย่อมเกิดแก่ภิกษุผู้หายใจออกหายใจเข้า
ละเอียดกว่านั้นด้วยสามารถฉันทะ หายใจออกบ้าง หายใจเข้าบ้างในขณะนับได้
นิดหน่อย เมื่อหายใจออกสั้นละเอียดกว่านั้นด้วยสามารถความปราโมทย์ ย่อม
หายใจออกในขณะที่นับได้นิดหน่อย เมื่อหายใจเข้าสั้นละเอียดกว่านั้นด้วย
สามารถความปราโมทย์ ย่อมหายใจเข้าในขณะที่นับได้นิดหน่อย เมื่อหายใจออก
หายใจเข้าสั้นละเอียดกว่านั้นด้วยสามารถความปราโมทย์ ย่อมหายใจออกบ้าง
หายใจเข้าบ้างในขณะนับได้นิดหน่อย จิตของภิกษุผู้เมื่อหายใจออกหายใจเข้า
สั้นละเอียดกว่านั้นด้วยสามารถความปราโมทย์ หายใจออกบ้าง หายใจเข้าบ้างใน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
ขณะที่นับได้นิดหน่อย ย่อมหลีกเลี่ยงจากลมอัสสาสะปัสสาสะสัน อเบกขาย่อม
ตั้งอยู่ ภาย คือ ลมหายใจออกหายใจเข้าสั้นด้วยอาการ ๔ เหล่านี้ปรากฏ สติ
เป็นอนุปัสสนาญาณ ภายปรากฏ มิใช่สติ สติปรากฏด้วยเป็นตัวสติด้วย บุคคล
พิจารณาภายในด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุดังนี้ท่านจึงกล่าวว่า
สติปฏิฐานภาวนา คือ การพิจารณาภายในกาย ฯ

[๔๐๒] คำว่า ย่อมพิจารณา ความว่า บุคคลย่อมพิจารณาภายใน
อย่างไร ฯลฯ พิจารณาภายในอย่างนี้ ฯ

ภาวนาในคำว่า ภาวนา มี ๔ ฯลฯ ภาวนา ด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ
เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถลมหายใจเข้าสั้น เวทนา
ย่อมปรากฏเกิดขึ้น ฯลฯ บุคคลรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถ
ลมหายใจออกลมหายใจเข้าสั้น ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลายให้ประชุมลง ฯลฯ
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า และย่อมแทงตลอดธรรมอันมีความสงบเป็น
ประโยชน์ ฯ

[๔๐๓] บุคคลย่อมศึกษาว่า จักเป็นผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวงหายใจออก
ย่อมศึกษาว่า จักเป็นผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวงหายใจเข้าอย่างไร ฯ

ภายในคำว่า กาย มี ๒ คือ นามกาย ๑ รูปกาย ๑ นามกาย
เป็น โฉน เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ เป็นนามด้วย เป็นนาม
กายด้วย และท่านกล่าวจิตสังขารว่า นี่เป็นนามกาย รูปกายเป็น โฉน มหาภูต
รูป ๔ รูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ ลมอัสสาสะปัสสาสะ นิมิตร และท่านกล่าวว่า
กายสังขารที่เนื่องกัน นี่เป็นรูปกาย ฯ

[๔๐๔] กายเหล่านี้ย่อมปรากฏ อย่างไร ฯ

เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถลมหายใจ
ออกยาว สติย่อมตั้งมั่น กายเหล่านี้ย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น
เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถลมหายใจเข้ายาว สติ
ย่อมตั้งมั่น กายเหล่านี้ย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เมื่อรู้ความที่จิต
มีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถลมหายใจออกสั้น . . . เมื่อรู้ความที่จิตมี
อารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถลมหายใจเข้าสั้น . . . เมื่อคำนึงถึง
กายเหล่านี้ย่อมปรากฏ เมื่อรู้ . . . เมื่อเห็น . . . เมื่อพิจารณา . . . เมื่ออธิษฐานจิต . . .
เมื่อน้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา . . . เมื่อประกอบความเพียร . . . เมื่อตั้งสติไว้มั่น . . .
เมื่อตั้งจิตมั่น . . . เมื่อรู้ยังธรรมที่ควรรู้อย่างยิ่ง . . . เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ . . .
เมื่อละธรรมที่ควรละ . . . เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญ . . . เมื่อทำให้แจ้งธรรมที่ควร
ทำให้แจ้ง กายเหล่านี้ย่อมปรากฏ กายเหล่านี้ย่อมปรากฏอย่างนี้ กาย
คือ ความเป็นผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวงหายใจออกหายใจเข้าปรากฏ สติเป็น
อนุปัสสนาญาณ ภายปรากฏ มิใช่สติ สติปรากฏด้วยเป็นตัวสติด้วย บุคคล
ย่อมพิจารณาภายในด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุดังนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
สติปฏิฐานภาวนา คือ การพิจารณาเห็นภายในกาย ฯ

[๔๐๕] คำว่า ย่อมพิจารณา ฯลฯ สิววิสุทธิ ด้วยอรรถว่าความเป็น
ผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวงระงับลมหายใจออกลมหายใจเข้า จิตวิสุทธิ ด้วยอรรถว่า
ไม่ฟุ้งซ่าน ทิฐิวินิวัติ ด้วยอรรถว่าเห็นความระงับในสิววิสุทธินั้นเป็นอริสัจสี่ศึกษา
ความ ไม่ฟุ้งซ่านในจิตวิสุทธิเป็นอริจิตตศึกษา ความเห็นในทิฐิวินิวัตินั้นเป็น
อริปัญญาศึกษา บุคคลคำนึงถึงศึกษา ๓ ประการนี้ศึกษาอยู่ รู้ศึกษา เห็นศึกษา
พิจารณาศึกษา อริฐานศึกษา น้อมใจเชื่อด้วยศรัทธาศึกษา ประกอบความ
เพียรศึกษา ดำรงสติไว้มั่นศึกษา ตั้งจิตมั่นศึกษา รู้ชัดด้วยปัญญาศึกษา รู้อย่าง
ยิ่ง ธรรมที่ควรรู้อย่างยิ่งศึกษา กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ศึกษา ละธรรมที่ควรละ
ศึกษา เจริญธรรมที่ควรเจริญศึกษา ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งศึกษา
เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้รู้แจ้งกองลม
ทั้งปวงหายใจออกหายใจเข้า เวทนาย่อมเกิดปรากฏ ฯลฯ บุคคลเมื่อรู้ความที่จิต
มีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวงหายใจ
ออกหายใจเข้า ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลายให้ประชุมลง ฯลฯ เพราะเหตุนี้ท่านจึง
กล่าวว่า และแทงตลอดธรรมอันมีความสงบเป็นประโยชน์ ฯ

[๔๐๖] บุคคลย่อมศึกษาว่า จักระงับกายสังขารหายใจออก ย่อมศึกษาว่า
จักระงับกายสังขารหายใจเข้า อย่างไร ฯ

กายสังขารเป็น โฉน ลมหายใจออกยาว เป็นไปทางกาย ธรรมเหล่านี้
เนื่องด้วยกาย เป็นกายสังขาร ลมหายใจเข้ายาว เป็นไปทางกาย ธรรมเหล่านี้
เนื่องด้วยกาย เป็นกายสังขาร บุคคลระงับ คือ ดับ สงบกายสังขารเหล่านี้
ศึกษาอยู่ ลมหายใจออกสั้น ลมหายใจเข้าสั้น ลมที่บุคคลรู้แจ้งกองลมทั้งปวง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค

หายใจออก เป็นไปทางกาย ธรรมเหล่านี้เนื่องด้วยกาย เป็นกายสังขาร บุคคล
ระงับ คือ ดับ สงบกายสังขารเหล่านั้น ศึกษาอยู่ ความอ่อนไป ความนุ่มไป
ความเอนไป ความโอนไป ความหวั่นไหว ความดิ้นรน ความโยก ความโคลง
แห่งกาย มีอยู่ เพราะกายสังขารเห็นปานใด บุคคลศึกษาอยู่ว่า จักระงับกาย
สังขารหายใจออก ศึกษาว่า จักระงับกายสังขารหายใจเข้า ความไม่อ่อนไป
ความไม่นุ่มไป ความไม่เอนไป ความไม่โอนไป ความไม่หวั่นไหว ความ
ไม่ดิ้นรน ความไม่โยก ความไม่โคลง แห่งกาย มีอยู่เพราะกายสังขารเห็น
ปานใด บุคคลศึกษาอยู่ว่า จักระงับกายสังขารที่ละเอียดสุขุมหายใจออก ศึกษา
อยู่ว่า จักระงับกายสังขารที่ละเอียดสุขุมหายใจเข้า ได้ทราบมาดังนี้ว่า บุคคล
ศึกษาอยู่ว่า จักระงับกายสังขารหายใจออก ศึกษาอยู่ว่า จักระงับกายสังขาร
หายใจเข้า เมื่อเป็นอย่างนี้ ความได้ลมก็ปรากฏ ลมอัสสาสะปัสสาสะก็ไม่ว่าง
ปรากฏ อานาปานสติก็ปรากฏ อานาปานสติสมาธิก็ปรากฏ และบัณฑิต
ทั้งหลายแม้จะเข้าแม้จะออกสมาธิตันนั้นก็หาไม่ได้ ได้ทราบมาดังนี้ว่า บุคคลศึกษา
อยู่ว่า จักระงับกายสังขารหายใจออก ศึกษาอยู่ว่า จักระงับกายสังขารหายใจเข้า
เมื่อเป็นอย่างนี้ ความได้ลมก็ปรากฏ ลมอัสสาสะปัสสาสะก็ปรากฏ อานาปาน
สติก็ปรากฏ อานาปานสติสมาธิก็ปรากฏ และบัณฑิตทั้งหลายย่อมเข้าและย่อม
ออกสมาธิตันนั้น ซ่อนเหมือนอะไร เหมือนเมื่อบุคคลตีกังสดาลเสียงดังย่อม
เป็น ไปก่อนตามที่หมาย นึก ทรงจำด้วยดีซึ่งนิมิตแห่งเสียงดัง เมื่อเสียงดัง
ค่อยลง ต่อมาเสียงค่อยก็เป็น ไปภายหลังตามที่หมาย นึก ทรงจำด้วยดีซึ่งนิมิตแห่ง
เสียงค่อย และเมื่อเสียงค่อยดับลง ต่อมาจิตย่อมเป็น ไปในภายหลัง แม้เพราะ
นิมิตแห่งเสียงค่อยเป็นอารมณ์ ซ่อนก็เหมือนกันจะนั้น ลมหายใจออกและลม
หายใจเข้าที่หยาบ ย่อมเป็น ไปก่อนตามที่หมาย นึกทรงจำด้วยดีซึ่งนิมิตแห่งลม
หายใจออกและลมหายใจเข้าที่หยาบ เมื่อลมหายใจออกและลมหายใจเข้าที่หยาบ
เบาลง ต่อมาลมหายใจออกและลมหายใจเข้าที่ละเอียด ย่อมเป็น ไปในภายหลัง
ตามที่หมาย นึก ทรงจำด้วยดีซึ่งนิมิตแห่งลมหายใจออกและลมหายใจเข้าที่
ละเอียด และเมื่อลมหายใจออกและลมหายใจเข้าที่ละเอียดเบาลงอีก ต่อมาจิตย่อม
ไม่ถึงความฟุ้งซ่านในภายหลัง แม้เพราะความที่นิมิตแห่งลมหายใจออกลมหายใจ
เข้าที่ละเอียดเป็นอารมณ์ เมื่อเป็นอย่างนี้ ความได้ลมก็ปรากฏ ลมอัสสาสะ
ปัสสาสะก็ปรากฏ อานาปานสติก็ปรากฏ อานาปานสติสมาธิก็ปรากฏ และบัณฑิต
ทั้งหลายย่อมเข้าและออกสมาธิตันนั้นๆ กายคือความที่บุคคลระงับกายสังขาร
หายใจออกหายใจเข้าปรากฏ สติเป็นอนุปัสสนาญาณ กายปรากฏ ไม่ใช่สติ
สติปรากฏด้วย เป็นตัวสติด้วย บุคคลย่อมพิจารณาภายในด้วยสตินั้น ด้วยญาณ
นั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า สติปัฏฐานภาวนา คือ การพิจารณาเห็นภายใน
กาย ฯ

[๔๐๓] คำว่า พิจารณา ความว่า บุคคลย่อมพิจารณาภายในอย่างไร ฯลฯ
ย่อมพิจารณาภายในอย่างนี้ ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ ฯลฯ ภาวนาด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ
ศีลวิสุทธิด้วยอรรถว่า ความเป็นผู้ระงับ กายสังขารระงับลมหายใจออก ลมหายใจเข้า
จิตตวิสุทธิด้วยอรรถว่า ไม่ฟุ้งซ่าน ที่วิสุทธิด้วยอรรถว่า เห็น ความระงับในศีล
วิสุทธินั้น เป็นอริสัจสี่ศึกษา ความไม่ฟุ้งซ่านในจิตตวิสุทธินั้น เป็นอริจิตตศึกษา
ความเห็นในที่วิสุทธินั้น เป็นอริปัญญาศึกษา บุคคลเมื่อคำนึงถึงศึกษา
๓ ประการนี้ศึกษาอยู่ ฯลฯ ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งศึกษาอยู่ เมื่อ
รู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้ระงับกายสังขาร
หายใจออกหายใจเข้า เวทนาย่อมปรากฏเกิดขึ้น ฯลฯ เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์
เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้ระงับกายสังขารหายใจออกหายใจเข้า
ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลายให้ประชุมลง ฯลฯ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
และแห่งตลอดธรรมมีความสงบเป็นประโยชน์อนุปัสสนาญาณ [ญาณในการ
พิจารณา] ๘ อภิภูฐานานุสสติ [อนุสสติที่ปรากฏ] ๘ และสัจจตันตักกัตถุ
[เรื่องอันมีมาในพระสูตร] ในการพิจารณาภายในกาย ๔ ฯ

จบภาณวาร

[๔๐๔] บุคคลย่อมศึกษาว่า จักรู้แจ้งปิติหายใจออก ย่อมศึกษาว่า
จักรู้แจ้งปิติหายใจเข้า อย่างไร ฯ

ปิติเป็นใจน เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถ
ลมหายใจออกยาว ปิติและปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น ฯลฯ เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์
เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถลมหายใจเข้ายาว ปิติและปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น
ฯลฯ เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถลมหายใจออกสั้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทมารค
ด้วยสามารถลมหายใจเข้าสั้น ด้วยสามารถความเป็นผู้รู้แจ้งกายทั้งปวงหายใจออก
ด้วยสามารถความเป็นผู้รู้แจ้งกายทั้งปวงหายใจเข้า ด้วยสามารถความเป็นผู้ระงับกาย
สังขารหายใจออก ด้วยสามารถความเป็นผู้ระงับกายสังขารหายใจเข้า ปิตติและ
ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น ปิตติและปราโมทย์ คือ ความเบิกบาน ความบันเทิง
ความหรรษา ความรื่นเริงแห่งจิต ความปลื้มจิต ความดีใจ ปิตินี้ย่อมปรากฏ
เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถลมหายใจออกยาว
สตีย่อมตั้งมั่น ปิตินี้ย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เมื่อรู้ความที่จิต
มีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถลมหายใจเข้ายาว สตีย่อมตั้งมั่น
ปิตินี้ย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว
ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถลมหายใจออกสั้น ด้วยสามารถลมหายใจเข้าสั้น
ด้วยสามารถความเป็นผู้รู้แจ้งกายทั้งปวงหายใจออก ด้วยสามารถความเป็นผู้แจ้ง
กายทั้งปวงหายใจเข้า ด้วยสามารถความเป็นผู้ระงับกายสังขารหายใจออก ด้วย
สามารถความเป็นผู้ระงับกายสังขารหายใจเข้า สตีย่อมตั้งมั่น ปิตีย่อมปรากฏด้วย
สตินั้น ด้วยญาณนั้น เมื่อคำนึงถึง ปิตินี้ย่อมปรากฏ เมื่อรู้ . . . เมื่อเห็น
เมื่อพิจารณา เมื่ออธิษฐานจิต เมื่อน้อมใจไปด้วยศรัทธา เมื่อประกอบความเพียร
เมื่อเข้าไปตั้งสติไว้ เมื่อจิตตั้งมั่น เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา เมื่อรู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้
ยิ่ง เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ เมื่อละธรรมที่ควรละ เมื่อเจริญธรรม
ที่ควรเจริญ เมื่อทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ปิตินี้ย่อมปรากฏ เวทนาด้วย
สามารถความเป็นผู้รู้แจ้งปิตติหายใจออกหายใจเข้าอย่างนี้ปรากฏ สติเป็น
อนุปัสสนาญาณ เวทนาปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวสติด้วย
บุคคลย่อมพิจารณาเวทนานั้นด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุดังนี้ ทานจึง
กล่าวว่า สติปัญฐานภาวนา คือ การพิจารณาเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ฯ

คำว่า พิจารณา ความว่า ย่อมพิจารณาเวทนานั้นอย่างไร ฯลฯ ย่อม
พิจารณาเวทนานั้นอย่างนี้ ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ ฯลฯ ภาวนาด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ
สลิวิสุทธิ ด้วยอรรถว่าความรู้แจ้งปิตติระงับลมหายใจออกลมหายใจเข้า ฯลฯ
เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้รู้แจ้งปิตติหายใจ
ออกหายใจเข้า ฯลฯ บุคคลเมื่อรู้ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลายให้ประชุมลง เพราะเหตุ
นั้น ทานจึงกล่าวว่า และแห่งตลอดธรรมอันมีความสงบเป็นประโยชน์ ฯ

[๔๐๙] บุคคลย่อมศึกษาว่า จักรู้แจ้งสุขหายใจออก ย่อมศึกษาว่า
จักรู้แจ้งสุขหายใจเข้า อย่างไร ฯ

สุข ในคำว่า สุข มี ๒ คือ กายิกสุข ๑ เจตสิกสุข ๑ ฯ

กายิกสุขเป็นโชน ความสำราญทางกาย ความสุขที่ได้เสวยทางกาย
สุขเวทนาซึ่งเป็นความสำราญเกิดแก่กายสัมผัสนี้เป็นกายิกสุข ฯ

เจตสิกสุขเป็นโชน ความสุขทางจิต ความสุขที่ได้เสวยเป็นความ
สำราญเกิดแต่ใจสัมผัสสุขเวทนาซึ่งเป็นความสำราญเกิดแต่ใจสัมผัส
นี้เป็นเจตสิกสุข ฯ

สุขเหล่านั้นย่อมปรากฏอย่างไร เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน
ด้วยสามารถลมหายใจออกยาว สตีย่อมตั้งมั่น สุขเหล่านั้นย่อมปรากฏด้วยสตินั้น
ด้วยญาณนั้น เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถลมหายใจ
เข้ายาว สตีย่อมตั้งมั่น สุขเหล่านั้นย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น ฯลฯ
เมื่อทำให้แจ้ง ซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง สุขเหล่านั้นย่อมปรากฏ สุขเหล่านั้น
ย่อมปรากฏอย่างนี้ ฯ

เวทนา ด้วยสามารถความเป็นผู้รู้แจ้งสุขหายใจออกหายใจเข้า ปรากฏ
สติเป็นอนุปัสสนาญาณ เวทนาปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวสติ
ด้วย บุคคลย่อมพิจารณาเวทนานั้นด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุดังนี้
ทานจึงกล่าวว่า สติปัญฐานภาวนา คือ การพิจารณาเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ฯ

คำว่า ย่อมพิจารณา ความว่า ย่อมพิจารณาเวทนาอย่างไร ย่อมพิจารณา
โดยความไม่เที่ยง ฯลฯ ย่อมพิจารณาเวทนานั้นอย่างนี้ ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ ฯลฯ ภาวนาด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ
สลิวิสุทธิ ด้วยอรรถว่ารู้แจ้งสุขระงับลมหายใจออกลมหายใจเข้า ฯลฯ เมื่อรู้ความ
ที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้รู้แจ้งสุขหายใจออก
หายใจเข้า ฯลฯ บุคคลเมื่อรู้ ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลายให้ประชุมลง เพราะเหตุ
นั้น ทานจึงกล่าวว่า และแห่งตลอดธรรมอันมีความสงบเป็นอรรถ ฯ

[๔๑๐] บุคคลย่อมศึกษาว่า จักรู้แจ้งจิตตสังขารหายใจออก ย่อมศึกษาว่า
จักรู้แจ้งจิตตสังขารหายใจเข้า อย่างไร ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

จิตตสังขารเป็นไฉน สัญญาและเวทนาด้วยสามารถมหายใจออกยาว เป็นเจตสิก ธรรมเหล่านี้เนื่องด้วยจิต เป็นจิตตสังขาร สัญญาและเวทนาด้วยสามารถมหายใจเข้ายาว เป็นเจตสิก ธรรมเหล่านี้เนื่องด้วยจิต เป็นจิตตสังขาร ฯลฯ สัญญาและเวทนาด้วยสามารถความเป็นผู้รู้แจ้งสุขหายใจออก ด้วยสามารถความเป็นผู้รู้แจ้งสุขหายใจเข้า เป็นเจตสิก ธรรมเหล่านี้เนื่องด้วยจิต เป็นจิตต-
*สังขาร นี่เป็นจิตตสังขาร ฯ

จิตตสังขารเหล่านั้นย่อมปรากฏอย่างไร ฯ

เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถมหายใจออกยาว สติย่อมตั้งมั่น จิตตสังขารเหล่านั้นย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถมหายใจเข้ายาว สติย่อมตั้งมั่น จิตตสังขารเหล่านั้นย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น ฯลฯ เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง จิตตสังขารเหล่านั้นย่อมปรากฏ จิตตสังขารเหล่านั้นย่อมปรากฏอย่างนี้ ฯ

เวทนา ด้วยสามารถความเป็นผู้รู้แจ้งจิตตสังขารหายใจออกหายใจเข้า ปรากฏ สติเป็นอนุปัสสนาญาณ เวทนาปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วยเป็นตัวสติด้วย บุคคลย่อมพิจารณาเวทนานั้นด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุดังนี้ ท่านจึงกล่าวว่า สติปฏิฐานภาวนา คือ พิจารณาเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ฯ

คำว่า พิจารณา ความว่า ย่อมพิจารณาเวทนานั้นอย่างไร ย่อมพิจารณา โดยความไม่เพียง ฯลฯ ย่อมพิจารณาเวทนานั้นอย่างนี้ ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ ฯลฯ ภาวนา ด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ สิลวิสุทธิ ด้วยอรรถว่ารู้แจ้งจิตตสังขารระงับมหายใจออกมหายใจเข้า ฯลฯ เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้รู้แจ้งจิตตสังขารหายใจออกหายใจเข้า ฯลฯ บุคคลเมื่อรู้ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลายให้ประชุมลง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า และแห่งตลอดธรรมอันมีความสงบเป็นประโยชน์ ฯ

[๔๑๑] บุคคลย่อมศึกษาว่า จักระจับจิตตสังขารหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักระจับจิตตสังขารหายใจเข้า อย่างไร ฯ

จิตตสังขารเป็นไฉน สัญญาและเวทนา ด้วยสามารถมหายใจออกยาว เป็นเจตสิก ธรรมเหล่านี้เนื่องด้วยจิตเป็นจิตตสังขาร บุคคลระงับ คือ ดับสงบจิตตสังขารเหล่านั้นศึกษาอยู่ สัญญาและเวทนา ด้วยสามารถมหายใจเข้ายาว เป็นเจตสิก ธรรมเหล่านี้เนื่องด้วยจิต เป็นจิตตสังขาร บุคคลระงับ คือ ดับสงบจิตตสังขารเหล่านั้นศึกษาอยู่ สัญญาและเวทนาด้วยสามารถความเป็นผู้รู้แจ้งจิตตสังขารหายใจเข้า ด้วยสามารถความเป็นผู้รู้แจ้งจิตตสังขารหายใจออก เป็นเจตสิก ธรรมเหล่านี้เนื่องด้วยจิต เป็นจิตตสังขาร บุคคลระงับ คือ ดับสงบจิตตสังขารเหล่านั้นศึกษาอยู่ เวทนา ด้วยสามารถความเป็นผู้ระงับจิตตสังขารหายใจออกหายใจเข้า ปรากฏ สติเป็นอนุปัสสนาญาณ เวทนาปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวสติด้วย บุคคลพิจารณาเวทนานั้นด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า สติปฏิฐานภาวนา คือ การพิจารณาเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ฯ

คำว่า ย่อมพิจารณา ความว่า ย่อมพิจารณาเวทนานั้นอย่างไร ฯลฯ ย่อมพิจารณาเวทนานั้นอย่างนี้ ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ ฯลฯ ภาวนา ด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ สิลวิสุทธิ ด้วยอรรถว่าความเป็นผู้ระงับจิตตสังขาร ระงับมหายใจออกมหายใจเข้า ฯลฯ เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้ระงับจิตตสังขารหายใจออกหายใจเข้า ฯลฯ บุคคลรู้ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลายให้ประชุมลง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า และแห่งตลอดธรรมอันมีความสงบเป็นประโยชน์ อนุปัสสนาญาณ (ญาณในการพิจารณา) ๘ อภิภูฐานานุสสติ (อนุสสติที่ปรากฏ) ๘ สุตตันตักวัตถุ (เรื่องอันมีมาในพระสูตร) ในการพิจารณาเวทนาในเวทนา ๔ ฯ

จบภาณวาร

[๔๑๒] บุคคลย่อมศึกษาว่า จักรู้แจ้งจิตหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักรู้แจ้งจิตหายใจเข้า อย่างไร ฯ

จิตนั้นเป็นไฉน วิญญาณจิต ด้วยสามารถมหายใจออกยาว จิต คือ มนะ มานัส หทัย ปิณทะระ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ มโนวิญญาณธาตุอันสมการเกิดจิตนั้น วิญญาณจิต ด้วยสามารถมหายใจเข้ายาว ฯลฯ ด้วยสามารถความเป็นผู้ระงับจิตตสังขารหายใจออก จิต คือ มนะ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
มโนวิญญานธาตุอันสมการเกิดขึ้นนั้น เป็นจิต ฯ

จิตปรากฏอย่างไร เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟังชาน ด้วย
สามารถลมหายใจออกยาว สติย่อมตั้งมั่น จิตนั้นย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วย
ญาณนั้น เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟังชาน ด้วยสามารถลมหายใจเข้า
ยาว สติย่อมตั้งมั่น จิตนั้นย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น ฯลฯ เมื่อทำ
ให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง จิตนั้นย่อมปรากฏ จิตนั้นย่อมปรากฏอย่างนี้
วิญญานจิต ด้วยสามารถความเป็นผู้รู้แจ้ง จิตหายใจออกหายใจเข้า ปรากฏ
สติเป็นอนุปัสสนาญาณ จิตปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวสติด้วย
บุคคลย่อมพิจารณาจิตนั้นด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุดังนี้ นั้น ท่านจึงกล่าว
ว่า สติปัฏฐานภาวนา คือ การพิจารณาจิตในจิต ฯ

คำว่า ย่อมพิจารณา ความว่า ย่อมพิจารณาจิตนั้นอย่างไร ฯลฯ ย่อม
พิจารณาจิตอย่างนี้ ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ ฯลฯ ภาวนา ด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ
สิลวิสุทธิ ด้วยอรรถว่าความรู้แจ้งจิตระว่างลมหายใจออกลมหายใจเข้า ฯลฯ เมื่อ
รู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟังชาน ด้วยสามารถความเป็นผู้รู้แจ้งจิตหายใจออก
หายใจเข้า ฯลฯ บุคคลเมื่อรู้ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลายให้ประชุมลง เพราะเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า และแห่งตลอดธรรมอันมีความสงบเป็นประโยชน์ ฯ

[๔๑๓] บุคคลย่อมศึกษาว่า จักให้จิตเบิกบานหายใจออก ย่อมศึกษาว่า
จักให้จิตเบิกบานหายใจเข้า อย่างไร ฯ

ก็ความเบิกบานแห่งจิตเป็นโฉน เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟังชาน
ด้วยสามารถลมหายใจออกยาว ความเบิกบานแห่งจิตย่อมเกิดขึ้น ความเบิกบาน
ความบันเทิง ความหรรษา ความร่าเริงแห่งจิต ความปลื้มจิต ความดีใจ ฯลฯ
เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟังชาน ด้วยสามารถลมหายใจเข้ายาว ความ
เบิกบานแห่งจิตย่อมเกิดขึ้น ความเบิกบาน ความบันเทิง ความหรรษา ความร่าเริง
แห่งจิต ความปลื้มจิต ความดีใจ ฯลฯ เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟังชาน ด้วย
สามารถความเป็นผู้รู้แจ้งจิตหายใจออก ด้วยสามารถความเป็นผู้รู้แจ้งจิตหายใจเข้า
ความเบิกบานแห่งจิตย่อมเกิดขึ้น ความเบิกบาน ความบันเทิง ความหรรษา
ความร่าเริงแห่งจิต ความปลื้มจิต ความดีใจ นี่เป็นความเบิกบานแห่งจิต
วิญญานจิต ด้วยสามารถความเป็นผู้ยังจิตให้เบิกบานหายใจออกหายใจเข้าปรากฏ
สติเป็นอนุปัสสนาญาณ จิตปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวสติด้วย
บุคคลย่อมพิจารณาจิตนั้นด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุดังนี้ นั้น ท่านจึง
กล่าวว่า สติปัฏฐานภาวนา คือ การพิจารณาจิตในจิต ฯ

คำว่า ย่อมพิจารณา ความว่า ย่อมพิจารณาจิตนั้นอย่างไร ฯลฯ ย่อม
พิจารณาจิตอย่างนี้ ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ ฯลฯ ภาวนา ด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ
สิลวิสุทธิ ด้วยสามารถความเป็นผู้ยังจิตให้เบิกบานระว่างลมหายใจออกลมหายใจ
เข้า ฯลฯ เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟังชาน ด้วยสามารถความเป็นผู้ยัง
จิตให้เบิกบานหายใจออกหายใจเข้า ฯลฯ บุคคลเมื่อรู้ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลายให้
ประชุมลง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า และแห่งตลอดธรรมอันมีความสงบเป็น
ประโยชน์ ฯ

[๔๑๔] บุคคลย่อมศึกษาว่า จักตั้งจิตมั่นหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จัก
ตั้งจิตมั่นหายใจเข้า อย่างไร ฯ

ก็สมาธิในทรีย์เป็นโฉน ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟังชาน ด้วยสามารถ
ลมหายใจออกยาว เป็นสมาธิ ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟังชาน ด้วยสามารถ
ลมหายใจเข้ายาว เป็นสมาธิ ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟังชาน ด้วยสามารถ
ความเป็นผู้ตั้งจิตมั่นหายใจออก เป็นสมาธิ ความตั้งอยู่ ความตั้งอยู่ดี ความ
ตั้งมั่น ความไม่ก่ตัวแกว่ง ความไม่ฟังชานแห่งจิต ความมีใจไม่ก่ตัวแกว่ง
ความสงบ สมาธิในทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ วิญญานจิตด้วยสามารถความเป็น
ผู้ตั้งจิตมั่นหายใจออกหายใจเข้านี้ ปรากฏ สติเป็นอนุปัสสนาญาณ จิตปรากฏ
ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวสติด้วย บุคคลย่อมพิจารณาจิตนั้นด้วยสตินั้น
ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุดังนี้ นั้น ท่านจึงกล่าวว่า สติปัฏฐานภาวนา คือ การ
พิจารณาจิตในจิต ฯ

คำว่า ย่อมพิจารณา ความว่า ย่อมพิจารณาจิตนั้นอย่างไร ฯลฯ ย่อม
พิจารณาจิตอย่างนี้ ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ ฯลฯ ภาวนา ด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ
สิลวิสุทธิ ด้วยอรรถว่าความเป็นผู้ตั้งจิตมั่นระว่างลมหายใจออกลมหายใจเข้า ฯลฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้ตั้งจิตมั่นหายใจเข้า
ฯลฯ บุคคลเมื่อรู้ ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลายให้ประชุมลง เพราะเหตุนี้ท่านจึง
กล่าวว่า และแห่งตลอดธรรมอันมีความสงบเป็นประโยชน์ ฯ

[๔๑๕] บุคคลย่อมศึกษาว่า จักเปลื้องจิตหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จัก
เปลื้องจิตหายใจเข้า อย่างไร ฯ

บุคคลย่อมศึกษาว่า จักเปลื้องจิตจากราคะหายใจออก จักเปลื้องจิตจาก
ราคะหายใจเข้า จักเปลื้องจิตจากโทสะหายใจออก จักเปลื้องจิตจากโทสะหายใจ
เข้า จักเปลื้องจิตจากโมหะหายใจออก จักเปลื้องจิตจากโมหะหายใจเข้า ฯลฯ
จักเปลื้องจิตจากมานะ จักเปลื้องจิตจากทิฐิ จักเปลื้องจิตจากวิจิกิจฉา จักเปลื้อง
จิตจากถีนมิตฺตะ จักเปลื้องจิตจากอุทธัจจะ จักเปลื้องจิตจากความไม่ละอายบาป
จักเปลื้องจิตจากความไม่สะดุ้งกลัวบาปหายใจออก จักเปลื้องจิตจากความไม่สะดุ้ง
กลัวบาปหายใจเข้า วิทยญาณจิต ด้วยสามารถความเป็นผู้เปลื้องจิตหายใจออกหายใจ
เข้า ปรากฏ ฯลฯ

คำว่า ย่อมพิจารณา ความว่า ย่อมพิจารณาจิตนั้นอย่างไร ฯลฯ ย่อม
พิจารณาจิตนั้นอย่างนี้ ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๒ ฯลฯ ภาวนา ด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ
สิลวิสุทธิ ด้วยอรรถว่าความเป็นผู้เปลื้องจิตระวังลมหายใจออกลมหายใจเข้า ฯลฯ
เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้เปลื้องจิตหายใจ
ออกหายใจเข้า ฯลฯ บุคคลเมื่อรู้ ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลายให้ประชุมลง เพราะ
เหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า และแห่งตลอดธรรมอันมีความสงบเป็นอรรถ อนุปัสสา
ญาณ ๔ อุปปุฏฐานานุสสติ ๘ สุตตันตปิฎกในการพิจารณาจิตในจิต ๔ ฯ

[๔๑๖] บุคคลย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความไม่เที่ยงหายใจออก ย่อม
ศึกษาว่า จักพิจารณาความไม่เที่ยงหายใจเข้า อย่างไร ฯ

คำว่า อนิจฺจ ความว่า อะไรไม่เที่ยง เบญจขันธ์ไม่เที่ยง ไม่เที่ยง
เพราะอรรถว่าอะไรไม่เที่ยงเพราะอรรถว่าเกิดขึ้นและเสื่อมไป ฯ

บุคคลเมื่อเห็นความเกิดขึ้นแห่งเบญจขันธ์ ย่อมเห็นลักษณะเท่าไร เมื่อ
เห็นความเสื่อมไปแห่งเบญจขันธ์ ย่อมเห็นลักษณะเท่าไร เมื่อเห็นความเกิดขึ้น
และความเสื่อมไปแห่งเบญจขันธ์ ย่อมเห็นลักษณะเท่าไร ฯ

บุคคลเมื่อเห็นความเกิดขึ้นแห่งเบญจขันธ์ ย่อมเห็นลักษณะ ๒๕ ฯลฯ
เมื่อเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งเบญจขันธ์ ย่อมเห็นลักษณะ ๕๐ นี้
บุคคลย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความไม่เที่ยงในรูปหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จัก
พิจารณาความไม่เที่ยงในรูปหายใจเข้า ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความไม่เที่ยงใน
เวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ในจักขุ ฯลฯ ในชราและมรณะ หายใจ
ออก ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความไม่เที่ยงในชราและมรณะหายใจเข้า ธรรม
ทั้งหลายด้วยสามารถความเป็นผู้พิจารณาความไม่เที่ยงหายใจออกหายใจเข้า ปรากฏ
สติเป็นอนุปัสสาญาณ ธรรมปรากฏ ไม่ใชสติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวสติด้วย
บุคคลพิจารณาธรรมเหล่านั้นด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุดังนี้ ท่านจึง
กล่าวว่า สติปัฏฐานภาวนา คือ การพิจารณาธรรมในธรรมทั้งหลาย ฯ

คำว่า ย่อมพิจารณา ความว่า ย่อมพิจารณาธรรมเหล่านั้นอย่างไร ฯลฯ
ย่อมพิจารณาธรรมเหล่านั้นอย่างนี้ ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ ฯลฯ ภาวนา ด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ
สิลวิสุทธิ ด้วยอรรถว่าความเป็นผู้พิจารณาความไม่เที่ยง ระวังลมหายใจออกหายใจ
เข้า ฯลฯ เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้
พิจารณาความไม่เที่ยงหายใจออกหายใจเข้า ฯลฯ บุคคลเมื่อรู้ ย่อมยังอินทรีย์
ทั้งหลายให้ประชุมลง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า และแห่งตลอดธรรมอันมี
ความสงบเป็นประโยชน์ ฯ

[๔๑๗] บุคคลย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความคลายกำหนดหายใจออก
ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความคลายกำหนดหายใจเข้า อย่างไร ฯ

บุคคลเห็นโทษในรูปแล้ว เป็นผู้เกิดฉันทะในความคลายกำหนดในรูป
น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นดี ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความคลาย
กำหนดในรูปหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความคลายกำหนดในรูป
หายใจเข้า บุคคลเห็นโทษในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ใน
จักขุ ฯลฯ ในชราและมรณะ เป็นผู้เกิดฉันทะในความคลายกำหนดในชราและ
มรณะ และมีจิตตั้งมั่นดี ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความคลายกำหนดในชราและ
มรณะหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความคลายกำหนดในชราและมรณะ
หายใจเข้า ธรรมทั้งหลายด้วยสามารถความเป็นผู้พิจารณาความคลายกำหนดหายใจ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
ออกหายใจเข้า ปรากฏ สติเป็นอนุปัสสนาญาณ ธรรมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติ
ปรากฏด้วย เป็นตัวสติด้วย บุคคลย่อมพิจารณาธรรมเหล่านั้นด้วยสตินั้น ด้วย
ญาณนั้น เพราะเหตุดังนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สติปฏิฐานา คือ การพิจารณาธรรม
ในธรรมทั้งหลาย ฯ

คำว่า ย่อมพิจารณา ความว่า ย่อมพิจารณาธรรมเหล่านั้นอย่างไร ฯลฯ
ย่อมพิจารณาธรรมเหล่านั้นอย่างนี้ ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ ฯลฯ ภาวนา ด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ
สิลวิสุทธิ ด้วยอรรถว่าเป็นผู้พิจารณาความคลายกำหนดระวิงลมหายใจออก
ลมหายใจเข้า ฯลฯ เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้
พิจารณาความคลายกำหนดหายใจออกหายใจเข้า ฯลฯ บุคคลเมื่อรู้ย่อมยังอินทรีย์
ทั้งหลายให้ประชุมลง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า และแทงตลอดธรรมอันมีความ
สงบเป็นประโยชน์ ฯ

[๔๑๘] บุคคลย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความดับหายใจออก ย่อมศึกษา
ว่า จักพิจารณาความดับหายใจเข้า อย่างไร ฯ

บุคคลเห็นโทษในรูปแล้ว เป็นผู้เกิดฉันทะในความดับในรูป น้อมใจไป
ด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นดี ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความดับในรูปหายใจ
ออก ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความดับในรูปหายใจเข้า เห็นโทษในเวทนา ใน
สัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ในอิกษุ ฯลฯ ในชราและมรณะแล้ว เป็นผู้
เกิดฉันทะในความดับในชราและมรณะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นดี
ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความดับในชราและมรณะหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จัก
พิจารณาความดับในชราและมรณะหายใจเข้า ฯ

[๔๑๙] โทษในอริชชาย่อมมีด้วยอาการเท่าไร อริชชาย่อมดับด้วยอาการ
เท่าไร โทษในอริชชาย่อมมีด้วยอาการ ๕ อริชชาย่อมดับด้วยอาการ ๘ ฯ

โทษในอริชชาย่อมมีด้วยอาการ ๕ เป็นไฉน โทษในอริชชาย่อมมีด้วย
อรรถว่าไม่เที่ยง ๑ ด้วยอรรถว่าเป็นทุกข์ ๑ ด้วยอรรถว่าเป็นอนัตตา ๑ ด้วย
อรรถว่าเป็นเหตุให้เดือดร้อน ๑ ด้วยอรรถว่าแปรปรวน ๑ โทษในอริชชาย่อมมี
ด้วยอาการ ๕ เหล่านี้ ฯ

อริชชาย่อมดับไปด้วยอาการ ๘ เป็นไฉน อริชชาย่อมดับด้วยนิทาน
ดับ ๑ ด้วยสมุทัยดับ ๑ ด้วยชาติดับ ๑ ด้วยอาหารดับ ๑ ด้วยเหตุดับ ๑
ด้วยปัจจยดับ ๑ ด้วยญาณเกิดขึ้น ๑ ด้วยนิโรธปรากฏ ๑ อริชชาย่อมดับ
ด้วยอาการ ๘ เหล่านี้ ฯ

บุคคลเห็นโทษในอริชชาด้วยอาการ ๕ เหล่านี้แล้ว เป็นผู้เกิดฉันทะใน
ความดับแห่งอริชชาด้วยอาการ ๘ เหล่านี้ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่น
ดี ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความดับแห่งอริชชาหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จัก
พิจารณาความดับแห่งอริชชาหายใจเข้า ฯ

[๔๒๐] โทษในสังขารย่อมมีด้วยอาการเท่าไร สังขารย่อมดับด้วยอาการ
เท่าไร ฯลฯ โทษในวิญญาณย่อมมีด้วยอาการเท่าไร วิญญาณย่อมดับด้วยอาการเท่าไร
โทษในนามรูปย่อมมีด้วยอาการเท่าไร นามรูปย่อมดับด้วยอาการเท่าไร โทษในสพ-
*ยัตนะย่อมมีด้วยอาการเท่าไร สพยัตนะย่อมดับด้วยอาการเท่าไร โทษในผัสสะย่อม
มีด้วยอาการเท่าไร ผัสสะย่อมดับด้วยอาการเท่าไร โทษในเวทนาย่อมมีด้วยอาการเท่าไร
เวทนาย่อมดับด้วยอาการเท่าไร โทษในตัณหาย่อมมีด้วยอาการเท่าไร ตัณหาย่อมดับ
ด้วยอาการเท่าไร โทษในอุปาทานย่อมมีด้วยอาการเท่าไร อุปาทานย่อมดับด้วยอาการ
เท่าไร โทษในภพย่อมมีด้วยอาการเท่าไร ภพย่อมดับด้วยอาการเท่าไร โทษใน
ชาติย่อมมีด้วยอาการเท่าไร ชาติย่อมดับด้วยอาการเท่าไร โทษในชราและมรณะ
ย่อมมีด้วยอาการเท่าไร ชราและมรณะย่อมดับด้วยอาการเท่าไร โทษในชราและ
มรณะย่อมมีด้วยอาการ ๕ ชราและมรณะย่อมดับด้วยอาการ ๘ ฯ

โทษในชราและมรณะย่อมมีด้วยอาการ ๕ เป็นไฉน โทษในชราและ
มรณะย่อมมีด้วยอรรถว่าไม่เที่ยง ๑ ด้วยอรรถว่าเป็นทุกข์ ๑ ด้วยอรรถว่าเป็น
อนัตตา ๑ ด้วยอรรถว่าเป็นเหตุให้เดือดร้อน ๑ ด้วยอรรถว่าแปรปรวน ๑ โทษ
ในชราและมรณะย่อมมีด้วยอาการ ๕ เหล่านี้ ฯ

ชราและมรณะย่อมดับด้วยอาการ ๘ เป็นไฉน ชราและมรณะย่อมดับ
ด้วยนิทานดับ ๑ ด้วยสมุทัยดับ ๑ ด้วยชาติดับ ๑ ด้วยภพดับ ๑ ด้วยเหตุดับ ๑
ด้วยปัจจยดับ ๑ ด้วยญาณเกิดขึ้น ๑ ด้วยนิโรธปรากฏ ๑ ชราและมรณะย่อมดับด้วย
อาการ ๘ เหล่านี้ ฯ

บุคคลเห็นโทษด้วยชราและมรณะในอาการ ๕ เหล่านี้แล้ว เป็นผู้เกิด
ฉันทะในความดับแห่งชราและมรณะด้วยอาการ ๘ เหล่านี้ น้อมใจไปด้วยศรัทธา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
และมีจิตตั้งมั่นดี ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความดับในชราและมรณะหายใจออก
ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความดับในชราและมรณะหายใจเข้า ธรรมทั้งหลาย
ด้วยสามารถ ความเป็นผู้พิจารณาความดับหายใจออกหายใจเข้า ปรากฏ สติ
เป็นอนุปัสนาญาณ ธรรมทั้งหลายปรากฏ ไม่ใชสติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวสติ
ด้วย บุคคลย่อมพิจารณาธรรมเหล่านั้นด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุดังนี้
นั้นท่านจึงกล่าวว่า สติปัญฐานภาวนา คือ การพิจารณาธรรมในธรรมทั้งหลาย ฯ

คำว่า ย่อมพิจารณา ความว่า ย่อมพิจารณาธรรมเหล่านั้นอย่างไร ฯลฯ
ย่อมพิจารณาธรรมเหล่านั้นอย่างนี้ ฯ

ภาวนา ในคำว่า มี ๔ ฯลฯ ภาวนา ด้วยอรรถว่า เป็นที่เสพ สิล-
*วิสุทธิ ด้วยสามารถความเป็นผู้พิจารณาความดับ ระงับมหายใจออกกลมหายใจ
เข้า ฯลฯ เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้
พิจารณาความดับหายใจออกหายใจเข้า ฯลฯ บุคคลเมื่อรู้ ย่อมยังอินทรีย์
ทั้งหลายให้ประชุมลง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า และแห่งตลอดธรรมอันมี
ความสงบเป็นประโยชน์ ฯ

[๔๒๑] บุคคลย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความสละคืนหายใจออก ย่อม
ศึกษาว่า จักพิจารณาความสละคืนหายใจเข้า อย่างไร ฯ

ความสละคืนมี ๒ อย่าง คือ ความสละคืนด้วยการบริจาค ๑ ความ
สละคืนด้วยความแล่นไป ๑ จิต (คิด) สละรูป เพราะฉะนั้นจึงเป็นความสละ
คืนด้วยการบริจาค จิตแล่นไปในนิพพานอันเป็นที่ดับรูป เพราะฉะนั้น
จึงเป็นความสละคืนด้วยการแล่นไป บุคคลย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความสละ
คืนในรูปหายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณาความสละคืนในรูปหายใจเข้า จิต
(คิด) สละเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักข ฯลฯ ชราและมรณะ เพราะ
ฉะนั้นจึงเป็นความสละคืนด้วยการบริจาค จิตแล่นไปในนิพพานอันเป็นที่ดับชรา
และมรณะ เพราะฉะนั้น จึงเป็นความสละคืนด้วยการแล่นไป บุคคลย่อมศึกษาว่า
จักพิจารณาความสละคืนในชราและมรณะ หายใจออก ย่อมศึกษาว่า จักพิจารณา
ความสละคืนในชราและมรณะ หายใจเข้า ธรรมทั้งหลาย ด้วยสามารถความเป็น
ผู้พิจารณาความสละคืนหายใจออกหายใจเข้า ปรากฏ สติเป็นอนุปัสนาญาณ
ธรรมทั้งหลายปรากฏ ไม่ใชสติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวสติด้วย บุคคลย่อม
พิจารณาธรรมเหล่านั้นด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุดังนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
สติปัญฐานภาวนา คือ การพิจารณาธรรมในธรรมทั้งหลาย ฯ

คำว่า ย่อมพิจารณา ความว่า ย่อมพิจารณาธรรมเหล่านั้นอย่างไร ย่อม
พิจารณาด้วยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาด้วยความเที่ยง ฯลฯ ย่อมสละคืน ไม่ถือ
มั่น เมื่อพิจารณาด้วยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาได้ ฯลฯ เมื่อสละคืน
ย่อมละความถือมั่นได้ ย่อมพิจารณาธรรมเหล่านั้นอย่างนี้ ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ คือ ภาวนา ด้วยอรรถว่า ธรรม
ทั้งหลายอันเกิดในภวานานั้น ไม่ล่วงเกินกัน ฯลฯ ภาวนาด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ
สิลวิสุทธิ ด้วยอรรถว่าความเป็นผู้พิจารณา ความสละคืนระงับมหายใจออกกลม
หายใจเข้า จิตวิสุทธิ ด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ทิฐิวินัย ด้วยอรรถว่าเห็น
ความสละรวมในสิลวิสุทธินั้น เป็นอธิศีลสิกขา ความไม่ฟุ้งซ่านในจิตวิสุทธินั้น
เป็นอธิจิตตสิกขา ความเห็นในทิวินัยนั้น เป็นอธิปัญญาสิกขา บุคคลเมื่อคำนึง
ถึงสิกขา ๓ ประการนี้ศึกษาอยู่ เมื่อรู้ ศึกษาอยู่ ฯลฯ เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์
เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้พิจารณาความสละคืนหายใจออกหายใจ
เข้า เวทนาปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏตั้งอยู่ ปรากฏถึงความดับไป ฯลฯ เมื่อรู้
ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้พิจารณาความสละคืน
หายใจออกหายใจเข้า ฯลฯ บุคคลเมื่อรู้ ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลายให้ประชุมลงย่อมรู้
จักโคจร และแห่งตลอดธรรมอันมีความสงบเป็นประโยชน์ ย่อมยังพละทั้งหลาย
ให้ประชุมลง ย่อมยังโพชนกทั้งหลายให้ประชุมลง ย่อมยังมรคให้ประชุมลง ย่อม
ยังธรรมทั้งหลายให้ประชุมลง ย่อมรู้จักโคจร และแห่งตลอดธรรมอันมีความสงบ
เป็นประโยชน์ ฯ

คำว่า ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลายให้ประชุมลง ความว่า ย่อมยังอินทรีย์
ทั้งหลายให้ประชุมลงอย่างไร ฯ

ย่อมยังอินทรีย์ด้วยอรรถว่าน้อมใจเชื่อให้ประชุมลง ฯลฯ เพราะเหตุ
นั้นท่านจึงกล่าวว่า และแห่งตลอดธรรมมีความสงบเป็นประโยชน์ อนุปัสนา
ญาณ ๘ อภิภูฐานานุสสติ ๘ สุตตันตปิฎก ในการพิจารณาธรรมในธรรม
ทั้งหลาย ๔ ญาณในความเป็นผู้ทำสติ ๓๒ นี้ ฯ

[๔๒๒] ญาณด้วยสามารถแห่งสมาธิ ๒๔ เป็นโณ ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถลมหายใจออกยาว เป็นสมาธิ ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถลมหายใจเข้ายาว เป็นสมาธิ ฯลฯ ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้ เปลื้องจิตหายใจออกหายใจเข้า เป็นสมาธิ ญาณด้วยสามารถของสมาธิ ๒๔ เหล่านี้ ฯ

ญาณด้วยสามารถแห่งวิปัสนา ๗๒ เป็นไฉน ฯ

วิปัสนาด้วยอรรถว่าพิจารณาลมหายใจออกยาว โดยความเป็นของไม่เที่ยง วิปัสนาด้วยอรรถว่าพิจารณาลมหายใจเข้ายาว โดยความเป็นทุกข์ วิปัสนาด้วยอรรถว่าพิจารณาลมหายใจออกยาว โดยความเป็นอนัตตา วิปัสนาด้วยอรรถว่าพิจารณาลมหายใจเข้ายาว โดยความเป็นของไม่เที่ยง วิปัสนาด้วยอรรถว่าพิจารณาลมหายใจออก โดยความเป็นทุกข์ วิปัสนาด้วยอรรถว่าพิจารณาลมหายใจเข้า โดยความเป็นของไม่เที่ยง วิปัสนาด้วยอรรถว่าความเป็นผู้เปลื้องจิตพิจารณาลมหายใจเข้า โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา ญาณด้วยสามารถแห่งวิปัสนา ๗๒ เหล่านี้ ฯ

นิพพิทาญาณ ๘ เป็นไฉน ญาณชื่อนิพพิทาญาณ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่อง ให้บุคคลผู้พิจารณาหายใจออก โดยความเป็นของไม่เที่ยง รู้เห็นตามความเป็นจริง เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องให้บุคคลผู้พิจารณาลมหายใจเข้า โดยความเป็นของไม่เที่ยง รู้เห็นตามความเป็นจริง ฯลฯ ญาณชื่อนิพพิทาญาณ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่อง ให้บุคคลพิจารณาความสละคืนลมหายใจออก รู้เห็นตามความเป็นจริง เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องให้บุคคลผู้พิจารณาความสละคืนลมหายใจเข้า รู้เห็นตามความเป็นจริง นิพพิทาญาณ ๘ เหล่านี้ ฯ

นิพพิทานโลมญาณ ๗ เป็นไฉน ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาลมหายใจ ออกโดยความเป็น ไม่เที่ยง ปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัว เป็นนิพพิทานโลม ญาณ ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาลมหายใจเข้าโดยความเป็นของไม่เที่ยง ปรากฏ โดยความเป็นของน่ากลัว เป็นนิพพิทานโลมญาณ ฯลฯ ปัญญาในความเป็นผู้ พิจารณาความสละคืนลมหายใจออกปรากฏ โดยความเป็นของน่ากลัว เป็นนิพพิ-

* ทานโลมญาณ ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาความสละคืนลมหายใจเข้าปรากฏโดย ความเป็นของน่ากลัว เป็นนิพพิทานโลมญาณ นิพพิทานโลมญาณ ๘ เหล่านี้ ฯ

นิพพิทาปฏิบัติสัทธญาณ ๘ เป็นไฉน ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณา ลมหายใจออกโดยความเป็นของไม่เที่ยง พิจารณาหาทางวางเฉยอยู่ เป็นนิพพิทา ปฏิบัติสัทธญาณ ปัญญาในความเป็นผู้พิจารณาลมหายใจเข้าโดยความเป็นของ ไม่เที่ยง พิจารณาหาทางวางเฉยอยู่ เป็นนิพพิทาปฏิบัติสัทธญาณ ฯลฯ นิพ พิตาปฏิบัติสัทธญาณ ๘ เหล่านี้ ฯ

ญาณในวิมุติสุข ๒๑ เป็นไฉน ญาณในวิมุติสุขย่อมเกิดขึ้นเพราะละ เพราะ ตัดขาดซึ่งสักกายะทั้งสี่ด้วยโสดาปัตติมรรค . . . เพราะละ เพราะตัดขาดซึ่งวิจิกิจฉา ด้วยโสดาปัตติมรรค . . . เพราะละเพราะตัดขาดซึ่งสีลัพพตปรามาส ทิฐานสัย วิจิก ฉานสัย ด้วยโสดาปัตติมรรค . . . เพราะละ เพราะตัดขาดซึ่งกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานสัย ปฏิฆานสัย ส่วนหยาบๆ ด้วยสกทาคามีมรรค . . . เพราะละ เพราะตัดขาดซึ่งกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานสัย ปฏิ ฆานสัย ส่วนละเอียด ๆ ด้วยอนาคามีมรรค ญาณในวิมุติสุขย่อมเกิดขึ้นเพราะ ละ เพราะตัดขาดซึ่งรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุจจจะ อวิชชา มานานสัย ภวราคานสัย และอวิชชานสัย ด้วยอรหัตมรรค ญาณในวิมุติสุข ๒๑ เหล่านี้ เมื่อบุคคลเจริญสมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติอันมีวัตถุ ๑๖ ญาณ ๒๐๐ เหล่า นี้อันสัมปยุตด้วยสมาธิ ย่อมเกิดขึ้น ฯ

จบอานาปานกถา ฯ

มหาวรรค อินทริยกถา

[๔๒๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่าน อนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียก ภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อินทริย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการ เป็นไฉน คือ สัทธินทริย์ ๑ วิริยินทริย์ ๑ สตินทริย์ สมารินทริย์ ๑ ปัญญินทริย์ ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อินทริย์ ๕ ประการนี้แล ฯ

[๔๒๔] อินทริย์ ๕ ประการนี้ย่อมหมดจดด้วยอาการเท่าไร ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค

อินทรี ๕ ประการนี้ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๑๕ เมื่อบุคคลงดเว้นพวก
บุคคลผู้ไม่มีศรัทธา สมาคม คบหา นั่งใกล้พวกบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา (และ)
พิจารณาพระสูตรอันเป็นเหตุนำมาซึ่งความเลื่อมใส สัทธินทรีย่อมหมดจดด้วย
อาการ ๓ เหล่านี้ เมื่อบุคคลงดเว้นพวกบุคคลผู้เกียจคร้าน สมาคม คบหา
นั่งใกล้พวกบุคคลผู้ปรารถนาความเพียร (และ) พิจารณาสัมมปปธาน วิริยอินทรี
ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ เหล่านี้ เมื่อบุคคลงดเว้นพวกบุคคลผู้มีสติหลงลืม
สมาคม คบหา นั่งใกล้พวกบุคคลผู้มีสติตั้งมั่น (และ) พิจารณาสติปัฏฐาน
สตินทรีย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ เหล่านี้ เมื่อบุคคลเว้นพวกบุคคลผู้มีใจ ไม่นั่นคง
สมาคม คบหา นั่งใกล้พวกบุคคลผู้มีใจมั่นคง (และ) พิจารณามานและวิโมกข์
สมาธิอินทรี ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ เหล่านี้ เมื่อบุคคลงดเว้นพวกบุคคลทรม
ปัญญา สมาคม คบหา นั่งใกล้พวกบุคคลผู้มีปัญญา (และ) พิจารณาญาณจริยา
อันลึกซึ้ง ปัญญินทรีย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ เหล่านี้ เมื่อบุคคลงดเว้น ๕
จำพวก สมาคม คบหา นั่งใกล้บุคคล ๕ จำพวก (และ) พิจารณาจำนวนพระ
สูตร ๕ ประการดังกล่าวมานี้ อินทรี ๕ เหล่านี้ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๑๕
เหล่านี้ ฯ

[๔๒๕] บุคคลย่อมเจริญอินทรี ๕ ด้วยอาการเท่าไร การเจริญ
อินทรี ๕ ย่อมมีด้วยอาการเท่าไร ฯ

บุคคลย่อมเจริญอินทรี ๕ ด้วยอาการ ๑๐ การเจริญอินทรี ๕ ย่อมมีด้วย
อาการ ๑๐ บุคคลเมื่อละความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ชื่อว่าเจริญสัทธินทรี เมื่อเจริญ
สัทธินทรี ชื่อว่าละความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา เมื่อละความเป็นผู้เกียจคร้าน ชื่อว่าเจริญ
วิริยอินทรี เมื่อเจริญวิริยอินทรีชื่อว่าจะละความเป็นผู้เกียจคร้าน เมื่อละความประมาท
ชื่อว่าเจริญสตินทรี เมื่อเจริญสตินทรี ชื่อว่าละความประมาท เมื่อละอุทธัจจะ ชื่อว่า
เจริญสมาธิอินทรี เมื่อเจริญสมาธิอินทรี ชื่อว่าละอุทธัจจะ เมื่อละอวิชชา ชื่อว่า
เจริญปัญญินทรี เมื่อเจริญปัญญินทรี ชื่อว่าละอวิชชา บุคคลย่อมเจริญ
อินทรี ๕ ด้วยอาการ ๑๐ เหล่านี้ การเจริญอินทรี ๕ ย่อมมีด้วยอาการ ๑๐
เหล่านี้ ฯ

[๔๒๖] อินทรี ๕ เป็นอินทรีอันบุคคลเจริญแล้ว อบรมแล้วด้วย
อาการเท่าไร ฯ

อินทรี ๕ เป็นอินทรีอันบุคคลเจริญแล้ว อบรมแล้วด้วยอาการ ๑๐
คือ สัทธินทรีเป็นคุณชาติอันบุคคลเจริญแล้ว อบรมแล้ว เพราะเป็นผู้ละแล้ว
ละดีแล้วซึ่งอสังขารอินทรี ความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา เป็นโทษชาติอันบุคคลละแล้ว
ละดีแล้ว เพราะความเป็นผู้เจริญแล้ว อบรมแล้วซึ่งสัทธินทรี วิริยอินทรีเป็น
คุณชาติอันบุคคลเจริญแล้ว อบรมแล้ว เพราะความเป็นผู้ละแล้ว ละดีแล้วซึ่งความ
ประมาท ความประมาทเป็นโทษชาติอันบุคคลละแล้ว ละดีแล้ว เพราะความเป็น
ผู้เจริญแล้ว อบรมแล้วซึ่งสตินทรี สมาธิอินทรีเป็นคุณชาติอันบุคคลเจริญแล้ว
อบรมแล้ว เพราะความเป็นผู้ละแล้ว ละดีแล้วซึ่งอุทธัจจะ อุทธัจจะเป็นโทษชาติ
อันบุคคลละแล้ว ละดีแล้ว เพราะความเป็นผู้เจริญแล้ว อบรมแล้วซึ่งสมาธิอินทรี
ปัญญินทรีเป็นคุณชาติอันบุคคลเจริญแล้ว อบรมแล้ว เพราะความเป็นผู้ละแล้ว
ละดีแล้วซึ่งอวิชชา อวิชชาเป็นโทษชาติอันบุคคลละแล้ว ละดีแล้ว เพราะความ
เป็นผู้เจริญแล้ว อบรมแล้วซึ่งปัญญินทรี อินทรี ๕ เป็นอินทรีอันบุคคลเจริญ
แล้ว อบรมแล้วด้วยอาการ ๑๐ เหล่านี้ ฯ

[๔๒๗] อินทรี บุคคลย่อมเจริญด้วยอาการเท่าไร เป็นอินทรีอัน
บุคคลเจริญแล้ว อบรมแล้ว ะจับแล้ว และระจับดีแล้ว ด้วยอาการเท่าไร ฯ

อินทรี ๕ บุคคลย่อมเจริญด้วยอาการ ๔ เป็นอินทรีอันบุคคลเจริญ
แล้ว อบรมแล้ว ะจับแล้ว และระจับดีแล้วด้วยอาการ ๔ อินทรี ๕ บุคคล
ย่อมเจริญในขณะที่โสดาปัตติมรรคเป็นอินทรี อันบุคคลเจริญแล้ว อบรมแล้ว
ะจับแล้ว และระจับดีแล้วในขณะที่โสดาปัตติผล อินทรี ๕ บุคคลย่อมเจริญใน
ขณะสทกาคามีมรรค เป็นอินทรีอันบุคคลเจริญแล้ว อบรมแล้ว ะจับแล้ว
และระจับดีแล้วในขณะที่สทกาคามีผล อินทรี ๕ บุคคลย่อมเจริญในขณะที่อนาคามี
มรรค เป็นอินทรีอันบุคคลเจริญแล้ว อบรมแล้ว ะจับแล้ว และระจับดี
แล้วในอนาคามีผล อินทรี ๕ บุคคลย่อมเจริญในขณะที่อรหัตมรรค เป็นอินทรี
อันบุคคลเจริญแล้ว อบรมแล้ว ะจับแล้ว และระจับดีแล้วในขณะอรหัตผล ฯ

มรรควิสุทธิ ๔ ผลวิสุทธิ ๔ สมุจเจตวิสุทธิ ๔ ปฏิปัสสทธิวิสุทธิ ๔
ด้วยประการดังนี้ อินทรี ๕ บุคคลย่อมเจริญด้วยอาการ ๔ เหล่านี้ เป็นอินทรี
อันบุคคลเจริญแล้ว อบรมแล้ว ะจับแล้ว และระจับดีแล้วด้วยอาการ ๔ เหล่า
นี้ ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค

[๔๒๘] บุคคลเท่าไรเจริญอินทรีย์ บุคคลเท่าไรเจริญอินทรีย์แล้ว

บุคคล ๘ เจริญอินทรีย์ บุคคล ๓ เจริญอินทรีย์แล้ว ฯ

บุคคล ๘ เป็นโณเจริญอินทรีย์ พระเสขบุคคล ๗ กัลยาณปฏุชน ๑

บุคคล ๘ เหล่านี้เจริญอินทรีย์ ฯ

บุคคล ๓ เป็นโณเจริญอินทรีย์แล้ว พระชฌนาสพสาวกพระตถาคต

ชื่อว่าพุทโธ ด้วยสามารถความเป็นผู้เจริญอินทรีย์แล้ว ชื่อว่าเจริญอินทรีย์แล้ว

พระปัจเจกพุทธะ ชื่อว่าพุทโธ ด้วยอรรกว่าตรัสรู้เอง ชื่อว่าเจริญอินทรีย์แล้ว

พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่าพุทโธ ด้วยอรรกว่ามีพระคุณประมาณ

ไม่ได้ ชื่อว่าเจริญอินทรีย์แล้ว บุคคล ๓ เหล่านี้เจริญอินทรีย์แล้ว บุคคล ๘

เหล่านี้อาจเจริญอินทรีย์ บุคคล ๓ เหล่านี้เจริญอินทรีย์แล้ว ด้วยประการดังนี้ ฯ

สาวัตถินิทาน

[๔๒๙] ดุริยภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ อินทรีย์ ๕ เป็นโณ

คือสัทธินทรีย์ . . . ปัญญาอินทรีย์ ดุริยภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด

เหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งเหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัด

ออกแห่งอินทรีย์ ๕ เหล่านี้ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นหา

ได้รับยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือได้รับยกย่องว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่

พราหมณ์ไม่ และท่านเหล่านั้นหาได้ทำให้แจ้งซึ่งสามัญผล หรือพรหมัญผลด้วย

ปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันแล้วเข้าถึงอยู่ไม่ ฯ

ดุริยภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดซึ่งเหตุเกิด

ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอินทรีย์ ๕ เหล่านี้

ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นนั้นแล เป็นผู้ได้รับยกย่องว่าเป็น

สมณะในหมู่สมณะ ได้รับยกย่องว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ และท่าน

เหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้งซึ่งสามัญผลและพรหมัญผล ด้วยปัญญาอันยิ่งเองใน

ปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ ฯ

[๔๓๐] อินทรีย์ ๕ มีเหตุเกิดด้วยอาการเท่าไร บุคคลย่อมรู้เหตุเกิด

แห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการเท่าไร อินทรีย์ ๕ ย่อมดับไปด้วยอาการเท่าไร

บุคคลย่อมรู้ความดับแห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการเท่าไร อินทรีย์ ๕ มีคุณด้วย

อาการเท่าไร บุคคลย่อมรู้คุณแห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการเท่าไร อินทรีย์ ๕ มี

โทษด้วยอาการเท่าไร บุคคลย่อมรู้โทษแห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการเท่าไร อินทรีย์

๕ มีอุบายเป็นเครื่องสลัดออกด้วยอาการเท่าไร บุคคลย่อมรู้อุบายเป็นเครื่อง

สลัดออกแห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการเท่าไร ฯ

อินทรีย์ ๕ มีเหตุเกิดด้วยอาการ ๔๐ บุคคลย่อมรู้เหตุเกิดแห่งอินทรีย์

๕ ด้วยอาการ ๔๐ อินทรีย์ ๕ ย่อมดับไปด้วยอาการ ๔๐ บุคคลย่อมรู้ความดับ

แห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๔๐ อินทรีย์ ๕ มีคุณด้วยอาการ ๒๕ บุคคลย่อมรู้คุณ

แห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๕ อินทรีย์ ๕ มีโทษด้วยอาการ ๒๕ บุคคลย่อมรู้

โทษแห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๕ อินทรีย์ ๕ มีอุบายเป็นเครื่องสลัดออกไป

ด้วยอาการ ๑๘๐ บุคคลย่อมรู้อุบายเป็นเครื่องสลัดออกไปแห่งอินทรีย์ ๕ ด้วย

อาการ ๑๘๐ ฯ

[๔๓๑] อินทรีย์ ๕ มีเหตุเกิดด้วยอาการ ๔๐ เป็นโณ บุคคลย่อมรู้

เหตุเกิดแห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๔๐ เป็นโณ ฯ

เหตุเกิดแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความน้อมใจเชื่อ เป็นเหตุเกิด

แห่งสัทธินทรีย์ เหตุเกิดแห่งฉันทะด้วยสามารถความน้อมใจเชื่อ เป็นเหตุเกิด

แห่งสัทธินทรีย์ เหตุเกิดแห่งมนสิการด้วยสามารถความน้อมใจเชื่อ เป็นเหตุ

เกิดแห่งสัทธินทรีย์ ความปรากฏเป็นธรรมอย่างเดียวกับสามารถสัทธินทรีย์

เป็นเหตุเกิดแห่งสัทธินทรีย์ เหตุเกิดแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความ

ประกอบไว้ เหตุเกิดแห่งวิริยอินทรีย์ เหตุเกิดแห่งฉันทะด้วยสามารถความ

ประกอบไว้ เป็นเหตุเกิดแห่งวิริยอินทรีย์ เหตุเกิดแห่งมนสิการด้วยสามารถความ

ประกอบไว้ เป็นเหตุเกิดแห่งวิริยอินทรีย์ ความปรากฏเป็นธรรมอย่างเดียวกับ

สามารถแห่งวิริยอินทรีย์ เป็นเหตุเกิดแห่งวิริยอินทรีย์ เหตุเกิดแห่งความคำนึงถึง

เพื่อประโยชน์แก่ความตั้งมั่น เป็นเหตุเกิดแห่งสตินทรีย์ เหตุเกิดแห่งฉันทะ

ด้วยสามารถความตั้งมั่น เป็นเหตุเกิดแห่งสตินทรีย์ เหตุเกิดแห่งมนสิการด้วย

สามารถความตั้งมั่น เป็นเหตุเกิดแห่งสตินทรีย์ ความปรากฏเป็นธรรมอย่างเดียวกับ

สามารถแห่งสตินทรีย์ เป็นเหตุเกิดแห่งสตินทรีย์ เหตุเกิดแห่งความคำนึงถึง

เพื่อประโยชน์แก่ความไม่ฟุ้งซ่าน เป็นเหตุเกิดแห่งสมาธิอินทรีย์ เหตุเกิดแห่ง

ฉันทะด้วยสามารถความไม่ฟุ้งซ่าน เป็นเหตุเกิดแห่งสมาธิอินทรีย์ เหตุเกิดแห่ง

มนสิการด้วยสามารถความไม่ฟุ้งซ่าน เป็นเหตุเกิดแห่งสมาธิอินทรีย์ ความปรากฏ

[illegible]

[๔๓๒] อินทรีย์ ๕ ย่อมดับไปด้วยอาการ ๔๐ เป็นไฉน บุคคลย่อมรู้ความดับแห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๔๐ เป็นไฉน ฯ

Page 96

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
เราร้อนเพราะอุทธีจะ เป็นโทษแห่งสมาธิในทริย สมาธิในทริยมีโทษเพราะความ
ไม่เที่ยง . . . เป็นทุกข์ . . . เป็นอนัตตา ความปรากฏแห่งอริชชา เป็นโทษแห่ง
ปัญญในทริย ความปรากฏแห่งความเราร้อนเพราะอริชชา เป็นโทษแห่งปัญญในทริย
ปัญญในทริยมีโทษเพราะความไม่เที่ยง . . . เป็นทุกข์ . . . เป็นอนัตตา อินทริย ๕
มีโทษด้วยอาการ ๒๕ เหล่านี้ บุคคลย่อมรู้โทษแห่งอินทริย ๕ ด้วยอาการ
๒๕ เหล่านี้ ฯ

[๔๓๕] อินทริย ๕ มีอุบายเป็นเครื่องสลัดออกไปด้วยอาการ ๑๐๘
เป็นไฉน บุคคลย่อมรู้อุบายเป็นเครื่องสลัดออกไป แห่งอินทริย ๕ ด้วยอาการ
๑๐๘ เป็นไฉน ฯ

สัทธินทริยด้วยอรรถว่าความน้อมใจเชื่อ สลัดออกไปจากความเป็นผู้ไม่มี
ศรัทธา ๑ จากความเราร้อนเพราะความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ๑ จากหลักิเลสที่
เป็นไปตามความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ๑ จากขันธ ๑ จากสรวพนิมิตภายนอก ๑
จากสัทธินทริยซึ่งมีอยู่ก่อนแต่การได้สัทธินทริยที่ประณีตกว่านั้น ๑ วิริยในทริย
ด้วยอรรถว่าประกอบไว้ สลัดออกไปจากความเป็นผู้เกียจคร้าน ๑ จากความ
เราร้อนเพราะความเป็นผู้เกียจคร้าน ๑ จากหลักิเลสที่เป็นไปตามความเป็นผู้
เกียจคร้าน ๑ จากขันธ ๑ จากสรวพนิมิตภายนอก ๑ จากวิริยในทริยซึ่งมีอยู่
ก่อนแต่การได้วิริยในทริยที่ประณีตกว่านั้น ๑ สตินทริยด้วยอรรถว่าตั้งมั่น
สลัดออกไปจากความประมาท ๑ จากความเราร้อนเพราะความประมาท ๑ จาก
หลักิเลสที่เป็นไปตามความประมาท ๑ จากขันธ ๑ จากสรวพนิมิตภายนอก ๑
จากสตินทริยซึ่งมีอยู่ก่อนแต่การได้สตินทริยที่ประณีตกว่านั้น ๑ สมาธิในทริย
ด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน สลัดออกไปจากอุทธีจะ ๑ จากความเราร้อนเพราะ
อุทธีจะ ๑ จากขันธ ๑ จากสรวพนิมิตภายนอก ๑ จากสมาธิในทริยซึ่งมีอยู่ก่อน
แต่การได้สมาธิในทริยที่ประณีตกว่านั้น ๑ ปัญญในทริยด้วยอรรถว่าเห็น สลัดออก
ไปจากอริชชา ๑ จากความเราร้อนเพราะอริชชา ๑ จากหลักิเลสที่เป็นไปตาม
อริชชา ๑ จากขันธ ๑ จากสรวพนิมิตภายนอก ๑ จากปัญญในทริยซึ่งมีอยู่
ก่อนแต่การได้ปัญญในทริยที่ประณีตกว่านั้น ๑ อินทริย ๕ ด้วยสามารถปฐมฌาน
สลัดออกไปจากอินทริย ๕ ในส่วนเบื้องต้น อินทริย ๕ ด้วยสามารถทุติยฌาน
สลัดออกไปจากอินทริย ๕ ในปฐมฌาน อินทริย ๕ ด้วยสามารถตติยฌาน
สลัดออกไปจากอินทริย ๕ ในทุติยฌาน อินทริย ๕ ด้วยสามารถจตุตถฌาน
สลัดออกไปจากอินทริย ๕ ในตติยฌาน อินทริย ๕ ด้วยสามารถแห่งอากาสา-

* ัญญายตนสมาบัติ สลัดออกไปจากอินทริย ๕ ในจตุตถฌาน อินทริย ๕ ด้วย
สามารถแห่งวิญญานัญญายตนสมาบัติ สลัดออกไปจากอินทริย ๕ ในอากาสา-

* ัญญายตนสมาบัติ อินทริย ๕ ด้วยสามารถแห่งอากิญจัญญายตนสมาบัติ สลัดออก
ไปจากอินทริย ๕ ในวิญญานัญญายตนสมาบัติ อินทริย ๕ ด้วยสามารถ
แห่งเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ สลัดออกไปจากอินทริย ๕ ในอากิญจัญญา-

* ยตนสมาบัติ อินทริย ๕ ด้วยสามารถแห่งอนิจจานุปัสสนา สลัดออกไปจากอินทริย
๕ ในเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ อินทริย ๕ ด้วยสามารถแห่งทุกขานุปัสสนา
สลัดออกไปจากอินทริย ๕ ในอนิจจานุปัสสนา อินทริย ๕ ด้วยสามารถแห่ง
อนัตตานุปัสสนา สลัดออกไปจากอินทริย ๕ ในทุกขานุปัสสนา อินทริย ๕ ด้วย
สามารถแห่งนิพพิทานุปัสสนา สลัดออกไปจาก อินทริย ๕ ในอนัตตานุปัสสนา
อินทริย ๕ ด้วยสามารถแห่งวิราคานุปัสสนา สลัดออกไปจากอินทริย ๕ ใน
นิพพิทานุปัสสนา อินทริย ๕ ด้วยสามารถแห่งนิโรธานุปัสสนา สลัดออกไปจาก
อินทริย ๕ ในวิราคานุปัสสนา อินทริย ๕ ด้วยสามารถแห่งปฏินิสสัคคานุปัสสนา
สลัดออกไปจากอินทริย ๕ ในนิโรธานุปัสสนา อินทริย ๕ ด้วยสามารถ
แห่งขยานุปัสสนา สลัดออกไปจากอินทริย ๕ ในปฏินิสสัคคานุปัสสนา อินทริย
๕ ด้วยสามารถแห่งขยานุปัสสนา สลัดออกไปจากอินทริย ๕ ในขยานุปัสสนา
อินทริย ๕ ด้วยสามารถแห่งวิปริณามานุปัสสนา สลัดออกไปจากอินทริย ๕
ในขยานุปัสสนา อินทริย ๕ ด้วยสามารถแห่งอนิมิตตานุปัสสนา สลัดออกไปจาก
อินทริย ๕ ในวิปริณามานุปัสสนา อินทริย ๕ ด้วยสามารถแห่งอัปปณิหิตานุปัสสนา
สลัดออกไปจากอินทริย ๕ ในอนิมิตตานุปัสสนา อินทริย ๕ ด้วยสามารถ
แห่งสุญญตานุปัสสนา สลัดออกไปจากอินทริย ๕ ในอัปปณิหิตานุปัสสนา
อินทริย ๕ ด้วยสามารถแห่งอิปัญญารมวิปัสสนา สลัดออกไปจากอินทริย ๕
ในสุญญตานุปัสสนา อินทริย ๕ ด้วยสามารถแห่งยถาภูตญาณทัสนะ สลัดออก
ไปจากอินทริย ๕ ในอิปัญญารมวิปัสสนา อินทริย ๕ ด้วยสามารถแห่งอาทินวา
นุปัสสนา สลัดออกไปจากอินทริย ๕ ในยถาภูตญาณทัสนะ อินทริย ๕ ด้วย
สามารถแห่งปฏิสังขานุปัสสนา สลัดออกไปจากอินทริย ๕ ในอาทินวานุปัสสนา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีหามรรค

อินทรีย์ ๕ ด้วยสามารถแห่งวิภูฏานุปัสสนา สลัดออกไปจากอินทรีย์ ๕ ใน
ปฏิสังขานุปัสสนา อินทรีย์ ๕ ด้วยสามารถแห่งโสดาปัตติมรรค สลัดออกไปจาก
อินทรีย์ ๕ ในวิภูฏานุปัสสนา อินทรีย์ ๕ ด้วยสามารถแห่งโสดาปัตติผลสมบัติ
สลัดออกไปจากอินทรีย์ ๕ ในโสดาปัตติมรรค อินทรีย์ ๕ ด้วยสามารถแห่ง
สกทาคามีมรรค สลัดออกไปจากอินทรีย์ ๕ ในโสดาปัตติผลสมบัติ อินทรีย์ ๕
ด้วยสามารถแห่งสกทาคามีผลสมบัติ สลัดออกไปจากอินทรีย์ ๕ ใน
สกทาคามีมรรค อินทรีย์ ๕ ด้วยสามารถแห่งอนาคามีมรรค สลัดออกไปจาก
อินทรีย์ ๕ ในสกทาคามีผลสมบัติ อินทรีย์ ๕ ด้วยสามารถแห่งอนาคามีผล
สมบัติ สลัดออกไปจากอินทรีย์ ๕ ในอนาคามีมรรค อินทรีย์ ๕ ด้วยสามารถ
แห่งอรหัตมรรค สลัดออกไปจากอินทรีย์ ๕ ในอนาคามีผลสมบัติ อินทรีย์ ๕
ด้วยสามารถแห่งอรหัตผลสมบัติ สลัดออกไปจากอินทรีย์ ๕ ในอรหัตมรรค
อินทรีย์ ๕ ในเนกขัมมะ สลัดออกไปจากกามฉันทะ อินทรีย์ ๕ ในอภัยบาท
สลัดออกไปจากพยาบาท อินทรีย์ ๕ ในอาโลกสัญญา สลัดออกไปจากถิ่นมิถระ
อินทรีย์ ๕ ในความไม่พึงชาน สลัดออกไปจากอุทฺธัจจะ อินทรีย์ ๕ ใน
ธรรมวັฏฏาน สลัดออกไปจากวิจิกิจฉา อินทรีย์ ๕ ในญาณ สลัดออกไป
จากอวิชชา อินทรีย์ ๕ ในความปราโมทย์ สลัดออกไปจากอโรติ อินทรีย์ ๕
ในปฐมฌาน สลัดออกไปจากนิวรณ์ อินทรีย์ ๕ ในทุติยฌาน สลัดออกไป
จากวิตกวิจาร์ อินทรีย์ ๕ ในตติยฌาน สลัดออกไปจากปิติ อินทรีย์ ๕ ใน
จตุตถฌาน สลัดออกไปจากสุขและทุกข์ อินทรีย์ ๕ ในอากาสา-

* ัญญาเจตนะสมบัติ สลัดออกไปจากรูปสัญญา ปุณฺณสัญญา นานัตตสัญญา
อินทรีย์ ๕ ในวิญญาณัญญาเจตนะสมบัติ สลัดออกไปจากอากาสาัญญาเจตนะสัญญา
อินทรีย์ ๕ ในอากิญจัญญาเจตนะสมบัติ สลัดออกไปจากวิญญาณัญญาเจตนะสัญญา
อินทรีย์ ๕ ในเนวสัญญานาสัญญาเจตนะสมบัติ สลัดออกไปจากอากิญจัญญาเจตนะ-

* สัญญา อินทรีย์ ๕ ในอนิจจานุปัสสนา สลัดออกไปจากนิจสัญญา
อินทรีย์ ๕ ในทุกขานุปัสสนา สลัดออกไปจากสุขสัญญา อินทรีย์ ๕ ใน
อนัตตานุปัสสนา สลัดออกไปจากอัตตสัญญา อินทรีย์ ๕ ในนิพพิทานุปัสสนา
สลัดออกไปจากความเพิลิดเพิลิน อินทรีย์ ๕ ในวิราคานุปัสสนา สลัดออกไป
จากราคะ อินทรีย์ ๕ ในนิโรธานุปัสสนา สลัดออกไปจากสมุทัย อินทรีย์ ๕
ในปฏินิสสัคคานุปัสสนา สลัดออกไปจากความยึดมั่น อินทรีย์ ๕ ในขยานุปัสสนา
สลัดออกไปจากมนสัญญา อินทรีย์ ๕ ในวยานุปัสสนา สลัดออกไปจากการ
ประมาลอายุ อินทรีย์ ๕ ในวิปริณามานุปัสสนา สลัดออกไปจากฐสัญญา
อินทรีย์ ๕ ในอนิมิตตานุปัสสนา สลัดออกไปจากนิมิต อินทรีย์ ๕ ใน
อัปปณฺหิตานุปัสสนา สลัดออกไปจากปณฺหิ อินทรีย์ ๕ ในสญฺญตานุปัสสนา
สลัดออกไปจากความถือมั่น อินทรีย์ ๕ ในอธิปัญญารธรรมวิปัสสนา สลัดออกไป
จากความยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นแก่นสาร อินทรีย์ ๕ ในยถากุตญาณทัสนะ
สลัดออกไปจากความถือมั่นเพราะความหลง อินทรีย์ ๕ ในอาทีนวานุปัสสนา
สลัดออกไปจากความถือมั่นด้วยความอาลัย อินทรีย์ ๕ ในปฏิสังขานุปัสสนา
สลัดออกไปจากการไม่พิจารณาหาทาง อินทรีย์ ๕ ในวิภูฏานุปัสสนา
สลัดออกไปจากความถือมั่นเพราะกิเลสเครื่องประกอบ อินทรีย์ ๕ ในโสดา-

* ปัตติมรรค สลัดออกไปจากกิเลสซึ่งอยู่ในที่เดียวกันกับทฐิ อินทรีย์ ๕ ใน
สกทาคามีมรรค สลัดออกไปจากกิเลสส่วนหยาบ ๆ อินทรีย์ ๕ ใน
อนาคามีมรรค สลัดออกไปจากกิเลสส่วนละเอียด อินทรีย์ ๕ ในอรหัตมรรค
สลัดออกไปจากกิเลสทั้งปวง อินทรีย์ ๕ ในธรรมนั้น ๆ เป็นคุณชาติ
อันพระชินาสพทั้งปวงเที่ยวสลัดออกแล้ว สลัดออกดีแล้ว ระงับแล้วและระงับ
ดีแล้ว อินทรีย์ ๕ มีอบายเป็นเครื่องสลัดออกด้วยอาการ ๑๐๘ เหล่านี้
บุคคลย่อมรู้อบายเครื่องสลัดออกแห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๑๐๘ เหล่านี้ ฯ

จบภาณวาร

สารัตถินิทาน

[๔๓๖] ดูกรภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ อินทรีย์ ๕ เป็นโชน
คือ สัทธินทรีย์ ๑ วิริยินทรีย์ ๑ สตินทรีย์ ๑ สมานินทรีย์ ๑ ปัญฺญินทรีย์ ๑

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็จะพึงเห็นสัทธินทรีย์ในที่ไหน พึงเห็นในโสดา-
ปัตติยังคะ (ธรรมอันเป็นองค์แห่งการบรรลุกระแสณิพพาน) ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็จะพึงเห็นวิริยินทรีย์ในที่ไหน พึงเห็นใน
สัมมปฺปธาน ๔ ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็จะพึงเห็นสตินทรีย์ในที่ไหน พึงเห็นในสติ-

ปิฎกฐาน ๔ ฯ

ดูการภิกษุทั้งหลาย ก็จะพึงเห็นสมาธิในที่ไหน พึงเห็น
ในฌาน ๔ ฯ

ดูการภิกษุทั้งหลาย ก็จะพึงเห็นปัญญในที่ไหน พึงเห็นใน
อริยสัจ ๔ ฯ

[๔๓๗] ด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ในโสดาปัตตียังคะ ๔ จะพึงเห็น
อินทรีย์ ๕ ด้วยอาการเท่าไร ด้วยสามารถแห่งวิริยอินทรีย์ ในสัมมปปธาน ๔
จะพึงเห็นอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการเท่าไร ด้วยสามารถแห่งสตินทรีย์ในสติปิฎกฐาน ๔
จะพึงเห็นอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการเท่าไร ด้วยสามารถแห่งสมาธิในสมาธิ
ในฌาน ๔ จะพึงเห็นอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการเท่าไร ด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์
ในอริยสัจ ๔ จะพึงเห็นอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการเท่าไร ฯ

ด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ในโสดาปัตตียังคะ ๔ จะพึงเห็นอินทรีย์ ๕
ด้วยอาการ ๒๐ ด้วยสามารถแห่งวิริยอินทรีย์ในสัมมปปธาน ๔ จะพึงเห็นอินทรีย์ ๕
ด้วยอาการ ๒๐ ด้วยสามารถแห่งสตินทรีย์ในสติปิฎกฐาน ๔ จะพึงเห็นอินทรีย์ ๕
ด้วยอาการ ๒๐ ด้วยสามารถแห่งสมาธิในสมาธิ ๔ จะพึงเห็นอินทรีย์ ๕
ด้วยอาการ ๒๐ ด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ในอริยสัจ ๔ จะพึงเห็นอินทรีย์ ๕
ด้วยอาการ ๒๐ ฯ

[๔๓๘] ด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ในโสดาปัตตียังคะ ๔ จะพึงเห็น
อินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๐ เป็นไฉน ฯ

พึงเห็นสัทธินทรีย์ ด้วยอรรถว่าเป็นใหญ่ในการน้อมใจเชื่อในโสดา-

*ปัตตียังคะ คือ การคบสัตบุรุษ พึงเห็นวิริยอินทรีย์ด้วยอรรถว่าประกอบไว้ พึง
เห็นสตินทรีย์ด้วยอรรถว่าตั้งมั่น พึงเห็นสมาธิในสมาธิด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน พึง
เห็นปัญญินทรีย์ด้วยอรรถว่าเห็น ด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ พึงเห็นสัทธินทรีย์
ด้วยอรรถว่า เป็นใหญ่ในการน้อมใจเชื่อ ในโสดาปัตตียังคะ คือ การฟังธรรม
ของท่าน การทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม
พึงเห็นวิริยอินทรีย์ด้วยอรรถว่าประกอบไว้ พึงเห็นสตินทรีย์ด้วยอรรถว่าตั้งมั่น
พึงเห็นสมาธิในสมาธิด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน พึงเห็นปัญญินทรีย์ด้วยอรรถว่าเห็น
ด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ ด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ในโสดาปัตตียังคะ ๔
จะพึงเห็นอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๐ เหล่านี้ ฯ

[๔๓๙] ด้วยสามารถแห่งวิริยอินทรีย์ในสัมมปปธาน ๔ จะพึงเห็น
อินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๐ เป็นไฉน ฯ

พึงเห็นวิริยอินทรีย์ ด้วยอรรถว่าเป็นใหญ่ในการประกอบไว้ ใน
สัมมปปธาน ๔ คือ การไม่ยังอกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น พึงเห็น
สตินทรีย์ด้วยอรรถว่าตั้งมั่น พึงเห็นสมาธิในสมาธิด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน พึงเห็น
ปัญญินทรีย์ด้วยอรรถว่าเห็น พึงเห็นสัทธินทรีย์ด้วยอรรถว่าน้อมใจเชื่อ ด้วย
สามารถแห่งวิริยอินทรีย์ พึงเห็นวิริยอินทรีย์ ด้วยอรรถว่าเป็นใหญ่ในการประกอบ
ไว้ ในสัมมปปธาน คือ การละอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ ใน
สัมมปปธาน คือ การยังอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ฯลฯ ในสัมมปปธาน
คือ ความตั้งมั่น ความไม่พินเือน ความเจริญยิ่ง ความไพบลยุ ความ
เจริญ ความบริบูรณ์ แห่งอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว พึงเห็นสตินทรีย์ด้วย
อรรถว่าตั้งมั่น พึงเห็นสมาธิในสมาธิด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน พึงเห็นปัญญินทรีย์
ด้วยอรรถว่าเห็น พึงเห็นสัทธินทรีย์ด้วยอรรถว่าน้อมใจเชื่อ ด้วยสามารถแห่ง
วิริยอินทรีย์ ด้วยสามารถแห่งวิริยอินทรีย์ในสัมมปปธาน ๔ จะพึงเห็นอินทรีย์ ๕
ด้วยอาการ ๒๐ เหล่านี้ ฯ

[๔๔๐] ด้วยสามารถแห่งสตินทรีย์ในสติปิฎกฐาน ๔ จะพึงเห็น
อินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๐ เป็นไฉน ฯ

พึงเห็นสตินทรีย์ ด้วยอรรถว่าเป็นใหญ่ในการตั้งมั่น ในสติปิฎกฐาน
คือ การพิจารณาเห็นกายในกาย พึงเห็นสมาธิในสมาธิด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
พึงเห็นปัญญินทรีย์ด้วยอรรถว่าเห็น พึงเห็นสัทธินทรีย์ด้วยอรรถว่าน้อมใจเชื่อ
พึงเห็นวิริยอินทรีย์ด้วยอรรถว่าประกอบไว้ ด้วยสามารถแห่งสตินทรีย์ พึงเห็น
สตินทรีย์ด้วยอรรถว่าเป็นใหญ่ในการตั้งมั่น ในสติปิฎกฐาน คือ การพิจารณา
เห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ฯลฯ ในสติปิฎกฐาน คือ การพิจารณาเห็นจิตใน
จิต ฯลฯ ในสติปิฎกฐาน คือ การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย พึงเห็น
สมาธิในสมาธิด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน พึงเห็นปัญญินทรีย์ด้วยอรรถว่าเห็น พึงเห็น
สัทธินทรีย์ด้วยอรรถว่าน้อมใจเชื่อ พึงเห็นวิริยอินทรีย์ด้วยอรรถว่าประกอบไว้ ด้วย
สามารถแห่งสตินทรีย์ ด้วยสามารถแห่งสตินทรีย์ในสติปิฎกฐาน ๔ จะพึงเห็น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
คือ การบำเพ็ญกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ฯลฯ ในสัมมปปธาน คือ
ความตั้งมั่น ความไม่พินเือน ความเจริญยิ่ง ความไพบลย ความเจริญ
ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ฟังเห็นความประพฤติแห่งสตินทรีย์
ด้วยอรรถว่าตั้งมั่น ฯลฯ ฟังเห็นความประพฤติแห่งสัทธินทรีย์ด้วยอรรถว่าน้อมใจ
เชื่อ ด้วยสามารถแห่งวิริยินทรีย์ ด้วยสามารถแห่งวิริยินทรีย์ในสัมมปปธาน ๔
จะฟังเห็นความประพฤติแห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๐ เหล่านี้ ฯ

[๔๔๖] ด้วยสามารถแห่งสตินทรีย์ในสติปัฏฐาน ๔ จะฟังเห็นความ
ประพฤติแห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๐ เป็นไฉน ฯ

ฟังเห็นความประพฤติแห่งสตินทรีย์ ด้วยอรรถว่าเป็นใหญ่ในความตั้งมั่น
ในสติปัฏฐาน คือ การพิจารณาเห็นกายในกาย ฟังเห็นความประพฤติแห่ง
สมาธิินทรีย์ด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ฟังเห็นความประพฤติแห่งปัญญินทรีย์ด้วย
อรรถว่าเห็น ฟังเห็นความประพฤติแห่งสัทธินทรีย์ด้วยอรรถว่าน้อมใจเชื่อ ฟัง
เห็นความประพฤติแห่งวิริยินทรีย์ด้วยอรรถว่าประคองไว้ ด้วยสามารถแห่ง
สตินทรีย์ ฟังเห็นความประพฤติแห่งสตินทรีย์ ด้วยอรรถว่าเป็นใหญ่ในความ
ตั้งมั่น ในสติปัฏฐาน คือ การพิจารณา เห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ฯลฯ
ในสติปัฏฐาน คือ การพิจารณาเห็นจิตในจิต ฯลฯ ในสติปัฏฐาน คือ การ
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ฟังเห็นความประพฤติแห่งสมาธิินทรีย์ด้วย
อรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ฯลฯ ฟังเห็นความประพฤติแห่งวิริยินทรีย์ด้วยอรรถว่าประคอง
ไว้ ด้วยสามารถแห่งสตินทรีย์ ด้วยสามารถแห่งสตินทรีย์ในสติปัฏฐาน ๔
จะฟังเห็นความประพฤติแห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๐ เหล่านี้ ฯ

[๔๔๗] ด้วยสามารถแห่งสมาธิินทรีย์ในฌาน ๔ จะฟังเห็นความ
ประพฤติแห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๐ เป็นไฉน ฯ

ฟังเห็นความประพฤติแห่งสมาธิินทรีย์ ด้วยอรรถว่าเป็นใหญ่ในความไม่
ฟุ้งซ่าน ในปฐมฌาน ฟังเห็นความประพฤติแห่งปัญญินทรีย์ด้วยอรรถว่าเห็น
ฟังเห็นความประพฤติแห่งสัทธินทรีย์ ด้วยอรรถว่าน้อมใจเชื่อ ฟังเห็นความ
ประพฤติแห่งวิริยินทรีย์ด้วยอรรถว่าประคองไว้ ฟังเห็นความประพฤติแห่งสตินทรีย์
ด้วยอรรถว่าตั้งมั่น ด้วยสามารถแห่งสมาธิินทรีย์ ฟังเห็นความประพฤติแห่ง
สมาธิินทรีย์ ด้วยอรรถว่าเป็นใหญ่ในความไม่ฟุ้งซ่าน ในทุติยฌาน ฯลฯ ใน
ตติยฌาน ฯลฯ ในจตุตถฌาน ฯลฯ ฟังเห็นความประพฤติแห่งสตินทรีย์ด้วย
อรรถว่าตั้งมั่น ด้วยสามารถแห่งสมาธิินทรีย์ ด้วยสามารถแห่งสมาธิินทรีย์ใน
ฌาน ๔ จะฟังเห็นความประพฤติแห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๐ เหล่านี้ ฯ

[๔๔๘] ด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ในอริยสัจ ๔ จะฟังเห็นความ
ประพฤติแห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๐ เป็นไฉน ฯ

ฟังเห็นความประพฤติแห่งปัญญินทรีย์ ด้วยอรรถว่าเป็นใหญ่ในการเห็น
ในอริยสัจ คือ ทุกข์ ฟังเห็นความประพฤติแห่งสัทธินทรีย์ด้วยอรรถว่าน้อมใจ
เชื่อ ฟังเห็นความประพฤติแห่งวิริยินทรีย์ด้วยอรรถว่าประคองไว้ ฟังเห็นความ
ประพฤติแห่งสตินทรีย์ด้วยอรรถว่าตั้งมั่น ฟังเห็นความประพฤติแห่งสมาธิินทรีย์
ด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ ฟังเห็นความประพฤติแห่ง
ปัญญินทรีย์ ด้วยอรรถว่าเป็นใหญ่ในการเห็น ในอริยสัจ คือ ทุกขสมุทัย
ฯลฯ ในอริยสัจ คือ ทุกขนิโรธ ฯลฯ ในอริยสัจ คือ ทุกขนิโรธคามินี-

*ปฏิปทา ฟังเห็นความประพฤติแห่งสัทธินทรีย์ด้วยอรรถว่าน้อมใจเชื่อ ฟังเห็น
ความประพฤติแห่งวิริยินทรีย์ด้วยอรรถว่าประคองไว้ ฟังเห็นความประพฤติแห่ง
สตินทรีย์ด้วยอรรถว่าตั้งมั่น ฟังเห็นความประพฤติแห่งสมาธิินทรีย์ด้วยอรรถว่า
ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ ด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ในอริยสัจ ๔
จะฟังเห็นความประพฤติแห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๐ เหล่านี้ ฯ

[๔๔๙] ความประพฤติและวิหารธรรม เป็นอันตรัสรู้แล้ว เหนงตลอด
แล้ว เหมือนอย่างสพรหมจารีผู้รู้แจ้ง กำหนดบุคคลไว้ในฐานที่ลึก ตามที่ประพฤติ
ตามที่อยู่ว่า ท่านผู้นี้บรรลแล้ว หรือว่าจักบรรลเป็นแน่ ฯ

จริยา ในคำว่า ความประพฤติ มี ๘ คือ อิริยาปถจริยา ๑
อายตนจริยา ๑ สติจริยา ๑ สมาริจริยา ๑ ญาณจริยา ๑ มรรคจริยา ๑
ปัตติจริยา ๑ โลกัตถจริยา ๑ ฯ

ความประพฤติในอิริยาบถ ๔ ชื่อว่าอิริยาปถจริยา ความประพฤติใน
อายตนภายในภายนอก ๖ ชื่อว่าอายตนจริยา ความประพฤติในสติปัฏฐาน ๔
ชื่อว่าสติจริยา ความประพฤติในฌาน ๔ ชื่อว่าสมาธิจริยา ความประพฤติใน
อริยสัจ ๔ ชื่อว่าญาณจริยา ความประพฤติในอริยมรรค ๔ ชื่อว่ามรรคจริยา
ความประพฤติในสามัญญผล ๔ ชื่อว่าปัตติจริยา ความประพฤติกิจซึ่งเป็นประโยชน์

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
แกโลก ในพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ในพระปัจเจกพุทธเจ้าบางส่วน
ในพระสาวกบางส่วน ชื่อว่าโลกิตถจริยา อิริยาปถจริยา เป็นของท่านผู้ถึงพร้อม
ด้วยการตั้งใจไว้ อายตนจริยา เป็นของท่านผู้คุ้มครองอินทรีย์ สติจริยา เป็น
ของท่านผู้มีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาท สมาริจริยา เป็นของท่านผู้ชวนขาย
ในอริจิต ญาณจริยา เป็นของท่านผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา มรรคจริยา เป็นของ
ท่านผู้ปฏิบัติชอบ ปัตติจริยา เป็นของท่านผู้บรรลุผลแล้ว และโลกิตถจริยา
เป็นของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ของพระปัจเจกพุทธเจ้าบางส่วน
ของพระสาวกบางส่วน จริยา ๘ เหล่านี้ ฯ

จริยา ๘ อีกประการหนึ่ง คือ บุคคลผู้น้อมใจเชื่อ ย่อมประพฤติดด้วย
ศรัทธา ผู้ประคองไว้ ย่อมประพฤติดด้วยความเพียร ผู้เข้าไปตั้งไว้มั่น ย่อม
ประพฤติดด้วยสติ ผู้ทำจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน ย่อมประพฤติดด้วยสมาธิ ผู้รู้ชัด ย่อม
ประพฤติดด้วยปัญญา ผู้รู้แจ้ง ย่อมประพฤติดด้วยวิญญาน ผู้ทราบทั่ว ท่านปฏิบัติ
อย่างนี้จึงบรรลุคุณวิเศษ ดังนี้ ย่อมประพฤติดด้วยวิเสสจริยา ผู้ที่ทราบทั่ว
กุศลธรรมของท่านผู้ปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมยังอิฐผลให้ยืดยาวไป ดังนี้ ย่อมประพฤติด
ด้วยอายตนจริยา จริยา ๘ เหล่านี้ ฯ

จริยา ๘ อีกประการหนึ่ง คือ ทิสสนจริยาแห่งสัมมาทิฐิ ๑ อภิโรปน-
*จริยาแห่งสัมมาสังกัปปะ ๑ ปริกคหจริยาแห่งสัมมาวาจา ๑ สมุฏฐานจริยาแห่ง
สัมมากัมมันตะ ๑ โวทานจริยาแห่งสัมมาอาชีวะ ๑ ปัตตคหจริยาแห่งสัมมา-
*วายามะ ๑ อปฏฐานจริยาแห่งสัมมาสติ ๑ อวิกเขปจริยาแห่งสัมมาสมาธิ ๑
จริยา ๘ เหล่านี้ ฯ

[๔๕๐] คำว่า วิหาโร ความว่า บุคคลผู้น้อมใจเชื่อ ย่อมอยู่ด้วย
ศรัทธา ผู้ประคองไว้ ย่อมอยู่ด้วยความเพียร ผู้ตั้งสติมั่น ย่อมอยู่ด้วยสติ ผู้ทำ
จิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ด้วยสมาธิ ผู้รู้ชัด ย่อมอยู่ด้วยปัญญา ฯ

คำว่า รู้ตาม ความว่า ความน้อมใจเชื่อแห่งสัทธินทรีย์ ความประคอง
ไว้แห่งวิริยอินทรีย์ ความตั้งมั่นแห่งสติอินทรีย์ ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งสมาธิอินทรีย์
ความเห็นแห่งปัญญินทรีย์ เป็นอันรู้ตามแล้ว ฯ

คำว่า แหงตลอดแล้ว ความว่า ความน้อมใจเชื่อแห่งสัทธินทรีย์ . . .
ความเห็นแห่งปัญญินทรีย์ เป็นอันแหงตลอดแล้ว ฯ

คำว่า ตามที่ประพฤติ ความว่า ประพฤติดด้วยศรัทธาอย่างนี้ ด้วยความ
เพียรอย่างนี้ ด้วยสติอย่างนี้ ด้วยสมาธิอย่างนี้ ด้วยปัญญาอย่างนี้ ฯ

คำว่า ตามที่อยู่ ความว่า อยู่ด้วยศรัทธาอย่างนี้ . . . ด้วยปัญญาอย่างนี้ ฯ

คำว่า วิญญ คือ ผู้รู้แจ้ง ผู้มีปัญญาแจ่มแจ้ง ผู้มีปัญญาทำลายกิเลส
ผู้เป็นบัณฑิต ผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาเครื่องตรัสรู้ ฯ

คำว่า สพรหมจarii คือ บุคคลผู้มีการงานอย่างเดียวกัน มีอุเทศอย่าง
เดียวกัน มีการศึกษาเสมอกัน ฯ

ฉาน วิโมกข์ สมาธิ สมบัติ มรรค ผล อภิญญา และปฏิสัมภีทา
ท่านกล่าวว่า เป็นฐานะอันลึก ในคำว่า คมภีเรสุ ๕๓๐ ฯ

คำว่า โลกปเปย ความว่า ฟังเชื่อ คือ ฟังน้อมใจเชื่อ ฯ

คำว่า อทรา นี้ เป็นเครื่องกล่าวส่วนเดียว เป็นเครื่องกล่าวโดยไม
สงสัย เป็นเครื่องกล่าวโดยสิ้นความเคลือบแคลง เป็นเครื่องกล่าวไม่เป็นสอง
เป็นเครื่องกล่าวโดยธรรมเครื่องนำออก เป็นเครื่องกล่าวไม่ผิด เป็นเครื่องกล่าว
โดยหลักฐาน ฯ

คำว่า อายสมา นี้ เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวด้วย
ความเคารพ เป็นเครื่องกล่าวมีความเคารพยำเกรง ฯ

คำว่า บรรลุแล้ว ความว่า ถึงทัฬหแล้ว คำว่า หรือว่าจักบรรลุ ความว่า
จักถึงทัฬห ฯ

จบนิทานบริบูรณ์

[๔๕๑] ดูกรภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ ๕ เป็นโชน คือ สัทธิน-

*ทรีย์ . . . ปัญญินทรีย์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้แล ฯ

อินทรีย์ ๕ เหล่านี้พึงเห็นด้วยอาการเท่าไร พึงเห็นด้วยอาการ ๖
พึงเห็นด้วยอรรถว่ากระไร ด้วยอรรถว่าเป็นใหญ่ ด้วยอรรถว่าเป็นเครื่องชำระใน
เบื้องต้น ด้วยอรรถว่ามีประมาณยิ่ง ด้วยอรรถว่าตั้งมั่น ด้วยอรรถว่าครอบงำ
ด้วยอรรถว่าให้ตั้งอยู่ ฯ

[๔๕๒] พึงเห็นอินทรีย์ด้วยอรรถว่าเป็นใหญ่อย่างไร ฯ

พึงเห็นสัทธินทรีย์ ด้วยอรรถว่าเป็นใหญ่ในความน้อมใจเชื่อแห่งบุคคลผู้
ละความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา พึงเห็นวิริยอินทรีย์ด้วยอรรถว่าประคองไว้ พึงเห็นสติ-

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
อินทรีย์ ๕ ในเนกขัมมะ เป็นสัลลิสฺสฺส เพราะอรรถว่าระวังกามฉันทะ เป็นเครื่อง
ชำระในเบื้องต้นแห่งอินทรีย์ ๕ อินทรีย์ ๕ ในความไม่พยาบาท เป็นสัลลิสฺสฺส
เพราะอรรถว่าระวังพยาบาท เป็นเครื่องชำระในเบื้องต้นแห่งอินทรีย์ ๕ ฯลฯ
อินทรีย์ ๕ ในอรหัตมรรค เป็นสัลลิสฺสฺส เพราะอรรถว่าระวังกิเลสทั้งปวง เป็น
เครื่องชำระในเบื้องต้นแห่งอินทรีย์ ๕ พึงเห็นอินทรีย์ด้วยอรรถว่าเป็นเครื่องชำระ
ในเบื้องต้นอย่างนี้ ฯ

[๔๔๔] พึงเห็นอินทรีย์ด้วยอรรถว่ามีประมาณยิ่งอย่างไร ฯ

ฉันทะเกิดขึ้นเพื่อความเจริญสัทธินทรีย์ เพื่อละความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา
เพื่อละความเร่าร้อนเพราะความไม่มีศรัทธา เพื่อละกิเลสอันตั้งอยู่ร่วมกันกับทฐิ
เพื่อละกิเลสส่วนหยาบๆ เพื่อละกิเลสส่วนละเอียดๆ เพื่อละกิเลสทั้งปวง ฯ

สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งศรัทธา ด้วยอำนาจฉันทะ
ความปราโมทย์เกิดขึ้นด้วยสามารถแห่งฉันทะ สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วย
สามารถแห่งศรัทธา ด้วยอำนาจความปราโมทย์ ปิตติเกิดขึ้นด้วยสามารถแห่งความ
ปราโมทย์ สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งศรัทธา ด้วยอำนาจแห่งปิตติ
ปัสสัทธิเกิดขึ้นด้วยสามารถแห่งปิตติ สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่ง
ศรัทธา ด้วยอำนาจปัสสัทธิ ความสุขเกิดขึ้นด้วยสามารถแห่งปัสสัทธิ สัทธิน-

* ทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งศรัทธา ด้วยอำนาจแห่งความสุข โอกาสเกิดขึ้น
ด้วยสามารถความสุข สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งศรัทธา ด้วยอำนาจ
โอกาส สังเวชเกิดขึ้นด้วยสามารถแห่งโอกาส สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วย
สามารถแห่งศรัทธา ด้วยอำนาจสังเวช จิตสังเวชแล้วย่อมตั้งมั่น สัทธินทรีย์มี
ประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งศรัทธา ด้วยอำนาจสมาธิ จิตมั่นคงอย่างนั้นแล้วย่อม
ประกอบไว้ดี สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งศรัทธา ด้วยอำนาจการ
ประกอบไว้ จิตประกอบแล้วอย่างนั้นย่อมวางเฉยดี สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วย
สามารถแห่งศรัทธา ด้วยอำนาจอุเบกขา จิตย่อมหลุดพ้นจากกิเลสต่าง ๆ ด้วย
สามารถแห่งอุเบกขา สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งศรัทธา ด้วยอำนาจ
ความหลุดพ้น ธรรมเหล่านั้นมีกิจเสมอกัน เพราะความที่จิตเป็นธรรมชาติหลุด
พ้นแล้ว สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งศรัทธา ด้วยอำนาจภาวนา
เพราะอรรถว่าเป็นธรรมมีกิจเสมอกัน ธรรมเหล่านั้นย่อมหลีกจากธรรมนั้นสุธรรม
ที่ประณีตกว่า เพราะเป็นธรรมที่เจริญแล้ว สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถ
แห่งศรัทธา ด้วยอำนาจความหลีกไป จิตย่อมปล่อยจากธรรมนั้น เพราะเป็น
ธรรมที่หลีกไปแล้ว สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งศรัทธา ด้วยอำนาจ
ความปล่อย ธรรมทั้งหลายย่อมดับไปจากนั้น เพราะจิตเป็นธรรมชาติปล่อยไปแล้ว
สัทธินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งศรัทธา ด้วยอำนาจความดับ ความปล่อย
ด้วยสามารถแห่งความดับมี ๒ ประการ คือ ความปล่อยด้วยความสละ ๑ ความ
ปล่อยด้วยความเล่นไป ๑ ชื่อว่าความปล่อยด้วยความสละ เพราะอรรถว่า สละ
กิเลสและขันธ ชื่อว่าความปล่อยด้วยความเล่นไป เพราะอรรถว่า จิตเล่นไป
ในนิพพานธาตุเป็นที่สุด ความปล่อยด้วยอำนาจความดับมี ๒ ประการนี้ ฯ

[๔๔๕] ฉันทะย่อมเกิดเพื่อความเจริญวิริยอินทรีย์ เพื่อละความเกียจคร้าน
เพื่อละความเร่าร้อนเพราะความเกียจคร้าน เพื่อละกิเลสอันตั้งอยู่ร่วมกันกับทฐิ
 ฯลฯ เพื่อละกิเลสทั้งปวง ฯลฯ ฉันทะย่อมเกิดเพื่อความเจริญสตินทรีย์ เพื่อ
ละความประมาท เพื่อละความเร่าร้อนเพราะความประมาท ฯลฯ เพื่อละกิเลส
ทั้งปวง ฯลฯ ฉันทะย่อมเกิดเพื่อความเจริญสมาธิอินทรีย์ เพื่อละอุทธัจจะ เพื่อ
ละความเร่าร้อนเพราะอุทธัจจะ ฯลฯ เพื่อละกิเลสทั้งปวง ฯลฯ ฉันทะย่อมเกิด
เพื่อความเจริญปัญญาอินทรีย์ เพื่อละอวิชชา เพื่อละความเร่าร้อนเพราะอวิชชา
เพื่อละกิเลสอันตั้งอยู่ร่วมกันกับทฐิ เพื่อละกิเลสส่วนหยาบๆ เพื่อละกิเลสส่วน
ละเอียด ๆ เพื่อละกิเลสทั้งปวง ปัญญาอินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งปัญญา
ด้วยอำนาจฉันทะ ความปราโมทย์ย่อมเกิดด้วยสามารถฉันทะ ปัญญาอินทรีย์มีประมาณ
ยิ่งด้วยสามารถแห่งปัญญา ด้วยอำนาจความปราโมทย์ ปิตติย่อมเกิดด้วยสามารถ
แห่งความปราโมทย์ ปัญญาอินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งปัญญา ด้วยอำนาจ
ปิตติ ปัสสัทธิย่อมเกิดด้วยสามารถแห่งปิตติ ปัญญาอินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถ
แห่งปัญญา ด้วยอำนาจปัสสัทธิ ความสุขย่อมเกิดด้วยสามารถแห่งปัสสัทธิ
ปัญญาอินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งปัญญา ด้วยอำนาจความสุข โอกาสย่อม
เกิดด้วยสามารถแห่งความสุข ปัญญาอินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งปัญญา
ด้วยอำนาจโอกาส ความสังเวชย่อมเกิดด้วยสามารถแห่งโอกาส ปัญญาอินทรีย์มี
ประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งปัญญา ด้วยอำนาจความสังเวช จิตสังเวชแล้วย่อม
ตั้งมั่น ปัญญาอินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งปัญญา ด้วยอำนาจสมาธิ จิต

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค

ตั้งมั่นแล้วอย่างนั้น ย่อมประคองไว้ดี ปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งปัญญา ด้วยอำนาจความประคองไว้ จิตประคองไว้แล้วอย่างนั้น ย่อมวางเฉยด้วยดี ปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งปัญญา ด้วยอำนาจอุเบกขา จิตย่อมหลุดพ้นจากกิเลสต่างๆ ด้วยสามารถแห่งอุเบกขา ปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งปัญญา ด้วยอำนาจความหลุดพ้น ธรรมเหล่านั้นย่อมมีกิจเป็นอันเดียวกัน เพราะความที่จิตเป็นธรรมชาติหลุดพ้นแล้ว ปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งปัญญา ด้วยอำนาจภาวนา เพราะอรรถว่าเป็นธรรมมีกิจเป็นอันเดียวกัน ธรรมเหล่านั้นย่อมหลีกจากธรรมนั้นไปสู่ธรรมที่ประณีตกว่า เพราะเป็นธรรมที่เจริญแล้ว ปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งปัญญา ด้วยอำนาจความหลีกไป จิตย่อมปล่อยจากธรรมนั้น เพราะเป็นจิตหลีกไปแล้ว ปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งปัญญา ด้วยอำนาจความปล่อย ธรรมทั้งหลายย่อมดับไปจากนั้น เพราะจิตเป็นธรรมชาติปล่อยแล้ว ปัญฺญินทรีย์มีประมาณยิ่งด้วยสามารถแห่งปัญญา ด้วยอำนาจความดับ ความปล่อยด้วยอำนาจแห่งความดับมี ๒ ประการ คือ ความปล่อยด้วยความสละ ๑ ความปล่อยด้วยความแล่นไป ๑ ชื่อว่าความปล่อยด้วยความสละ เพราะอรรถว่า สละกิเลสและขันธ ชื่อว่าความปล่อยด้วยความแล่นไป เพราะอรรถว่า จิตแล่นไปในนิพพานธาตุอันเป็นที่ดับ ความปล่อยด้วยสามารถแห่งความดับมี ๒ ประการนี้ พึงเห็นอินทรีย์ด้วยอรรถว่ามีประมาณยิ่งอย่างนี้ ฯ

จบภาณวาร

[๔๔๖] จะพึงเห็นอินทรีย์ด้วยอรรถว่าตั้งมั่นอย่างไร ฯ

ฉันทะย่อมเกิดเพื่อความเจริญสัทธินทรีย์ สัทธินทรีย์ย่อมตั้งมั่นด้วยสามารถแห่งศรัทธา ด้วยอำนาจฉันทะ ความปราโมทย์ย่อมเกิดด้วยสามารถแห่งฉันทะ สัทธินทรีย์ย่อมตั้งมั่นด้วยสามารถแห่งศรัทธา ด้วยอำนาจความปราโมทย์ ฯลฯ จะพึงเห็นอินทรีย์ด้วยอรรถว่าตั้งมั่นอย่างนี้ ฯ

[๔๔๗] จะพึงเห็นอินทรีย์ด้วยอรรถว่าครอบงำอย่างไร ฯ

สัทธินทรีย์ด้วยอรรถว่าน้อมใจเชื่อ ย่อมครอบงำความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ย่อมครอบงำความเร่าร้อนเพราะความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา วิริยอินทรีย์ด้วยอรรถว่าประคองไว้ ย่อมครอบงำความเป็นผู้เกียจคร้าน ย่อมครอบงำความเร่าร้อนเพราะความเกียจคร้าน สตินทรีย์ด้วยอรรถว่าตั้งมั่น ย่อมครอบงำความประมาท ย่อมครอบงำความเร่าร้อนเพราะความประมาท สมานินทรีย์ด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมครอบงำอุทธัจจะ ย่อมครอบงำความเร่าร้อนเพราะอุทธัจจะ ปัญฺญินทรีย์ด้วยอรรถว่าเห็น ย่อมครอบงำวิชชา ย่อมครอบงำความเร่าร้อนเพราะวิชชา อินทรีย์ ๕ ในเนกขัมมะ ย่อมครอบงำกามฉันทะ อินทรีย์ ๕ ในความไม่พยาบาท ย่อมครอบงำพยาบาท อินทรีย์ ๕ ในอาโลกสัญญา ย่อมครอบงำภินมิทธะ อินทรีย์ ๕ ในความไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมครอบงำอุทธัจจะ ฯลฯ อินทรีย์ ๕ ในอรหัตตมรรค ย่อมครอบงำกิเลสทั้งปวง จะพึงเห็นอินทรีย์ด้วยอรรถว่าครอบงำอย่างนี้ ฯ

[๔๔๘] จะพึงเห็นอินทรีย์ด้วยอรรถว่าให้ตั้งอยู่อย่างไร ฯ

ผู้มีศรัทธา ย่อมให้สัทธินทรีย์ตั้งอยู่ในความน้อมใจเชื่อ สัทธินทรีย์ของผู้มีศรัทธา ย่อมให้ตั้งอยู่ในความน้อมใจเชื่อ ผู้มีความเพียรย่อมให้วิริยอินทรีย์ตั้งอยู่ในความประคองไว้ วิริยอินทรีย์ของผู้มีความเพียร ย่อมให้ตั้งอยู่ในความประคองไว้ ผู้มีสติย่อมให้สตินทรีย์ตั้งอยู่ในความตั้งมั่น สตินทรีย์ของผู้มีสติ ย่อมให้ตั้งอยู่ในความตั้งมั่น ผู้มีจิตตั้งมั่นย่อมให้สมานินทรีย์ตั้งอยู่ในความไม่ฟุ้งซ่าน สมานินทรีย์ของผู้มีจิตตั้งมั่น ย่อมให้ตั้งอยู่ในความไม่ฟุ้งซ่าน ผู้มีปัญญาย่อมให้ปัญฺญินทรีย์ตั้งอยู่ในความเห็น ปัญฺญินทรีย์ของผู้มีปัญญา ย่อมให้ตั้งอยู่ในความเห็น พระโยคาวจรย่อมให้อินทรีย์ ๕ ตั้งอยู่ในเนกขัมมะ อินทรีย์ ๕ ของพระโยคาวจร ย่อมให้ตั้งอยู่ในเนกขัมมะ พระโยคาวจรย่อมให้อินทรีย์ ๕ ตั้งอยู่ในความไม่พยาบาท อินทรีย์ ๕ ของพระโยคาวจร ย่อมให้ตั้งอยู่ในความไม่พยาบาท พระโยคาวจรย่อมให้อินทรีย์ ๕ ตั้งอยู่ในอาโลกสัญญา อินทรีย์ ๕ ของพระโยคาวจร ย่อมให้ตั้งอยู่ในอาโลกสัญญา พระโยคาวจรย่อมให้อินทรีย์ ๕ ตั้งอยู่ในความไม่ฟุ้งซ่าน อินทรีย์ ๕ ของพระโยคาวจร ย่อมให้ตั้งอยู่ในความไม่ฟุ้งซ่าน ฯลฯ พระโยคาวจรย่อมให้อินทรีย์ ๕ ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค อินทรีย์ ๕ ของพระโยคาวจร ย่อมให้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค จะพึงเห็นอินทรีย์ด้วยอรรถว่าให้ตั้งอยู่อย่างนี้ ฯ

[๔๔๙] ปุถุชนเจริญสมาธิ ย่อมเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้ด้วยอาการเท่าไร พระเสขะเจริญสมาธิ ย่อมเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้ด้วยอาการเท่าไร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
มิชฌญาณ พระเสขะเจริณวิปัสสนา ย่อมเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้ด้วยอาการ ๑๐
เหล่านี้ เป็นผู้ฉลาดในความไม่ตั้งไว้ด้วยอาการ ๑๐ เหล่านี้ ฯ

ท่านผู้ปราศจากราคะเจริณวิปัสสนา ย่อมเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้ด้วย
อาการ ๑๒ เป็นโจน เป็นผู้ฉลาดในความไม่ตั้งไว้ด้วยอาการ ๑๒ เป็นโจน ฯ

ท่านผู้ปราศจากราคะเจริณวิปัสสนา ย่อมเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้โดย
ความเป็นของไม่เที่ยง เป็นผู้ฉลาดในความไม่ตั้งไว้โดยความเป็นของเที่ยง ฯลฯ
เป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้ซึ่งญาณ เป็นผู้ฉลาดในความไม่ตั้งไว้ซึ่งสิ่งมิใช่ญาณ
เป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้ด้วยความไม่เกี่ยวข้อง เป็นผู้ฉลาดในความไม่ตั้งไว้
โดยความเกี่ยวข้อง เป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้ด้วยความดับ เป็นผู้ฉลาดในความ
ไม่ตั้งไว้ซึ่งสังขาร ท่านผู้ปราศจากราคะเจริณวิปัสสนา ย่อมเป็นผู้ฉลาดในความ
ตั้งไว้ด้วยอาการ ๑๒ เหล่านี้ เป็นผู้ฉลาดในความไม่ตั้งไว้ด้วยอาการ ๑๒ เหล่านี้
บุคคลผู้มีจิตอันวันแล้ว ย่อมให้อินทรีย์ประชุม ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาด
ในความตั้งไว้ซึ่งอารมณ์ รู้จักโคจร และแทงตลอดธรรมอันมีความสงบเป็น
ประโยชน์ ฯลฯ ย่อมให้ธรรมทั้งหลายประชุมลง รู้จักโคจร และแทงตลอด
ธรรมอันมีความสงบเป็นประโยชน์ ฯ

[๔๖๓] คำว่า ย่อมให้อินทรีย์ประชุมลง ความว่า ย่อมให้อินทรีย์
ประชุมลงอย่างไร ย่อมให้สัทธินทรีย์ประชุมลงด้วยอรหณานิโมหะเชื่อ ฯลฯ
ย่อมให้อินทรีย์ทั้งหลายประชุมลง ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้
ซึ่งสมณินิบัติ ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้ซึ่งปิกคณินิบัติ ด้วย
สามารถความเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้ซึ่งความไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็น
ผู้ฉลาดในความตั้งไว้ซึ่งความร่าเริง ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้
ซึ่งอุเบกขา ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้โดยความเป็นธรรมอย่าง
เดียว ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้ซึ่งญาณ ด้วยสามารถความเป็นผู้
ฉลาดในความตั้งไว้ซึ่งจิต ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้โดยความ
เป็นของไม่เที่ยง ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความไม่ตั้งไว้โดยความเป็น
ของเที่ยง ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้โดยความเป็นทุกข ด้วย
สามารถความเป็นผู้ฉลาดในความไม่ตั้งไว้โดยความเป็นสุข ด้วยสามารถความเป็น
ผู้ฉลาดในความตั้งไว้โดยเป็นอนัตตา ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความ
ไม่ตั้งไว้โดยความเป็นอัตตา ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้โดย
ความสิ้นไป ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความไม่ตั้งไว้โดยความเป็นก่อน
ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้โดยความเสื่อมไป ด้วยสามารถ
ความเป็นผู้ฉลาดในความไม่ตั้งไว้ โดยความประมาดมา ด้วยสามารถความเป็นผู้
ฉลาดในความตั้งไว้ โดยความแปรปรวน ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความ
ไม่ตั้งไว้ โดยความยั่งยืน ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้ โดย
ความเป็นสภาพที่หาณินิบัติได้ ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความไม่ตั้งไว้
โดยเป็นสภาพมีนิมิต ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้โดยเป็นสภาพ
ไม่มีที่ตั้ง ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความไม่ตั้งไว้โดยสภาพมีที่ตั้ง ด้วย
สามารถความเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้โดยความเป็นสภาพสูญ ด้วยสามารถความเป็น
ผู้ฉลาดในความไม่ตั้งไว้โดยความยึดมั่น ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความ
ตั้งไว้ซึ่งญาณ ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความไม่ตั้งไว้ซึ่งสิ่งมิใช่ญาณ
ด้วยสามารถความเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้ซึ่งความไม่เกี่ยวข้อง ด้วยสามารถ
ความเป็นผู้ฉลาดในความไม่ตั้งไว้ซึ่งความไม่เกี่ยวข้อง ด้วยสามารถความเป็นผู้
ฉลาดในความตั้งไว้ซึ่งความดับ ย่อมรู้จักโคจร และแทงตลอดธรรมอันมีความ
สงบเป็นประโยชน์ ฯ

[๔๖๔] ปัญญาในความเป็นผู้มีความชำนาญในอินทรีย์ ๓ ด้วยอาการ
๖๔ เป็นอัสวักขยญาณ อินทรีย์ ๓ เป็นโจน คือ อนัญญาตัณญัสสามินทรีย์
๑ อัญญินทรีย์ ๑ อัญญาตารินทรีย์ ๑ ฯ

อนัญญาตัณญัสสามินทรีย์ย่อมถึงฐานะเท่าไร อัญญินทรีย์ย่อมถึง
ฐานะเท่าไร อัญญาตารินทรีย์ย่อมถึงฐานะเท่าไร ฯ

อนัญญาตัณญัสสามินทรีย์ย่อมถึงฐานะ ๑ คือ โสดาปัตติมรรค
อัญญินทรีย์ย่อมถึงฐานะ ๖ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล
อนาคามีมรรค อนาคามีผล อรหัตมรรค อัญญาตารินทรีย์ย่อมถึงฐานะ ๑ คือ
อรหัตผล ฯ

[๔๖๕] ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค อนัญญาตัณญัสสามินทรีย์
มีสัทธินทรีย์ซึ่งมีความโน้มใจเชื่อเป็นบริวาร วิริยอินทรีย์มีความประคองไว้เป็นบริวาร
สตินทรีย์มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร สมาธิอินทรีย์มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
ปัญญนทริยมีความเห็นเป็นบริวาร มนินทริยมีความรู้แจ้งเป็นบริวาร โสมนัสสัน
ทริยมีความยินดีเป็นบริวาร ชีวิตนทริยมีความเป็นใหญ่ในการสืบทอดแห่ง
ความเป็นไปเป็นบริวาร ธรรมทั้งหลายที่เกิดในขณะโสดาปัตติมรรค เว้นรูปที่มี
จิตเป็นสมุฏฐาน ล้วนเป็นกุตลทั้งนั้น ล้วน ไม่มีอาสวะ ล้วนเป็นธรรมที่น่า
ออก ล้วนเป็นเครื่องให้ถึงความไม่สังสม ล้วนเป็นโลกุตระ ล้วนเป็นธรรมมี
นิพพานเป็นอารมณ์ ในขณะโสดาปัตติมรรค อนัญญาตัญญูสสามิตนทริยมี
อินทริยทั้ง ๘ นี้ ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร มีธรรมอื่นเป็นบริวาร มีธรรม
ที่อาศัยเป็นบริวาร มีสัมปยุตธรรมเป็นบริวาร เป็นสหคตธรรม เป็น
สหชาตธรรม เป็นธรรมเกี่ยวข้องกัน เป็นธรรมประกอบกัน ธรรมเหล่านั้น
และเป็นอาการและเป็นบริวารแห่งอนัญญาตัญญูสสามิตนทริย ในขณะโสดา-
*ปัตติผล ฯลฯ ฯ

ในขณะอรหัตผล อัญญาตาวินทริย มีสัทธินทริยซึ่งมีความน้อมใจ
เชื่อเป็นบริวาร ฯลฯ ชีวิตนทริยมีความเป็นใหญ่ในความสืบเนื่องแห่งความเป็น
ไปเป็นบริวาร ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เกิดในขณะอรหัตผล เว้นรูปอันมีจิตเป็น
สมุฏฐาน ล้วนเป็นอภัยกุตลทั้งนั้น ล้วน ไม่มีอาสวะ ล้วนเป็นโลกุตระ
ล้วนมีนิพพานเป็นอารมณ์ ฯลฯ ในขณะอรหัตผล อัญญาตาวินทริยมี
อินทริยทั้ง ๘๘ นี้ ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร ฯลฯ ธรรมเหล่านั้นและเป็น
อาการและเป็นบริวารแห่งอัญญาตาวินทริยนั้น อินทริย ๘ หมวดนี้รวมเป็น
อินทริย ๖๔ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

[๔๖๖] คำว่า อาสวะ ความว่า อาสวะเหล่านั้นเป็นไฉน อาสวะ
เหล่านั้น คือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ อวิชชาสวะ ฯ

อาสวะเหล่านั้นย่อมสิ้นไป ณ ที่ไหน ทิฏฐาสวะทั้งสิ้น กามาสวะ
ภวาสวะ อวิชชาสวะ อันเป็นเหตุให้ไปสู่อบาย ย่อมสิ้นไปเพราะโสดาปัตติ-

*มรรค อาสวะเหล่านั้นย่อมสิ้นไปในขณะโสดาปัตติมรรคนี้ กามาสวะส่วนหยาบ
ภวาสวะ อวิชชาสวะ ซึ่งตั้งอยู่ร่วมกันกับกามาสวะนั้น ย่อมสิ้นไปเพราะ
สกทาคามีมรรค อาสวะเหล่านั้นย่อมสิ้นไปในขณะสกทาคามีมรรคนี้ กามาสวะ
ทั้งสิ้น ภวาสวะ อวิชชาสวะ ซึ่งตั้งอยู่ร่วมกันกับกามาสวะนั้น ย่อมสิ้นไป
เพราะอนาคามีมรรค อาสวะเหล่านั้นย่อมสิ้นไปในขณะอนาคามีมรรคนี้ ภวาสวะ
และอวิชชาทั้งสิ้น ย่อมสิ้นไปเพราะอรหัตมรรค อาสวะเหล่านั้นย่อมสิ้นไปใน
ขณะอรหัตมรรคนี้ ฯ

บพทรรที่พระตถาคตนั้นไม่ทรงเห็น ไม่มีในโลกนี้ อนึ่ง บพทรร
อะไร ๆ ที่พระตถาคตนั้นไม่ทรงทราบแล้ว ไม่พึงทรงทราบมิได้มี พระตถาคต
ทรงทราบธรรมที่ควรนำไปทั้งปวง เพราะเหตุนี้ พระตถาคตจึงชื่อว่า
พระสมันตจักขุ ฯ

คำว่า สมณตจกขุ ความว่า ชื่อว่าสมันตจักขุ เพราะอรรถว่า
กระไร ฯ

พระพุทธานุ ๑๔ คือ ญาณในทุกข์ ญาณในทุกขสมุทัย ฯลฯ
สัพพัญญุตญาณ อนาวรณญาณ เป็นพระพุทธานุ พระพุทธานุ ๑๔ นี้
ในพระพุทธานุ ๑๔ นี้ ญาณ ๘ ข้างต้นทั่วไปกับพระสาวก ญาณ ๖ ข้าง
หลังไม่ทั่วไปกับพระสาวก ฯ

[๔๖๗] พระตถาคต ทรงทราบ สภาพแห่งทุกข์เป็นสิ่งที่ทนได้ยากตลอด
หมด ที่ไม่ทรงทราบมิได้มี เพราะเหตุนี้ พระตถาคตจึงทรงพระนามว่า สมันต-

*จักขุ สมันตจักขุเป็นปัญญนทริย สัทธินทริยด้วยอรรถว่าน้อมใจเชื่อ วิริยนทริย
ด้วยอรรถว่าประกอบไว้ สตินทริยด้วยอรรถว่าตั้งมั่น สมานินทริยด้วยอรรถว่าไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งปัญญนทริย สภาพแห่งทุกข์เป็นสิ่งที่ทนได้ยาก
พระตถาคตทรงเห็นแล้ว ทรงทราบแล้ว ทรงทำให้แจ้งแล้ว ทรงถูกต้องแล้ว
ตลอดหมดด้วยพระปัญญา ที่ไม่ทรงถูกต้องแล้วมิได้มี เพราะเหตุนี้ พระตถาคต
จึงทรงพระนามว่า สมันตจักขุ สมันตจักขุเป็นปัญญนทริย สัทธินทริยด้วยอรรถ
ว่าน้อมใจเชื่อ . . . สมานินทริยด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่งปัญญนทริย
ฯลฯ สภาพแห่งสมุทัยเป็นเหตุให้เกิด ฯลฯ สภาพแห่งนิโรธเป็นเหตุดับโดยไม
เหลือ ฯลฯ สภาพแห่งมรรคเป็นทางให้ถึง ฯลฯ สภาพแห่งอรรถปฏิสัมภิทา
เป็นปัญญาเครื่องแตกฉานดีโดยอรรถ ฯลฯ สภาพแห่งธรรมปฏิสัมภิทา เป็น
ปัญญาแตกฉานดีโดยธรรม ฯลฯ สภาพแห่งนิรุตติปฏิสัมภิทา เป็นปัญญาแตก
ฉานดีโดยภาษา สภาพแห่งปฏิภาณปฏิสัมภิทา เป็นปัญญาแตกฉานดีโดยปฏิภาณ
ญาณในความยั้งและหย่อนแห่งอินทริยทั้งหลาย ญาณในฉันทะอันมานอนและกิเลส
อันนอนตามของสัตว์ทั้งหลาย ญาณในยมกปฏิหาริย ญาณในมหากฤษณสมาบัติ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามวรรค
 ฯลฯ อารมณ์ที่ได้เห็น ที่ได้สดับ ที่ได้ทราบ ที่รู้แจ้ง ที่ถึง ที่แสวงหา ที่เที่ยว
 ตามหาด้วยใจ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้ง
 สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ พระตถาคตทรงทราบแล้ว ทรงเห็นแจ้งแล้ว ทรงรู้
 แล้ว ทรงทำให้แจ้งแล้ว ทรงถูกต้องด้วยพระปัญญาที่ไม่ทรงถูกต้องด้วยปัญญาไม่มี
 เพราะเหตุนั้น พระตถาคตจึงทรงพระนามว่า สมันตจักขุ สมันตจักขุเป็นปัญญินทรีย์
 สัทธินทรีย์ด้วยอรรถว่าน้อมใจเชื่อ . . . สมานินทรีย์ด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ด้วย
 สามารถแห่งปัญญินทรีย์ บุคคลเมื่อเชื่อยอมประคองไว้ เมื่อประคองไว้ยอมเชื่อ
 เมื่อเชื่อ ยอมตั้งสติมั่น เมื่อตั้งสติมั่นยอมเชื่อ เมื่อเชื่อยอมตั้งใจมั่น เมื่อตั้งใจมั่น
 ยอมเชื่อ เมื่อเชื่อยอมรู้ชัด เมื่อรู้ชัดยอมเชื่อ เมื่อประคองไว้ยอมตั้งสติมั่น
 เมื่อตั้งสติมั่นยอมประคองไว้ เมื่อประคองไว้ยอมตั้งใจมั่น เมื่อตั้งใจมั่นยอม
 ประคองไว้ เมื่อประคองไว้ยอมรู้ชัด เมื่อรู้ชัดยอมประคองไว้ เมื่อประคอง
 ไว้ยอมเชื่อ เมื่อเชื่อยอมประคองไว้ เมื่อตั้งสติมั่นยอมตั้งใจมั่น เมื่อตั้งใจ
 มั่นยอมตั้งสติมั่น เมื่อตั้งสติมั่นยอมรู้ชัด เมื่อรู้ชัดยอมตั้งสติมั่น เมื่อตั้ง
 สติมั่นยอมเชื่อ เมื่อเชื่อยอมตั้งสติมั่น เมื่อตั้งสติมั่นยอมประคองไว้ เมื่อ
 ประคองไว้ยอมตั้งสติมั่น เมื่อตั้งใจมั่นยอมรู้ชัด เมื่อรู้ชัดยอมตั้งใจมั่น เมื่อ
 ตั้งใจมั่นยอมเชื่อ เมื่อเชื่อยอมตั้งใจมั่น เมื่อตั้งใจมั่นยอมประคองไว้ เมื่อ
 ประคองไว้ยอมตั้งใจมั่น เมื่อตั้งใจมั่นยอมตั้งสติมั่น เมื่อตั้งสติมั่นยอมตั้งใจ
 มั่น เมื่อรู้ชัดยอมเชื่อ เมื่อเชื่อยอมรู้ชัด เมื่อรู้ชัดยอมประคองไว้ เมื่อ
 ประคองไว้ยอมรู้ชัด เมื่อรู้ชัดยอมตั้งสติมั่น เมื่อตั้งสติมั่นยอมรู้ชัด เมื่อรู้ชัด
 ยอมตั้งใจมั่น เมื่อตั้งใจมั่นยอมรู้ชัด เพราะความเป็นผู้เชื่อจึงประคองไว้ เพราะ
 ความเป็นผู้ประคองไว้จึงเชื่อ เพราะความเป็นผู้เชื่อจึงตั้งสติมั่น เพราะความ
 เป็นผู้ตั้งสติมั่นจึงเชื่อ เพราะความเป็นผู้เชื่อจึงตั้งใจมั่น เพราะความเป็นผู้ตั้งใจ
 มั่นจึงเชื่อ เพราะความเป็นผู้เชื่อจึงรู้ชัด เพราะความเป็นผู้รู้ชัดจึงเชื่อ เพราะ
 ความเป็นผู้ประคองไว้จึงตั้งสติมั่น เพราะความเป็นผู้ตั้งสติมั่นจึงประคองไว้
 เพราะความเป็นผู้ประคองไว้จึงตั้งใจมั่น เพราะความเป็นผู้ตั้งใจมั่นจึงประคองไว้
 เพราะความเป็นผู้ประคองไว้จึงรู้ชัด เพราะความเป็นผู้รู้ชัดจึงประคองไว้ เพราะ
 ความเป็นผู้ประคองไว้จึงเชื่อ เพราะความเป็นผู้เชื่อจึงประคองไว้ เพราะความ
 เป็นผู้ตั้งสติมั่นจึงตั้งใจมั่น เพราะความเป็นผู้ตั้งใจมั่นจึงตั้งสติมั่น เพราะความ
 เป็นผู้ตั้งสติมั่นจึงรู้ชัด เพราะความเป็นผู้รู้ชัดจึงตั้งสติมั่น เพราะความเป็นผู้
 ตั้งสติมั่นจึงเชื่อ เพราะความเป็นผู้เชื่อจึงตั้งสติมั่น เพราะความเป็นผู้ตั้งสติ
 มั่นจึงประคองไว้ เพราะความเป็นผู้ประคองไว้จึงตั้งสติมั่น เพราะความเป็น
 ผู้ตั้งใจมั่นจึงรู้ชัด เพราะความเป็นผู้รู้ชัดจึงตั้งใจมั่น เพราะความเป็นผู้ตั้งใจ
 มั่นจึงเชื่อ เพราะความเป็นผู้เชื่อจึงตั้งใจมั่น เพราะความเป็นผู้ตั้งใจมั่นจึง
 ประคองไว้ เพราะความเป็นผู้ประคองไว้จึงตั้งใจมั่น เพราะความเป็นผู้ตั้งใจมั่นจึง
 ตั้งสติมั่น เพราะความเป็นผู้ตั้งสติมั่นจึงตั้งใจมั่น เพราะความเป็นผู้รู้ชัดจึงเชื่อ
 เพราะความเป็นผู้เชื่อจึงรู้ชัด เพราะความเป็นผู้รู้ชัดจึงประคองไว้ เพราะความ
 เป็นผู้ประคองไว้จึงรู้ชัด เพราะความเป็นผู้รู้ชัดจึงตั้งสติมั่น เพราะความเป็นผู้ตั้งสติ
 มั่นจึงรู้ชัด เพราะความไม่รู้ชัดจึงตั้งใจมั่น เพราะความเป็นผู้ตั้งใจมั่นจึงรู้ชัด
 พระพุทธจักขุเป็นพระพุทธานุภาพ พระพุทธานุภาพเป็นพุทธจักขุ อันเป็นเครื่องให้
 พระตถาคตทรงเห็นหมู่สัตว์ผู้มีกิเลสเล็กน้อยในปัญญจักขุก็มี มีกิเลสชโลมากใน
 ปัญญจักขุก็มี มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี มีอินทรีย์อ่อนก็มี มีอาการดีก็มี มีอาการ
 ชั่วก็มี ที่จะพึงฝึกให้รู้ได้โดยง่ายก็มี ที่จะพึงฝึกให้รู้ได้โดยยากก็มี บางพวก
 เห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย บางพวกไม่เห็นปรโลกและโทษโดยความ
 เป็นภัย ฯ

[๔๖๘] คำว่า มีกิเลสเล็กน้อยในปัญญจักขุ มีกิเลสชโลมากในปัญญ-

* จักขุ ความว่า บุคคลผู้มีศรัทธา ชื่อว่ามีกิเลสเล็กน้อยในปัญญจักขุ ผู้ไม่มี
 ศรัทธา ชื่อว่ามีกิเลสชโลมากในปัญญจักขุ ผู้ปรารถนาความเพียร . . . ผู้มีสติตั้งมั่น . . .
 ผู้มีจิตมั่น . . . ผู้มีปัญญา ชื่อว่าผู้มีกิเลสเล็กน้อยในปัญญจักขุ บุคคลผู้เกียจ
 คร้าน . . . ผู้มีสติหลงลืม . . . ผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น . . . ผู้มีปัญญาทรม ชื่อว่าผู้มีกิเลสชโล
 มากในปัญญจักขุ ฯ

คำว่า ผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ผู้มีอินทรีย์อ่อน ความว่า บุคคลผู้มีศรัทธา
 ชื่อว่าผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ผู้ไม่มีศรัทธา ชื่อว่าผู้มีอินทรีย์อ่อน ฯลฯ ผู้มีปัญญา
 ชื่อว่าผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ผู้มีปัญญาทรม ชื่อว่าผู้มีอินทรีย์อ่อน ฯ

คำว่า ผู้มีอาการดี ผู้มีอาการชั่ว ความว่า บุคคลผู้มีศรัทธา ชื่อว่าผู้มี
 อาการดี ผู้ไม่มีศรัทธา ชื่อว่าผู้มีอาการชั่ว ฯลฯ ผู้มีปัญญา ชื่อว่าผู้มีอาการดี
 ผู้ไม่มีปัญญา ชื่อว่าผู้มีอาการชั่ว ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

คำว่า จะพึงฝึกให้รู้ได้โดยง่าย จะพึงฝึกให้รู้ได้โดยยาก ความว่า
บุคคลผู้มีศรัทธา ชื่อว่าจะพึงฝึกให้รู้ได้โดยง่าย ผู้ไม่มีศรัทธา ชื่อว่าจะพึงฝึกให้
รู้ได้โดยยาก ฯลฯ ผู้มีปัญญา ชื่อว่าจะพึงฝึกให้รู้ได้โดยง่าย ผู้ไม่มีปัญญา
ชื่อว่าจะพึงฝึกให้รู้ได้โดยยาก ฯ

คำว่า บางพวกเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย บางพวกไม่เห็น
ปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย ความว่า บุคคลผู้มีศรัทธา ชื่อว่าเห็นปรโลก
และโทษโดยความเป็นภัย ผู้ไม่มีศรัทธา ชื่อว่าไม่เห็นปรโลกและโทษโดยความ
เป็นภัย ฯลฯ ผู้มีปัญญา ชื่อว่าเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย ผู้ไม่มี
ปัญญา ชื่อว่าไม่เห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย ฯ

คำว่า โลก คือ ชั้นรโลก ธาตุโลก อายุตนโลก วิบัติตถาวโลก
วิบัติตถัสสภวโลก สัมปัตตภวโลก สัมปัตตตถัสสภวโลก โลก ๑ คือ สัตว์ทั้งปวง
ดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร โลก ๒ คือ นามและรูป โลก ๓ คือ เวทนา ๓ โลก ๔
คือ อากาโร ๔ โลก ๕ คือ อุปาทานชั้น ๕ โลก ๖ คือ อายุตนะภายใน ๖ โลก
๗ คือ วิญญาณฐิติ ๗ โลก ๘ คือ โลกธรรม ๘ โลก ๙ คือ สัตตาวาส ๙
โลก ๑๐ คือ อายุตนะ ๑๐ โลก ๑๑ คือ อายุตนะ ๑๑ โลก ๑๒ คือ
ธาตุ ๑๒ ฯ

คำว่า โทษ ความว่า กิเลสทั้งปวงเป็นโทษ ทจฺริตทั้งปวงเป็นโทษ
อกิสังขารทั้งปวงเป็นโทษ กรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่ภพทั้งปวงเป็นโทษ ความ
สำคัญในโลกนี้และในโทษนี้ด้วยประการดังนี้ โดยความเป็นภัยอย่างแรงกล้า
ปรากฏเฉพาะหน้า เปียบเหมือนความสำคัญในเพศฆราวาส ซึ่งกำลังแกว่งดาบเข้ามา
โดยความเป็นภัย ฉะนั้น พระตถาคตย่อมทรงทราบ ทรงเห็น ทรงรู้ชัด
ทรงแทงตลอด ซึ่งอินทรีย์ ๕ ประการนี้ ด้วยอาการ ๕๐ เหล่านี้ ฯ

จบตติยภาณวาร

จบอินทริยภค

มหาวรรค วิโมกขกถา

บริบูรณ์ทาน

[๔๖๙] ดูกรภิกษุทั้งหลาย วิโมกข์ ๓ ประการนี้ ๓ ประการเป็นไฉน
คือ สญฺญตวิโมกข์ ๑ อนิมิตตวิโมกข์ ๑ อัปปณฺหิตวิโมกข์ ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย
วิโมกข์ ๓ ประการนี้ ฯ

อีกประการหนึ่ง วิโมกข์ ๖๘ คือ สญฺญตวิโมกข์ ๑ อนิมิตตวิโมกข์ ๑
อัปปณฺหิตวิโมกข์ ๑ อัชฌัตตวฏฺฐานวิโมกข์ (วิโมกข์มีการออกในภายใน) ๑
พหิทฺธาวฏฺฐานวิโมกข์ (วิโมกข์มีการออกในภายนอก) ๑ ทุกฺไตวฏฺฐานวิโมกข์
(วิโมกข์มีการออกแต่ส่วนทั้งสอง) ๑ วิโมกข์ ๔ แต่อัชฌัตตวฏฺฐานวิโมกข์
วิโมกข์ ๔ แต่พหิทฺธาวฏฺฐานวิโมกข์ วิโมกข์ ๔ แต่ทุกฺไตวฏฺฐานวิโมกข์ วิโมกข์ ๔
อนโลมแกอัชฌัตตวฏฺฐานวิโมกข์ วิโมกข์ ๔ อนโลมแกพหิทฺธาวฏฺฐานวิโมกข์
วิโมกข์ ๔ อนโลมแกทุกฺไตวฏฺฐานวิโมกข์ วิโมกข์ ๔ ะจฺบจากอัชฌัตตวฏฺฐาน
วิโมกข์ วิโมกข์ ๔ ะจฺบจากพหิทฺธาวฏฺฐานวิโมกข์ วิโมกข์ ๔ ะจฺบจากทุกฺไต
วฏฺฐานวิโมกข์ ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า ภิกษุผู้มีรูปเห็นรูปทั้งหลาย เพราะ
อรรถว่า ภิกษุผู้ไม่มีความสำคัญว่ารูปในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอก
เพราะอรรถว่าภิกษุน้อมใจไปในธรรมส่วนงามเท่านั้น อาภาสญาณายตนสมาบัติ
วิโมกข์ ญาณญาณายตนสมาบัติวิโมกข์ อาภยญาณายตนสมาบัติวิโมกข์
เนวสัณฺญาณาสัณฺญาณายตนสมาบัติวิโมกข์ สัณฺญาเวทยิตนโรธสมาบัติวิโมกข์
สมยวิโมกข์ อสมยวิโมกข์ สามายิกวิโมกข์ อสามายิกวิโมกข์ กุปฺปวิโมกข์
(วิโมกข์ที่กำลังกำเริบ) กุปฺปวิโมกข์ (วิโมกข์ที่ไม่กำเริบ) โลภวิโมกข์
โลภตตรวิโมกข์ สาสววิโมกข์ อนาสววิโมกข์ สามิสวิโมกข์ นีรามิสวิโมกข์
นีนามิสตวิโมกข์ ปณฺหิตวิโมกข์ อัปปณฺหิตวิโมกข์ ปณฺหิตปัสสัทธิวิโมกข์
สญฺญตวิโมกข์ วิสญฺญตวิโมกข์ เอกัตตวิโมกข์ นานัตตวิโมกข์ สัณฺญาวิโมกข์
ญาณวิโมกข์ สติสยวิโมกข์ ฌานวิโมกข์ อนุปาทาจิตวิโมกข์ ฯ

[๔๗๐] สญฺญตวิโมกข์เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่ากัถิ
อยู่ที่โคนไม้กัถิ อยู่ในเรือนว่างกัถิ พิจารณาเห็นดังนี้ว่า นามรูปนี้ว่างจากความ
เป็นตัวตน และจากสิ่งที่เนื่องด้วยตน เธอย่อมไม่ทำความยึดมั่นในนามรูปนั้น
เพราะเหตุนี้ วิโมกข์ของภิกษุนั้นจึงเป็นวิโมกข์ว่างเปล่า นี่เป็นสญฺญตวิโมกข์ ฯ

อนิมิตตวิโมกข์เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่ากัถิ อยู่ที่โคนไม้
กัถิ อยู่ในเรือนว่างกัถิ ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า นามรูปนี้ว่างจากความเป็นตัวตน
และจากสิ่งที่เนื่องด้วยตน เธอย่อมไม่ทำเครื่องกำหนดหมายในนามรูปนั้น เพราะ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
เหตุนี้ วิโมกข์ของภิกษุนี้จึงเป็นวิโมกข์ไม่มีเครื่องหมายกำหนดหมายนี้เป็นอนิมิตต-
*วิโมกข์ *

อุปปณฺธิตวิโมกข์เป็นโณ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในปากดี อยู่ทีโคณ
ไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า นามรูปนี้ว่างจากความเป็น
ตัวตน และจากสิ่งที่เนื่องด้วยตน เธอย่อมไม่ทำความปรารภในนามรูปนั้น
เพราะเหตุนี้ วิโมกข์ของภิกษุนี้จึงเป็นวิโมกข์ไม่มีความปรารภ นี่เป็นอุป-
*ณฺธิตวิโมกข์ *

อชฺฌัตตวฏฺฐานวิโมกข์เป็นโณ ฌาน ๔ เป็นอชฺฌัตตวฏฺฐานวิโมกข์ *

พหิทฺธาฏฺฐานวิโมกข์เป็นโณ อรูปสมมัตติ ๔ เป็นพหิทฺธาฏฺฐาน-
*วิโมกข์ *

ทุกไฏวฏฺฐานวิโมกข์เป็นโณ อริยมรรค ๔ เป็นทุกไฏวฏฺฐานวิโมกข์ *

[๔๗๑] วิโมกข์ ๔ แต่อชฺฌัตตวฏฺฐานวิโมกข์เป็นโณ ปฐมฌานออก
จากนิรวณฺ ทุติยฌานออกจากวิตกวิจาร์ ตติยฌานออกจากปีติ จตฺตถฌานออกจาก
สุขและทุกขฺ นี่เป็นวิโมกข์ ๔ แต่อชฺฌัตตวฏฺฐานวิโมกข์ *

วิโมกข์ ๔ แต่พหิทฺธาฏฺฐานวิโมกข์เป็นโณ อากาสาณฺญายตนสมมัตติ
ออกจากรูปสัญญา ปฏฺิขสัญญา นานัตตสัญญา วิญญานฺญายตนสมมัตติ
ออกจากอากาสาณฺญายตนสัญญา อากิณฺญายตนสมมัตติ ออกจากวิญญา-

*ณฺญายตนสัญญา อากิณฺญายตนสมมัตติ ออกจากวิญญาณฺญายตนสัญญา
เนวสัญญา นาสัญญาตนสมมัตติ ออกจากอากิณฺญายตนสัญญา นี่เป็นวิโมกข์ ๔
แต่พหิทฺธาฏฺฐานวิโมกข์ *

วิโมกข์ ๔ แต่ทุกไฏวฏฺฐานวิโมกข์เป็นโณ โสตาปัตติมรรคออกจาก
ลักกายทิสฺส วิจิจจา สิลฺลพตปฺรามาส ทิสฺสอณฺสย วิจิจจานุสย ออกจาก
เหล่ากิเลสที่เป็นไปตามลักกายทิสฺสเป็นต้นนั้น จากชั้นทั้งหลาย และออกจาก
สรรพนิมิตฺตภายนอก สกทาคามีมรรคออกจากกามราคสังโยชนฺ ปฏฺิขสังโยชนฺ
กามราคานุสย ปฏฺิขานุสย ส่วนเหยาบฺ ๑ ออกจากเหล่ากิเลสที่เป็น ไปตาม
กามราคสังโยชนฺเป็นต้นนั้น จากชั้นทั้งหลาย และออกจากสรรพนิมิตฺตภายนอก
อนาคามีมรรคออกจากกามราคสังโยชนฺ ปฏฺิขสังโยชนฺ กามราคานุสย ปฏฺิขานุสย
ส่วนละเอียด ๑ ออกจากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามกามราคสังโยชนฺเป็นต้นนั้น
จากชั้นทั้งหลาย และออกจากสรรพนิมิตฺตภายนอก อรหัตตมรรคออกจากรูป-

*ราคะ อรูปราคะ มานะ อหังสจจะ อวิชชา มานานุสย ภวราคานุสย
อวิชชานุสย ออกจากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามรูปราคะเป็นต้นนั้น จากชั้นทั้งหลาย
และออกจากสรรพนิมิตฺตภายนอก นี่เป็นวิโมกข์ ๔ แต่ทุกไฏวฏฺฐานวิโมกข์ *

[๔๗๒] วิโมกข์ ๔ อนฺโถมแก่อชฺฌัตตวฏฺฐานวิโมกข์เป็นโณ วิตก
วิจาร์ ปีติ สุข และเอกัคคตาจิตเพื่อประโยชน์แก่การได้ปฐมฌาน ทุติยฌาน
ตติยฌาน จตฺตถฌาน นี่เป็นวิโมกข์ ๔ อนฺโถมแก่อชฺฌัตตวฏฺฐานวิโมกข์ *

วิโมกข์ ๔ อนฺโถมแกพหิทฺธาฏฺฐานวิโมกข์เป็นโณ วิตก วิจาร์ ปีติ
สุข และเอกัคคตาจิต เพื่อประโยชน์แก่การได้อากาสาณฺญายตนสมมัตติ
วิญญาณฺญายตนสมมัตติ อากิณฺญายตนสมมัตติ เนวสัญญานาสัญญายตน-

*สมมัตติ นี่เป็นวิโมกข์ ๔ อนฺโถมแกพหิทฺธาฏฺฐานวิโมกข์ *

วิโมกข์ ๔ อนฺโถมแกทุกไฏวฏฺฐานวิโมกข์เป็นโณ อนิจจานุปัสนา
ทุกขานุปัสนา อนัตตานุปัสนา เพื่อประโยชน์แก่การได้โสตาปัตติมรรค สกทา-

*คามิมรรค อนาคามีมรรค อรหัตตมรรค นี่เป็นวิโมกข์ ๔ อนฺโถมแกทุกไฏวฏฺฐาน-

*วิโมกข์ *

[๔๗๓] วิโมกข์ ๔ ะรับจากอชฺฌัตตวฏฺฐานวิโมกข์เป็นโณ การได้
หรือวิบากแห่งปฐมฌาน แห่งทุติยฌาน แห่งตติยฌาน แห่งจตฺตถฌาน มีอยู่
นี่เป็นวิโมกข์ ๔ ะรับจากอชฺฌัตตวฏฺฐานวิโมกข์ *

วิโมกข์ ๔ ะรับจากพหิทฺธาฏฺฐานวิโมกข์เป็นโณ การได้หรือวิบาก
แห่งอากาสาณฺญายตนสมมัตติ แห่งวิญญาณฺญายตนสมมัตติ แห่งอากิณฺญาย-

*ยตนสมมัตติ แห่งเนวสัญญานาสัญญายตนสมมัตติ มีอยู่ นี่เป็นวิโมกข์ ๔

ะรับจากทุกไฏวฏฺฐานวิโมกข์ *

วิโมกข์ ๔ ะรับจากทุกไฏวฏฺฐานวิโมกข์เป็นโณ โสตาปัตติผลแห่งโสตา
ปัตติมรรค สกทาคามีผลแห่งสกทาคามีมรรค อนาคามีผลแห่งอนาคามีมรรค
อรหัตตผลแห่งอรหัตตมรรค นี่เป็นวิโมกข์ ๔ ะรับจากทุกไฏวฏฺฐานวิโมกข์ *

[๔๗๔] ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า ภิกษุผู้มีรูปย่อมเห็นรูปทั้งหลาย
อย่างไร *

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มนสิการถึงเฉพาะนิมิตสีเขียวในภายใน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
ย่อมได้เฉพาะนิลสัณญา เธอทำนิมิตนั้นให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว
กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วย่อมหมอมจิตไปในนิมิตสีเขียวภายนอก ย่อมได้เฉพาะ
นิลสัณญา เธอทำนิมิตนั้นให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว
ครั้นแล้วย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า นิมิตสีเขียว
ทั้งสองทั้งภายในและภายนอกนี้เป็นรูป เธอเป็นผู้มีความสำคัญว่าเป็นรูป ภิษ
บางรูปในธรรมวินัยนี้ มนสิการถึงเฉพาะนิมิตสีเหลือง ฯลฯ นิมิตสีแดง . . .
นิมิตสีขาวในภายใน ย่อมได้เฉพาะโอทาทสัณญา เธอทำนิมิตนั้นให้เป็นอัน
ถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วย่อมหมอมจิตไปในนิมิต
สีขาวในภายนอก ย่อมได้เฉพาะโอทาทสัณญา เธอทำนิมิตนั้นให้เป็นอันถือไว้
ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก
เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า นิมิตสีขาวทั้งสองทั้งภายในและภายนอกนี้เป็นรูป
เธอย่อมมีความสำคัญว่าเป็นรูป ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า ภิษผู้มีรูปย่อม
เห็นรูปทั้งหลายอย่างนี้ ฯ

[๔๓๕] ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า ภิษผู้ไม่มีความสำคัญว่าเป็นรูป
ในภายใน เห็นรูปทั้งหลายในภายนอก อย่างไร ฯ

ภิษบางรูปในธรรมวินัยนี้ ไม่มนสิการถึงเฉพาะนิมิตสีเขียวในภายใน
ไม่ได้นิลสัณญา ย่อมหมอมจิตไปในนิมิตสีเขียวภายนอก ย่อมได้นิลสัณญา
เธอทำนิมิตนั้นให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้น
แล้วเธอย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราไม่มีความสำคัญ
ว่าเป็นรูปในภายใน นิมิตสีเขียวภายนอกนี้เป็นรูป เธอก็มีรูปสัณญา ภิษ
บางรูปในธรรมวินัยนี้ ไม่มนสิการถึงเฉพาะนิมิตสีเหลือง . . . นิมิตสีแดง . . .
นิมิตสีขาวในภายใน ไม่ได้โอทาทสัณญา ย่อมหมอมจิตไปในนิมิตสีขาวภายนอก
ย่อมได้โอทาทสัณญา เธอทำนิมิตนั้นให้เป็นอันถือไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว
กำหนดไว้ดีแล้ว ครั้นแล้วเธอย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า
เราไม่มีความสำคัญว่าเป็นรูปในภายใน นิมิตสีขาวในภายนอกนี้เป็นรูป เธอก็มี
รูปสัณญา ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า ภิษผู้ไม่มีความสำคัญว่าเป็นรูปในภายใน
เห็นรูปทั้งหลายในภายนอก อย่างนี้ ฯ

[๔๓๖] ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า ภิษหมอมใจไปในธรรมส่วนงาม
เท่านั้น อย่างไร ฯ

ภิษในธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่
ทิศที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง
แผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจประกอบด้วยเมตตาอัน
ไพบลูย ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่
เพราะเป็นผู้เจริญเมตตา สัตว์ทั้งหลายไม่เป็นที่เกลียดชัง มีใจประกอบด้วย
กรุณา ฯลฯ เพราะเป็นผู้เจริญกรุณา สัตว์ทั้งหลายไม่เป็นที่เกลียดชัง
มีใจประกอบด้วยมุทิตา ฯลฯ เพราะเป็นผู้เจริญมุทิตา สัตว์ทั้งหลายไม่เป็นที่
เกลียดชัง มีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ฯลฯ เพราะ
เป็นผู้เจริญอุเบกขา สัตว์ทั้งหลายไม่เป็นที่เกลียดชัง ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า
ภิษหมอมใจไปในธรรมส่วนงามเท่านั้น อย่างนี้ ฯ

[๔๓๗] อากาสนัญญาตนสมาบัติวิโมกข์เป็นโจน ภิษในธรรมวินัยนี้
เพราะล่วงรูปสัณญา เพราะดับปฏิขันธ์สัณญา เพราะ ไม่มนสิการถึงนันทตสัณญา
โดยประการทั้งปวง เข้าอากาสนัญญาตนสมาบัติ ด้วยมนสิการว่า อากาสดา
ที่สุดมิได้ นี่เป็นอากาสนัญญาตนสมาบัติวิโมกข์ ฯ

วิญญานัญญาตนสมาบัติวิโมกข์เป็นโจน ภิษในธรรมวินัยนี้ เพราะ
ล่วงอากาสนัญญาตนสมาบัติโดยประการทั้งปวง เข้าวิญญานัญญาตนสมาบัติ
ด้วยมนสิการว่า วิญญานหาที่สุดมิได้ นี่เป็นวิญญานัญญาตนสมาบัติวิโมกข์ ฯ

อากิณฺญัญญาตนสมาบัติวิโมกข์เป็นโจน ภิษในธรรมวินัยนี้ เพราะ
ล่วงวิญญานัญญาตนสมาบัติโดยประการทั้งปวง เข้าอากิณฺญัญญาตนสมาบัติ
ด้วยมนสิการว่า สิ่งน้อยหนึ่งไม่มี นี่เป็นอากิณฺญัญญาตนสมาบัติวิโมกข์ ฯ

เนวสัณญานาสัณญายตนสมาบัติวิโมกข์เป็นโจน ภิษในธรรมวินัยนี้
เพราะล่วงอากิณฺญัญญาตนสมาบัติโดยประการทั้งปวง เข้าเนวสัณญานาสัณญา-

* ยตนสมาบัติ นี่เป็นเนวสัณญานาสัณญายตนสมาบัติวิโมกข์ ฯ

สัณญาเวทยตนิโรธสมาบัติวิโมกข์เป็นโจน ภิษในธรรมวินัยนี้ เพราะ
ล่วงเนวสัณญานาสัณญายตนสมาบัติโดยประการทั้งปวง เข้าสัณญาเวทยตนิโรธ
นี่เป็นสัณญาเวทยตนิโรธสมาบัติวิโมกข์ ฯ

[๔๓๘] สมยวิโมกข์เป็นโจน ฉาน ๔ และอรุณสมาบัติ ๔ นี่เป็น

สมยวิโมกข์ ฯ

อสมยวิโมกข์เป็นโจน อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน
นี้เป็นอสมยวิโมกข์ ฯ

สามยวิโมกข์เป็นโจน ฌาน ๔ และอรุปสมาบัติ ๔ นี่เป็นสามยวิ
โมกข์ ฯ

อสามยวิโมกข์เป็นโจน อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน
นี้เป็นอสามยวิโมกข์ ฯ

กุปปวิโมกข์เป็นโจน ฌาน ๔ และอรุปสมาบัติ ๔ นี่เป็นกุปป-
*วิโมกข์ ฯ

อกุปปวิโมกข์เป็นโจน อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน
นี้เป็นอกุปปวิโมกข์ ฯ

โลกยวิโมกข์เป็นโจน ฌาน ๔ และอรุปสมาบัติ ๔ นี่เป็นโลกย
วิโมกข์ ฯ

โลกุตตรวิโมกข์เป็นโจน อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน
นี้เป็นโลกุตตรวิโมกข์ ฯ

สาสววิโมกข์เป็นโจน ฌาน ๔ และอรุปสมาบัติ ๔ นี่เป็นสาสว-
*วิโมกข์ ฯ

อนาสววิโมกข์เป็นโจน อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน
นี้เป็นอนาสววิโมกข์ ฯ

[๔๓๙] สามิสวิโมกข์เป็นโจน วิโมกข์ที่ปฏิสังยุตด้วยรูป นี่เป็นสามิส
วิโมกข์ ฯ

นิรามิสวิโมกข์เป็นโจน วิโมกข์ที่ไม่ปฏิสังยุตด้วยรูป นี่เป็นนิรามิส
วิโมกข์ ฯ

นิรามิสตรวิโมกข์เป็นโจน อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน
นี้เป็นนิรามิสตรวิโมกข์ ฯ

ปณฺหิตวิโมกข์เป็นโจน ฌาน ๔ อรุปสมาบัติ ๔ นี่เป็นปณฺหิต-
*วิโมกข์ ฯ

อปณฺหิตวิโมกข์เป็นโจน อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน
นี้เป็นอปณฺหิตวิโมกข์ ฯ

ปณฺหิตปฏิปัสสัทธิวิโมกข์เป็นโจน การได้หรือวิบากแห่งปฐมฌาน
ฯลฯ แห่งแนวสัญญาฯลฯ ยตนสมาบัติ นี่เป็นปณฺหิตปฏิปัสสัทธิวิโมกข์ ฯ

สญฺญตรวิโมกข์เป็นโจน ฌาน ๔ และอรุปสมาบัติ ๔ นี่เป็นสญฺญตร-
*วิโมกข์ ฯ

วิสญฺญตรวิโมกข์เป็นโจน อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน
นี้เป็นวิสญฺญตรวิโมกข์ ฯ

เอกัตตรวิโมกข์เป็นโจน อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน
นี้เป็นเอกัตตรวิโมกข์ ฯ

นानัตตรวิโมกข์เป็นโจน ฌาน ๔ และอรุปสมาบัติ ๔ นี่เป็นนानัตตร-
*วิโมกข์ ฯ

[๔๔๐] สัญญาวิโมกข์เป็นโจน สัญญาวิโมกข์ ๑ เป็นสัจญญาวิโมกข์ ๑๐
สัจญญาวิโมกข์ ๑๐ เป็นสัจญญาวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย
พึงมีได้ ฯ

คำว่า พึงมีได้ ความว่า ก็พึงมีได้อย่างไร ฯ

อนิจจานุปีสนาญาณพ้นจากนิจสัญญา เพราะเหตุนั้น จึงเป็นสัญญา-

*วิโมกข์ ทุกขานุปีสนาญาณพ้นจากสุขสัญญา . . . อนัตตานุปีสนาญาณพ้นจาก
อัตตสัญญา . . . นิพพิทานุปีสนาญาณพ้นจากนันทสัญญา (ความสำคัญโดยความ
เพิลิตเพิลิน) . . . วิราคานุปีสนาญาณพ้นจากราคสัญญา . . . นิโรธานุปีสนาญาณพ้น
จากสมเพชสัญญา . . . ปฏินิสสัคคานุปีสนาญาณ พ้นจากอาทานสัญญา (ความ
สำคัญโดยความถ้อยมั่น) . . . อนิมิตตานุปีสนาญาณพ้นจากนิมิตตสัญญา . . . อัปปณฺ-
*หิตานุปีสนาญาณพ้นจากปณฺหิตสัญญา . . . สญฺญตานุปีสนาญาณพ้นจากอกนิเวส-
*สัญญา (ความสำคัญโดยความยึดมั่น) . . . เพราะเหตุนี้จึงเป็นสัจญญาวิโมกข์
สัจญญาวิโมกข์ ๑ เป็นสัจญญาวิโมกข์ ๑๐ สัจญญาวิโมกข์ ๑๐ เป็นสัจญญาวิโมกข์ ๑
ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย พึงมีได้ดังนี้ ฯ

ญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูป พ้นจากนิจสัญญา เพราะ
เหตุนี้จึงเป็นสัจญญาวิโมกข์ ฯลฯ ญาณ คือ การพิจารณาเห็นความว่างเปล่าในรูป
พ้นจากอกนิเวสสัญญา เพราะเหตุนี้จึงเป็นสัจญญาวิโมกข์ สัจญญาวิโมกข์ ๑

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
เป็นสัญญาวิโมกข์ ๑๐ สัญญาวิโมกข์ ๑๐ เป็นสัญญาวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถ
แห่งวิตถุ โดยปริยาย ฟังมีได้ดังนี้ ฯ

ญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในเวทนา ฯลฯ ในสัญญา ฯลฯ
ในสังขาร ฯลฯ ในวิญญาณ ฯลฯ ในจักขุ ฯลฯ ในชราและมรณะ พ้นจากนิจสัญญา
เพราะเหตุนี้จึงเป็นสัญญาวิโมกข์ ฯลฯ ญาณ คือ การพิจารณาเห็นความว่างเปล่า
ในชราและมรณะ พ้นจากอภินิเวสสัญญา เพราะเหตุนี้จึงเป็นสัญญาวิโมกข์
สัญญาวิโมกข์ ๑ เป็นสัญญาวิโมกข์ ๑๐ สัญญาวิโมกข์ ๑๐ เป็นสัญญาวิโมกข์ ๑
ด้วยสามารถแห่งวิตถุโดยปริยาย ฟังมีได้ดังนี้ นี้สัญญาวิโมกข์ ฯ

[๔๘๑] ญาณวิโมกข์เป็นโจน ญาณวิโมกข์ ๑ เป็นญาณวิโมกข์ ๑๐
ญาณวิโมกข์ ๑๐ เป็นญาณวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวิตถุ โดยปริยาย ฟัง
มีได้ ฯ

คำว่า ฟังมีได้ ความว่า ก็ฟังมีได้อย่างไร อนิจจานุปัสนายถาภูตญาณ
พ้นจากความหลงโดยความเป็นสภาพเที่ยง จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็น
ญาณวิโมกข์ ทุกขานุปัสนายถาภูตญาณ พ้นจากความหลงโดยความเป็นสุข จาก
ความไม่รู้ . . . อนัตตานุปัสนายถาภูตญาณ พ้นจากความหลงโดยความเป็นตัวตน
จากความไม่รู้ . . . นิพพิทานุปัสนายถาภูตญาณ พ้นจากความหลงโดยความ
เพิลิตเพลิน จากความไม่รู้ . . . วิราคานุปัสนายถาภูตญาณ พ้นจากความหลงโดย
ความกำหนัด จากความไม่รู้ . . . นิโรธานุปัสนายถาภูตญาณ พ้นจากความหลง
โดยเป็นเหตุให้เกิด จากความไม่รู้ . . . ปฏินิสสัคคานุปัสนายถาภูตญาณ พ้นจาก
ความหลงโดยความถือมั่น จากความไม่รู้ . . . อนิมิตตานุปัสนายถาภูตญาณ พ้นจาก
ความหลงโดยความเป็นนิมิต จากความไม่รู้ . . . อัปปณฺหิตานุปัสนายถาภูตญาณ
พ้นจากความหลงโดยความเป็นที่ตั้ง จากความไม่รู้ . . . สญฺญตานุปัสนายถาภูตญาณ
พ้นจากความหลงโดยความยึดมั่น จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกข์
ญาณวิโมกข์ ๑ เป็นญาณวิโมกข์ ๑๐ ญาณวิโมกข์ ๑๐ เป็นญาณวิโมกข์ ๑
ด้วยสามารถแห่งวิตถุ โดยปริยาย ฟังมีได้ดังนี้ ฯ

ยถาภูตญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูป พ้นจากความหลง
โดยความเป็นสภาพเที่ยง จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกข์ ฯลฯ
ยถาภูตญาณ คือ การพิจารณาเห็นความว่างเปล่าในรูป พ้นจากความหลงโดยความ
ยึดมั่น จากความรู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกข์ ญาณวิโมกข์ ๑ เป็นญาณ
วิโมกข์ ๑๐ ญาณวิโมกข์ ๑๐ เป็นญาณวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวิตถุ โดย
ปริยาย ฟังมีได้ดังนี้ ฯ

ยถาภูตญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในเวทนา ฯลฯ ใน-
*สัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ในจักขุ ฯลฯ ในชราและมรณะ พ้นจากความ
หลงโดยความเป็นสภาพเที่ยง จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกข์
 ฯลฯ ยถาภูตญาณ คือ การพิจารณาเห็นความว่างเปล่าในชราและมรณะ พ้นจาก
ความหลงโดยความยึดมั่น จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้จึงเป็นญาณวิโมกข์
 ญาณวิโมกข์ ๑ เป็นญาณวิโมกข์ ๑๐ ญาณวิโมกข์ ๑๐ เป็นญาณวิโมกข์ ๑ ด้วย
สามารถแห่งวิตถุ โดยปริยาย ฟังมีได้ดังนี้ นี้เป็นญาณวิโมกข์ ฯ

[๔๘๒] สติสยาริโมกข์เป็นโจน สติสยาริโมกข์ ๑ เป็นสติสยา-
*ริโมกข์ ๑๐ สติสยาริโมกข์ ๑๐ เป็นสติสยาริโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวิตถุ
โดยปริยาย ฟังมีได้ ฯ

คำว่า ฟังมีได้ ความว่า ก็ฟังมีได้อย่างไร ฯ
อนิจจานุปัสนา เป็นญาณอันมีความเย็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความ
เดือดร้อน ความร่าร้อนและความกระวนกระวายโดยความเป็นสภาพเที่ยง เพราะ
เหตุนี้จึงเป็นสติสยาริโมกข์ ทุกขานุปัสนา . . . โดยความเป็นสุข . . . อนัตตา-
*นุปัสนา . . . โดยความเป็นตน . . . นิพพิทานุปัสนา . . . โดยความเพิลิตเพลิน . . .
วิราคานุปัสนา . . . โดยความกำหนัด . . . นิโรธานุปัสนา . . . โดยความเป็นเหตุเกิด
ปฏินิสสัคคานุปัสนา . . . โดยความถือมั่น . . . อนิมิตตานุปัสนา . . . โดยมีนิมิต
เครื่องหมาย . . . อัปปณฺหิตานุปัสนา . . . โดยเป็นที่ตั้ง . . . สญฺญตานุปัสนา
เป็นญาณอันมีความเย็นใจอย่างเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความร่าร้อน
และความกระวนกระวายโดยความยึดมั่น เพราะเหตุนี้จึงเป็น สติสยาริโมกข์
สติสยาริโมกข์ ๑ เป็นสติสยาริโมกข์ ๑๐ สติสยาริโมกข์ ๑๐ เป็นสติสยาริโมกข์ ๑
ด้วยสามารถแห่งวิตถุ โดยปริยาย ฟังมีได้ดังนี้ ฯ

การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูป เป็นญาณอันมีความเย็นอย่างเยี่ยม
พ้นจากความเดือดร้อน ความร่าร้อนและความกระวนกระวายโดยความเป็นสภาพ
เที่ยง เพราะเหตุนี้จึงเป็นสติสยาริโมกข์ ฯลฯ ด้วยสามารถแห่งวิตถุ โดย

ปริยายพึงมีได้อย่างนี้ ฯ

การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในเวทนา ฯลฯ ในสัญญา ในสังขาร ใน วิทยญาณ ในจักษุ ฯลฯ ในชราและมรณะ เป็นญาณอันมีความเย็นอย่างเย็นม พ้นจากความเดือดร้อน ความแรร้อนและความกระวนกระวายโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง เพราะเหตุนี้จึงเป็นสติสยาริโมกข์ ฯลฯ สติสยาริโมกข์ ๑ เป็นสติสยาริโมกข์ ๑๐ สติสยาริโมกข์ ๑๐ เป็นสติสยาริโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย พึงมีได้อย่างนี้ นี่เป็นสติสยาริโมกข์ ฯ

[๔๘๓] ฌานวิโมกข์เป็นโณ เนกขัมมะเกิด เผากามฉันทะ เพราะเหตุนี้จึงเป็นฌาน เนกขัมมะเกิดพ้นไป เผาพ้นไป เพราะเหตุนี้จึงเป็นฌาน-
*วิโมกข์ ธรรมเกิด ย่อมเผา ฌายบุคคลย่อมรู้กิเลสที่เกิดและที่ถูกเผา เพราะเหตุนี้จึงเป็นฌานวิโมกข์ ความไม่พยายาบทเกิด เผาความพยายาบท เพราะเหตุนี้จึงเป็นฌาน ความไม่พยายาบทเกิดพ้นไป เผาพ้นไป . . . อาโลกสัญญาเกิด เผากิณมิทระ เพราะเหตุนี้จึงเป็นฌาน ความไม่ฟุ้งซ่านเกิด เผาอุทซัจจะ . . . การกำหนดธรรมเกิด เผาวิจิกิจฉา . . . ญาณเกิด เผาอวิชชา . . . ความปราโมทย์เกิด เผาอรติ . . . ปฐมฌานเกิด เผานิรวรณ เพราะเหตุนี้จึงเป็นฌาน ฯลฯ อรหัต-
*มรรคเกิด เผากิเลสทั้งปวง เพราะเหตุนี้จึงเป็นฌาน เกิดพ้นไป เผาพ้นไป เพราะเหตุนี้จึงเป็นฌานวิโมกข์ ธรรมเกิด ย่อมเผา ฌายบุคคลย่อมรู้กิเลสที่เกิดและที่ถูกเผา เพราะเหตุนี้จึงเป็นฌานวิโมกข์ นี่เป็นฌานวิโมกข์ ฯ

[๔๘๔] อนุปาทาจิตตวิโมกข์เป็นโณ อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑ เป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑๐ อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑๐ เป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย พึงมีได้ ฯ

คำว่า พึงมีได้ ความว่า ก็พึงมีได้อย่างไร ฯ

อนิจจานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากความถือมั่นโดยความเป็นสภาพเที่ยง เพราะเหตุนี้จึงเป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ทุกขานุปัสสนาญาณ พ้นจากความถือมั่นโดยความเป็นสุข . . . อนัตตานุปัสสนาญาณ พ้นจากความถือมั่นโดยความเป็นตัวตน . . . นิพพิทานุปัสสนาญาณ พ้นจากความถือมั่นโดยความเพลิดเพลน . . . วิราคานุปัสสนาญาณ พ้นจากความถือมั่นโดยความกำหนัด . . . นิโรธานุปัสสนาญาณ พ้นจากความถือมั่นโดยความเป็นเหตุเกิด . . . ปฏิณิสสัคคานุปัสสนาญาณ พ้นจากความถือมั่นโดยความถือผิด . . . อนิมิตตานุปัสสนาญาณ พ้นจากความถือมั่นโดยนิมิต . . . อัปปณิหิตานุปัสสนาญาณ พ้นจากความถือมั่นโดยเป็นที่ตั้ง . . . สญญตานุปัสสนาญาณ พ้นจากความถือมั่นโดยความยึดมั่น เพราะเหตุนี้จึงเป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑ เป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑๐ อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑๐ เป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย พึงมีได้อย่างนี้ ฯ

ญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูป พ้นจากความถือมั่นโดยความเป็นสภาพเที่ยง เพราะเหตุนี้จึงเป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ฯลฯ ญาณ คือ การพิจารณาเห็นความว่างเปล่าในรูป พ้นจากความถือมั่นโดยความยึดมั่น เพราะเหตุนี้จึงเป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑ เป็นอนุปาทาจิตต-
*วิโมกข์ ๑๐ อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑๐ เป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย พึงมีได้อย่างนี้ ฯ

ญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในเวทนา ฯลฯ ในสัญญา ในสังขาร ในวิทยญาณ ในจักษุ ฯลฯ ในชราและมรณะ พ้นจากความถือมั่นโดยความเป็นสภาพเที่ยง เพราะเหตุนี้จึงเป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ญาณ คือ การพิจารณาเห็นความว่างเปล่า ในชราและมรณะ พ้นจากความถือมั่นโดยความยึดมั่น เพราะเหตุนี้จึงเป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑ เป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑๐ อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑๐ เป็นอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย พึงมีได้อย่างนี้ ฯ

[๔๘๕] อนิจจานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทานเท่าไร ทุกขานุ-

*ปัสสนาญาณ อนัตตานุปัสสนาญาณ นิพพิทานุปัสสนาญาณ วิราคานุปัสสนาญาณ นิโรธานุปัสสนาญาณ ปฏิณิสสัคคานุปัสสนาญาณ อนิมิตตานุปัสสนาญาณ อัปปณิ-

*หิตานุปัสสนาญาณ สญญตานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทานเท่าไร ฯ

อนิจจานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ ทุกขานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ อนัตตานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ นิพพิทา-

*นุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ วิราคานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ นิโรธานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๔ ปฏิณิสสัคคานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๔ อนิมิตตานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ อัปปณิหิตานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ สญญตานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจาก

อุปาทาน ๓ ฯ

[๔๘๖] อนิจจานุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ เป็นโจน อนิจจา-

* อนุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ คือ ทิฏฐุปาทาน สลัปปตูปาทาน
อิตตวาหุปาทาน อนิจจานุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ เหล่านี้ ฯ

ทุกขานุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ เป็นโจน ทุกขานุปีสนาญาณ
ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ คือ กามุปาทาน ทุกขานุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจาก
อุปาทาน ๑ นี้ ฯ

อนัตตานุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ เป็นโจน อนัตตานุปีสนา
ญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ คือ ทิฏฐุปาทาน สลัปปตูปาทาน อิตตวาหุปาทาน
อนัตตานุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ เหล่านี้ ฯ

นิพพิทานุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ เป็นโจน นิพพิทา-

* อนุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ คือ กามุปาทาน นิพพิทานุปีสนาญาณ ย่อม
พ้นจากอุปาทาน ๑ นี้ ฯ

วิราคานุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ เป็นโจน วิราคานุปีสนาญาณ
ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ คือ กามุปาทาน วิราคานุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจาก
อุปาทาน ๑ นี้ ฯ

นิโรธานุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๔ เป็นโจน นิโรธานุปีสนาญาณ
ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๔ คือ กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สลัปปตูปาทาน อิตตวา-

* ทุปาทาน นิโรธานุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๔ เหล่านี้ ฯ

ปฏินิสัสคคานุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๔ เป็นโจน ปฏินิสัสคคา
นุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๔ คือ กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สลัปป
ตูปาทาน อิตตวาหุปาทาน ปฏินิสัสคคานุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๔
เหล่านี้ ฯ

อนิมิตตานุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ เป็นโจน อนิมิตตา-

* อนุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ คือ ทิฏฐุปาทาน สลัปปตูปาทาน อิตตวา-

* ทุปาทาน อนิมิตตานุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ เหล่านี้ ฯ

อัปปณฺหิตานุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ เป็นโจน อัปปณฺหิตา
นุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ คือ กามุปาทาน อัปปณฺหิตานุปีสนาญาณ
ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ นี้ ฯ

สญฺญตานุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ เป็นโจน สญฺญตา-

* อนุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ คือ ทิฏฐุปาทาน สลัปปตูปาทาน อิตตวา-

* ทุปาทาน สญฺญตานุปีสนาญาณ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ เหล่านี้ ฯ

ญาณ ๔ เหล่านี้ คือ อนิจจานุปีสนาญาณ ๑ อนัตตานุปีสนาญาณ ๑
อนิมิตตานุปีสนาญาณ ๑ สญฺญตานุปีสนาญาณ ๑ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๓ คือ
ทิฏฐุปาทาน ๑ สลัปปตูปาทาน ๑ อิตตวาหุปาทาน ๑ ญาณ ๔ เหล่านี้ คือ
ทุกขานุปีสนาญาณ ๑ นิพพิทานุปีสนาญาณ ๑ วิราคานุปีสนาญาณ ๑ อัปปณฺหิตา
นุปีสนาญาณ ๑ ย่อมพ้นจากอุปาทาน ๑ คือ กามุปาทาน ญาณ ๒ เหล่านี้ คือ
นิโรธานุปีสนาญาณ ๑ ปฏินิสัสคคานุปีสนาญาณ ๑ ย่อมพ้นจาก อุปาทานทั้ง ๔
คือ กามุปาทาน ๑ ทิฏฐุปาทาน ๑ สลัปปตูปาทาน ๑ อิตตวาหุปาทาน ๑ นี้เป็น
อนุปาทาจิตตวิโมกข์ ฯ

จบวิโมกข์กถา ปฐมภาณวาร ฯ

[๔๘๗] กิริโมกข์อันเป็นประธาน ๓ นี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความนำออก
ไปจากโลก ด้วยความที่จิตแล่นไปในอนิมิตตธาตุ โดยความพิจารณาเห็นสรรพ-

* สังขาร โดยความหมั่นเรียนไปตามกำหนด ด้วยความที่จิตแล่นไปในอัปปณฺหิตธาตุ
โดยความมองอาจแห่งใจในสรรพสังขาร และด้วยความที่จิตแล่นไปในสญฺญตธาตุ
โดยความพิจารณาเห็นธรรมทั้งปวงโดยแปรเป็นอย่างอื่น วิโมกข์อันเป็นประธาน
๓ นี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความนำออกไปจากโลก ฯ

[๔๘๘] เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
สังขารย่อมปรากฏอย่างไร ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง สังขารย่อมปรากฏโดยความ
สิ้นไป เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ สังขารย่อมปรากฏโดยความเป็นของ
น่ากลัว เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา สังขารย่อมปรากฏโดยความเป็น
ของสูญ ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จิต
มากด้วยธรรมอะไร ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง จิตมากด้วยความโน้มไป เมื่อ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
มนสิการโดยความเป็นทุกข์ จิตมากด้วยความสงบ เมื่อมนสิการโดยความเป็น
อนัตตา จิตมากด้วยความรู้ ๖

บุคคลผู้มนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง มากด้วยความน้อมใจไป
เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ มากด้วยความสงบ เมื่อมนสิการโดยความเป็น
อนัตตา มากด้วยความรู้ ย่อมได้อินทรีย์เป็นโฉน ๖

บุคคลผู้มนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง มากด้วยความน้อมใจไป
ย่อมได้สัทธินทรีย์ ผู้มนสิการโดยความเป็นทุกข์ มากด้วยความสงบ ย่อมได้
สมาธิินทรีย์ ผู้มนสิการโดยความเป็นอนัตตา มากด้วยความรู้ ย่อมได้ปัญญินทรีย์ ๖

[๔๘๙] เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง มากด้วยความ
น้อมใจเชื่อ อินทรีย์ที่เป็นใหญ่เป็นโฉน อินทรีย์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามอินทรีย์
นั้นมีเท่าไร ทั้งเป็นสหชาติปัจจัย (ปัจจัยเกิดร่วมกัน) เป็นอัญญมัญญปัจจัย
(เป็นปัจจัยของกันและกัน) เป็นนิสสยปัจจัย (ปัจจัยที่อาศัยกัน) เป็นสัมปยุตต
ปัจจัย (ปัจจัยที่ประกอบกัน) เป็นธรรมมิกิจเป็นอันเดียวกัน ชื่อว่าภาวนา
เพราะอรรถว่ากระไร ใครย่อมเจริญ เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ มากไปด้วยความ
ความสงบ อินทรีย์ที่เป็นใหญ่เป็นโฉน . . . เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา
มากไปด้วยความรู้ อินทรีย์ที่เป็นใหญ่เป็นโฉน อินทรีย์แห่งภาวนาที่เป็นไปตาม
อินทรีย์นั้นมีเท่าไร ทั้งเป็นสหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย
สัมปยุตตปัจจัย เป็นธรรมมิกิจเป็นอันเดียวกัน ชื่อว่าภาวนา เพราะอรรถว่ากระไร
ใครย่อมเจริญ ๖

เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง มากไปด้วยความน้อมใจเชื่อ
สัทธินทรีย์เป็นใหญ่ อินทรีย์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามสัทธินทรีย์นั้นมี ๔ ทั้งเป็น
สหชาติปัจจัย . . . เป็นธรรมมิกิจเป็นอันเดียวกัน ชื่อว่าภาวนา เพราะอรรถว่า
มิกิจเป็นอันเดียวกัน ผู้ใดปฏิบัติชอบ ผู้นั้นย่อมเจริญ การเจริญอินทรีย์ย่อมไม่มี
แก่บุคคลผู้ปฏิบัติผิด เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ มากไปด้วยความสงบ
สมาธิินทรีย์เป็นใหญ่ . . . เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตามากไปด้วยความรู้
ปัญญินทรีย์เป็นใหญ่ อินทรีย์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามสมาธิินทรีย์นั้นมี ๔ ทั้งเป็น
สหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย เป็นธรรมมิกิจ
เป็นอันเดียวกันชื่อว่าภาวนา เพราะอรรถว่ามิกิจเป็นอันเดียวกัน ผู้ใดปฏิบัติชอบ
ผู้นั้นย่อมเจริญ การเจริญอินทรีย์ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ปฏิบัติผิด ๖

[๔๙๐] เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง มากไปด้วยความ
น้อมใจเชื่อ อินทรีย์ที่เป็นใหญ่เป็นโฉน อินทรีย์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามอินทรีย์
นั้นมีเท่าไร ทั้งเป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย
เป็นสัมปยุตตปัจจัยในเวลาแห่งตลอด มีอินทรีย์อะไรเป็นใหญ่ อินทรีย์แห่งปฏิเวธ
ที่เป็นไปตามอินทรีย์นั้นมีเท่าไร ทั้งเป็นสหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย
นิสสยปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย เป็นธรรมมิกิจเป็นอันเดียวกัน ชื่อว่าภาวนา
เพราะอรรถว่ากระไร ชื่อว่าปฏิเวธ เพราะอรรถว่ากระไร ๖

เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ มากไปด้วยความสงบ อินทรีย์ที่เป็นใหญ่
เป็นโฉน . . . ๖

เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา มากไปด้วยความรู้ อินทรีย์ที่เป็นใหญ่
เป็นโฉน . . . ๖

เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง มากไปด้วยความน้อมใจเชื่อ
สัทธินทรีย์เป็นใหญ่ อินทรีย์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามสัทธินทรีย์นั้นมี ๔ ทั้งเป็น
สหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย ในเวลา
แห่งตลอด ปัญญินทรีย์เป็นใหญ่ อินทรีย์แห่งปฏิเวธที่เป็นไปตามปัญญินทรีย์
นั้นมี ๔ ทั้งเป็นสหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย
เป็นธรรมมิกิจเป็นอันเดียวกัน ชื่อว่าภาวนา เพราะอรรถว่ามิกิจเป็นอันเดียวกัน
ชื่อว่าปฏิเวธ เพราะอรรถว่าเห็น ด้วยอาการอย่างนี้ แม้บุคคลผู้แห่งตลอด
ก็ย่อมเจริญ แม้ผู้เจริญก็ย่อมแห่งตลอด ๖

เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ มากไปด้วยความสงบ สมาธิินทรีย์
เป็นใหญ่ . . . ๖

เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา มากไปด้วยความรู้ ปัญญินทรีย์
เป็นใหญ่ . . . ๖

[๔๙๑] เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง อินทรีย์อะไร
มีประมาณยิ่ง เพราะอินทรีย์อะไรมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นสัทธาธิมุต เมื่อ
มนสิการโดยความเป็นทุกข์ อินทรีย์อะไรมีประมาณยิ่ง เพราะอินทรีย์อะไร
มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นกายสักขี เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา อินทรีย์

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
อะไรมีประมาณยิ่ง เพราะอินทรีมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นทิสูปัตตะ ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง สัทธินทรีมีประมาณยิ่ง
เพราะสัทธินทรีมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นสัทธาธิมุต เมื่อมนสิการโดยความ
เป็นทุกข์ สมานทรีมีประมาณยิ่ง เพราะสมานทรีมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็น
กายสักขี เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ปัญญินทรีมีประมาณยิ่ง เพราะ
ปัญญินทรีมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นทิสูปัตตะ ฯ

[๔๙๒] บุคคลผู้เชื่อน้อมใจไป เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าสัทธาธิมุต บุคคล
ทำให้แจ้งเพราะเป็นผู้ถูกต้องธรรม เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่ากายสักขี บุคคลบรรลุ
แล้วเพราะเป็นผู้เห็นธรรม เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าทิสูปัตตะ บุคคลเชื่ออยู่ย่อม
น้อมใจไป เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าสัทธาธิมุต บุคคลถูกต้องฉันทก่อน ภายหลัง
จึงกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพานอันเป็นที่ดับ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่ากายสักขี ญาณ
ความรู้ว่า สังขารเป็นทุกข์ นิโรธเป็นสุข เป็นญาณอันบุคคลเห็นแล้ว ทราบแล้ว
ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าทิสูปัตตะ บุคคล
๓ จำพวกนี้ คือ สัทธาธิมุตบุคคล ๑ กายสักขีบุคคล ๑ ทิสูปัตตะบุคคล ๑
พึงเป็นสัทธาธิมุตก็ได้ เป็นกายสักขีก็ได้ เป็นทิสูปัตตะก็ได้ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ
โดยปริยาย ฯ

คำว่า พึงเป็น คือ พึงเป็นอย่างไรเล่า ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง สัทธินทรีมีประมาณยิ่ง
เพราะสัทธินทรีมีประมาณยิ่ง บุคคลพึงเป็นสัทธาธิมุต เมื่อมนสิการโดยความ
เป็นทุกข์ สัทธินทรีมีประมาณยิ่ง . . . เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา
สัทธินทรีมีประมาณยิ่ง เพราะสัทธินทรีมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นสัทธาธิมุต
บุคคล ๓ จำพวกนี้ เป็นสัทธาธิมุตด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีอย่างนี้ ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ สมานทรีมีประมาณยิ่ง เพราะ
สมานทรีมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นกายสักขี เมื่อมนสิการโดยความ
เป็นอนัตตา สมานทรีมีประมาณยิ่ง . . . เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง
สมานทรีมีประมาณยิ่ง เพราะสมานทรีมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นกายสักขี
บุคคล ๓ จำพวกนี้ เป็นกายสักขีด้วยสามารถแห่งสมานทรีอย่างนี้ ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ปัญญินทรีมีประมาณยิ่ง เพราะ
ปัญญินทรีมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นทิสูปัตตะ เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพ
ไม่เที่ยง ปัญญินทรีมีประมาณยิ่ง . . . เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ปัญญินทรี
มีประมาณยิ่ง เพราะปัญญินทรีมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นทิสูปัตตะ บุคคล ๓
จำพวกนี้ เป็นทิสูปัตตะด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีอย่างนี้ คือ สัทธาธิมุตบุคคล
๑ กายสักขีบุคคล ๑ ทิสูปัตตะบุคคล ๑ พึงเป็นสัทธาธิมุตก็ได้ เป็นกายสักขีก็ได้
เป็นทิสูปัตตะก็ได้ อย่างนี้ ฯ

บุคคล ๓ จำพวกนี้ คือ สัทธาธิมุตบุคคล ๑ กายสักขีบุคคล ๑ ทิสู
ปัตตะบุคคล ๑ เป็นสัทธาธิมุตอย่างหนึ่ง เป็นกายสักขีอย่างหนึ่ง เป็นทิสูปัตตะ
อย่างหนึ่ง เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง สัทธินทรีมีประมาณยิ่ง
เพราะสัทธินทรีมีประมาณยิ่ง จึงเป็นสัทธาธิมุตบุคคล เมื่อมนสิการโดยความ
เป็นทุกข์ สมานทรีมีประมาณยิ่ง เพราะสมานทรีมีประมาณยิ่ง จึงเป็น
กายสักขีบุคคล เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ปัญญินทรีมีประมาณยิ่ง
เพราะปัญญินทรีมีประมาณยิ่ง จึงเป็นทิสูปัตตะบุคคล บุคคล ๓ จำพวกนี้ คือ
สัทธาธิมุตบุคคล ๑ กายสักขีบุคคล ๑ ทิสูปัตตะบุคคล ๑ เป็นสัทธาธิมุตอย่างหนึ่ง
เป็นกายสักขีอย่างหนึ่ง เป็นทิสูปัตตะอย่างหนึ่ง อย่างนี้ ฯ

[๔๙๓] เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง สัทธินทรีมี
ประมาณยิ่ง เพราะสัทธินทรีมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงได้โสดาปัตติมรรค เพราะ
เหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เป็นสัทธานุสารบุคคล อินทรีที่เป็นไปตามสัทธินทรี
นั้นมี ๔ ทั้งเป็นสหชาติปัจฉัย อัญญมัญญปัจฉัย นิสสยปัจฉัย สัมปยุตตปัจฉัย
การเจริญอินทรี ๔ ย่อมมีด้วยสามารถแห่งสัทธินทรี ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ได้โสดาปัตติมรรคด้วยสามารถแห่งสัทธินทรี บุคคลทั้งหมดนั้นเป็นสัทธา
นุสารบุคคล เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง สัทธินทรีมีประมาณยิ่ง
เพราะสัทธินทรีมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงทำให้แจ้งโสดาปัตติผล เพราะเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า เป็นสัทธาธิมุตบุคคล อินทรีที่เป็นไปตามสัทธินทรีนั้นมี ๔
ทั้งเป็นสหชาติปัจฉัย อัญญมัญญปัจฉัย นิสสยปัจฉัย สัมปยุตตปัจฉัย อินทรี ๔
เป็นอันบุคคลเจริญแล้ว เจริญดีแล้ว ด้วยสามารถแห่งสัทธินทรี ก็บุคคลเหล่าใด
เหล่าหนึ่ง ทำให้แจ้งโสดาปัตติผลด้วยสามารถแห่งสัทธินทรี บุคคลทั้งหมด
นั้นเป็นสัทธาธิมุตบุคคล เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง สัทธินทรี

มีประมาณยิ่ง เพราะสัทธินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงได้สัททาคามิมรรค ฯลฯ ทำให้แจ้งสัททาคามิผล ได้อนาคามิมรรคทำให้แจ้งอนาคามิผล ได้อรหัตมรรค ทำให้แจ้งอรหัตผล เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เป็นสัทธาธิมุตบุคคล อินทรีย์ที่เป็นไปตามสัทธินทรีย์นั้นมี ๔ ฯลฯ สัมปยุตตปัจจย อินทรีย์ ๔ เป็นอันบุคคลเจริญแล้ว เจริญดีแล้ว ด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ ก็บุคคลเหล่าใด เหล่าหนึ่ง ทำให้แจ้งอรหัตผลด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ บุคคลทั้งหมดนั้นเป็นสัทธาธิมุต ฯ

[๔๙๔] เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข สมานินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะสมานินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงได้โสดาปัตติมรรค เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เป็นกายสักขีบุคคล อินทรีย์ที่เป็นไปตามสมานินทรีย์นั้นมี ๔ ทั้งเป็นสหชาติปัจจย . . . สัมปยุตตปัจจย การเจริญอินทรีย์ ๔ ย่อมมีด้วยสามารถแห่งสมานินทรีย์ ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ได้โสดาปัตติมรรคด้วยสามารถแห่งสมานินทรีย์ บุคคลทั้งหมดนั้นเป็นกายสักขี เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข สมานินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะสมานินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ฯลฯ ได้สัททาคามิมรรค ทำให้แจ้งสัททาคามิผล ได้อนาคามิมรรค ทำให้แจ้งอนาคามิผล ได้อรหัตมรรค ทำให้แจ้งอรหัตผล เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เป็นกายสักขีบุคคล อินทรีย์ที่เป็นไปตามสมานินทรีย์นั้นมี ๔ ทั้งเป็นสหชาติปัจจย . . . สัมปยุตตปัจจย อินทรีย์ ๔ เป็นอันบุคคลเจริญแล้ว เจริญดีแล้ว ด้วยสามารถแห่งสมานินทรีย์ ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทำให้แจ้งอรหัตผลด้วยสามารถแห่งสมานินทรีย์ บุคคลทั้งหมดนั้นเป็นกายสักขี ฯ

[๔๙๕] เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ปัญญินทรีย์ มีประมาณยิ่ง เพราะปัญญินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงได้โสดาปัตติมรรค เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เป็นธรรมานาสาริบุคคล อินทรีย์ที่เป็นไปตามปัญญินทรีย์นั้นมี ๔ ฯลฯ สัมปยุตตปัจจย การเจริญอินทรีย์ ๔ ย่อมมีได้ด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ได้โสดาปัตติมรรคด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ บุคคลทั้งหมดนั้นเป็นธรรมานาสาริ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ปัญญินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะปัญญินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงทำให้แจ้งโสดาปัตติผล เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เป็นทิสูปัตตบุคคล อินทรีย์ที่เป็นไปตามปัญญินทรีย์นั้นมี ๔ ฯลฯ สัมปยุตตปัจจย อินทรีย์ ๔ เป็นอันบุคคลเจริญแล้ว เจริญดีแล้ว ด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทำให้แจ้งโสดาปัตติผลด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ บุคคลทั้งหมดนั้นเป็นทิสูปัตตะ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ปัญญินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะปัญญินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงได้สัททาคามิมรรค ฯลฯ ทำให้แจ้งสัททาคามิผล ได้อนาคามิมรรค ทำให้แจ้งอนาคามิผล ได้อรหัตมรรค ทำให้แจ้งอรหัตผล เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เป็นทิสูปัตตบุคคล อินทรีย์ที่เป็นไปตามปัญญินทรีย์นั้นมี ๔ ทั้งเป็นสหชาติปัจจย อัญญมัญญปัจจย นิสสยปัจจย สัมปยุตตปัจจย อินทรีย์ ๔ เป็นอันบุคคลเจริญแล้ว เจริญดีแล้ว ด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทำให้แจ้งอรหัตผลด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ บุคคลทั้งหมดนั้นเป็นทิสูปัตตะ ฯ

[๔๙๖] ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเจริญแล้ว ย่อมเจริญ หรือจักเจริญ ซึ่งเนกขัมมะ บรรลุแล้ว ย่อมบรรลุ หรือจักบรรลุ ถึงแล้ว ย่อมถึง หรือจักถึง ได้แล้ว ย่อมได้ หรือจักได้ เหนงตลอดแล้ว ย่อมเหนงตลอด หรือจักเหนงตลอด ทำให้แจ้งแล้ว ย่อมทำให้แจ้ง หรือจักทำให้แจ้ง ถูกต้องแล้ว ย่อมถูกต้อง หรือจักถูกต้อง ถึงความชำนาญแล้ว ย่อมถึงความชำนาญ หรือจักถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จแล้ว ย่อมถึงความสำเร็จ หรือจักถึงความสำเร็จ ถึงความแก่แล้วแล้ว ย่อมถึงความแก่แล้วแล้ว หรือจักถึงความแก่แล้วแล้ว บุคคลทั้งหมดนั้นเป็นสัทธาธิมุตด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ เป็นกายสักขีด้วยสามารถแห่งสมานินทรีย์ เป็นทิสูปัตตะด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ ฯ

[๔๙๗] บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเจริญแล้ว ย่อมเจริญ หรือจักเจริญ ซึ่งความไม่พยาบาท ฯลฯ อาโลกสัญญา ความไม่ฟุ้งซ่าน การกำหนดธรรม ญาณ ความปราโมทย์ ปฐมญาณ ทุตถิญาณ ตติยญาณ จตตถิญาณ อากาสาณญายตนสมาบัติ วิทยญาณญายตนสมาบัติ อากิญจัญญายตนสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ อนิจจานุปัสสนา ทกขานุปัสสนา อนัตตานุุปัสสนา นิพพิทานุปัสสนา วิราคานุุปัสสนา นิโรธานุุปัสสนา ปฏิณิสสคคานุปัสสนา ขยานุปัสสนา วยานุปัสสนา วิปริณามานุุปัสสนา อนิมิตตานุุปัสสนา อัปปณิหิตานุุปัสสนา สญญตานุุปัสสนา อธิปัญญารธรรมวิปัสสนา ยถากุญฺเฏยถาสันนะ อาทินวานุุปัสสนา ปฏิสังขขานุุปัสสนา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
วิภูฏานนุปัสสนา โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค
อรหัตมรรค ฯ

ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเจริญแล้ว ย่อมเจริญ หรือจักเจริญ
ซึ่งสติปัญฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์
๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเจริญแล้ว ย่อมเจริญ หรือ
จักเจริญ ซึ่งวิโมกข์ ๘ บรรลุแล้ว ย่อมบรรลุ หรือจักบรรลุ ถึงแล้ว ย่อมถึง
หรือจักถึง ได้แล้ว ย่อมได้ หรือจักได้ เหน่งตลอดแล้ว ย่อมเหน่งตลอด หรือ
จักเหน่งตลอด ทำให้แจ้งแล้ว ย่อมทำให้แจ้ง หรือจักทำให้แจ้ง ถูกต้องแล้ว
ย่อมถูกต้อง หรือจักถูกต้อง ถึงความชำนาญแล้ว ย่อมถึงความชำนาญ หรือจักถึง
ความชำนาญ ถึงความสำเร็จแล้ว ย่อมถึงความสำเร็จ หรือจักถึงความสำเร็จ ถึงความ
แก่กล้าแล้ว ย่อมถึงความแก่กล้า หรือจักถึงความแก่กล้า บุคคลทั้งหมดนั้น
เป็นสัทธาธิมุตด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ เป็นกายสักขีด้วยสามารถแห่ง
สมาธิทรีย์ เป็นทิวิปัตตะด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ ฯ

[๔๙๘] ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง บรรลุแล้ว ย่อมบรรลุ หรือจัก
บรรลุซึ่งปฏิสัมภิทา ๔ ฯลฯ บุคคลทั้งหมดนั้น เป็นสัทธาธิมุตด้วยสามารถ
แห่งสัทธินทรีย์ เป็นกายสักขีด้วยสามารถแห่งสมาธิทรีย์ เป็นทิวิปัตตะด้วย
สามารถแห่งปัญญินทรีย์ ฯ

ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเหน่งตลอดแล้ว ย่อมเหน่งตลอด หรือจักเหน่ง
ตลอดซึ่งวิชา ๓ ฯลฯ บุคคลทั้งหมดนั้น เป็นสัทธาธิมุตด้วยสามารถ
แห่งสัทธินทรีย์ เป็นกายสักขีด้วยสามารถแห่งสมาธิทรีย์ เป็นทิวิปัตตะ
ด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ ฯ

ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งศึกษาแล้ว ย่อมศึกษา หรือจักศึกษาซึ่งสิกขา ๔
ทำให้แจ้งแล้ว ย่อมทำให้แจ้ง หรือจักทำให้แจ้ง ถูกต้องแล้ว ย่อมถูกต้อง
หรือจักถูกต้อง ถึงความชำนาญแล้ว ย่อมถึงความชำนาญ หรือจักถึงความชำนาญ
ถึงความสำเร็จแล้ว ย่อมถึงความสำเร็จ หรือจักถึงความสำเร็จ ถึงความ
แก่กล้าแล้ว ย่อมถึงความแก่กล้า หรือจักถึงความแก่กล้า บุคคลทั้งหมดนั้น
เป็นสัทธาธิมุตด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ เป็นกายสักขีด้วยสามารถแห่ง
สมาธิทรีย์ เป็นทิวิปัตตะด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ ฯ

ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งกำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย ทำให้แจ้งนิโรธ
เจริญมรรค บุคคลทั้งหมดนั้น เป็นสัทธาธิมุต ด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์
เป็นกายสักขีด้วยสามารถแห่งสมาธิทรีย์ เป็นทิวิปัตตะด้วยสามารถแห่ง
ปัญญินทรีย์ ฯ

[๔๙๙] การเหน่งตลอดสัจจะ ย่อมมีได้ด้วยอาการเท่าไร บุคคลย่อมเหน่ง
ตลอดสัจจะด้วยอาการเท่าไร ฯ

การเหน่งตลอดสัจจะย่อมมีได้ด้วยอาการ ๔ บุคคลย่อมเหน่งตลอดสัจจะ
ด้วยอาการ ๔ คือ บุคคลย่อมเหน่งตลอดทุกขสัจ เป็นการเหน่งตลอดด้วยปริญญา
เหน่งตลอดสมุทยสัจ เป็นการเหน่งตลอดด้วยปหานะ เหน่งตลอดนิโรธสัจ เป็นการ
เหน่งตลอดด้วยสังนิกิริยา เหน่งตลอดมรรคสัจ เป็นการเหน่งตลอดด้วยภาวนา
การเหน่งตลอดสัจจะย่อมมีได้ด้วยอาการ ๔ นี้ บุคคลเหน่งตลอดสัจจะด้วยอาการ
๔ นี้ เป็นสัทธาธิมุตด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ เป็นกายสักขีด้วยสามารถแห่ง
สมาธิทรีย์ เป็นทิวิปัตตะด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ ฯ

การเหน่งตลอดสัจจะย่อมมีได้ด้วยอาการเท่าไร บุคคลย่อมเหน่งตลอด
สัจจะด้วยอาการเท่าไร ฯ

การเหน่งตลอดสัจจะย่อมมีได้ด้วยอาการ ๙ บุคคลย่อมเหน่งตลอดสัจจะ
ด้วยอาการ ๙ คือ ย่อมเหน่งตลอดทุกขสัจ เป็นการเหน่งตลอดด้วยปริญญา เหน่ง
ตลอดสมุทยสัจ เป็นการเหน่งตลอดด้วยสังนิกิริยา เหน่งตลอดมรรคสัจ เป็นการ
เหน่งตลอดด้วยภาวนา การเหน่งตลอดด้วยการเจริญมรรคสัจ การเหน่งตลอดด้วย
อาการกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง การเหน่งตลอดด้วยการละสังขารทั้งปวง การเหน่งตลอด
ด้วยการเจริญกุศลทั้งปวง และการเหน่งตลอดด้วยการทำให้แจ้งมรรค ๔ แห่ง
นิโรธ การเหน่งตลอดสัจจะย่อมมีได้ด้วยอาการ ๙ นี้ บุคคลเหน่งตลอดสัจจะด้วย
อาการ ๙ นี้ เป็นสัทธาธิมุตด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ เป็นกายสักขีด้วยสามารถ
แห่งสมาธิทรีย์ เป็นทิวิปัตตะด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ ฯ

จบทุติยภาณวาร

[๕๐๐] เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์
โดยความเป็นอนัตตา สังขารย่อมปรากฏอย่างไร ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง สังขารย่อมปรากฏโดยความ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
สิ้นไป เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ สังขารย่อมปรากฏโดยความเป็นของ
นาลแล้ว เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา สังขารย่อมปรากฏโดยความเป็นของ
ว่างเปล่า ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความ
เป็นอนัตตา จิตย่อมมากด้วยอะไร ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง จิตย่อมมากด้วยความน้อยใจ
เชื่อ เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ จิตย่อมมากด้วยความสงบ เมื่อมนสิการโดย
ความเป็นอนัตตา จิตย่อมมากด้วยความรู้ ฯ

บุคคลมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นผู้มากด้วยความน้อยใจ
เชื่อ มนสิการโดยความเป็นทุกข์ เป็นผู้มากด้วยความสงบ มนสิการโดยความ
เป็นอนัตตา เป็นผู้มากด้วยความรู้ ย่อมได้วิโมกข์เป็นไฉน ฯ

บุคคลมนสิการโดยความเป็นสภาพ ไม่เที่ยง เป็นผู้มากด้วยความน้อยใจ
เชื่อ ย่อม ได้อนิมิตตวิโมกข์ มนสิการโดยความเป็นทุกข์ เป็นผู้มากด้วยความสงบ
ย่อม ได้อัปภินิหิตวิโมกข์ มนสิการโดยความเป็นอนัตตา เป็นผู้มากด้วยความรู้
ย่อม ได้สุญญตวิโมกข์ ฯ

[๕๐๑] เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นผู้มากด้วยความ
น้อยใจเชื่อ วิโมกข์อะไรเป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งภavanaที่เป็นไปตามวิโมกข์นั้นมี
เท่าไร ทั้งเป็นสหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย
มิกิจอันเดียวกันชื่อว่าภavana เพราะอรรถว่าอะไร ใครเจริญ ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ เป็นผู้มากด้วยความสงบ วิโมกข์อะไร
เป็นใหญ่ . . . ใครเจริญ ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา เป็นผู้มากด้วยความรู้ วิโมกข์อะไร
เป็นใหญ่ . . . ใครเจริญ ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นผู้มากด้วยความน้อยใจเชื่อ
อนิมิตตวิโมกข์เป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งภavanaที่เป็นไปตามอนิมิตตวิโมกข์นั้นมี ๒
ทั้งเป็นสหชาติปัจจัย . . . มิกิจเป็นอันเดียวกัน ชื่อว่าภavana เพราะอรรถว่ามีกิจ
เป็นอันเดียวกัน ผู้ใดปฏิบัติชอบ ผู้นั้นเจริญ การเจริญวิโมกข์ย่อมไม่มีแก่
บุคคลผู้ปฏิบัติผิด ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์เป็นผู้มากด้วยความสงบ อปัณฺณิหิตวิโมกข์
เป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งภavanaที่เป็นไปตามอปัณฺณิหิตวิโมกข์นั้นมี ๒ ทั้งเป็นสหชาติ
ปัจจัย . . . การเจริญวิโมกข์ย่อมไม่มีแก่ผู้ปฏิบัติผิด ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา เป็นผู้มากด้วยความรู้ สุญญตวิโมกข์
เป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งภavanaที่เป็นไปตามสุญญตวิโมกข์นั้นมี ๒ ทั้งเป็นสหชาติ
ปัจจัย . . . การเจริญวิโมกข์ย่อมไม่มีแก่ผู้ปฏิบัติผิด ฯ

[๕๐๒] เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นผู้มากด้วยความ
น้อยใจเชื่อ วิโมกข์อะไรเป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งภavanaที่เป็นไปตามวิโมกข์นั้น
มีเท่าไร ทั้งเป็นสหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย
มิกิจเป็นอันเดียวกันชื่อว่าภavana เพราะอรรถว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน ในเวลา
แห่งตลอด วิโมกข์ไหนเป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งการแห่งตลอดที่เป็นไปตามวิโมกข์
นั้นมีเท่าไร ทั้งเป็นสหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย
มิกิจเป็นอันเดียวกัน ชื่อว่าภavana เพราะอรรถว่าอะไร ชื่อว่าปฏิเวธ เพราะ
อรรถว่าอะไร ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ เป็นผู้มากด้วยความสงบ วิโมกข์อะไร
เป็นใหญ่ . . . ชื่อว่าปฏิเวธ เพราะอรรถว่าอะไร ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา เป็นผู้มากด้วยความรู้ วิโมกข์อะไร
เป็นใหญ่ . . . ชื่อว่าปฏิเวธ เพราะอรรถว่าอะไร ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นผู้มากด้วยความน้อยใจเชื่อ
อนิมิตตวิโมกข์เป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งภavana ที่เป็นไปตามอนิมิตตวิโมกข์นั้น
มี ๒ ทั้งเป็นสหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย
มิกิจเป็นอันเดียวกัน แม้ในเวลาแห่งตลอด อนิมิตตวิโมกข์ก็เป็นใหญ่ วิโมกข์
แห่งการแห่งตลอดที่เป็นไปตามอนิมิตตวิโมกข์นั้นก็มิ ๒ ทั้งเป็นสหชาติปัจจัย
อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย สัมปยุตตปัจจัย มิกิจเป็นอันเดียวกัน ชื่อว่า
ภavana เพราะอรรถว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน ชื่อว่าปฏิเวธ เพราะอรรถว่าเห็น
แม้บุคคลผู้แห่งตลอดอย่างนี้ชื่อว่าเจริญ แม้ผู้เจริญก็ชื่อว่าแห่งตลอด ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ เป็นผู้มากด้วยความสงบ อปัณฺณิหิต
วิโมกข์เป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งภavanaที่เป็นไปตามอปัณฺณิหิตวิโมกข์นั้นมี ๒ ทั้งเป็น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
สหชาตปัจฉิม . . . มีกิจเป็นอันเดียวกัน แม้ในเวลาแห่งตลอด อธิปัตติหิต
วิโมกข์ก็เป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งการแห่งตลอดที่เป็นไปตามอธิปัตติหิตวิโมกข์นั้น
ก็มี ๒ ทั้งเป็นสหชาตปัจฉิม . . . แม้ผู้เจริญก็ชื่อว่าแห่งตลอด ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา เป็นผู้มากด้วยความรู้ สุนฺณุตวิโมกข์
เป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามสุนฺณุตวิโมกข์นั้นมี ๒ ทั้งเป็นสหชาต
ปัจฉิม . . . มีกิจเป็นอันเดียวกัน แม้ในเวลาแห่งตลอด สุนฺณุตวิโมกข์ก็เป็นใหญ่
วิโมกข์แห่งการแห่งตลอดที่เป็นไปตามสุนฺณุตวิโมกข์นั้นก็มี ๒ ทั้งเป็นสหชาต
ปัจฉิม . . . แม้ผู้เจริญก็ชื่อว่าแห่งตลอด ฯ

[๔๐๓] เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง วิโมกข์อะไรมี
ประมาณยิ่ง เพราะวิโมกข์อะไรมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นสัทธาธิมุต เมื่อ
มนสิการโดยความเป็นทุกข วิโมกข์อะไรมีประมาณยิ่ง เพราะวิโมกข์อะไร
มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นกายสิกขี เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา วิโมกข์
อะไรมีประมาณยิ่ง เพราะวิโมกข์อะไรมีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นทิสูปัตตะ ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง อนิมิตตวิโมกข์มีประมาณยิ่ง
เพราะอนิมิตตวิโมกข์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นสัทธาธิมุต เมื่อมนสิการโดย
ความเป็นทุกข อธิปัตติหิตวิโมกข์มีประมาณยิ่ง เพราะอธิปัตติหิตวิโมกข์มีประมาณยิ่ง
บุคคลจึงเป็นกายสิกขี เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา สุนฺณุตวิโมกข์มี
ประมาณยิ่ง เพราะสุนฺณุตวิโมกข์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงเป็นทิสูปัตตะ ฯ

[๔๐๔] บุคคลเขื่อน้อมใจไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าสัทธาธิมุตบุคคล
บุคคลทำให้แจ้ง เพราะเป็นผู้ถูกต้องธรรม เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่ากายสิกขีบุคคล
บุคคลถึงแล้ว เพราะเป็นผู้เห็นธรรม เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าทิสูปัตตะบุคคล บุคคล
เขื่อน้อมใจไป เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสัทธาธิมุตบุคคล บุคคลถูกต้องฌาน
ก่อน ภายหลังจึงทำให้แจ้งนิพพานอันเป็นที่ดับ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่ากายสิกขี
บุคคล ญาณความรู้ว่า สังขารเป็นทุกข นิโรธเป็นสุข เป็นญาณอันบุคคล
เห็นแล้ว ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้ว ด้วยปัญญา เพราะเหตุนี้
จึงชื่อว่าทิสูปัตตะบุคคล ฯ

ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเจริญแล้วหรือจักเจริญซึ่งแนกขัมมะ ฯลฯ บุคคล
ทั้งหมดนั้น เป็นสัทธาธิมุตด้วยสามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์ เป็นกายสิกขีด้วย
สามารถแห่งอธิปัตติหิตวิโมกข์ เป็นทิสูปัตตะด้วยสามารถแห่งสุนฺณุตวิโมกข์ ก็บุคคล
เหล่าใดเหล่าหนึ่งเจริญแล้ว ย่อมเจริญ หรือจักเจริญซึ่งความไม่พยาบาท
อาโลกสัญญา ฯลฯ ความไม่ฟุ้งซ่าน ฯ

ก็บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งกำหนดรู้ทุกข ละสมุทัย ทำให้แจ้งนิโรธ
เจริญมรรค บุคคลทั้งหมดนั้น เป็นสัทธาธิมุตด้วยสามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์
เป็นกายสิกขีด้วยสามารถแห่งอธิปัตติหิตวิโมกข์ เป็นทิสูปัตตะด้วยสามารถแห่ง
สุนฺณุตวิโมกข์ ฯ

[๔๐๕] การแห่งตลอดสัจจะ ย่อมมีได้ด้วยอาการเท่าไร บุคคลย่อม
แห่งตลอดสัจจะได้ด้วยอาการเท่าไร ฯ

การแห่งตลอดสัจจะย่อมมีได้ด้วยอาการ ๔ บุคคลย่อมแห่งตลอดสัจจะ
ได้ด้วยอาการ ๔ คือ ย่อมแห่งตลอดทุกขสัจ เป็นการแห่งตลอดด้วยปริญา
แห่งตลอดสมุทัยสัจ เป็นการแห่งตลอดด้วยปหานะ แห่งตลอดนิโรธสัจ
เป็นการแห่งตลอดด้วยสังจิกิริยา แห่งตลอดมรรคสัจ เป็นการแห่งตลอดด้วย
ภาวนา การแห่งตลอดสัจจะย่อมมีด้วยอาการ ๔ นี้ บุคคลแห่งตลอดสัจจะ ด้วย
อาการ ๔ นี้ เป็นสัทธาธิมุตด้วยสามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์ เป็นกายสิกขีด้วย
สามารถแห่งอธิปัตติหิตวิโมกข์ เป็นทิสูปัตตะด้วยสามารถแห่งสุนฺณุตวิโมกข์ ฯ

การแห่งตลอดสัจจะย่อมมีได้ด้วยอาการเท่าไร บุคคลย่อมแห่งตลอด
สัจจะได้ด้วยอาการเท่าไร ฯ

การแห่งตลอดสัจจะย่อมมีได้ด้วยอาการ ๔ บุคคลย่อมแห่งตลอดสัจจะ
ได้ด้วยอาการ ๔ คือ ย่อมแห่งตลอดทุกขสัจ เป็นการแห่งตลอดด้วยปริญา ฯลฯ
และการแห่งตลอดด้วยการทำให้แจ้งซึ่งมรรค ๔ แห่งนิโรธ การแห่งตลอดสัจจะ
ย่อมมีได้ด้วยอาการ ๔ นี้ บุคคลแห่งตลอดสัจจะด้วยอาการ ๔ นี้ เป็นสัทธาธิ
มุตด้วยสามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์ เป็นกายสิกขีด้วยสามารถแห่งอธิปัตติหิตวิโมกข์
เป็นทิสูปัตตะด้วยสามารถแห่งสุนฺณุตวิโมกข์ ฯ

[๔๐๖] เมื่อบุคคลมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง ย่อมรู้ย่อม
เห็นธรรมเหล่าใดตามความเป็นจริง สัมมาทัศนะ ความเห็นชอบย่อมมีได้
อย่างไร สังขารทั้งปวงเป็นสภาพอันบุคคลเห็นดีแล้ว โดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง
ด้วยความเป็นไปตามสัมมาทัศนะนั้น อย่างไร บุคคลย่อมละความสงสัยได้

ที่ไหน ฯ

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อมรู้ย่อมเห็นธรรมเหล่าไหน ตามความเป็นจริง ความเห็นชอบย่อมมีได้อย่างไร สังขารทั้งปวงเป็นสภาพอันบุคคลเห็นดีแล้วโดยความเป็นทุกข์ . . . ฯ

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมรู้ย่อมเห็นธรรมเหล่าไหน ตามความเป็นจริง ความเห็นชอบย่อมมีได้อย่างไร ธรรมทั้งปวงเป็นธรรมอันบุคคลเห็นดีแล้ว โดยความเป็นอนัตตา ด้วยความเป็นไปตามสัมมาทัศนะนั้น อย่างไร บุคคลย่อมละความสงสัยได้ในที่ไหน ฯ

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง ย่อมรู้ ย่อมเห็นนิमित ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า สัมมาทัศนะ สังขารทั้งปวงเป็นสภาพอันบุคคลเห็นดีแล้วโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง ด้วยความเป็นไปตามสัมมาทัศนะนี้อย่างนี้ บุคคลย่อมละความสงสัยได้ในสัมมาทัศนะนี้ ฯ

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อมรู้ย่อมเห็นความเป็นไปตามความเป็นจริง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า สัมมาทัศนะ สังขารทั้งปวงเป็นสภาพอันบุคคลเห็นดีแล้วโดยความเป็นทุกข์ ด้วยความเป็นไปตามสัมมาทัศนะนี้อย่างนี้ บุคคลย่อมละความสงสัยได้ในสัมมาทัศนะนี้ ฯ

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมรู้ย่อมเห็นนิमितและความเป็นไปตามความเป็นจริง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า สัมมาทัศนะ ธรรมทั้งปวงเป็นธรรมอันบุคคลเห็นดีแล้ว โดยความเป็นอนัตตา ด้วยความเป็นไปตามสัมมาทัศนะนี้อย่างนี้ บุคคลย่อมละความสงสัยได้ในสัมมาทัศนะนี้ ฯ

ธรรมเหล่านี้ คือ ยถากุตญาณ สัมมาทัศนะ และกังขาวิตรณะ (ปัญญาเครื่องข้ามความสงสัย) มีอรรถต่างกันและมีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกันต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น ฯ

ธรรมเหล่านี้ คือ ยถากุตญาณ สัมมาทัศนะ และกังขาวิตรณะ มีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น ฯ

[๔๐๓] เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา อะไรย่อมปรากฏโดยความเป็นของนากลัว ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง นิमितย่อมปรากฏโดยความเป็นของนากลัว เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ความเป็นไปย่อมปรากฏโดยความเป็นของนากลัว เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ทั้งนิमितและความเป็นไปย่อมปรากฏโดยความเป็นของนากลัว ฯ

ธรรมเหล่านี้ คือ ปัญญาในความปรากฏโดยความเป็นของนากลัว อาทิตถญาณ และนิพพิทา มีอรรถต่างกัน และมีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น ฯ

ธรรมเหล่านี้ คือ ปัญญาในความปรากฏโดยความเป็นของนากลัว อาทิตถญาณ และนิพพิทา มีอรรถอย่างเดียวกันต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น ฯ

ธรรมเหล่านี้ คือ อนัตตานุปัสสนา และสญฺญตานุปัสสนา มีอรรถต่างกัน และมีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกันต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น ฯ

ธรรมเหล่านี้ คือ อนัตตานุปัสสนา และสญฺญตานุปัสสนา มีอรรถอย่างเดียวกันต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น ฯ

[๔๐๔] เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา ญาณ คือ การพิจารณาอะไรย่อมเกิดขึ้น ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง ญาณ คือ การพิจารณานิमित ย่อมเกิดขึ้น เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ญาณ คือ การพิจารณาความเป็นไป ย่อมเกิดขึ้น เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ญาณ คือ การพิจารณาทั้งนิमित และความเป็นไปย่อมเกิดขึ้น ฯ

ธรรมเหล่านี้ คือ มุญฺจิตกัมมตาญาณ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ และสังขารเปกขาญาณ มีอรรถต่างกันและมีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น ฯ

ธรรมเหล่านี้ คือ มุญฺจิตกัมมตาญาณ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ และสังขารเปกขาญาณ มีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา จิตย่อมออกไปจากอะไร ย่อมเล่นไปในที่ไหน ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง จิตย่อมออกไปจากนิमित ย่อมเล่นไปในนิพพานอันไม่มีนิमित เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ จิตย่อมออกไปจากความเป็นไป ย่อมเล่นไปในนิพพานอันไม่มีความเป็นไป เมื่อมนสิการ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
โดยความเป็นอนัตตา จิตย่อมออกไปจากนิมิตและความเป็นไป ย่อมเล่นไป
ในนิพพานธาตุอันเป็นที่ดับ ซึ่งไม่มีนิมิต ไม่มีความเป็นไป ฯ

ธรรมเหล่านี้ คือ ปัญญาในความออกไปและความหลีกไปภายนอก และ
โคตรภูตรธรรม มีอรรถต่างกันและมีพยัญชนะต่างกันหรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่าง
กันแต่พยัญชนะเท่านั้น ฯ

ธรรมเหล่านี้ คือ ปัญญาในความออกไปและความหลีกไปภายนอก และ
โคตรภูตรธรรม มีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น ฯ

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความเป็นสภาพ ไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดย
ความเป็นอนัตตา ย่อมหลุดพ้นไปด้วยวิโมกข์อะไร ฯ

เมื่อบุคคลมนสิการโดยความเป็นสภาพ ไม่เที่ยง ย่อมหลุดพ้นไปด้วย
อนิมิตตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อมหลุดพ้นไปด้วยอัปปณิหิต
วิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมหลุดพ้นไปด้วยสญญตวิโมกข์ ฯ

ธรรมเหล่านี้ คือ ปัญญาในความออกไปและความหลีกไปจากส่วนทั้งสอง
และมรรคญาณ มีอรรถต่างกันและมีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน
ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น ฯ

ธรรมเหล่านี้ คือ ปัญญาในความออกไปและความหลีกไปจากส่วนทั้งสอง
และมรรคญาณมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น ฯ

[๔๐๙] วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยอาการเท่าไร ย่อมมีใน
ขณะเดียวกันด้วยอาการเท่าไร ฯ

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยอาการ ๔ ย่อมมีในขณะเดียวกัน
ด้วยอาการ ๗ ฯ

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยอาการ ๔ เป็นไฉน ฯ

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยอาการ ๔ คือ ด้วยความเป็นใหญ่ ๑
ด้วยความตั้งมั่น ๑ ด้วยความน้อมจิตไป ๑ ด้วยความนำออกไป ๑ ฯ

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยความเป็นใหญ่อย่างไร ฯ

เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพ ไม่เที่ยง อนิมิตตวิโมกข์ ย่อมเป็นใหญ่
เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ อัปปณิหิตวิโมกข์ ย่อมเป็นใหญ่ เมื่อมนสิการ
โดยความเป็นอนัตตา สญญตวิโมกข์ ย่อมเป็นใหญ่ วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะ
ต่างกันด้วยความเป็นใหญ่อย่างนี้ ฯ

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยความตั้งมั่นอย่างไร ฯ

บุคคลเมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพ ไม่เที่ยง ย่อมตั้งจิตไว้มั่นด้วย
สามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อมตั้งจิตไว้มั่นด้วย
สามารถแห่งอัปปณิหิตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมตั้งจิตไว้
มั่นด้วยสามารถแห่งสญญตวิโมกข์ วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยความตั้ง
มั่นอย่างนี้ ฯ

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยความน้อมจิตไปอย่างไร ฯ

บุคคลเมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพ ไม่เที่ยง ย่อมน้อมจิตไปด้วย
สามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อมน้อมจิตไปด้วย
สามารถแห่งอัปปณิหิตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมน้อมจิต
ไปด้วยสามารถแห่งสญญตวิโมกข์ วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยความ
น้อมจิตไปอย่างนี้ ฯ

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยความนำออกไปอย่างไร ฯ

บุคคลเมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพ ไม่เที่ยง ย่อมนำจิตออกไปสู่
นิพพานอันเป็นที่ดับ ด้วยสามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็น
ทุกข์ ย่อมนำจิตออกไปสู่นิพพานอันเป็นที่ดับ ด้วยสามารถแห่งอัปปณิหิตวิโมกข์
เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมนำจิตออกไปสู่นิพพานอันเป็นที่ดับด้วย
สามารถแห่งสญญตวิโมกข์ วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยความนำออกไป
อย่างนี้ วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยอาการ ๔ นี้ ฯ

[๔๑๐] วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะเดียวกันด้วยอาการ ๗ เป็นไฉน ฯ

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะเดียวกันด้วยอาการ ๗ คือ ด้วยความประชุม
ลง ๑ ด้วยความบรรล ๑ ด้วยความได้ ๑ ด้วยความแห่งตลอด ๑ ด้วยความ
ทำให้แจ้ง ๑ ด้วยความถูกต้อง ๑ ด้วยความตรัสรู้ ๑ ฯ

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะเดียวกัน ด้วยความประชุมลง ด้วยความ
บรรล ด้วยความได้ ด้วยความแห่งตลอด ด้วยความทำให้แจ้ง ด้วยความถูกต้อง
ด้วยความตรัสรู้ อย่างไร ฯ

บุคคลมนสิการโดยความเป็นสภาพ ไม่เที่ยง ย่อมพ้นจากนิมิต เพราะ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
ไม่มีที่ตั้งในรูป ย่อมพ้นจากเครื่องหมายโดยความเป็นที่ตั้ง . . . ญาณ คือ การ
พิจารณาเห็นความว่างเปล่าในรูป ย่อมพ้นจากเครื่องหมายโดยความยึดมั่น . . .
ญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ใน
วิญญาณ ในจักษุ ฯลฯ ในชราและมรณะ ย่อมพ้นจากเครื่องหมายโดยความ
เป็นสภาพเที่ยง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอนิมิตตวิโมกข์ ฯลฯ ญาณ คือ
การพิจารณาเห็นความไม่มีนิมิตในชราและมรณะ ย่อมพ้นจากนิมิตทุกอย่าง เพราะ
เหตุนี้ จึงชื่อว่าอนิมิตตวิโมกข์ ญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีที่ตั้งใน
ชราและมรณะ ย่อมพ้นจากเครื่องหมายโดยความเป็นที่ตั้ง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อ
ว่าอนิมิตตวิโมกข์ ญาณ คือ การพิจารณาเห็นความว่างเปล่าในชราและมรณะ
ย่อมพ้นจากเครื่องหมายโดยความยึดมั่น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอนิมิตตวิโมกข์
นี้เป็นอนิมิตตวิโมกข์ ฯ

[๔๑๓] อัปปณิหิตวิโมกข์เป็นโจน อนิจจานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจาก
ที่ตั้งโดยความเป็นสภาพเที่ยง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอัปปณิหิตวิโมกข์
ทุกขานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากที่ตั้งโดยความเป็นสุข . . . อนัตตานุปัสสนาญาณ
ย่อมพ้นจากที่ตั้งโดยความเป็นตัวตน . . . นิพพิทานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากที่ตั้งโดย
ความเปลือยเปล่า . . . วิราคานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากที่ตั้งโดยความกำหนด . . .
นิโรธานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากที่ตั้งโดยความเป็นเหตุเกิด . . . ปฏินิสสัคคา-
*นุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากที่ตั้งโดยความถือมั่น . . . อนิมิตตานุปัสสนาญาณ ย่อม
พ้นจากที่ตั้งโดยความเป็นเครื่องหมาย . . . อัปปณิหิตานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจาก
ที่ตั้งทุกอย่าง . . . สญฺญตานุปัสสนาญาณ ย่อมพ้นจากที่ตั้งโดยความยึดมั่น . . .
ญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูป ย่อมพ้นจากที่ตั้งโดยความเป็น
สภาพเที่ยง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอัปปณิหิตวิโมกข์ ฯลฯ ญาณ คือ การ
พิจารณาเห็นความไม่มีที่ตั้งในรูป ย่อมพ้นจากที่ตั้งทุกอย่าง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อ
ว่าอัปปณิหิตวิโมกข์ ญาณ คือ การพิจารณาเห็นความว่างเปล่าในรูป ย่อมพ้น
จากที่ตั้งโดยความยึดมั่น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอัปปณิหิตวิโมกข์ ญาณ คือ
การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ใน
จักษุ ฯลฯ ในชราและมรณะ ย่อมพ้นจากที่ตั้งโดยความเป็นสภาพเที่ยง เพราะ
เหตุนี้ จึงชื่อว่าอัปปณิหิตวิโมกข์ ฯลฯ ญาณ คือ การพิจารณาเห็นความไม่มี
ที่ตั้งในชราและมรณะ ย่อมพ้นจากที่ตั้งทุกอย่าง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอัปปณิหิต-
*วิโมกข์ ญาณ คือ การพิจารณาเห็นความว่างเปล่าในชราและมรณะ ย่อมพ้น
จากที่ตั้งโดยความยึดมั่น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอัปปณิหิตวิโมกข์ นี้เป็น
อัปปณิหิตวิโมกข์ ฯ

[๔๑๔] ธรรมอันเป็นประธานเป็นโจน ธรรมอันเป็นไปในฝักฝ่ายความ
ตรัสรู้ เป็นกุศล ไม่มีโทษ เกิดในภาวานานี้ ธรรมอันเป็นประธาน ฯ
ธรรมอันเป็นประธานแห่งวิโมกข์เป็นโจน นิพพานอันเป็นที่ดับ เป็น
อารมณ์ของธรรมเหล่านั้น นี้เป็นธรรมอันเป็นประธานแห่งวิโมกข์ ฯ
ธรรมอันเป็นข้าศึกแก่วิโมกข์เป็นโจน อกุศลมูล ๓ ทวาริต ๓ อกุศล-
*ธรรมแม้ทุกอย่าง เป็นข้าศึกแก่วิโมกข์ นี้ธรรมอันเป็นข้าศึกแก่วิโมกข์ ฯ
ธรรมอันอนุโลมต่อวิโมกข์เป็นโจน กุศลมูล ๓ สุจริต ๓ กุศลธรรม
แม้ทุกอย่าง เป็นธรรมอันอนุโลมต่อวิโมกข์ นี้ธรรมอันอนุโลมต่อวิโมกข์ ฯ

[๔๑๕] วิโมกขวิริยปฏิปทาเป็นโจน สัญญาวิริย เจโตวิริย จิตตวิริย ญาณ-
*วิริย วิโมกขวิริย สังจวิริย บุคคลหมายรู้หลักออกไป เพราะเหตุนี้ จึงเป็น
สัญญาวิริย บุคคลคิดอยู่หลักออกไป เพราะเหตุนี้ จึงเป็นเจโตวิริย บุคคล
รู้แจ้งหลักออกไป เพราะเหตุนี้ จึงเป็นจิตตวิริย บุคคลทำความรู้หลักออกไป
เพราะเหตุนี้ จึงเป็นญาณวิริย บุคคลปล่อยวางหลักออกไป เพราะเหตุนี้ จึง
เป็นวิโมกขวิริย บุคคลหลักออกไปในธรรมอันมีความถ่องแท้ เพราะเหตุนี้ จึง
เป็นสังจวิริย สัญญาวิริยมีในทไธ เจโตวิริยมีในทไธ เจโตวิริยมีในทไธ
สัญญาวิริยมีในทไธ สัญญาวิริย เจโตวิริยมีในทไธ จิตตวิริยมีในทไธ
จิตตวิริยมีในทไธ สัญญาวิริย เจโตวิริยมีในทไธ สัญญาวิริย เจโตวิริย
จิตตวิริยมีในทไธ ญาณวิริยมีในทไธ ญาณวิริยมีในทไธ สัญญาวิริย เจโต
วิริย จิตตวิริยมีในทไธ สัญญาวิริย เจโตวิริย จิตตวิริย ญาณวิริยมีในทไธ
วิโมกขวิริยมีในทไธ วิโมกขวิริยมีในทไธ สัญญาวิริย เจโตวิริย จิตตวิริย
ญาณวิริยมีในทไธ สัญญาวิริย เจโตวิริย จิตตวิริย ญาณวิริย วิโมกข
วิริยมีในทไธ สังจวิริยมีในทไธ สังจวิริยมีในทไธ สัญญาวิริย เจโตวิริย
จิตตวิริย ญาณวิริย วิโมกขวิริยมีในทไธ นี้เป็นวิโมกขวิริย ฯ

[๔๑๖] การเจริญวิโมกข์เป็นโจน การเสพ การเจริญ การทำให้มาก

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค
ซึ่งปฐมฌาน . . . ทุตติยาน . . . ตติยาน . . . จตตฌาน . . . อากาสาณัญ-
* จายตนสมาบัติ . . . วิญญานัญจายตนสมาบัติ . . . อากิญจัญญายตนสมาบัติ . . .
เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ . . . โสตาปัตติมรรค . . . สกทาคามิมรรค . . .
อนาคามิมรรค . . . การเสพ การเจริญ การทำให้มากซึ่งอหัตมรรค นี่เป็นการ
เจริญวิโมกข์ ฯ

ความสงบระงับแห่งวิโมกข์เป็นไฉน การได้หรือวิบากแห่งปฐมฌาน . . .
ทุตติยาน . . . ตติยาน . . . จตตฌาน . . . อากาสาณัญจายตนสมาบัติ
วิญญานัญจายตนสมาบัติ อากิญจัญญายตนสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ
โสตาปัตติผลแห่งโสตาปัตติมรรค สกทาคามีผลแห่งสกทาคามิมรรค อนาคามีผล
แห่งอนาคามิมรรค อหัตตผลแห่งอหัตมรรค นี่เป็นความสงบระงับแห่งวิโมกข์ ฯ
จบตติยภาณวาร ฯ
จบวิโมกขกถา

มหาวรรค คติกถา

[๔๑๓] ในกรรมอันสัมปยุตด้วยญาณ คติสมัตติย้อมมีเหตุเกิดเพราะปัจจัย
แห่งเหตุเท่าไร กษัตริยมหาศาล พราหมณมหาศาล ฤๅหิบดีมหาศาล เทวดาชั้น
กามาวจร ย่อมอุบัติเพราะปัจจัยแห่งเหตุเท่าไร เทวดาชั้นรูปาวจร ย่อมอุบัติ
เพราะปัจจัยแห่งเหตุเท่าไร เทวดาชั้นอรุฬาวจร ย่อมอุบัติเพราะปัจจัยแห่งเหตุ
เท่าไร ฯ

ในกรรมอันสัมปยุตด้วยญาณ คติสมัตติย้อมมีเหตุเกิดเพราะปัจจัยแห่ง
เหตุ ๘ ประการ กษัตริยมหาศาล พราหมณมหาศาล ฤๅหิบดีมหาศาล เทวดา
ชั้นกามาวจร ย่อมอุบัติเพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๘ ประการ เทวดาชั้นรูปาวจร
เทวดาชั้นอรุฬาวจร ย่อมอุบัติเพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๘ ประการ ฯ

[๔๑๔] ในกรรมอันสัมปยุตด้วยญาณ คติสมัตติย้อมมีเหตุเกิดเพราะ
ปัจจัยแห่งเหตุ ๘ ประการเป็นไฉน ฯ

ในขณะแล่นไปแห่งกตลกรรม เหตุ ๓ ประการเป็นกตล เป็นสหชาติ-

* ปัจจัยแห่งเจตนาที่เกิดในขณะนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า แม่เพราะกตลมูล
เป็นปัจจัย ก็มีสังขาร ในขณะความพอใจ เหตุ ๒ ประการเป็นอกตล เป็น
สหชาติปัจจัยแห่งเจตนาที่เกิดในขณะนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า แม่เพราะ
อกตลมูลเป็นปัจจัย ก็มีสังขาร ในขณะปฏิสนธิ เหตุ ๓ ประการเป็นอภยากฤต
เป็นสหชาติปัจจัยแห่งเจตนาที่เกิดในขณะนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า แม่
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย ก็มีวิญญาณ แม่วิญญาณเป็นปัจจัย ก็มีนามรูป ในขณะ
ปฏิสนธิ เบญจขันธ์เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย
เป็นวิปยุตตปัจจัย ในขณะปฏิสนธิ มหาภูตรูป ๔ เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญ-

* มัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย ในขณะปฏิสนธิ เครื่องปรุงชีวิต ๓ ประการเป็น
สหชาติปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปยุตตปัจจัย ในขณะปฏิสนธิ นามและ
รูปเป็นสหชาติปัจจัย . . . เป็นวิปยุตตปัจจัย ในขณะปฏิสนธิ ธรรม ๑๔ ประการ
นี้ เป็นสหชาติปัจจัย . . . เป็นวิปยุตตปัจจัย ในขณะปฏิสนธิ อรูปขันธ์ ๔
เป็นสหชาติปัจจัย . . . เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในขณะปฏิสนธิ อินทรีย์ ๕ เป็นสห-

* ชาติปัจจัย . . . เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในขณะปฏิสนธิ เหตุ ๓ ประการเป็นสหชาติ-

* ปัจจัย . . . เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในขณะปฏิสนธิ นามและวิญญาณเป็นสหชาติ-

* ปัจจัย . . . เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในขณะปฏิสนธิ ธรรม ๑๔ ประการนี้ เป็นสห-

* ชาติปัจจัย . . . เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในขณะปฏิสนธิ ธรรม ๒๔ ประการนี้ เป็น
สหชาติปัจจัย . . . เป็นวิปยุตตปัจจัย ในกรรมอันเป็นสัมปยุตตญาณ คติสมัตติ
ย้อมมีเหตุเกิดเพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๘ ประการนี้ ฯ

[๔๑๕] ในกรรมอันสัมปยุตด้วยญาณ กษัตริยมหาศาล พราหมณ-

* มหาศาล ฤๅหิบดีมหาศาล เทวดาชั้นกามาวจร ย่อมอุบัติเพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๘
ประการเป็นไฉน ฯ

ในขณะแล่นไปแห่งกตลกรรม เหตุ ๓ ประการเป็นกตล เป็นสหชาติ-

* ปัจจัยแห่งเจตนาที่เกิดในขณะนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า แม่เพราะกตลมูล
เป็นปัจจัย ก็มีสังขาร ในขณะความพอใจ เหตุ ๒ ประการเป็นอกตล เป็นสห-

* ชาติปัจจัยแห่งเจตนาที่เกิดในขณะนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า แม่เพราะ
อกตลมูลเป็นปัจจัย ก็มีสังขาร ในขณะปฏิสนธิ เหตุ ๓ ประการเป็นอภยากฤต
เป็นสหชาติปัจจัยแห่งเจตนาที่เกิดในขณะนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า แม่
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย ก็มีวิญญาณ แม่เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ก็มีนามรูป
ในขณะปฏิสนธิ เบญจขันธ์เป็นสหชาติปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสย-

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

- *ปัจจัย . . . เป็นสัมปัตตปัจจัย ในขณะที่ปฏิสนธิ ธรรม ๑๒ ประการนี้เป็นสหชาติ-
- *ปัจจัย . . . เป็นสัมปัตตปัจจัย ในขณะที่ปฏิสนธิ ธรรม ๒๖ ประการเป็นสหชาติ-
- *ปัจจัย . . . เป็นวิปัตตปัจจัย ในกรรมอันประกอบด้วยญาณ คตสมัตติย้อมมีเหตุ

เกิดเพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๖ ประการนี้ กษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล
คฤหบดีมหาศาล เทวดาชั้นกามาวจร ย่อมอุบัติเพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๖ ประการ
นี้ ฯ

ในขณะที่เล่นไปแห่งกุศลกรรม เหตุ ๒ ประการเป็นกุศล เป็นสหชาติ-

*ปัจจัยแห่งเจตนาที่เกิดขึ้นขณะนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะกุศลมูล
เป็นปัจจัย ก็มีสังขาร ฯลฯ ในกรรมอันไม่ประกอบด้วยญาณ กษัตริย์มหาศาล
พราหมณ์มหาศาล คฤหบดีมหาศาล เทวดาชั้นกามาวจร ย่อมอุบัติเพราะปัจจัย
แห่งเหตุ ๖ ประการนี้ ฯ

จบคตติกา ฯ

มหาวรรค กรรมกถา

[๔๒๓] กรรมได้มีแล้ว วิชาแห่งกรรมได้มีแล้ว กรรมได้มีแล้ว

วิชาแห่งกรรมไม่ได้มีแล้ว กรรมได้มีแล้ว วิชาแห่งกรรมมีอยู่ กรรมได้มีแล้ว
วิชาแห่งกรรมไม่มีอยู่ กรรมได้มีแล้ว วิชาแห่งกรรมจักมี กรรมได้มีแล้ว
วิชาแห่งกรรมจักไม่มี กรรมมีอยู่ วิชาแห่งกรรมมีอยู่ กรรมมีอยู่ วิชาแห่ง
กรรมไม่มี กรรมมีอยู่ วิชาแห่งกรรมจักมี กรรมมีอยู่ วิชาแห่งกรรมจักไม่มี
กรรมจักมี วิชาแห่งกรรมจักมี กรรมจักมี วิชาแห่งกรรมจักไม่มี กุศลกรรมได้มี
แล้ว วิชาแห่งกุศลกรรมได้มีแล้ว กุศลกรรมได้มีแล้ว วิชาแห่งกุศลกรรมไม่ได้
มีแล้ว กุศลกรรมได้มีแล้ว วิชาแห่งกุศลกรรมมีอยู่ กุศลกรรมได้มีแล้ว วิชา
แห่งกุศลกรรมไม่มี กุศลกรรมได้มีแล้ว วิชาแห่งกุศลกรรมจักมี กุศลกรรมได้มี
แล้ว วิชาแห่งกุศลกรรมจักไม่มี กุศลกรรมมีอยู่ วิชาแห่งกุศลกรรมมีอยู่ กุศล-
*กรรมมีอยู่ วิชาแห่งกุศลกรรม ไม่มี กุศลกรรมมีอยู่ วิชาแห่งกุศลกรรมจักมี กุศล-
*กรรมมีอยู่ วิชาแห่งกุศลกรรมจักไม่มี กุศลกรรมจักมี วิชาแห่งกุศลกรรมจักมี
กุศลกรรมจักมี วิชาแห่งกุศลกรรมจักไม่มี อกุศลกรรมได้มีแล้ว วิชาแห่งอกุศล-
*กรรมไม่ได้มีแล้ว อกุศลกรรมได้มีแล้ว วิชาแห่งอกุศลกรรมมีอยู่ อกุศลกรรม
ได้มีแล้ว วิชาแห่งอกุศลกรรมไม่มี อกุศลกรรมได้มีแล้ว วิชาแห่งอกุศล-
*กรรมจักมี อกุศลกรรมได้มีแล้ว วิชาแห่งอกุศลกรรมจักไม่มี อกุศลกรรมมีอยู่
วิชาแห่งอกุศลกรรมมีอยู่ อกุศลกรรมมีอยู่ วิชาแห่งอกุศลกรรมไม่มี อกุศล-
*กรรมมีอยู่ วิชาแห่งอกุศลกรรมจักมี อกุศลกรรมจักมี วิชาแห่งอกุศลกรรม
จักมี อกุศลกรรมจักมี วิชาแห่งอกุศลกรรมจักไม่มี ฯ

[๔๒๔] กรรมมิโทษได้มีแล้ว ฯลฯ กรรมมิโทษได้มีแล้ว ฯลฯ กรรม-

*ดำได้มีแล้ว ฯลฯ กรรมขาวได้มีแล้ว ฯลฯ กรรมมีสุขเป็นกำไรได้มีแล้ว ฯลฯ
กรรมมีทุกข์เป็นกำไรได้มีแล้ว ฯลฯ กรรมมีสุขเป็นวิชาได้มีแล้ว ฯลฯ กรรม
มีทุกข์เป็นวิชาได้มีแล้ว วิชาแห่งกรรมอันมีทุกข์เป็นวิชาได้มีแล้ว กรรมมีทุกข์
เป็นวิชาได้มีแล้ว วิชาแห่งกรรมอันมีทุกข์เป็นวิชาไม่ได้มีแล้ว กรรมมีทุกข์
เป็นวิชาได้มีแล้ว วิชาแห่งกรรมอันมีทุกข์เป็นวิชามีอยู่ กรรมมีทุกข์เป็น
วิชาได้มีแล้ว วิชาแห่งกรรมอันมีทุกข์เป็นวิชาไม่มี กรรมอันมีทุกข์เป็นวิชา
ได้มีแล้ว วิชาแห่งกรรมอันมีทุกข์เป็นวิชาจักมี กรรมอันมีทุกข์เป็นวิชาได้มี
แล้ว วิชาแห่งกรรมอันมีทุกข์เป็นวิชาจักไม่มี กรรมมีทุกข์เป็นวิชามีอยู่
วิชาแห่งกรรมอันมีทุกข์เป็นวิชามีอยู่ กรรมมีทุกข์เป็นวิชามีอยู่ วิชาแห่ง
กรรมอันมีทุกข์เป็นวิชาไม่มี กรรมมีทุกข์เป็นวิชามีอยู่ วิชาแห่งกรรมอันมี
ทุกข์เป็นวิชาจักมี กรรมมีทุกข์เป็นวิชามีอยู่ วิชาแห่งกรรมอันมีทุกข์เป็น
วิชาจักมี กรรมมีทุกข์เป็นวิชาจักมี วิชาแห่งกรรมอันมีทุกข์เป็นวิชา
จักมี กรรมมีทุกข์เป็นวิชาจักมี วิชาแห่งกรรมอันมีทุกข์เป็นวิชาจักไม่มี ฯ

จบกรรมกถา ฯ

มหาวรรค วิปัสสกา

นิทานปริวรรต

[๔๒๕] ดูกิริยาทั้งหลาย สัญญาวิปัสส จิตวิปัสส ทิฐิวิปัสส ๔ ประการ
นี้ ๔ ประการเป็นใจ ดูกิริยาทั้งหลาย ความสำคัญผิด (แปรปรวน) ความคิด
ผิด ความเห็นผิด ในสภาพที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสภาพที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ใน
สภาพที่มีใจตัวตนว่าตัวตน ในสภาพที่ไม่งามว่างาม ดูกิริยาทั้งหลาย สัญญา-
*วิปัสส จิตวิปัสส ทิฐิวิปัสส ๔ ประการนี้แล ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค

[๕๒๖] ดุริยภิกษุทั้งหลาย สัญญาไม่วิปลาส จิตไม่วิปลาส ทิฐิไม่วิป-

* ลาส ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็นไฉน ดุริยภิกษุทั้งหลาย ความสำคัญไม่ผิด ความคิดไม่ผิด ความเห็นไม่ผิด ในสภาพที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ในสภาพที่เป็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์ ในสภาพที่มีไช้ตัวตนว่ามีไช้ตัวตน ในสภาพที่ไม่งามว่าไม่งาม ดุริยภิกษุทั้งหลาย สัญญาไม่วิปลาส จิตไม่วิปลาส ทิฐิไม่วิปลาส ๔ ประการนี้แล ฯ

สัตว์ทั้งหลายมีความสำคัญในสภาพที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง มีความสำคัญในสภาพที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข มีความสำคัญในสภาพที่มีไช้ตัวตนว่าเป็นตัวตน มีความสำคัญในสภาพที่ไม่งามว่างาม ถูกความเห็นผิดนำไป มีจิตกวดแกว่ง มีสัญญาผิด สัตว์เหล่านั้นติดอยู่ในบ่วงของมาร เป็นสัตว์ไม่มีความปลอดโปร่งจากกิเลส ต้องไปสู่สังสาร เป็นผู้ถึงชาติและมรณะ เมื่อใด พระพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ทรงส่องแสงสว่าง พระพุทธเจ้าเหล่านั้นทรงประกาศธรรมนี้ อันให้ถึงความสงบระงับทุกข์ เมื่อนั้น สัตว์ทั้งหลายผู้มีปัญญา ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น แล้วกลับได้ความคิดชอบ เห็นสภาพที่ไม่เที่ยงโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง เห็นสภาพที่เป็นทุกข์โดยความเป็นทุกข์ เห็นสภาพที่มีไช้ตัวตนโดยความเป็นสภาพมีไช้ตัวตน และเห็นสภาพที่ไม่งามว่าไม่งาม เป็นผู้ถือมั่นสัมมาทิฐิ ล่วงพ้นทุกข์ทั้งปวง ฉะนั้นแล ฯ

วิปลาส ๔ ประการนี้ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฐิจะได้แล้ว ละทิ้งแล้ว วิปลาสเหล่าใดละได้แล้ว เหล่าใดละทิ้งแล้ว ความสำคัญผิด ความคิดผิด ความเห็นผิด ในสภาพที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยงจะได้แล้ว ความสำคัญ ความคิดในสภาพที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุขเกิดขึ้น ทิฐิวิปลาสจะได้แล้ว ความสำคัญผิด ความคิดผิด ความเห็นผิด ในสภาพที่มีไช้ตัวตนว่าตัวตน ละได้แล้ว ความสำคัญ ความคิดในสภาพที่ไม่งามว่างามเกิดขึ้น ทิฐิวิปลาสจะได้แล้ว วิปลาส ๖ ในวัฏฏ ๒ ละได้แล้ว วิปลาส ๒ ในวัฏฏ ๒ ละได้แล้ว วิปลาส ๔ ละทิ้งแล้ว และวิปลาส ๘ ในวัฏฏ ๔ ละได้แล้ว วิปลาส ๔ ละทิ้งแล้ว ฯ

จบวิปัลลาสกถา ฯ

มหาวรรค มรรคกถา

[๕๒๗] คำว่า มคโค ความว่า ชื่อว่ามรรค เพราะอรรถว่าอะไร ฯ

ในขณะที่สโตปัตติมรรค สัมมาทิฐิเพราะอรรถว่าเห็น เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจจาทิฐิ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลธรรมพิเศษ เพื่อแห่งตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งอยู่ในนิโรธ สัมมาสังกัปปะเพราะอรรถว่าดำริ เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจจาสังกัปปะ . . . สัมมาวาจาเพราะอรรถว่ากำหนดเอา เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจจาจา . . . สัมมากัมมันตะ เพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจจกัมมันตะ . . . สัมมาอาชีวะเพราะอรรถว่าผ่องแผ้ว เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจจาอาชีวะ . . . สัมมาวายามะ เพราะอรรถว่าประคองไว้ เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจจายายามะ . . . สัมมาสติ เพราะอรรถว่าตั้งมั่น เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจจาสติ . . . สัมมาสมาธิเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจจาสมาธิ เพื่ออุปถัมภ์-

* สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลธรรมพิเศษ เพื่อแห่งตลอดธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งมั่นอยู่ในนิโรธ ฯ

[๕๒๘] ในขณะที่สกทาคามีมรรค สัมมาทิฐิเพราะอรรถว่าเห็น ฯลฯ

สัมมาสมาธิเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละกามราคะ-

* สังโยชน์ ปฏิขันธ์โยชน์ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ส่วนหยาบๆ . . . ฯ

ในขณะที่อนาคามีมรรค สัมมาทิฐิเพราะอรรถว่าเห็น ฯลฯ สัมมาสมาธิ เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละกามราคะสังโยชน์ ปฏิขันธ์โยชน์ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ส่วนละเอียดๆ . . . ฯ

ในขณะที่อรหัตมรรค สัมมาทิฐิเพราะอรรถว่าเห็น ฯลฯ สัมมาสมาธิ เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ราคานุสัย อวิชขานุสัย เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความ
ตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลุธรรมพิเศษ เพื่อแทงตลอด
ธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งมั่นอยู่ในนิโรธ ฯ

[๔๒๙] สัมมาทิฐิเป็นมรรคแห่งการเห็น สัมมาสังกัปปะเป็นมรรคแห่ง
ความดำริ สัมมาวาจาเป็นมรรคแห่งการกำหนด สัมมากัมมันตะเป็นมรรคแห่ง
สมุฏฐาน สัมมาอาชีวะเป็นมรรคแห่งความผ่องแผ้ว สัมมาวายามะเป็นมรรคแห่ง
ความประคองไว้ สัมมาสติเป็นมรรคแห่งความตั้งมั่น สัมมาสมาธิเป็นมรรคแห่ง
ความไม่ฟุ้งซ่าน สติสัมโพชฌงค์เป็นมรรคแห่งการเลือกเฟ้น วิริยสัมโพชฌงค์
เป็นมรรคแห่งความประคองไว้ ปิติสัมโพชฌงค์เป็นมรรคแห่งความแผ่ขยายไป
ปีติสัทธัมมสัมโพชฌงค์เป็นมรรคแห่งความสงบ สมาธิสัมโพชฌงค์เป็นมรรคแห่ง
ความไม่ฟุ้งซ่าน อเบกขาสัมโพชฌงค์เป็นมรรคแห่งการพิจารณาหาทาง สัตธา-

* พละเป็นมรรคแห่งความไม่หวั่นไหว ไปในความไม่มีศรัทธา วิริยพละเป็นมรรค
แห่งความไม่หวั่นไหว ไปในความเกียจคร้าน สติพละเป็นมรรคแห่งความ ไม่
หวั่นไหว ไปในความประมาท สมาธิพละเป็นมรรคแห่งความ ไม่หวั่นไหว ไปใน
อุทธีจะ ปัญญาพละเป็นมรรคแห่งความไม่หวั่นไหว ไปในอริชา สัทธินทรีย์
เป็นมรรคแห่งความน้อมใจเชื่อ วิริยินทรีย์เป็นมรรคแห่งความประคองไว้
สตินทรีย์เป็นมรรคแห่งความตั้งมั่น สมาธิินทรีย์เป็นมรรคแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน
ปัญญินทรีย์เป็นมรรคแห่งการเห็น อินทรีย์เป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่ พละ
เป็นมรรคเพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว โพชฌงค์เป็นมรรคเพราะอรรถว่านำออก
ชื่อว่ามรรคเพราะอรรถว่าเป็นเหตุ สติปัญฐานเป็นมรรคเพราะอรรถว่าตั้งมั่น
สัมมัมปธานเป็นมรรคเพราะอรรถว่าตั้งไว้ อิทธิบาทเป็นมรรคเพราะอรรถว่าให้
สำเร็จ สัจจะ เป็นมรรคเพราะอรรถว่าต้องแท้ สมณะเป็นมรรคเพราะอรรถว่าไม่
ฟุ้งซ่าน วิปัสสนาเป็นมรรคเพราะอรรถว่าพิจารณาเห็น สมณะและวิปัสสนาเป็น
มรรคเพราะอรรถว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน ธรรมที่เป็นคู่กันเป็นมรรคเพราะอรรถว่า
ไม่ล่วงเกินกัน สิลวิสุทธิเป็นมรรคเพราะอรรถว่าสำรวม จิตตวิสุทธิเป็นมรรค
เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ทิฐิวินัยเป็นมรรคเพราะอรรถว่าเห็น วิโมกข์เป็นมรรค
เพราะอรรถว่าหลุดพ้น วิชาเป็นมรรคเพราะอรรถว่าแทงตลอด วิมุตติเป็นมรรค
เพราะอรรถว่าปล่อย ญาณในความสิ้นไปเป็นมรรคเพราะอรรถว่าตัดขาด จันตะ
เป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็นมูล มนสิการเป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน
ผัสสะเป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็นที่ประชุม เวทนาเป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็นที่
รวม สมาธิเป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็นประธาน สติเป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็น
ใหญ่ ปัญญาเป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็นธรรมอันยิ่งกว่าธรรมนั้น วิมุตติเป็นมรรค
เพราะอรรถว่าเป็นสาระ นิพพานอันหยั่งลงสู่สมณะเป็นมรรคเพราะอรรถว่าเป็น
ที่สุด ฯ

จบมรรคกถา ฯ

มหาวรรค มัชฌิมาปัฏทกถา

[๔๓๐] ดูกรภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์นี้ในพระศาสดาซึ่งมีอยู่เฉพาะ
หน้า เป็นพรหมจรรย์อันผ่องใสควรดื่ม ความผ่องใสในพระศาสดาซึ่งมีอยู่
เฉพาะหน้ามี ๓ ประการ คือ ความผ่องใสแห่งเทศนา ๑ ความผ่องใสแห่ง
การรับ ๑ ความผ่องใสแห่งพรหมจรรย์ ๑ ฯ

ความผ่องใสแห่งเทศนาเป็นไฉน การบอก การแสดง การบัญญัติ
การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก การทำให้ง่าย ซึ่งอริยสัจ ๔ การบอก
การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก การทำให้ง่าย
ซึ่งสติปัญฐาน ๔ ฯลฯ สัมมัมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕
โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี่เป็นความผ่องใสแห่งเทศนา ฯ

ความผ่องใสแห่งการรับเป็นไฉน ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา
เทวดา มนุษย์ หรือท่านผู้รู้แจ้งพวกใดพวกหนึ่ง นี่เป็นความผ่องใสแห่ง
การรับ ฯ

ความผ่องใสแห่งพรหมจรรย์เป็นไฉน อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล คือ
สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ
สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ นี่เป็นความผ่องใสแห่งพรหมจรรย์ ฯ

[๔๓๑] สัทธินทรีย์เป็นความผ่องใสแห่งการน้อมใจเชื่อ ความไม่มี
ศรัทธาเป็นกาก บุคคลทั้งความไม่มีศรัทธาอันเป็นกากเสียแล้ว ตมความผ่องใส
แห่งความน้อมใจเชื่อของสัทธินทรีย์ เพราะเหตุนี้ สัทธินทรีย์จึงเป็นพรหมจรรย์
มีความผ่องใสควรดื่ม วิริยินทรีย์เป็นความผ่องใสแห่งการประคองไว้ ความ

เกียจคร้านเป็นกาค บุคคลทั้งความเกียจคร้านอันเป็นกาคเสียแล้ว ตีความ
 ผ่องใสแห่งความประคองไว้ของวิริยีนทรีย์ เพราะเหตุนี้ วิริยีนทรีย์จึงเป็น
 พรหมจรรย์มีความผ่องใสควรตี สตินทรีย์เป็นความผ่องใสแห่งความตั้งมั่น ความ
 ประมาทเป็นกาค บุคคลทั้งความประมาทอันเป็นกาคเสียแล้ว ตีความผ่องใส
 แห่งความตั้งมั่นของสตินทรีย์ เพราะเหตุนี้ สตินทรีย์จึงเป็นพรหมจรรย์มีความ
 ผ่องใสควรตี สมานินทรีย์เป็นความผ่องใสแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน อุทธีจะเป็น
 กาค บุคคลทั้งอุทธีจะอันเป็นกาคเสียแล้ว ตีความผ่องใสแห่งความ ไม่ฟุ้งซ่าน
 ของสมานินทรีย์ เพราะเหตุนี้ สมานินทรีย์จึงเป็นพรหมจรรย์มีความผ่องใส
 ควรตี ปัญญินทรีย์เป็นความผ่องใสแห่งการเห็น อริชชาเป็นกาค บุคคลทั้ง
 อริชชาอันเป็นกาคเสียแล้ว ตีความผ่องใสแห่งการเห็นของปัญญินทรีย์ เพราะ-

* เหตุนี้ ปัญญินทรีย์จึงเป็นพรหมจรรย์มีความผ่องใสควรตี สัทธาพลจะเป็น
 ความผ่องใสแห่งความไม่หวั่นไหว ไปในความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ความเป็นผู้ไม่มี
 ศรัทธาเป็นกาค บุคคลทั้งความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาอันเป็นกาคเสียแล้ว ตีความ
 ผ่องใสแห่งความ ไม่หวั่นไหว ไปในความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาของสัทธาพล เพราะเหตุนี้
 สัทธาพล จึงเป็นพรหมจรรย์มีความผ่องใสควรตี วิริยพลจะเป็นความผ่องใส
 แห่งความไม่หวั่นไหว ไปในความเกียจคร้าน ความเกียจคร้านเป็นกาค บุคคล
 ทั้งความเกียจคร้านอันเป็นกาคเสียแล้ว ตีความผ่องใสแห่งความ ไม่หวั่นไหว
 ไปในความเกียจคร้านของวิริยพล เพราะเหตุนี้ วิริยพลจึงเป็นพรหมจรรย์
 มีความผ่องใสควรตี สติพลจะเป็นความผ่องใสแห่งความไม่หวั่นไหว ไปในความ
 ประมาท ความประมาทเป็นกาค บุคคลทั้งความประมาทอันเป็นกาคเสียแล้ว
 ตีความผ่องใสแห่งความไม่หวั่นไหว ไปในความประมาทของสติพล เพราะ-

* เหตุนี้ สติพลจึงเป็นพรหมจรรย์มีความผ่องใสควรตี สมธิพลจะเป็นความ
 ผ่องใสแห่งความ ไม่หวั่นไหว ไปในอุทธีจะ อุทธีจะเป็นกาค บุคคลทั้งอุทธีจะ
 อันเป็นกาคเสียแล้ว ตีความผ่องใสแห่งความ ไม่หวั่นไหว ไปในอุทธีจะของ
 สมธิพล เพราะเหตุนี้ สมธิพลจึงเป็นพรหมจรรย์มีความผ่องใสควรตี
 ปัญญาพลจะเป็นความผ่องใสแห่งความ ไม่หวั่นไหว ไปในอริชชา อริชชาเป็นกาค
 บุคคลทั้งอริชชาอันเป็นกาคเสียแล้ว ตีความผ่องใสแห่งความ ไม่หวั่นไหว ไปใน
 อริชชาของปัญญาพล เพราะเหตุนี้ ปัญญาพลจึงเป็นพรหมจรรย์มีความ
 ผ่องใสควรตี สติสัมโพชฌงค์เป็นความผ่องใสแห่งความตั้งมั่น ความประมาท
 เป็นกาค บุคคลทั้งความประมาทอันเป็นกาคเสียแล้ว ตีความผ่องใสแห่งความ
 ตั้งมั่นของสติสัมโพชฌงค์ เพราะเหตุนี้ สติสัมโพชฌงค์ จึงเป็นพรหมจรรย์
 มีความผ่องใสควรตี ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นความผ่องใสแห่งการเลือกเฟ้น
 อริชชาเป็นกาค บุคคลทั้งอริชชาอันเป็นกาคเสียแล้ว ตีความผ่องใสแห่งการ
 เลือกเฟ้นของธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ เพราะเหตุนี้ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์จึงเป็น
 พรหมจรรย์มีความผ่องใสควรตี วิริยสัมโพชฌงค์เป็นความผ่องใสแห่งการ
 ประคองไว้ ความเกียจคร้านเป็นกาค บุคคลทั้งความเกียจคร้านอันเป็นกาค
 เสียแล้ว ตีความผ่องใสแห่งการประคองไว้ ของวิริยสัมโพชฌงค์ เพราะ-

* เหตุนี้ วิริยสัมโพชฌงค์จึงเป็นพรหมจรรย์มีความผ่องใสควรตี ปิตติสัมโพชฌงค์
 เป็นความผ่องใสแห่งความแผ่ซ่าน ความเร่าร้อนเป็นกาค บุคคลทั้งความเร่าร้อน
 อันเป็นกาคเสียแล้ว ตีความผ่องใสแห่งความแผ่ซ่าน ไป ของปิตติสัมโพชฌงค์
 เพราะเหตุนี้ ปิตติสัมโพชฌงค์จึงเป็นพรหมจรรย์มีความผ่องใสควรตี ปัสสัทธิ-

* สัมโพชฌงค์เป็นความผ่องใสแห่งความสงบ ความชั่วหยาบเป็นกาค บุคคลทั้ง
 ความชั่วหยาบอันเป็นกาคเสียแล้ว ตีความผ่องใสแห่งความสงบของปัสสัทธิ-

* สัมโพชฌงค์ เพราะเหตุนี้ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์จึงเป็นพรหมจรรย์ มีความ
 ผ่องใสควรตี สมานิสัมโพชฌงค์เป็นความผ่องใสแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน อุทธีจะ
 เป็นกาค บุคคลทั้งอุทธีจะอันเป็นกาคเสียแล้ว ตีความผ่องใสแห่งความไม่
 ฟุ้งซ่านของสมานิสัมโพชฌงค์ เพราะเหตุนี้ สมานิสัมโพชฌงค์จึงเป็นพรหม-

* จรรย์มีความผ่องใสควรตี อเบกขาสัมโพชฌงค์เป็นความผ่องใสแห่งการพิจารณา
 หาทาง การไม่พิจารณาหาทางเป็นกาค บุคคลทั้งการไม่พิจารณาหาทางอันเป็น
 กาคเสียแล้ว ตีความผ่องใสแห่งการพิจารณาหาทางของอเบกขาสัมโพชฌงค์
 เพราะเหตุนี้ อเบกขาสัมโพชฌงค์จึงเป็นพรหมจรรย์มีความผ่องใสควรตี
 สัมมาทิฐิเป็นความผ่องใสแห่งการเห็น มิจฉาทิฐิเป็นกาค บุคคลทั้งมิจฉาทิฐิ
 อันเป็นกาคเสียแล้ว ตีความผ่องใสแห่งการเห็นของสัมมาทิฐิ เพราะเหตุนี้
 สัมมาทิฐิจึงเป็นพรหมจรรย์มีความผ่องใสควรตี สัมมาสังกัปปะเป็นความผ่องใส
 แห่งความดำริ มิจฉาสังกัปปะเป็นกาค บุคคลทั้งมิจฉาสังกัปปะอันเป็นกาค
 เสียแล้ว ตีความผ่องใสแห่งความดำริของสัมมาสังกัปปะ เพราะเหตุนี้ สัมมา-

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค

* สังกัปปะจึงเป็นพรหมจรรย์มีความพอใจศวรรตัม สัมมาวาจาเป็นความพอใจ
แห่งการกำหนด มีจลาจาเป็นกาค บุคคลทั้งมีจลาจาอันเป็นกาคเสียแล้ว ตัมความ
พอใจศวรรตัมแห่งการกำหนดของสัมมาวาจา เพราะเหตุนี้ สัมมาวาจาจึงเป็น
พรหมจรรย์มีความพอใจศวรรตัม สัมมาภิมนตะเป็นความพอใจแห่งสมภูฐาน
มีจลาภิมนตะเป็นกาค บุคคลทั้งมีจลาภิมนตะอันเป็นกาคเสียแล้ว ตัมความ
พอใจศวรรตัมแห่งสมภูฐานของสัมมาภิมนตะ เพราะเหตุนี้ สัมมาภิมนตะจึงเป็น
พรหมจรรย์มีความพอใจศวรรตัม สัมมาอาชีวะเป็นความพอใจแห่งความพอใจ
มีจลาอาชีวะเป็นกาค บุคคลทั้งมีจลาอาชีวะอันเป็นกาคเสียแล้ว ตัมความพอใจ
แห่งความพอใจของสัมมาอาชีวะ เพราะเหตุนี้ สัมมาอาชีวะจึงเป็นพรหมจรรย์
มีความพอใจศวรรตัม สัมมาวายามะเป็นความพอใจแห่งการประกอบไว้ มีจลา-
* วายามะเป็นกาค บุคคลทั้งมีจลาวายามะอันเป็นกาคเสียแล้ว ตัมความพอใจ
แห่งการประกอบไว้ของสัมมาวายามะ เพราะเหตุนี้ สัมมาวายามะจึงเป็นพรหม-
* จรรย์มีความพอใจศวรรตัม สัมมาสติเป็นความพอใจแห่งการตั้งมั่น มีจลาสติ
เป็นกาค บุคคลทั้งมีจลาสติอันเป็นกาคเสียแล้ว ตัมความพอใจแห่งการตั้งมั่น
ของสัมมาสติ เพราะเหตุนี้ สัมมาสติจึงเป็นพรหมจรรย์มีความพอใจศวรรตัม
สัมมาสมาธิเป็นความพอใจแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน มีจลาสมาธิเป็นกาค บุคคล
ทั้งมีจลาสมาธิอันเป็นกาคเสียแล้ว ตัมความพอใจแห่งความไม่ฟุ้งซ่านของ
สัมมาสมาธิ เพราะเหตุนี้ สัมมาสมาธิจึงเป็นพรหมจรรย์มีความพอใจ
ศวรรตัม ฯ

[๔๓๒] ความพอใจมีอยู่ ธรรมที่ควรตัมมีอยู่ กากมีอยู่ สัทธินทรีย์
เป็นความพอใจแห่งการน้อมใจเชื่อ ความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาเป็นกาค อรรถรส
ธรรมรส วิมุตติรส ในสัทธินทรีย์นั้น เป็นธรรมที่ควรตัม วิริยินทรีย์เป็นความ
พอใจแห่งการประกอบไว้ ความเกียจคร้านเป็นกาค อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส
ในวิริยินทรีย์นั้น เป็นธรรมที่ควรตัม สตินทรีย์เป็นความพอใจแห่งการตั้งมั่น
ความประมาทเป็นกาค อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส ในสตินทรีย์นั้น เป็นธรรม
ที่ควรตัม สมารินทรีย์เป็นความพอใจแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน อหังจะจะเป็นกาค
อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส ในสมารินทรีย์นั้น เป็นธรรมที่ควรตัม ปัญญิน-

* ทรีย์เป็นความพอใจแห่งการเห็น อวิชชาเป็นกาค อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส
ในปัญญินทรีย์นั้น เป็นธรรมที่ควรตัม สัทธาพะละเป็นความพอใจแห่งความไม่
หวั่นไหวไปในความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาเป็นกาค อรรถรส
ธรรมรส วิมุตติรส ในสัทธาพะละนั้น เป็นธรรมที่ควรตัม วิริยพะละเป็นความ
พอใจแห่งความไม่หวั่นไหวไปในความเกียจคร้าน ความเกียจคร้านเป็นกาค
อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส ในวิริยินทรีย์นั้น เป็นธรรมที่ควรตัม สติพะละเป็น
ความพอใจแห่งความไม่หวั่นไหวไปในความประมาท ความประมาทเป็นกาค
อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส ในสติพะละนั้น เป็นธรรมที่ควรตัม สมาริพะละ
เป็นความพอใจแห่งความไม่หวั่นไหวไปในอหังจะ อหังจะจะเป็นกาค อรรถรส
ธรรมรส วิมุตติรส ในสมาริพะละนั้น เป็นธรรมที่ควรตัม ปัญญาพะละเป็นความ
พอใจแห่งความไม่หวั่นไหวไปในอวิชชา อวิชชาเป็นกาค อรรถรส ธรรมรส
วิมุตติรส ในปัญญาพะละนั้น เป็นธรรมที่ควรตัม สติสัมโพชฌงค์เป็นความพอใจ
แห่งการตั้งมั่น ความประมาทเป็นกาค อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส ในสติ-

* สัมโพชฌงค์นั้น เป็นธรรมที่ควรตัม ธรรมวิยสัมโพชฌงค์เป็นความพอใจแห่ง
การเลือกเฟ้น อวิชชาเป็นกาค อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส ในธรรม
วิยสัมโพชฌงค์นั้น เป็นธรรมที่ควรตัม วิริยสัมโพชฌงค์เป็นความพอใจแห่ง
ความประกอบไว้ ความเกียจคร้านเป็นกาค อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส ใน
วิริยสัมโพชฌงค์นั้น เป็นธรรมที่ควรตัม ปิตสัมโพชฌงค์เป็นความพอใจแห่ง
ความแผ่ซ่าน ความเร่าร้อนเป็นกาค อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส ในปิต-

* สัมโพชฌงค์นั้น เป็นธรรมที่ควรตัม ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์เป็นความพอใจ
แห่งความสงบ ความชั่วหยาบเป็นกาค อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส ในปัสสัทธิ-

* สัมโพชฌงค์นั้น เป็นธรรมที่ควรตัม สมาริสัมโพชฌงค์เป็นความพอใจแห่ง
ความไม่ฟุ้งซ่าน อหังจะจะเป็นกาค อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส ในสมาริ-

* สัมโพชฌงค์นั้น เป็นธรรมที่ควรตัม อุเบกขาสัมโพชฌงค์เป็นความพอใจแห่ง
การพิจารณาหาทาง การไม่พิจารณาหาทางเป็นกาค อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส
ในอุเบกขาสัมโพชฌงค์นั้น เป็นธรรมที่ควรตัม ฯ

[๔๓๓] สัมมาทิฐิเป็นความพอใจแห่งการเห็น มีจลาทิฐิเป็นกาค
อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส ในสัมมาทิฐินั้น เป็นธรรมที่ควรตัม สัมมา-

* สังกัปปะเป็นความพอใจแห่งความดำริ มีจลาสังกัปปะเป็นกาค อรรถรส

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
 ธรรมส วิมุตติส ในสัมมาสังกัปปะนั้น เป็นธรรมที่ควรดื่ม สัมมาวาจา
 เป็นความผ่องใสแห่งความกำหนด มีจนาวาจาเป็นกาก อรรถส ธรรมส
 วิมุตติส ในสัมมาวาจานั้น เป็นธรรมที่ควรดื่ม สัมมากัมมันตะเป็นความผ่องใส
 แห่งสมุฏฐาน อรรถส ธรรมส วิมุตติส ในสัมมากัมมันตะนั้น เป็นธรรม
 ที่ควรดื่ม สัมมาวาชีวะเป็นความผ่องใสแห่งความผ่องแผ้ว มีจนาวาชีวะเป็น
 กาก อรรถส ธรรมส วิมุตติส ในสัมมาวาชีวะนั้น เป็นธรรมที่ควร
 ดื่ม สัมมาวายามะเป็นความผ่องใสแห่งการประคองไว้ มีจนาวายามะเป็น
 กาก อรรถส ธรรมส วิมุตติส ในสัมมาวายามะนั้น เป็นธรรมที่ควร
 ดื่ม สัมมาสติเป็นความผ่องใสแห่งการตั้งมั่น มีจนาสตินั้นเป็นกาก อรรถส
 ธรรมส วิมุตติส ในสัมมาสตินั้น เป็นธรรมที่ควรดื่ม สัมมาสมาธิเป็น
 ความผ่องใสแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน มีจนาสมาธิเป็นกาก อรรถส ธรรมส
 วิมุตติส ในสัมมาสมาธินั้น เป็นธรรมที่ควรดื่ม สัมมาทิฐิเป็นความผ่องใส
 แห่งการเห็น สัมมาสังกัปปะเป็นความผ่องใสแห่งความดำริ สัมมาวาจาเป็น
 ความผ่องใสแห่งการกำหนด สัมมากัมมันตะเป็นความผ่องใสแห่งสมุฏฐาน
 สัมมาวาชีวะเป็นความผ่องใสแห่งความผ่องแผ้ว สัมมาวายามะเป็นความผ่องใส
 แห่งการประคองไว้ สัมมาสติเป็นความผ่องใสแห่งการตั้งมั่น สัมมาสมาธิ
 เป็นความผ่องใสแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน สติสัมโพชฌงค์เป็นความผ่องใสแห่ง
 ความตั้งมั่น ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์เป็นความผ่องใสแห่งการประคองไว้ ปิติ-
 * สัมโพชฌงค์เป็นความผ่องใสแห่งความแผ่ซ่าน ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์เป็นความ
 ผ่องใสแห่งความสงบ สมาริสัมโพชฌงค์เป็นความผ่องใสแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน
 อุเบกขาสัมโพชฌงค์เป็นความผ่องใสแห่งการพิจารณาหาทาง สัทธาพละเป็น
 ความผ่องใสแห่งความไม่หวั่นไหวไปในความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา วิริยพละเป็น
 ความผ่องใสแห่งความไม่หวั่นไหวไปในความเกียจคร้าน สติพละเป็นความผ่อง
 ใสแห่งความไม่หวั่นไหวไปในความประมาท สมาริพละเป็นความผ่องใสแห่ง
 ความไม่หวั่นไหวไปในอุทธัจจะ ปัญญาพละเป็นความผ่องใสแห่งความไม่หวั่น-
 * ไหวไปในอวิชชา สัทธินทรีย์เป็นความผ่องใสแห่งความน้อมใจเชื่อ วิริยินทรีย์
 เป็นความผ่องใสแห่งการประคองไว้ สตินทรีย์เป็นความผ่องใสแห่งการตั้งมั่น
 สมารินทรีย์เป็นความผ่องใสแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน ปัญญินทรีย์เป็นความผ่องใส
 แห่งการเห็น อินทรีย์เป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่ พละเป็น
 ความผ่องใสเพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว โพชฌงค์เป็นความผ่องใสเพราะอรรถ
 ว่าง่ายออก มรรคเป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่าเป็นเหตุ สติปัญญาเป็นความ
 ผ่องใสเพราะอรรถว่าตั้งมั่น สัมมปธานเป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่าเริ่มตั้ง
 ไว้ อิทธิบาทเป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่าให้สำเร็จ สมถะเป็นความผ่อง
 ใสเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน วิปัสสนาเป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่าพิจารณาเห็น
 สมถะและวิปัสสนาเป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน ธรรมที่
 เป็นคู่กันเป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่าไม่ล่วงเกินกัน สิลวิสุทธิเป็นความผ่อง
 ใสเพราะอรรถว่าสำรวม จิตตวิสุทธิเป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
 ทิฐิวินัยเป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่าเห็น วิโมกข์เป็นความผ่องใสเพราะ
 อรรถว่าหลุดพ้น วิชาเป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่าแทงตลอด วิมุตติเป็น
 ความผ่องใสเพราะอรรถว่าปล่อยวาง ขยญาณเป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่า
 ตัดขาด ญาณในความไม่เกิดขึ้นเป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่าสงบระงับ จันตะ
 เป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่าเป็นมูล มนสิการเป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่า
 เป็นสมุฏฐาน ผัสสะเป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่าเป็นที่ประชุม เวทนา
 เป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่าเป็นที่รวม สมาริเป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่า
 เป็นประธาน สติเป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่ ปัญญาเป็นความ
 ผ่องใสเพราะอรรถว่าเป็นธรรมยิ่งกว่าธรรมนั้น วิมุตติเป็นความผ่องใสเพราะ
 อรรถว่าเป็นสาระ นิพพานอันหยั่งลงสู่อมตะเป็นความผ่องใสเพราะอรรถว่า
 เป็นที่สุด ฉะนี้แล ฯ

จบมัททเพยยกถา ฯ

จบภณวาร ฯ

จบมหารวรรคที่ ๑ ฯ

รวมภคที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ญาณภค ๒. ทิฐิกถา ๓. อานาปานภค ๔. อินทริยกถา
๕. วิโมกขกถา ๖. คติภค ๗. กรรมภค ๘. วิปัสสภค ๙. มรรคภค
๑๐. มัททเพยยกถา ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
นิกายอันประเสริฐนี้ เป็นวรมรรคอันประเสริฐที่ ๑ ไม่มีวรมรรคอื่นเสมอ
ท่านตั้งไว้แล้ว ฉะนี้แล ฯ

ยุดันทวารมรรค ยุดันทกถา

[๔๓๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนทอยู่ ณ โฆสิตาราม ใกล้พระนครโกสัมพี
ณ ที่นั้นแล ท่านพระอานนทที่เรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ดูกรอาวุโสทั้งหลาย
ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระอานนทแล้ว ท่านพระอานนทได้กล่าวว่า ดูกรอาวุโส
ทั้งหลาย ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง พยากรณ์หรือหัดในสำนักเรา ด้วย
มรรค ๔ ทั้งหมดหรือด้วยมรรคเหล่านั้นมรรคใดมรรคหนึ่ง มรรค ๔ เป็นไฉน ฯ

ดูกรอาวุโสทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมเจริญวิปัสสนาอันมีสมณะ
เป็นเบื้องต้น เมื่อภิกษุนั้นเจริญวิปัสสนาอันมีสมณะเป็นเบื้องต้นอยู่ มรรคย่อม
เกิด ภิกษุนั้นเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อภิกษุนั้นเสพ เจริญ
ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อมละสังโยชนได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป ฯ

อีกประการหนึ่ง ภิกษุเจริญสมณะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้น เมื่อภิกษุ
นั้นเจริญสมณะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้นอยู่ มรรคย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนั้นเสพ เจริญ
ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อภิกษุนั้นเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นอยู่
ย่อมละสังโยชนได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป ฯ

อีกประการหนึ่ง ภิกษุเจริญสมณะและวิปัสสนาคู่กันไป เมื่อภิกษุนั้น
เจริญสมณะและวิปัสสนาคู่กันไป มรรคย่อมเกิด ภิกษุนั้นเสพ เจริญ ทำ
ให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อภิกษุนั้นเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อม
ละสังโยชนได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป ฯ

อีกประการหนึ่ง ภิกษุมีใจนึกถึงโอกาสอันเป็นธรรมถูกต้องที่จะกันไว้
สมัยนั้น จิตย่อมตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่
มรรคย่อมเกิดแก่ภิกษุนั้น ภิกษุนั้นเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อ
ภิกษุนั้นเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อมละสังโยชนได้ อนุสัย
ย่อมสิ้นไป ดูกรอาวุโสทั้งหลาย ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง พยากรณ์
หรือหัดในสำนักเรา ด้วยมรรค ๔ นี้ทั้งหมด หรือด้วยมรรคเหล่านั้นมรรคใดมรรค
หนึ่ง ฯ

[๔๓๕] ภิกษุเจริญวิปัสสนามีสมณะเป็นเบื้องต้นอย่างไร ฯ

ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่านด้วยสามารถแห่งเนกขัมมะเป็นสมาธิ
วิปัสสนาด้วยอรรถว่าพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดขึ้นในสมาธินั้น โดยความเป็นสภาพ
ไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา ด้วยประการดังนี้
สมณะจึงมีก่อน วิปัสสนามีภายหลัง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เจริญ
วิปัสสนามีสมณะเป็นเบื้องต้น ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวเตตี มี ๔ คือ ภาวนาด้วยอรรถว่าธรรม
ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในภาวนานั้น ไม่ล่วงเกินกัน ๑ ด้วยอรรถว่าอินทรีย์ทั้งหลายมีกิจ
เป็นอันเดียวกัน ๑ ด้วยอรรถว่านำไปซึ่งความเพียรอันสมควรแก่ธรรมที่ไม่ล่วง
เกินกัน ๑ ด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ ๑ ฯ

คำว่า มรรคย่อมเกิด ความว่า มรรคเกิดอย่างไร ฯ

สัมมาทิฐิด้วยอรรถว่าเห็น เป็นมรรคย่อมเกิด สัมมาสังกัปปะด้วย
อรรถว่าดำริ เป็นมรรคย่อมเกิด สัมมาวาจาด้วยอรรถว่ากำหนด เป็นมรรค
ย่อมเกิด สัมมากรรมด้วยอรรถว่าปละด้วยอรรถว่าปละ เป็นมรรคย่อมเกิด
สัมมาอาชีวะด้วยอรรถว่าผ่องแผ้ว เป็นมรรคย่อมเกิด สัมมาสมาธิด้วยอรรถว่า
ตั้งมั่น เป็นมรรคย่อมเกิด สัมมาสมาธิด้วยอรรถว่าตั้งมั่น เป็นมรรค
ย่อมเกิด สัมมาสมาธิด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน เป็นมรรคย่อมเกิด มรรคย่อม
เกิดอย่างนี้ ฯ

คำว่า ย่อมเสพ ในคำว่า ภิกษุนั้นย่อมเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่ง
มรรคนั้น ดังนี้ ความว่า ย่อมเสพอย่างไร ฯ

ภิกษุนั้น นึกถึงอยู่ชื่อว่าเสพ รุ้อยู่ชื่อว่าเสพ เห็นอยู่ชื่อว่าเสพ
พิจารณาอยู่ชื่อว่าเสพ อธิษฐานจิตอยู่ชื่อว่าเสพ น้อมจิตไปด้วยศรัทธาชื่อว่า
เสพ ประคองความเพียรไว้ชื่อว่าเสพ ตั้งสติไว้มั่นชื่อว่าเสพ ตั้งจิตไว้
อยู่ชื่อว่าเสพ ทราบชัดด้วยปัญญาชื่อว่าเสพ รู้ซึ่งธรรมที่ควรรู้อยู่ชื่อว่าเสพ
กำหนดรู้ซึ่งธรรมที่ควรกำหนดรู้ชื่อว่าเสพ ละธรรมที่ควรละชื่อว่าเสพ เจริญ
ธรรมที่ควรเจริญชื่อว่าเสพ ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งชื่อว่าเสพ ย่อม
เสพอย่างนี้ ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

คำว่า เจริญ ความว่า เจริญอย่างไร ฯ

ภิกษุหนึ่งนึกถึงอยู่ชื่อว่าเจริญ . . . ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งชื่อว่า
เจริญ ย่อมเจริญอย่างนี้ ฯ

คำว่า ทำให้มาก ความว่า ทำให้มากอย่างไร ฯ

ภิกษุหนึ่งนึกถึงอยู่ชื่อว่าทำให้มาก . . . ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง
ชื่อว่าทำให้มาก ทำให้มากอย่างนี้ ฯ

คำว่า เมื่อภิกษุหนึ่งเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อม
ละสังโยชนได้ อนัสสย่อมสิ้นไป ความว่า ย่อมละสังโยชนได้ อนัสสย
ย่อมสิ้นไป อย่างไร ฯ

ย่อมละสังโยชน ๓ นี้ คือ ลักกายทฐิ วิจิกจนา สิล্পพต-

*ปรมาส อนัสสย ๒ นี้ คือ ทิฐิอนัสสย วิจิกจนาอนัสสย ย่อมสิ้นไปด้วย
โสดาปัตติมรรค ฯ

ย่อมละสังโยชน ๒ นี้ คือ กามราคสังโยชน ปฏิฆสังโยชน ส่วน
หยาบๆ อนัสสย ๒ นี้ คือ กามราคานัสสย ปฏิฆานัสสย ส่วนหยาบๆ
ย่อมสิ้นไปด้วยสกทาคามิมรรค ฯ

ย่อมละสังโยชน ๒ นี้ คือ กามราคสังโยชน ปฏิฆสังโยชน
ส่วนละเอียดๆ อนัสสย ๒ นี้ คือ กามราคานัสสย ปฏิฆานัสสย ส่วน
ละเอียดๆ ย่อมสิ้นไปด้วยอนาคามิมรรค ฯ

ย่อมละสังโยชน ๕ นี้ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อหังการ
อริชา อนัสสย ๓ นี้ คือ มานานัสสย ภวราคานัสสย อริชชานัสสย ย่อม
สิ้นไปด้วยอรหัตมรรค ย่อมละสังโยชนได้ อนัสสยย่อมสิ้นไป อย่างนี้ ฯ

[๔๓๖] ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความไม่
พยายาบท เป็นสมาธิ ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถแห่ง
อาโลกสัญญา เป็นสมาธิ ฯลฯ ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน ด้วย
สามารถความเป็นผู้พิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก ด้วยสามารถความ
เป็นผู้พิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า เป็นสมาธิ วิปัสสนาด้วยอรรถว่า
พิจารณาเห็นธรรมที่เกิดในสมารินั้นโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็น
ทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา ด้วยประการดังนี้ สมณะจึงมีก่อน วิปัสสนามี
ภายหลัง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เจริญวิปัสสนามีสมณะเป็นเบื้องต้น ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภเวติ นี้มี ๔ คือ ภาวนาด้วยอรรถว่า ธรรม
ทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้นไม่ล่วงเกินกัน . . . ภาวนาด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ ฯ

คำว่า มรรคย่อมเกิด ความว่า มรรคย่อมเกิดอย่างไร ฯ

สัมมาทิฐิด้วยอรรถว่าเห็น เป็นมรรคย่อมเกิด . . . มรรคย่อมเกิดอย่างนี้ ฯ

คำว่า ย่อมเสพ ในคำว่า ภิกษุหนึ่งย่อมเสพ ฯลฯ เจริญ ทำให้
มากซึ่งมรรคนั้น ความว่า ย่อมเสพอย่างไร ฯ

ภิกษุหนึ่งนึกถึงอยู่ชื่อว่าเสพ ร้อยชื่อว่าเสพ ฯลฯ ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควร
ทำให้แจ้งชื่อว่าเสพ ย่อมเสพอย่างนี้ ฯ

คำว่า ย่อมเจริญ ความว่า ย่อมเจริญอย่างไร ฯ

ภิกษุหนึ่งนึกถึงอยู่ชื่อว่าเจริญ ร้อยชื่อว่าเจริญ ฯลฯ ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่
ควรทำให้แจ้งชื่อว่าเจริญ ย่อมเจริญอย่างนี้ ฯ

คำว่า ทำให้มาก ความว่า ย่อมทำให้มากอย่างไร ฯ

ภิกษุหนึ่งนึกถึงอยู่ชื่อว่าทำให้มาก ร้อยชื่อว่าทำให้มาก ฯลฯ ทำให้แจ้งซึ่ง
ธรรมที่ควรทำให้แจ้งชื่อว่าทำให้มาก ย่อมทำให้มากอย่างนี้ ฯ

คำว่า เมื่อภิกษุหนึ่งเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อม
ละสังโยชนได้ อนัสสย่อมสิ้นไป ความว่า ย่อมละสังโยชนได้ อนัสสย
ย่อมสิ้นไป อย่างไร . . . ฯ

[๔๓๗] ภิกษุหนึ่งย่อมเจริญสมณะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้นอย่างไร ฯ

วิปัสสนา ด้วยอรรถว่าพิจารณาเห็นโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความ
เป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา ความที่จิตมีการปล่อยธรรมทั้งหลายที่เกิดใน
วิปัสสนานั้นเป็นอารมณ์ เพราะความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ
ด้วยประการดังนี้ วิปัสสนาจึงมีก่อน สมณะมีภายหลัง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า
เจริญสมณะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้น ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภเวติ นี้มี ๔ ฯลฯ ภาวนาด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ
ฯลฯ คำว่า มรรคย่อมเกิด ความว่า มรรคย่อมเกิดอย่างไร ฯลฯ มรรคย่อม
เกิดอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมละสังโยชนได้ อนัสสย่อมสิ้นไปอย่างนี้ วิปัสสนาด้วย
อรรถว่าพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
เป็นอนัตตา ความที่จิตมีการปล่อยธรรมทั้งหลายที่เกิดในภาวานานั้นเป็นอารมณ์
และความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ ด้วยประการดังนี้ วิปัสสนา
มีก่อน สมถะมีภายหลัง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เจริญสมถะมีวิปัสสนา
เป็นเบื้องต้น ฯ

ภavana ในคำว่า ภาเวติ นี้มี ๔ ฯลฯ ภavanaด้วยอรรถว่าเป็น
ที่เสพ ฯ

คำว่า มรรคย่อมเกิด ฯลฯ มรรคย่อมเกิดอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมละ
สังโยชนได้ อนุสัยย่อมสิ้นไปอย่างนี้ วิปัสสนาด้วยอรรถว่าพิจารณาเห็นเวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ขรา และมรรณะ โดยความเป็นสภาพ
ไม่เที่ยง ฯลฯ โดยความเป็นทุกข์ ฯลฯ โดยความเป็นอนัตตา ความที่จิตมี
การปล่อยธรรมทั้งหลายที่เกิดในภาวานานั้นเป็นอารมณ์ และความที่จิตมีอารมณ์
เดียวไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ ด้วยประการดังนี้ วิปัสสนาจึงมีก่อน สมถะมีภายหลัง
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เจริญสมถะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้น ฯ

ภavana ในคำว่า ภาเวติ นี้มี ๔ ฯลฯ คำว่า ย่อมเกิด ความว่า
มรรคย่อมเกิดอย่างไร ฯลฯ มรรคย่อมเกิดอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมละสังโยชนได้
อนุสัยย่อมสิ้นไปอย่างนี้ ภิกษุยอมเจริญสมถะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้นอย่างนี้ ฯ

[๔๓๘] ภิกษุยอมเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไปอย่างไร ฯ

ภิกษุยอมเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไป ด้วยอาการ ๑๖ คือ ด้วย
ความเป็นอารมณ์ ๑ ด้วยความเป็นโคจร ๑ ด้วยความละ ๑ ด้วยความสละ ๑
ด้วยความออก ๑ ด้วยความหลีกไป ๑ ด้วยความเป็นธรรมละเอียด ๑ ด้วยความ
เป็นธรรมประณีต ๑ ด้วยความหลุดพ้น ๑ ด้วยความไม่มีอาสวะ ๑ ด้วยความ
เป็นเครื่องข้าม ๑ ด้วยความไม่มีนิमित ๑ ด้วยความไม่มีที่ตั้ง ๑ ด้วยความว่าง
เปล่า ๑ ด้วยความเป็นธรรมมีกิจเป็นอันเดียวกัน ๑ ด้วยความไม่ล่วงเกินกันและ
กัน ๑ ด้วยความเป็นคู่กัน ๑ ฯ

ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไปด้วยอารมณ์อย่างไร ฯ

เมื่อภิกษุละอหฺรังจะ สมาธิ คือ ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน มี
นิโรธเป็นอารมณ์ ด้วยประการดังนี้ สมถะและวิปัสสนาจึงมีกิจเป็นอันเดียวกัน
เป็นคู่กัน ไม่ล่วงเกินกันและกัน ด้วยความเป็นอารมณ์ เพราะเหตุดังนี้ท่าน
จึงกล่าวว่าเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไปด้วยความเป็นอารมณ์ ฯ

ภavana ในคำว่า ภาเวติ นี้มี ๔ ฯลฯ ภavanaด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ
ฯลฯ คำว่า มรรคย่อมเกิด ความว่า มรรคย่อมเกิดอย่างไร ฯลฯ มรรคย่อม
เกิดอย่างนี้ ย่อมละสังโยชนได้ อนุสัยย่อมสิ้นไปอย่างนี้ ภิกษุยอมเจริญสมถะ
และวิปัสสนาคู่กันไปด้วยความเป็นอารมณ์ อย่างนี้ ฯ

ภิกษุยอมเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไปด้วยความเป็นโคจรอย่างไร ฯ

เมื่อภิกษุละอหฺรังจะ สมาธิ คือ ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน
มีนิโรธเป็นโคจร เมื่อภิกษุละอริชชา วิปัสสนาด้วยอรรถว่าพิจารณาเห็น มินิโรธ
เป็นโคจร ด้วยประการดังนี้ สมถะและวิปัสสนาจึงมีกิจเป็นอันเดียวกัน เป็นคู่กัน
ไม่ล่วงเกินกันและกัน ด้วยความเป็นโคจร เพราะเหตุดังนี้ท่านจึงกล่าวว่า
เจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไปด้วยความเป็นโคจร ฯ

[๔๓๙] ภิกษุยอมเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไปด้วยความละอย่างไร ฯ

เมื่อภิกษุละกิเลสอันประกอบด้วยอหฺรังจะ และขันธ สมาธิ คือ
ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน มีนิโรธเป็นโคจร เมื่อภิกษุละกิเลสอัน
ประกอบด้วยอริชชา และขันธ วิปัสสนาด้วยอรรถว่าพิจารณาเห็น มินิโรธเป็น
โคจร ด้วยประการดังนี้ สมถะและวิปัสสนาจึงมีกิจเป็นอันเดียวกัน เป็นคู่กัน ไม่
ล่วงเกินกันและกัน ด้วยความละ เพราะเหตุดังนี้ท่านจึงกล่าวว่า เจริญสมถะ
และวิปัสสนาเป็นคู่กันด้วยความละ ฯ

ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาเป็นคู่กันด้วยความสละอย่างไร ฯ

เมื่อภิกษุสละกิเลสอันประกอบด้วยอหฺรังจะ และขันธ สมาธิ คือ ความ
ที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน มีนิโรธเป็นโคจร เมื่อภิกษุสละกิเลสอันประกอบด้วย
อริชชา และขันธ วิปัสสนาด้วยอรรถว่าพิจารณาเห็น มินิโรธเป็นโคจร ด้วย
ประการดังนี้ สมถะและวิปัสสนาจึงมีกิจเป็นอันเดียวกัน เป็นคู่กัน ไม่ล่วงเกินกัน
และกัน ด้วยความสละ เพราะเหตุดังนี้ท่านจึงกล่าวว่า เจริญสมถะและ
วิปัสสนาเป็นคู่กันด้วยความสละ ฯ

ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาเป็นคู่กันด้วยความออกอย่างไร ฯ

เมื่อภิกษุออกจากกิเลสอันประกอบด้วยอหฺรังจะ และจากขันธ สมาธิ
คือ ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน มีนิโรธเป็นโคจร เมื่อภิกษุออกจาก

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
เจริญสมณะและวิปัสณาเป็นคู่กัน ด้วยความไม่มีนิมิตร ฯ

ภิกษุเจริญสมณะและวิปัสณาเป็นคู่กัน ด้วยความไม่มีที่ตั้ง อย่างไร ฯ

เมื่อภิกษุละอหฺธจะ สมาริ คือ ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน
เป็นธรรมไม่มีที่ตั้งด้วยที่ตั้งทั้งปวง มินิโรธเป็นโคจร เมื่อภิกษุละอหฺธชา วิปัสณา
ด้วยอรรถว่าพิจารณาเห็น เป็นธรรมไม่มีที่ตั้งด้วยที่ตั้งทั้งปวง มินิโรธเป็นโคจร
ด้วยประการดังนี้ สมณะและวิปัสณาจึงมีกิจเป็นอันเดียวกัน เป็นคู่กัน ไม่ล่วง
เกินกันและกัน ด้วยความไม่มีที่ตั้ง เพราะเหตุดังนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เจริญ
สมณะและวิปัสณาเป็นคู่กัน ด้วยความไม่มีที่ตั้ง ฯ

ภิกษุเจริญสมณะและวิปัสณาเป็นคู่กัน ด้วยความว่างเปล่า อย่างไร ฯ

เมื่อภิกษุละอหฺธจะ สมาริ คือ ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน
เป็นธรรมว่างเปล่าจากความยึดมั่นทั้งปวง มินิโรธเป็นโคจร เมื่อภิกษุละอหฺธชา
วิปัสณาด้วยอรรถว่าพิจารณาเห็น เป็นธรรมว่างเปล่าจากความยึดมั่นทั้งปวง มินิโรธ
เป็นโคจร ด้วยประการดังนี้ สมณะและวิปัสณาจึงมีกิจเป็นอันเดียวกัน เป็นคู่กัน
ไม่ล่วงเกินกันและกัน ด้วยความว่างเปล่า เพราะเหตุดังนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
เจริญสมณะและวิปัสณาเป็นคู่กัน ด้วยความว่างเปล่า ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวเตตี นีมี ๔ คือ ภาวนาด้วยอรรถว่า ธรรม
ทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้น ไม่ล่วงเกินกัน ๑ ด้วยอรรถว่าอินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็น
อันเดียวกัน ๑ ด้วยอรรถว่านำไปซึ่งความเพียรอันสมควรแก่ธรรมที่ไม่ล่วงเกินกัน
และอินทรีย์มีกิจเป็นอันเดียวกัน ๑ ด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ ๑ ฯลฯ คำว่า มรรค
ย่อมเกิด ความว่า มรรคย่อมเกิดอย่างไร ฯลฯ มรรคยอมเกิดอย่างนี้ ฯลฯ ย่อม
ละสังโยชนได้ ๑ อนสฺยยอมสิ้นไปอย่างนี้ ภิกษุเจริญสมณะและวิปัสณาเป็นคู่กัน
ด้วยความว่างเปล่าอย่างนี้ ภิกษุเจริญสมณะและวิปัสณาเป็นคู่กัน ด้วยอาการ ๑๖
เหล่านี้ ภิกษุเจริญสมณะและวิปัสณาเป็นคู่กันอย่างนี้ ฯ

[๔๔๒] โจทิกถึงโอกาสอันเป็นธรรมถูกอหฺธจะกันไว้ ย่อมมี
อย่างไร ฯ

เมื่อภิกษุมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โอกาสย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนึก
ถึงโอกาสว่า โอกาสเป็นธรรม เพราะนึกถึงโอกาสนั้น จึงมีความฟุ้งซ่านเป็นอหฺธจะ
ภิกษุมีใจอันอหฺธจะนั้นกันไว้ ย่อมไม่ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความปรากฏโดย
ความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา เพราะเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า มีใจที่นึกถึงโอกาสอันเป็นธรรมถูกอหฺธจะกันไว้ สมัยนั้น จิต
ที่ตั้งมั่นสงบอยูภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้นตั้งมั่นอยู่ มรรคยอมเกิดแก่ภิกษุนั้น
มรรคยอมเกิดอย่างไร ฯลฯ มรรคยอมเกิดอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมละสังโยชนได้
อนสฺยยอมสิ้นไปอย่างนี้ เมื่อภิกษุมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง ญาณ
ปัตติ ปัสสฺสทริ สุข อริโมกข์ (ความน้อมใจเชื่อ) ปิศาหะ (ความเพียร)
อุปัฏฐานะ (ความตั้งมั่น) อุเบกขา นิกันติ (ความพอใจ) ย่อมเกิดขึ้น ภิกษุ
นึกถึงความพอใจว่า ความพอใจเป็นธรรม เพราะนึกถึงความพอใจนั้น จึงมีความ
ฟุ้งซ่านเป็นอหฺธจะ ภิกษุมีใจอันอหฺธจะนั้นกันไว้ ย่อมไม่ทราบชัดตามความเป็นจริง
ซึ่งความปรากฏโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า มีใจที่นึกถึงความพอใจอันเป็นธรรม
ถูกอหฺธจะกันไว้ สมัยนั้น จิตที่ตั้งมั่นสงบอยูภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้ง
มั่นอยู่ มรรคยอมเกิดแก่ภิกษุนั้น มรรคยอมเกิดอย่างไร ฯลฯ มรรคยอมเกิด
อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมละสังโยชนได้ อนสฺยยอมสิ้นไปอย่างนี้ ฯลฯ เมื่อภิกษุ
มนสิการโดยความเป็นทุกข์ ฯลฯ เมื่อภิกษุมนสิการโดยความเป็นอนัตตา โอกาส
ญาณ ปัตติ ปัสสฺสทริ สุข อริโมกข์ ปิศาหะ อุปัฏฐานะ อุเบกขา นิกันติ
ย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนึกถึงความพอใจว่า ความพอใจเป็นธรรม เพราะนึกถึงความ
พอใจนั้น จึงมีความฟุ้งซ่านเป็นอหฺธจะ ภิกษุมีใจอันอหฺธจะนั้นกันไว้ ย่อม
ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความปรากฏโดยความเป็นอนัตตา โดยความเป็น
สภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ เพราะเหตุนี้ ท่านกล่าวว่า มีใจที่นึก
ถึงความพอใจอันเป็นธรรมถูกอหฺธจะกันไว้ ฯลฯ ย่อมละสังโยชนได้ อนสฺย
ยอมสิ้นไป อย่างนี้ ฯ

[๔๔๓] เมื่อภิกษุมนสิการรูปโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง ฯลฯ เมื่อ
ภิกษุมนสิการรูปโดยความเป็นทุกข์ เมื่อภิกษุมนสิการรูปโดยความเป็นอนัตตา
เมื่อภิกษุมนสิการเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ชราและมรณะ
โดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา โอกาส
ญาณ ปัตติ ปัสสฺสทริ สุข อริโมกข์ ปิศาหะ อุปัฏฐานะ อุเบกขา นิกันติ
ย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนึกถึงความพอใจว่า ความพอใจเป็นธรรม เพราะนึกถึงความ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
พอใจนั้น จึงมีความพึงชานเป็นอุทธีจะ ภิกษุมีใจอันอุทธีจะนั้นเกินไว้ ย่อม
ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งชราและมรณะอันปรากฏโดยความเป็นอนัตตา
โดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
มีใจที่นึกถึงความพอใจอันเป็นธรรมถูกอุทธีจะเกินไว้ สมัยนั้น จิตที่ตั้งมั่นสงบ
อยู่ภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคย่อมเกิดแก่ภิกษุนั้น มรรคย่อม
เกิดอย่างไร ฯลฯ มรรคย่อมเกิดอย่างนี้ ฯลฯ ย่อมละสิ่งโยชน อนุสัยย่อม
สิ้นไป อย่างนี้ ใจที่นึกถึงความพอใจอันเป็นธรรมถูกอุทธีจะเกินไว้อย่างนี้ ฯ

จิตย่อมกวัดแกว่งหวั่นไหวเพราะโอภาส ญาณ ปิตี ปัสสัทธิ
สุข อธิโมกข์ ปิศาหะ อุปปัญาสะ ความวางเฉยจาก
ความนึกถึงอเบกขา และนึกถึงติ ภิกษุนั้นกำหนดฐานะ
๑๐ ประการนี้ ด้วยปัญญาแล้ว ย่อมเป็นผู้ฉลาดในความ
นึกถึงโอภาสเป็นต้นอันเป็นธรรมพึงชาน และย่อมไม่ถึง
ความหลงใหล จิตกวัดแกว่ง เศร้าหมอง และเคลื่อนจาก
จิตภาวนา จิตกวัดแกว่ง เศร้าหมอง ภาวนาย่อมเสื่อมไป
จิตบริสุทธิ์ ไม่เศร้าหมอง ภาวนาย่อมไม่เสื่อม จิตไม่
พึงชาน ไม่เศร้าหมอง และไม่เคลื่อนจากจิตภาวนาด้วย
ฐานะ ๔ ประการนี้ ภิกษุย่อมทราบชัดซึ่งความที่จิตกวัด
แกว่งพึงชาน ถูกโอภาสเป็นต้นเกินไว้ ด้วยฐานะ ๑๐ ประการ
ฉะนั้นแล ฯ

จบยุดันทรกถา

ยุดันทรวรรค สัจจกถา

นิทานในกถาปริวรรต

[๔๔๔] ดูกุริยกษทั้งหลาย สัจจะ ๔ ประการนี้ เป็นของแท้ เป็น
ของไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น ๔ ประการเป็นไฉน ดูกุริยกษทั้งหลาย สัจจะว่า
นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เป็นของแท้
เป็นของไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น ดูกุริยกษทั้งหลาย สัจจะ ๔ ประการนี้แล
เป็นของแท้ เป็นของไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น ฯ

[๔๔๕] ทุกข์เป็นสัจจะด้วยอรรถว่าเป็นของแท้อย่างไร ฯ

สภาพแห่งทุกข์เป็นทุกข์ ๔ ประการ เป็นของแท้ เป็นของไม่ผิด
ไม่เป็นอย่างอื่น คือ สภาพที่บีบคั้นแห่งทุกข์ ๑ สภาพแห่งทุกข์ อันปัจจัย
ปรุงแต่ง ๑ สภาพที่ให้เดือดร้อน ๑ สภาพที่แปรไป ๑ สภาพแห่งทุกข์เป็นทุกข์
๔ ประการนี้ เป็นของแท้ เป็นของไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น ทุกข์เป็นสัจจะด้วย
อรรถว่าเป็นของแท้อย่างนี้ ฯ

สมุทัยเป็นสัจจะด้วยอรรถว่าเป็นของแท้อย่างไร ฯ

สภาพแห่งสมุทัยเป็นเหตุเกิด ๔ ประการ เป็นของแท้ เป็นของไม่ผิด
ไม่เป็นอย่างอื่น คือ สภาพที่ประมาดมาแห่งสมุทัย ๑ สภาพที่เป็นเหตุ ๑
สภาพที่ประกอบไว้ ๑ สภาพพัวพัน ๑ สภาพแห่งสมุทัยเป็นเหตุเกิด ๔
ประการนี้ เป็นของแท้ เป็นของไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น สมุทัยเป็นสัจจะด้วย
อรรถว่าเป็นของแท้อย่างนี้ ฯ

นิโรธเป็นสัจจะด้วยอรรถว่าเป็นของแท้อย่างไร ฯ

สภาพดับแห่งนิโรธ ๔ ประการ เป็นของแท้ เป็นของไม่ผิด ไม่เป็น
อย่างอื่น คือ สภาพสลัดออกแห่งนิโรธ ๑ สภาพสงบ ๑ สภาพที่ปัจจัย
ไม่ปรุงแต่ง ๑ สภาพเป็นอมตะ ๑ สภาพดับแห่งนิโรธ ๔ ประการนี้ เป็น
ของแท้ เป็นของไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น นิโรธเป็นสัจจะด้วยอรรถว่าเป็นของ
แท้อย่างนี้ ฯ

มรรคเป็นสัจจะด้วยอรรถว่าเป็นของแท้อย่างไร ฯ

สภาพเป็นทางแห่งมรรค ๔ ประการ เป็นของแท้ เป็นของไม่ผิด
ไม่เป็นอย่างอื่น คือ สภาพนำออกแห่งมรรค ๑ สภาพเป็นเหตุ ๑ สภาพที่เห็น ๑
สภาพเป็นใหญ่ ๑ สภาพเป็นทางแห่งมรรค ๔ ประการนี้ เป็นของแท้ เป็นของ
ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น มรรคเป็นสัจจะด้วยอรรถว่าเป็นของแท้อย่างนี้ ฯ

[๔๔๖] สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียวด้วยอาการเท่าไร ฯ

สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียวด้วยอาการ ๔ คือ ด้วยความ
เป็นของแท้ ๑ ด้วยความเป็นอนัตตา ๑ ด้วยความเป็นของจริง ๑ ด้วยความ
เป็นปฏิเวธ ๑ สัจจะ ๔ ท่านสงเคราะห์เป็นหนึ่งด้วยอาการ ๔ นี้ สัจจะใด
ท่านสงเคราะห์เป็นหนึ่งสัจจะนั้นเป็นหนึ่ง บุคคลย่อมแทงตลอดสัจจะหนึ่ง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
เป็นทางแห่งมรรค เป็นสภาพแท้ ๑ สภาพแห่งอภิญญาเป็นสภาพที่ควรรู้อย่าง
เป็นสภาพแท้ ๑ สภาพแห่งปริญญาเป็นสภาพที่ควรกำหนดรู้ เป็นสภาพแท้ ๑
สภาพแห่งปหานะเป็นสภาพที่ควรละ เป็นสภาพแท้ ๑ สภาพแห่งภาวนา
เป็นสภาพที่ควรเจริญ เป็นสภาพแท้ ๑ สภาพแห่งสังจิกิริยา เป็นสภาพที่ควร
ทำให้แจ้ง เป็นสภาพแท้ ๑ สัจจะ ๔ ทานสงเคราะห์เป็นหนึ่ง ด้วยความ
เป็นของแท้ ด้วยอาการ ๙ นี้ สัจจะใดทานสงเคราะห์เป็นหนึ่ง สัจจะนั้นเป็นหนึ่ง
บุคคลย่อมแทงตลอดสัจจะหนึ่งด้วยญาณเดียว เพราะเหตุนี้ สัจจะ ๔ จึงมีการ
แทงตลอดด้วยญาณเดียว ฯ

สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียวด้วยความเป็นอนัตตาดด้วยความ
เป็นของจริง ด้วยความเป็นปฏิเวธ อย่างไร ฯ

สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียวด้วยความเป็นปฏิเวธด้วยอาการ
๙ คือ สภาพแห่งทุกข์เป็นสภาพที่ทน ได้ยาก เป็นสภาพควรแทงตลอด ๑
สภาพแห่งสมุทัยเป็นเหตุเกิด เป็นสภาพควรแทงตลอด ๑ สภาพแห่งนิโรธ
เป็นที่ดับ เป็นสภาพควรแทงตลอด ๑ สภาพแห่งมรรคเป็นทางดำเนิน เป็น
สภาพควรแทงตลอด ๑ สภาพแห่งอภิญญาเป็นสภาพที่ควรรู้อย่าง เป็นสภาพควร
แทงตลอด ๑ สภาพแห่งปริญญาเป็นสภาพที่ควรกำหนดรู้ เป็นสภาพควร
แทงตลอด ๑ สภาพแห่งปหานะเป็นสภาพที่ควรละ เป็นสภาพที่ควรแทงตลอด
๑ สภาพแห่งภาวนาเป็นสภาพที่ควรเจริญ เป็นสภาพควรแทงตลอด ๑ สภาพ
แห่งสังจิกิริยาเป็นสภาพที่ควรทำให้แจ้ง เป็นสภาพควรแทงตลอด ๑ สัจจะ ๔
ทานสงเคราะห์ด้วยญาณเดียว ด้วยความเป็นปฏิเวธ ด้วยอาการ ๙ นี้ สัจจะ
ใดทานสงเคราะห์เป็นหนึ่ง สัจจะนั้นเป็นหนึ่ง บุคคลย่อมแทงตลอด สัจจะหนึ่ง
ด้วยญาณเดียว เพราะเหตุนี้ สัจจะ ๔ จึงมีการแทงตลอดด้วยญาณเดียว ฯ

[๔๔๔] สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียวด้วยอาการเท่าไร ฯ

สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียวด้วยอาการ ๑๒ คือ ด้วยความ
เป็นของแท้ ๑ ด้วยความเป็นอนัตตา ๑ ด้วยความเป็นของจริง ๑ ด้วยความ
เป็นปฏิเวธ ๑ ด้วยความเป็นเครื่องรู้อย่าง ๑ ด้วยความเป็นเครื่องกำหนดรู้ ๑
ด้วยความเป็นธรรม ๑ ด้วยความเป็นเหมือนอย่างนั้น ๑ ด้วยความเป็นธรรม
ที่รู้แล้ว ๑ ด้วยความเป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๑ ด้วยความเป็นเครื่องถูกต้อง ๑
ด้วยความเป็นเครื่องตรัสรู้ ๑ สัจจะ ๔ ทานสงเคราะห์ด้วยญาณเดียวด้วยอาการ
๑๒ อย่างนี้ สัจจะใดทานสงเคราะห์เป็นหนึ่ง สัจจะนั้นเป็นหนึ่ง บุคคลย่อมแทง
ตลอดสัจจะหนึ่งด้วยญาณเดียว เพราะเหตุนี้ สัจจะ ๔ จึงมีการแทงตลอด
ด้วยญาณเดียว ฯ

สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียวด้วยความเป็นของแท้ อย่างไร ฯ

สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียวด้วยความเป็นของแท้ ด้วยอาการ
๑๖ คือ สภาพแห่งทุกข์เป็นสภาพบีบคั้น ๑ เป็นสภาพที่ปัจจัยปรุงแต่ง ๑
เป็นสภาพให้เดือดร้อน ๑ เป็นสภาพแปรปรวน ๑ เป็นสภาพแท้ สภาพ
แห่งสมุทัยเป็นสภาพประมาลมา ๑ เป็นเหตุ ๑ เป็นเครื่องประกอบไว้ ๑ เป็น
สภาพกังวล ๑ เป็นสภาพแท้ สภาพแห่งนิโรธเป็นที่สลัดออก ๑ เป็นสภาพสงบ
๑ เป็นสภาพที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง ๑ เป็นอมตะ ๑ เป็นสภาพแท้ สภาพ
แห่งมรรคเป็นเครื่องนำออก ๑ เป็นเหตุ ๑ เป็นที่สิ้น ๑ เป็นใหญ่ ๑ เป็น
สภาพแท้ สัจจะ ๔ ทานสงเคราะห์ด้วยญาณเดียว ด้วยความเป็นของแท้ ด้วย
อาการ ๑๖ นี้ สัจจะใดทานสงเคราะห์เป็นหนึ่ง สัจจะนั้นเป็นหนึ่ง บุคคลย่อม
แทงตลอดสัจจะหนึ่งด้วยญาณเดียว เพราะเหตุนี้ สัจจะ ๔ จึงมีการแทงตลอด
ด้วยญาณเดียว ฯ

สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียวด้วยความเป็นอนัตตา ฯลฯ
ด้วยความเป็นของจริง ด้วยความเป็นปฏิเวธ ด้วยความเป็นเครื่องรู้อย่าง ด้วยความ
เป็นเครื่องกำหนดรู้ ด้วยความเป็นธรรม ด้วยความเป็นเหมือนอย่างนั้น ด้วยความ
เป็นธรรมที่รู้แล้ว ด้วยความเป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ด้วยความเป็นเครื่องถูกต้อง
ด้วยความเป็นเครื่องตรัสรู้ อย่างไร ฯ

สัจจะ ๔ มีการแทงตลอดด้วยญาณเดียวด้วยความเป็นเครื่องตรัสรู้
ด้วยอาการ ๑๖ คือ สภาพแห่งทุกข์เป็นสภาพบีบคั้น . . . เป็นสภาพแปรปรวน
เป็นสภาพเครื่องตรัสรู้ สภาพแห่งสมุทัยเป็นสภาพประมาลมา . . . เป็นสภาพกังวล
เป็นสภาพเครื่องตรัสรู้ สภาพแห่งนิโรธเป็นที่สลัดออก . . . เป็นอมตะ เป็นสภาพ
เครื่องตรัสรู้ สภาพแห่งมรรคเป็นเครื่องนำออก . . . เป็นใหญ่ เป็นสภาพเครื่อง
ตรัสรู้ สัจจะ ๔ ทานสงเคราะห์ด้วยญาณเดียว ด้วยความเป็นเครื่องตรัสรู้
ด้วยอาการ ๑๖ นี้ สัจจะใดทานสงเคราะห์เป็นหนึ่ง สัจจะนั้นเป็นหนึ่ง บุคคล

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
ย่อมแห่งตลอดสัจจะหนึ่งด้วยญาณเดียว เพราะเหตุนี้ สัจจะ ๔ จึงมีการแห่ง
ตลอดด้วยญาณเดียว ฯ

[๔๕๐] สัจจะมีลักษณะเท่าไร สัจจะมีลักษณะ ๒ คือสังขตลักษณะ ๑
อสังขตลักษณะ ๑ สัจจะมีลักษณะ ๒ นี้ ฯ

สัจจะมีลักษณะเท่าไร สัจจะมีลักษณะ ๖ คือ สัจจะที่ปัจจัยปรุงแต่ง
มีความเกิดปรากฏ ๑ ความเสื่อมปรากฏ ๑ เมื่อยังตั้งอยู่ความแปรปรากฏ ๑
สัจจะที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง ความเกิดไม่ปรากฏ ๑ ความเสื่อมไม่ปรากฏ ๑ เมื่อยัง
ตั้งอยู่ความแปรไม่ปรากฏ ๑ สัจจะมีลักษณะ ๖ นี้ ฯ

สัจจะมีลักษณะเท่าไร สัจจะมีลักษณะ ๑๒ คือ ทุกขสัจ มีความ
เกิดขึ้นปรากฏ ๑ ความเสื่อมปรากฏ ๑ เมื่อยังตั้งอยู่ความแปรปรากฏ ๑
สมุทัยสัจมีความเกิดขึ้นปรากฏ ๑ ความเสื่อมปรากฏ ๑ เมื่อยังตั้งอยู่ความแปร
ปรากฏ ๑ มรรคสัจมีความเกิดขึ้นปรากฏ ๑ ความเสื่อมปรากฏ ๑ เมื่อยังตั้งอยู่ความ
แปรปรากฏ ๑ นิโรธสัจ ความเกิดไม่ปรากฏ ๑ ความเสื่อมไม่ปรากฏ ๑
เมื่อยังตั้งอยู่ความแปรไม่ปรากฏ ๑ สัจจะมีลักษณะ ๑๒ นี้ ฯ

[๔๕๑] สัจจะ ๔ เป็นกุตลเท่าไร เป็นอกุตลเท่าไร เป็น-

*อพยากุตลเท่าไร ฯ

สมุทัยสัจเป็นอกุตล มรรคสัจเป็นกุตล นิโรธสัจเป็นอพยากุตล
ทุกขสัจเป็นกุตลก็มี เป็นอกุตลก็มี เป็นอพยากุตลก็มี สัจจะ ๓ นี้ท่านสงเคราะห์
ด้วยสัจจะ ๑ สัจจะ ๑ ท่านสงเคราะห์ด้วยสัจจะ ๓ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ
โดยปริยาย ฯ

คำว่า ฟังมี คือ ก็ฟังมีอย่างไร ฯ

ทุกขสัจเป็นอกุตล สมุทัยสัจเป็นอกุตล สัจจะ ๒ ท่านสงเคราะห์
ด้วยสัจจะ ๑ สัจจะ ๑ ท่านสงเคราะห์ด้วยสัจจะ ๒ ด้วยความเป็นอกุตล
ฟังมีอย่างนี้ ทุกขสัจเป็นกุตล มรรคสัจเป็นกุตล สัจจะ ๒ ท่านสงเคราะห์
ด้วยสัจจะ ๑ สัจจะ ๑ ท่านสงเคราะห์ด้วยสัจจะ ๒ ด้วยความเป็นกุตล ฟังมี
อย่างนี้ ทุกขสัจเป็นอพยากุตล นิโรธสัจเป็นอพยากุตล สัจจะ ๒ ท่านสงเคราะห์
ด้วยสัจจะ ๑ สัจจะ ๑ ท่านสงเคราะห์ด้วยสัจจะ ๒ ด้วยความเป็นอพยากุตล
ฟังมีอย่างนี้ สัจจะ ๓ ท่านสงเคราะห์ด้วยสัจจะ ๑ สัจจะ ๑ ท่านสงเคราะห์
ด้วยสัจจะ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยาย ฯ

[๔๕๒] ดุริยกิจทั้งหลาย ก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อเราเป็นโพรสิตวียังมิได้
ตรัสรู้ ได้มีความคิดว่า อะไรหนอแลเป็นคุณ เป็นโทษ เป็นอบายเครื่อง
สลัดออก แห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ดุริยกิจทั้งหลาย
เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า สุข โสมนัส อาศัยรูปเกิดขึ้น นี่เป็นคุณแห่งรูป
รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งรูป
ความก่อกำจัดจันทราคะ ความละจันทราคะในรูป นี่เป็นอบายเครื่องสลัดออก
แห่งรูป . . . สุข โสมนัส อาศัยวิญญาณเกิดขึ้น นี่เป็นคุณแห่งวิญญาณ ญาณ
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งวิญญาณ
ความก่อกำจัดจันทราคะ ความละจันทราคะในวิญญาณ นี่เป็นอบายเครื่องสลัดออก
แห่งวิญญาณ ฯ

[๔๕๓] ดุริยกิจทั้งหลาย เรายังไม่รู้ทั่วถึงซึ่งคุณโดยความเป็นคุณ
ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ และซึ่งอบายเป็นเครื่องสลัดออกโดยเป็นอบายเครื่อง
สลัดออก แห่งอุปาทานชั้น ๕ นี้ ตามความเป็นจริง เพียงใด เราก็กังขา
ปฏิญาณว่าได้ตรัสรู้ซึ่งอนตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก
มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์
เพียงนั้น ดุริยกิจทั้งหลาย แต่เมื่อใด เราได้รู้ทั่วถึงซึ่งคุณโดยความเป็นคุณ
ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ และซึ่งอบายเป็นเครื่องสลัดออกโดยเป็นอบายเครื่อง
สลัดออก แห่งอุปาทานชั้น ๕ นี้ ตามความจริง เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณว่าได้
ตรัสรู้ซึ่งอนตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก
ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ก็แล ญาณทัสนะ
เกิดขึ้นแก่เราว่า เจโตวิมุตติของเราไม่กำเริบ ขาตินี้มีในที่สุด บัดนี้ความเกิดอีก
มิได้มี ฯ

[๔๕๔] การแห่งตลอดด้วยการละว่า สุข โสมนัส อาศัยรูปเกิดขึ้น
นี่เป็นคุณแห่งรูป ดังนี้ เป็นสมุทัยสัจ การแห่งตลอดด้วยการกำหนดรู้ว่
รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งรูป ดังนี้
เป็นทุกขสัจ การแห่งตลอดด้วยการทำให้แจ้งว่า การก่อกำจัดจันทราคะ การละ
จันทราคะในรูป นี่เป็นอบายเครื่องสลัดออกแห่งรูป ดังนี้ เป็นนิโรธสัจ การแห่ง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
ตลอดด้วยภาวนา คือ ทิฐิ สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ วายามะ สติ
สมาธิ ในฐานะทั้ง ๓ นี้ เป็นมรรคสัง การแห่งตลอดด้วยการละว่า สุข
โสมนัส อาศัยเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เกิดขึ้น นี่เป็นคุณแห่ง
วิญญาณ ดังนี้ เป็นสมุทัยสัง การแห่งตลอดด้วยการกำหนดรู้ว่า วิญญาณ
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งวิญญาณ ดังนี้
เป็นทุกขสัง การแห่งตลอดด้วยทำให้แจ้งว่า การกำจัดจันทราคะ การละ
จันทราคะในวิญญาณ นี่เป็นอุบายเครื่องสลัดออกแห่งวิญญาณ ดังนี้ เป็นนิโรธสัง
การแห่งตลอดด้วยภาวนา คือ ทิฐิสังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ วายามะ
สติ สมาธิ ในฐานะทั้ง ๓ นี้ เป็นมรรคสัง ฯ

[๔๔๔] สัจจะด้วยอาการเท่าไร ฯ

สัจจะด้วยอาการ ๓ คือ ด้วยความแสวงหา ๑ ด้วยความกำหนด ๑
ด้วยความแห่งตลอด ๑ ฯ

สัจจะด้วยความแสวงหาอย่างไร ฯ

สัจจะด้วยความแสวงหาอย่างนี้ว่า ขราและมรณะมีอะไรเป็นเหตุ มีอะไร
เป็นสมุทัย มีอะไรเป็นกามันเกิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ฯ

สัจจะด้วยความกำหนดอย่างนี้ว่า ขราและมรณะมีชาติเป็นเหตุ มีชาติ
เป็นสมุทัย มีชาติเป็นกามันเกิด มีชาติเป็นแดนเกิด ญาณรู้ชัดซึ่งขราและมรณะ
เหตุเกิดแห่งขราและมรณะ ความดับแห่งขราและมรณะ และข้อปฏิบัติเครื่อง
ให้ถึงความดับแห่งขราและมรณะ สัจจะด้วยความแห่งตลอดอย่างนี้ ฯ

สัจจะด้วยความแสวงหาอย่างนี้ว่า ชาติมีอะไรเป็นเหตุ . . . มีอะไรเป็น
แดนเกิด สัจจะด้วยความกำหนดอย่างนี้ว่า ชาติมีภพเป็นเหตุ . . . มีภพเป็น
แดนเกิด ญาณรู้ชัดซึ่งชาติ เหตุเกิดแห่งชาติ ความดับแห่งชาติ และข้อปฏิบัติ
เครื่องให้ถึงความดับแห่งชาติ สัจจะด้วยความแห่งตลอดอย่างนี้ ฯ

สัจจะด้วยความแสวงหาอย่างนี้ว่า ภพมีอะไรเป็นเหตุ . . . มีอะไร
เป็นแดนเกิด สัจจะด้วยความกำหนดอย่างนี้ว่า ภพมีอุปาทานเป็นเหตุ . . .
มีอุปาทานเป็นแดนเกิด ญาณรู้ชัดซึ่งภพ เหตุเกิดแห่งภพ ความดับแห่งภพ
และข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับแห่งภพ สัจจะด้วยความแห่งตลอดอย่างนี้ ฯ

สัจจะด้วยความแสวงหาอย่างนี้ว่า อุปาทานมีอะไรเป็นเหตุ . . . มีอะไร
เป็นแดนเกิด สัจจะด้วยความกำหนดอย่างนี้ว่า อุปาทานมีตัณหาเป็นเหตุ . . .
มีตัณหาเป็นแดนเกิด ญาณรู้ชัดซึ่งอุปาทาน เหตุเกิดแห่งอุปาทาน ความดับแห่ง
อุปาทาน และข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับแห่งอุปาทาน สัจจะด้วยความ
แห่งตลอดอย่างนี้ ฯ

สัจจะด้วยความแสวงหาอย่างนี้ว่า ตัณหามีอะไรเป็นเหตุ . . . มีอะไร
เป็นแดนเกิด สัจจะด้วยความกำหนดอย่างนี้ว่า ตัณหามีเวทนาเป็นเหตุ . . .
มีเวทนาเป็นแดนเกิด ญาณรู้ชัดซึ่งตัณหา เหตุเกิดแห่งตัณหา ความดับแห่ง
ตัณหา และข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับแห่งตัณหา สัจจะด้วยความแห่งตลอด
อย่างนี้ ฯ

สัจจะด้วยความแสวงหาอย่างนี้ว่า เวทนามีอะไรเป็นเหตุ . . . มีอะไร
เป็นแดนเกิด สัจจะด้วยความกำหนดอย่างนี้ว่า เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ . . .
มีผัสสะเป็นแดนเกิด ญาณรู้ชัดซึ่งเวทนา เหตุเกิดแห่งเวทนา ความดับแห่ง
เวทนา และข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับแห่งเวทนา สัจจะด้วยความแห่งตลอด
อย่างนี้ ฯ

สัจจะด้วยความแสวงหาอย่างนี้ว่า ผัสสมีอะไรเป็นเหตุ . . . มีอะไร
เป็นแดนเกิด สัจจะด้วยความกำหนดอย่างนี้ว่า ผัสสมีสพายตนะเป็นเหตุ
. . . มีสพายตนะเป็นแดนเกิด ญาณรู้ชัดซึ่งผัสสะ เหตุเกิดแห่งผัสสะ ความดับ
แห่งผัสสะ และข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับแห่งผัสสะ สัจจะด้วยความ
แห่งตลอดอย่างนี้ ฯ

สัจจะด้วยความแสวงหาอย่างนี้ว่า สพายตนะมีอะไรเป็นเหตุ . . . มีอะไร
เป็นแดนเกิด สัจจะด้วยความกำหนดอย่างนี้ว่า สพายตนะมีนามรูปเป็นเหตุ . . .
มีนามรูปเป็นแดนเกิด ญาณรู้ชัดซึ่งสพายตนะ เหตุเกิดแห่งสพายตนะ ความดับ
สพายตนะ และข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับสพายตนะ สัจจะด้วยความ
แห่งตลอดอย่างนี้ ฯ

สัจจะด้วยความแสวงหาอย่างนี้ว่า นามรูปมีอะไรเป็นเหตุ . . . มีอะไร
เป็นแดนเกิด สัจจะด้วยความกำหนดอย่างนี้ว่า นามรูปมีวิญญาณเป็นเหตุ . . .
มีวิญญาณเป็นแดนเกิด ญาณรู้ชัดซึ่งนามรูป เหตุเกิดแห่งนามรูป ความดับนามรูป
และข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับนามรูป สัจจะด้วยความแห่งตลอดอย่างนี้ ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค

สิ่งจะด้วยความแสงหาอย่างนี้ว่า ญาณมื่ออะไรเป็นเหตุ . . . มื่อไร
เป็นแดนเกิด สิ่งจะด้วยความกำหนดอย่างนี้ว่า ญาณมื่อสังขารเป็นเหตุ . . .
มื่อสังขารเป็นแดนเกิด ญาณรู้ชัดซึ่งญาณ เหตุเกิดญาณ ความดับญาณ
และข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับญาณ สิ่งจะด้วยความแห่งตลอดอย่างนี้ ๖

สิ่งจะด้วยความแสงหาอย่างนี้ว่า สังขารมื่ออะไรเป็นเหตุ . . . มื่อไร
เป็นแดนเกิด สิ่งจะด้วยความกำหนดอย่างนี้ว่า สังขารมื่อวิชาเป็นเหตุ . . .
มื่อวิชาเป็นแดนเกิด ญาณรู้ชัดซึ่งสังขาร เหตุเกิดสังขาร ความดับสังขาร
และข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับสังขาร สิ่งจะด้วยความแห่งตลอดอย่างนี้ ๖

[๕๕๖] ขราและมรณะเป็นทุกขสิ่ง ขาติเป็นสมุทัยสิ่ง ความสลัดขรา
มรณะและขาติ แม่ทั้งสองเป็นนิโรธสิ่ง การรู้จักความดับเป็นมรรคสิ่ง
ขาติเป็นทุกขสิ่ง ภพเป็นสมุทัยสิ่ง การสลัดขาติและภพแม่ทั้งสองเป็นนิโรธสิ่ง
การรู้จักความดับเป็นมรรคสิ่ง อปาทานเป็นทุกขสิ่ง ตัณหาเป็นสมุทัยสิ่ง
การสลัดอุปาทานและตัณหาแม่ทั้งสองเป็นนิโรธสิ่ง การรู้จักความดับเป็นมรรคสิ่ง
ตัณหาเป็นทุกขสิ่ง เวทนาเป็นสมุทัยสิ่ง การสลัดตัณหาและเวทนาแม่ทั้งสอง
เป็นนิโรธสิ่ง การรู้จักความดับเป็นมรรคสิ่ง เวทนาเป็นทุกขสิ่ง ผัสสะเป็น
สมุทัยสิ่ง การสลัดเวทนาและผัสสะแม่ทั้งสองเป็นนิโรธสิ่ง การรู้จักความดับ
เป็นมรรคสิ่ง ผัสสะเป็นทุกขสิ่ง สฬายตนะเป็นสมุทัยสิ่ง การสลัดผัสสะและ
สฬายตนะแม่ทั้งสองเป็นนิโรธสิ่ง การรู้จักความดับเป็นมรรคสิ่ง สฬายตนะ
เป็นทุกขสิ่ง นามรูปเป็นสมุทัยสิ่ง การสลัดสฬายตนะและนามรูปแม่ทั้งสอง
เป็นนิโรธสิ่ง การรู้จักความดับเป็นมรรคสิ่ง นามรูปเป็นทุกขสิ่ง ญาณเป็น
สมุทัยสิ่ง การสลัดนามรูปและญาณแม่ทั้งสองเป็นนิโรธสิ่ง การรู้จักความ
ดับเป็นมรรคสิ่ง ญาณเป็นทุกขสิ่ง สังขารเป็นสมุทัยสิ่ง การสลัดญาณ
และสังขารแม่ทั้งสองเป็นนิโรธสิ่ง การรู้จักความดับเป็นมรรคสิ่ง สังขารเป็น
ทุกขสิ่ง อริชาเป็นสมุทัยสิ่ง การสลัดสังขารและอริชาแม่ทั้งสองเป็นนิโรธสิ่ง
การรู้จักความดับเป็นมรรคสิ่ง ขรามรณะเป็นทุกขสิ่ง ขาติเป็นทุกขสิ่งก็มี
เป็นสมุทัยสิ่งก็มี การสลัดขรามรณะและขาติแม่ทั้งสองเป็นนิโรธสิ่ง การรู้จัก
ความดับเป็นมรรคสิ่ง ขาติเป็นทุกขสิ่ง ภพเป็นทุกขสิ่งก็มี เป็นสมุทัยสิ่งก็มี
การสลัดขาติและภพแม่ทั้งสองเป็นนิโรธสิ่ง การรู้จักความดับเป็นมรรคสิ่ง ฯลฯ
สังขารเป็นทุกขสิ่ง อริชาเป็นทุกขสิ่งก็มี เป็นสมุทัยสิ่งก็มี การสลัดสังขาร
และอริชาแม่ทั้งสองเป็นนิโรธสิ่ง การรู้จักความดับเป็นมรรคสิ่ง ฉะนั้นแล ๖

จบสังจกถา

จบภาณวาร ๖

ยุคนัทรวรรค โพชฌนคกถา

สาวัตถินทาน

[๕๕๗] ดูกรภิกษุทั้งหลาย โพชฌนค ๗ ประการนี้ ๗ ประการเป็นไฉน
คือ สติสัมโพชฌนค ๑ ธรรมวิจยสัมโพชฌนค ๑ วิริยสัมโพชฌนค ๑ ปีติ
สัมโพชฌนค ๑ ปัสสัทธิสัมโพชฌนค ๑ สมาริสัมโพชฌนค ๑ อุเบกขา-

* สัมโพชฌนค ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย โพชฌนค ๗ ประการนี้แล ๖

คำว่า โพชฌนคา ความว่า ชื่อว่าโพชฌนค เพราะอรรถว่ากระไร

ชื่อว่าโพชฌนค เพราะอรรถว่าเป็นไปในความตรัสรู้ วาย่อมตรัสรู้
ว่าตรัสรู้ตาม ว่าตรัสรู้เฉพาะ ว่าตรัสรู้พร้อม ชื่อว่าโพชฌนค เพราะอรรถว่า
ตรัสรู้ เพราะอรรถว่าตรัสรู้ตาม เพราะอรรถว่าตรัสรู้เฉพาะ เพราะอรรถว่าตรัสรู้
พร้อม ชื่อว่าโพชฌนค เพราะอรรถว่าให้ตรัสรู้ ว่าให้ตรัสรู้ตาม ว่าให้ตรัสรู้
เฉพาะ ว่าให้ตรัสรู้พร้อม ชื่อว่าโพชฌนค เพราะอรรถว่าให้ตรัสรู้ เพราะอรรถ
ว่าให้ตรัสรู้ตาม เพราะอรรถว่าให้ตรัสรู้พร้อม ชื่อว่าโพชฌนค เพราะอรรถว่าเป็น
ไปในธรรมฝ่ายตรัสรู้ เพราะอรรถว่าเป็นไปในธรรมฝ่ายตรัสรู้ตาม เพราะอรรถว่า
เป็นไปในฝ่ายธรรมเครื่องตรัสรู้เฉพาะ เพราะอรรถว่าเป็นไปในธรรมฝ่ายเครื่อง
ตรัสรู้พร้อม ชื่อว่าโพชฌนค เพราะอรรถว่าเป็นเหตุให้ได้รับความตรัสรู้ เพราะ
อรรถว่าปลุกความตรัสรู้ เพราะอรรถว่าบำรุงความตรัสรู้ เพราะอรรถว่าให้ถึงความ
ตรัสรู้ เพราะอรรถว่าให้ถึงพร้อมความตรัสรู้ ๖

[๕๕๘] ชื่อว่าโพชฌนค เพราะอรรถว่าเป็นมูล เพราะอรรถว่าประพฤติ
ตามอรรถที่เป็นมูล เพราะอรรถว่ากำหนดธรรมที่เป็นมูล เพราะอรรถว่ามีธรรม
อันเป็นมูลเป็นบริวาร เพราะอรรถว่ามีธรรมอันเป็นมูลบริบูรณ์ เพราะอรรถว่า
มีธรรมอันเป็นมูลแก่กล้า เพราะอรรถว่าแตกฉานในธรรมอันเป็นมูล เพราะ
อรรถว่าให้ถึงความแตกฉานในธรรมอันเป็นมูล เพราะอรรถว่าเจริญความชำนาญ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
 ในความแตกฉานในธรรมอันเป็นมูล ชื่อว่าโพชฌงค์ แม่ของบุคคลผู้ถึงความ
 ชำนาญในความแตกฉานในธรรมอันเป็นมูล เพราะอรรถว่าเป็นเหตุ เพราะอรรถ
 ว่าประพุดติดตามเหตุ . . . เพราะอรรถว่าเจริญความชำนาญในความแตกฉานในเหตุ เพราะ
 ชื่อว่าโพชฌงค์ แม่ของบุคคลผู้ถึงความชำนาญในความแตกฉานในเหตุ เพราะ
 อรรถว่าเป็นปัจจัย เพราะอรรถว่าประพุดติดตามปัจจัย . . . เพราะอรรถว่าเจริญความ
 ชำนาญในความแตกฉานในปัจจัย ชื่อว่าโพชฌงค์ แม่ของบุคคลผู้ถึงความ
 ชำนาญในความแตกฉานในปัจจัย เพราะอรรถว่าหมดจด เพราะอรรถว่าประพุด
 หมดจด . . . เพราะอรรถว่าเจริญความชำนาญในความแตกฉานในความหมดจด ชื่อ
 ว่าโพชฌงค์แม่ของบุคคลผู้ถึงความชำนาญในความแตกฉานในความหมดจด เพราะ
 อรรถว่าไม่มีโทษ เพราะอรรถว่าประพุดไม่มีโทษ . . . เพราะอรรถว่าเจริญความ
 ชำนาญในความแตกฉานในความไม่มีโทษ ชื่อว่าโพชฌงค์ แม่ของบุคคลผู้ถึง
 ความชำนาญในความแตกฉานในความไม่มีโทษ เพราะอรรถว่าเป็นเนกขัมมะ
 เพราะอรรถว่าประพุดเนกขัมมะ . . . เพราะอรรถว่าเจริญความชำนาญในความแตก
 ฉานในเนกขัมมะ ชื่อว่าโพชฌงค์ แม่ของบุคคลผู้ถึงความชำนาญในความแตก
 ฉานในเนกขัมมะ เพราะอรรถว่าหลุดพ้น เพราะอรรถว่าประพุดหลุดพ้น . . .
 เพราะอรรถว่าเจริญความชำนาญในความแตกฉานในความหลุดพ้น ชื่อว่าโพชฌงค์
 แม่ของบุคคลผู้ถึงความชำนาญในความแตกฉานในความหลุดพ้น เพราะอรรถว่าไม่
 มีอาสวะ เพราะอรรถว่าประพุดไม่มีอาสวะ . . . เพราะอรรถว่าเจริญความชำนาญ
 ในความแตกฉานในความไม่มีอาสวะ ชื่อว่าโพชฌงค์ แม่ของบุคคลผู้ถึงความ
 ชำนาญในความแตกฉานในความไม่มีอาสวะ เพราะอรรถว่าเป็นวิเวก เพราะอรรถ
 ว่าประพุดวิเวก . . . เพราะอรรถว่าเจริญความชำนาญในความแตกฉานในวิเวก เพราะ
 ชื่อว่าโพชฌงค์ แม่ของบุคคลผู้ถึงความชำนาญในความแตกฉานในวิเวก เพราะ
 อรรถว่าปล่อยวาง เพราะอรรถว่าประพุดปล่อยวาง เพราะอรรถว่ากำหนดความ
 ปล่อยวาง เพราะอรรถว่ามีความปล่อยวางเป็นบริวาร เพราะอรรถว่ามีความ
 ปล่อยวางบริบูรณ์ เพราะอรรถว่ามีความปล่อยวางแก่กล้า เพราะอรรถว่าแตกฉาน
 ในความปล่อยวาง เพราะอรรถว่าให้ถึงความแตกฉานในความปล่อยวาง เพราะ
 อรรถว่าเจริญความชำนาญในความแตกฉานในความปล่อยวาง ชื่อว่าโพชฌงค์ แม่
 ของบุคคลผู้ถึงความชำนาญในความแตกฉานในความปล่อยวาง ฯ

[๔๕๙] ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะอรรถว่าตรัสรู้สภาพอันเป็นมูล ว่าตรัสรู้
 สภาพอันเป็นเหตุ ว่าตรัสรู้สภาพอันเป็นปัจจัย ว่าตรัสรู้สภาพอันหมดจด ว่า
 ตรัสรู้สภาพอันไม่มีโทษ ว่าตรัสรู้สภาพอันเป็นเนกขัมมะ ว่าตรัสรู้สภาพวิมุตติ
 ว่าตรัสรู้สภาพไม่มีอาสวะ ว่าตรัสรู้สภาพวิเวก ว่าตรัสรู้สภาพปล่อยวาง ว่าตรัสรู้
 สภาพความประพุดธรรมอันเป็นมูล ว่าตรัสรู้สภาพความประพุดธรรมอันเป็น
 เหตุ ว่าตรัสรู้สภาพความประพุดธรรมอันเป็นปัจจัย ว่าตรัสรู้สภาพความ
 ประพุดหมดจด ว่าตรัสรู้สภาพความประพุดไม่มีโทษ ว่าตรัสรู้สภาพความ
 ประพุดเนกขัมมะ ว่าตรัสรู้สภาพความประพุดวิมุตติ ว่าตรัสรู้สภาพความ
 ประพุดไม่มีอาสวะ ว่าตรัสรู้สภาพความประพุดวิเวก ว่าตรัสรู้สภาพความ
 ประพุดปล่อยวาง ว่าตรัสรู้สภาพความกำหนดธรรมอันเป็นมูล ฯลฯ ว่าตรัสรู้
 สภาพความกำหนดปล่อยวาง ว่าตรัสรู้สภาพธรรมอันเป็นมูลเป็นบริวาร ฯลฯ ว่า
 ตรัสรู้สภาพมีความปล่อยวางเป็นบริวาร ว่าตรัสรู้สภาพมีธรรมอันเป็นมูลบริบูรณ์
 ฯลฯ ว่าตรัสรู้สภาพมีความปล่อยวางบริบูรณ์ ว่าตรัสรู้สภาพธรรมอันเป็นมูลแก่
 กล้า ฯลฯ ว่าตรัสรู้ธรรมอันมีความปล่อยวางแก่กล้า ว่าตรัสรู้สภาพความแตกฉาน
 ในธรรมอันเป็นมูล ฯลฯ ว่าตรัสรู้สภาพความแตกฉานในความปล่อยวาง ว่าตรัส
 รู้สภาพอันให้ถึงความแตกฉานในธรรมอันเป็นมูล ฯลฯ ว่าตรัสรู้สภาพอันให้ถึง
 ความแตกฉานในความปล่อยวาง ว่าตรัสรู้สภาพความเจริญความชำนาญในความ
 แตกฉานในธรรมอันเป็นมูล ฯลฯ ว่าตรัสรู้สภาพความเจริญความชำนาญในความ
 แตกฉานในความปล่อยวาง ฯลฯ ฯ

[๔๖๐] ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะอรรถว่าตรัสรู้สภาพความกำหนด ว่า
 ตรัสรู้สภาพบริวาร ฯลฯ ว่าตรัสรู้สภาพบริบูรณ์ ว่าตรัสรู้สภาพแห่งจิตมีอารมณ์
 เดียว ว่าตรัสรู้สภาพความไม่ฟุ้งซ่าน ว่าตรัสรู้สภาพระคองไว้ ว่าตรัสรู้สภาพ
 ความไม่แปรไป ว่าตรัสรู้สภาพความไม่ขุ่นมัว ว่าตรัสรู้สภาพไม่มีกิเลสเครื่อง
 หวั่นไหว ว่าตรัสรู้สภาพตั้งอยู่แห่งจิต ด้วยสามารถความปรากฏโดยความมีอารมณ์
 เดียว ว่าตรัสรู้สภาพอารมณ์ ว่าตรัสรู้สภาพโคจร ว่าตรัสรู้สภาพละ ว่าตรัสรู้
 สภาพสละ ว่าตรัสรู้สภาพการออกไป ว่าตรัสรู้สภาพความหลีกไป ว่าตรัสรู้
 สภาพละเอียด ว่าตรัสรู้สภาพประณีต ว่าตรัสรู้สภาพหลุดพ้น ว่าตรัสรู้สภาพ
 ไม่มีอาสวะ ว่าตรัสรู้สภาพการข้ามไป ว่าตรัสรู้สภาพนิพพานอันไม่มีนิมิตร ว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภทามวรรค
ตรัสรู้สภาพนิพพานอันไม่มีที่ตั้ง ว่าตรัสรู้สภาพนิพพานอันว่างเปล่า ว่าตรัสรู้
สภาพธรรมอันมีกิจเป็นอันเดียวกัน ว่าตรัสรู้สภาพธรรมอันไม่ล่วงเกินกัน ว่า
ตรัสรู้สภาพธรรมที่เป็นคู่กัน ว่าตรัสรู้สภาพธรรมเครื่องนำออก ว่าตรัสรู้สภาพ
แห่งเหตุ ว่าตรัสรู้สภาพทัสนะ ว่าตรัสรู้สภาพธรรมที่เป็นใหญ่ ฯ

[๔๖๑] ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะอรรถว่าตรัสรู้ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งสมณะ
ว่าตรัสรู้ความพิจารณาเห็นแห่งวิปัสณา ว่าตรัสรู้ความมีกิจเป็นอันเดียวกันแห่ง
สมณะและวิปัสณา ว่าตรัสรู้ความไม่ล่วงเกินกันแห่งธรรมที่คู่กัน ว่าตรัสรู้ความ
สมาทานศึกษา ว่าตรัสรู้ความเป็นโคจรแห่งอารมณ์ ว่าตรัสรู้ความประคองจิตที่
หลุดไหว ว่าตรัสรู้ความข่มจิตที่ฟุ้งซ่าน ว่าตรัสรู้ความวางเฉยแห่งจิตที่บริสุทธิ์ทั้งสอง
อย่าง ว่าตรัสรู้ความบรรลุลหรรณพพิเศษ ว่าตรัสรู้ความแทงตลอดธรรมที่ยิ่ง ว่า
ตรัสรู้ความตรัสรู้สัจจะ ว่าตรัสรู้ความยังจิตให้ตั้งอยู่ในนิโรธ ฯ

[๔๖๒] ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะอรรถว่าตรัสรู้ความน้อมใจเชื่อแห่ง
สัทธินทรีย์ ฯลฯ ว่าตรัสรู้ความเห็นแห่งปัญญินทรีย์ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะอรรถ
ว่าตรัสรู้ความไม่หวั่นไหวไปในความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาแห่งสัทธาพละ ฯลฯ ว่าตรัส
รู้ความไม่หวั่นไหวไปในอริยชาแห่งปัญญาพละ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะอรรถว่า
ตรัสรู้ความตั้งมั่นแห่งสติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ว่าตรัสรู้ความพิจารณาหาทางแห่ง
อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะอรรถว่าตรัสรู้ความเห็นชอบแห่ง
สัมมาทิฐิ ฯลฯ ว่าตรัสรู้ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งสัมมาสมาธิ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะ
อรรถว่าตรัสรู้ความเป็นใหญ่แห่งอินทรีย์ ว่าตรัสรู้ความไม่หวั่นไหวแห่งพละ ว่า
ตรัสรู้ความนำออกแห่งโพชฌงค์ ว่าตรัสรู้ความเป็นเหตุแห่งมรรค ว่าตรัสรู้ความ
ตั้งมั่นแห่งสติปัญฐาน ว่าตรัสรู้ความตั้งไว้แห่งสัมมปธาน ว่าตรัสรู้ความให้
สำเร็จแห่งอิทธิบาท ว่าตรัสรู้ความเป็นธรรมแท้แห่งสัจจะ ว่าตรัสรู้ความระจับ
แห่งประโยค ว่าตรัสรู้ความทำให้แจ้งแห่งผล ว่าตรัสรู้ความตรึกแห่งวิตก ว่า
ตรัสรู้ความตรองแห่งวิจาร์ ว่าตรัสรู้ความแผ่ซ่านแห่งปีติ ว่าตรัสรู้ความไหลไป
แห่งสุข ว่าตรัสรู้ความมีอารมณ์เดียวแห่งจิต ฯ

[๔๖๓] ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะอรรถว่าตรัสรู้สภาพความนึก ว่าตรัสรู้
สภาพความรู้แจ้ง ว่าตรัสรู้สภาพความรู้ชัด ว่าตรัสรู้สภาพความหมายรู้ ว่าตรัสรู้
สภาพสมาธิอันเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ว่าตรัสรู้สภาพที่ควรรู้อย่าง ว่าตรัสรู้สภาพที่ควร
กำหนดพิจารณา ว่าตรัสรู้สภาพสละแห่งปหานะ ว่าตรัสรู้สภาพมีกิจเป็นอันเดียว
กันแห่งภาวนา ว่าตรัสรู้สภาพการถูกต้องแห่งสังขิกิริยา ว่าตรัสรู้สภาพเป็นกอง
แห่งขันธ ว่าตรัสรู้สภาพทรงไว้แห่งธาตุ ว่าตรัสรู้สภาพเป็นบ่อเกิดแห่งอายตนะ
ว่าตรัสรู้สภาพที่ปัจจัยปรุงแต่งแห่งสังขตธรรม ว่าตรัสรู้สภาพที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง
แห่งอสังขตธรรม ฯ

[๔๖๔] ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะอรรถว่าตรัสรู้สภาพแห่งจิต ว่าตรัสรู้
สภาพที่มีอยู่ในระหว่างแห่งจิต ว่าตรัสรู้สภาพความออกแห่งจิต ว่าตรัสรู้สภาพ
ความหลีกไปแห่งจิต ว่าตรัสรู้สภาพเป็นเหตุแห่งจิต ว่าตรัสรู้สภาพเป็นปัจจัย
แห่งจิต ว่าตรัสรู้สภาพเป็นที่ตั้งแห่งจิต ว่าตรัสรู้สภาพเป็นภูมิแห่งจิต ว่าตรัสรู้
สภาพเป็นอารมณ์แห่งจิต ว่าตรัสรู้สภาพเป็นโคจรแห่งจิต ว่าตรัสรู้สภาพความ
ประพฤติแห่งจิต ว่าตรัสรู้สภาพที่ดำเนินไปแห่งจิต ฯ

[๔๖๕] ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะอรรถว่าตรัสรู้สภาพความนึกในธรรม
อย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพความรู้แจ้งในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพความรู้ชัด
ในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพความหมายรู้ในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้
สภาพเป็นสมาธิในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพความเล่นไปในธรรมอย่าง
เดียว ว่าตรัสรู้สภาพความผ่องใสในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพความเพิกเฉย
ในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพความหลุดพ้นในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้
สภาพความเห็นว่า นีละเอียดในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพที่ทำเป็นดูยาน
ในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพความตั้งขึ้นเนื่องๆ ในธรรมอย่างเดียว ว่า
ตรัสรู้สภาพที่ทำให้เป็นที่ตั้งในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพความตั้งขึ้นเนื่องๆ
ในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพก่อในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพปรารภ
ด้วยดีในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพที่กำหนดในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้
สภาพเป็นบริวารในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพบริบูรณ์ในธรรมอย่างเดียว ว่า
ตรัสรู้สภาพที่ประชมลงในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพตั้งมั่นในธรรมอย่างเดียว
ว่าตรัสรู้สภาพเป็นที่เสพในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพเจริญในธรรมอย่าง
เดียว ว่าตรัสรู้สภาพที่ทำให้มากในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพที่ขึ้นไปดีใน
ธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพหลุดพ้นด้วยดีในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพ
ตรัสรู้ในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพตรัสรู้ตามในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค

สภาพตรัสรู้เฉพาะในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพตรัสรู้พร้อมในธรรมอย่าง
เดียว ว่าตรัสรู้สภาพที่ให้ตรัสรู้ในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพที่ให้ตรัสรู้ตาม
ในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพที่ให้ตรัสรู้เฉพาะในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้
สภาพที่ให้ตรัสรู้พร้อมในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพธรรมที่เป็นฝ่ายธรรม
เครื่องให้ตรัสรู้ในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพธรรมที่เป็นฝ่ายธรรมเครื่องให้
ตรัสรู้ตามในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพธรรมที่เป็นฝ่ายธรรมเครื่องให้ตรัสรู้
เฉพาะในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพธรรมที่เป็นฝ่ายธรรมเครื่องให้ตรัสรู้พร้อม
ในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพความสว่างในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพ
ความสว่างขึ้นในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพความสว่างตามในธรรมอย่างเดียว
ว่าตรัสรู้สภาพความสว่างเฉพาะในธรรมอย่างเดียว ว่าตรัสรู้สภาพความสว่างพร้อม
ในธรรมอย่างเดียว ฯ

[๔๖๖] ชื่อว่าโพชนงค์ เพราะอรรถว่าตรัสรู้สภาพที่เป็นบาทแห่งวิมังสา
ว่าตรัสรู้สภาพดับ ว่าตรัสรู้สภาพเผาผลาญ ว่าตรัสรู้สภาพความรุ่งเรือง ว่าตรัสรู้
สภาพเครื่องให้กิเลสเร้าร้อน ว่าตรัสรู้สภาพธรรมที่ไม่มีมลทิน ว่าตรัสรู้สภาพ
ธรรมที่ปราศจากมลทิน ว่าตรัสรู้สภาพธรรมที่หามลทินมิได้ ว่าตรัสรู้สภาพ
ความสงบ ว่าตรัสรู้สภาพเครื่องให้สงบ ว่าตรัสรู้สภาพความสงบ ว่าตรัสรู้
สภาพความประพฤติดังดี ว่าตรัสรู้สภาพความสำรอกกิเลส ว่าตรัสรู้สภาพ
ความประพฤติดังสำรอกกิเลส ว่าตรัสรู้สภาพความดับ ว่าตรัสรู้สภาพความประพฤติ
ความดับ ว่าตรัสรู้สภาพความปล่อยวาง ว่าตรัสรู้สภาพความประพฤติกว้าง
ปล่อยวาง ว่าตรัสรู้สภาพหลุดพ้น ว่าตรัสรู้สภาพความประพฤติหลุดพ้น ว่าตรัสรู้
สภาพฉันทะ ว่าตรัสรู้สภาพที่เป็นมูลแห่งฉันทะ ว่าตรัสรู้สภาพเป็นบาทแห่งฉันทะ
ว่าตรัสรู้สภาพที่เป็นประธานแห่งฉันทะ ว่าตรัสรู้สภาพที่ให้สำเร็จแห่งฉันทะ ว่า
ตรัสรู้สภาพนุ่มไปแห่งฉันทะ ว่าตรัสรู้สภาพประคองไว้แห่งฉันทะ ว่าตรัสรู้
สภาพตั้งมั่นแห่งฉันทะ ว่าตรัสรู้สภาพไม่ฟุ้งซ่านแห่งฉันทะ ว่าตรัสรู้สภาพวิริยะ
 ฯลฯ ว่าตรัสรู้สภาพจิต ฯลฯ ว่าตรัสรู้สภาพวิมังสา ว่าตรัสรู้สภาพที่เป็นมูล
แห่งวิมังสา ว่าตรัสรู้สภาพที่เป็นบาทแห่งวิมังสา ว่าตรัสรู้สภาพที่เป็นประธาน
แห่งวิมังสา ว่าตรัสรู้สภาพที่ให้สำเร็จแห่งวิมังสา ว่าตรัสรู้สภาพนุ่มไปแห่ง
วิมังสา ว่าตรัสรู้สภาพประคองไว้แห่งวิมังสา ว่าตรัสรู้สภาพตั้งมั่นแห่งวิมังสา
ว่าตรัสรู้สภาพไม่ฟุ้งซ่านแห่งวิมังสา ฯ

[๔๖๗] ชื่อว่าโพชนงค์ เพราะอรรถว่าตรัสรู้ความบีบคั้นแห่งทุกข์
ว่าตรัสรู้สภาพที่ปัจจัยปรุงแต่งแห่งทุกข์ ว่าตรัสรู้สภาพที่ให้เดือดร้อนแห่งทุกข์
ว่าตรัสรู้สภาพความแปรปรวนแห่งทุกข์ ว่าตรัสรู้สภาพความประมาดมาแห่งสมุทัย
ว่าตรัสรู้สภาพเป็นเหตุแห่งสมุทัย ว่าตรัสรู้สภาพที่ประกอบไว้แห่งสมุทัย ว่า
ตรัสรู้สภาพพัวพันแห่งสมุทัย ว่าตรัสรู้สภาพที่สลัดออกแห่งทุกข์นิโรธ ว่าตรัสรู้
สภาพสดแห่งทุกข์นิโรธ ว่าตรัสรู้สภาพที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่งแห่งทุกข์นิโรธ ว่า
ตรัสรู้สภาพเป็นอมตะแห่งทุกข์นิโรธ ว่าตรัสรู้สภาพที่นำออกแห่งมรรค ว่าตรัสรู้
สภาพเป็นเหตุแห่งมรรค ว่าตรัสรู้สภาพที่เห็นแห่งมรรค ว่าตรัสรู้สภาพความเป็น
ใหญ่แห่งมรรค ว่าตรัสรู้สภาพที่ถ่องแท้ ว่าตรัสรู้สภาพเป็นอนัตตา ว่าตรัสรู้
สภาพเป็นของจริง ว่าตรัสรู้สภาพแห่งตลอด ว่าตรัสรู้สภาพที่ควรรู้ยิ่ง ว่าตรัสรู้
สภาพที่ควรกำหนดรู้ ว่าตรัสรู้สภาพเป็นธรรม ว่าตรัสรู้สภาพที่เป็นธาตุ ว่าตรัสรู้
สภาพที่ปรากฏ ว่าตรัสรู้สภาพที่ควรทำให้แจ้ง ว่าตรัสรู้สภาพถูกต้อง ว่าตรัสรู้
สภาพตรัสรู้ ว่าตรัสรู้เนกขัมมะ ว่าตรัสรู้ความไม่พยาบาท ว่าตรัสรู้อาโลกสัญญา
ว่าตรัสรู้ความไม่ฟุ้งซ่าน ว่าตรัสรู้กำหนดธรรม ว่าตรัสรู้ญาณ ว่าตรัสรู้ความ
ปราโมทย์ ว่าตรัสรู้ปฐมญาณ ฯลฯ ว่าตรัสรู้อรหัตมรรค ฯ

[๔๖๘] ชื่อว่าโพชนงค์ เพราะอรรถว่าตรัสรู้สัทธินทรีย์ด้วยความว่าน้อม
ใจเชื่อ ฯลฯ ว่าตรัสรู้ปัญญินทรีย์ด้วยความว่าเห็นว่าตรัสรู้สัทธาพละด้วยความไม่
หวั่นไหวไปในความไม่มีสัทธา ฯลฯ ว่าตรัสรู้ปัญญาพละด้วยความว่าไม่หวั่นไหว
ไปในอริยชา ว่าตรัสรู้สติสัมโพชนงค์ด้วยความว่าตั้งมั่น ฯลฯ ว่าตรัสรู้อุเบกขา
สัมโพชนงค์ด้วยความว่าพิจารณาหาทาง ว่าตรัสรู้สัมมาทิฐิด้วยความว่าเห็น ฯลฯ
ว่าตรัสรู้สัมมาสมิริด้วยความว่าไม่ฟุ้งซ่าน ว่าตรัสรู้อินทรีย์ด้วยความว่าเป็นใหญ่
ว่าตรัสรู้พละด้วยความว่าไม่หวั่นไหว ว่าตรัสรู้สภาพนำออก ว่าตรัสรู้มรรคด้วย
ความว่าเป็นเหตุ ว่าตรัสรู้สติปัญญาด้วยความว่าตั้งมั่น ว่าตรัสรู้สัมมปธานด้วย
ความว่าตั้งไว้ ว่าตรัสรู้อิทธิบาทด้วยความว่าให้สำเร็จ ว่าตรัสรู้สัจจะด้วยความว่า
เป็นของแท้ ว่าตรัสรู้สมณะด้วยความว่าไม่ฟุ้งซ่าน ว่าตรัสรู้วิปัสณาด้วยความว่า
พิจารณาเห็น ว่าตรัสรู้สมณะและวิปัสณาด้วยความว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน ว่าตรัสรู้
ธรรมที่เป็นคู่กันด้วยความว่าไม่ล่วงเกินกัน ว่าตรัสรู้สัลลวิสุทธิด้วยความว่าสำรวม

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
ว่าตรัสรู้จิตวิสุทธิด้วยความว่าไม่ฟุ้งซ่าน ว่าตรัสรู้วิชิตวิสุทธิด้วยความว่าเห็น ว่า
ตรัสรู้วิโมกข์ด้วยความว่าหลุดพ้น ว่าตรัสรู้วิชาด้วยความว่าแทงตลอด ว่าตรัสรู้
วิมุตติด้วยความว่าสละ ว่าตรัสรู้ขยญาณด้วยความว่าตัดขาด ว่าตรัสรู้ญาณใน
ความไม่เกิดขึ้นด้วยความว่าระงับ ว่าตรัสรู้ฉันทะด้วยความว่าเป็นมูล ว่าตรัสรู้
มนสิการด้วยความว่าเป็นสมภูฐาน ว่าตรัสรู้ผัสสะด้วยความว่าเป็นที่รวม ว่าตรัสรู้
เวทนาด้วยความว่าเป็นที่ประชุม ว่าตรัสรู้สมาธิด้วยความว่าเป็นประธาน ว่า
ตรัสรู้สติด้วยความว่าเป็นใหญ่ ว่าตรัสรู้ปัญญาด้วยความว่าเป็นธรรมยิ่งกว่าธรรม
อื่นๆ ว่าตรัสรู้วิมุตติด้วยความว่าเป็นสภาวะ ว่าตรัสรู้นิพพานอันหยั่งลงในอมตะ
ด้วยความว่าเป็นที่สุด ฯ

สาวัตถินทาน

[๕๖๙] ณ ที่นั้นแล ท่านพระสารีบุตรเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูกุรทาน
ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระสารีบุตรแล้ว ท่านพระสารีบุตรได้
กล่าวว่า ดูกุรทานผู้มีอายุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ ประการนี้ ๗ ประการเป็นใจ
คือสติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ดูกุรทานผู้มีอายุทั้งหลาย
โพชฌงค์ ๗ ประการนี้แล ดูกุรทานผู้มีอายุทั้งหลาย เรานั้นหวังจะอยู่ในเวลาเช้า
ด้วยโพชฌงค์ใดๆ ในโพชฌงค์ ๗ ประการนี้ เราก็อายุในเวลาที่เช้าด้วยโพชฌงค์
นั้นๆ หวังจะอยู่ในเวลาที่เที่ยง ฯลฯ เวลาเย็นด้วยโพชฌงค์ใดๆ เราก็อายุใน
เวลาเย็นด้วยโพชฌงค์นั้นๆ ดูกุรทานผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าสติสัมโพชฌงค์ของเรา
มีอยู่ดังนี้ สติสัมโพชฌงค์ของเราก็อายุหาประมาณมิได้ ชื่อว่าเราปรารภแล้ว
ด้วยดี เมื่อเรากำลังเที่ยวไป ย่อมรู้ชัดซึ่งสติสัมโพชฌงค์ที่ดำรงอยู่ว่า ดำรงอยู่
ถ้าแม่สติสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไป เราย่อมรู้ว่า สติสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อน
ไปเพราะปัจจัยนี้ ฯลฯ ดูกุรทานผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าอุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเรา
มีอยู่ดังนี้ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเราก็อายุหาประมาณมิได้ ชื่อว่าเราปรารภ
แล้วด้วยดี เมื่อเรากำลังเที่ยวไป ย่อมรู้ชัดซึ่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ดำรงอยู่ว่า ดำรงอยู่
ถ้าแม่อุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไป เราย่อมรู้ว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์
ของเราเคลื่อนไปเพราะปัจจัยนี้ ดูกุรทานผู้มีอายุทั้งหลาย เปรียบเหมือนตุ้มเก็บผ้า
ของพระราชา หรือของราชมหาดำรงยศ เติมด้วยผ้าสีต่างๆ พระราชาหรือ
ราชมหาดำรงยศนั้น ประสงค์จะใช้ผ้าคู่ใดในเวลาเช้า ก็ใช้ผ้าคู่ที่นั้นนั่นแล ประสงค์
จะใช้ผ้าคู่ใดในเวลาเที่ยง ในเวลาเย็น ก็ใช้ผ้าคู่ที่นั้นนั่นแล ฉะนั้น ดูกุรทานผู้มี
อายุทั้งหลาย เราก็อายุที่นั้นเหมือนกันแล หวังจะอยู่ในเวลาที่เช้าด้วยโพชฌงค์ใดๆ
ในโพชฌงค์ ๗ ประการนี้ . . . ถ้าแม่อุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไป เรารู้ว่า
อุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไปเพราะปัจจัยนี้ ฯ

[๕๗๐] โพชฌงค์ในชื่อว่า ถ้าสติสัมโพชฌงค์ของเรามีอยู่ดังนี้
มีอยู่อย่างไร ฯ

นิโรธปรากฏอยู่เพียงใด โพชฌงค์ในชื่อว่า ถ้าสติสัมโพชฌงค์ของเรา
มีอยู่ดังนี้ ก็มิอยู่เพียงนั้น เปรียบเหมือนเมื่อดวงประทีปที่ติดด้วยน้ำมัน
กำลังสว่างอยู่ เปลวไฟมีเพียงใด แสงก็มีเพียงนั้น แสงมีเพียงใด เปลวไฟก็มี
เพียงนั้น ฉะนั้น นิโรธปรากฏอยู่เพียงใด โพชฌงค์ในชื่อว่า ถ้าสติสัมโพชฌงค์
ของเรามีอยู่ดังนี้ ก็มิอยู่เพียงนั้น ฉะนั้น ฯ

โพชฌงค์ในชื่อว่า สติสัมโพชฌงค์ของเราก็อายุหาประมาณมิได้นั้น มีอยู่
อย่างไร ฯ

กิเลสทั้งหลาย ปริยฐานกิเลสทั้งปวงเที่ยว สังขารอันให้เกิดในภพใหม่
มีประมาณ นิโรธหาประมาณมิได้ เพราะความเป็นอสังขตธรรม นิโรธย่อมปรากฏ
เพียงใด โพชฌงค์ในชื่อว่า สติสัมโพชฌงค์ของเราก็อายุหาประมาณมิได้นั้น
ก็มีอยู่เพียงนั้น ฯ

โพชฌงค์ในชื่อว่า สติสัมโพชฌงค์ชื่อว่าเราปรารภแล้วด้วยดีนั้น
มีอยู่อย่างไร ฯ

กิเลสทั้งหลาย ปริยฐานกิเลสทั้งปวงเที่ยว สังขารอันให้เกิดในภพใหม่
ไม่เสมอ นิโรธมีความเสมอเป็นธรรมดา เพราะความเป็นธรรมละเอียดย เพราะ
ความเป็นธรรมประณีต นิโรธย่อมปรากฏเพียงใด โพชฌงค์ในชื่อว่า สติ
สัมโพชฌงค์ชื่อว่าเราปรารภแล้วด้วยดีนั้น ก็มิอยู่เพียงนั้น ฯ

[๕๗๑] เมื่อเราเที่ยวไป ย่อมรู้ชัดซึ่งสติสัมโพชฌงค์ที่ดำรงอยู่ว่า
ดำรงอยู่ ถ้าแม่เคลื่อนไป เรารู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไปเพราะ
ปัจจัยนี้ อย่างไร สติสัมโพชฌงค์ย่อมดำรงอยู่ด้วยอาการเท่าไร ย่อมเคลื่อนไป

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
ด้วยอาการเท่าไร สติสัมโพชฌงค์ย่อมดำรงอยู่ด้วยอาการ ๘ ย่อมเคลื่อนไปด้วย
อาการ ๘ ฯ

สติสัมโพชฌงค์ย่อมดำรงอยู่ด้วยอาการ ๘ เป็นไฉน สติสัมโพชฌงค์
ย่อมดำรงอยู่ด้วยความนึกถึงนิพพานอันไม่มีความเกิด ๑ ด้วยความไม่นึกถึงความ
เกิด ๑ ด้วยความนึกถึงนิพพานอันไม่มีความเป็นไป ๑ ด้วยความไม่นึกถึงความ
เป็นไป ๑ ด้วยความนึกถึงนิพพานอันไม่มีนิมิต ๑ ด้วยความไม่นึกถึงนิมิต ๑
ด้วยความนึกถึงนิโรธ ๑ ด้วยความไม่นึกถึงสังขาร ๑ สติสัมโพชฌงค์ย่อมดำรงอยู่
ด้วยอาการ ๘ นี้ ฯ

สติสัมโพชฌงค์ย่อมเคลื่อนไปด้วยอาการ ๘ เป็นไฉน สติสัมโพชฌงค์
ย่อมเคลื่อนไปด้วยความนึกถึงความเกิด ๑ ด้วยความไม่นึกถึงนิพพานอันไม่
มีความเกิด ๑ ด้วยความนึกถึงความเป็นไป ๑ ด้วยความไม่นึกถึงนิพพานอันไม่
มีความเป็นไป ๑ ด้วยความนึกถึงนิมิต ๑ ด้วยความไม่นึกถึงนิพพานอันไม่มี
นิมิต ๑ ด้วยความไม่นึกถึงนิโรธ ๑ ด้วยความนึกถึงสังขาร ๑ สติสัมโพชฌงค์
ย่อมเคลื่อนไปด้วยอาการ ๘ นี้ เมื่อเรากำลังเที่ยวไป ย่อมรู้ชัดซึ่งสติสัมโพชฌงค์
ที่ดำรงอยู่ว่า ดำรงอยู่ ถ้าเคลื่อนไป เราก็อธิษฐานว่า สติสัมโพชฌงค์ของเรา
เคลื่อนไปเพราะปัจจัยนี้ อย่างนี้ ฯลฯ ฯ

[๔๗๒] โพชฌงค์ในชื่อว่า ถ้าอุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเรามีอยู่ตั้งนั้น
มีอยู่อย่างไร

นิโรธปรากฏอยู่เพียงใด โพชฌงค์ในชื่อว่า ถ้าอุเบกขาสัมโพชฌงค์
ของเรามีอยู่ตั้งนั้น ก็มีเพียงนั้น เปรียบเหมือนดวงประทีปที่ตามด้วยน้ำมัน
กำลังสว่างอยู่ . . . ฯ

โพชฌงค์ในชื่อว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเราก็คือหาประมาณมิได้
นั้น มีอยู่อย่างไร . . . ฯ

โพชฌงค์ในชื่อว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ชื่อว่าเราปรารภแล้วด้วยดีนั้น
มีอยู่อย่างไร . . . ฯ

เมื่อเราเที่ยวไป ย่อมรู้ชัดซึ่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ดำรงอยู่ว่า ดำรงอยู่
ถ้าเคลื่อนไป เราก็อธิษฐานว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไปเพราะปัจจัยนี้
อย่างไร อุเบกขาสัมโพชฌงค์ย่อมดำรงอยู่ด้วยอาการเท่าไร ย่อมเคลื่อนไปด้วย
อาการเท่าไร อุเบกขาสัมโพชฌงค์ย่อมดำรงอยู่ด้วยอาการ ๘ ย่อมเคลื่อนไปด้วย
อาการ ๘ ฯ

[๔๗๓] อุเบกขาสัมโพชฌงค์ย่อมดำรงอยู่ด้วยอาการ ๘ เป็นไฉน
อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ย่อมดำรงอยู่ด้วยความนึกถึงนิพพานอันไม่
มีความเกิดขึ้น ๑ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะความไม่นึกถึงความเกิด ๑ เพราะอรหว่า
ตรัสรู้ความน้อมไปแห่งจิต ว่าตรัสรู้ความน้อมออกแห่งจิต อุเบกขาสัมโพชฌงค์
ดำรงไว้ซึ่งความสลัดออกแห่งจิต ด้วยความนึกถึงนิพพานอันไม่มีความเป็นไป ๑
ด้วยความไม่นึกถึงความเป็นไป ๑ ด้วยความนึกถึงนิพพานอันไม่มีนิมิต ๑
ด้วยความไม่นึกถึงนิมิต ๑ ด้วยความนึกถึงนิโรธ ๑ ด้วยความไม่นึกถึงสังขาร ๑
อุเบกขาสัมโพชฌงค์ย่อมดำรงอยู่ด้วยอาการ ๘ นี้ ฯ

อุเบกขาสัมโพชฌงค์ย่อมเคลื่อนไปด้วยอาการ ๘ เป็นไฉน
อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ย่อมเคลื่อนไปด้วยความนึกถึงความเกิด ๑ ด้วย
ความไม่นึกถึงนิพพานอันไม่มีความเกิด ๑ ด้วยความนึกถึงความเป็นไป ๑
ด้วยความไม่นึกถึงนิพพานอันไม่มีความเป็นไป ๑ ด้วยความนึกถึงนิมิต ๑
ด้วยความไม่นึกถึงนิพพานอันไม่มีนิมิต ๑ ด้วยความนึกถึงสังขาร ๑ ด้วยความ
ไม่นึกถึงนิโรธ ๑ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ย่อมเคลื่อนไปด้วยอาการ ๘ นี้ เมื่อเรา
กำลังเที่ยวไป ย่อมรู้ชัดซึ่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ดำรงอยู่ว่า ดำรงอยู่ ถ้า
เคลื่อนไปเราก็อธิษฐานว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไปเพราะปัจจัยนี้ อย่างนี้ ฯ
จบโพชฌงค์กถา

ยุดันทรารค เมตตากถา

สารัตถินทาน

[๔๗๔] ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อเมตตาเจโตวิมตติ อันบุคคลเสพแล้ว
เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดังยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้เนืองๆ
อบรมแล้ว ปรารภดีแล้ว อาณิสส ๑๑ ประการเป็นอันหวังได้ อาณิสส ๑๑
ประการเป็นไฉน คือ ผู้เจริญเมตตาชอบหลับเป็นสุข ๑ ตื่นเป็นสุข ๑ ไม่ฝัน
ลามก ๑ ย่อมเป็นที่รักของมนุษย์ ๑ ย่อมเป็นที่รักของอมนุษย์ ๑ เทวดาย่อม
รักษา ๑ ไฟ ยาพิษ หรือศาสตราย่อมไม่กล้ำกลาย ๑ จิตของผู้เจริญเมตตาเป็น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
สมาธิได้รวดเร็ว ๑ สีนหน้าของผู้เจริญเมตตาย่อมผ่องใส ๑ ย่อมไม่หลงไหล
กระทำกาลละ ๑ เมื่อยังไม่แห่งตลอดธรรมอันยิ่งย่อมเข้าถึงพรหมโลก ๑ ดุริยภิกขุ
ทั้งหลาย เมื่อเมตตาเจโตวิมุตติ อันบุคคลเสพแล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว
ทำให้เป็นดังยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้เนืองๆ อบรมแล้ว ปรารภดีแล้ว
อาเนสงส์ ๑๑ ประการนี้เป็นอันหวังได้ ฯ

[๕๓๕] เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยไม่เจาะจงก็มี แผ่ไปโดยเจาะจงก็มี
แผ่ไปสุทิศทั้งหลายก็มี เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยไม่เจาะจงด้วยอาการเท่าไร
แผ่ไปโดยเจาะจงด้วยอาการเท่าไร แผ่ไปสุทิศทั้งหลายด้วยอาการเท่าไร เมตตา
เจโตวิมุตติแผ่ไปโดยไม่เจาะจงด้วยอาการ ๕ แผ่ไปโดยเจาะจงด้วยอาการ ๗
แผ่ไปสุทิศทั้งหลายด้วยอาการ ๑๐ ฯ

เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยไม่เจาะจงด้วยอาการ ๕ เป็นไหน
เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยไม่เจาะจงว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร
ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ รักษาดนอยู่เป็นสุขเกิด ปาณะทั้งปวง ฯลฯ กุศทั้งปวง
บุคคลทั้งปวง ผู้ที่นับเนื่องด้วยอัตภาพทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน
ไม่มีทุกข์ รักษาดนอยู่เป็นสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยไม่เจาะจงด้วย
อาการ ๕ นี้ ฯ

เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยเจาะจงด้วยอาการ ๗ เป็นไหน
เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยเจาะจงว่า ขอหญิงทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร
ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ รักษาดนอยู่เป็นสุขเกิด ชายทั้งปวง ฯลฯ อารยชน
ทั้งปวง อนารยชนทั้งปวง เทวดาทั้งปวง มนุษย์ทั้งปวง วินิปาติกสัตว์ทั้งปวง
จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ รักษาดนอยู่เป็นสุขเกิด เมตตา
เจโตวิมุตติแผ่ไปโดยเจาะจงด้วยอาการ ๗ นี้ ฯ

[๕๓๖] เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปสุทิศทั้งหลายด้วยอาการ ๑๐ เป็นไหน
เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปสุทิศทั้งหลายว่า ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศบูรพาจะเป็น
ผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ รักษาดนอยู่เป็นสุขเกิด ขอสัตว์ทั้งปวง
ในทิศปัจฉิม ฯลฯ ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศอุดร ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศทักษิณ
ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศอาคเนย์ ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศพายัพ ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศ
อีสาน ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศหรดี ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศเบื้องล่าง ขอสัตว์ทั้งปวง
ในทิศเบื้องบน จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ รักษาดนอยู่เป็น
สุขเกิด ขอปาณะทั้งปวงในทิศบูรพา ฯลฯ กุศ บุคคล ผู้ที่นับเนื่องด้วยอัตภาพ
หญิงทั้งปวง ชายทั้งปวง อารยชนทั้งปวง อนารยชนทั้งปวง เทวดาทั้งปวง
มนุษย์ทั้งปวง วินิปาติกสัตว์ทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์
รักษาดนอยู่เป็นสุขเกิด วินิปาติกสัตว์ทั้งปวงในทิศปัจฉิม ฯลฯ วินิปาติกสัตว์
ทั้งปวงในทิศอุดร วินิปาติกสัตว์ทั้งปวงในทิศทักษิณ วินิปาติกสัตว์ทั้งปวงในทิศ
อาคเนย์ วินิปาติกสัตว์ทั้งปวงในทิศพายัพ วินิปาติกสัตว์ทั้งปวงในทิศอีสาน
วินิปาติกสัตว์ทั้งปวงในทิศหรดี วินิปาติกสัตว์ทั้งปวง ในทิศเบื้องล่าง วินิปาติก-
* สัตว์ทั้งปวงในทิศเบื้องบน จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์
รักษาดนอยู่เป็นสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปสุทิศทั้งหลายด้วยอาการ ๑๐ นี้
เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปสุสัตว์ทั้งปวงด้วยอาการ ๘ นี้ คือ ด้วยการเว้นความบีบคั้น
ไม่บีบคั้นสัตว์ทั้งปวง ๑ ด้วยเว้นการฆ่า ไม่ฆ่าสัตว์ทั้งปวง ๑ ด้วยเว้นการทำให้
เดือดร้อน ไม่ทำสัตว์ทั้งปวงให้เดือดร้อน ๑ ด้วยเว้นความย่ำยี ไม่ย่ำยีสัตว์
ทั้งปวง ๑ ด้วยการเว้นการเบียดเบียน ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง ๑ ขอสัตว์
ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร อย่าได้มีเวร ๑ จงเป็นผู้มีสุข อย่ามีทุกข์ ๑ จงมีตน
เป็นสุข อย่ามีตนเป็นทุกข์ ๑ จิตชื่อว่าเมตตา เพราะรัก ชื่อว่าเจโต เพราะคิด
ถึงธรรมนั้น ชื่อว่าวิมุตติเพราะพ้นจากพยาบาทและปรัญฐานกิเลสทั้งปวง จิตมี
เมตตาด้วย เป็นเจโตวิมุตติด้วย เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าเมตตาเจโตวิมุตติ ฯ

[๕๓๗] บุคคลผู้เจริญเมตตาด้วยมโนใจไปด้วยศรัทธา ว่าขอสัตว์ทั้งปวง
จงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีความสุขเกิด ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติ
เป็นอันอบรมแล้วด้วยสัทธินทรีย์ ผู้เจริญเมตตาประกอบด้วยสมาธิเพียรว่า ขอสัตว์
ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร . . . ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยวิริยินทรีย์
ผู้เจริญเมตตาตั้งสติไว้เป็นมั่นว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร . . . ดังนี้
เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสตินทรีย์ ผู้เจริญเมตตาตั้งจิตไว้ว่า
ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร . . . ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วย
สมาธิในทรีย์ ผู้เจริญเมตตาทราบชัดด้วยปัญญาว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร . . .
ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยปัญญินทรีย์ อินทรีย์ ๕ ประการนี้
เป็นอาเสวนะของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมเสพเมตตาเจโตวิมุตติด้วยอินทรีย์ ๕

ประการนี้ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ เป็นภาวนาของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อม
เจริญเมตตาเจโตวิมุตติด้วยอินทรีย์ ๕ ประการนี้ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ เป็นพหุ
กรรมของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลทำให้มากซึ่งเมตตาเจโตวิมุตติด้วยอินทรีย์ ๕
ประการนี้ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ เป็นอสังการของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อม
ประดับเมตตาเจโตวิมุตติด้วยอินทรีย์ ๕ ประการนี้ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ เป็นบริวาร
ของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมปรุงแต่งเมตตาเจโตวิมุตติด้วยอินทรีย์ ๕ ประการนี้
อินทรีย์ ๕ ประการนี้ เป็นบริวารของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมห้อมล้อม
เมตตาเจโตวิมุตติแล้วด้วยอินทรีย์ ๕ ประการนี้ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ เป็นอาเสวนะ
เป็นภาวนา เป็นพหุกรรม เป็นอสังการ เป็นบริวาร เป็นบริวาร เป็นความ
บริบูรณ์ เป็นสหรัต เป็นสหชาติ เป็นความเกี่ยวข้อง เป็นสัมปยุต เป็น
ความเล่นไป เป็นความผ่องใส เป็นความตั้งอยู่ดี เป็นความพิเศษ เป็น
ความเห็นว่า นิละเอียด ของเมตตาเจโตวิมุตติ เมตตาเจโตวิมุตติอันบุคคลทำให้
เป็นดังยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้เนืองๆ สัมสมแล้ว ปรารภดีแล้ว เจริญดีแล้ว
อธิษฐานดีแล้ว ดำเนินขึ้นไปได้แล้ว พ้นวิเศษแล้ว ย่อมยังบุคคลนั้นให้เกิด
(ให้รุ่งเรือง) ให้โชติช่วง ให้สว่างไสว ฯ

[๔๓๘] ผู้เจริญเมตตาย่อมไม่หวั่นไหวไปในความไม่มีศรัทธา ด้วยมน-

* สิกขารว ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีความสุขเกิด
ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสัทธาพละ ผู้เจริญเมตตาย่อมไม่
หวั่นไหวไปในความเกียจคร้าน ด้วยมนสิการ ว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่
มีเวร . . . ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยวิริยพละ ผู้เจริญเมตตา
ย่อมไม่หวั่นไหวไปในความประมาท ด้วยมนสิการว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็น
ผู้ไม่มีเวร . . . ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสติพละ ผู้เจริญเมตตา
ย่อมไม่หวั่นไหวไปในอุทธัจจะ ด้วยมนสิการว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร . . .
ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสมาธิพละ ผู้เจริญเมตตาย่อม
ไม่หวั่นไหวไปในอริชชา ด้วยมนสิการว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร . . .
ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยปัญญาพละ พละ ๕ ประการนี้ เป็น
อาเสวนะของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมเสพเมตตาเจโตวิมุตติด้วยพละ ๕
ประการนี้ . . . เมตตาเจโตวิมุตติ อันบุคคลทำให้เป็นดังยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง
ตั้งไว้เนืองๆ สัมสมแล้ว ปรารภดีแล้ว เจริญดีแล้ว ดำเนินขึ้นไปได้แล้ว
อธิษฐานดีแล้ว พ้นวิเศษแล้ว ย่อมยังบุคคลนั้นให้เกิด ให้โชติช่วง
ให้สว่างไสว ฯ

[๔๓๙] ผู้เจริญเมตตาดังสติไว้มันว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร
มีความปลอดโปร่ง มีความสุขเกิด ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วย
สติสัมโพชฌงค์ ผู้เจริญเมตตาสือกเพินด้วยปัญญาว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็น
ผู้ไม่มีเวร ฯลฯ ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยธรรมาจริยสัมโพชฌงค์
ผู้เจริญเมตตาศระกองความเพียรไว้ว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร ฯลฯ ดังนี้
เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยวิริยสัมโพชฌงค์ ผู้เจริญเมตตาระงับความ
เร่าร้อนว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร ฯลฯ ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอัน
อบรมแล้วด้วยปิตธิสัมโพชฌงค์ ผู้เจริญเมตตาระงับความคิดชั่วหยาบไว้ว่า ขอสัตว์
ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร ฯลฯ ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วย
ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ผู้เจริญเมตตาดังจิตไว้ว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร
ฯลฯ ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสมาธิสัมโพชฌงค์ ผู้เจริญ
เมตตาย่อมวางเฉยกิเลสทั้งหลายด้วยญาณว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร
จึงมีความปลอดโปร่ง จึงมีสุขเกิด ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วย
อุเบกขาสัมโพชฌงค์ โพชฌงค์ ๗ ประการนี้ เป็นอาเสวนะของเมตตาเจโตวิมุตติ
บุคคลย่อมเสพเมตตาเจโตวิมุตติด้วยโพชฌงค์ ๗ ประการนี้ . . . เมตตาเจโตวิมุตติ
อันบุคคลทำให้เป็นดังยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้เนืองๆ สัมสมแล้ว ปรารภดี
แล้ว เจริญดีแล้ว อธิษฐานดีแล้ว ดำเนินขึ้นไปได้แล้ว พ้นวิเศษแล้ว ย่อม
ยังบุคคลนั้นให้เกิด ให้โชติช่วง ให้สว่างไสว ฯ

[๔๔๐] ผู้เจริญเมตตาย่อมเห็นชอบว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร
มีความปลอดโปร่ง มีสุขเกิด ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสัมมา-

* ทิฐิ ผู้เจริญเมตตาย่อมดำริโดยชอบว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร . . . ดังนี้
เมตตาเจโตวิมุตติ เป็นอันอบรมแล้วด้วยสัมมาสังกัปปะ ผู้เจริญเมตตาย่อมกำหนด
โดยชอบว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร . . . ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอัน
อบรมแล้วด้วยสัมมาวาจา ผู้เจริญเมตตาย่อมตั้งการงานไว้โดยชอบว่า ขอสัตว์
ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร . . . ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสัมมา-

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภทามรรค

* กัมมันตะ ผู้เจริญเมตตา ย่อมชำระอาชีวะให้ขาวผ่องโดยชอบว่า ขอสัตว์ทั้งปวง
จงเป็นผู้ไม่มีเวร . . . ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสัมมาอาชีวะ
ผู้เจริญเมตตา ย่อมประกอบความเพียรไว้โดยชอบว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มี
เวร . . . ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสัมมาวายามะ ผู้เจริญเมตตา

ย่อมตั้งสติไว้โดยชอบว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร . . . ดังนี้ เมตตาเจโต-
* วิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสัมมาสติ ผู้เจริญเมตตา ย่อมตั้งไว้โดยชอบว่า ขอสัตว์

ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีความสุขเกิด ดังนี้ เมตตาเจโต-
* วิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสัมมาสมาธิ องค์มรรค ๘ ประการนี้ เป็นอาเสวนะ
ของเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมเสพเมตตาเจโตวิมุตติด้วยองค์มรรค ๘ ประการนี้

องค์มรรค ๘ ประการนี้ เป็นภาวนาของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมเจริญเมตตา-
* เจโตวิมุตติด้วยองค์มรรค ๘ ประการนี้ องค์มรรค ๘ ประการนี้ เป็นพหุฬิการม
ของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมทำให้มากซึ่งเมตตาเจโตวิมุตติด้วย องค์มรรค ๘
ประการนี้ องค์มรรค ๘ ประการนี้ เป็นอสังการของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อม
ประดับเมตตาเจโตวิมุตติด้วยองค์มรรค ๘ ประการนี้ องค์มรรค ๘ ประการนี้ เป็น
บริวารของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมปรุ้งแต่งเมตตาเจโตวิมุตติด้วยองค์มรรค ๘
ประการนี้ องค์มรรค ๘ ประการนี้ เป็นบริวารของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อม
ห้อมล้อมเมตตาเจโตวิมุตติด้วยดีด้วยองค์มรรค ๘ ประการนี้ องค์มรรค ๘ ประการ
นี้ เป็นอาเสวนะ เป็นภาวนา เป็นพหุฬิการม เป็นอสังการ เป็นบริวาร เป็น
บริวาร เป็นความบริบูรณ์ เป็นสหระต เป็นสหชาติ เป็นความเกี่ยวข้อง เป็น
สัมปยุต เป็นความแล่นไป เป็นความผ่องใส เป็นความตั้งอยู่ด้วยดี เป็นความ
พ้นวิเศษ เป็นความเห็นว่านี่ละเอียดของเมตตาเจโตวิมุตติ อันบุคคลทำให้เป็นดัง
ยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้เนื่องๆ สัมสมแล้ว ปรารภดีแล้ว เจริญดีแล้ว
อธิษฐานดีแล้วดำเนินขึ้น ไปดีแล้ว พ้นวิเศษแล้ว ย่อมยังบุคคลนั้นให้เกิด

(ให้รุ่งเรือง) ให้โชติช่วง ให้สว่างไสว ฯ

[๔๘๑] เมตตาเจโตวิมุตติ แผ่ไปด้วยอาการ ๘ นี้ คือ ด้วยการเว้น
ความบีบคั้น ไม่บีบคั้น ๑ ด้วยเว้นการฆ่า ไม่ฆ่า ๑ ด้วยเว้นการทำให้เดือดร้อน
ไม่ทำให้เดือดร้อน ๑ ด้วยเว้นความขำยี้ ไม่ขำยี้ ๑ ด้วยเว้นการเบียดเบียน
ไม่เบียดเบียน ๑ ซึ่งปาณะทั้งปวง ภูตทั้งปวง บุคคลทั้งปวง สัตว์ผู้นับเนื่อง
ด้วยอรรถภาพทั้งปวง ภูษีทั้งปวง ชายทั้งปวง อารยชนทั้งปวง อนารยชนทั้งปวง
เทวดาทั้งปวง มนุษย์ทั้งปวง วินิปาติกสัตว์ทั้งปวง ขอนินิปาติกสัตว์ทั้งปวง จงเป็น
ผู้ไม่มีเวร อย่างมีเวรกันเกิด ๑ จงมีความสุข อย่างมีความสุขทุกขเกิด ๑ จงมีตน
เป็นสุข อย่างมีตนเป็นสุขทุกขเกิด ๑ จิตชื่อว่าเมตตา เพราะรักวินิปาติกสัตว์ทั้งปวง
ชื่อว่าเจโต เพราะคิดถึงธรรมนั้น ชื่อว่าวิมุตติ เพราะพ้นจากพยาบาทและปริยฏ-

* ฐานกิเลสทั้งปวง จิตมีเมตตาด้วยเป็นเจโตวิมุตติด้วย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลผู้เจริญเมตตา ย่อมโน้มใจไปด้วยศรัทธาว่า ขอนินิปาติก-

* สัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีความสุขเกิด ดังนี้ เมตตา
เจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสัทธินทรีย์ ฯลฯ ย่อมให้เกิด (ให้รุ่งเรือง) ให้
โชติช่วง ให้สว่างไสว ฯ

[๔๘๒] เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปด้วยอาการ ๘ นี้ คือ ด้วยการเว้น
ความบีบคั้น ไม่บีบคั้น ๑ ด้วยเว้นการฆ่า ไม่ฆ่า ๑ ด้วยเว้นการทำให้เดือดร้อน
ไม่ทำให้เดือดร้อน ๑ ด้วยเว้นความขำยี้ ไม่ขำยี้ ๑ ด้วยเว้นการเบียดเบียน
ไม่เบียดเบียน ๑ ซึ่งสัตว์ทั้งปวงในทิศบูรพา ในทิศปัจจิม ในทิศอุดร ในทิศ
ทักษิณ ในทิศอาคเนย์ ในทิศพายัพ ในทิศอีสาน ในทิศหรดี ในทิศเบื้องต่ำ
ในทิศเบื้องบน ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศเบื้องบน จงเป็นผู้ไม่มีเวร อย่างมีเวรกันเกิด ๑
จงมีความสุข อย่างมีความสุขทุกขเกิด ๑ จงมีตนเป็นสุข อย่างมีตนเป็นสุขทุกขเกิด ๑
จิตชื่อว่าเมตตา เพราะรักสัตว์ทั้งปวงในทิศเบื้องบน ชื่อว่าเจโต เพราะคิดถึง
ธรรมนั้น ชื่อว่าวิมุตติ เพราะหลุดพ้นจากพยาบาทและปริยฏฐานกิเลสทั้งปวง
จิตมีเมตตาด้วย เป็นเจโตวิมุตติด้วย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเมตตาเจโตวิมุตติ
บุคคลผู้เจริญเมตตา ย่อมโน้มใจไปด้วยศรัทธาว่า ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศเบื้องบน
จงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีความสุขเกิด ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็น
อันอบรมแล้วด้วยสัทธินทรีย์ ฯลฯ ย่อมให้เกิด (ให้รุ่งเรือง) ให้โชติช่วง
ให้สว่างไสว ฯ

[๔๘๓] เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปด้วยอาการ ๘ นี้ คือ ด้วยการเว้นความ
บีบคั้น ไม่บีบคั้น ๑ ด้วยเว้นการฆ่า ไม่ฆ่า ๑ ด้วยเว้นการทำให้เดือดร้อน
ไม่ทำให้เดือดร้อน ๑ ด้วยเว้นความขำยี้ ไม่ขำยี้ ๑ ด้วยเว้นการเบียดเบียน
ไม่เบียดเบียน ๑ ซึ่งปาณะทั้งปวง ภูตทั้งปวง บุคคลทั้งปวง สัตว์ผู้นับเนื่องด้วย

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค

อัทธภาพทั้งปวง หนฺยทั้งปวง ชายทั้งปวง อารยชนทั้งปวง อนารยชนทั้งปวง
เทวดาทั้งปวง มนุษย์ทั้งปวง วินิปาติกสัตว์ทั้งปวง ในทิศบูรพา ในทิศปัจจิม
ในทิศอุดร ในทิศทักษิณ ในทิศอาคเนย์ ในทิศพายัพ ในทิศอีสาน ในทิศ
หรดี ในทิศเบื้องต่ำ ในทิศเบื้องบน ขอวินิปาติกสัตว์ทั้งปวงในทิศบูรพา จง
เป็นผู้ไม่มีเวร อย่ามีเวรกันเกิด ๑ จงมีความสุข อย่ามีความสุขทุกข์เกิด ๑ จงมี
ตนเป็นสุข อย่ามีตนเป็นทุกข์เกิด ๑ จิตชื่อว่าเมตตา เพราะรักวินิปาติกสัตว์
ทั้งปวงในทิศเบื้องบน ชื่อว่าเจโต เพราะคิดถึงธรรมนั้น ชื่อว่าวิมุตติเพราะพ้นจาก
พยาบาทและปฏิกูลฐานกิเลสทั้งปวง จิตมีเมตตาด้วยเป็นเจโตวิมุตติด้วย เพราะ
ฉะนั้นจึงชื่อว่า เมตตาเจโตวิมุตติ ฯ

[๔๘๔] บุคคลผู้เจริญเมตตา ย่อมโน้มใจไปด้วยศรัทธาว่าขอวินิปาติก
สัตว์ทั้งปวงในทิศเบื้องบน จงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีความสุขเกิด
ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสัทธินทรีย์ ผู้เจริญเมตตาประกอบด้วย
ความเพียรไว้ว่า ขอวินิปาติกสัตว์ทั้งปวงในทิศเบื้องบน จงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความ
ปลอดโปร่ง มีความสุขเกิด ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วย
วิริยินทรีย์ ผู้เจริญเมตตาตั้งสติไว้มั่น ฯลฯ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้ว
ด้วยสตินทรีย์ ผู้เจริญเมตตาตั้งจิตมั่น ฯลฯ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้ว
ด้วยสมาธิในทรีย์ ผู้เจริญเมตตาตั้งจิตด้วยปัญญา ฯลฯ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอัน
อบรมแล้วด้วยปัญญินทรีย์ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ เป็นอาเสวนะของเมตตา-

*เจโตวิมุตติ บุคคลย่อมเสพเมตตาเจโตวิมุตติด้วยอินทรีย์ ๕ ประการนี้ ฯลฯ ย่อม
ให้เกิด (ให้รุ่งเรือง) ให้โชติช่วง ให้สว่างไสว ฯ

[๔๘๕] ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวไปในความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ด้วย
มนสิการว่า ขอวินิปาติกสัตว์ทั้งปวงในทิศเบื้องบน จงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความ
ปลอดโปร่ง มีความสุขเกิด ดังนี้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสัทธา
พละ ฯลฯ ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวไปในความเกียจคร้าน เมตตาเจโตวิมุตติ
เป็นอันอบรมแล้วด้วยวิริยพละ ฯลฯ ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวไปในความ
ประมาท เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสติพละ ฯลฯ ผู้เจริญเมตตา
ไม่หวั่นไหวไปในอหังการจะ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสมาธิพละ
ฯลฯ ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวไปในอวิชชา เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้ว
ด้วยปัญญาพละ พละ ๕ ประการนี้ เป็นอาเสวนะของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคล
ย่อมเสพเมตตาเจโตวิมุตติด้วยพละ ๕ ประการนี้ ฯลฯ ย่อมให้เกิด (ให้รุ่งเรือง)
ให้โชติช่วง ให้สว่างไสว ฯ

[๔๘๖] ผู้เจริญเมตตาตั้งสติไว้มั่นว่า ขอวินิปาติกสัตว์ทั้งปวงในทิศ
เบื้องบน จงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีความสุขเกิด ดังนี้ เมตตา-

*เจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ผู้เจริญเมตตาเลือกเฟ้น
ด้วยปัญญา เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ฯลฯ
ผู้เจริญเมตตาประกอบด้วยความเพียรไว้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยวิริย-

*สัมโพชฌงค์ ฯลฯ ผู้เจริญเมตตาจะจับความเร่าร้อนไว้ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอัน
อบรมแล้วด้วยปิตติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ผู้เจริญเมตตาจะจับความชั่วหยาบไว้
เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยปัสสทธิสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ผู้เจริญเมตตา
ตั้งจิตไว้มั่น เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสมาธิสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ผู้
เจริญเมตตาวางเฉยกิเลสทั้งปวงด้วยญาณ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วย
อุเบกขาสัมโพชฌงค์ โพชฌงค์ ๗ ประการนี้ เป็นอาเสวนะของเมตตาเจโตวิมุตติ
บุคคลย่อมเสพเมตตาเจโตวิมุตติด้วยโพชฌงค์ ๗ ประการนี้ ฯลฯ ย่อมให้เกิด
(ให้รุ่งเรือง) ให้โชติช่วง ให้สว่างไสว ฯ

[๔๘๗] ผู้เจริญเมตตายอมเห็นโดยชอบว่า ขอวินิปาติกสัตว์ทั้งปวงใน
ทิศเบื้องบน จงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีความสุขเกิด ดังนี้
เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสัมมาทิฐิ ฯลฯ ผู้เจริญเมตตาเคารพโดยชอบ
เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสัมมาสังกัปปะ ฯลฯ ผู้เจริญเมตตากำหนด
โดยชอบ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสัมมาวาจา ฯลฯ ผู้เจริญเมตตา
ตั้งการงานไว้โดยชอบ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสัมมาภีระ ฯลฯ ผู้
เจริญเมตตาชำระอาชีวะให้ผ่องแผ้วโดยชอบ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้ว
ด้วยสัมมาอาชีวะ ฯลฯ ผู้เจริญเมตตาประกอบด้วยความเพียรไว้โดยชอบ เมตตา-

*เจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสัมมาวายามะ ฯลฯ ผู้เจริญเมตตาตั้งสติไว้
โดยชอบ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสัมมาสติ ฯลฯ ผู้เจริญเมตตา
ตั้งมั่นโดยชอบ เมตตาเจโตวิมุตติเป็นอันอบรมแล้วด้วยสัมมาสมาธิ องค์มรรค ๘
ประการนี้ เป็นอาเสวนะของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมเสพเมตตาเจโตวิมุตติ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
ด้วยองค์มรรค ๘ ประการนี้ ฯลฯ องค์มรรค ๘ ประการนี้ เป็นบริวารของเมตตา
เจโตวิมุตติ บุคคลห้อมล้อมเมตตาเจโตวิมุตติด้วยองค์มรรค ๘ ประการนี้
องค์มรรค ๘ ประการนี้ เป็นอาเสวนะ เป็นภาวนา เป็นพหุกรรม เป็นอสังการ
เป็นบริวาร เป็นบริวาร เป็นความบริบูรณ์ เป็นสหระต เป็นสหชาติ เป็น
ความเกี่ยวข้อง เป็นสัมปยุต เป็นความแล่นไป เป็นความผ่องใส เป็นความ
ดำรงมั่น เป็นความพ้นวิเศษ เป็นความเห็นว่า นี้ละเอียดยของเมตตาเจโตวิมุตติ
อันบุคคลทำให้เป็นดังยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้เนื่องๆสั่งสมแล้ว ประารถแล้ว
เจริญดีแล้ว อริชฐานดีแล้ว ดำเนินขึ้น ไปดีแล้ว พ้นวิเศษแล้ว ย่อมยังบุคคล
นั้นให้เกิด (ให้รุ่งเรือง) ให้โชติช่วง ให้สว่างไสว ฯ

จบเมตตาภาวคา ฯ

ยุคนัถวรรค วิราคภา

[๔๘๘] วิราคะเป็นมรรค วิมุตติเป็นผล วิราคะเป็นมรรคอย่างไร ฯ

ในขณะที่สดาปัตติมรรค สัมมาทิวด้วยอรรถาว่าเห็น ย่อมคลายจากมิจจา-

* ทิว จากกิเลสอันเป็นไปตามมิจจาที่รู้เห็น จากขันธ และจากสรรพนิมิตภายนอก
วิราคะ (มรรค) มีวิราคะ (นิพพาน) เป็นอารมณ์ มีวิราคะเป็นโคจร เข้ามา
ประชุมในวิราคะ ตั้งอยู่ในวิราคะ ประดิษฐานอยู่ในวิราคะ วิราคะในคำว่า
วิราโค นีมี ๒ คือ นิพพานเป็นวิราคะ ๑ ธรรมทั้งปวงที่เกิดเพราะสัมมาทิวที่มี
นิพพานเป็นอารมณ์เป็นวิราคะ ๑ เพราะฉะนั้น มรรคจึงเป็นวิราคะ องค์ ๓ ที่
เป็นสหชาติ ย่อมถึงความเป็นวิราคะ เพราะฉะนั้น วิราคะจึงเป็นมรรค
พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวก ย่อมถึงนิพพานอันเป็นทิศที่
ไม่เคยไปด้วยมรรคนี้ เพราะฉะนั้น อริยมรรคอันมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น จึงล้าเลิศ
เป็นประธาน สูงสุด และประเสริฐกว่ามรรคของสมณพราหมณ์เป็นอันมากผู้ถือ
ลัทธิอื่น เพราะฉะนั้น อัญญัฏฐิกมรรคจึงประเสริฐกว่ามรรคทั้งหลาย ฯ

สัมมาสังกัปปะด้วยอรรถาว่าดำริ ย่อมคลายจากมิจจาสังกัปปะ สัมมา-

* วาจาด้วยอรรถาว่ากำหนด ย่อมคลายจากมิจจาว่าจา สัมมาทิวด้วยอรรถาว่าตั้ง
ขึ้นด้วยดี ย่อมคลายจากมิจจาทิวด้วยดี สัมมาอาชีวะด้วยอรรถาว่าชำระอาชีวะให้
ผ่องแผ้ว ย่อมคลายจากมิจจาอาชีวะ สัมมาวายามะด้วยอรรถาว่าประคองไว้ ย่อม
คลายจากมิจจาวายามะ สัมมาสติด้วยอรรถาว่าตั้งมั่น ย่อมคลายจากมิจจาสติ
สัมมาสมาธิด้วยอรรถาว่าไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมคลายจากมิจจาสมาธิ จากกิเลสที่เป็น
ไปตามมิจจาสังกัปปะเป็นต้นนั้น จากขันธและสรรพนิมิตภายนอก วิราคะมีวิราคะ
เป็นอารมณ์ มีวิราคะเป็นโคจร เข้ามาประชุมในวิราคะ ตั้งอยู่ในวิราคะ ประ
ดิษฐานอยู่ในวิราคะ วิราคะในคำว่า วิราโค นีมี ๒ คือ นิพพาน เป็นวิราคะ ๑
ธรรมทั้งปวงที่เกิดเพราะสัมมาสังกัปปะเป็นต้นนั้น มีนิพพานเป็นอารมณ์เป็น
วิราคะ ๑ เพราะฉะนั้น วิราคะจึงเป็นมรรค องค์ ๓ ที่เป็นสหชาติ ย่อมถึงความ
เป็นวิราคะ เพราะฉะนั้น มรรคจึงเป็นวิราคะ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า
และพระสาวก ย่อมไปถึงนิพพานอันเป็นทิศที่ไม่เคยไปด้วยมรรคนี้ เพราะฉะนั้น
อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น จึงล้าเลิศ เป็นประธาน สูงสุดและประเสริฐกว่า
มรรคของสมณพราหมณ์เป็นอันมาก ผู้ถือลัทธิอื่น เพราะฉะนั้น อัญญัฏฐิกมรรค
จึงประเสริฐกว่ามรรคทั้งหลาย ฯ

[๔๘๙] ในขณะที่สกทาคามีมรรค สัมมาทิวด้วยอรรถาว่าเห็น ฯลฯ

สัมมาสมาธิด้วยอรรถาว่าไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมคลายจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์
กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยส่วนหยาบๆคลายจากกิเลสที่เป็นไปตามมิจจาสมาธินั้น
จากขันธ และจากสรรพนิมิตภายนอก วิราคะมีวิราคะเป็นอารมณ์ ฯลฯ
เพราะฉะนั้น อัญญัฏฐิกมรรคจึงประเสริฐกว่ามรรคทั้งหลาย ฯ

[๔๙๐] ในขณะที่อนาคามีมรรค สัมมาทิวด้วยอรรถาว่าเห็น ฯลฯ สัมมา-

* สมาริด้วยอรรถาว่าไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมคลายจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์
กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ส่วนละเอียดๆคลายจากกิเลสที่เป็นไปตามมิจจา-

* สมารินั้น จากขันธ และจากสรรพนิมิตภายนอก วิราคะมีวิราคะเป็นอารมณ์
ฯลฯ เพราะฉะนั้น อัญญัฏฐิกมรรคจึงประเสริฐกว่ามรรคทั้งหลาย ฯ

[๔๙๑] ในขณะที่อรหัตมรรค สัมมาทิวด้วยอรรถาว่าเห็น ฯลฯ สัมมา-

* สมาริด้วยอรรถาว่าไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมคลายจากรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ
อวิชชา มานานุสัย ภวาคานุสัย อวิชชานุสัย คลายจากกิเลสที่เป็นไปตาม
มิจจาสมาธินั้น จากขันธและจากสรรพนิมิตภายนอก วิราคะมีวิราคะเป็นอารมณ์
มีวิราคะเป็นโคจร เข้ามาประชุมในวิราคะ ตั้งอยู่ในวิราคะ ประดิษฐานอยู่ใน
วิราคะ วิราคะในคำว่า วิราโค นีมี ๒ คือ นิพพานเป็นวิราคะ ๑ ธรรมทั้งปวง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
ที่เกิดเพราะสัมมาสมาธิมีนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นวิราคะ ๑ เพราะฉะนั้นมรรค
จึงเป็นวิราคะ องค์ ๗ ที่เป็นสหชาติ ย่อมถึงความเป็นวิราคะ เพราะฉะนั้น
วิราคะจึงเป็นมรรค พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวก ย่อมถึง
นิพพานอันเป็นทิศที่ไม่เคยไปด้วยมรรคนี้ เพราะฉะนั้น อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้
เท่านั้น จึงล้ำเลิศ เป็นประธาน สูงสุด และประเสริฐกว่ามรรคของสมณ-
*พรหมณ์เป็นอันมากผู้ถือลัทธิอื่น เพราะฉะนั้น อริยวัตรจึงมรรคจึงประเสริฐกว่า
มรรคทั้งหลาย ฯ

[๕๙๒] สัมมาทิฐิเป็นวิราคะเพราะความเห็น สัมมาสังกัปปะเป็นวิราคะ
เพราะความดำริ สัมมาวาจาเป็นวิราคะเพราะความกำหนด สัมมากัมมันตะเป็น
วิราคะเพราะความตั้งขึ้น ไร้ขอบ สัมมาอาชีวะเป็นวิราคะเพราะชำระอาชีวะให้
ผ่องแผ้ว สัมมาวายามะเป็นวิราคะเพราะระครองไว้ สัมมาสติเป็นวิราคะเพราะ
ตั้งมั่น สัมมาสมาธิเป็นวิราคะเพราะไม่ฟุ้งซ่าน สติสัมโพชฌงค์เป็นวิราคะเพราะ
ตั้งมั่น ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์เป็นวิราคะเพราะเลือกเฟ้น วิริยสัมโพชฌงค์เป็น
วิราคะเพราะระครองไว้ ปิติดัมโพชฌงค์เป็นวิราคะเพราะแผ่ซ่านไป ปัสสัทธิ-

* สัมโพชฌงค์เป็นวิราคะเพราะความสงบ สมาธิสัมโพชฌงค์เป็นวิราคะเพราะความ
ไม่ฟุ้งซ่าน อุเบกขาสัมโพชฌงค์เป็นวิราคะเพราะความพิจารณาหาทาง สัทธาพละ
เป็นวิราคะเพราะความไม่หวั่นไหวไปในความไม่มีศรัทธา วิริยพละเป็นวิราคะ
เพราะความไม่หวั่นไหวไปในความเกียจคร้าน สติพละเป็นวิราคะเพราะความไม่
หวั่นไหวไปในความประมาท สมาธิพละเป็นวิราคะเพราะความไม่หวั่นไหวไปใน
อุทธีจะ ปัญญาพละเป็นวิราคะเพราะความไม่หวั่นไหวไปในอริยชา สัทธินทรีย์
เป็นวิราคะ เพราะความแนบใจเชื่อ วิริยินทรีย์เป็นวิราคะเพราะความระครอง
ไว้ สตินทรีย์เป็นวิราคะเพราะความตั้งมั่น สมาธินทรีย์เป็นวิราคะเพราะความไม่
ฟุ้งซ่าน ปัญญินทรีย์เป็นวิราคะเพราะความเห็น อินทรีย์เป็นวิราคะเพราะอรรกว่า
เป็นใหญ่ พละเป็นวิราคะเพราะอรรกว่าไม่หวั่นไหว โพชฌงค์เป็นวิราคะเพราะ
อรรกว่านำออกไป มรรคเป็นวิราคะเพราะอรรกว่าเป็นเหตุ สติปัญญาเป็นวิราคะ
เพราะอรรกว่าตั้งมั่น สัมมปธานเป็นวิราคะเพราะอรรกว่าเริ่มตั้งไว้ อิทธิบาทเป็น
วิราคะเพราะอรรกว่าให้สำเร็จ สิ่งจะเป็นวิราคะเพราะอรรกว่าเป็นของถ่องแท้
สมณะเป็นวิราคะเพราะอรรกว่าไม่ฟุ้งซ่าน วิปัสสนาเป็นวิราคะเพราะอรรกว่าพิจารณา
เห็น สมถวิปัสสนาเป็นวิราคะเพราะอรรกว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน ธรรมที่คู่กันเป็น
วิราคะเพราะอรรกว่าไม่ล่วงเกินกัน สลวิสุทธิเป็นวิราคะเพราะอรรกว่าสำรวจ
จิตตวิสุทธิเป็นวิราคะเพราะอรรกว่าไม่ฟุ้งซ่าน ทิฐิวิสุทธิเป็นวิราคะเพราะอรรกว่า
เห็น วิโมกข์เป็นวิราคะเพราะอรรกว่าพ้นวิเศษ วิชชาเป็นวิราคะเพราะอรรกว่า
แทงตลอด ภูมิเป็นวิราคะเพราะอรรกว่าสละ ขยัญญเป็นวิราคะเพราะอรรกว่า
ตัดขาด ฉันทะเป็นวิราคะเพราะอรรกว่าเป็นมูล มนสิการเป็นวิราคะเพราะอรรกว่า
เป็นสมุฏฐาน ผัสสะเป็นวิราคะเพราะอรรกว่าเป็นที่รวม เวทนาเป็นวิราคะเพราะ
อรรกว่าเป็นที่ประสมลง สมาธิเป็นวิราคะเพราะอรรกว่าเป็นประธาน สติเป็น
วิราคะเพราะอรรกว่าเป็นใหญ่ ปัญญาเป็นวิราคะเพราะอรรกว่าเป็นธรรมที่ยิ่งกว่า
ธรรมนั้นๆ วิมุตติเป็นวิราคะเพราะอรรกว่าเป็นสารธรรม สัมมาทิฐิเป็นมรรค
เพราะความเห็น สัมมาสังกัปปะเป็นมรรคเพราะความดำริ ฯลฯ นิพพานอัน
หยั่งลงในอมตะเป็นมรรคเพราะอรรกว่าเป็นที่สุด วิราคะเป็นมรรคอย่างนี้ ฯ

[๕๙๓] วิมุตติเป็นผลอย่างไร ในขณะที่โสดาปัตติผล สัมมาทิฐิด้วยอรรถ
ว่าเห็น พ้นจากมิจฉาทิฐิ พ้นจากกิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาทิฐินั้น จากขันธและ
จากสรรพณิมิตภายนอก วิมุตติวิมุตติเป็นอารมณ์ มีวิมุตติเป็นโคจร เข้ามา
ประชุมในวิมุตติ ตั้งอยู่ในวิมุตติ ประดิษฐานอยู่ในวิมุตติ วิมุตติในคำว่า วิมุตติ
นี้มี ๒ คือ นิพพาน เป็นวิมุตติ ๑ ธรรมทั้งปวงที่เกิดเพราะสัมมาทิฐิมีนิพพาน
เป็นอารมณ์ เป็นวิมุตติ ๑ เพราะฉะนั้น วิมุตติจึงเป็นผล สัมมาสังกัปปะด้วยอรรถ
ว่าดำริ พ้นจากมิจฉาสังกัปปะ ฯลฯ สัมมาวาจาด้วยอรรถว่ากำหนดพ้นจาก
มิจฉาวาจา ฯลฯ สัมมากัมมันตะด้วยอรรถว่าตั้งไว้ด้วยดี พ้นจากมิจฉากัมมันตะ
ฯลฯ สัมมาอาชีวะด้วยอรรถว่าชำระอาชีวะให้ผ่องแผ้ว พ้นจากมิจฉาอาชีวะ ฯลฯ
สัมมาวายามะด้วยอรรถว่าระครองไว้ พ้นจากมิจฉายามะ ฯลฯ สัมมาสติ
ด้วยอรรถว่าตั้งมั่น พ้นจากมิจฉาสติ ฯลฯ สัมมาสมาธิด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
พ้นจากมิจฉาสมาธิ พ้นจากกิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาสังกัปปะเป็นต้นนั้น จากขันธ
และจากสรรพณิมิตภายนอก วิมุตติวิมุตติเป็นอารมณ์ มีวิมุตติเป็นโคจร ประชุม
เข้าในวิมุตติ ตั้งอยู่ในวิมุตติ ประดิษฐานอยู่ในวิมุตติ วิมุตติในคำว่า วิมุตติ นี้มี ๒
คือ นิพพานเป็นวิมุตติ ๑ ธรรมทั้งปวงที่เกิดเพราะมีนิพพานเป็นอารมณ์เป็นวิมุตติ
๑ เพราะฉะนั้น วิมุตติจึงเป็นผล ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค

[๔๙๔] ในขณะสกทาคามีผล สัมมาทิฐิด้วยอรรถว่าเห็น ฯลฯ สัมมา
สมาธิด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมพ้นจากกามราคสังโยชน์ กามราคานุสัย
ปฏิฆานุสัย ส่วนหยาบๆพ้นจากกิเลสที่เป็นไปตามมัจฉาทิฐิเป็นต้นนั้น
จากชั้นและจากสรรพนิมิตภายนอก . . . เพราะฉะนั้น วิมุตติจึงเป็นผล ฯ

[๔๙๕] ในขณะอนาคามีผล สัมมาทิฐิด้วยอรรถว่าเห็น ฯลฯ สัมมา
สมาธิด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมพ้นจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กาม
ราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ส่วนละเอียดๆพ้นจากกิเลสที่เป็นไปตามมัจฉาทิฐิ
เป็นต้นนั้น จากชั้น และจากสรรพนิมิตภายนอก . . . เพราะฉะนั้น วิมุตติ
จึงเป็นผล ฯ

[๔๙๖] ในขณะอรหัตผล สัมมาทิฐิด้วยอรรถว่าเห็น ฯลฯ สัมมาสมาธิ
ด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมพ้นจากรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา
มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัยพ้นจากกิเลสที่เป็นไปตามมัจฉาทิฐิเป็นต้นนั้น
จากชั้นและจากสรรพนิมิตภายนอก วิมุตติมีวิมุตติเป็นอารมณ์ มีวิมุตติเป็นโคจร
ประชุมเข้าในวิมุตติ ตั้งอยู่ในวิมุตติ ประดิษฐานอยู่ในวิมุตติ วิมุตติในคำว่า วิมุตติ
นี้มี ๒ คือ นิพพานเป็นวิมุตติ ๑ ธรรมทั้งปวงที่เกิดเพราะมีนิพพานเป็นอารมณ์
เป็นวิมุตติ ๑ เพราะฉะนั้น วิมุตติจึงเป็นผล ฯ

[๔๙๗] สัมมาทิฐิเป็นวิมุตติเพราะความเห็น ฯลฯ สัมมาสมาธิเป็นวิมุตติ
เพราะความ ไม่ฟุ้งซ่าน สติสัมโพชฌงค์เป็นวิมุตติ เพราะความตั้งไว้มั่น ฯลฯ
อุเบกขาสัมโพชฌงค์เป็นวิมุตติเพราะความพิจารณาหาทาง สัทธาพละเป็นวิมุตติ
เพราะความ ไม่หวั่นไหวไปในความไม่มีศรัทธา ฯลฯ ปัญญาพละเป็นวิมุตติ
เพราะความ ไม่หวั่นไหวไปในอวิชชา สัทธินทรีย์เป็นวิมุตติเพราะความ น้อมใจเชื่อ
ฯลฯ ปัญญินทรีย์เป็นวิมุตติเพราะความเห็น อินทรีย์เป็นวิมุตติเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
พละเป็นวิมุตติเพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว โพชฌงค์เป็นวิมุตติเพราะอรรถว่าเป็นเครื่อง
นำออก มรรคเป็นวิมุตติ เพราะอรรถว่าเป็นเหตุ สติปัญฐานเป็นวิมุตติเพราะอรรถว่า
ตั้งมั่น สัมมปธานเป็นวิมุตติเพราะอรรถว่าเร้งตั้งไว้ อธิธัมมเป็นวิมุตติเพราะ
อรรถว่าให้สำเร็จ สิ่งจะเป็นวิมุตติเพราะอรรถว่าเป็นของทองแท้ สมณะเป็นวิมุตติ
เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน วิปัสสนาเป็นวิมุตติเพราะอรรถว่าพิจารณาเห็น สมถวิปัสสนา
เป็นวิมุตติเพราะอรรถว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน ธรรมที่เป็นคู่กันเป็นวิมุตติเพราะอรรถว่า
ไม่ล่วงเกินกัน สิลวิสุทธิเป็นวิมุตติเพราะอรรถว่าสำรวม จิตตวิสุทธิเป็นวิมุตติเพราะ
อรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน ทิฐิวินัยเป็นวิมุตติเพราะอรรถว่าเห็น วิโมกข์เป็นวิมุตติ
เพราะอรรถว่าพ้น วิชาเป็นวิมุตติเพราะอรรถว่าแทงตลอด วิมุตติเป็นวิมุตติเพราะอรรถ
ว่าสะอาด ญาณในความไม่เกิดขึ้นเป็นวิมุตติ เพราะอรรถว่าระงับ จันตะเป็นวิมุตติ
เพราะอรรถว่าเป็นมูล มนสิการ เป็นวิมุตติเพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน ผัสสะเป็น
วิมุตติเพราะอรรถว่าเป็นที่รวม เวทนาเป็นวิมุตติเพราะอรรถว่าเป็นที่ประชุม สมาธิ
เป็นวิมุตติเพราะอรรถว่าเป็นประธาน สติเป็นวิมุตติเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่ ปัญญา
เป็นวิมุตติเพราะอรรถว่าเป็นธรรมยิ่งกว่าธรรมอื่นๆ วิมุตติเป็นวิมุตติเพราะอรรถว่าเป็น
สารธรรม นิพพานอันหยั่งลงในอมตะเป็นวิมุตติเพราะอรรถว่าเป็นที่สุด วิมุตติเป็นผล
อย่างนี้ วิราคะ เป็นมรรค วิมุตติเป็นผล ด้วยประการฉะนี้ ฯ

จบวิราคกถา ฯ

ยัคณทวารค ปฏิสัมภีทากถา

[๔๙๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ฯ

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน
แขวงเมืองพาราณสี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสกะภิกษุเบญจวัคคีย์ว่า
ดูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนสุด ๒ ประการนี้ บรรพชิตไม่ควรเสพ ส่วนสุด ๒
ประการเป็นไฉน คือ การประกอบความพัวพันกามสุขในกามทั้งหลาย อันเป็น
ของเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปฤชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบ
ด้วยประโยชน์ ๑ การประกอบการทำตนให้ลำบาก เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ
ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑ ดูกรภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทาอันไม่เกี่ยวข้อง
ส่วนสุดทั้ง ๒ ประการนี้แล ตถาคตตรัสรู้แล้ว ทำกิจทำญาณ (เห็นประจักษ์
รู้ชัด) ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพือนิพพาน
ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็มัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตตรัสรู้แล้ว ทำกิจ ทำญาณ เป็นไป
เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพือนิพพานนั้น เป็นไฉน
อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล คือ สัมมาทิฐิ . . . สัมมาสมาธิ ดูกรภิกษุทั้งหลาย
มัชฌิมาปฏิปทานี้แล ตถาคตตรัสรู้แล้ว ทำกิจ ทำญาณ ย่อมเป็นไป
เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพือนิพพาน ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

[๕๙๙] ดุรภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขอริยสังขันธ์นี้แล คือ แม่ความเกิด ก็เป็นทุกข์ แม่ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม่ความป่วยไข้ก็เป็นทุกข์ แม่ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบกับสัตว์และสังขารอื่นไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารอื่นเป็นที่รักเป็นทุกข์ แม่ความ ไม่ได้สมปรารถนา ก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ ดุรภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขสมุทัยสังขันธ์นี้แล คือ ตัณหาอันให้เกิดในภพต่อไป อันสหนครด้วยความกำหนดด้วยสามารถความเพิลิตเพลิน เป็นเหตุให้เพลินในอารมณ์นั้นๆ ได้แก่กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ดุรภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขนิโรธอริยสังขันธ์นี้แล คือ ความดับตัณหาในแลโดยความสාරอกไม่เหลือ ความสละ ความสละคืน ความปล่อย ความไม่พัวพัน ดุรภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขันธ์นี้แล คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ฯ

[๖๐๐] ดุรภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่ทุกขอริยสังขันธ์ ดุรภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็ทุกขอริยสังขันธ์นี้แล ควรกำหนดรู้ ฯลฯ เรากำหนดรู้แล้ว ฯ

ดุรภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่ทุกขสมุทัยอริยสังขันธ์ ดุรภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็ทุกขสมุทัยอริยสังขันธ์นี้แล ควรละ ฯลฯ เราละได้แล้ว ฯ

ดุรภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่ทุกขนิโรธอริยสังขันธ์ ดุรภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็ทุกขนิโรธอริยสังขันธ์นี้แล ควรทำให้แจ้ง ฯลฯ เราทำให้แจ้งแล้ว ฯ

ดุรภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขันธ์ ดุรภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขันธ์นี้แล ควรเจริญ ฯลฯ เราได้เจริญแล้ว ฯ

[๖๐๑] ดุรภิกษุทั้งหลาย ก็ยถาภูตญาณทัสนะมีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ด้วยประการฉะนี้ ในอริยสังขันธ์ ๔ ของเรา ยังไม่หมดจดดี เพียงใด เราก็ยังไม่ปฏิญาณว่า ได้ตรัสรู้พระอนตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ เพียงนั้น ดุรภิกษุทั้งหลาย แต่เมื่อใดแล ยถาภูตญาณทัสนะมีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ด้วยประการฉะนี้ ในอริยสังขันธ์ ๔ ของเรา หมดจดดีแล้ว เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณว่า ได้ตรัสรู้พระอนตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ ก็ญาณทัสนะเกิดขึ้นแก่เราว่า เจโตวิมุตติของเราไม่กำเริบ ขาดนี้มิในที่สด บัดนี้ ไม่มีการเกิดในภพต่อไป พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไวยากรณ์ภายีตนั้นจบลงแล้ว ภิกษุปัญจวัคคีย์ขึ้นชมยินดีพระพุทธานุภาพของพระผู้มีพระภาค ก็แลเมื่อพระผู้มีพระภาคกำลังตรัสไวยากรณ์ภายีตนี้อยู่ ธรรมจักขอันปราศจากอริ ปราศจากมลทิน เกิดขึ้นแก่ท่านพระโกณฑัญญะว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับเป็นธรรมดา ฯ

ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรมจักรแล้ว ภุมมเทวดา ก็ประกาศก้องว่า พระผู้มีพระภาคทรงยังธรรมจักรอันประเสริฐนี้ ที่สมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลกให้เป็นไปไม่ได้ ให้เป็นไปแล้ว ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี เทวดาชั้นจาตุมหาราชได้ฟังเสียงของภุมมเทวดาแล้ว ฯลฯ เทวดาชั้นดาวดึงส์ เทวดาชั้นยามา เทวดาชั้นดุสิต เทวดาชั้นนิมมานรดี เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เทวดาผู้นับเนื่องในหมู่พรหมก็ประกาศก้องว่า พระผู้มีพระภาคทรงยังธรรมจักรอันประเสริฐนี้ ที่สมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลกให้เป็นไปไม่ได้ ให้เป็นไปแล้ว ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ฯ

เพราะเหตุดังนี้แล โดยขณะระยะครเดิวนั้น เสียงก็บันลือลั่นไป จนตลอดพรหมโลก และหมื่นโลกธาตุนี้ ก็สะท้อนสะท้อนหวั่นไหว อนึ่ง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
แสงสว่างอย่างยิ่ง หาประมาณมิได้ ก็ปรากฏขึ้นในโลก ล่วงเสียซึ่งเทวานภาพ
ของเทวดาทั้งหลาย ฯ

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานว่า ท่านผู้เจริญ ภิกษุ
โกณฑัญญะ ได้รู้แล้วหนอ ท่านผู้เจริญ ภิกษุโกณฑัญญะ ได้รู้แล้วหนอ เพราะ
อุทานดังนี้แล ท่านโกณฑัญญะจึงมีนามว่า อัญญาโกณฑัญญะ ดังนี้ ฯ

[๖๐๒] จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรม
ทั้งหลายที่เราไม่เคยมาก่อนว่า นี่ทุกขอริยสัจ คำว่า จักขุเกิดขึ้น . . . แสงสว่าง
เกิดขึ้น นี้ เพราะอรรถว่ากระไร

คำว่า จักขุเกิดขึ้น เพราะอรรถว่าเห็น คำว่า ญาณเกิดขึ้น เพราะ
อรรถว่ารู้ คำว่า ปัญญาเกิดขึ้น เพราะอรรถว่าทราบชัด คำว่า วิชชาเกิดขึ้น
เพราะอรรถว่าแทงตลอด คำว่า แสงสว่าง เกิดขึ้น เพราะอรรถว่าสว่างไสว ฯ

จักขุเป็นธรรม ญาณเป็นธรรม ปัญญาเป็นธรรม วิชชาเป็นธรรม
แสงสว่างเป็นธรรม ธรรม ๕ ประการนี้ เป็นอารมณ์และเป็นโคจรของธรรม
ปฏิสัมภิทา ธรรมเหล่านี้เป็นอารมณ์ของธรรมปฏิสัมภิทา ธรรมเหล่านี้เป็นโคจร
ของธรรมปฏิสัมภิทา ธรรมเหล่านี้เป็นโคจรของธรรมปฏิสัมภิทา ธรรมเหล่านี้
เป็นอารมณ์ของธรรมปฏิสัมภิทา เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกญาณในธรรม
ทั้งหลายว่า ธรรมปฏิสัมภิทา ฯ

ความเห็นเป็นอรรถ ความรู้เป็นอรรถ ความทราบชัดเป็นอรรถ ความ
แทงตลอดเป็นอรรถ ความสว่างไสวเป็นอรรถ อรรถ ๕ ประการนี้ เป็นอารมณ์
และเป็นโคจรของอรรถปฏิสัมภิทา อรรถเหล่านี้เป็นอารมณ์ของอรรถปฏิสัมภิทา
อรรถเหล่านี้เป็นโคจรของอรรถปฏิสัมภิทา อรรถเหล่านี้เป็นโคจรของอรรถ
ปฏิสัมภิทา อรรถเหล่านี้เป็นอารมณ์ของอรรถปฏิสัมภิทา เพราะเหตุนี้ ท่าน
จึงเรียกญาณในอรรถทั้งหลายว่า อรรถปฏิสัมภิทา ฯ

การกล่าวปัญญชนะนिरุตติเพื่อแสดงธรรม ๕ ประการ การกล่าวปัญญชนะ
นिरุตติเพื่อแสดงอรรถ ๕ ประการ นिरุตติ ๑๐ ประการนี้ เป็นอารมณ์และเป็นโคจร
ของนिरุตติปฏิสัมภิทา ธรรมและอรรถเหล่านี้เป็นอารมณ์ของนिरุตติปฏิสัมภิทา
ธรรมและอรรถเหล่านี้เป็นโคจรของนिरุตติปฏิสัมภิทา ธรรมและอรรถเหล่านี้เป็น
โคจรของนिरุตติปฏิสัมภิทา ธรรมและอรรถเหล่านี้เป็นอารมณ์ของนिरุตติปฏิสัมภิทา
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกญาณในนिरุตติทั้งหลายว่า นिरุตติปฏิสัมภิทา ฯ

ญาณ ๒๐ ประการนี้ คือ ญาณในธรรม ๕ ประการ ญาณในอรรถ
๕ ประการ ญาณในนिरุตติ ๑๐ ประการ เป็นอารมณ์และ เป็นโคจรของปฏิภาณ
ปฏิสัมภิทา ญาณในธรรมเหล่านี้เป็นอารมณ์ของปฏิภาณปฏิสัมภิทา ญาณในธรรม
เหล่านี้เป็นโคจรของปฏิภาณปฏิสัมภิทา ญาณในอรรถเหล่านี้เป็นโคจร
ของปฏิภาณปฏิสัมภิทา ญาณในอรรถเหล่านี้เป็นอารมณ์ของปฏิภาณปฏิสัมภิทา
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกญาณในปฏิภาณทั้งหลายว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา ฯ

[๖๐๓] จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรม
ทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็ทุกขอริยสัจนี้นั้นแลควรกำหนดรู้ ฯลฯ
เรากำหนดรู้แล้ว คำว่า จักขุเกิดขึ้น ญาณ เกิดขึ้น ปัญญาเกิดขึ้น วิชชาเกิดขึ้น
แสงสว่างเกิดขึ้น เพราะอรรถว่ากระไร ฯ

คำว่า จักขุเกิดขึ้น เพราะอรรถว่าเห็น . . . คำว่า แสงสว่างเกิดขึ้น
เพราะอรรถว่าสว่างไสว ฯ

จักขุเป็นธรรม . . . แสงสว่างเป็นธรรม ธรรม ๕ ประการนี้ เป็นอารมณ์
และเป็นโคจรของธรรมปฏิสัมภิทา . . . เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกญาณในปฏิภาณ
ทั้งหลายว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา ในทุกขอริยสัจมีธรรม ๑๕ มีอรรถ ๑๕ มีนिरุตติ
๓๐ มีญาณ ๖๐ ฯ

[๖๐๔] จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลาย ที่เราไม่เคย
ได้ฟังมาก่อนว่า นี่ทุกขสมุทัยสัจ ฯลฯ จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรม
ทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็ทุกขสมุทัยอริยสัจนี้นั้นแล ควรละ ฯลฯ
เราจะได้แล้ว ฯลฯ ในทุกขสมุทัยอริยสัจ มีธรรม ๑๕ มีอรรถ ๑๕ มีนिरุตติ
๓๐ มีญาณ ๖๐ ฯ

จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า
นี่ทุกขนิโรธอริยสัจ ฯลฯ จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลาย
ที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็ทุกขนิโรธ อริยสัจนี้นั้นแล ควรทำให้แจ้ง ฯลฯ
เราทำให้แจ้งแล้ว ฯลฯ ในทุกขนิโรธอริยสัจ มีธรรม ๑๕ มีอรรถ ๑๕ มีนिरุตติ
๓๐ มีญาณ ๖๐ ฯ

จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคย ได้ฟัง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค
มาก่อนว่า ก็ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนี้นั้นแล ควรเจริญ ฯลฯ เรา
เจริญแล้ว ฯลฯ ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ มีธรรม ๑๕ มีอรรถ ๑๕
มีนรีติ ๓๐ มีญาณ ๖๐ ในอริยสัจ ๔ มีธรรม ๖๐ มีอรรถ ๖๐ มีนรีติ ๑๖๐
มีญาณ ๒๔๐ ฯ

[๖๐๕] ดุริกภิกษุทั้งหลาย จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรม
ทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า การพิจารณาเห็นกาย ในกายนี้ ดุริกภิกษุ
ทั้งหลาย จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟัง
มาก่อนว่า ก็การพิจารณาเห็นกาย ในกายนี้นั้นแล ควรเจริญ ฯลฯ เราเจริญแล้ว
การพิจารณาเห็น เวทนาในเวทนาทั้งหลายนี้ ฯลฯ การพิจารณาเห็นจิตในจิตนี้
 ฯลฯ

ดุริกภิกษุทั้งหลาย จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลาย
ที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายนี้ ดุริกภิกษุ
ทั้งหลาย จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟัง
มาก่อนว่า ก็การพิจารณาเห็นธรรม ในธรรมทั้งหลายนี้นั้นแล ควรเจริญ ฯลฯ
เราเจริญแล้ว ฯ

จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคย ได้ฟัง
มาก่อนว่า การพิจารณาเห็นกายในกายนี้ ฯลฯ จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้น
ในธรรมทั้งหลายที่เรา ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็การพิจารณาเห็นกายในกายนี้นั้นแล
ควรเจริญ ฯลฯ เราเจริญแล้ว คำว่า จักขุเกิดขึ้น ญาณเกิดขึ้น ปัญญาเกิดขึ้น
วิชาเกิดขึ้น แสงสว่างเกิดขึ้น เพราะอรรถว่ากระไร

จักขุเกิดขึ้น เพราะอรรถว่าเห็น คำว่า ญาณเกิดขึ้น เพราะอรรถว่ารู้
คำว่า ปัญญาเกิดขึ้น เพราะอรรถว่าทราบชัด คำว่า วิชาเกิดขึ้น เพราะอรรถว่า
แทงตลอด คำว่า แสงสว่าง เกิดขึ้น เพราะอรรถว่าสว่างไสว ฯ

จักขุเป็นธรรม ญาณเป็นธรรม ปัญญาเป็นธรรม วิชาเป็นธรรม
แสงสว่างเป็นธรรม ธรรม ๕ ประการนี้ เป็นอารมณ์และโคจรแห่งธรรม
ปฏิสัมภิตา ธรรมเหล่านี้เป็นอารมณ์ของธรรมปฏิสัมภิตา ธรรมเหล่านั้น
เป็นโคจรของธรรมปฏิสัมภิตา ธรรมเหล่านี้เป็นโคจรของธรรมปฏิสัมภิตา ธรรม
เหล่านั้นเป็นอารมณ์ของธรรมปฏิสัมภิตา เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกญาณใน
ธรรมทั้งหลายว่า ธรรมปฏิสัมภิตา ฯ

ความเห็นเป็นอรรถ ความรู้เป็นอรรถ ความทราบชัดเป็นอรรถ ความ
แทงตลอดเป็นอรรถ ความสว่างไสวเป็นอรรถ อรรถ ๕ ประการนี้ เป็นอารมณ์
และเป็นโคจรของอรรถปฏิสัมภิตา อรรถเหล่านี้เป็นอารมณ์ของอรรถปฏิสัมภิตา
อรรถเหล่านั้นเป็นโคจรของอรรถปฏิสัมภิตา อรรถเหล่านี้เป็นโคจรของอรรถ-

*ปฏิสัมภิตา อรรถเหล่านั้นเป็นอารมณ์ของอรรถปฏิสัมภิตา เพราะเหตุนี้
ท่านจึงเรียกญาณในอรรถทั้งหลายว่าอรรถปฏิสัมภิตา ฯ

การกล่าวปัญญชนะนรีติเพื่อแสดงธรรม ๕ ประการ การกล่าวปัญญชนะ
นรีติเพื่อแสดงอรรถ ๕ ประการ นรีติ ๑๐ ประการนี้ เป็นอารมณ์และเป็นโคจร
ของนรีติปฏิสัมภิตา ธรรมและอรรถเหล่านี้เป็นอารมณ์ของนรีติปฏิสัมภิตา
ธรรมและอรรถเหล่านั้นเป็นโคจรของนรีติปฏิสัมภิตา ธรรมและอรรถเหล่านี้เป็น
โคจรของนรีติปฏิสัมภิตา ธรรมและอรรถเหล่านั้นเป็นอารมณ์ของนรีติปฏิสัมภิตา
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกญาณในนรีติทั้งหลายว่านรีติปฏิสัมภิตา ฯ

ญาณ ๒๐ ประการนี้ คือ ญาณในธรรม ๕ ประการ ญาณในอรรถ ๕
ประการ ญาณในนรีติ ๑๐ ประการ เป็นอารมณ์และเป็นโคจรของปฏิภาณปฏิสัมภิตา
ญาณในธรรมเหล่านี้เป็นอารมณ์ของปฏิภาณปฏิสัมภิตา ญาณในธรรมเหล่านั้น
เป็นโคจรของปฏิภาณปฏิสัมภิตา ญาณในธรรมเหล่านี้เป็นโคจรของปฏิภาณ
ปฏิสัมภิตาญาณในธรรมเหล่านั้นเป็นอารมณ์ของปฏิภาณปฏิสัมภิตา เพราะเหตุนี้
ท่านจึงเรียกญาณในปฏิภาณทั้งหลายว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิตาในสติปัฏฐานคือการ
พิจารณาเห็นกายในกาย มีธรรม ๑๕ มีอรรถ ๑๕ มีนรีติ ๓๐ มีญาณ ๖๐
การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายนี้ ฯลฯ การพิจารณาเห็นจิตในจิตนี้
 ฯลฯ ฯ

จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมา
ก่อนว่า การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายนี้ ฯลฯ จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง
เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็การพิจารณาเห็นธรรมใน
ธรรมทั้งหลายนี้นั้นแล ควรเจริญ ฯลฯ เราเจริญแล้ว ฯลฯ ในสติปัฏฐานคือ
การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีธรรม ๑๕ มีอรรถ ๑๕ มีนรีติ ๓๐
มีญาณ ๖๐ ในสติปัฏฐาน ๔ มีธรรม ๖๐ มีอรรถ ๖๐ มีนรีติ ๑๒๐

มีญาณ ๒๔๐ ฯ

[๖๐๖] ดุริยภิกษุทั้งหลาย จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยฉันทะและปรานสีสังขารนี้ ฯลฯ อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยวิริยะและปรานสีสังขารนี้ ฯลฯ อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยจิตและปรานสีสังขารนี้ ฯ

ดุริยภิกษุทั้งหลาย จักขุ ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยวิมังสาและปรานสีสังขารนี้ ฯลฯ จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยวิมังสาและปรานสีสังขารนี้นั้นแล ควรเจริญ ฯลฯ เราเจริญแล้ว ฯ

[๖๐๗] จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยฉันทะและปรานสีสังขารนี้ ฯลฯ จักขุ ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยฉันทะและปรานสีสังขารนี้นั้นแล ควรเจริญ ฯลฯ เราเจริญแล้ว คำว่า จักขุเกิดขึ้น . . . แสงสว่างเกิดขึ้น เพราะอรรถว่า สว่างไสว . . . ฯ

จักขุเป็นธรรม . . . เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกญาณในปฏิภาณทั้งหลายว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิกขา ในอิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยฉันทะและปรานสีสังขาร มีธรรม ๑๕ มีอรรถ ๑๕ มีนිරุติ ๓๐ มีญาณ ๖๐ ฯลฯ อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยวิริยะและปรานสีสังขารนี้ ฯลฯ อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยจิตและปรานสีสังขารนี้ ฯ

จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยวิมังสาและปรานสีสังขารนี้ ฯลฯ จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยวิมังสาและปรานสีสังขารนี้นั้นแล ควรเจริญ ฯลฯ เราเจริญแล้ว ฯลฯ ในอิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยวิมังสาและปรานสีสังขาร มีธรรม ๑๕ มีอรรถ ๑๕ มีนिरุติ ๓๐ มีญาณ ๖๐ ในอิทธิบาท ๔ มีธรรม ๖๐ มีอรรถ ๖๐ มีนिरุติ ๑๒๐ มีญาณ ๒๔๐ ฯ

[๖๐๘] ดุริยภิกษุทั้งหลาย จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่พระวิปัสสิโพธิสัตว์ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า สมุทัย สมุทัย ดุริยภิกษุทั้งหลาย จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่พระวิปัสสิโพธิสัตว์ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นิโรธ นิโรธ ในไวยากรณ์ภาษิตของพระวิปัสสิโพธิสัตว์ มีธรรม ๑๐ มีอรรถ ๑๐ มีนिरุติ ๒๐ มีญาณ ๔๐ ฯ

ดุริยภิกษุทั้งหลาย จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่พระสิขีโพธิสัตว์ ฯลฯ พระเวสสกุโพธิสัตว์ ฯลฯ พระกุกสันธโพธิสัตว์ ฯลฯ พระโกนาคมนโพธิสัตว์ ฯลฯ พระกัสสปโพธิสัตว์ ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า สมุทัย สมุทัย ดุริยภิกษุทั้งหลาย จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่พระกัสสปโพธิสัตว์ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นิโรธ นิโรธ ในไวยากรณ์ภาษิตของพระกัสสปโพธิสัตว์ มีธรรม ๑๐ มีอรรถ ๑๐ มีนिरุติ ๒๐ มีญาณ ๔๐ ฯ

ดุริยภิกษุทั้งหลาย จักขุ ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่พระโคตมโพธิสัตว์ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า สมุทัย สมุทัย ดุริยภิกษุทั้งหลาย จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่พระโคตมโพธิสัตว์ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นิโรธ นิโรธ ในไวยากรณ์ภาษิตของพระโคตมโพธิสัตว์ มีธรรม ๑๐ มีอรรถ ๑๐ มีนिरุติ ๒๐ มีญาณ ๔๐ ฯ

ในไวยากรณ์ภาษิต ๗ ของพระโพธิสัตว์ ๗ องค์ มีธรรม ๗๐ มีอรรถ ๗๐ มีนिरุติ ๑๔๐ มีญาณ ๒๘๐ ฯ

[๖๐๙] จักขุ . . . แสงสว่างเกิดขึ้นว่า อรรถว่ารู้ยังแห่งอภิญญา เราได้แล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้ว ตลอดหมดด้วยปัญญา อรรถว่ารู้ยัง ที่เราไม่ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ไม่มี ในอรรถว่ารู้ยังแห่งอภิญญา มีธรรม ๒๕ มีอรรถ ๒๕ มีนिरุติ ๕๐ มีญาณ ๑๐๐ ฯลฯ อรรถว่ากำหนดรู้แห่งปริญญา ฯลฯ อรรถว่าละแห่งปหานะ ฯลฯ อรรถว่าเจริญแห่งภาวนา ฯลฯ ฯ

จักขุ . . . แสงสว่างเกิดขึ้นว่า อรรถว่าทำให้แจ้งแห่งสังจิกิริยา เราได้แล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วตลอดหมดด้วยปัญญา อรรถว่าทำให้แจ้ง ที่เราไม่ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ไม่มี ในอรรถว่าทำให้แจ้ง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
แห่งสังฆคิริยา มีธรรม ๒๕ มีอรรถ ๒๕ มีนิรุติ ๕๐ มีญาณ ๑๐๐ ในอรรถ
ว่ารู้ยิ่งแห่งอภิญญา ในอรรถว่ากำหนดรู้แห่งปัญญา ในอรรถว่าละแห่งปหานะ
ในอรรถว่าเจริญแห่งภาวนา ในอรรถว่าทำให้แจ้งแห่งสังฆคิริยา มีธรรม ๑๒๕
มีอรรถ ๑๒๕ มีนิรุติ ๒๕๐ มีญาณ ๕๐๐ ฯ

[๖๑๐] จักขุ . . . แสงสว่างเกิดขึ้นว่า อรรถว่ากองแห่งขันธทั้งหลาย
เราแล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วตลอดหมดด้วย
ปัญญา อรรถว่ากอง ที่เราไม่ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ไม่มี ในอรรถว่ากอง
แห่งขันธทั้งหลาย มีธรรม ๒๕ มีอรรถ ๒๕ มีนิรุติ ๕๐ ญาณ ๑๐๐
จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นว่า อรรถว่าทรงไว้แห่งธาตุทั้งหลาย ฯลฯ
อรรถว่าบ่อเกิดแห่งอายตนะทั้งหลาย อรรถว่าปัจจัยปรุงแต่งแห่งสังขตธรรม
ทั้งหลาย อรรถว่าปัจจัยไม่ปรุงแต่งแห่งอสังขตธรรม เราแล้ว เห็นแล้ว
ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วตลอด หมดด้วยปัญญา อรรถว่าปัจจัย
ไม่ปรุงแต่ง ที่เราไม่ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ไม่มี ในอรรถว่าปัจจัยไม่ปรุง
แต่งแห่งสังขตธรรม มีธรรม ๒๕ มีอรรถ ๒๕ มีนิรุติ ๕๐ มีญาณ ๑๐๐ ใน
อรรถว่ากองแห่งขันธทั้งหลาย ในอรรถว่าทรงไว้แห่งธาตุทั้งหลาย ในอรรถว่า
บ่อเกิดแห่งอายตนะทั้งหลาย ในอรรถว่าปัจจัยปรุงแต่งแห่งอสังขตธรรมทั้งหลาย
ในอรรถว่าปัจจัยไม่ปรุงแต่งแห่งอสังขตธรรม มีธรรม ๑๒๕ มีอรรถ ๑๒๕ มี
นิรุติ ๒๕๐ มีญาณ ๕๐๐ ฯ

[๖๑๑] จักขุ . . . แสงสว่างเกิดขึ้นว่า อรรถว่าทนได้ยากแห่งทุกข์
เราแล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วตลอดหมดด้วยปัญญา
อรรถว่าทนได้ยาก ที่เราไม่ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ไม่มี ในอรรถว่าทนได้ยาก
แห่งทุกข์ มีธรรม ๒๕ มีอรรถ ๒๕ มีนิรุติ ๕๐ มีญาณ ๑๐๐ จักขุ ฯลฯ
แสงสว่างเกิดขึ้นว่า อรรถว่าเหตุให้เกิดแห่งสมุทัย ฯลฯ อรรถว่าดับแห่งนิโรธ
อรรถว่าเป็นทางแห่งมรรค เราแล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว
ถูกต้องแล้วตลอดหมดด้วยปัญญา อรรถว่าเป็นทางที่เราไม่ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา
ไม่มี ในอรรถว่าเป็นทางแห่งมรรค มีธรรม ๒๕ มีอรรถ ๒๕ มีนิรุติ ๕๐
มีญาณ ๑๐๐ ในอริยสัจ ๔ มีธรรม ๑๐๐ มีอรรถ ๑๐๐ มีนิรุติ ๒๐๐ มี
ญาณ ๔๐๐ ฯ

[๖๑๒] จักขุ ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นว่า อรรถว่าความแตกฉานใน
อรรถแห่งอรรถปฏิสัมภิทา เราแล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูก
ต้องแล้วตลอดหมดด้วยปัญญา อรรถว่าความแตกฉานในอรรถ เราไม่ถูกต้องแล้ว
ด้วยปัญญา ไม่มี ในอรรถว่าความแตกฉานในอรรถแห่งอรรถปฏิสัมภิทา มี
ธรรม ๒๕ มีอรรถ ๒๕ มีนิรุติ ๕๐ มีญาณ ๑๐๐ จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง
เกิดขึ้นว่า อรรถว่าความแตกฉานในธรรมแห่งธรรมปฏิสัมภิทา อรรถว่าความ
แตกฉานในนิรุติแห่งนิรุติปฏิสัมภิทา อรรถว่าความแตกฉานในปฏิภาณแห่ง
ปฏิภาณปฏิสัมภิทา เราแล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้อง
แล้วตลอดหมดด้วยปัญญา อรรถว่าความแตกฉานในปฏิภาณ ที่เราไม่ถูกต้องแล้ว
ไม่มี ในอรรถว่าความแตกฉานในปฏิภาณแห่งปฏิภาณปฏิสัมภิทา มีธรรม ๒๕
มีอรรถ ๒๕ มีนิรุติ ๕๐ มีญาณ ๑๐๐ ในปฏิสัมภิทา ๔ มีธรรม ๑๐๐
มีอรรถ ๑๐๐ มีนิรุติ ๒๐๐ มีญาณ ๔๐๐ ฯ

[๖๑๓] จักขุ ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นว่า อินทรีย์ปโรปริยัตถญาณ
เราแล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วตลอดหมดด้วย
ปัญญา อินทรีย์ปโรปริยัตถญาณ เราไม่ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ไม่มี ใน
อินทรีย์ปโรปริยัตถญาณ มีธรรม ๒๕ มีอรรถ ๒๕ มีนิรุติ ๕๐ มีญาณ ๑๐๐
จักขุ ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นว่า ญาณในจันตะอันมานอนและกิเลสอนุสัยของ
สัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ ยมกปาฏิหาริยญาณ มหากุณาสมาปัตติญาณ อนาวารณ-
* ญาณ เราแล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วตลอดหมด
ด้วยปัญญา อนาวารณญาณ เราไม่ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ไม่มี ในอนาวารณ-
* ญาณ มีธรรม ๒๕ มีอรรถ ๒๕ มีนิรุติ ๕๐ มีญาณ ๑๐๐ ใน
พุทธธรรม ๖ มีธรรม ๑๕๐ มีอรรถ ๑๕๐ มีนิรุติ ๓๐๐ มีญาณ
๖๐๐ ในปกรณ์ปฏิสัมภิทา มีธรรม ๘๕๐ มีอรรถ ๘๕๐ มีนิรุติ ๑๓๐๐
มีญาณ ๓๔๐๐ ฉะนี้แล ฯ

จบปฏิสัมภิทากถา

ยุคนัถวารค ธรรมจักรกถา
[๖๑๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้พระนครพาราณสี ฯลฯ เพราะเหตุดังนี้เนิ่น ท่านพระโกณฑัญญะ จึงมีชื่อว่า อัญญาโกณฑัญญะ ดังนี้ ฯ

จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า นี่ทุกขอริยสัง . . . คำว่า แสงสว่างเกิดขึ้นเพราะอรธว่าสว่างไสว ฯ

จักขุเป็นธรรม ความเห็นเป็นอรธ ญาณเป็นธรรม ความรู้เป็นอรธ ปัญญาเป็นธรรม ความรู้ทั่วเป็นอรธ วิชาเป็นอรธ ความเพ่งตลอดเป็นธรรม แสงสว่างเป็นธรรม ความสว่างไสวเป็นอรธ ธรรม ๕ ประการ อรธ ๕ ประการนี้ เป็นที่ตั้งแห่งทุกข เป็นที่ตั้งแห่งสังขะ มีสังขะเป็นอารมณ์ มีสังขะเป็นโคจร สงเคราะห์เข้าในสังขะ นับเนื่องในสังขะ เข้ามาประชุมในสังขะ ตั้งอยู่ในสังขะ ประดิษฐานอยู่ในสังขะ ฯ

[๖๑๕] ชื่อว่าธรรมจักร ในคำว่า ธมฺมจกฺกํ นี้ เพราะอรธว่า

อะไร ฯ

ชื่อว่าธรรมจักร เพราะอรธว่าพระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็นไป ทรงให้จักรและธรรมเป็นไป ทรงให้จักรเป็นไปโดยธรรม ทรงให้จักรเป็นไปโดยการประพจน์เป็นธรรม ทรงดำรงอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงประดิษฐานอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนประดิษฐานอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึงความชำนาญในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงยังประชาชนให้บรรลุถึงความชำนาญในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึงความยอดเยี่ยมในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนให้บรรลุถึงความยอดเยี่ยมในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึงความแก่กล้าในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนบรรลุถึงความแก่กล้าในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงสักการะธรรมให้จักรเป็นไป ทรงเคารพธรรมให้จักรเป็นไป ทรงนับถือธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบูชาธรรมให้จักรเป็นไป ทรงนอบน้อมธรรมให้จักรเป็นไป ทรงมีธรรมเป็นธำให้จักรเป็นไป ทรงมีธรรมเป็นยอดให้จักรเป็นไป ทรงมีธรรมเป็นใหญ่ให้จักรเป็นไป ชื่อว่าธรรมจักรเพราะอรธว่า ก็ธรรมจักรนั้นแล สมณะพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก ให้เป็นไปไม่ได้ ชื่อว่าธรรมจักรเพราะอรธว่าสัทธินทรีย์เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป . . . ปัญญินทรีย์เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป สัทธาพละเป็นธรรม . . . ปัญญาพละเป็นธรรม สติสัมโพชฌงค์เป็นธรรม . . . อเบกขาสัมโพชฌงค์เป็นธรรม สัมมาทิฐิเป็นธรรม . . . สัมมาสมาธิเป็นธรรม อินทรีย์เป็นธรรมเพราะอรธว่าเป็นใหญ่ พละเป็นธรรมเพราะอรธว่าไม่หวั่นไหว โพชฌงค์เป็นธรรมเพราะอรธว่านำออก มรรคเป็นธรรมเพราะอรธว่าเป็นเหตุ สติปัญฐานเป็นธรรมเพราะอรธว่าตั้งมั่น สัมมปธานเป็นธรรมเพราะอรธว่าตั้งไว้ อธิ-

*บาทเป็นธรรมเพราะอรธว่าให้สำเร็จ สังขะเป็นธรรมเพราะอรธว่าเป็นของแท้ สมถะเป็นธรรมเพราะอรธว่าไม่ฟุ้งซ่าน วิปัสสนาเป็นธรรมเพราะอรธว่าพิจารณา เห็น สมถวิปัสสนาเป็นธรรมเพราะอรธว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน ธรรมที่เป็นคู่เป็นธรรมเพราะอรธว่าไม่ล่วงเกินกัน ศีลวิสุทธิเป็นธรรมเพราะอรธว่าสำรวม จิตตวิสุทธิเป็นธรรมเพราะอรธว่าไม่ฟุ้งซ่าน ทิฐิวินัยเป็นธรรมเพราะอรธว่าเห็น วิโมกข์เป็นธรรมเพราะอรธว่าพ้น วิชาเป็นธรรมเพราะอรธว่าเพ่งตลอด วิมุตติเป็นธรรมเพราะอรธว่าบริจาต ญาณในความสิ้นไปในธรรมเพราะอรธว่าตัดขาด ญาณในความไม่เกิดขึ้นเป็นธรรมเพราะอรธว่าระงับ ฉันทะเป็นธรรมเพราะอรธว่าเป็นมูล มนสิการเป็นธรรมเพราะอรธว่าเป็นสมภูฐาน ผัสสะเป็นธรรมเพราะอรธว่าเป็นที่รวม เวทนาเป็นธรรมเพราะอรธว่าเป็นที่ประชุม สมาธิเป็นธรรมเพราะอรธว่าเป็นประธาน สติเป็นธรรมเพราะอรธว่าเป็นใหญ่ ปัญญาเป็นธรรมเพราะอรธว่ายิ่งกว่าธรรมอื่นๆ วิมุตติเป็นธรรมเพราะอรธว่าเป็นแก่นสาร นิพพานอันยังลงในอมตะเป็นธรรมเพราะอรธว่าเป็นที่สุด ทรงให้ธรรมนั้นๆ เป็นไป ฯ

[๖๑๖] จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็ทุกขอริยสังขะนั้นแล ควรกำหนดรู้ ฯลฯ เรากำหนดรู้แล้ว คำว่า จักขุเกิดขึ้นเพราะอรธว่าอะไร ฯลฯ คำว่า แสงสว่างเกิดขึ้นเพราะอรธว่าอะไร ฯ

คำว่า จักขุเกิดขึ้นเพราะอรธว่าเห็น ฯลฯ คำว่า แสงสว่างเกิดขึ้นเพราะอรธว่าสว่างไสว ฯ

จักขุเป็นธรรม ความเห็นเป็นอรธ ฯลฯ แสงสว่างเป็นธรรม ความ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
สว่างไสวเป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ . . .
ประดิษฐานอยู่ในสัจจะ ฯ

ชื่อว่าธรรมจักร ในคำว่า ธรรมจักรนี้ เพราะอรรถว่าอะไร ฯ

ชื่อว่าธรรมจักร เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็น
ไป . . . นิพพานอันหยั่งลงในอมตะเป็นธรรม เพราะอรรถว่าเป็นที่สุด ทรงให้ธรรม
นั้นๆ เป็นไป ฯ

[๖๑๓] จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลาย ที่เราไม่เคย
ได้ฟังมาก่อนว่า นี้ทุกขสมุทัยอริยสัจ จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรม
ทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็ทุกขสมุทัยอริยสัจนี้นั้นแล ควรละ ฯลฯ
เราจะได้แล้ว คำว่า จักขุเกิดขึ้นเพราะอรรถว่าอะไร ฯลฯ คำว่า แสงสว่าง
เกิดขึ้น เพราะอรรถว่าอะไร ฯ

คำว่า จักขุเกิดขึ้นเพราะอรรถว่าเห็น ฯลฯ คำว่า แสงสว่างเกิดขึ้น
เพราะอรรถว่าสว่างไสว ฯ

จักขุเป็นธรรม ความเห็นเป็นอรรถ ฯลฯ แสงสว่างเป็นธรรม ความ
สว่างไสวเป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการนี้ อรรถ ๕ ประการนี้ เป็นที่ตั้งแห่งสมุทัย
เป็นที่ตั้งแห่งสัจจะ ฯลฯ เป็นที่ตั้งแห่งนิโรธ เป็นที่ตั้งแห่งมรรค เป็นที่ตั้งแห่ง
สัจจะ มีสัจจะเป็นอารมณ์ . . . ประดิษฐานอยู่ในสัจจะ ฯ

ชื่อว่าธรรมจักร ในคำว่า ธรรมจักรนี้ เพราะอรรถว่าอะไร ฯ

ชื่อว่าธรรมจักร เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็น
ไป . . . นิพพานอันหยั่งลงในอมตะเป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่สุด ทรงให้ธรรม
นั้นๆ เป็นไป ฯ

[๖๑๔] ดุริยิกษทั้งหลาย จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรม
ทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า การพิจารณาเห็นกายในกายนี้ ดุริยิกษทั้งหลาย
จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็
การพิจารณาเห็นกายในกายนี้นั้นแล ควรเจริญ ฯลฯ เราเจริญแล้ว ดุริยิกษ
ทั้งหลาย จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อน
ว่า การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายนี้ ฯลฯ การพิจารณาเห็นจิตในจิต
นี้ ฯลฯ การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายนี้ ควรเจริญ ฯลฯ เราเจริญแล้ว
จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็
การพิจารณาเห็นกายในกายนี้ จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่
เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็การพิจารณาเห็นกายในกายนี้นั้นแล ควรเจริญ ฯลฯ
เราเจริญแล้ว คำว่า จักขุ เกิดขึ้นเพราะอรรถว่าอะไร ฯลฯ คำว่า แสงสว่าง
เกิดขึ้นเพราะอรรถว่าอะไร ฯ

คำว่า จักขุเกิดขึ้นเพราะอรรถว่าเห็น ฯลฯ คำว่า แสงสว่างเกิดขึ้น
เพราะอรรถว่าสว่างไสว ฯ

จักขุเป็นธรรม ความเห็นเป็นอรรถ ฯลฯ แสงสว่างเป็นธรรม ความ
สว่างไสวเป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ เป็นที่ตั้งแห่งกาย
เป็นที่ตั้งแห่งสติปัฏฐาน ฯลฯ เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา เป็นที่ตั้งแห่งสติ-

*ปัฏฐาน ฯลฯ เป็นที่ตั้งแห่งจิต เป็นที่ตั้งแห่งสติปัฏฐาน เป็นที่ตั้งแห่งธรรม
เป็นที่ตั้งแห่งสติปัฏฐาน มีสติปัฏฐานเป็นอารมณ์ . . . ประดิษฐานอยู่ในสติ-

*ปัฏฐาน ฯ

ชื่อว่าธรรมจักร ในคำว่า ธรรมจักรนี้ เพราะอรรถว่าอะไร ฯ

ชื่อว่าธรรมจักร เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็น
ไป . . . นิพพานอันหยั่งลงในอมตะเป็นธรรม เพราะอรรถว่าเป็นที่สุด ทรงให้ธรรม
นั้นๆ เป็นไป ฯ

[๖๑๕] ดุริยิกษทั้งหลาย จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรม
ทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยฉันทะ
และปธานสังขารนี้ ดุริยิกษทั้งหลาย จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรม
ทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยฉันทะ
และปธานสังขารนี้นั้นแลควรเจริญ ฯลฯ เราเจริญแล้ว ดุริยิกษทั้งหลาย จักขุ ฯลฯ
แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า อิทธิบาทประกอบ
ด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยวิริยะและปธานสังขารนี้ ฯลฯ อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอัน
ยิ่งด้วยจิตและปธานสังขารนี้ ฯลฯ อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยวิมังสา
และปธานสังขารนี้ ดุริยิกษทั้งหลาย จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรม
ทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยวิมังสา
และปธานสังขารนี้นั้นแล ควรเจริญ ฯลฯ เราเจริญแล้ว ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า
อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยฉันทะและปรานสัจจะ จักขุ ฯลฯ แสง
สว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็อิทธิบาทประกอบด้วย
สมาธิอันยิ่งด้วยฉันทะและปรานสัจจะนั้นแล ควรเจริญ ฯลฯ เราเจริญแล้ว
คำว่า จักขุเกิดขึ้นเพราะอรรถว่าอะไร ฯลฯ คำว่า แสงสว่างเกิดขึ้นเพราะอรรถ
ว่าอะไร ฯ

คำว่า จักขุเกิดขึ้นเพราะอรรถว่าเห็น . . . คำว่า แสงสว่างเกิดขึ้นเพราะ
อรรถว่าสว่างไสว ฯ

จักขุเป็นธรรม ความเห็นเป็นอรรถ . . . แสงสว่างเป็นธรรม ความ
สว่างไสวเป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ เป็นที่ตั้งแห่ง
ฉันทะเป็นที่ยึดเหนี่ยวอิทธิบาท มีอิทธิบาทเป็นอารมณ์ . . . ประดิษฐานอยู่ใน
อิทธิบาท ฯ

ชื่อว่าธรรมจักร ในคำว่า ธรรมจักรนี้ เพราะอรรถว่าอะไร ฯ

ชื่อว่าธรรมจักร เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็น
ไป . . . นิพพานอันหยั่งลงในอมตะเป็นธรรม เพราะอรรถว่าเป็นที่สุด ทรงให้
ธรรมนั้นๆ เป็นไป ฯ

จักขุ ฯลฯ แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมา
ก่อนว่า อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยวิริยะและปรานสัจจะ จักขุ ฯลฯ
แสงสว่าง เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็อิทธิบาทประกอบด้วย
สมาธิอันยิ่งด้วยวิริยะและปรานสัจจะนั้นแล ควรเจริญ ฯลฯ เราเจริญแล้ว
คำว่า จักขุเกิดขึ้นเพราะอรรถว่าอะไร ฯลฯ คำว่า แสงสว่างเกิดขึ้นเพราะ
อรรถว่าอะไร ฯ

คำว่า จักขุเกิดขึ้นเพราะอรรถว่าเห็น ฯลฯ คำว่า แสงสว่างเกิดขึ้น
เพราะอรรถว่าสว่างไสว ฯ

จักขุเป็นธรรม ความเห็นเป็นอรรถ ฯลฯ แสงสว่างเป็นธรรม ความ
สว่างไสวเป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ เป็นที่ตั้งแห่งวิริยะ
เป็นที่ยึดเหนี่ยวอิทธิบาท ฯลฯ เป็นที่ตั้งแห่งจิต เป็นที่ตั้งแห่งอิทธิบาท เป็นที่ตั้ง
แห่งวิมุตติ เป็นที่ตั้งแห่งอิทธิบาท มีอิทธิบาทเป็นอารมณ์ มีอิทธิบาทเป็นโคจร
สงเคราะห์เข้าในอิทธิบาท นับเนื่องในอิทธิบาท เข้ามาประชุมในอิทธิบาท ตั้ง
อยู่ในอิทธิบาท ประดิษฐานอยู่ในอิทธิบาท ฯ

ชื่อว่าธรรมจักร ในคำว่า ธรรมจักรนี้ เพราะอรรถว่าอะไร ฯ

ชื่อว่าธรรมจักร เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็น
ไป . . . นิพพานอันหยั่งลงในอมตะเป็นธรรม เพราะอรรถว่าเป็นที่สุด ทรงให้
ธรรมนั้นๆ เป็นไป ฯ

จบธรรมจักรกถา ฯ

ยุคนัถวรรค โลกตรกถา

[๖๒๐] ธรรมเหล่าไหนเป็นโลกุตระ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔
อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔
สามัญผล ๔ และนิพพาน ธรรมเหล่านี้เป็นโลกุตระ ฯ

ชื่อว่าโลกุตระ ในคำว่า โลกุตตรา นี้ เพราะอรรถว่าอะไร ฯ

ชื่อว่าโลกุตระ เพราะอรรถว่า ข้ามพ้นโลก ข้ามพ้นแต่โลก ข้ามไป
จากโลก ล่วงพ้นโลก ล่วงพ้นโลกอยู่ เป็นอดีตในโลก สลัดออกแต่โลก
สลัดออกจากโลก สลัดไปจากโลก สลัดออกไปจากโลก สละออกแต่โลก
สละออกจากโลก สละออกไปจากโลก ไม่ตั้งอยู่ในโลก ไม่ดำรงอยู่ในโลก
ไม่ติดอยู่ในโลก ไม่เพี้ยนในโลก ไม่ไล่ในโลก ไม่ไล่ด้วยโลก ไม่ฉาบในโลก
ไม่ฉาบด้วยโลก หลุดไปในโลก หลุดไปจากโลก พ้นไปจากโลก หลุดพ้นไป
แต่โลก ไม่เกี่ยวข้องกับโลก ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยโลก พრაการออกแต่โลก พราการ
ออกจากโลก พราการออกไปแต่โลก หมดจตแต่โลก หมดจตกว่าโลก หมดจต
จากโลก สะอาดแต่โลก สะอาดกว่าโลก สะอาดจากโลก ออกแต่โลก ออก
จากโลก ออกไปจากโลก เว้นแต่โลก เว้นจากโลก เว้นไปจากโลก ไม่ข้อง
ในโลก ไม่ยึดในโลก ไม่พัวพันในโลก ตัดโลกขาดอยู่ ตัดโลกขาดแล้ว
ให้โลกระงับอยู่ ให้โลกระงับแล้ว ไม่กลับมาสู่โลก ไม่เป็นคติของโลก
ไม่เป็นวิสัยของโลก ไม่เป็นสาธารณะแก่โลก สำรอกโลก ไม่เวียนมาสู่โลก
ละโลก ไม่ยังโลกให้เกิด ไม่ลดโลก นำโลก กำจัดโลก ไม่อบโลกให้งาม
สว่างโลก ครอบงำโลกตั้งอยู่ ฉะนั้นแล ฯ

ยุคนี้ทวารวรด พลกถา

[๖๒๑] ดุกรภิกษุทั้งหลาย พละ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือ
สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมာธิพละ ปัญญาพละ ดุกรภิกษุทั้งหลาย
พละ ๕ ประการนี้แล ฯ

อีกอย่างหนึ่ง พละ ๖๘ ประการ คือ สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ
สมာธิพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตัปปพละ ปฏิสังขานพละ ภาวนาพละ
อนวัชชพละ สังคาหพละ ชันตีพละ ปัญญุตติพละ นิฆมตติพละ อีสริยพละ
อริชฐานพละ สมถพละ วิปัสสนาพละ เสกขพละ ๑๐ อเสกขพละ ๑๐ ชีณา-
*สวพละ ๑๐ อิทธิพละ ๑๐ ตถาคตพละ ๑๐ ฯ

[๖๒๒] สัทธาพละเป็นไฉน ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะอรรถว่า ไม่
หวั่นไหวไปในความไม่ศรัทธา เพราะความว่าอุปถัมภ์สหชาตธรรม เพราะความ
ว่าครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพราะความว่าเป็นความสะอาดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ
เพราะความว่าเป็นที่ตั้งมั่นแห่งจิต เพราะความว่าเป็นที่ผ่องแผ้วแห่งจิต เพราะ
ความว่าเป็นเครื่องบรรลุคุณวิเศษ เพราะความว่าแทงตลอดธรรมที่ยิ่ง เพราะความ
ว่าตรัสรู้สิ่งจะ เพราะความว่าให้การบุคคลตั้งอยู่เฉพาะในนี้โร นีเป็นสัทธาพละ ฯ
วิริยพละเป็นไฉน ชื่อว่าวิริยพละ เพราะอรรถว่า ไม่หวั่นไหวไปใน
ความเกียจคร้าน เพราะความว่าอุปถัมภ์สหชาตธรรม ฯลฯ เพราะความว่าให้การ
บุคคลตั้งอยู่เฉพาะในนี้โร นีเป็นวิริยพละ ฯ

สติพละเป็นไฉน ชื่อว่าสติพละ เพราะอรรถว่า ไม่หวั่นไหวไปในความ
ประมาท เพราะความว่าอุปถัมภ์สหชาตธรรม ฯลฯ เพราะความว่าให้การบุคคล
ตั้งอยู่เฉพาะในนี้โร นีเป็นสติพละ ฯ

สมာธิพละเป็นไฉน ชื่อว่าสมာธิพละ เพราะอรรถว่า ไม่หวั่นไหวไปใน
อหังการ เพราะความว่าอุปถัมภ์สหชาตธรรม ฯลฯ เพราะความว่าให้การบุคคล
ตั้งอยู่เฉพาะในนี้โร นีเป็นสมာธิพละ ฯ

ปัญญาพละเป็นไฉน ชื่อว่าปัญญาพละ เพราะอรรถว่า ไม่หวั่นไหวไป
ในความประมาท เพราะความว่าอุปถัมภ์สหชาตธรรม ฯลฯ เพราะความว่าให้การ
บุคคลตั้งอยู่เฉพาะในนี้โร นีเป็นปัญญาพละ ฯ

[๖๒๓] หิริพละเป็นไฉน ชื่อว่าหิริพละ เพราะอรรถว่า ละอายกาม-
*ฉันทะด้วยเนกขัมมะ ละอายพยาบาทด้วยความไม่พยาบาท ละอายถิ่นมิทธะด้วย
โลกสัญญา ละอายอหังการด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน ละอายวิจิกิจฉาด้วยธรรมวัตถถาน
ละอายอริชาด้วยญาณ ละอายอริตด้วยความปราโมทย์ ละอายนิรวณด้วยปฐมฌาน
ฯลฯ ละอายสรรพกิเลสด้วยอรหัตมรรค นีเป็นหิริพละ ฯ

โอตตัปปพละเป็นไฉน ชื่อว่าโอตตัปปพละ เพราะอรรถว่า เกรงกลัว
กามฉันทะด้วยเนกขัมมะ ฯลฯ เกรงกลัวสรรพกิเลสด้วยอรหัตมรรค นีเป็น
โอตตัปปพละ ฯ

ปฏิสังขานพละเป็นไฉน ชื่อว่าปฏิสังขานพละ เพราะอรรถว่า พิจารณา
กามฉันทะด้วยเนกขัมมะ ฯลฯ พิจารณาสรรพกิเลสด้วยอรหัตมรรค นีเป็น
ปฏิสังขานพละ ฯ

[๖๒๔] ภาวนาพละเป็นไฉน ชื่อว่าภาวนาพละ เพราะอรรถว่า พระ
โยคาวจรเมื่อละกามฉันทะย่อมเจริญเนกขัมมะ เมื่อละพยาบาทย่อมเจริญความไม่
พยาบาท ฯลฯ เมื่อละสรรพกิเลสย่อมเจริญอรหัตมรรค นีเป็นภาวนาพละ ฯ

อนวัชชพละเป็นไฉน ชื่อว่าอนวัชชพละ เพราะอรรถว่า ในเนกขัมมะ
ไม่มีโทษน้อยหนึ่ง เพราะละกามฉันทะได้แล้ว ในความไม่พยาบาทไม่มีโทษน้อย
หนึ่ง เพราะละพยาบาทได้แล้ว ฯลฯ ในอรหัตมรรคไม่มีโทษน้อยหนึ่ง เพราะ
ละสรรพกิเลสได้แล้ว นีเป็นอนวัชชพละ ฯ

สังคาหพละเป็นไฉน ชื่อว่าสังคาหพละ เพราะอรรถว่า พระโยคาวจร
เมื่อละกามฉันทะ ย่อมระงับจิตไว้ด้วยอำนาจเนกขัมมะ เมื่อละพยาบาท ย่อม
ระงับจิตไว้ด้วยอำนาจความไม่พยาบาท ฯลฯ เมื่อละสรรพกิเลส ย่อมระงับ
จิตไว้ด้วยอำนาจอรหัตมรรค นีเป็นสังคาหพละ ฯ

[๖๒๕] ชันตีพละเป็นไฉน ชื่อว่าชันตีพละ เพราะอรรถว่า เนกขัมมะ
ย่อมอดทนเพราะละกามฉันทะได้แล้ว ความไม่พยาบาทย่อมอดทนเพราะละ
พยาบาทได้แล้ว ฯลฯ อรหัตมรรคย่อมอดทนเพราะละสรรพกิเลสได้แล้ว นี
เป็นชันตีพละ ฯ

ปัญญุตติพละเป็นไฉน ชื่อว่าปัญญุตติพละ เพราะอรรถว่า พระโยคาวจร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภีทมารค
เมื่อละกามฉันทะ ย่อมตั้งจิตไว้ด้วยอำนาจเนกขัมมะ เมื่อละพยาบาทย่อมตั้งจิต
ไว้ด้วยอำนาจความไม่พยาบาท ฯลฯ เมื่อละสรรพกิเลส ย่อมตั้งจิตไว้ด้วย
อำนาจอหัตมรรค นี่เป็นปัญญัตติผละ ฯ

นิชฌัตติผละเป็นโฉน ชื่อว่านิชฌัตติผละ เพราะอรรถว่า พระโยคาวจร
เมื่อละกามฉันทะ ย่อมเพ่งจิตด้วยอำนาจเนกขัมมะ เมื่อละพยาบาท ย่อม
เพ่งจิตด้วยอำนาจความไม่พยาบาท ฯลฯ เมื่อละสรรพกิเลสย่อมเพ่งจิตด้วย
อำนาจอหัตมรรค นี่เป็นนิชฌัตติผละ ฯ

อิสริยผละเป็นโฉน ชื่อว่าอิสริยผละ เพราะอรรถว่า พระโยคาวจร
เมื่อละกามฉันทะ ย่อมบังคับจิตให้เป็นไปตามอำนาจด้วยสามารถเนกขัมมะ
เมื่อละพยาบาท ย่อมบังคับจิตให้เป็นไปตามอำนาจด้วยสามารถความไม่พยาบาท
ฯลฯ เมื่อละสรรพกิเลส ย่อมบังคับจิตให้เป็นไปตามอำนาจด้วยสามารถอหัตมรรค
นี่เป็นอิสริยผละ ฯ

อธิฐานผละเป็นโฉน ชื่อว่าอธิฐานผละ เพราะอรรถว่าพระโยคาวจร
เมื่อละกามฉันทะ ย่อมอธิฐานจิตด้วยสามารถเนกขัมมะ เมื่อละพยาบาท ย่อม
อธิฐานจิตด้วยสามารถความไม่พยาบาท ฯลฯ เมื่อละสรรพกิเลส ย่อมอธิฐาน
จิตด้วยสามารถอหัตมรรค นี่เป็นอธิฐานผละ ฯ

[๖๒๖] สมถผละเป็นโฉน ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน ด้วย
สามารถเนกขัมมะ เป็นสมถผละ ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน ด้วย
สามารถความ ไม่พยาบาท เป็นสมถผละ ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน
ด้วยสามารถอาโลกสัญญาเป็นสมถผละ ฯลฯ ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน
ด้วยสามารถความเป็นผู้พิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก เป็นสมถผละ
ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้พิจารณาเห็นความ
สละคืนหายใจเข้า เป็นสมถผละ ฯ

ชื่อว่าสมถผละ ในคำว่า สมถพล์ นี้ เพราะอรรถว่าอะไร ฯ

ชื่อว่าสมถผละ เพราะอรรถว่า จิตไม่หวั่นไหวไปในนิรณด้วยปฐมฌาน
เพราะอรรถว่า จิตไม่หวั่นไหวไปในวิตกวิจารณ์ด้วยทุติยฌาน เพราะอรรถว่า
จิตไม่หวั่นไหวไปในปัตติด้วยตติยฌาน เพราะอรรถว่า จิตไม่หวั่นไหวไปในสุข
และทุกข์ด้วยจตุตถฌาน เพราะอรรถว่า จิตไม่หวั่นไหวไปในรูปสัญญา ปฏิขสัญญา
นาเนตตสัญญา ด้วยอาภาสญาณายตนสมาบัติ เพราะอรรถว่า จิตไม่หวั่นไหว
ไปในวิญญานญาณายตนสัญญา ด้วยอาภิกขัญญายตนสมาบัติ เพราะอรรถว่า
จิตไม่หวั่นไหวไปในอาภิกขัญญายตนสัญญา ด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ
เพราะอรรถว่า จิตไม่หวั่นไหว ไม่เอนเอียง ไม่กวัดแกว่งไปในอุทธีจะ ใน
กิเลสอันสหระคตด้วยอุทธีจะและในชั้นนี้ เป็นสมถผละ ฯ

[๖๒๗] วิปัสสนาผละเป็นโฉน อนิจจานุปัสสนา เป็นวิปัสสนาผละ
ทุกขานุปัสสนา เป็นวิปัสสนาผละ ฯลฯ ปฏิณิสลักคานุปัสสนาเป็นวิปัสสนาผละ
การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูป เป็นวิปัสสนาผละ ฯลฯ การพิจารณาเห็น
ความสละคืนในรูป เป็นวิปัสสนาผละ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในเวทนา
ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ในจักขุ ฯลฯ ในชราและมรณะ เป็น
วิปัสสนาผละ การพิจารณาเห็นทุกข์ในชราและมรณะ เป็นวิปัสสนาผละ การ
พิจารณาเห็นความสละคืนในชราและมรณะ เป็นวิปัสสนาผละ ฯ

ชื่อว่า วิปัสสนาผละ ในคำว่า วิปัสสนาพล์ นี้ เพราะอรรถว่าอะไร ฯ

ชื่อว่า วิปัสสนาผละ เพราะอรรถว่า จิตไม่หวั่นไหวไปในนิจสัญญา
ด้วยอนิจจานุปัสสนา เพราะอรรถว่า จิตไม่หวั่นไหวไปในสุขสัญญา ด้วยทุกขา-
*นุปัสสนา เพราะอรรถว่า จิตไม่หวั่นไหวไปในความพลัดเพี้ยน ด้วยนิพพิทา-
*นุปัสสนา เพราะอรรถว่า จิตไม่หวั่นไหวไปในราคะ ด้วยวิราคานุปัสสนา เพราะ
อรรถว่า จิตไม่หวั่นไหวไปในสมุทัย ด้วยนิโรธานุปัสสนา เพราะอรรถว่า จิตไม่
หวั่นไหวไปในความถ้อยมั่น ด้วยปฏิณิสลักคานุปัสสนา เพราะอรรถว่า จิตไม่
หวั่นไหว ไม่เอนเอียง ไม่กวัดแกว่งไปในอริชชา ในกิเลสอันสหระคตด้วย
อริชชา และในชั้นนี้ เป็นวิปัสสนาผละ ฯ

[๖๒๘] เสกขผละ ๑๐ อเสกขผละ ๑๐ เป็นโฉน ชื่อว่า เสกขผละ
เพราะพระเสขะยังต้องศึกษาสัมมาทิฐิ ชื่อว่าอเสกขผละ เพราะพระอเสขะศึกษา
ในสัมมาทิฐินั้นเสร็จแล้ว ชื่อว่าเสกขผละ เพราะพระเสขะยังต้องศึกษาสัมมา-

*สังกัปปะ ชื่อว่าอเสกขผละ เพราะพระอเสขะศึกษาในสัมมาสังกัปปะนั้น
เสร็จแล้ว ชื่อว่าเสกขผละ เพราะพระเสขะยังต้องศึกษาสัมมาวาจา ฯลฯ สัมมา-

*กัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณ ฯลฯ
สัมมาวิมุตติ ชื่อว่าอเสกขผละ เพราะพระอเสขะศึกษาในสัมมาวาจา สัมมา-

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

* กัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณ
สัมมาวิมุตติ นั้นเสร็จแล้ว เสกขผละ ๑๐ อเสกขผละ ๑๐ นี้ ฯ

[๖๒๙] ชินาสวผละ ๑๐ เป็นโณ ภิกษุชินาสพในศาสนานี้ เป็นผู้
เห็นด้วยดีซึ่งสังขารทั้งปวง โดยความเป็นของไม่เที่ยง ด้วยปัญญาอันชอบ ตาม
ความเป็นจริง แม้ข้อที่ภิกษุชินาสพเป็นผู้เห็นด้วยดีซึ่งสังขารทั้งปวง โดยความ
เป็นของไม่เที่ยงด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงนี้ เป็นกำลังของภิกษุชินาสพ
ซึ่งภิกษุชินาสพได้อาศัยปฏิญาณความสิ้นอาสวะว่า อาสวะทั้งหลายของเราสิ้น
ไปแล้ว ฯ

อีกประการหนึ่ง ภิกษุชินาสพเป็นผู้เห็นด้วยดีซึ่งกามทั้งหลายว่า เปรียบ
ด้วยหลุมถ่านเพลิง ด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง แม้ข้อที่ภิกษุชินาสพ
เห็นด้วยดีซึ่งกามทั้งหลายว่า เปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง ด้วยปัญญาอันชอบตาม
ความเป็นจริงนี้ ก็เป็นกำลังของภิกษุชินาสพ ซึ่งภิกษุชินาสพได้อาศัยปฏิญาณ
ความสิ้นอาสวะว่า อาสวะทั้งหลายของเราสิ้นไปแล้ว ฯ

อีกประการหนึ่ง จิตของภิกษุชินาสพเป็นธรรมชาติโน้มไป น้อมไป
เอนไปในวิเวก ยินดีในเนกขัมมะ ตั้งอยู่ในวิเวก สิ้นสูญไปจากธรรมทั้งหลาย
อันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ โดยประการทั้งปวง แม้ข้อที่จิตของภิกษุชินาสพเป็น
ธรรมชาติโน้มไป น้อมไป เอนไปในวิเวก ตั้งอยู่ในวิเวก ยินดีในเนกขัมมะ
สิ้นสูญไปจากธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะโดยประการทั้งปวงนี้ ก็เป็น
กำลังของภิกษุชินาสพ ซึ่งภิกษุชินาสพได้อาศัยปฏิญาณความสิ้นอาสวะว่า อาสวะ
ทั้งหลายของเราสิ้นไปแล้ว ฯ

อีกประการหนึ่ง ภิกษุชินาสพเป็นผู้เจริญสติปฏิฐาน ๔ เจริญดีแล้ว
แม้ข้อที่ภิกษุชินาสพเป็นผู้เจริญสติปฏิฐาน ๔ เจริญดีแล้วนี้ ก็เป็นกำลังของ
พระชินาสพ ซึ่งพระชินาสพได้อาศัยปฏิญาณความสิ้นอาสวะว่า อาสวะทั้งหลาย
ของเราสิ้นไปแล้ว ฯ

อีกประการหนึ่ง ภิกษุชินาสพเป็นผู้เจริญสัมมปธาน ๔ ฯลฯ
อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ ฯลฯ อริยมรรค ม้องค์ ๘
เจริญดีแล้ว แม้ข้อที่ภิกษุชินาสพเป็นผู้เจริญอริยมรรคม้องค์ ๘ เจริญดีแล้วนี้
ก็เป็นกำลังของภิกษุชินาสพ ซึ่งภิกษุชินาสพได้อาศัยปฏิญาณความสิ้นอาสวะว่า
อาสวะทั้งหลายของเราสิ้นไปแล้ว นี่เป็นกำลังของพระชินาสพ ๑๐ ฯ

[๖๓๐] อิทธิพละ ๑๐ เป็นโณ ฤทธิ์เพราะการอธิษฐาน ๑ ฤทธิ์ที่
แผลงได้ต่างๆ ๑ ฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยใจ ๑ ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ ๑ ฤทธิ์ที่แผ่
ไปด้วยสมาธิ ๑ ฤทธิ์ของพระอริยะ ๑ ฤทธิ์ที่เกิดแต่ผลกรรม ๑ ฤทธิ์ของท่าน
ผู้มีบุญ ๑ ฤทธิ์ที่สำเร็จมาแต่วิเศษ ๑ ชื่อว่าฤทธิ์ ด้วยความว่าสำเร็จเพราะเหตุ
แห่งการประกอบโดยชอบในส่วนนั้นๆ อิทธิพละ ๑๐ นี้ ฯ

[๖๓๑] ตถาคตผละ ๑๐ เป็นโณ พระตถาคตในโลกนี้ย่อมทรงทราบ
ซึ่งฐานะโดยเป็นฐานะ และฐานะโดยเป็นฐานะตามความเป็นจริง แม้ข้อที่
พระตถาคตทรงทราบฐานะโดยเป็นฐานะ และฐานะโดยเป็นฐานะ ตามความ
เป็นจริงนี้ เป็นกำลังของพระตถาคต ซึ่งพระตถาคตได้ทรงอาศัยปฏิญาณฐานะ
ของผู้เป็นโจก บันลือสีหนาทในบริษัท ประกาศพรหมจักร ฯ

อีกประการหนึ่ง พระตถาคตย่อมทรงทราบซึ่งผลแห่งกรรมสมทาน ทั้งที่
เป็นส่วนอดีต อนาคตและปัจจุบัน โดยฐานะ โดยเหตุ ตามความเป็นจริง แม้
ข้อที่พระตถาคตทรงทราบซึ่งผลแห่งกรรมสมทาน ทั้งที่เป็นส่วนอดีต อนาคต
และปัจจุบัน โดยฐานะ โดยเหตุ ตามความเป็นจริงนี้ ก็เป็นกำลังของ
พระตถาคต ฯลฯ ฯ

อีกประการหนึ่ง พระตถาคตย่อมทรงทราบปฏิบัติเครื่องให้ถึงประโยชน์
ทั้งปวง ตามความเป็นจริง แม้ข้อที่พระตถาคตทรงทราบปฏิบัติเครื่องให้ถึง
ประโยชน์ทั้งปวง ตามความเป็นจริงนี้ ก็เป็นกำลังของพระตถาคต ฯลฯ ฯ

อีกประการหนึ่ง พระตถาคตย่อมทรงทราบโลกธาตุต่างๆ โดยความเป็น
อนเอกธาตุ ตามความเป็นจริง แม้ข้อที่พระตถาคตทรงทราบโลกธาตุต่างๆ โดย
ความเป็นอนเอกธาตุ ตามความเป็นจริงนี้ ก็เป็นกำลังของพระตถาคต ฯลฯ ฯ

อีกประการหนึ่ง พระตถาคตย่อมทรงทราบความที่สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มี
อริยาคัยต่างๆ กัน ตามความเป็นจริง แม้ข้อที่พระตถาคตทรงทราบความที่สัตว์
ทั้งหลายเป็นผู้มีอริยาคัยต่างๆ กัน ตามความเป็นจริงนี้ ก็เป็นกำลังของพระ
ตถาคต ฯลฯ ฯ

อีกประการหนึ่ง พระตถาคตย่อมทรงทราบความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์
ของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่น ตามความเป็นจริง แม้ข้อที่พระตถาคตทรงทราบ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์อื่นและบุคคลอื่น ตามความเป็นจริงนี้
ก็เป็นกำลังของพระตถาคต ฯลฯ

อีกประการหนึ่ง พระตถาคตย่อมทรงทราบความเศร้าหมอง ความ
ผ่องแผ้ว ความออก แห่งฌาน วิโมกข์ สมာธิและสมาบัติ ตามความเป็นจริง
แม้ข้อที่พระตถาคตทรงทราบความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว ความออก แห่งฌาน
วิโมกข์ สมာธิและสมาบัติ ตามความเป็นจริงนี้ ก็เป็นกำลังของพระตถาคต ฯลฯ

อีกประการหนึ่ง พระตถาคตย่อมทรงระลึกถึงชาติก่อนๆ ได้เป็นอันมาก
คือ ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง ฯลฯ ย่อมทรงระลึกถึงชาติก่อนๆ ได้เป็น
อันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศด้วยประการดังนี้ แม้ข้อที่พระตถาคต
ทรงระลึกถึงชาติก่อนๆ ได้เป็นอันมาก คือ ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง ฯลฯ
นี้ ก็เป็นกำลังของพระตถาคต ฯลฯ

อีกประการหนึ่ง พระตถาคตทรงพิจารณาเห็นหมู่มสัตว์ที่กำลังจติ กำลังอุปปัตติ
ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ ล่วงจักขุของมนุษย์ แม้ข้อที่พระตถาคตทรงพิจารณา
เห็นหมู่มสัตว์ที่กำลังจติ กำลังอุปปัตติด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ ล่วงจักขุของมนุษย์นี้
ก็เป็นกำลังของพระตถาคต ฯลฯ

อีกประการหนึ่ง พระตถาคตทรงทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ
อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน
เข้าถึงอยู่ แม้ข้อที่พระตถาคตทรงทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหา
อาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึง
อยู่ ก็เป็นกำลังของพระตถาคต ซึ่งพระตถาคตได้ทรงอาศัยทรงปฏิญาณฐานะ
ของผู้เป็นโจก บันลือสีหนาทในบริษัท ประกาศพรหมจักร ตถาคตพละ ๑๐ นี้

[๖๓๒] ชื่อว่าสัทธาพละ ชื่อว่าวิริยพละ ชื่อว่าสติพละ ชื่อว่า
สมาธิพละ ชื่อว่าปัญญาพละ ชื่อว่าหิริพละ ชื่อว่าโอตตปปพละ ชื่อว่าปฏิ-

*สังขานพละ ชื่อว่าตถาคตพละ เพราะอรรถาภาวระไร

ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะอรรถาภาวระไรไม่หวั่นไหวไปในความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา
ชื่อว่าวิริยพละ เพราะอรรถาภาวระไรไม่หวั่นไหวไปในความเกียจคร้าน ชื่อว่าสติพละ
เพราะอรรถาภาวระไรไม่หวั่นไหวไปในความประมาท ชื่อว่าสมาธิพละ เพราะอรรถาภาว
ระไรไม่หวั่นไหวไปในอุทธัจจะ ชื่อว่าปัญญาพละ เพราะอรรถาภาวระไรไม่หวั่นไหวไปใน
อวิชชา ชื่อว่าหิริพละ เพราะอรรถาภาวระไรละอายอุกฤษฏธรรมอันลามก ชื่อว่า
โอตตปปพละ เพราะอรรถาภาวระไรเกรงกลัวอุกฤษฏธรรมอันลามก ชื่อว่าปฏิสังขานพละ
เพราะอรรถาภาวระไรพิจารณาถึงเลวทั้งหลายด้วยญาณ ชื่อว่าภาวนาพละ เพราะอรรถาภาว
ธรรมทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้น มีกิจเป็นอันเดียวกัน ชื่อว่าอนริชชพละ
เพราะอรรถาภาวระไรในเนกขัมมะนั้น ไม่มีโทษน้อยหนึ่ง ชื่อว่าสังคาหพละ เพราะอรรถาภาว
ระไรโยคาวจรย่อมสะกดจิตไว้ด้วยเนกขัมมะเป็นต้นนั้น ชื่อว่าขันติพละ เพราะ
อรรถาภาวระไรเนกขัมมะเป็นต้นย่อมอดทนต่อนิเวศน์มีกามฉันทะเป็นต้น ชื่อว่า
ปัญญุตติพละ เพราะอรรถาภาวระไรโยคาวจรตั้งจิตไว้ด้วยเนกขัมมะเป็นต้น ชื่อว่า
นิชฌิตติพละ เพราะอรรถาภาวระไรโยคาวจรย่อมเพ่งจิตด้วยเนกขัมมะเป็นต้น ชื่อว่า
อิสรียพละ เพราะอรรถาภาวระไรโยคาวจรย่อมให้จิตเป็นไปตามอำนาจด้วย
เนกขัมมะเป็นต้น ชื่อว่าอิทธิฐานพละ เพราะอรรถาภาวระไรโยคาวจรย่อมตั้งจิตไว้มั่น
ด้วยเนกขัมมะเป็นต้น ชื่อว่าสมถพละ เพราะอรรถาภาวระไรจิตมีอารมณ์เดียวด้วย
เนกขัมมะเป็นต้น ชื่อว่าวิปัสสนาพละ เพราะอรรถาภาวระไรโยคาวจรย่อมพิจารณา
เห็นธรรมที่เกิดในภาวนานั้น ชื่อว่าเสกขพละ เพราะอรรถาภาวระไรพระเสขะยังต้อง
ศึกษาในสัมมาทิฐิเป็นต้นนั้น ชื่อว่าอเสกขพละ เพราะความที่พระอเสขะศึกษาใน
สัมมาทิฐิเป็นต้นนั้นเสร็จแล้ว ชื่อว่าชินาสวพละ เพราะอรรถาภาวระไรอาสวะทั้งหลาย
สิ้นไปแล้วด้วยความเห็นด้วยดีนั้น ชื่อว่าอิทธิพละ เพราะอรรถาภาวระไรฤทธิ์ย่อม
สำเร็จเพราะการอิทธิฐานเป็นต้น เพราะเหตุแห่งการประกอบโดยชอบในส่วนนั้นๆ
ชื่อว่าตถาคตพละ เพราะอรรถาภาวระไรเป็นกำลังหาประมาณมิได้ ฉะนั้นแล

จบพลกถา

ยุคนี้ทวารวดี สมุททก

[๖๓๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้นนั้นแล ท่านพระอานนท์
ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้ว นั่ง ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
พระองค์ตรัสว่า โลกสุญญะ โลกสุญญะ ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
เพียงเท่าไรหนอแล พระองค์จึงตรัสว่า โลกสฺยุ ฯ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรอานนท์ เพราะว่าสฺยุจากตนและจากสิ่งที่
เนื่องด้วยตน ฉะนั้นเราจึงกล่าวว่าโลกสฺยุ ดูกรอานนท์ อะไรเล่าสฺยุจากตน
และสิ่งที่เนื่องด้วยตน ดูกรอานนท์ จักขุสฺยุจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน
รูปสฺยุจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน จักขุวิญญานสฺยุจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน
จักขุสัมผัสสฺยุจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน แม่สฺยุเวทนา ทุกขเวทนา หรือ
อทุกขมสฺยุเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ก็สฺยุจากตนและสิ่งที่
เนื่องด้วยตน หฺสฺยุ ฯลฯ เสียงสฺยุ จมุกสฺยุ กลินสฺยุ ลินสฺยุ รสสฺยุ
กายสฺยุ โผฏฐัพพะสฺยุ ใจสฺยุจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน ธรรมารมณฺสฺยุ
จากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน มโนวิญญานสฺยุจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน
แม่สฺยุเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสฺยุเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัส
เป็นปัจจัย ก็สฺยุจากตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตน เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า
โลกสฺยุ ฯ

[๖๓๔] สิ่งที่สฺยุสฺยุ สังขารสฺยุ วิปริณามธรรมสฺยุ อัคคบทสฺยุ
ลักษณะสฺยุ วิกขัมภนสฺยุ ตัทธกสฺยุ สมุจเจตสฺยุ ปฏิปัสสัทธิสฺยุ
นิสสรณะสฺยุ ภายในสฺยุ ภายนอกสฺยุ ทั้งภายในและภายนอกสฺยุ ส่วนที่
เสมอกันสฺยุ ส่วนที่ไม่เสมอกันสฺยุ ความแสวงหาสฺยุ ความกำหนดสฺยุ
ความได้เฉพาะสฺยุ การแทงตลอดสฺยุ ความเป็นอย่างเดียวสฺยุ ความเป็น
ต่างๆ สฺยุ ความอดทนสฺยุ ความอธิษฐานสฺยุ ความมั่นคงสฺยุ การครอบงำ—

* ความเป็นไปแห่งสัมปชานบุคคลสฺยุ มีประโยชน์อย่างยิ่งกว่าความสฺยุทั้งปวง ฯ

[๖๓๕] สิ่งที่สฺยุสฺยุเป็นไฉน จักขุสฺยุจากตน จากสิ่งที่เนื่องด้วยตน
จากความเที่ยง ความยั่งยืน ความมั่นคง และจากความ ไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา
หฺสฺยุ ฯลฯ จมุกสฺยุ ลินสฺยุ กายสฺยุ ใจสฺยุจากตน จากสิ่งที่เนื่องด้วยตน
จากความเที่ยง ความยั่งยืน ความมั่นคง และจากความ ไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา
นี่สิ่งที่สฺยุสฺยุ ฯ

[๖๓๖] สังขารสฺยุเป็นไฉน สังขาร ๓ คือ ปญฺญากิสังขาร อปญฺญา
กิสังขาร อนเณฺยชากิสังขาร ปญฺญากิสังขาร สฺยุจากอปญฺญากิสังขารและ
อนเณฺยชากิสังขาร อปญฺญากิสังขาร สฺยุจากปญฺญากิสังขารและอนเณฺยชากิสังขาร
อนเณฺยชากิสังขาร สฺยุจากปญฺญากิสังขารและอปญฺญากิสังขาร นี่สังขาร ๓ ฯ

สังขาร ๓ อีกประการหนึ่ง คือ กายสังขาร วจิตตสังขาร
กายสังขาร สฺยุจากวจิสังขารและจิตตสังขาร วจิตตสังขาร สฺยุจากกายสังขารและ
จิตตสังขาร จิตตสังขาร สฺยุจากกายสังขารและวจิสังขาร นี่สังขาร ๓ ฯ

สังขาร ๓ อีกประการหนึ่ง คือ สังขารส่วนอดีต สังขารส่วนอนาคต
สังขารส่วนปัจจุบัน สังขารส่วนอดีต สฺยุจากสังขารส่วนอนาคตและสังขารส่วน
ปัจจุบัน สังขารส่วนอนาคต สฺยุจากสังขารส่วนอดีตและสังขารส่วนปัจจุบัน
สังขารส่วนปัจจุบัน สฺยุจากสังขารส่วนอดีตและสังขารส่วนอนาคต นี่สังขาร ๓
นี่สังขารสฺยุ ฯ

[๖๓๗] วิปริณามธรรมสฺยุเป็นไฉน รูปเกิดแล้วสฺยุไปจากสภาพ
(ปรกตฺติเม) รูปหายไป แปรปรวนไปและสฺยุไป เวทนาเกิดแล้ว ฯลฯ สัญญา
เกิดแล้ว สังขารเกิดแล้ว วิญญานเกิดแล้ว จักขุเกิดแล้ว ฯลฯ ภพเกิดแล้ว
สฺยุไปจากสภาพ ภพหายไป แปรปรวนไปและสฺยุไป นี่วิปริณามธรรมสฺยุ

[๖๓๘] อัคคบทสฺยุเป็นไฉน บทนี้ คือ ความสงบแห่ง—

* สังขารทั้งปวง ความสลະคินอุปริทั้งปวง ความสิ้นต้นเหา ความสํารอกกิเลส
ความดับ นิพพาน เป็นบทเลิศ เป็นบทประเสริฐ เป็นบทพิเศษ
นี่อัคคบทสฺยุ ฯ

[๖๓๙] ลักษณะสฺยุเป็นไฉน ลักษณะ ๒ คือ พาลลักษณะ ๑
ปณฺฑิตลักษณะ ๑ พาลลักษณะสฺยุจากปณฺฑิตลักษณะ ปณฺฑิตลักษณะสฺยุจาก
พาลลักษณะ ลักษณะ ๓ คือ อุปปาทลักษณะ (ลักษณะความเกิดขึ้น)
วยลักษณะ (ลักษณะความเสื่อมไป) ฐิตัญญุถิตตลักษณะ (ลักษณะเมื่อยังตั้งอยู่
แปรเป็นอื่นไป) อุปปาทลักษณะ สฺยุจากวยลักษณะและฐิตัญญุถิตตลักษณะ
วยลักษณะ สฺยุจากอุปปาทลักษณะและฐิตัญญุถิตตลักษณะ ฐิตัญญุถิตตลักษณะ
สฺยุจากอุปปาทลักษณะและวยลักษณะ ลักษณะความเกิดขึ้นแห่งรูป สฺยุจาก
ลักษณะความเสื่อมไปและจากลักษณะเมื่อยังตั้งอยู่แปรเป็นอื่นไป ลักษณะความ
เสื่อมไปแห่งรูป สฺยุจากลักษณะความเกิดขึ้นและจากลักษณะเมื่อยังตั้งอยู่แปร
เป็นอื่นไป ลักษณะเมื่อยังตั้งอยู่แปรเป็นอื่นไปแห่งรูป สฺยุจากลักษณะความ
เกิดขึ้นและจากลักษณะความเสื่อมไป ลักษณะความเกิดขึ้นแห่งเวทนา สัญญา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

สังขาร วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ขราและมรณะ สฺยจากลักษณะความเสื่อมไปและจากลักษณะเมื่อยังตั้งอยู่แปรเป็นอื่นไป ลักษณะความเสื่อมไปแห่งขราและมรณะ สฺยจากลักษณะความเกิดขึ้นและจากลักษณะเมื่อยังตั้งอยู่แปรเป็นอื่นไป ลักษณะเมื่อยังตั้งอยู่แปรเป็นอื่นไปแห่งขราและมรณะ สฺยจากลักษณะความเกิดขึ้นและจากลักษณะความเสื่อมไป นี้ลักษณะสฺย

[๖๔๐] วิกขัมภณสฺยเป็นโจน กามฉันทะอันเนกขัมมะข่มแล้วและสฺยไป พยาบาทอันความไม่พยาบาทข่มแล้วและสฺยไป ถีนมิทธะอันอาโลก สัณญาข่มแล้วและสฺยไป อุทริจจะอันความไม่พึงชานข่มแล้ว และสฺยไป วิจิกิจจาอันการกำหนดธรรมข่มแล้วและสฺยไป อวิชชาอันญาณข่มแล้วและสฺยไป อตติอันความปราโมทย์ข่มแล้วและสฺยไป นิเวรณอันปฐมฌานข่มแล้วและสฺยไป ฯลฯ กิเลสทั้งปวงอันอรหัตมรรคข่มแล้วและสฺยไป นี้วิกขัมภณสฺย ฯ

[๖๔๑] ตังคະสฺยเป็นโจน กามฉันทะเป็นตังคະสฺย (สฺยเพราะองค์นั้นๆ) เพราะเนกขัมมะ . . . นิเวรณเป็นตังคະสฺยเพราะปฐมฌาน ฯลฯ ความถือผิดเพราะกิเลสเครื่องประกอบไว้ เป็นตังคະสฺยเพราะวิภูษณานุปัสสนา นีตังคະสฺย ฯ

[๖๔๒] สมุจเจทสฺยเป็นโจน กามฉันทะอันเนกขัมมะตัดแล้วและสฺยไป . . . นิเวรณอันปฐมฌานตัดแล้วและสฺยไป ฯลฯ กิเลสทั้งปวงอันอรหัตมรรคตัดแล้วและสฺยไป นี้สมุจเจทสฺย ฯ

[๖๔๓] ปฏิปัสสัทธิสฺยเป็นโจน กามฉันทะอันเนกขัมมะระงับแล้วและสฺยไป . . . นิเวรณอันปฐมฌานระงับแล้วและสฺยไป ฯลฯ กิเลสทั้งปวงอันอรหัตมรรคระงับแล้วและสฺยไป นี้ปฏิปัสสัทธิสฺย ฯ

[๖๔๔] นิสสรณะสฺยเป็นโจน กามฉันทะอันเนกขัมมะสลัดออกแล้วและสฺยไป . . . นิเวรณอันปฐมฌานสลัดออกแล้วและสฺยไป ฯลฯ กิเลสทั้งปวงอันอรหัตมรรคสลัดออกแล้วและสฺยไป นี้นิสสรณะสฺย ฯ

[๖๔๕] ภายใตสฺยเป็นโจน จักขุภายในสฺยจากตน จากสิ่งที่เนื่องด้วยตน จากความเที่ยง ความยั่งยืน ความมั่นคง และจากความไม่แปรปรวน เป็นธรรมดา หุภายใน ฯลฯ จมูกภายใน ลิ้นภายใน กายภายใน ใจภายใน สฺยจากตน จากสิ่งที่เนื่องด้วยตน จากความเที่ยง ความยั่งยืน ความมั่นคง และจากความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา นี้ภายในสฺย ฯ

[๖๔๖] ภายนอกสฺยเป็นโจน รูปภายนอกสฺย ฯลฯ ธรรมารมณ์ ภายนอกสฺยจากตน จากสิ่งที่เนื่องด้วยตน จากความเที่ยง ความยั่งยืน ความมั่นคง และจากความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา นี้ภายนอกสฺย ฯ

[๖๔๗] ทั้งภายในและภายนอกสฺยเป็นโจน จักขุภายในและรูป ภายนอก ทั้งสองนั้นสฺยจากตน จากสิ่งที่เนื่องด้วยตน จากความเที่ยง ความยั่งยืน ความมั่นคง และจากความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา หุภายในและเสียง ภายนอก ฯลฯ จมูกภายในและกลิ่นภายนอก ลิ้นภายในและรสภายนอก กายภายในและไภฏฐัพพะภายนอก ใจภายในและธรรมารมณ์ภายนอก ทั้งสองนั้นสฺยจากตน จากสิ่งที่เนื่องด้วยตน จากความเที่ยง ความยั่งยืน ความมั่นคง และจากความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา นี้ทั้งภายในและภายนอกสฺย ฯ

[๖๔๘] ส่วนเสมอกันสฺยเป็นโจน อายุตนะภายใน ๖ เป็นส่วนเสมอกันและสฺยไป อายุตนะภายนอก ๖ . . . หवादริญญาณ ๖ . . . หवादผัสสะ ๖ . . . หवादเวทนา ๖ . . . หवादสัญญา ๖ . . . หवादเจตนา ๖ เป็นส่วนเสมอกันและสฺยไป นี้ส่วนเสมอกันสฺย ฯ

[๖๔๙] ส่วนไม่เสมอกันสฺยเป็นโจน อายุตนะภายใน ๖ เป็นส่วนไม่เสมอกันกับอายุตนะภายนอก ๖ และสฺยไป อายุตนะภายนอก ๖ เป็นส่วนไม่เสมอกันกับหवादริญญาณ ๖ และสฺยไป หवादริญญาณ ๖ เป็นส่วนไม่เสมอกันกับหवादผัสสะ ๖ และสฺยไป หवादผัสสะ ๖ เป็นส่วนไม่เสมอกันกับหवादเวทนา ๖ และสฺยไป หवादเวทนา ๖ เป็นส่วนไม่เสมอกันกับหवादสัญญา ๖ และสฺยไป หवादสัญญา ๖ เป็นส่วนไม่เสมอกันกับหवादเจตนา ๖ และสฺยไป นี้ส่วนไม่เสมอกันสฺย ฯ

[๖๕๐] ความแสวงหาสฺยเป็นโจน ความแสวงหาเนกขัมมะสฺยจาก กามฉันทะ ความแสวงหาความไม่พยาบาทสฺยจากพยาบาท ความแสวงหา อาโลกสัณญาสฺยจากถีนมิทธะ ความแสวงหาความไม่พึงชานสฺยจากอุทริจจะ ความแสวงหาการกำหนดธรรมสฺยจากวิจิกิจจา ความแสวงหาญาณสฺยจากอวิชชา ความแสวงหาปฐมฌานสฺยจากนิเวรณ ฯลฯ ความแสวงหาอรหัตมรรคสฺยจาก กิเลสทั้งปวง นี้ความแสวงหาสฺย ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

[๖๕๑] ความกำหนดสัญญาเป็นไฉน ความกำหนดเนกขัมมะสัญญาจากกาม
ฉันทะ ฯลฯ ความกำหนดอหัตมรรคสัญญาจากกิเลสทั้งปวง นี้ความกำหนดสัญญา ฯ

[๖๕๒] ความได้เฉพาะสัญญาเป็นไฉน ความได้เนกขัมมะ สัญญาจากกาม
ฉันทะ ฯลฯ ความได้อหัตมรรค สัญญาจากกิเลสทั้งปวง นี้ความได้เฉพาะสัญญา ฯ

[๖๕๓] การแห่งตลอดสัญญาเป็นไฉน การแห่งตลอดเนกขัมมะ สัญญาจาก
กามฉันทะ ฯลฯ การแห่งตลอดอหัตมรรค สัญญาจากกิเลสทั้งปวง นี้การแห่ง
ตลอดสัญญา ฯ

[๖๕๔] ความเป็นอย่างเดียวสัญญา ความเป็นต่างๆ สัญญาเป็นไฉน
กามฉันทะเป็นความต่าง เนกขัมมะเป็นอย่างเดียว ความที่เนกขัมมะเป็น
อย่างเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ สัญญาจากกามฉันทะ พยาบาทเป็นความต่าง ความไม่
พยาบาทเป็นอย่างเดียว ความที่ความไม่พยาบาทเป็นอย่างเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่
สัญญาจากพยาบาท ถินมัทธะเป็นความต่าง อาโลกสัญญาเป็นอย่างเดียว ความที่
อาโลกสัญญาเป็นอย่างเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ สัญญาจากถินมัทธะ อหัตถ์จะเป็น
ความต่าง วิจิกิจฉานเป็นความต่าง อวิชชาเป็นความต่าง อตติเป็นความต่าง นิรวรณ
เป็นความต่าง ปฐมฉานเป็นอย่างเดียว ความที่ปฐมฉานเป็นอย่างเดียวของบุคคล
ผู้คิดอยู่ สัญญาจากนิรวรณ ฯลฯ กิเลสทั้งปวงเป็นความต่าง อหัตมรรคเป็น
อย่างเดียว ความที่อหัตมรรคเป็นอย่างเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ สัญญาจากกิเลส
ทั้งปวง นี้ความเป็นอย่างเดียวสัญญา ความเป็นต่างๆ สัญญา ฯ

[๖๕๕] ความอดทนสัญญาเป็นไฉน ความอดทนในเนกขัมมะสัญญาจาก
กามฉันทะ ฯลฯ ความอดทนในอหัตมรรคสัญญาจากกิเลสทั้งปวง นี้ความ
อดทนสัญญา ฯ

[๖๕๖] ความอธิษฐานสัญญาเป็นไฉน ความอธิษฐานในเนกขัมมะ สัญญาจาก
กามฉันทะ ฯลฯ ความอธิษฐานในอหัตมรรค สัญญาจากกิเลสทั้งปวง นี้ความ
อธิษฐานสัญญา ฯ

[๖๕๗] ความมั่นคงสัญญาเป็นไฉน ความมั่นคงแห่งเนกขัมมะ สัญญาจาก
กามฉันทะ ฯลฯ ความมั่นคงแห่งอหัตมรรค สัญญาจากกิเลสทั้งปวง นี้ความม
ั่นคงสัญญา ฯ

[๖๕๘] การครอบงำความเป็นไปแห่งสัมปชานบุคคล สัญญาประโยชน์
อย่างยิ่งกว่าความสัญญาทั้งปวงเป็นไฉน สัมปชานบุคคลครอบงำความเป็นไปแห่ง
กามฉันทะด้วยเนกขัมมะ ครอบงำความเป็นไปแห่งพยาบาทด้วยความไม่พยาบาท
ครอบงำความเป็นไปแห่งถินมัทธะด้วยอาโลกสัญญา ครอบงำความเป็นไปแห่ง
อหัตถ์ด้วยความไม่พองฟู ครอบงำความเป็นไปแห่งวิจิกิจฉานด้วยการกำหนด
ธรรม ครอบงำความเป็นไปแห่งอวิชชาด้วยญาณ ครอบงำความเป็นไปแห่งอตติ
ด้วยความปราโมทย์ ครอบงำความเป็นไปแห่งนิรวรณด้วยปฐมฉาน ฯลฯ ครอบงำ
กิเลสทั้งปวงด้วยอหัตมรรค ฯ

อีกประการหนึ่ง เมื่อสัมปชานบุคคลปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสส-

* นิพพานธาตุ ความเป็นไปแห่งจักขุนี้ย่อมหมดสิ้นไป และความเป็นไปแห่งจักขุ
อื่นก็ไม่เกิดขึ้น ความเป็นไปแห่งหู ฯลฯ ความเป็นไปแห่งจมูก ความเป็นไป
แห่งลิ้น ความเป็นไปแห่งกาย ความเป็นไปแห่งใจนี้ย่อมหมดสิ้นไป และความ
เป็นไปแห่งใจอื่นก็ไม่เกิดขึ้น นี้ความครอบงำความเป็นไปแห่งสัมปชานบุคคล
สัญญาประโยชน์อย่างยิ่งกว่าความสัญญาทั้งปวง ฉะนั้นแล ฯ

จบสัญญาภา

จบยุคนิทวารวรรคที่ ๒

รวมภคที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ยุคนัทธกถา ๒. สัจจกถา ๓. โพชฌนคกถา ๔. เมตตากถา
๕. วิจารณ์กถา ๖. ปฏิสัมภิทากถา ๗. ธรรมจักรกถา ๘. โลภตรกถา
๙. พลกถา ๑๐. สัญญาภา นิกายอันประเสริฐนี้ท่านตั้งไว้แล้ว เป็นวามรรค
อันประเสริฐที่ ๒ ไม่มีวามรรคอื่นเสมอ ฉะนั้นแล ฯ

ปัญญาวรรค มหาปัญญาภา

[๖๕๙] อนิจจานุสสเนนาที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยังปัญญา
อย่างไหนให้บริบูรณ์ ทุกขานุสสเนนา . . . อนัตตานุสสเนนา . . . นิพพิทานุสสเนนา . . .
วิจารณ์านุสสเนนา . . . นิโรธานุสสเนนา . . . ปฏินิสสัคคานุสสเนนาที่บุคคลเจริญแล้ว
ทำให้มากแล้ว ย่อมยังปัญญาอย่างไหนให้บริบูรณ์ ฯ

อนิจจานุสสเนนาที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยังชวนปัญญา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค

การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูป ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว
ย่อมยังชวนปัญญาให้บริบูรณ์ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูปทั้งเป็นส่วนอดีต
อนาคตและปัจจุบัน . . . ย่อมยังชวนปัญญาให้บริบูรณ์ การพิจารณาเห็นทุกขในรูป
. . . ย่อมยังนิพเพริชปัญญาให้บริบูรณ์ การพิจารณาเห็นทุกขในรูปทั้งเป็นส่วนอดีต
อนาคตและปัจจุบัน . . . ย่อมยังชวนปัญญาให้บริบูรณ์ การพิจารณาเห็นอนัตตาใน
รูป . . . ย่อมยังหาปัญญาให้บริบูรณ์ การพิจารณาเห็นอนัตตาในรูปทั้งเป็นส่วน
อดีต อนาคตและปัจจุบัน . . . ย่อมยังชวนปัญญาให้บริบูรณ์ การพิจารณาเห็นความ
เบือนหายในรูป . . . ย่อมยังตักขปัญญาให้บริบูรณ์ การพิจารณาเห็นความเบือนหาย
ในรูปทั้งเป็นส่วนอดีต อนาคตและปัจจุบัน . . . ย่อมยังชวนปัญญาให้บริบูรณ์ การ
พิจารณาเห็นความคลายกำหนัดในรูป . . . ย่อมยังวิบูลปัญญาให้บริบูรณ์ การ
พิจารณาเห็นความคลายกำหนัดในรูปทั้งเป็นส่วนอดีต อนาคตและปัจจุบัน . . . ย่อม
ยังชวนปัญญาให้บริบูรณ์ การพิจารณาเห็นความดับในรูป . . . ย่อมยังคัมภีรปัญญา
ให้บริบูรณ์ การพิจารณาเห็นความดับในรูปทั้งเป็นส่วนอดีต อนาคตและปัจจุบัน
. . . ย่อมยังชวนปัญญาให้บริบูรณ์ การพิจารณาเห็นความสละคืนในรูป . . . ย่อมยัง
อัสสามันตปัญญาให้บริบูรณ์ การพิจารณาเห็นความสละคืนในรูปทั้งเป็นส่วนอดีต
อนาคตและปัจจุบัน . . . ย่อมยังชวนปัญญาให้บริบูรณ์ ปัญญา ๗ ประการนี้ . . .
ย่อมยังความเป็นบัณฑิตให้บริบูรณ์ ปัญญา ๘ ประการนี้ . . . ย่อมยังปลุกปัญญาให้
บริบูรณ์ ปัญญา ๙ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยังหาส-

*ปัญญาให้บริบูรณ์ หาสปัญญา เป็นปฏิภาณปฏิสัมภีทา . . . ปฏิสัมภีทา ๔ ประการ
นี้เป็นคุณสมบัติอันบุคคลบรรลุแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา เพราะ
หาสปัญญานั้น ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักข ฯลฯ ฯ

การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในขราและมรณะ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้
มากแล้ว ย่อมยังปัญญาย่างไหนให้บริบูรณ์ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงใน
ขราและมรณะ ทั้งเป็นส่วนอดีต อนาคตและปัจจุบัน ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้
มากแล้ว ย่อมยังปัญญาย่างไหนให้บริบูรณ์ ฯลฯ การพิจารณาเห็นความสละคืน
ในขราและมรณะ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยังปัญญาย่างไหนให้
บริบูรณ์ การพิจารณาเห็นความสละคืนในขราและมรณะทั้งเป็นส่วนอดีต อนาคต
และปัจจุบัน ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยังปัญญาย่างไหนให้
บริบูรณ์ ฯ

การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในขราและมรณะ . . . ย่อมยังชวนปัญญาให้
บริบูรณ์ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในขราและมรณะทั้งเป็นส่วนอดีต อนาคต
และปัจจุบัน . . . ย่อมยังชวนปัญญาให้บริบูรณ์ ฯลฯ ปฏิสัมภีทา ๔ ประการนี้
เป็นคุณสมบัติอันบุคคลบรรลุแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา เพราะ
หาสปัญญา ฯ

[๖๖๒] ดุริยกิจทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำ
ให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ๔ ประการเป็นไฉน คือ
สัปปริสสังเสวะ กบสัตบุรุษ ๑ สัทธรรมสวนะ ฟังสัทธรรมคำสั่งสอนของท่าน ๑
โยนิโสมนสิการะ ไตรตรองพิจารณาคำสั่งสอนของท่าน ๑ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ
ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมที่ได้ตรองเห็นแล้ว ๑ ดุริยกิจทั้งหลาย ธรรม ๔
ประการนี้แล ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่ง
โสดาปัตติผล ฯ

ดุริยกิจทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว
ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามิผล ฯลฯ ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่ง
อนาคามิผล ฯลฯ ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตผล ๔ ประการเป็นไฉน
คือ สัปปริสสังเสวะ ๑ สัทธรรมสวนะ ๑ โยนิโสมนสิการ ๑ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ-

*ปัตติ ๑ ดุริยกิจทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้แล ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้
มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตผล ฯ

[๖๖๓] ดุริยกิจทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำ
ให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อได้เฉพาะซึ่งปัญญา เพื่อความเจริญแห่งปัญญา เพื่อ
ความไพบลยแห่งปัญญา เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาใหญ่ เพื่อความเป็นผู้มีปัญญานา
เพื่อความเป็นผู้มีปัญญากว้างขวาง เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาลึกซึ้ง เพื่อความเป็นผู้
มีปัญญาไม่ใกล้ เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาดังแผ่นดิน เพื่อความเป็นผู้มีปัญญามาก
เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเร็ว เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาพลัน เพื่อความเป็นผู้มีปัญญา
ร่าเริง เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเล่นไป เพื่อความเป็นผู้มีปัญญาคมกล้า เพื่อความ
เป็นผู้มีปัญญาทำลายกิเลส ๔ ประการเป็นไฉน คือ สัปปริสสังเสวะ ๑ สัทธรรม-

*สวนะ ๑ โยนิโสมนสิการ ๑ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ ๑ ดุริยกิจทั้งหลาย ธรรม

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
๔ ประการนี้แล ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อได้เฉพาะซึ่ง
ปัญญา ฯลฯ เพื่อความเป็นผู้มีปัญญามากหลายกิเลส ฯ

[๖๖๔] การได้เฉพาะซึ่งปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อได้เฉพาะซึ่ง
ปัญญา เป็นไฉน ฯ

การได้ การได้เฉพาะ การถึง การถึงพร้อม การถูกต้อง การทำให้แจ้ง
การเข้าถึงพร้อม ซึ่งมรรคญาณ ๔ ผลญาณ ๔ ปฏิสัมภีทญาณ ๔ อภิญญา ๖
ญาณ ๗๓ ญาณ ๗๗ นี้ เป็นการได้เฉพาะซึ่งปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อ
ได้เฉพาะซึ่งปัญญา ฯ

ความเจริญแห่งปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา
เป็นไฉน ฯ

ปัญญาของพระเสขะ ๗ จำพวก และของกัลยาณบุรุษนย่อมเจริญ ปัญญา
ของพระอรหันตย่อมเจริญ นี่เป็นความเจริญ นี่เป็นความเจริญแห่งปัญญา ในคำ
ว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา ฯ

ความไพบูลย์แห่งปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความไพบูลย์แห่งปัญญา
เป็นไฉน ฯ

ปัญญาของพระเสขะ ๗ จำพวกและของกัลยาณบุรุษน ย่อมถึงความ
ไพบูลย์ ปัญญาของพระอรหันต เป็นปัญญาไพบูลย์ นี่เป็นความไพบูลย์แห่งปัญญา
ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความไพบูลย์แห่งปัญญา ฯ

[๖๖๕] มหาปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาใหญ่
เป็นไฉน ฯ

ชื่อว่าปัญญาใหญ่ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า กำหนดอรรถใหญ่ กำหนด
ธรรมใหญ่ กำหนดนิตินัยใหญ่ กำหนดปฏิภาณใหญ่ กำหนดศีลชั้นนัยใหญ่ กำหนด
สมาธิชั้นนัยใหญ่ กำหนดปัญญาชั้นนัยใหญ่ กำหนดวิมุตติชั้นนัยใหญ่ กำหนดวิมุตติญาณ
ทัสนชั้นนัยใหญ่ กำหนดฐานะและอฐานะใหญ่ กำหนดวิหารสมาบัติใหญ่ กำหนด
อริยสัจใหญ่ กำหนดคตติปฏิฐานใหญ่ กำหนดสัมมปปธานใหญ่ กำหนดอิทธิบาท
ใหญ่ กำหนดอินทริยใหญ่ กำหนดพละใหญ่ กำหนดโพชฌงค์ใหญ่ กำหนด
อริยมรรคใหญ่ กำหนดสามัญผลใหญ่ กำหนดอภิญญาใหญ่ กำหนดนิพพานอัน
เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง นี่เป็นมหาปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อเป็นผู้มีปัญญา
ใหญ่ ฯ

[๖๖๖] ปุถุปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเน่นหนา
เป็นไฉน ฯ

ชื่อว่าปัญญาหนา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ญาณเป็นไปในขั้นต่างๆ
มาก ในธาตุต่างๆ มาก ในอายตนะต่างๆ มาก ในปฏิจกสมุปบาทต่างๆ
มาก ในความได้เนื้อๆ ซึ่งความสฤษฎต่างๆ มาก ในอรรถต่างๆ มาก ใน
ธรรมต่างๆ มาก ในนิตินัยต่างๆ มาก ในปฏิภาณต่างๆ มาก ในศีลชั้นนัย
ต่างๆ มาก ในสมาธิชั้นนัยต่างๆ มาก ในปัญญาชั้นนัยต่างๆ มาก ในวิมุตติ
ชั้นนัยต่างๆ มาก ในวิมุตติญาณทัสนชั้นนัยต่างๆ มาก ในฐานะและอฐานะ
ต่างๆ มาก ในวิหารสมาบัติต่างๆ มาก ในอริยสัจต่างๆ มาก ในสติ-

*ปฏิฐานต่างๆ มาก ในสัมมปปธานต่างๆ มาก ในอิทธิบาทต่างๆ มาก ใน
อินทริยต่างๆ มาก ในพละต่างๆ มาก ในโพชฌงค์ต่างๆ มาก ใน
อริยมรรคต่างๆ มาก ในสามัญผลต่างๆ มาก ในอภิญญาต่างๆ มาก ใน
นิพพานอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ล่วงธรรมที่ทั่วไปแก่บุรุษน นี่เป็นปุถุปัญญา
ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาหนา ฯ

[๖๖๗] วิบูลปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญา
กว้างขวาง เป็นไฉน ฯ

ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า กำหนดอรรถกว้างขวาง
กำหนดธรรมกว้างขวาง . . . กำหนดอภิญญากว้างขวาง กำหนดนิพพานอันเป็น
ประโยชน์อย่างยิ่งกว้างขวาง นี่เป็นวิบูลปัญญา ในคำว่า เป็นไปเพื่อความเป็นผู้
มีปัญญากว้างขวาง ฯ

[๖๖๘] คัมภีรปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญา
ลึกซึ้ง เป็นไฉน ฯ

ชื่อว่าปัญญาลึกซึ้ง เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ญาณเป็นไปในขั้นลึกซึ้ง ใน
ธาตุลึกซึ้ง . . . ในอภิญญาลึกซึ้ง ในนิพพานอันเป็นประโยชน์อย่างลึกซึ้ง นี่เป็น
คัมภีรปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาลึกซึ้ง ฯ

[๖๖๙] อัสนันตปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญา
ไม่ใกล้ เป็นไฉน ฯ

อรรถปฏิสัมภิตา เป็นคุณชาติอันบุคคลผู้ใดบรรลุแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว
ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา โดยการกำหนดอรรถ ธรรมปฏิสัมภิตา เป็นคุณชาติอัน
บุคคลผู้ใดบรรลุแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา โดยการกำหนด
ธรรม นිරติปฏิสัมภิตา เป็นคุณชาติอันบุคคลผู้ใดบรรลุแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูก
ต้องแล้วด้วยปัญญา โดยการกำหนดนिरติ ปฏิภาณปฏิสัมภิตา เป็นคุณชาติอัน
บุคคลผู้ใดบรรลุแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องด้วยปัญญา โดยการกำหนดปฏิภาณ
ใครอื่นย่อมไม่สามารถจะครอบงำอรรถ ธรรม นිරติและปฏิภาณของบุคคลผู้นั้นได้
และบุคคลผู้นั้นก็เป็นผู้หนึ่งที่ใครๆ ครอบงำไม่ได้ เพราะเหตุนั้น ปัญญานั้นจึง
เป็นปัญญาไม่ไกล ปัญญาของกัลยาณปุถุชนห่างไกลแสนไกล ไม่ไกลไม่ชิดกับ
ปัญญาของบุคคลที่ ๘ พระอรหันต์ เมื่อเทียบกับกัลยาณปุถุชน บุคคลที่ ๘ มี
ปัญญาไม่ไกล ปัญญาของบุคคลที่ ๘ ห่างไกลแสนไกล ไม่ไกล ไม่ชิดกับ
ปัญญาของพระโสดาบัน เมื่อเทียบกับบุคคลที่ ๘ พระโสดาบันมีปัญญาไม่ไกล
ปัญญาของพระโสดาบันห่างไกลแสนไกล ไม่ไกล ไม่ชิดกับปัญญาของ
พระสกทาคามี เมื่อเทียบกับพระโสดาบัน พระสกทาคามี มีปัญญาไม่ไกล ปัญญา
ของพระสกทาคามีห่างไกลแสนไกล ไม่ไกล ไม่ชิดกับปัญญาของพระอนาคามี
เมื่อเทียบกับพระสกทาคามี พระอนาคามีมีปัญญาไม่ไกล ปัญญาของพระอนาคามี
ห่างไกลแสนไกล ไม่ไกล ไม่ชิดกับปัญญาของพระอรหันต์ เมื่อเทียบกับ
พระอนาคามี พระอรหันต์มีปัญญาไม่ไกล ปัญญาของพระอรหันต์ห่างไกลแสน
ไกล ไม่ไกล ไม่ชิดกับปัญญาของพระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อเทียบกับพระอรหันต์
พระปัจเจกพุทธเจ้ามีปัญญาไม่ไกล เมื่อเทียบกับพระปัจเจกพุทธเจ้าและโลกพร้อม
ทั้งเทวโลก พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้เลิศ ทรงมีปัญญาไม่
ไกล ทรงฉลาดในประเภทแห่งปัญญา ทรงมีญาณแตกฉาน ทรงบรรลุปฏิสัมภิตา
ทรงถึงเวสารัชชญาณ ๔ ทรงพละ ๑๐ ทรงเป็นบุรุษของอาจ ทรงเป็นบุรุษสี่หะ
ทรงเป็นบุรุษนาค ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย ทรงเป็นบุรุษนักรัไป ทรงมีพระญาณ
หาที่สุดมิได้ ทรงมีพระเดชหาที่สุดมิได้ ทรงมีพระยศหาที่สุดมิได้ ทรงเป็นผู้มั่งคั่ง
ทรงมีทรัพย์มาก ทรงมีอริยทรัพย์ ทรงเป็นผู้นำ ทรงเป็นผู้นำไปให้วิเศษ ทรงนำ
ไปเรื่อยๆ ทรงบัญญัติ ทรงพิณิจ ทรงเพ่ง ทรงให้หมูสัตว์เลื่อมใส แท้จริง
พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทรงยังมรรคที่ยังไม่
เกิดพร้อมให้เกิดพร้อม ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรงรู้จักมรรค ทรง
ทราบมรรค ทรงฉลาดในมรรค ก็แหละพระสาวกทั้งหลายในบัดนี้ และที่จะมีมา
ในภายหลัง ย่อมเป็นผู้ดำเนินไปตามมรรค แท้จริงพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
เมื่อทรงทราบก็ย่อมทรงทราบ เมื่อทรงเห็นก็ย่อมทรงเห็น ทรงมีจักษุ ทรงมีญาณ
ทรงมีธรรม ทรงมีพรหม ตรัสบอก ตรัสบอกทั่ว ทรงนำอรรถออก ทรงประทาน
อมตธรรม ทรงเป็นธรรมสามี เสด็จไปอย่างนั้น บทธรรมที่พระผู้มีพระภาค
พระองค์นั้นไม่ทรงรู้ ไม่ทรงเห็น ไม่ทรงทราบ ไม่ทรงทำให้แจ้ง ไม่ทรงถูกต้อง
แล้วด้วยปัญญามีได้มี ธรรมทั้งปวงรวมทั้งที่เป็นส่วนอดีต อนาคตและปัจจุบัน
ย่อมมาสู่ตลอดในมุข คือ พระญาณของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้วโดยอาการ
ทั้งปวง ชื่อว่าบทที่ควรแนะนำซึ่งเป็นอรรถเป็นธรรมที่ควรรู้ อย่างใดอย่างหนึ่ง
และประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ประโยชน์ภพนี้
ประโยชน์ภพหน้า ประโยชน์ดิน ประโยชน์ลึก ประโยชน์ลับ ประโยชน์เปิด
เผย ประโยชน์ที่ควรนำไป ประโยชน์ที่นำไปแล้ว ประโยชน์ไม่มีโทษ ประโยชน์
ไม่มีกิเลส ประโยชน์ชาวพอง หรือปรมาตตประโยชน์ทั้งหมดนั้นย่อมเป็นไปภายใน
พระพุทธานุภาพ พระญาณของพระพุทธเจ้า ย่อมเป็นไปตลอดกายกรรม วา
การกรรม มโนกรรมทั้งหมด พระญาณของพระพุทธเจ้ามิได้ขัดข้องในอดีต อนาคต
ปัจจุบัน เนยยบทมิเท่าใด พระญาณก็มีเท่านั้น พระญาณมีเท่าใดเนยยบทก็มี
เท่านั้น พระญาณมีเนยยบทเป็นที่สุตรอบ เนยยบทมีพระญาณเป็นที่สุตรอบ
พระญาณไม่เป็นไปเกินเนยยบท เนยยบทก็ไม่เกินพระญาณ ธรรมเหล่านั้นตั้งอยู่
ในที่สุตรอบของกันและกัน เปรียบเหมือนผะอบสองชั้นสนิทกันดี ผะอบชั้นล่าง
ไม่เกินผะอบชั้นบน ผะอบชั้นบนก็ไม่เกินผะอบชั้นล่าง ผะอบทั้งสองชั้นนั้นต่าง
ก็ตั้งอยู่ในที่สุตของกันและกัน ฉะนั้น พระพุทธานุภาพย่อมเป็นไปในธรรมทั้งปวง
ธรรมทั้งปวงเนื่องด้วยความทรงคำนึง เนื่องด้วยทรงพระประสงค์ เนื่องด้วยทรง
พระเมตตาการ เนื่องด้วยพระจิตตบาทของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้แล้ว พระพุทธ-

* ญาณเป็นไปในสรพัสตว์ พระพุทธเจ้าย่อมทรงทราบอริยาคัย อนสย ความ
ประพฤติ อธิมุตี ของสรพัสตว์ ย่อมทรงทราบหมูสัตว์มีกิเลสธลีน้อยในปัญญา-

* จักษุ ผู้มีกิเลสธลีน้อยมากในปัญญาจักษุ ผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ผู้มีอินทรีย์อ่อน มี
อาการดี มีอาการทราม พระองค์พึงทรงให้รู้ได้ง่าย พระองค์พึงให้รู้ได้ยาก เป็น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
ภพพัสดุ เป็นอภพพัสดุ โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่
สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็น ไปภายในพระพุทธานุ
เปรียบเหมือนปลาและเต่าทุกชนิด โดยที่ตลอดจนปลาดีมีและปลาดีมีงคละ
ย่อมว่ายวนอยู่ภายในมหาสมุทร ฉะนั้น เปรียบเหมือนนกทุกชนิด โดยที่ตลอด
จนนกทุกตระกูลเวเนเตยยะ ย่อมบินร่อน ไปในประเทศอากาศ ฉะนั้น
ดูกรสาริบุตร แม้บรรดาสัตว์ผู้มีปัญญา ก็ย่อมเป็น ไปในประเทศพุทธานุ ฉะนั้น
เหมือนกัน พุทธานุแผ่ไป เล่น ไปสู่ปัญหาของเทวดาและมนุษย์แล้วตั้งอยู่
บรรดาภคัตริย์ พราหมณ์ ฤๅหบดี สมณะ ผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญาละเอียด
แต่ว่าหะได้ตอบ มีปัญญาเปรียบด้วยนายขมังธนูผู้สามารถยิงชนทราย เทียวทำ
ลายปัญญาและหิฐด้วยปัญญา บัณฑิตเหล่านั้นแต่งปัญหาแล้วพากันเข้ามาหา
พระศาสดาถามปัญหาทั้งลึกลับและเปิดเผย ปัญหาเหล่านั้นพระผู้มีพระภาคตรัส
บอกและทรงแก้แล้ว มีเหตุที่ทรงแสดงไขให้เห็นชัด ปรากฏแก่พระผู้มีพระภาค
ความจริง พระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้เรื่องยิ่งด้วยปัญญา เพราะทรงแก้ปัญหานั้น
นั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงเป็นผู้เลิศ มีพระปัญญาไม่ใกล้ นี่เป็น
อัสสาสน์ปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาไม่ใกล้ ฯ

[๖๓๐] ภูมิปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาดัง
แผ่นดิน เป็นไฉน ฯ

ชื่อว่าภูมิปัญญา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่าครอบงำอยู่ ครอบงำแล้วซึ่งราคะ
ครอบงำอยู่ ครอบงำแล้วซึ่งโทสะ ครอบงำอยู่ ครอบงำแล้วซึ่งโมหะ ครอบงำอยู่
ครอบงำแล้วซึ่งโภคะ ฯลฯ อุปาทะ มิกะ ปาสา อิสสา มัจฉริยะ มายา
สาถะเยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ กิลเลทังปวง
ทจฺจิตังปวง อภิสังขารทั้งปวง ฯลฯ ครอบงำอยู่ ครอบงำแล้ว ซึ่งกรรมอัน
เป็นเหตุให้ไปสู่ภพทั้งปวง ชื่อว่าภูมิปัญญา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นปัญญา
ย่ำยีราคะอันเป็นข้าศึก เป็นปัญญาย่ำยีโทสะอันเป็นข้าศึก เป็นปัญญาย่ำยีโมหะ
อันเป็นข้าศึก เป็นปัญญาย่ำยีโภคะอันเป็นข้าศึก ฯลฯ อุปาทะ ฯลฯ อภิสังขาร
ทั้งปวง ฯลฯ กรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่ภพทั้งปวง อันเป็นข้าศึก แผ่นดินท่าน
กล่าวว่า ภูมิ บุคคลประกอบด้วยปัญญานันกว้างขวางไพศาล เสมอด้วยแผ่นดิน
นั้น เพราะเหตุนี้ ปัญญานั้นจึงเป็นภูมิปัญญา อีกประการหนึ่ง คำว่า ภูมิ นี้
เป็นชื่อของปัญญา ปัญญาเป็นปริณายก เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าภูมิปัญญา นี่เป็น
ภูมิปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาดังแผ่นดิน ฯ

[๖๓๑] ปัญญาพาหุละ ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญามาก
มาก เป็นไฉน ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้หนักด้วยปัญญา เป็นผู้ประพฤติดด้วยปัญญา
มีปัญญาเป็นต่อภัย น้อมใจเชื่อดด้วยปัญญา มีปัญญาเป็นธงชัย มีปัญญาเป็นยอด
มีปัญญาเป็นใหญ่ มากด้วยการเลือกเฟ้น มากด้วยการค้นคว้า มากด้วยการ
พิจารณา มากด้วยการเพ่งพินิจ มีการเพ่งพิจารณาเป็นธรรมดา มีความประพฤติ
งดเว้นด้วยปัญญาที่แจ่มแจ้ง หนักในปัญญา มากด้วยปัญญา ไน้มไปในปัญญา
น้อมไปในปัญญา เรืองไปในปัญญา น้อมจิตไปในปัญญา มีปัญญาเป็นอธิบดี
เปรียบเหมือนภิกษุผู้หนักไปในคณะ ท่านกล่าวว่า มีคณะมาก ผู้หนักในจิตร
ท่านกล่าวว่า มีจิตรมาก ผู้หนักในบาตร ท่านกล่าวว่า มีบาตรมาก ผู้หนักใน
เสนาสนะ ท่านกล่าวว่า มีเสนาสนะมาก ฉะนั้น นี่เป็นปัญญาพาหุละ ในคำว่า
ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญามาก ฯ

[๖๓๒] สัมปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเร็ว
เป็นไฉน ฯ

ชื่อว่าปัญญาเร็ว เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ปัญญาเป็นเครื่องบำเพ็ญศีลให้
บริบูรณ์ได้เร็ว เป็นเครื่องบำเพ็ญอินทรีย์สังวรให้บริบูรณ์ได้เร็ว เป็นเครื่อง
บำเพ็ญโภชนะ มัตตัญญุตญาณให้บริบูรณ์ได้เร็ว เป็นเครื่องบำเพ็ญชาคริยานุโยคให้
บริบูรณ์ได้เร็ว เป็นเครื่องบำเพ็ญศีลขันธให้บริบูรณ์ได้เร็ว เป็นเครื่องบำเพ็ญ
สมาธิขันธให้บริบูรณ์ได้เร็ว เป็นเครื่องบำเพ็ญปัญญาขันธให้บริบูรณ์ได้เร็ว
เป็นเครื่องบำเพ็ญวิมุตติขันธให้บริบูรณ์ได้เร็ว เป็นเครื่องบำเพ็ญวิมุตติญาณทัสน์
ให้บริบูรณ์ได้เร็ว เป็นเครื่องแทงตลอดฐานะและอฐานะ ได้เร็ว เป็นเครื่อง
บำเพ็ญวิหารสมบัติให้บริบูรณ์ได้เร็ว เป็นเครื่องแทงตลอดอริยสัจได้เร็ว
เป็นเครื่องเจริญสติปัญญาได้เร็ว เป็นเครื่องเจริญสัมมปธานได้เร็ว เป็น
เครื่องเจริญอิทธิบาทได้เร็ว เป็นเครื่องเจริญอินทรีย์ได้เร็ว เป็นเครื่องเจริญ
พละได้เร็ว เป็นเครื่องเจริญโพชฌงค์ได้เร็ว เป็นเครื่องเจริญอริยมรรคได้
เร็ว เป็นเครื่องทำให้แจ้งซึ่งสามัญญผลได้เร็ว เป็นเครื่องแทงตลอด

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
อภิญญาได้เร็ว ๆ เป็นเครื่องทำให้แจ้งซึ่งนิพพานอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งได้
เร็ว ๆ นี่เป็นลหุปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญา
เร็ว ๆ ๖

[๖๓๓] ลหุปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาพลัน
เป็นไฉน ๖

ชื่อว่าปัญญาพลัน เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ปัญญาเป็นเครื่องบำเพ็ญศีล
ให้บริบูรณ์ได้พลัน ๆ . . . เป็นเครื่องทำให้แจ้งซึ่งนิพพานอันเป็นประโยชน์อย่าง
ยิ่งได้พลัน ๆ นี่เป็นลหุปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญา
พลัน ๖

[๖๓๔] หาสปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญารำเรง
เป็นไฉน ๖

บุคคลบางคนในโลกนี้ มีความรำเรงมาก มีความพอใจมาก มีความยินดี
มาก มีความปราโมทย์มาก บำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ บำเพ็ญอินทริยสังวรให้บริบูรณ์
. . . ซึ่งทำให้แจ้งนิพพานอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งให้บริบูรณ์ด้วยปัญญานั้น ๆ เพราะ
เหตุนั้น ปัญญานั้น ๆ จึงชื่อว่าปัญญารำเรง นี่เป็นหาสปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็น
ไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญารำเรง ๖

[๖๓๕] ขวนปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเล่น
ไป เป็นไฉน ๖

ชื่อว่าขวนปัญญา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ปัญญาเล่นไปสู่รูปทั้งปวง ทั้ง
ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด
เลวหรือประณีต มียอยู่ในที่ไกลหรือมีอยู่ในที่ใกล้ โดยความเป็นของไม่เที่ยงไว้
เล่นไปโดยความเป็นทุกขไว้ เล่นไปโดยความเป็นอนัตตาไว้ เล่นไปสู่เวทนา
ขลข สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งปวง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน
เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต มียอยู่ในที่ไกลหรือ
มีอยู่ในที่ใกล้ โดยความเป็นของไม่เที่ยงไว้ เล่นไปโดยความเป็นทุกขไว้ เล่น
ไปโดยความเป็นอนัตตาไว้ เล่นไปสู่จักขุ ฯลฯ ขราและมรณะ ทั้งที่เป็นอดีต
อนาคตและปัจจุบัน โดยความเป็นของไม่เที่ยงไว้ เล่นไปโดยความเป็นทุกขไว้
เล่นไปโดยความเป็นอนัตตาไว้ ชื่อว่าขวนปัญญา เพราะอรรถว่า ปัญญาเทียบ
เคียง พินิจ พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง รูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ไม่
เที่ยงเพราะอรรถว่าสิ้นไป เป็นทุกขเพราะอรรถว่าเป็นสิ่งที่น่ากลัว เป็นอนัตตา
เพราะอรรถว่าไม่มีแก่นสาร แล้วเล่นไปในนิพพานเป็นที่ดับรูปไว้ ชื่อว่าขวน-

*ปัญญา เพราะอรรถว่า ปัญญาเทียบเคียง พินิจ พิจารณา ทำให้เห็นแจ่มแจ้งว่า
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ขราและมรณะ ทั้งที่เป็นอดีต
อนาคตและปัจจุบัน ไม่เที่ยงเพราะอรรถว่าสิ้นไป เป็นทุกขเพราะอรรถว่าเป็นสิ่ง
ที่น่ากลัว เป็นอนัตตาเพราะอรรถว่าไม่มีแก่นสาร แล้วเล่นไปในนิพพานเป็นที่
ดับขราและมรณะไว้ ชื่อว่าขวนปัญญา เพราะอรรถว่า ปัญญาเทียบเคียง พินิจ
พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้งว่า รูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน เป็นของไม่เที่ยงอัน
ปัจจุปัจพวแสดง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดา
แล้วเล่นไปในนิพพานเป็นที่ดับรูปไว้ ชื่อว่าขวนปัญญาเพราะอรรถว่าปัญญาเทียบ
เคียง พินิจ พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้งว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
จักขุ ฯลฯ ขราและมรณะ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน เป็นของไม่เที่ยง
อันปัจจุปัจพวแสดง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไป
เป็นธรรมดา แล้วเล่นไปในนิพพานอันเป็นที่ดับขราและมรณะไว้ นี่เป็นขวน
ปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเล่นไป ๖

[๖๓๖] ดิกขปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาคม
กล้า เป็นไฉน ๖

ชื่อว่าดิกขปัญญา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ทำลายกิเลสได้ไว ไม่รับรองไว้
ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีต่อไป ซึ่งกามวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว
ไม่รับรองไว้ ฯลฯ ซึ่งพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่รับรองไว้ ฯลฯ ซึ่งวิหิงสา-

*วิตกที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่รับรองไว้ ฯลฯ ซึ่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่
รับรองไว้ ฯลฯ ซึ่งราคะที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่รับรองไว้ ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้น
สุด ให้ถึงความไม่มีต่อไป ซึ่งโทสะ ฯลฯ โมหะ โกรธ อุปาทะ มกขะ
ปฬาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาถะยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติ-

*มานะ มทะ ปมาทะ กิเลสทั้งปวง ทวาริตทั้งปวง อภิสังขารทั้งปวง ฯลฯ
กรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่ภพทั้งปวง ที่เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่าดิกขปัญญา เพราะอรรถ
ว่า ปัญญาเป็นเครื่องให้บุคคลได้บรรลุ ทำให้แจ้ง ถูกต้องอริยมรรค ๔ สามัญ-

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค

* ผล ๔ ปฏิสัมภิตา ๔ อภิญา ๖ ณ อาสนะเดียว นี่เป็นตักขปัญญา ในคำว่า
ยอมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาคมกล้า ฯ

[๖๓๓] นิพเพธิกปัญญา ในคำว่า ยอมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญา
เครื่องทำลายกิเลส เป็นโณ ฯ

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มากไปด้วยความสะดุ้ง ความหวาดเสียว
ความเบื่อหน่าย ความระอา ความไม่พอใจ เบื่อหน่ายออก ไม่นิยมในสังขาร
ทั้งปวง ย่อมเบื่อหน่าย ทำลายกองโลภะ กองโทสะ กองโมหะ ที่ไม่เคยทำลาย
ย่อมเบื่อหน่าย ทำลายโกธะ ฯลฯ อุปนาหะ มกขะ ปาสาสะ อัสสา
มัจจริยะ มายา สาถะเยยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ
กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง อภิสังขารทั้งปวง ฯลฯ กรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่ภพ
ทั้งปวง ที่ไม่เคยเบื่อหน่าย ไม่เคยทำลายด้วยปัญญา เพราะเหตุนี้ ปัญญา
นั้นๆ จึงชื่อว่านิพเพธิกปัญญา นี่เป็นนิพเพธิกปัญญา ในคำว่า ยอมเป็นไปเพื่อ
ความเป็นผู้มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญา ๑๖ ประการนี้ ฯ

[๖๓๔] บุคคลผู้ประกอบด้วยปัญญา ๑๖ ประการนี้ เป็นผู้บรรลุปฏิสัม-

* ภิทา บุคคลผู้บรรลุปฏิสัมภิตามิ ๒ คือ ผู้หนึ่งถึงพร้อมด้วยความเพียรมาก่อน
ผู้หนึ่งไม่ถึงพร้อมด้วยความเพียรมาก่อน ผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียรมาก่อน เป็นผู้
ประเสริฐ ยิ่ง วิเศษกว่าผู้ไม่ถึงพร้อมด้วยความเพียรมาก่อน และมีญาณแตกฉาน
บุคคลผู้บรรลุปฏิสัมภิตามิ ๒ ดังนี้ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียรมาก่อนก็มี ๒
คือ ผู้หนึ่งเป็นพหูสูตร ผู้หนึ่งไม่เป็นพหูสูตร ผู้เป็นพหูสูตรเป็นผู้ประเสริฐ ยิ่ง
วิเศษกว่าผู้ไม่เป็นพหูสูตร และมีญาณแตกฉาน บุคคลผู้บรรลุปฏิสัมภิตามิ ๒ ดัง
นี้ บุคคลผู้บรรลุปฏิสัมภิตา ผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียรมาก่อนมี ๒ แม้ผู้เป็น
พหูสูตรก็มี ๒ คือ ผู้หนึ่งมากด้วยเทศนา ผู้หนึ่งไม่มากด้วยเทศนา ผู้มากด้วย
เทศนา เป็นผู้ประเสริฐ ยิ่ง วิเศษกว่าผู้ไม่มากด้วยเทศนา และมีญาณ
แตกฉาน บุคคลผู้บรรลุปฏิสัมภิตามิ ๒ ดังนี้ บุคคลผู้บรรลุปฏิสัมภิตา
ผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียรมาก่อนมี ๒ ผู้เป็นพหูสูตรมี ๒ และผู้มากด้วยเทศนาก็
มี ๒ คือ ผู้หนึ่งอาศัยศรัทธา ผู้หนึ่งไม่อาศัยศรัทธา ผู้อาศัยศรัทธาเป็นผู้ประเสริฐ ยิ่ง
วิเศษกว่าผู้ไม่อาศัยศรัทธา และมีญาณแตกฉาน บุคคลผู้บรรลุปฏิสัมภิตามิ ๒ ดังนี้
บุคคลผู้บรรลุปฏิสัมภิตา ผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียรมาก่อนมี ๒ ผู้เป็นพหูสูตร
มี ๒ ผู้มากด้วยเทศนามิ ๒ และผู้อาศัยศรัทธามี ๒ คือ ผู้หนึ่งมีวิหารธรรมมาก
ผู้หนึ่งไม่มีวิหารธรรมมาก ผู้มีวิหารธรรมมากเป็นผู้ประเสริฐ ยิ่ง วิเศษกว่าผู้ไม่มี
วิหารธรรมมาก และมีญาณแตกฉาน บุคคลผู้บรรลุปฏิสัมภิตามิ ๒ ดังนี้ บุคคล
ผู้บรรลุปฏิสัมภิตา ผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียรมาก่อนมี ๒ ผู้เป็นพหูสูตรมี ๒ ผู้
มากด้วยเทศนามิ ๒ ผู้อาศัยศรัทธามี ๒ และผู้มีวิหารธรรมมากก็มี ๒ คือ ผู้หนึ่งมี
ความพิจารณามาก ผู้หนึ่งไม่มีความพิจารณามาก ผู้มีความพิจารณามากเป็นผู้
ประเสริฐ ยิ่ง วิเศษกว่าผู้ไม่มีความพิจารณามาก และมีญาณแตกฉาน บุคคล
บรรลุปฏิสัมภิตามิ ๒ ดังนี้ บุคคลผู้บรรลุปฏิสัมภิตา ผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียร
มาก่อนมี ๒ ผู้เป็นพหูสูตรมี ๒ ผู้มากด้วยเทศนามิ ๒ ผู้อาศัยศรัทธามี ๒ ผู้มี
วิหารธรรมมากมี ๒ และผู้มีความพิจารณามากก็มี ๒ คือ ผู้หนึ่งเป็นพระเสขะ
บรรลุปฏิสัมภิตา ผู้หนึ่งเป็นพระอเสขะบรรลุปฏิสัมภิตา ผู้เป็นพระอเสขะบรรลุ
ปฏิสัมภิตา ผู้เป็นพระอเสขะบรรลุปฏิสัมภิตาเป็นผู้ประเสริฐ ยิ่ง วิเศษกว่าผู้เป็น
พระเสขะบรรลุปฏิสัมภิตา และมีญาณแตกฉาน บุคคลผู้บรรลุปฏิสัมภิตามิ ๒
ดังนี้ บุคคลผู้บรรลุปฏิสัมภิตา ผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียรมาก่อนมี ๒ ผู้เป็นพหู-

* สูตรมี ๒ ผู้มากด้วยเทศนามิ ๒ ผู้อาศัยศรัทธามี ๒ ผู้มีวิหารธรรมมากมี ๒ ผู้มี
ความพิจารณามากมี ๒ และผู้เป็นพระอเสขะบรรลุปฏิสัมภิตาก็มี ๒ คือ ผู้หนึ่ง
บรรลุถึงสวากบารมี ผู้หนึ่งไม่บรรลุถึงสวากบารมี ผู้บรรลุถึงสวากบารมีเป็นผู้
ประเสริฐ ยิ่ง วิเศษกว่าผู้ไม่บรรลุถึงสวากบารมี และมีญาณแตกฉาน บุคคล
ผู้บรรลุปฏิสัมภิตามิ ๒ ดังนี้ บุคคลผู้บรรลุปฏิสัมภิตา ผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียร
มาก่อนมี ๒ ผู้เป็นพหูสูตรมี ๒ ผู้มากด้วยเทศนามิ ๒ ผู้อาศัยศรัทธามี ๒ ผู้มี
วิหารธรรมมากมี ๒ ผู้มีความพิจารณามากมี ๒ และผู้เป็นพระอเสขะบรรลุปฏิ-

* สัมภิตาก็มี ๒ คือ ผู้หนึ่งบรรลุถึงสวากบารมี ผู้หนึ่งเป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
ผู้เป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ประเสริฐ ยิ่ง วิเศษกว่าผู้บรรลุถึงสวากบารมี
และมีญาณแตกฉาน เมื่อเทียบกับพระปัจเจกพุทธเจ้า และโลก พร้อมทั้ง
เทวโลก ดังนี้ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นผู้เลิศ ทรงบรรลุ
ปฏิสัมภิตา ทรงเป็นผู้ฉลาดในประเภทแห่งปัญญา มีพระญาณแตกฉาน ทรงได้ปฏิ
สัมภิตา ทรงบรรลุถึงวสาชชญาณ ทรงพละ ๑๐ ทรงเป็นบุรุษของอาจ ทรงเป็น
บุรุษสัทธา ฯลฯ บรรดาภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์ คฤหบดี สมณะ ผู้เป็นบัณฑิต มี

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
ปัญญาละเอียด แต่งวาทะโต้ตอบ มีปัญญาเปรียบด้วยนายขมังธนูผู้สามารถยิง
ชนทราย เทียวทำลายปัญญาและทิวด้วยปัญญา บัณฑิตเหล่านั้นแต่งปัญหาแล้ว
พากันเข้ามาหาพระตถาคต ถามปัญหาทั้งลี้ลับและเปิดเผย ปัญหาเหล่านั้น พระผู้
มีพระภาคตรัสบอกและทรงแก้แล้ว มีเหตุที่ทรงแสดงไขให้เห็นชัด ปรากฏแก่
พระผู้มีพระภาค ความจริง พระผู้มีพระภาคยอมทรงรุ่งเรืองยิ่งด้วยพระปัญญา เพราะ
ทรงแก้ปัญหาเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงเป็นผู้เลิศ ทรงบรรล
ปฏิสัมภีทา ฉะนั้นแล ฯ

จบมหาปัญญาภคา

ปัญญาวรรค อธิกถา

[๖๓๙] กุทธีเป็นอย่างไร กุทธีมีเท่าไร ภูมิ บาท บท มุล แห่ง
กุทธี มียังละเท่าไร ฯ

กุทธีในคำว่า กุทธีเป็นอย่างไร ด้วยความว่าสำเร็จ กุทธีในคำว่า กุทธี
มีเท่าไร มี ๑๐ ภูมิแห่งกุทธีมี ๔ บาทมี ๔ บทมี ๘ มุลมี ๑๖ ฯ

[๖๔๐] กุทธี ๑๐ เป็นไฉน ฯ

กุทธีที่อธิษฐาน ๑ กุทธีที่แผลงได้ต่างๆ ๑ กุทธีสำเร็จด้วยใจ ๑ กุทธี
ที่แผไปด้วยญาณ ๑ กุทธีที่แผไปด้วยสมาธิ ๑ กุทธีของพระอริยะ ๑ กุทธีเกิด
แต่ผลกรรม ๑ กุทธีของท่านผู้มีบุญ ๑ กุทธีที่สำเร็จไตรปิฎก ๑ ชื่อว่ากุทธี ด้วย
ความว่าสำเร็จ เพราะเหตุแห่งการประกอบชอบในส่วนนั้น ๑ ฯ

[๖๔๑] ภูมิ ๔ แห่งกุทธีเป็นไฉน ฯ

ปฐมฌานเป็นภูมิเกิดวิเวก ๑ ทุติฌานเป็นภูมิแห่งปิติและสุข ๑ ตติย-
* ฌานเป็นภูมิแห่งอุเบกขาและสุข ๑ จตตฌานเป็นภูมิแห่งความไม่มีทุกข์ไม่มี
สุข ๑ ภูมิ ๔ แห่งกุทธีนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความได้กุทธี เพื่อความได้เฉพาะกุทธี
เพื่อแผลงกุทธีได้ต่างๆ เพื่อความสำเร็จแห่งกุทธี เพื่อความเป็นผู้ชำนาญในกุทธี
เพื่อความแก้แล้วกล้าด้วยกุทธี ฯ

[๖๔๒] บาท ๔ แห่งกุทธีเป็นไฉน ฯ

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญอุทธีบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยฉันทะและ
ปรานสสังขาร ๑ เจริญอุทธีบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่ง ด้วยความเพียรและ
ปรานสสังขาร ๑ เจริญอุทธีบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยจิตและปรานสสังขาร ๑
เจริญอุทธีบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วยวิมมังสาและปรานสสังขาร ๑ บาท ๔
แห่งกุทธีนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความได้กุทธี . . . เพื่อความแก้แล้วกล้าด้วยกุทธี ฯ

[๖๔๓] บท ๘ แห่งกุทธีเป็นไฉน ฯ

ถ้าภิกษุอาศัยฉันทะได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต ฉันทะไม่ใช่สมาธิ สมาธิ
ไม่ใช่ฉันทะ ฉันทะเป็นอย่างหนึ่ง สมาธิเป็นอย่างหนึ่ง ถ้าภิกษุอาศัยวิริยะได้
สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต วิริยะไม่ใช่สมาธิ สมาธิไม่ใช่วิริยะ วิริยะเป็นอย่างหนึ่ง
สมาธิเป็นอย่างหนึ่ง ถ้าภิกษุอาศัยจิตได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต จิตไม่ใช่สมาธิ
สมาธิไม่ใช่จิต จิตเป็นอย่างหนึ่ง สมาธิเป็นอย่างหนึ่ง ถ้าภิกษุอาศัยวิมมังสาได้สมาธิ
ได้เอกัคคตาจิต วิมมังสาไม่ใช่สมาธิ สมาธิไม่ใช่วิมมังสา วิมมังสาเป็นอย่างหนึ่ง สมาธิ
เป็นอย่างหนึ่ง บท ๘ แห่งกุทธีนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความได้กุทธี . . . เพื่อความแก้
แล้วกล้าด้วยกุทธี ฯ

[๖๔๔] มุล ๑๖ แห่งกุทธีเป็นไฉน ฯ

จิตไม่ฟุบลง ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน เพราะเหตุนี้ จึง
ชื่อว่าอเนญชา (จิตไม่หวั่นไหว) จิตไม่ฟุ้งขึ้น ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะอุทธีจะ
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอเนญชา จิตไม่ยินดี ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะระคะ . . . จิต
ไม่มุ่งร้าย ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะพยาบาท . . . จิตอันบริสุทธิ์ไม่อาศัย ย่อมไม่หวั่นไหว
เพราะทิว . . . จิตไม่พัวพัน ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะฉันทราคะ . . . จิตหลุดพ้น
ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะกามราคะ . . . จิตไม่เกาะเกี่ยว ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะภีเลส . . .
จิตปราศจากเครื่องครอบงำ ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความครอบงำแห่งภีเลส . . .
เอกัคคตาจิตย่อมไม่หวั่นไหวเพราะภีเลสต่างๆ . . . จิตที่กำหนดด้วยศรัทธา ย่อม
ไม่หวั่นไหวเพราะความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา . . . จิตที่กำหนดด้วยวิริยะ ย่อมไม่หวั่น
ไหวเพราะความเกียจคร้าน . . . จิตที่กำหนดด้วยสติ ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความ
ประมาท . . . จิตที่กำหนดด้วยสมาธิ ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะอุทธีจะ . . . จิตที่
กำหนดด้วยปัญญา ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะอวิชชา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าอเนญชา
จิตที่ถึงความสว่างไสว ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความมืดคืออวิชชา เพราะเหตุนี้
จึงชื่อว่าอเนญชา มุล ๑๖ แห่งกุทธีนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความได้กุทธี เพื่อความ
ได้เฉพาะกุทธี เพื่อแผลงกุทธีได้ต่างๆ เพื่อความสำเร็จแห่งกุทธี เพื่อความ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
เป็นผู้ชำนาญในฤทธิ์ เพื่อความแกล้วกล้าด้วยฤทธิ์ ฯ

[๖๘๕] ฤทธิ์ที่อธิบายเป็น โฉน ฯ

ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมแสดงฤทธิ์ได้เป็นอันมาก คือ คนเดียวเป็น
หลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ให้หายไปก็ได้ ทะลุ
ฝ่ากำแพงภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นต่ำลงในแผ่นดินเหมือน
ในน้ำก็ได้ เดินไปบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปในอากาศ
เหมือนนกก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์พระอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มีอานุภาพมากอย่างนั้นด้วย
ฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ ฯ

คำว่า ในศาสนานี้ คือ ในที่นี้ ในความควรนี้ ในความชอบใจนี้
ในเขตนี้ ในธรรมนี้ ในวินัยนี้ ในปาพจน์นี้ ในพรหมจรรย์นี้ ในสัตตศาสนัน
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่าในศาสนานี้ ฯ

คำว่า ภิกษุ คือ ภิกษุผู้เป็นกัลยาณบุรุษ เป็นพระเสขะหรือเป็น
พระอรหันต์ผู้มีธรรมไม่กำเริบ ฯ

คำว่า แสดงฤทธิ์ได้เป็นอันมาก คือ แสดงฤทธิ์ได้มีประการต่างๆ
อย่าง ฯ

คำว่า คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ คือ ท่านผู้มีฤทธิ์โดยปรกติเป็นคนเดียว
ย่อมนึกให้เป็นหลายคน คือ นึกให้เป็นร้อยคน พันคนหรือแสนคน แล้ว
อธิษฐานด้วยญาณว่า จงเป็นหลายคน ก็เป็นหลายคน ท่านผู้มีฤทธิ์นั้นถึงความ
ชำนาญแห่งจิต แม้คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ เปรียบเหมือนท่านพระจุลปิ่นถก
รูปเดียวเป็นหลายรูปก็ได้ ฉะนั้น ฯ

คำว่า หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ คือ ท่านผู้มีฤทธิ์โดยปรกติหลายคน
ย่อมนึกให้เป็นคนเดียว แล้วอธิษฐานด้วยญาณว่า จงเป็นคนเดียว ก็เป็นคน
เดียว ท่านผู้มีฤทธิ์นั้นถึงความชำนาญแห่งจิต หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ เปรียบ
เหมือนท่านพระจุลปิ่นถก หลายรูปเป็นรูปเดียวก็ได้ ฉะนั้น ฯ

คำว่า ทำให้ปรากฏก็ได้ คือ ที่อันอะไรๆ ปิดบังไว้ ทำให้ไม่มีอะไร
ปิดบังให้เปิดเผยก็ได้ ฯ

คำว่า ทำให้หายไปก็ได้ คือ ที่อันอะไรๆ เปิดไว้ ทำให้เป็นที่ปิดบัง
มืดซัดก็ได้ ฯ

คำว่า ทะลุฝ่ากำแพงภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ คือ
ท่านผู้มีฤทธิ์ เป็นผู้ได้อากาศกลืนสมาบัติโดยปรกติ ย่อมนึกถึงฝ่า กำแพง ภูเขา
แล้วอธิษฐานด้วยญาณว่า จงเป็นที่ว่างก็ย่อมเป็นที่ว่าง ท่านผู้มีฤทธิ์นั้น ย่อมทะลุ
ฝ่ากำแพงภูเขาไปได้ไม่ติดขัด ท่านผู้มีฤทธิ์นั้นถึงความชำนาญแห่งจิต ย่อมทะลุฝ่า
กำแพงภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่แจ้ง เปรียบเหมือนพวกมนุษย์ผู้ไม่มีฤทธิ์
โดยปรกติ ย่อมไปในที่ที่ไม่มีอะไรๆ ปิดบังกันไว้ไม่ติดขัด ฉะนั้น ฯ

คำว่า ผุดขึ้นต่ำลงในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ คือ ท่านผู้มีฤทธิ์เป็นผู้
ได้อาโปกกลืนสมาบัติโดยปรกติ ย่อมนึกถึงแผ่นดินแล้วอธิษฐานด้วยญาณว่า จง
เป็นน้ำ ก็เป็นน้ำ ท่านผู้มีฤทธิ์นั้นผุดขึ้นต่ำลงในแผ่นดินได้ ท่านผู้มีฤทธิ์นั้นถึง
ความชำนาญแห่งจิตผุดขึ้นต่ำลงในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เปรียบเหมือนพวก
มนุษย์ ผู้ไม่มีฤทธิ์โดยปรกติ ผุดขึ้นต่ำลงในน้ำได้ ฉะนั้น ฯ

คำว่า เดินไปบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ คือ ท่านผู้มีฤทธิ์
เป็นผู้ได้ปฐวิกลืนสมาบัติโดยปรกติ ย่อมนึกถึงน้ำ แล้วอธิษฐานด้วยญาณว่า
จงเป็นแผ่นดิน ก็เป็นแผ่นดิน ท่านผู้มีฤทธิ์นั้น เดินไปบนน้ำไม่แตกได้ ท่าน
ผู้มีฤทธิ์นั้นถึงความชำนาญแห่งจิต เดินไปบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดิน
ก็ได้ เปรียบเหมือนพวกมนุษย์ผู้ไม่มีฤทธิ์โดยปรกติ เดินไปบนแผ่นดินไม่แตกได้
ฉะนั้น ฯ

คำว่า เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ คือ ท่านผู้มีฤทธิ์เป็นผู้ได้ปฐวิ-

* กลืนสมาบัติโดยปรกติ ย่อมนึกถึงอากาศ แล้วอธิษฐานด้วยญาณว่า จงเป็น
แผ่นดิน ก็เป็นแผ่นดิน ท่านผู้มีฤทธิ์นั้นเดินบ้าง ยืนบ้าง นอนบ้าง ในอากาศ
กลางหาเหมือนนกก็ได้ เปรียบเหมือนพวกมนุษย์ผู้ไม่มีฤทธิ์โดยปรกติ เดินบ้าง
ยืนบ้าง นั่งบ้าง นอนบ้าง บนแผ่นดิน ฉะนั้น ฯ

คำว่า ลูบคลำพระจันทร์พระอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มีอานุภาพมากอย่างนั้นด้วย
ฝ่ามือก็ได้ คือ ท่านผู้มีฤทธิ์ในศาสนานี้ ถึงความชำนาญแห่งจิต นั่งหรือนอน
ก็ตาม นึกถึงพระจันทร์และพระอาทิตย์ แล้วอธิษฐานด้วยญาณว่า พระจันทร์
พระอาทิตย์ จงมีที่ใกล้มือ ก็ย่อมมีที่ใกล้มือ ท่านผู้มีฤทธิ์นั้น นั่งหรือนอนอยู่
ก็ตาม ย่อมลูบคลำสัมผัสพระจันทร์พระอาทิตย์ด้วยฝ่ามือได้ เปรียบเหมือนพวก
มนุษย์ผู้ไม่มีฤทธิ์โดยปรกติ ย่อมลูบคลำสัมผัสรูปอะไรๆ ที่ใกล้มือได้ ฉะนั้น ฯ

คำว่า ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ คือ ท่านผู้มีฤทธิ์ผู้ถึง
ความชำนาญแห่งจิตนั้น ถ้าประสงค์จะไปยังพรหมโลก ก็อธิฐานที่ไกลให้เป็น
ที่ใกล้ว่า จงเป็นที่ใกล้ ก็เป็นที่ใกล้ อธิฐานที่ใกล้ให้เป็นที่อยู่ไกลว่า จงเป็นที่ไกล
ก็เป็นที่ไกล อธิฐานที่ไกลให้เป็นที่อยู่ไกลว่า จงเป็นที่ไกล ก็เป็นที่ไกล อธิฐาน
ของมากให้เป็นของน้อยว่า จงเป็นของน้อย ก็เป็นของน้อย อธิฐานของน้อย
ให้เป็นของมากกว่า จงเป็นของมาก ก็เป็นของมาก ย่อมเห็นรูปพรหมนั้นได้ด้วย
ทิพจักขุ ย่อมฟังเสียงพรหมนั้นได้ด้วยทิพโสตธาตุ ย่อมรู้จิตของพรหมนั้นได้ด้วย
เจตปริยญาณ ท่านผู้มีฤทธิ์ถึงความชำนาญแห่งจิตนั้น ประสงค์จะไปยังพรหมโลก
ด้วยกายที่ปรากฏ ก็น้อมจิตอธิฐานจิตด้วยสามารถแห่งกาย ครั้นแล้วยังลงสู่
สุขสัญญาและลหุสัญญา แล้วก็ไปยังพรหมโลกได้ด้วยกายที่ปรากฏอยู่ ถ้าท่าน
ผู้มีฤทธิ์ถึงความชำนาญแห่งจิตนั้น ประสงค์จะไปยังพรหมโลกด้วยกายที่ไม่
ปรากฏ ก็น้อมกายอธิฐานกายด้วยสามารถแห่งจิต ครั้นแล้วยังลงสู่สุ
สัญญาและลหุสัญญา แล้วก็ไปยังพรหมโลกด้วยกายที่ไม่ปรากฏ ท่านผู้มีฤทธิ์
นิรมิตรูปอันสำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะครบทุกส่วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง ไร้ข้างหน้า
ของพรหมนั้น ถ้าท่านผู้มีฤทธิ์เดินอยู่ รูปกายนิรมิตก็เดินอยู่ ณ ที่นั้น ถ้าท่าน
ผู้มีฤทธิ์ยืนอยู่ รูปกายนิรมิตก็ยืนอยู่ ณ ที่นั้น ถ้าท่านผู้มีฤทธิ์นั่งอยู่ รูปกายนิรมิต
ก็นั่งอยู่ ณ ที่นั้น ถ้าท่านผู้มีฤทธิ์นอนอยู่รูปกายนิรมิตก็นอนอยู่ ณ ที่นั้น ถ้าท่านผู้
มีฤทธิ์บังเหินคว้นอยู่รูปกายนิรมิตก็บังเหินคว้นอยู่ ณ ที่นั้น ถ้าท่านผู้มีฤทธิ์
ให้ไฟลุกโพล่งอยู่ รูปกายนิรมิตก็ให้ไฟลุกโพล่ง ณ ที่นั้น ถ้าท่านรูป
กายนิรมิตก็กล่าวธรรมอยู่ ณ ที่นั้น ถ้าท่านผู้มีฤทธิ์ผู้มีฤทธิ์ก็กล่าวธรรมอยู่
ถามปัญหาอยู่ รูปกายนิรมิตก็ถามปัญหาอยู่ ณ ที่นั้น ถ้าท่านผู้มีฤทธิ์อันรูป
กายนิรมิตถามปัญหาแล้วก็แก้ รูปกายนิรมิตอันท่านผู้มีฤทธิ์ถามปัญหาแล้วก็แก้
อยู่ ณ ที่นั้น ถ้าท่านผู้มีฤทธิ์ยืนสนทนาปราศรัยอยู่กับพรหมนั้น รูปกายนิรมิตก็ยืน
สนทนาปราศรัยกับพรหมนั้นอยู่ ณ ที่นั้น ท่านผู้มีฤทธิ์ทำกิจใด รูปกายนิรมิตก็ทำ
กิจนั้นๆ นั้นแล นี้ฤทธิ์ที่อธิฐานเป็นดังนี้ ฯ

[๖๘๖] ฤทธิ์ที่แผ่ได้ต่างๆ เป็นไฉน ฯ

พระเถระนามว่าอภิกุ เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค อรหันต
สัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสีขี สถิตอยู่ในพรหมโลก เปล่งเสียงให้พ้นโลกธาตุ
ทราบชัด ท่านแสดงธรรมด้วยกายที่ปรากฏก็มี ด้วยกายที่ไม่ปรากฏก็มี ด้วยกาย
ครึ่งหนึ่งส่วนล่าง ไม่ปรากฏก็มี ด้วยกายครึ่งหนึ่งส่วนบน ไม่ปรากฏก็มี ด้วยกาย
ครึ่งหนึ่งส่วนบนปรากฏก็มี ด้วยกายครึ่งหนึ่งส่วนล่างไม่ปรากฏก็มี ท่านละเพศ
ปรกटแล้วแสดงเพศกัมมารบ้าง แสดงเพศนาคบ้าง แสดงเพศครุฑบ้าง
แสดงเพศยักษ์บ้าง แสดงเพศอสูรบ้าง แสดงเพศพระอินทร์บ้าง แสดงเพศ
เทวดาบ้าง แสดงเพศพรหมบ้าง แสดงเพศสมุทรบ้าง แสดงเพศภูเขาบ้าง
แสดงเพศป่าบ้าง แสดงเพศราชสีห์บ้าง แสดงเพศเสือโคร่งบ้าง แสดงเพศ
เสือเหลืองบ้าง แสดงพลช้างบ้าง แสดงพลม้าบ้าง แสดงพลรถบ้าง แสดงพล
ราบบ้าง แสดงกองทัพตั้งประชิดกันต่างๆ บ้าง นี่เป็นฤทธิ์ที่แผ่ได้ต่างๆ ฯ

[๖๘๗] ฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยใจเป็นไฉน ฯ

ภิกษุในศาสนานี้ นิรมิตกายอื่นออกจากกายนี้ มีรูปสำเร็จด้วยใจ มี
อวัยวะครบทุกส่วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง เปรียบเหมือนบุรุษชักล้อออกจาก
หญาปล้อง เขาพึงมีความสำคัญอย่างนี้ว่า นี่หญาปล้อง นี่ล้อ หญาปล้อง
เป็นอย่างหนึ่ง ล้อเป็นอย่างหนึ่ง แต่ล้อก็ออกจากหญาปล้องนั่นเอง อีกประการหนึ่ง
เปรียบเหมือนบุรุษชักดาบออกจากฝัก เขาพึงมีความสำคัญอย่างนี้ว่า นี่ดาบ นี่ฝัก
ดาบเป็นอย่างหนึ่ง ฝักเป็นอย่างหนึ่ง แต่ดาบก็ออกจากฝักนั่นเอง อีกประการหนึ่ง
เปรียบเหมือนบุรุษเอาออกจากกระท่อเขาพึงมีความสำคัญอย่างนี้ว่า นี่กระท่อ
นี่เป็นอย่างหนึ่ง กระท่อเป็นอย่างหนึ่ง แต่กระท่อก็ออกจากกระท่อตนเอง ฉะนั้น
ภิกษุ
ก็ฉะนั้นเหมือนกัน นิรมิตกายอื่นออกจากกายนี้ มีรูปสำเร็จด้วยใจมีอวัยวะ
ครบทุกส่วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง นี้ฤทธิ์สำเร็จด้วยใจ ฯ

[๖๘๘] ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณเป็นไฉน ฯ

ความละนิจจสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยอนิจจานุปัสนา เพราะเหตุนี้
จึงเป็นฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ ความละสุขสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยทุกขานุปัสนา
ความละอิตถสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยอนัตตานุปัสนา ความละความเพิลดเพิน
ย่อมสำเร็จได้ด้วยนิพพิทานุปัสนา ความละราคะ ย่อมสำเร็จได้ด้วยวิราคานุปัสนา
ความละสมุทัย ย่อมสำเร็จได้ด้วยนิโรธานุปัสนา ความละความยึดถือ ย่อมสำเร็จ
ได้ด้วยปฏิณิสสัคคานุปัสนา เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ
ท่านพระפקุละ ท่านพระสังกิสสะ ท่านพระภูตปาละ มีฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ

นี้ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ ฯ

[๖๘๙] ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิเป็นไฉน

ความละนิวรณ์ ย่อมสำเร็จได้ด้วยปฐมฌาน เพราะเหตุนี้จึงเป็นฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ ความละวิตกวิจารณ์ ย่อมสำเร็จได้ด้วยทุติยฌาน เพราะเหตุนี้จึงเป็นฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ ความละปีติ ย่อมสำเร็จได้ด้วยตติยฌาน ฯลฯ ความละสุขและทุกข์ ย่อมสำเร็จได้ด้วยจตุตถฌาน ฯลฯ ความละรูปสัญญา ปฏิขสัญญา นานัตตสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยอากาสาณัญจายตนสมาบัติ ฯลฯ ความละอากาสาณัญจายตนสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยวิญญาณัญจายตนสมาบัติ ฯลฯ ความละวิญญาณัญจายตนสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยอากิญจัญญายตนสมาบัติ ฯลฯ ความละอากิญจัญญายตนสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ เพราะเหตุนี้ จึงเป็นฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ ท่านพระสารีบุตร ท่านพระสิญชีวะ ท่านพระขณโณทัญญะ อุตตราอุบาลิกา สามาวตือบาลิกา มีฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ นี้ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ

[๖๙๐] ฤทธิ์ของพระอรหะเป็นไฉน ฯ

ภิกษุในศาสนานี้ ถ้าหวังว่า เราพึงมีความสำคัญในสิ่งที่ปฏิกุลว่าเป็นสิ่งไม่ปฏิกุลอยู่ ก็มีความสำคัญในสิ่งที่ปฏิกุลนั้นว่าเป็นสิ่งไม่ปฏิกุลอยู่ ถ้าหวังว่า เราพึงมีความสำคัญในสิ่งที่ไม่ปฏิกุลว่าเป็นสิ่งปฏิกุลอยู่ ก็มีความสำคัญในสิ่งที่ไม่ปฏิกุลว่าเป็นสิ่งปฏิกุลอยู่ ถ้าหวังว่า เราพึงมีความสำคัญในสิ่งที่ปฏิกุลและในสิ่งที่ไม่ปฏิกุลว่าเป็นสิ่งไม่ปฏิกุลอยู่ ก็มีความสำคัญในสิ่งที่ปฏิกุลและในสิ่งที่ไม่ปฏิกุลนั้นว่าเป็นสิ่งไม่ปฏิกุลอยู่ ถ้าหวังว่าเราพึงมีความสำคัญในสิ่งที่ไม่ปฏิกุลและในสิ่งที่ปฏิกุลว่าเป็นสิ่งปฏิกุลอยู่ ก็มีความสำคัญในสิ่งที่ไม่ปฏิกุลและในสิ่งที่ปฏิกุลว่าเป็นสิ่งปฏิกุลอยู่ ถ้าหวังว่า เราพึงเว้นสิ่งทั้งสองนั้นมื่อเบกขามิสตีสัมปชัญญะ ในสิ่งที่ปฏิกุลและในสิ่งที่ไม่ปฏิกุลอยู่ ก็เป็นผู้มื่อเบกขามิสตีสัมปชัญญะในสิ่งที่ปฏิกุลและในสิ่งที่ไม่ปฏิกุลอยู่ ฯ

ภิกษุมีความสำคัญในสิ่งที่ปฏิกุลว่าเป็นสิ่งไม่ปฏิกุลอยู่อย่างไร

ภิกษุแผ่ไปโดยเมตตา หรือน้อมเข้าไปโดยความเป็นธาตุ ในสิ่งที่ไม่น่าปรารภณา ภิกษุมีความสำคัญในสิ่งที่ปฏิกุลว่าเป็นสิ่งไม่ปฏิกุลอยู่อย่างนี้

ภิกษุมีความสำคัญในสิ่งที่ไม่ปฏิกุลว่าเป็นสิ่งปฏิกุลอยู่อย่างไร

ภิกษุแผ่ไปโดยความไม่งาม หรือน้อมเข้าไปโดยความเป็นของไม่เที่ยง ในสิ่งที่น่าปรารภณา ภิกษุมีความสำคัญในสิ่งที่ไม่ปฏิกุล ว่าเป็นสิ่งปฏิกุลอยู่อย่างนี้

ภิกษุมีความสำคัญในสิ่งที่ปฏิกุลและในสิ่งที่ไม่ปฏิกุล ว่าเป็นสิ่งไม่ปฏิกุลอยู่อย่างไร

ภิกษุแผ่ไปโดยเมตตาหรือน้อมเข้าไปโดยความเป็นธาตุ ในสิ่งทั้งไม่น่าปรารภณาและน่าปรารภณา ภิกษุมีความสำคัญในสิ่งที่ปฏิกุลและในสิ่งที่ไม่ปฏิกุล ว่าเป็นสิ่งไม่ปฏิกุลอยู่อย่างนี้

ภิกษุมีความสำคัญในสิ่งที่ไม่ปฏิกุลและในสิ่งที่ปฏิกุล ว่าเป็นสิ่งปฏิกุลอยู่อย่างไร

ภิกษุแผ่ไปโดยความไม่งาม หรือน้อมเข้าไปโดยความเป็นของไม่เที่ยง ในสิ่งทั้งที่น่าปรารภณาและ ไม่น่าปรารภณา ภิกษุมีความสำคัญในสิ่งที่ไม่ปฏิกุล และในสิ่งที่ปฏิกุลว่าเป็นสิ่งปฏิกุลอยู่อย่างนี้

ภิกษุเว้นสิ่งทั้งสองนั้นมื่อเบกขามิสตีสัมปชัญญะในสิ่งที่ปฏิกุล และในสิ่งที่ไม่ปฏิกุลอยู่อย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มื่อเบกขามิสตีสัมปชัญญะอยู่ ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏ-

* ฐัพพะด้วยกาย ฐัรรมารมณด้วยใจแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มื่อเบกขามิสตีสัมปชัญญะอยู่ ภิกษุเว้นสิ่งทั้งสองนั้นมื่อเบกขามิสตีสัมปชัญญะในสิ่งที่ปฏิกุล และในสิ่งที่ไม่ปฏิกุลอยู่อย่างนี้ นี้ฤทธิ์ของพระอรหะ ฯ

[๖๙๑] ฤทธิ์เกิดแต่ผลกรรมเป็นไฉน ฯ

นกทุกชนิด เทวดาทั้งปวง มนุษย์บางพวก วินิปาติกเปรตบางพวก มีฤทธิ์เกิดแต่ผลกรรม นี้ฤทธิ์เกิดแต่ผลกรรม ฯ

[๖๙๒] ฤทธิ์ของท่านผู้มีบุญเป็นไฉน ฯ

พระเจ้าจักรพรรดิ เสด็จเหาะไปในอากาศพร้อมด้วยจตุรงคินิเสนา ตลอดจนพวกปกครองมาเป็นที่สุด นี่เป็นฤทธิ์ของท่านผู้มีบุญ ฤทธิ์ของโชติยคฤหบดี ฤทธิ์ของชฎิลคฤหบดี ฤทธิ์ของเมณฑกคฤหบดี ฤทธิ์ของโฆสิตคฤหบดี ฤทธิ์ของท่านผู้มีบุญมาก ๕ คน เป็นฤทธิ์ของท่านผู้มีบุญ นี้ฤทธิ์ของท่าน

ผู้มีบุญ ฯ

[๖๙๓] ฤทธิ์สำเร็จด้วยวิชาเป็นไฉน ฯ

พวกวิชชาธรรมาจารย์วิชาแล้วย่อมเหาะไปได้ แสดงพลข้างบ้าง พลม้าบ้าง พลรถบ้าง พลรบบ้าง แสดงกองทัพตั้งประชิดกันต่างๆ บ้าง ในอากาศกลางหา
นี้ฤทธิ์สำเร็จด้วยวิชา ฯ

[๖๙๔] ชื่อว่าฤทธิ์ด้วยความว่าสำเร็จ เพราะเหตุแห่งการประกอบชอบใน
ส่วนนั้นๆ อย่างไร ฯ

ความละกามฉันทะ ย่อมสำเร็จได้ด้วยเนกขัมมะ เพราะเหตุนั้น
จึงชื่อว่าฤทธิ์ด้วยความว่าสำเร็จ เพราะเหตุแห่งการประกอบชอบในส่วนนั้นๆ
ความละพยาบาท ย่อมสำเร็จได้ด้วยความไม่พยาบาท ฯลฯ ความละกีนีหิระ
ย่อมสำเร็จได้ด้วยอาโลกสัญญา ฯลฯ ความละกิเลสทั้งปวง ย่อมสำเร็จได้ด้วย
อรหัตมรรค เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าฤทธิ์ด้วยความว่าสำเร็จ เพราะเหตุแห่งการ
ประกอบชอบในส่วนนั้นๆ ชื่อว่าฤทธิ์ด้วยความว่าสำเร็จ เพราะเหตุแห่งการ
ประกอบชอบในส่วนนั้นๆ อย่างนี้ฤทธิ์ ๑๐ ประการเหล่านี้

จบอิทธิกถา ฯ

ปัญญาวรรค อภิสมยกถา

[๖๙๕] คำว่า ความตรัสรู้ ความว่า ย่อมตรัสรู้ด้วยอะไร ย่อมตรัสรู้
ด้วยจิต ย่อมตรัสรู้ด้วยจิตหรือ ถ้าอย่างนั้น บุคคลผู้ไม่มีญาณก็ตรัสรู้ได้ซิ บุคคล
ผู้ไม่มีญาณตรัสรู้ไม่ได้ ย่อมตรัสรู้ได้ด้วยญาณ ย่อมตรัสรู้ด้วยญาณหรือ
ถ้าอย่างนั้น บุคคลผู้ไม่มีจิตก็ตรัสรู้ได้ซิ บุคคลผู้ไม่มีจิตก็ตรัสรู้ไม่ได้ ย่อมตรัสรู้
ได้ด้วยจิตและญาณ ย่อมตรัสรู้ได้ด้วยจิตและญาณหรือ ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้
ด้วยกามาวจรจิตและญาณซิ ย่อมตรัสรู้ด้วยกามาวจรจิตและญาณ ไม่ได้ ถ้าอย่างนั้น
ก็ตรัสรู้ได้ด้วยรูปาวจรจิตและญาณซิ ตรัสรู้ด้วยรูปาวจรจิตและญาณ ไม่ได้ ถ้า
อย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้ด้วยรูปาวจรจิตและญาณซิ ตรัสรู้ด้วยรูปาวจรจิตและญาณ
ไม่ได้ ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้ด้วยกัมมัสสกตาจิตและญาณซิ ตรัสรู้
ด้วยกัมมัสสกตาจิตและญาณ ไม่ได้ ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้ด้วยสัญญาโลภกิจ
และญาณซิ ตรัสรู้ด้วยสัญญาโลภกิจและญาณ ไม่ได้ ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้ด้วย
จิตที่เป็นอดีตและญาณซิ ตรัสรู้ด้วยจิตที่เป็นอดีตและญาณ ไม่ได้ ถ้าอย่างนั้น
ก็ตรัสรู้ได้ด้วยจิตที่เป็นอนาคตและญาณซิ ตรัสรู้ด้วยจิตที่เป็นอนาคตและญาณ
ไม่ได้ ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้ด้วยจิตที่เป็นปัจจุบันและญาณซิ ตรัสรู้ด้วยจิต
ที่เป็นปัจจุบันและญาณไม่ได้ (แต่) ตรัสรู้ได้ด้วยจิตที่เป็นปัจจุบันและญาณ
ในขณะโลกตรมรรค ฯ

[๖๙๖] ย่อมตรัสรู้ด้วยจิตที่เป็นปัจจุบันและญาณในขณะแห่งโลกตรมรรค
อย่างไร ฯ

ในขณะโลกตรมรรค จิตเป็นใหญ่ในการให้เกิดขึ้น และเป็นเหตุ
เป็นปัจจัยแห่งญาณ จิตอันสัมปยุตด้วยญาณนั้น มินิโรหเป็นโคจร ญาณเป็นใหญ่
ในการเห็น และเป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งจิต ญาณอันสัมปยุตด้วยจิตนั้น มินิโรห
เป็นโคจร ย่อมตรัสรู้ด้วยจิตที่เป็นปัจจุบันและด้วยญาณ ในขณะแห่งโลกตรมรรค
อย่างนี้ ฯ

[๖๙๗] ถามว่า ความตรัสรู้มีเท่านี้หรือ ฯ

ตอบว่า ไม่ใช่มีเท่านี้ ในขณะโลกตรมรรค ความตรัสรู้ด้วยความเห็น
เป็นสัมมาทิฐิ ความตรัสรู้ด้วยความดำริ เป็นสัมมาสังกัปปะ ความตรัสรู้ด้วยความ
กำหนด เป็นสัมมาวาจา ความตรัสรู้ด้วยความเป็นสมุฏฐาน เป็นสัมมากัมมันตะ
ความตรัสรู้ด้วยความขาวผ่อง เป็นสัมมาอาชีวะ ความตรัสรู้ด้วยความตั้งสติมั่น
เป็นสัมมาสติ ความตรัสรู้ด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสัมมาสมาธิ ความตรัสรู้
ด้วยความตั้งสติมั่น เป็นสติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ความตรัสรู้ด้วยการพิจารณาหาทาง
เป็นอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ความตรัสรู้ด้วยความไม่หวั่นไหวไปในความเป็นผู้
ไม่มีศรัทธา เป็นสัทธาพละ ความตรัสรู้ด้วยความไม่หวั่นไหวไปในความเกียจคร้าน
เป็นวิริยะพละ ความตรัสรู้ด้วยความไม่หวั่นไหวไปในความประมาท เป็นสติพละ
ความตรัสรู้ด้วยความไม่หวั่นไหวไปในอุทธัจจะ เป็นสมาธิพละ ความตรัสรู้ด้วยความ
ไม่หวั่นไหวไปในอวิชชา เป็นปัญญาพละ ความตรัสรู้ด้วยความน้อมใจเชื่อ
เป็นสัทธินทรีย์ ความตรัสรู้ด้วยความประคองไว้ เป็นวิริยินทรีย์ ความตรัสรู้ด้วย
ความตั้งสติมั่นเป็นสตินทรีย์ ความตรัสรู้ด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิินทรีย์
ความตรัสรู้ด้วยความเห็นเป็นปัญญินทรีย์ ความตรัสรู้ด้วยอินทรีย์ด้วยความว่าเป็นใหญ่
ความตรัสรู้ด้วยพละ ด้วยความว่า ไม่หวั่นไหว ความตรัสรู้ด้วยโพชฌงค์ด้วยความว่า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

นำออก ความตรัสรู้ด้วยมรรคด้วยความว่าเป็นเหตุ ความตรัสรู้ด้วยสติปัญญาด้วยความว่าตั้งสติมั่นความตรัสรู้ ด้วยสัมมปปีธานด้วยความว่าตั้งไว้ ความตรัสรู้ด้วยอิทธิบาทด้วยความว่าให้สำเร็จ ความตรัสรู้สัจจะด้วยความว่าเป็นของแท้ ความตรัสรู้ด้วยสมณะด้วยความว่าไม่ฟุ้งซ่าน ความตรัสรู้ด้วยวิปัสณาด้วยความว่าพิจารณาเห็นความตรัสรู้ด้วยสมณะและวิปัสณาด้วยความว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน ความตรัสรู้ด้วยธรรมกู่กันด้วยความว่าไม่ล่วงเกินกัน ศีลวิสุทธิด้วยความว่าสำรวม เป็นความตรัสรู้จิตวิสุทธิด้วยความว่าไม่ฟุ้งซ่าน เป็นความตรัสรู้ ทิฐิวินัยด้วยความว่าเห็นเป็นความตรัสรู้ ความตรัสรู้ด้วยอริโมกข์ด้วยความว่าหลุดพ้น ความตรัสรู้ด้วยวิชชาด้วยความว่าแทงตลอด วิมุตติด้วยความว่าบริจาด เป็นความตรัสรู้ ญาณในความสิ้นไปด้วยความว่าตัดขาด เป็นความตรัสรู้ จันตะเป็นความตรัสรู้ด้วยความเป็นมูลเหตุ มนสิการเป็นความตรัสรู้ด้วยความว่าเป็นสมุฏฐาน ผัสสะเป็นความตรัสรู้ด้วยความว่าเป็นที่รวม เวทนาเป็นความตรัสรู้ด้วยความว่าเป็นที่ประชุม สมာธิเป็นความตรัสรู้ด้วยความว่าเป็นประธาน สติเป็นความตรัสรู้ด้วยความว่าเป็นใหญ่ ปัญญาเป็นความตรัสรู้ด้วยความว่าเป็นธรรมยิ่งกว่าธรรมอื่นๆ วิมุตติเป็นความตรัสรู้ด้วยความว่าเป็นสารธรรม นิพพานอันหยั่งลงในอมตะเป็นความตรัสรู้ด้วยความว่าเป็นที่สุด ฯ

[๖๙๘] ถาว่า ความตรัสรู้มีเท่านี้หรือ ฯ

ตอบว่า ไม่ใช่มีเท่านี้ ในขณะที่โสดาปัตติมรรค ความตรัสรู้ด้วยความเห็นเป็นสัมมาทิฐิ ฯลฯ นิพพานอันหยั่งลงในอมตะ เป็นความตรัสรู้ด้วยความว่าเป็นที่สุด ฯ

ถาว่า ความตรัสรู้มีเท่านี้หรือ

ตอบว่า ไม่ใช่มีเท่านี้ ในขณะที่โสดาปัตติผล ความตรัสรู้ด้วยความเห็นเป็นสัมมาทิฐิ ฯลฯ ญาณในนิพพานอันไม่มีความเกิดขึ้น เป็นความตรัสรู้ด้วยความว่าระงับ จันตะเป็นความตรัสรู้ด้วยความว่าเป็นมูลเหตุ ฯลฯ นิพพานอันหยั่งลงในอมตะ เป็นความตรัสรู้ด้วยความว่าเป็นที่สุด ฯ

ถาว่า ความตรัสรู้มีเท่านี้หรือ ฯ

ตอบว่า ไม่ใช่มีเท่านี้ ในขณะที่สกทาคามีมรรค ฯลฯ ในขณะที่สกทาคามีผล ในขณะอนาคามีมรรค ในขณะอนาคามีผล ในขณะอรหัตมรรค ในขณะอรหัตผล ความตรัสรู้ด้วยความเห็น เป็นสัมมาทิฐิ ความตรัสรู้ด้วยความดำริ เป็นสัมมาสังกัปปะ ฯลฯ ญาณในนิพพานอันไม่มีความเกิดขึ้น เป็นความตรัสรู้ด้วยความว่าระงับ จันตะเป็นความตรัสรู้ด้วยความว่าเป็นมูลเหตุ ฯลฯ นิพพานอันหยั่งลงในอมตะ เป็นความตรัสรู้ด้วยความว่าเป็นที่สุด บุคคลนั้นนั้นย่อมละได้ซึ่งกิเลสทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน

[๖๙๙] คำว่า ย่อมละได้ซึ่งกิเลสที่เป็นอดีต ความว่าบุคคลย่อมละได้ซึ่งกิเลสที่เป็นอดีตหรือ ถ้าอย่างนั้น บุคคลนั้นก็ทำกิเลสที่สิ้นไปแล้วให้สิ้นไป ทำกิเลสที่ดับไปแล้วให้ดับไป ทำกิเลสที่ปราศไปแล้วให้ปราศไป ทำกิเลสที่หมดแล้วให้หมดไป ย่อมละได้ซึ่งกิเลสที่เป็นอดีตอันไม่มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นละกิเลสที่เป็นอดีตหาได้ไม่

คำว่า ย่อมละได้ซึ่งกิเลสที่เป็นอนาคต ความว่า บุคคลย่อมละได้ซึ่งกิเลสที่เป็นอนาคตหรือ ถ้าอย่างนั้น บุคคลนั้นก็ละกิเลสที่ยังไม่เกิด ละกิเลสที่ยังไม่บังเกิด ละกิเลสที่ไม่เกิดขึ้นแล้ว ละกิเลสที่ยังไม่ปรากฏ ละได้ซึ่งกิเลสที่เป็นอนาคตอันไม่มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นละกิเลสที่เป็นอนาคตหาได้ไม่

คำว่า ย่อมละได้ซึ่งกิเลสที่เป็นปัจจุบัน ความว่า บุคคลย่อมละได้ซึ่งกิเลสที่เป็นปัจจุบันหรือ ถ้าอย่างนั้น บุคคลผู้กำหนดกิเลสระคได้ ผู้ขัดเคืองกิเลสได้ ผู้หลงกิเลสได้ ผู้มีมานะผูกพันกิเลสมานะได้ ผู้ถือผิดกิเลสได้ ผู้ถึงความฟุ้งซ่านก็ละอุทธัจจะได้ ผู้สังเลไม่แน่ใจก็ละวิจิกิจฉาได้ ผู้มีกิเลสเรียวแรงก็ละอนุสัยได้ ธรรมฝ่ายตาและธรรมฝ่ายขาซึ่งเป็นคู่กันกำลังเป็นไปมรรคภาวนาอันมีความหมั่นหมองด้วยกิเลสนั้น ก็มีอยู่ เพราะเหตุนั้น บุคคลละกิเลสที่เป็นอดีต กิเลสที่เป็นอนาคต กิเลสที่เป็นปัจจุบัน หาได้ไม่ ฯ

[๗๐๐] บุคคลย่อมละกิเลสที่เป็นอดีตหาได้ไม่ ละกิเลสที่เป็นอนาคตหาได้ไม่ ละกิเลสที่เป็นปัจจุบันหาได้ไม่ หรือ ถ้าอย่างนั้น มรรคภาวนาก็ไม่มีการทำให้แจ้งซึ่งผลก็ไม่มี การละกิเลสก็ไม่มี ธรรมากิสมัยก็ไม่มี ฯ

หามีได้ มรรคภาวนามีอยู่ การทำให้แจ้งซึ่งผลมีอยู่ การละกิเลสมิใช่ ธรรมากิสมัยมีอยู่ เหมือนอะไร เหมือนต้นไม้กำลังงอก ยังไม่เกิดผล บุรุษพึงตัดต้นไม้นั้นที่ราก ผลที่ยังไม่เกิดแห่งต้น ไม้นั้นก็ไม่เกิดเลย ที่ยังไม่บังเกิดก็ไม่บังเกิดเลย ที่ไม่เกิดขึ้น แล้วก็ไม่เกิดขึ้นเลย ที่ยังไม่ปรากฏก็ไม่ปรากฏเลย ฉะนั้น ความเกิดขึ้น เป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งความบังเกิดแห่งกิเลสทั้งหลาย

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภีทามวรรค
จิตเห็นโทษในความเกิดขึ้นแล้ว จึงเล่น ไปในนิพพานอันไม่มีความเกิดขึ้น เพราะ
ความที่จิตเป็นธรรมชาติเล่นไปในนิพพานอันไม่มีความเกิดขึ้น ก็เลสเหล่านี้
พึงบังเกิด เพราะความเกิดขึ้นเป็นปัจจัย ก็เลสเหล่านั้นที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดเลย
ที่ยัง ไม่บังเกิดก็ไม่บังเกิดเลย ที่ไม่เกิดขึ้นแล้วก็ไม่เกิดขึ้นเลย ที่ยังไม่ปรากฏก็ไม่
ปรากฏเลย ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุดับ ทุกข์ก็ดับ ด้วยประการฉะนี้
เพราะเหตุแห่งความเป็นไป เพราะเหตุแห่งสังขารเป็นนิमित เพราะเหตุแห่งกรรม
กรรมเป็นปัจจัยแห่งความบังเกิดแห่งกิเลสทั้งหลาย จิตเห็นโทษในกรรมแล้ว
จึงเล่น ไปในนิพพานอันไม่มีกรรม เพราะความที่จิตเป็นธรรมชาติเล่นไป
ในนิพพานอันไม่มีกรรม ก็เลสเหล่านี้พึงบังเกิดเพราะกรรมเป็นปัจจัย ก็เลส
เหล่านั้นที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดเลย ที่ยังไม่บังเกิดก็ไม่บังเกิดเลย ที่ยังไม่เกิดขึ้น
แล้วก็ไม่เกิดขึ้นเลย ที่ยังไม่ปรากฏก็ไม่ปรากฏเลย เพราะเหตุดับ ทุกข์ก็ดับ
ด้วยประการฉะนี้ มรรคภาวนามีอยู่ การทำให้แจ้งซึ่งผลมีอยู่ การละกิเลสมีอยู่
ธรรมากิสมัยมีอยู่ ด้วยประการฉะนี้แล ฯ

จบอภิสมยกถา ฯ

ปัญญาวรรค วิเวกกถา

สาวัตถินิทาน

[๓๐๑] ดูกุริยกษทั้งหลาย การงานที่ต้องทำด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง
การงานทั้งหมดนั้น บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่บนแผ่นดิน จึงทำกันได้
การงานที่ต้องทำด้วยกำลังนี้ บุคคลย่อมทำได้ด้วยประการอย่างนี้ แม้ฉันใด
ดูกุริยกษทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญ ทำให้มาก
ซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ ฉะนั้นเหมือนกัน ฯ

[๓๐๒] ดูกุริยกษทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว
ย่อมเจริญ ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้อย่างไร ฯ

ดูกุริยกษทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทวิอินทียวิเวก
อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ ย่อมเจริญสัมมาสังกัปปะ . . .
ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปใน
ความสละ ดูกุริยกษทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญ
ทำให้มาก ซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อย่างนี้แล ฯ

ดูกุริยกษทั้งหลาย พืชคามและกุตคามเหล่านี้เหล่าหนึ่ง พืชคามและ
กุตคามทั้งหมดนั้น อาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่บนแผ่นดิน ย่อมถึงความเจริญงอกงาม
ไพบูลย์ พืชคามและกุตคามเหล่านี้ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ด้วย
ประการฉะนี้ แม้ฉันใด ดูกุริยกษทั้งหลาย ภิกษุก็ฉะนั้นเหมือนกันแล อาศัยศีล
ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมถึงความเจริญ
งอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย ฯ

[๓๐๓] ดูกุริยกษทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญ
ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย
อย่างไร ฯ

ดูกุริยกษทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญสัมมาทวิอินทียวิเวก
อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ . . . เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัย
วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ สัมมาทวิอินทียวิเวก ๕
มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีความสละ ๕ มีนิสสัย ๑๒ สัมมาสังกัปปะ
๗๗ สัมมาสมาธิ มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีความสละ ๕
มีนิสสัย ๑๒ ฯ

[๓๐๔] สัมมาทวิอินทียวิเวก ๕ เป็นไฉน ฯ

วิเวก ๕ คือ วิกขัมภณวิเวก ตัทธควิเวก สมุจเจทวิเวก ปฏิปัสสัทธิ
วิเวก นิสสรณวิเวก วิเวกในการข่มนิวรณ์ของภิกษุผู้เจริญปฐมฌาน ๑ วิเวก
ในการละทิ้งด้วยองค์นั้นๆ ของภิกษุผู้เจริญสมาธิมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑
สมุจเจทวิเวก ของภิกษุผู้เจริญโลกตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑ ปฏิปัสสัทธิ
วิเวกในขณะผล ๑ นิสสรณวิเวกเป็นที่ยึด คือ นิพพาน ๑ สัมมาทวิอินทียวิเวก ๕
เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี
ในวิเวก ๕ นี้ ฯ

[๓๐๕] สัมมาทวิอินทียวิราคะ ๕ เป็นไฉน ฯ

วิราคะ ๕ คือ วิกขัมภณวิราคะ ตัทธควิราคะ สมุจเจทวิราคะ
ปฏิบัติสัทธิวิราคะ นิสสรณวิราคะ วิราคะในการข่มนิวรณ์ของภิกษุผู้เจริญ
ปฐมฌาน ๑ . . . นิสสรณวิราคะเป็นที่ยึด คือ นิพพาน ๑ สัมมาทวิอินทียวิราคะ ๕

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี
ในวิราคะ ๕ นี้ ๖

[๓๐๖] สัมมาทิสฺสึมนิโรธ ๕ เป็นไฉน ๖

นิโรธ ๕ คือ วิกขัมภณนิโรธ ตทังคนิโรธ สมุจเจตนิโรธ
ปฏิปัสสัทธินิโรธ นิสสรณนิโรธ นิโรธในการข่มนิวรณ์ของภิกษุผู้เจริญ
ปฐมฌาน ๑ . . . นิสสรณนิโรธเป็นที่ดับ คือ นิพพาน ๑ สัมมาทิสฺสึมนิโรธ ๕
เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี
ในนิโรธ ๕ นี้ ๖

[๓๐๗] สัมมาทิสฺสึมความสละ ๕ เป็นไฉน ๖

ความสละ ๕ คือ วิกขัมภณโอสถคละ ตทังคโอสถคละ สมุจเจตโอสถคละ
ปฏิปัสสัทธิโอสถคละ นิสสรณโอสถคละ ความสละในการข่มนิวรณ์ของภิกษุ
ผู้เจริญปฐมฌาน ๑ . . . นิสสรณโอสถคละ เป็นนิโรธ คือ นิพพาน ๑
สัมมาทิสฺสึมความสละ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา
และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในความสละ ๕ นี้ ๖

สัมมาทิสฺสึมวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีความสละ ๕
มีนิสัย ๑๒ เหล่านี้ ๖

[๓๐๘] สัมมาสังกัปปะ ฯลฯ สัมมาวาจา ฯลฯ สัมมากัมมันตะ ฯลฯ

สัมมาอาชีวะ ฯลฯ สัมมาวายามะ ฯลฯ สัมมาสติ ฯลฯ

สัมมาสมาธิมีวิเวก ๕ เป็นไฉน ๖

วิเวก ๕ คือ วิกขัมภณวิเวก ตทังควิเวก สมุจเจตวิเวก ปฏิปัสสัทธิ
วิเวก นิสสรณวิเวก วิเวกในการข่มนิวรณ์ของภิกษุผู้เจริญปฐมฌาน ๑ วิเวกใน
การละทิ้งด้วยองค์นั้นๆ ของภิกษุผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนทำลายกิเลส ๑
สมุจเจตวิเวก ของภิกษุผู้เจริญโลกตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑ ปฏิปัสสัทธิ
วิเวกในขณะผล ๑ นิสสรณวิเวกเป็นนิโรธ คือ นิพพาน ๑ สัมมาสมาธิมีวิเวก
๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี
ในวิเวก ๕ นี้ ๖

[๓๐๙] สัมมาสมาธิมีวิราคะ ๕ เป็นไฉน ๖

วิราคะ ๕ คือ วิกขัมภณวิราคะ ตทังควิราคะ สมุจเจตวิราคะ ปฏิปัสสัทธิ
วิราคะ นิสสรณวิราคะ วิราคะในการข่มนิวรณ์ของภิกษุผู้เจริญปฐมฌาน ๑ . . .
นิสสรณวิราคะเป็นนิโรธ คือ นิพพาน ๑ สัมมาสมาธิมีวิราคะ ๕ เหล่านี้
ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีใน
วิราคะ ๕ นี้ ๖

[๓๑๐] สัมมาสมาธิมีนิโรธ ๕ เป็นไฉน ๖

นิโรธ ๕ คือ วิกขัมภณนิโรธ ตทังคนิโรธ สมุจเจตนิโรธ
ปฏิปัสสัทธินิโรธ นิสสรณนิโรธ นิโรธในการข่มนิวรณ์ของภิกษุผู้เจริญปฐมฌาน ๑
. . . ปฏิปัสสัทธินิโรธในขณะผล ๑ นิสสรณนิโรธเป็นอมตธาตุ ๑ สัมมา
สมาธิมีนิโรธ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิต
ตั้งมั่นอยู่ด้วยดีในนิโรธ ๕ นี้ ๖

[๓๑๑] สัมมาสมาธิมีความสละ ๕ เป็นไฉน ๖

ความสละ ๕ คือ วิกขัมภณโอสถคละ ตทังคโอสถคละ สมุจเจตโอสถคละ
ปฏิปัสสัทธิโอสถคละ นิสสรณโอสถคละ ความสละในการข่มนิวรณ์ ของภิกษุ
ผู้เจริญปฐมฌาน ๑ ความสละในการละทิ้งด้วยองค์นั้นๆ ของภิกษุผู้เจริญสมาธิ
อันมีส่วนทำลายกิเลส ๑ สมุจเจตโอสถคละ ของภิกษุผู้เจริญโลกตรมรรคอันให้
ถึงความสิ้นไป ๑ ปฏิปัสสัทธิโอสถคละในขณะผล ๑ นิสสรณโอสถคละเป็นนิโรธ
คือ นิพพาน ๑ สัมมาสมาธิมีความสละ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ
น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในความสละ ๕ นี้ ๖

สัมมาสมาธิมีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีความสละ ๕ มีนิสัย
๑๒ เหล่านี้ ๖

[๓๑๒] ดูกรภิกษุทั้งหลาย การงานที่ต้องทำด้วยกำลัง อย่างใดอย่างหนึ่ง

การงานทั้งหมดนั้น บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่บนแผ่นดิน จึงทำกันได้
การงานที่ต้องทำด้วยกำลังนี้ บุคคลย่อมทำได้ด้วยประการฉะนี้ แม้ฉันใด ดูกร
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์
๗ ได้ ฉะนั้นเหมือนกัน ฯลฯ ภิกษุเจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อยู่
ย่อมถึงความเจริญงอกงาม ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย ฯลฯ ภิกษุเจริญทำให้มาก
ซึ่งพละ ๕ ฯลฯ ภิกษุเจริญทำให้มากซึ่งพละ ๕ อยู่ ย่อมถึงความเจริญงอกงาม
ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย ฯลฯ ภิกษุเจริญทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ ฯลฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

ดูกรภิกษุทั้งหลาย พืชคามและภุตคามเหล่านี้ใดเหล่าหนึ่ง พืชคามและภุตคามทั้งหมดนั้น อาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่บนแผ่นดิน ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ พืชคามและภุตคามเหล่านั้นย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ด้วยประการฉะนี้ แม้ฉันใด ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายก็เหมือนกันแล อาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากอยู่ซึ่งอินทรีย์ ๕ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย ฯ

[๓๑๓] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากอยู่ซึ่งอินทรีย์ ๕ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายอย่างไร ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญสัทธินทรีย์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ เจริญวิริยอินทรีย์ ฯลฯ เจริญสติอินทรีย์ เจริญสมาธิอินทรีย์ เจริญปัญญินทรีย์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ สัทธินทรีย์มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีความสละ ๕ มีนิสัย ๑๒ วิริยอินทรีย์ ฯลฯ สติอินทรีย์ ฯลฯ สมาธิอินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีความสละ ๕ มีนิสัย ๑๒ ฯ

[๓๑๔] สัทธินทรีย์มีวิเวก ๕ เป็นไฉน ฯ

วิเวก ๕ คือ วิกขัมภณวิเวก ตทังควิเวก สมุจเฉทวิเวก ปฏิปัสสทธิวิเวก นิสสรณวิเวก วิเวกในการข่มนิวรณ์ของภิกษุผู้เจริญปฐมมาน ๑ วิเวกในการละทิ้งด้วยองค์นั้นๆ ของภิกษุผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑ สมุจเฉทวิเวก ของภิกษุผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑ ปฏิปัสสทธิวิเวกในขณะผล ๑ นิสสรณวิเวกเป็นนิโรธ คือ นิพพาน ๑ สัทธินทรีย์มีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฯลฯ สัทธินทรีย์มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีความสละ ๕ มีนิสัย ๑๒ เหล่านี้ วิริยอินทรีย์ ฯลฯ สติอินทรีย์ ฯลฯ สมาธิอินทรีย์ ฯลฯ

ปัญญินทรีย์มีวิเวก ๕ เป็นไฉน ฯ

วิเวก ๕ คือ วิกขัมภณวิเวก ตทังควิเวก สมุจเฉทวิเวก ปฏิปัสสทธิวิเวก นิสสรณวิเวก ฯลฯ ปัญญินทรีย์มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีความสละ ๕ มีนิสัย ๑๒ เหล่านี้ ฉะนั้นแล ฯ

จบวิเวกกาถา ฯ

ปัญญาวรรค จรียากาถา

[๓๑๕] จรียา ในคำว่า จรียา นี้ มี ๘ คือ อิริยาปถจรียา ๑

อายตนจรียา ๑ สติจรียา ๑ สมาริจรียา ๑ ญาณจรียา ๑ มรรคจรียา ๑ ปัตติจรียา ๑ โลกัตถจรียา ๑ ฯ

ความประพฤตินิธิยาบถ ๔ ชื่อว่าอิริยาปถจรียา ความประพฤตินิธิยาบถภายในและภายนอก ๖ ชื่อว่าอายตนจรียา ความประพฤตินิธิยาบถในสติปัฏฐาน ๔ ชื่อว่าสติจรียา ความประพฤตินิธิยาบถในสมาธิ ๔ ชื่อว่าสมาธิจรียา ความประพฤตินิธิยาบถในอริยสัจ ๔ ชื่อว่าญาณจรียา ความประพฤตินิธิยาบถในอริยมรรค ๔ ชื่อว่ามรรคจรียา ความประพฤตินิธิยาบถในสามัญญผล ๔ ชื่อว่าปัตติจรียา ความประพฤตินิธิยาบถอันเป็นส่วนเฉพาะในพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ความประพฤตินิธิยาบถอันเป็นส่วนเฉพาะในพระปัจเจกพุทธเจ้า ความประพฤตินิธิยาบถอันเป็นส่วนเฉพาะในพระสาวก ชื่อว่าโลกัตถจรียา อิริยาปถจรียาของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยความปรารถนา อายตนจรียาของท่านผู้คุ้มครองทวาร ในอินทรีย์ทั้งหลาย สติจรียาของท่านผู้มีปรกติดอยู่ด้วยความไม่ประมาท สมาธิจรียาของท่านผู้ขวนขวายในอธิจิต ญาณจรียาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา มรรคจรียาของท่านผู้ปฏิบัติชอบปัตติจรียาของท่านผู้บรรลุลผลแล้ว และโลกัตถจรียา เป็นส่วนเฉพาะของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นส่วนเฉพาะของพระปัจเจกพุทธเจ้า และเป็นส่วนเฉพาะของพระสาวก จรียา ๘ เหล่านี้ ฯ

[๓๑๖] จรียา ๘ อีกประการหนึ่ง คือ บุคคลผู้น้อมใจเชื่อยอมประพฤติดด้วยศรัทธา ผู้ประกอบไว้ ย่อมประพฤติดด้วยความเพียร ผู้ตั้งสติมั่น ย่อมประพฤติดด้วยสติ ผู้ทำความไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมประพฤติดด้วยสมาธิ ผู้รู้ชัด ย่อมประพฤติดด้วยปัญญา ผู้รู้แจ้ง ย่อมประพฤติดด้วยวิญญูญาณ ผู้มนสิการว่า ท่านผู้ปฏิบัติ อย่างนี้ ย่อมบรรลุลคณพิเศษได้ ก็ประพฤติดด้วยวิเศษจรียา ผู้มนสิการว่า กุศลธรรมของท่านผู้ปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมให้ต่อเนื่องกันไป ก็ประพฤติดด้วยอายตนจรียา จรียา ๘ เหล่านี้ ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

[๓๑๓] จริยา ๘ อีกประการหนึ่ง คือ การประพัตด้วยทสณะแห่ง
สัมมาทิฐิ ๑ การประพัตด้วยความดำริแห่งสัมมาสังกัปปะ ๑ การประพัตด้วย
ความกำหนดแห่งสัมมาวาจา ๑ การประพัตด้วยสมุฏฐานแห่งสัมมากัมมันตะ ๑
การประพัตด้วยความขาวผ่องแห่งสัมมาอาชีวะ ๑ การประพัตด้วยความประคอง
ไว้แห่งสัมมาวายามะ ๑ การประพัตด้วยความตั้งสติมั่นแห่งสัมมาสติ ๑
การประพัตด้วยความไม่ฟุ้งซ่านแห่งสัมมาสมาธิ ๑ จริยา ๘ เหล่านี้ ฉะนั้นแล ฯ
จบจริยาภา

ปัญญาวรรค ปาฏิหาริยกา

[๓๑๔] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปาฏิหาริย์ ๓ ประการนี้ ๓ ประการ
เป็นไฉน คือ อิทธิปาฏิหาริย์ ๑ อาเทศนาปาฏิหาริย์ ๑ อนุศาสน์
ปาฏิหาริย์ ๑ ฯ

[๓๑๕] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อิทธิปาฏิหาริย์เป็นไฉน ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมแสดงฤทธิ์
ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนคนเดียวก็ได้
ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลก
ก็ได้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าอิทธิปาฏิหาริย์ ฯ

[๓๑๖] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อาเทศนาปาฏิหาริย์เป็นไฉน ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมทลายใจได้ตามเหตุ
ที่กำหนดว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นประการนี้ จิตของท่าน
เป็นดังนี้ ถึงแม้ภิกษุนั้นจะทลายใจเป็นอันมาก การทลายใจนั้นก็จะเป็นอย่างนั้น
ไม่เป็นอย่างอื่น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ไม่ทลายใจ
ตามเหตุที่กำหนดเลย แต่เมื่อได้ฟังเสียงของมนุษย์ก็ดี ของอมมนุษย์ก็ดี หรือ
ของเทวดาก็ดี ก็ทลายใจได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นประการนี้
จิตของท่านเป็นดังนี้ ถึงแม้ภิกษุนั้นจะทลายใจเป็นอันมาก การทลายใจนั้นก็
จะเป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่น ดูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้
ไม่ทลายใจตามเหตุที่กำหนดเลย และหาได้ฟังเสียงของมนุษย์ ของอมมนุษย์ หรือ
ของเทวดาแล้วทลายใจไม่ แต่เมื่อได้ฟังเสียงตริกตรองของผู้กำลังตริกตรองอยู่ ก็ทลาย
ใจได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นประการนี้ จิตของท่านเป็นดังนี้
ถึงแม้ภิกษุนั้นจะทลายใจเป็นอันมาก การทลายใจนั้นก็จะเป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่น
ดูกรภิกษุทั้งหลาย ส่วนภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ไม่ทลายใจตามเหตุที่กำหนดเลย
หาได้ฟังเสียงของมนุษย์ ของอมมนุษย์ หรือของเทวดาแล้วทลายใจไม่ และหา
ได้ฟังเสียงตริกตรองของผู้กำลังตริกตรองแล้วทลายใจไม่ แต่เมื่อกำหนดใจของ
ผู้เข้าสมาธิอื่น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร ด้วยใจของตนแล้วก็รู้ได้ว่า ท่านผู้นี้ตั้งมั่นใน
สังขารไว้อย่างใด ก็จักตริกถึงวิตกข้อโน้นในระหว่างจิตนี้เท่านั้น ถึงแม้ภิกษุนั้น
จะทลายใจเป็นอันมาก การทลายใจนั้นก็จะเป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่น ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย นี้เรียกว่าอาเทศนาปาฏิหาริย์ ฯ

[๓๑๗] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็อนุศาสน์ปาฏิหาริย์เป็นไฉน ฯ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมพร่ำสอนอย่างนี้ว่า
จงตรียอย่างนี้ อย่ำตรียอย่างนั้น จงมนสิการอย่างนี้ อย่ำมนสิการอย่างนั้น จง
ละธรรมนี้ จงเข้าถึงธรรมนี้อยู่เถิด ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าอนุศาสน์ปาฏิหาริย์
ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปาฏิหาริย์ ๓ ประการนี้แล ฯ

[๓๑๘] เนกขัมมะย่อมสำเร็จ เพราะฉะนั้น เป็นอิทธิ เนกขัมมะย่อม
กำจัดกามฉันทะได้ เพราะฉะนั้น เป็นปาฏิหาริย์ ขนเหล่าใดประกอบด้วย
เนกขัมมะนั้น ขนเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้มีจิตหมดจด มีความดำริไม่ขุ่นมัว เพราะ
ฉะนั้น เนกขัมมะจึงเป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ และเนกขัมมะนั้น ท่านทั้งหลายพึง
เสพออย่างนี้ พึงเจริญอย่างนี้ พึงทำให้มากอย่างนี้ พึงตั้งสติอันเป็นธรรมสมควร
แก่เนกขัมมะนั้นไว้ให้มั่นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น เนกขัมมะจึงเป็นอนุศาสน์-

*ปาฏิหาริย์ ฯ

ความไม่พยาบาทย่อมสำเร็จ เพราะฉะนั้น เป็นอิทธิ ความไม่พยาบาท
ย่อมกำจัดพยาบาทได้ เพราะฉะนั้น เป็นปาฏิหาริย์ ขนเหล่าใดประกอบด้วย
ความไม่พยาบาทนั้น ขนเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้มีจิตหมดจด มีความดำริไม่ขุ่นมัว
เพราะฉะนั้น ความไม่พยาบาทจึงเป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ และความไม่พยาบาทนั้น
ท่านทั้งหลายพึงเสพออย่างนี้ พึงเจริญอย่างนี้ พึงทำให้มากอย่างนี้ พึงตั้งสติอัน
เป็นธรรมสมควรแก่ความไม่พยาบาทนั้นไว้ให้มั่นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น ความไม่
พยาบาทจึงเป็นอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทมารค

อาโลกสัญญาย่อมสำเร็จ เพราะฉะนั้น เป็นอิทธิ อาโลกสัญญาย่อม
กำจัดกัมมิตระได้ เพราะฉะนั้น เป็นปาฏิหาริย์ ชนเหล่าใดประกอบด้วยอาโลก-
*สัญญานั้น ชนเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้มีจิตหมดจด มีความดำริไม่ขุ่นมัว เพราะ
ฉะนั้น อาโลกสัญญาจึงเป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ และอาโลกสัญญานั้น ท่าน
ทั้งหลายพึงเสพออย่างนี้ พึงเจริญอย่างนี้ พึงทำให้มากอย่างนี้ พึงตั้งสติอันเป็น
ธรรมสมควรแก่อาโลกสัญญานั้น ไว้ให้มั่นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น อาโลกสัญญาจึง
เป็นอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ ฯ

ความไม่พึงชานย่อมสำเร็จ เพราะฉะนั้น เป็นอิทธิ ความไม่พึงชานย่อม
กำจัดอุทธีจจะ ได้ เพราะฉะนั้น เป็นปาฏิหาริย์ ชนเหล่าใดประกอบด้วยความไม่
พึงชานนั้น ชนเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้มีจิตหมดจด มีความดำริไม่ขุ่นมัว เพราะ
ฉะนั้น ความไม่พึงชาน จึงเป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ และความไม่พึงชานนั้น
ท่านทั้งหลาย พึงเสพออย่างนี้ พึงเจริญอย่างนี้ พึงทำให้มากอย่างนี้ พึงตั้งสติ
อันเป็นธรรมสมควรแก่ความไม่พึงชานนั้น ไว้ให้มั่นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น ความไม่
พึงชานจึงเป็นอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ ฯลฯ ฯ

อรหัตมรรคย่อมสำเร็จ เพราะฉะนั้น เป็นอิทธิ อรหัตมรรคย่อมกำจัด
กิเลสได้หมด เพราะฉะนั้น เป็นปาฏิหาริย์ ชนเหล่าใดประกอบด้วยอรหัตมรรค
นั้น ชนเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้มีจิตหมดจด มีความดำริไม่ขุ่นมัว เพราะฉะนั้น
อรหัตมรรคจึงเป็นอาเทศนาปาฏิหาริย์ และอรหัตมรรคนั้น ท่านทั้งหลายพึงเสพอ
อย่างนี้ พึงเจริญอย่างนี้ พึงทำให้มากอย่างนี้ พึงตั้งสติอันเป็นธรรมสมควรแก่
อรหัตมรรคนั้น ไว้ให้มั่นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น อรหัตมรรคจึงเป็นอนุศาสน์
ปาฏิหาริย์ ฯ

เนกขัมมะย่อมสำเร็จ เพราะฉะนั้น เป็นอิทธิ ย่อมกำจัดกามฉันทะได้
เพราะฉะนั้น เป็นปาฏิหาริย์ อิทธิและปาฏิหาริย์นี้ ท่านเรียกว่าอิทธิปาฏิหาริย์
ความไม่พยาบาทย่อมสำเร็จ เพราะฉะนั้น เป็นอิทธิ ย่อมกำจัดพยาบาทได้
เพราะฉะนั้น เป็นปาฏิหาริย์ อิทธิและปาฏิหาริย์นี้ ท่านเรียกว่าอิทธิปาฏิหาริย์
อาโลกสัญญาย่อมสำเร็จ เพราะฉะนั้น เป็นอิทธิ ย่อมกำจัดกัมมิตระได้ เพราะ
ฉะนั้น เป็นปาฏิหาริย์ ฯลฯ อรหัตมรรคย่อมสำเร็จ เพราะฉะนั้น เป็นอิทธิ
ย่อมกำจัดกิเลสได้หมด เพราะฉะนั้น เป็นปาฏิหาริย์ อิทธิและปาฏิหาริย์นี้
ท่านเรียกว่าอิทธิปาฏิหาริย์ ฉะนั้นแล ฯ

จบปาฏิหาริยกถา ฯ

ปัญญาวรรค สมลีสกถา

[๗๒๓] ปัญญา ในความไม่ปรากฏแห่งธรรม ทั้งปวงในสัมมา สมุจเฉท
และในนิโรธ เป็นญาณในความว่าสมธรรมและลีสธรรม ฯ

คำว่า ธรรมทั้งปวง คือ ชันธ ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ กุศลธรรม
อกุศลธรรม อภัยกตธรรม กามาวจรธรรม รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม
โลกุตระธรรม ฯ

คำว่า สัมมาสมุจเฉท ความว่า เนกขัมมะเป็นเครื่องตัดกามฉันทะได้
ชาติ อภัยกตเป็นเครื่องตัดพยาบาทได้ชาติ อาโลกสัญญาเป็นเครื่องตัด
กัมมิตระได้ชาติ อวิกเขปะเป็นเครื่องตัดอุทธีจจะได้ชาติ ธรรมวัตถานเป็น
เครื่องตัดวิกิจจลาได้ชาติ ญาณเป็นเครื่องตัดอวิชชาได้ชาติ ความปราโมทย์
เป็นเครื่องตัดอตรติได้ชาติ ปฐมณานเป็นเครื่องตัดนิรวณได้ชาติ ฯลฯ อรหัต-
*มรรคเป็นเครื่องตัดกิเลสทั้งปวงได้ชาติ ฯ

[๗๒๔] คำว่า นิโรธ ความว่า เนกขัมมะเป็นเครื่องดับกามฉันทะ
อภัยกตเป็นเครื่องดับพยาบาท . . . ความปราโมทย์เป็นเครื่องดับอตรติ ปฐมณาน
เป็นเครื่องดับนิรวณ ฯลฯ อรหัตมรรคเป็นเครื่องดับกิเลสทั้งปวง ฯ

คำว่า ความไม่ปรากฏ ความว่า เมื่อพระโยคาวจรได้เนกขัมมะ กาม-
*ฉันทะย่อมไม่ปรากฏ เมื่อได้อภัยกต พยาบาทย่อมไม่ปรากฏ เมื่อได้อาโลก
สัญญา กัมมิตระย่อมไม่ปรากฏ เมื่อได้อวิกเขปะ อุทธีจจะย่อมไม่ปรากฏ
เมื่อได้ธรรมวัตถาน วิกิจจาย่อมไม่ปรากฏ เมื่อได้ญาณ อวิชชาย่อมไม่ปรากฏ
เมื่อได้ความปราโมทย์ อตรติย่อมไม่ปรากฏ เมื่อได้ปฐมณาน นิรวณย่อมไม่ปรากฏ
ฯลฯ เมื่อได้อรหัตมรรค กิเลสทั้งปวงย่อมไม่ปรากฏ ฯ

[๗๒๕] คำว่า สมธรรม (ธรรมสงบ) ความว่า เพราะท่านละกามฉันทะ
ได้แล้ว เนกขัมมะจึงเป็นสมธรรม เพราะท่านละพยาบาทได้แล้ว อภัยกตจึง
เป็นสมธรรม เพราะท่านละกัมมิตระได้แล้ว อาโลกสัญญาจึงเป็นสมธรรม
เพราะท่านละอุทธีจจะได้แล้ว อวิกเขปะจึงเป็นสมธรรม เพราะท่านละวิกิจจลาได้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
แล้ว ธรรมว่าตถาจึงเป็นสมมรรค เพราะท่านละอริชาได้แล้ว ฉะนั้นจึงเป็น
สมมรรค เพราะท่านละอริได้แล้ว ความปราโมทย์จึงเป็นสมมรรค เพราะท่าน
ละนิวรณ์ได้แล้ว ปฐมฉานจึงเป็นสมมรรค ฯลฯ เพราะท่านละกิเลสทั้งปวงได้
แล้ว อรหัตมรรคจึงเป็นสมมรรค ฯ

ศีลธรรม ในคำว่า สีส มี ๑๓ คือ ตัณหาที่มีความกังวลเป็นประธาน ๑
มานะมีความพัวพันเป็นประธาน ๑ ทิฐิมีความถือผิดเป็นประธาน ๑ อุทธัจจะ
มีความฟุ้งซ่านเป็นประธาน ๑ อริชชาที่มีกิเลสเป็นประธาน ๑ ศรัทธาที่มีความน้อมใจ
เชื่อเป็นประธาน ๑ วิริยะมีความประคองไว้เป็นประธาน ๑ สติมีความตั้งมั่นเป็น
ประธาน ๑ สมาธิมีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นประธาน ๑ ปัญญาที่มีความเห็นเป็นประธาน
๑ ขีวิติเนหริยมีความเป็นไปเป็นประธาน ๑ วิโมกขมีโคจรเป็นประธาน ๑
นิโรธมีสังขารเป็นประธาน ๑ ฯ

จบสมศีลสภา ฯ

ปัญญาวรรค สติปิฎกานกถา

สวาทถีนีทานปริวรรต

[๗๒๖] ดูกฤกษทั้งหลาย สติปิฎกาน ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็นไฉน
ดูกฤกษทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มียุติพิจารณาเห็นกายในกาย มี
ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่ เป็นผู้
พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ฯลฯ เป็นผู้พิจารณาเห็นจิตในจิต เป็นผู้
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด
อภิชฌาและโสมนัสในโลกอยู่ ดูกฤกษทั้งหลาย สติปิฎกาน ๔ ประการนี้แล ฯ

[๗๒๗] ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่อย่างไร ฯ

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกองธาตุดิน โดยความเป็นของ
ไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นของเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็น
ทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่
พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนัด
ไม่กำจัด ย่อมดับ ไม่ให้เกิด ย่อมสละคืน ไม่ถือมั่น เมื่อพิจารณาเห็นโดย
ความเป็นของ ไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์
ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญา
ได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละความยินดีได้ เมื่อคลายกำหนัด ย่อมละความกำหนัด
ได้ เมื่อดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืนย่อมละความยึดถือได้ ภิกษุพิจารณา
เห็นกายโดยอาการ ๗ นี้ ภายปราภฏ ไม่ใชสติ สติปราภฏด้วย เป็นตัวสติด้วย
ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายนั้นด้วยสติและญาณนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกการ
พิจารณาเห็นกายในกายว่า สติปิฎกานภาวนา ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ คือ ภาวนา ด้วยความว่าธรรมทั้งหลาย
ที่เกิดขึ้นในภาวนานั้น ไม่ล่วงเกินกัน ๑ ด้วยความว่าอินทริยทั้งหลายมีกิจเป็นอันเดียว
กัน ๑ ด้วยความว่าเป็นเครื่องนำไปซึ่งความเพียร อันสมควรแก่ความที่ธรรม
ทั้งหลายไม่ล่วงเกินกัน และอินทริยมีกิจเป็นอันเดียวกันนั้น ๑ ด้วยความว่าเป็น
ธรรมที่เสพ ๑ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกองอาโปธาตุ กองเตโช-

*ธาตุ กองวาโยธาตุ กองผม กองชน กองผิว กองหนัง กองเนื้อ กองเอ็น
กองกระดูก กองเยื่อในกระดูก โดยความเป็นของ ไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดย
ความเป็นของเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความ
เป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา
ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนัด ไม่กำหนัด ย่อมดับ ไม่ให้เกิด
ย่อมสละคืน ไม่ถือมั่น เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นของ ไม่เที่ยง ย่อมละ
นิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อ
พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละ
ความยินดีได้ เมื่อคลายกำหนัด ย่อมละความกำหนัดได้ เมื่อดับย่อมละสมุทัยได้
เมื่อสละคืน ย่อมละความยึดถือได้ ภิกษุพิจารณาเห็นกายด้วยอาการ ๗ นี้
ภายปราภฏ ไม่ใชสติ สติปราภฏด้วย เป็นตัวสติด้วย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็น
กายนั้นด้วยสติและญาณนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกการพิจารณาเห็นกาย
ในกายว่า สติปิฎกานภาวนา ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ ฯลฯ ภาวนาด้วยความว่า เป็นธรรมที่
เสพ ฯลฯ ภิกษุมีปรกติพิจารณาเห็นกายในกายอยู่อย่างนี้ ฯ

[๗๒๘] ภิกษุมีปรกติพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่อย่างไร ฯ

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นสุขเวทนาโดยความเป็นของ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
ไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นของเที่ยง ฯลฯ ย่อมสละคืน ไม่ถือมั่น
เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมละนิจสัจสัญญาได้ ฯลฯ เมื่อ
สละคืน ย่อมละความถือมั่นได้ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นเวทนาด้วยอาการ ๗ นี้
เวทนาปรากฏ ไม่ใช่อสติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวสติด้วย ภิกษุย่อมพิจารณา
เห็นเวทนานั้นด้วยสติและญาณนั้น เพราะเหตุดังนี้ นั่น ท่านจึงเรียกการพิจารณา
เห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายว่า สติปฏิฐานภาวนา ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ ฯลฯ ภาวนาด้วยความว่า เป็นธรรมที่
เสพ ฯลฯ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นทุกขเวทนา ฯลฯ อทุกขม-
* สุขเวทนา จักขสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ เมื่อสละคืน
ย่อมละความถือมั่นได้ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นเวทนาด้วยอาการ ๗ นี้ เวทนา
ปรากฏ ไม่ใช่อสติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวสติด้วย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นเวทนา
นั้นด้วยสติและญาณนั้น เพราะเหตุดังนี้ นั่น ท่านจึงเรียกการพิจารณาเห็นเวทนา
ในเวทนาทั้งหลายว่า สติปฏิฐานภาวนา ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ ฯลฯ ภาวนาด้วยความว่า เป็นธรรมที่
เสพ ฯลฯ ภิกษุมีปรกตพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่อย่างนี้ ฯ

[๓๒๙] ภิกษุมีปรกตพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่อย่างใด ฯ

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นจิตมีราคะ โดยความเป็น
ของไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นของเที่ยง ฯลฯ ย่อมสละคืน ไม่ถือ
มั่น เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมละนิจสัจสัญญาได้ ฯลฯ
เมื่อสละคืน ย่อมละความถือมั่นได้ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นจิตด้วยอาการ ๗ นี้
จิตปรากฏ ไม่ใช่อสติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวสติด้วย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นจิต
นั้นด้วยสติและญาณนั้น เพราะเหตุดังนี้ นั่น ท่านจึงเรียกการพิจารณาเห็นจิตในจิต
ว่า สติปฏิฐานภาวนา ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ ฯลฯ ภาวนาด้วยความว่า เป็นธรรมที่เสพ
ฯลฯ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นจิตอันปราศจากราคะ จิตมีโทสะ
จิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะ จิตปราศจากโมหะ จิตหดหู่ จิตฟุ้งซ่าน จิตเป็น
มหรรค จิตไม่เป็นมหรรค จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตตั้งมั่น
จิตไม่ตั้งมั่น จิตหลุดพ้น จักขวิริยญาณ โสตวิริยญาณ มานวิริยญาณ ชิวหา-

* วิริยญาณ กายวิริยญาณ มโนวิริยญาณ โดยความเป็นของไม่เที่ยง ไม่พิจารณา
เห็นโดยความเป็นของเที่ยง ฯลฯ ย่อมสละคืน ไม่ถือมั่น เมื่อพิจารณาเห็น
โดยความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมละนิจสัจสัญญาได้ ฯลฯ เมื่อสละคืน ย่อมละ
ความถือมั่นได้ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นจิตด้วยอาการ ๗ นี้ จิตปรากฏ ไม่ใช่อสติ
สติปรากฏด้วย เป็นตัวสติด้วย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นจิตนั้นด้วยสติและญาณนั้น
เพราะเหตุดังนี้ นั่น ท่านจึงเรียกการพิจารณาเห็นจิตในจิตว่า สติปฏิฐานภาวนา ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ ฯลฯ ภาวนาด้วยความว่า เป็นธรรม

ที่เสพ ฯลฯ ภิกษุมีปรกตพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่อย่างนี้ ฯ

[๓๓๐] ภิกษุมีปรกตพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่อย่างใด ฯ

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เว้นกาย เวทนา จิตเสียแล้ว ย่อมพิจารณา
เห็นธรรมทั้งหลายที่เหลือจากนั้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดย
ความเป็นของเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็น
สุข ย่อมพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา
ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนัด ไม่กำหนัด ย่อมดับ ไม่ให้เกิด
ย่อมสละคืน ไม่ถือมั่น เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมละ
นิจสัจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัจสัญญาได้ เมื่อ
พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัจสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อม
ละความยินดีได้ เมื่อคลายกำหนัด ย่อมละความกำหนัดได้ เมื่อดับ ย่อมละ
สมุทัยได้ เมื่อสละคืน ย่อมละความถือมั่นได้ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรม
ทั้งหลายด้วยอาการ ๗ นี้ ธรรมทั้งหลายปรากฏ ไม่ใช่อสติ สติปรากฏด้วย
เป็นตัวสติด้วย ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมเหล่านั้นด้วยสติและญาณนั้น เพราะ
เหตุดังนี้ นั่น ท่านจึงเรียกการพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายว่า สติปฏิฐาน-

* ภาวนา ฯ

ภาวนา ในคำว่า ภาวนา มี ๔ คือ ภาวนา ด้วยความว่า
ธรรมทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้น ไม่ล่วงเกินกัน ๑ ด้วยความว่าอินทรีย์ทั้งหลายมีกิจ
เป็นอันเดียวกัน ๑ ด้วยความว่าเป็นเครื่องนำไป ซึ่งความเพียรอันสมควรแก่
ความที่ธรรมทั้งหลายไม่ล่วงเกินกัน และอินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็นอันเดียวกันนั้น ๑
ด้วยความว่าเป็นธรรมที่เสพ ๑ ฯลฯ ภิกษุมีปรกตพิจารณาเห็นธรรมในธรรม

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
ทั้งหลายอยู่อย่างนี้ จะนี้แล ฯ
จบสติปัฏฐานกถา ฯ

ปัญญาวรรค วิปัสสนากถา
สาวัตถิโกทานปริวรรต

[๗๓๑] ขลว่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นหนอ พิจารณาเห็นสังขาร
ใดๆ โดยความเป็นของเที่ยงอยู่ จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนโลมขันติ ข้อนี้ไม่
เป็นฐานะที่จะมีได้ ผู้ไม่ประกอบด้วยอนโลมขันติ จักยาลงสู่สัมมัตตนิยาม
ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ เมื่อไม่ยาลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งซึ่งโสดา-
*ปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตผล ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้
ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นหนอ พิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงโดยความเป็นของไม่
เที่ยงอยู่ จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนโลมขันติ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ผู้ประกอบ
ด้วยอนโลมขันติ จักยาลงสู่สัมมัตตนิยาม ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ผู้ยาลงสู่
สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล
หรืออรหัตผล ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ฯ

[๗๓๒] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นหนอ พิจารณาเห็นสังขารใดๆ
โดยความเป็นสุข จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนโลมขันติ ข้อนี้ ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้
ผู้ไม่ประกอบด้วยอนโลมขันติ จักยาลงสู่สัมมัตตนิยาม ข้อนี้ ไม่เป็นฐานะที่
จะมีได้ เมื่อไม่ยาลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล
อนาคามีผล หรืออรหัตผล ข้อนี้ ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุนั้นหนอ พิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงโดยความเป็นทุกขอยู่ จักเป็นผู้ประกอบ
ด้วยอนโลมขันติ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ผู้ประกอบด้วยอนโลมขันติ จักยาลงสู่
สัมมัตตนิยาม ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ผู้ยาลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งซึ่ง
โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตผล ข้อนี้เป็นฐานะที่
มีได้ ฯ

[๗๓๓] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นหนอ พิจารณาเห็นธรรมใดๆ
โดยความเป็นอิตถายอยู่ จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนโลมขันติ ข้อนี้ ไม่เป็นฐานะที่
จะมีได้ ผู้ไม่ประกอบด้วยอนโลมขันติ จักยาลงสู่สัมมัตตนิยาม ข้อนี้ ไม่เป็น
ฐานะที่จะมีได้ เมื่อไม่ยาลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล
สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตผล ข้อนี้ ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุนั้นหนอ พิจารณาเห็นธรรมใดๆ โดยความเป็นอนัตตายอยู่ จักเป็น
ผู้ประกอบด้วยอนโลมขันติ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ผู้ประกอบด้วยอนโลมขันติ
จักยาลงสู่สัมมัตตนิยาม ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ผู้ยาลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำ
ให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตผล ข้อนี้เป็น
ฐานะที่จะมีได้ ฯ

[๗๓๔] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นหนอ พิจารณาเห็นนิพพานโดย
ความเป็นทุกขอยู่ จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนโลมขันติ ข้อนี้ ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้
ผู้ไม่ประกอบด้วยอนโลมขันติ จักยาลงสู่สัมมัตตนิยาม ข้อนี้ ไม่เป็นฐานะที่จะมี
ได้ เมื่อไม่ยาลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล
อนาคามีผล หรืออรหัตผล ข้อนี้ ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
นั้นหนอ พิจารณาเห็นนิพพานโดยความเป็นสุขอยู่ จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนโลม
ขันติ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ผู้ประกอบด้วยอนโลมขันติ จักยาลงสู่สัมมัตตนิยาม
ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ผู้ยาลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล
สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตผล ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ฯ

[๗๓๕] ภิกษุยอมได้อนโลมขันติด้วยอาการเท่าไร ยาลงสู่สัมมัตต
นิยามด้วยอาการเท่าไร ภิกษุยอมได้อนโลมขันติด้วยอาการ ๔๐ ยาลงสู่สัมมัตต
นิยามด้วยอาการ ๔๐ ฯ

ภิกษุยอมได้อนโลมขันติด้วยอาการ ๔๐ เป็นโณ ยาลงสู่สัมมัตตนิยาม
ด้วยอาการ ๔๐ เป็นโณ ฯ

ภิกษุพิจารณาเห็นเบญจขันธ์ โดยความเป็นของไม่เที่ยง ๑ เป็นทุกข ๑
เป็นโรค ๑ เป็นดังหัวฝี ๑ เป็นดังลูกศร ๑ เป็นความลำบาก ๑ เป็นอาหาร ๑
เป็นอย่างอื่น ๑ เป็นของขำรด ๑ เป็นเสนียด ๑ เป็นอุบาทว์ ๑ เป็นภัย ๑
เป็นอุปสรรค ๑ เป็นความหวั่นไหว ๑ เป็นของผพัง ๑ เป็นของไม่ยั่งยืน ๑
เป็นของไม่มีอะไรต้านทาน ๑ เป็นของไม่มีอะไรป้องกัน ๑ เป็นของไม่เป็น
ที่พึง ๑ เป็นของว่าง ๑ เป็นของเปล่า ๑ เป็นของสูญ ๑ เป็นอนัตตา ๑ เป็น
โทษ ๑ เป็นของมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ๑ เป็นของหาสาระมิได้ ๑ เป็น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
 ดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพานไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง . . . เมื่อพิจารณาเห็นเบญจขันธ์
 โดยความเป็นเหี้ยแห่งมาร . . . เมื่อพิจารณาเห็นว่า ความดับแห่งเบญจขันธ์เป็น
 นิพพานไม่เป็นเหี้ยแห่งมาร . . . เมื่อพิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นของมี
 ความเกิดเป็นธรรมดา . . . เมื่อพิจารณาเห็นว่า ความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพาน
 ไม่มีความเกิด . . . เมื่อพิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นของมีความแก่เป็น
 ธรรมดา . . . เมื่อพิจารณาเห็นว่า ความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพาน ไม่มีความ
 แก่ . . . เมื่อพิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นของมีความป่วยไข้เป็นธรรมดา . . .
 เมื่อพิจารณาเห็นว่า ความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพานไม่มีความป่วยไข้ . . .
 เมื่อพิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นของมีความตายเป็นธรรมดา . . . เมื่อ
 พิจารณาเห็นว่า ความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพาน ไม่มีความตาย . . . เมื่อ
 พิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นของมีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา . . . เมื่อ
 พิจารณาเห็นว่าความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพาน ไม่มีความเศร้าโศก . . . เมื่อ
 พิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นของมีความรำไรเป็นธรรมดา . . . เมื่อพิจารณา
 เห็นว่า ความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพาน ไม่มีความรำไร . . . เมื่อพิจารณาเห็น
 เบญจขันธ์โดยความเป็นของมีความคับแค้นเป็นธรรมดา ย่อมได้อนุโลมขันธ์
 เมื่อพิจารณาเห็นว่า ความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพาน ไม่มีความคับแค้น ย่อม
 อย่างลงสู่สมมัตตนิยาม เมื่อพิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นของมีความเศร้า
 หมองเป็นธรรมดา ย่อม ได้อนุโลมขันธ์ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ความดับแห่ง
 เบญจขันธ์เป็นนิพพาน ไม่มีความเศร้าหมอง ย่อมอย่างลงสู่สมมัตตนิยาม ฯ

[๓๓๖] การพิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็น
 อนิจจานุปัสณา โดยความเป็นทุกข์ เป็นทุกขานุปัสณา โดยความเป็นโรค เป็น
 ทุกขานุปัสณา โดยความเป็นดังหวั่นไหว เป็นทุกขานุปัสณา โดยความเป็นดังลูกศร
 เป็นทุกขานุปัสณา โดยความเป็นความลำบาก เป็นทุกขานุปัสณา โดยความเป็น
 อาหาร เป็นทุกขานุปัสณา โดยความเป็นอย่างอื่น เป็นทุกขานุปัสณา โดยความเป็น
 เป็นของชำรุด เป็นทุกขานุปัสณา โดยความเป็นเสนียด เป็นทุกขานุปัสณา
 โดยความเป็นอุปาทัว เป็นทุกขานุปัสณา โดยความเป็นภัย เป็นทุกขานุปัสณา
 โดยความเป็นอุปสรรค เป็นทุกขานุปัสณา โดยความเป็นของหวั่นไหว เป็น
 อนิจจานุปัสณา โดยความเป็นของผุพัง เป็นอนิจจานุปัสณา โดยความเป็นของไม่
 ยั่งยืน เป็นอนิจจานุปัสณา โดยความเป็นของไม่มีอะไรต้านทาน เป็นทุกขานุ-

*ปัสณา โดยความเป็นของไม่มีอะไรป้องกัน เป็นทุกขานุปัสณา โดยความเป็น
 ของไม่มีที่พึ่ง เป็นทุกขานุปัสณา โดยความเป็นของว่าง เป็นทุกขานุปัสณา
 โดยความเป็นของเปล่า เป็นอนัตตานุปัสณา โดยความเป็นของสูญ เป็นอนัตตา-

*นุปัสณา โดยความเป็นอนัตตา เป็นอนัตตานุปัสณา โดยความเป็นโทษ เป็น
 ทุกขานุปัสณา โดยความเป็นของมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เป็นอนิจจานุปัสณา
 โดยความเป็นของหาสาระมิได้ เป็นอนัตตานุปัสณา โดยความเป็นมูลแห่งความ
 ทุกข์ เป็นทุกขานุปัสณา โดยความเป็นดังเพศฉมาต เป็นทุกขานุปัสณา โดย
 เป็นความเสื่อมไป เป็นอนิจจานุปัสณา โดยความเป็นของมีอาสวะ เป็นทุกขานุ-

*ปัสณา โดยเป็นของมีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นอนิจจานุปัสณา โดยความเป็นเหี้ย
 แห่งมาร เป็นทุกขานุปัสณา โดยความเป็นของมีความเกิดเป็นธรรมดา เป็น
 ทุกขานุปัสณา โดยความเป็นของมีความแก่เป็นธรรมดา เป็นทุกขานุปัสณา
 โดยความเป็นของมีความป่วยไข้เป็นธรรมดา เป็นทุกขานุปัสณา โดยความเป็น
 ของมีความตายเป็นธรรมดา เป็นอนิจจานุปัสณา โดยความเป็นของมีความ
 เศร้าโศกเป็นธรรมดา เป็นทุกขานุปัสณา โดยความเป็นของมีความรำไรเป็นธรรมดา
 เป็นทุกขานุปัสณา โดยความเป็นของมีความคับแค้นเป็นธรรมดา เป็นทุกขานุปัสณา
 โดยความเป็นของมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เป็นทุกขานุปัสณา ฯ

ภิกษุย่อมได้อนุโลมขันธ์ด้วยอาการ ๔๐ นี้ ย่อมอย่างลงสู่สมมัตตนิยาม
 ด้วยอาการ ๔๐ นี้ ฯ

ภิกษุผู้ได้อนุโลมขันธ์ด้วยอาการ ๔๐ นี้ ฝูงอย่างลงสู่สมมัตตนิยามด้วย
 อาการ ๔๐ นี้ มือนิจจานุปัสณาเท่าไร มีทุกขานุปัสณาเท่าไร มือนัตตานุปัสณา
 เท่าไร ฯ

ท่านกล่าวว่า มือนิจจานุปัสณา ๕๐ มีทุกขานุปัสณา ๑๒๕

มือนัตตานุปัสณา ๒๕ ฉะนั้นแล ฯ

จบวิปัสสนากถา ฯ

 ปัญญาวรรค มาติกาถา
 [๓๓๓] บุคคลผู้ไม่มีความหิว ย่อมหลุดพ้น เพราะเหตุนี้ ความ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
หลุดพ้น เป็นวิโมกข์ วิชาวิมุตติ อริสัจ อริจิต อริปัญญา ปัสสัทธิ ญาณ
ทัสนะ สุทธิ เนกขัมมะ นิสสรณะ ปวิเวก โวสัถยะ จริยา ฌานวิโมกข์
ภาวนาวิฐานชีวิต ฯ

คำว่า นิจฺจาทิ ความว่า บุคคลผู้มีความหิว ย่อมหลุดพ้นจากกามฉันทะ
ด้วยเนกขัมมะผู้ไม่มีความหิว ย่อมหลุดพ้นจากพยาบาทด้วยความไม่พยาบาท
 ฯลฯ ผู้ไม่มีความหิว ย่อมหลุดพ้นจากนิวรณ์ด้วยปฐมฌาน ฯลฯ ผู้ไม่มีความหิว
ย่อมหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงด้วยอรหัตมรรค ฯ

คำว่า วิโมกฺโข ความว่า เนกขัมมะชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า
เป็นเครื่องพ้นจากกามฉันทะ ความไม่พยาบาทชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า
เป็นเครื่องพ้นจากพยาบาท ฯลฯ ปฐมฌานชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า เป็น
เครื่องพ้นจากนิวรณ์ ฯลฯ อรหัตมรรคชื่อว่าวิโมกข์ เพราะอรรถว่า เป็นเครื่อง
พ้นจากกิเลสทั้งปวง ฯ

คำว่า วิชาวิมุตติ ความว่า เนกขัมมะชื่อว่า วิชา เพราะอรรถว่า
มีอยู่ ชื่อว่าวิมุตติ เพราะอรรถว่า หลุดพ้นจากกามฉันทะ ชื่อว่าวิชา-

*วิมุตติ เพราะอรรถว่า มีอยู่หลุดพ้น หลุดพ้นมีอยู่ ความไม่พยาบาทชื่อว่าวิชา
เพราะอรรถว่า มีอยู่ ชื่อว่าวิมุตติ เพราะอรรถว่า หลุดพ้นจากพยาบาท ชื่อว่า
วิชาวิมุตติ เพราะอรรถว่า มีอยู่หลุดพ้น หลุดพ้นมีอยู่ ฯลฯ อรหัตมรรคชื่อว่า
วิชา เพราะอรรถว่า มีอยู่ ชื่อว่าวิมุตติ เพราะอรรถว่า หลุดพ้นจากกิเลส
ทั้งปวง ชื่อว่าวิชาวิมุตติ เพราะอรรถว่า มีอยู่หลุดพ้น หลุดพ้นมีอยู่ ฯ

[๓๓๘] ข้อว่า อริสัจ อริจิต อริปัญญา ความว่า เนกขัมมะ
ชื่อว่าสัลวิสุทธิ เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องกั้นกามฉันทะ ชื่อว่าจิตตวิสุทธิ
เพราะอรรถว่าเป็นเหตุไม่พึงชาน ชื่อว่าทิสวิสุทธิ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องเห็น
ความกั้นในสัลวิสุทธิ เป็นอริสัจสิกขา ความไม่พึงชานในจิตตวิสุทธิ เป็น
อริจิตตสิกขา ความเห็นในทิสวิสุทธิ เป็นอริปัญญสิกขา ความไม่พยาบาท
ชื่อว่าสัลวิสุทธิ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องกั้นความพยาบาท ฯลฯ อรหัตมรรค
ชื่อว่าสัลวิสุทธิ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องกั้นกิเลสทั้งปวง ชื่อว่าจิตตวิสุทธิ
เพราะอรรถว่าเป็นเหตุไม่พึงชาน ชื่อว่าทิสวิสุทธิ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องเห็น
ความกั้นในสัลวิสุทธิ เป็นอริสัจสิกขา ความไม่พึงชานในจิตตวิสุทธิ เป็นอริจิตต-
*สิกขา ความเห็นในทิสวิสุทธิ เป็นอริปัญญสิกขา ฯ

[๓๓๙] คำว่า ปัสสัทธิ ความว่า เนกขัมมะเป็นเครื่องระงับกามฉันทะ
ความไม่พยาบาทเป็นเครื่องระงับพยาบาท ฯลฯ อรหัตมรรคเป็นเครื่องระงับกิเลส
ทั้งปวง ฯ

คำว่า ญาณ ความว่า เนกขัมมะชื่อว่าญาณ ด้วยอรรถว่ารู้ เพราะ
เป็นเหตุให้ละกามฉันทะ ความไม่พยาบาทชื่อว่าญาณ ด้วยอรรถว่ารู้ เพราะเป็นเหตุ
ให้ละพยาบาท ฯลฯ อรหัตมรรคชื่อว่าญาณ ด้วยอรรถว่ารู้ เพราะเป็นเหตุ
ให้ละกิเลสทั้งปวง ฯ

คำว่า ทสฺสนํ ความว่า เนกขัมมะชื่อว่าทัสนะ เพราะความว่าเห็น
เพราะเป็นเหตุให้ละกามฉันทะ ความไม่พยาบาทชื่อว่าทัสนะ เพราะความว่าเห็น
เพราะเป็นเหตุให้ละพยาบาท ฯลฯ อรหัตมรรคชื่อว่าทัสนะ เพราะความว่าเห็น
เพราะเป็นเหตุให้ละกิเลสทั้งปวง ฯ

คำว่า วิสฺสุติ ความว่า บุคคลละกามฉันทะ ย่อมหมดจดด้วยเนกขัมมะ
ละพยาบาทย่อมหมดจดด้วยความไม่พยาบาท ฯลฯ ละกิเลสทั้งปวง ย่อมหมดจด
ด้วยอรหัตมรรค ฯลฯ ละกิเลสทั้งปวง ย่อมหมดจดด้วยอรหัตมรรค ฯ

[๓๔๐] คำว่า เนกขมฺมํ ความว่า เนกขัมมะ เป็นเครื่องสลัดกาม
อรุปฌาน เป็นเครื่องสลัดรูป นิโรธ เป็นเนกขัมมะ แห่งสิ่งที่มีที่เป็น อันปัจจัย
ปรุงแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น ความไม่พยาบาท เป็นเนกขัมมะแห่งพยาบาท
อาโลกสัญญา เป็นเนกขัมมะแห่งกีนมิทธะ ฯลฯ

คำว่า นิสสรณํ ความว่า เนกขัมมะ เป็นเครื่องสลัดกาม อรูปฌาน
เป็นเครื่องสลัดรูป นิโรธ เป็นเครื่องสลัดสิ่งที่มีที่เป็น อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกัน
เกิดขึ้น เนกขัมมะ เป็นเครื่องสลัดกามฉันทะ ความไม่พยาบาท เป็นเครื่อง
สลัดพยาบาท ฯลฯ อรหัตมรรค เป็นเครื่องสลัดกิเลสทั้งปวง ฯ

คำว่า ปวิเวโก ความว่า เนกขัมมะ เป็นที่สัจจกามฉันทะ ความ
ไม่พยาบาท เป็นที่สัจจพยาบาท ฯลฯ อรหัตมรรค เป็นที่สัจจกิเลสทั้งปวง ฯ

คำว่า โวสฺสคฺโค ความว่า เนกขัมมะ เป็นเครื่องปล่อยวางกามฉันทะ
ความไม่พยาบาท เป็นเครื่องปล่อยวางพยาบาท ฯลฯ อรหัตมรรค เป็นเครื่อง
ปล่อยวางกิเลสทั้งปวง ฯ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ สุตตันตปิฎกที่ ๒๓ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

คำว่า จริยา ความว่า เนกขัมมะ เป็นเครื่องประพடுத்தละกามฉันทะ
ความไม่พยาบาท เป็นเครื่องประพடுத்தละพยาบาท ฯลฯ อรหัตมรรค เป็นเครื่อง
ประพடுத்தกิเลสทั้งปวง ฯ

คำว่า ฌานวิโมกข์ ความว่า เนกขัมมะชื่อว่าฌาน เพราะอรรถว่า
เกิด เพราะอรรถว่า เฉากามฉันทะ ชื่อว่าฌานวิโมกข์ เพราะอรรถว่า เกิดหลุดพ้น
เพราะอรรถว่า เฉากหลุดพ้น เนกขัมมธรรม เพราะอรรถว่า เกิด เพราะอรรถว่า
เภา ชื่อว่าฌานวิโมกข์ เพราะอรรถว่า รู้กิเลสที่เกิดและที่ถูกเภา ความไม่พยาบาท
ชื่อว่าฌาน เพราะอรรถว่า เกิด เพราะอรรถว่า เฉากพยาบาท ฯลฯ อาโลกสัญญาชื่อว่า
ฌาน เพราะอรรถว่า เกิด เพราะอรรถว่า เฉากฉันทะ ฯลฯ อรหัตมรรคชื่อว่าฌาน
เพราะอรรถว่า เกิด เพราะอรรถว่า เฉากกิเลสทั้งปวง ชื่อว่าฌานวิโมกข์ เพราะ
อรรถว่า เกิดหลุดพ้น เพราะอรรถว่า เฉากหลุดพ้น อรหัตมรรคธรรมชื่อว่าฌาน
เพราะอรรถว่า เกิด เพราะอรรถว่า เภา ชื่อว่าฌานวิโมกข์ เพราะอรรถว่า
รู้กิเลสที่เกิดและที่ถูกเภา ฯ

[๓๔๑] คำว่า ภาวนาวิสุทธิอันชีวิต ความว่า บุคคลผู้ละกามฉันทะ
เจริญเนกขัมมะ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วยภาวนา ย่อมอธิษฐานจิต
ด้วยสมาธแห่งเนกขัมมะ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วยอธิษฐาน ผู้ถึงพร้อม
ด้วยภาวนา ถึงพร้อมด้วยอธิษฐานอย่างนี้เน้น ย่อมเป็นอยู่สงบ ไม่เป็นอยู่ไม่สงบ
เป็นอยู่ชอบ ไม่เป็นอยู่ผิด เป็นอยู่หมดจด ไม่เป็นอยู่เศร้าหมอง เพราะเหตุนี้
จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วยอาชีวะ ผู้ถึงพร้อมด้วยภาวนาถึงพร้อมด้วยอธิษฐาน ถึงพร้อม
ด้วยอาชีวะอย่างนี้เน้น เข้าไปสู่ที่ประชุมใด คือ ที่ประชุมกษัตริย์กิตติ ที่ประชุม
พราหมณ์กิตติ ที่ประชุมคฤหบดีกิตติ ที่ประชุมสมณะกิตติ ย่อมองอาจไม่เก้อเขินเข้าไป
ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้น เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยภาวนา ถึงพร้อมด้วย
อธิษฐาน ถึงพร้อมด้วยอาชีวะอย่างนั้น บุคคลละพยาบาทเจริญความไม่พยาบาท
ละกามฉันทะเจริญอาโลกสัญญา ละอหังจะเจริญความไม่ฟุ้งซ่าน ละวิจิกิจฉา
เจริญธรรมวัตถาน ละวิชชาเจริญฌาน ละอติเจริญความปราโมทย์ ละนิวรณ์
เจริญปฐมฌาน ฯลฯ ละกิเลสทั้งปวงเจริญอรหัตมรรค เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า
ถึงพร้อมด้วยภาวนา บุคคลย่อมตั้งมั่นจิตด้วยสมาธอรหัตมรรค เพราะเหตุนี้
จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วยอธิษฐาน ผู้ถึงพร้อมด้วยภาวนา ถึงพร้อมด้วยอธิษฐาน
อย่างนี้เน้น ย่อมเป็นอยู่สงบ ไม่เป็นอยู่ไม่สงบ ไม่เป็นอยู่ชอบ เป็นอยู่ไม่ผิด
เป็นอยู่หมดจด ไม่เป็นอยู่เศร้าหมอง เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วยอาชีวะ
ผู้ถึงพร้อมด้วยภาวนา ถึงพร้อมด้วยอธิษฐาน ถึงพร้อมด้วยอาชีวะอย่างนี้เน้น
เข้าสู่ที่ประชุมใด คือ ที่ประชุมกษัตริย์กิตติ ที่ประชุมพราหมณ์กิตติ ที่ประชุม
คฤหบดีกิตติ ที่ประชุมสมณะกิตติ ย่อมองอาจไม่เก้อเขินเข้าไป ข้อนั้นเพราะเหตุไร
เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยภาวนา ถึงพร้อมด้วยอธิษฐาน ถึงพร้อมด้วย
อาชีวะอย่างนั้น ฉะนี้แล ฯ

จบมัตติกาภา

ปรกณปฏิสัมภิตาจบบริบูรณ์

รวมกถาที่มีในปรกณปฏิสัมภิตานั้น คือ

๑. ญาณกถา ๒. ทิฏฐิกถา ๓. อานาปานกถา ๔. อินทริยกถา
๕. วิโมกขกถา ๖. คติกถา ๗. กรรมกถา ๘. วิปลาสกถา
๙. มรรคกถา ๑๐. มัชฌิมาเปยยกถา ฯ
๑. ยุกนัทธกถา ๒. สัจจกถา ๓. โพชฌนคกถา ๔. เมตตากถา
๕. วิราคกถา ๖. ปฏิสัมภิตากถา ๗. ธรรมจักรกถา
๘. โลกุตรกถา ๙. พลกกถา ๑๐. สญญกถา ฯ
๑. มหาปัญญากถา ๒. อิทธิกถา ๓. อภิสมยกถา
๔. วิเวกกถา ๕. จริยากถา ๖. ปาฏิหาริยกถา ๗. สมลัสสกถา
๘. สติปัญญาฐานกถา ๙. วิปัสสนากถา ๑๐. มาติกาภา ฯ

วรรค ๓ วรรคในปรกณปฏิสัมภิตา มีอรรถกว้างขวางลึกซึ้งในมรรคเป็น
อนันตนัย เปรียบด้วยสสาร เหมือนนภากาศเคลื่อนกลาดด้วยดวงดาว และเช่น
สระใหญ่ ความสว่างจ้าแห่งญาณของพระโยคีทั้งหลาย ย่อมมิได้โดยพิลาส
แห่งคณะพระธรรมกถิกอาจารย์ ฉะนี้แล ฯ

ปฏิสัมภิตาจบด้วยประการฉะนี้
